

e-ISSN: 2149-892X

littera turca

*Journal of Turkish Language
and
Literature*

Cilt/Volume: 8 Sayı/Issue: 4 Güz/Autumn 2022

Editör/Editor
Prof. Dr. Bahir SELÇUK

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/littera>

EDİTÖRDEN

Değerli bilim insanları,

Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature dergisinin *Ekim/Güz 2022* sayısı ile karşınızdayız. Bu sayıda *17* makale ve *1* kitap tanıtımı bulunmaktadır.

Dergimize makale gönderen ve kıymetli vakitlerini ayırarak hakemlik yapan değerli hocalarımıza katkıları için teşekkürlerimizi sunuyor; ilgi, katkı ve desteklerinizle yeni sayılarda buluşmayı diliyoruz.

Selam, saygı ve muhabbetlerimizle...

Prof. Dr. Dr. Bahir SELÇUK

LITTERA TURCA

JOURNAL OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

VOLUME/CILT:8, ISSUE/SAYI: 4
AUTUMN/GÜZ
OCTOBER /EKİM
2022

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER

SOBIAD

Scientific Indexing Services

türk eğitim indeksi

littera turca
Journal of Turkish Language and Literature

Cilt/Volume: 8
Sayı/Issue: 4
Ekim/October 2022

Editör/ Editor

Prof. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi)

Mizanpaj Editörü

Arş. Gör. Kübra KACAR (Giresun Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. Abdıldacan AKMATALIYEV (Kırgız Millî Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Pervin ÇAPAN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet DOĞAN (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah EREN (Ordu Üniversitesi)
Prof. Dr. Mücahit KAÇAR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KARTAL (Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL (İstanbul Kültür Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan KURTOĞLU (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülcigit Soronkolor UMAROVİÇ (Kırgız Millî Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Beyhan KESİK (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan ŞENER (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ (Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun TEKİN (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Savaşkan Cem BAHADIR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe DALYAN TARHAN (Kıbrıs Amerikan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ağaverdi HALİL (Azerbaycan Millî İlimler Akademisi)
Dr. Öğr. Üyesi Janar Süyünjanova (Ahmet Yesevi Üniversitesi)

Yazı İşleri / Editorial Secretary

Pınar ALACA

İngilizce Redaktör / English Redaction

Ülkü Kübra KOLOĞLU

Grafik-Tasarım / Graphics-Design

Öğr. Gör. Recep GELEGEN

Yazışma Adresleri / Correspondences

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/littera>

litteraturca@gmail.com

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK	(İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Meral DEMİRYÜREK	(Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KARTAL	(Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhtar KÂZIMOĞLU (İMANOV)	(Azerbaycan Millî İlimler Akademisi)
Prof. Dr. Nurcan NARINBAYEVA	(Kırgız Millî Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Tarık ÖZCAN	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülcigit Soronkolor UMAROVİÇ	(Kırgız Millî Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Kâzım YOLDAŞ	(Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ	(Ahi Evran Üniversitesi)

Hakem Kurulu / Referee Board

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Kudret ALTUN	(Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ	(Ahi Evran Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK	(İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Meral DEMİRYÜREK	(Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet DOĞAN	(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN	(Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ	(Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Zülfi GÜLER	(Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Ahmet GÜNGÖR	(Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Mücahit KAÇAR	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa KARABULUT	(Adıyaman Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan KURTOĞLU	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Tarık ÖZCAN	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahir SELÇUK	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman SOLMAZ	(Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN	(Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ümit TOKATLI	(Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ	(Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU	(Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Beyhan KESİK	(Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan ŞENER	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah ŞENGÜL	(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ	(Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN	(On dokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ	(Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK	(Adıyaman Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun TEKİN	(Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ	(Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih ARSLAN	(Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Savaşkan Cem BAHADIR	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerife ÇAĞIN	(Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKAL	(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe DALYAN TARHAN	(Kıbrıs Amerikan Üniversitesi)

Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU
Doç. Ersen ERSOY
Doç. Dr. Ramazan EKİNCİ
Doç. Dr. Ahmet İÇLİ
Doç. Dr. Muhammet Fatih KANTER
Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL
Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL
Doç. Dr. Veysel Kartal ŞAHİN
Doç. Dr. Abonoz KÜÇÜK

Doç. Öğr. Üyesi Nagehan UÇAN EKE
Doç. Dr. Sadık YAZAR
Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN
Dr. Öğr. Üyesi Halil ADIYAMAN
Dr. Öğr. Üyesi Nevin AKKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Songül ASLAN KARAKUL
Dr. Öğr. Üyesi Birol AZAR
Dr. Öğr. Üyesi Sedat BALYEMEZ
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan BARDAKÇI
Dr. Öğr. Üyesi Beytullah BEKAR
Dr. Öğr. Üyesi Sevim BİRİCİ
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Nurullah CİCİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Erdiñ DEMİRAY
Dr. Öğr. Üyesi Nesrin GÜLLÜDAĞ
Dr. Öğr. Üyesi Selma GÜLSEVİN
Dr. Öğr. Üyesi Ümit HUNUTLU
Dr. Öğr. Üyesi Birol İPEK
Dr. Öğr. Üyesi Abuzer KALYON
Dr. Öğr. Üyesi Fettah KUZU
Dr. Öğr. Üyesi Serhat KÜÇÜK
Dr. Öğr. Üyesi Şerif ORUÇ
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan SARIÇİÇEK
Dr. Öğr. Üyesi Canan SEVİNÇ
Dr. Öğr. Üyesi Selim SOMUNCU
Dr. Öğr. Üyesi Dursun ŞAHİN
Dr. Öğr. Üyesi Sibel TURHAN TUNA
Dr. Öğr. Üyesi Fikret USLUCAN
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz UYSAL
Dr. Öğr. Üyesi Gönül Erdem NAS
Dr. Müzeyyen ALTUNBAY
Dr. Abdülkadir ÖZTÜRK
Dr. Zeynel POLAT
Dr. Işlay SAVA

(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
(Dumlupınar Üniversitesi)
(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
(Ardahan Üniversitesi)
(Ahi Evran Üniversitesi)
(Kafkas Üniversitesi)
(Adıyaman Üniversitesi)
(Fırat Üniversitesi)
(Giresun Üniversitesi)

(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
(Fırat Üniversitesi)
(Dumlupınar Üniversitesi)
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
(Adnan Menderes Üniversitesi)
(Fırat Üniversitesi)
(Bartın Üniversitesi)
(Uşak Üniversitesi)
(Kırklareli Üniversitesi)
(Fırat Üniversitesi)
(Batman Üniversitesi)
(Niğde Üniversitesi)
(Kafkas Üniversitesi)
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
(Fırat Üniversitesi)
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
(Gaziantep Üniversitesi)
(Karabük Üniversitesi)
(Gazi Üniversitesi)
(Kocaeli Üniversitesi)
(Dicle Üniversitesi)
(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
(Adıyaman Üniversitesi)
(Giresun Üniversitesi)
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
(Giresun Üniversitesi)
(Adıyaman Üniversitesi)
(Bartın Üniversitesi)
(Giresun Üniversitesi)
(Ordu Üniversitesi)
(Işık Üniversitesi)
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Prof. Dr. Hanife Dilek BATISLAM

Prof. Dr. Abdullah EREN

Prof. Dr. Mücahit KAÇAR

Prof. Dr. Mustafa KARABULUT

Prof. Dr. Turgut KOÇOĞLU

Prof. Dr. Bahir SELÇUK

Prof. Dr. Hasan ŞENER

Prof. Dr. Ozan YILMAZ

Doç. Dr. Savaşkan Cem BAHADIR

Doç. Dr. Aslıhan DİNÇER

Doç. Dr. Nesrin GÜLLÜDAĞ

Doç. Dr. Ferdi GÜZEL

Doç. Dr. Volkan KARAGÖZLÜ

Doç. Dr. Hamza KOÇ

Doç. Dr. Seydi KIRAZ

Doç. Dr. Sibel MURAD

Doç. Dr. Turgay SEBZECİOĞLU

Doç. Dr. Yaşar ŞİMŞEK

Doç. Dr. Eda TOK

Doç. Dr. İsmail YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ADIGÜZEL

Dr. Öğr. Üyesi Mesut ALGÜL

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Erman ARAL

Dr. Öğr. Üyesi Hanife ALKAN ATAMAN

Dr. Öğr. Üyesi Nükte Sevim DERDİÇOK

Dr. Öğr. Üyesi Fikret USLUCAN

Dr. Öğr. Üyesi Emel HİSARCIKLILAR

Dr. Öğr. Üyesi Özge ŞAHİN

Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Şamil ŞAHİN

Dr. Öğr. Üyesi Gülşah ŞİŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Şermin BAKA TELLİ

Dr. Öğr. Üyesi Musa TILFARLIOĞLU

Dr. Merve BÜYÜKADA

Dr. Yeşim ÇAĞLAR

Dr. Melek ÇUBUKCU

Dr. Bilge KARGA GÖLLÜ

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

ORDU ÜNİVERSİTESİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ

IĞDIR ÜNİVERSİTESİ

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

AMASYA ÜNİVERSİTESİ

MERSİN ÜNİVERSİTESİ

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ

IĞDIR ÜNİVERSİTESİ

HAKKARİ ÜNİVERSİTESİ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ

BAYBURT ÜNİVERSİTESİ

TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

MAKALELER/ARTICLES

ERGİN ALTUNSAK

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI FAALİYETLERİ KAPSAMINDA ÂŞIKLIK

GELENEĞİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNDE GÜNCEL ETKENLER

(Current Factors in Sustainability of Minstrelsy Tradition within the Scope of Activities for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage)

720-732

Savaşkan Cem BAHADIR

GÜLŞEN-İ ŞU'ARÂ'DA "ÖLÜM"Ü TANIMLAYAN İFADELER

(The Phrases Which Describe "Death" In Gülşen-i Şu'arâ)

733-744

Âdem CEYHAN

Okan DOĞAN

16. ASIR OSMANLI ŞAİRLERİNDEN HARİMÎ'NİN MEVLİDİ: KİTÂB-I MEŞÂHİD-İ MEVLİD-İ

AHMEDÎ

(The Mawlid Of Harimi, An Ottoman Poet Of The 16. Century)

745-827

Mihrican ÇOLAK

15. YÜZYIL TÜRKÇE TIP ESERLERİNDEN SULTÂNİYYE VE SÖZ VARLIĞI

(Sultâniyye and Its Vocabulary From Turkish Medical Works of The 15th Century)

828-854

Filiz DEMİRÖZ

Esranur ER YILMAZ

FİRDEVSÎ'NİN SÜLEYMÂN-NÂME-İ KEBİR'İ 1. VE 2. CİLT ÜZERİNE

(Süleymân-nâme-i Kebîr of Firdevsî On The First and Seceond Volume)

855-885

SUAT DONUK

18. YÜZYILDA YAZILMIŞ BİR NASİHATNÂME: KEFEVÎZÂDE MEHMED ÂDİL'İN NESÂİH-İ

CÜNDİYYE'Sİ

(An Advice Book Written in The 18th Century: The Nesâih-i Cündiyye of Kefevizâde Mehmed Âdil)

886-924

DERYA GÜLLÜK

MÂZİNİN EŞİĞİNDE BİR KAYIP ESTETİĞİ

(An Aesthetic Of Loss On The Verge Of The Past)

925-935

SEVCAN İNCİ

EKŞİ SÖZLÜK'TE ANLIK OLUŞUM

(Nonce Formation in Eksî Sözlük)

936-950

KÜBRA KACAR

BİLİNMEYEN BİR ŞAİR "MEFLÛK" VE ŞİİRLERİ (5 GAZEL, 2 MUHAMMES)

The Poetry Of Meflûk (5 Gazels, 2 Muhammes), An Unknown Poet

951-974

Murat KEKLİK

Yusuf VURAN

KLASİK TÜRK ŞAİRLERİNİN DİVANLARINDA FESAHAT VE BELAGAT KAVRAMLARI

(The Concepts of Fesahat and Rhetoric In The Dîvâns of Classical Turkish Poets)

975-995

NAZMİ ÖZEROL

DEFTER GÖSTERGESİNİN KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KULLANIMI ÜZERİNE

(On the Use of Notebook Sign in Classical Turkish Poetry)

996-1013

MEHMET ÖZTÜRK

FEYZÎ'NİN MANZÛM LÜCCETÜ'L-ESRÂR TERCÜMESİ

(The Translation Of Luccet'ul Esrâr Poem By Feyzi)

1014-1042

Özlem ŞAHİN

**AHMED HAYÂTÎ EFENDİ'NİN ŞERHÜ TUHFETİ'L-MANZÛMETİ'D-DÜRRİYYE Fİ-
LÜGATİ'LFÂRİSİYYE VE'D-DERİYYE İSİMLİ TUHFE-İ VEHBÎ ŞERHİ**

(Ahmed Hayâtî Efendi's Annotation of Tuhfe-i Vehbî named "Şerhü Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürriyye

fi-Lügati'l-Fârisiyye ve'd-Deriyye")

1043-1076

GÜLSÜM TARAKÇI

KOCA KARI İLE ÖMER MANZUM HİKÂYESİNDE ESTETİK BİR UNSUR OLARAK RİTMİK

OLUŞUMUN NİYETİ GÖRÜNÜR KILMASI

(Making the Intention of Rhythmic Formation Visible as an Aesthetic Element in the Story of Koca

Karı ile Ömer in Verse)

1077-1093

Çimen ÖZÇAM

Sunay DENİZ

MU'İNÜ'L-MÜRİD'DE DİNİ TERİMLER

(Religious Terms in Mu'înü'l-Mürîd)

1094-1123

ŞERMİN BAKA TELLİ

İSMETÎ'NİN BAHR-İ TAVÎLİ

(Bahr-i Tavîl By İsmetî)

1124-1136

Osman TÜRK

Fatma KOÇ

KİTÂB-I GÜZÎDE'DE GEÇEN DİN VE İNANÇLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE

(On The Vocabulary Regarding Religion And Belief In Kitâb-ı Güzîde)

1137-1148

YAYIN DEĞERLENDİRME/ BOOK REVIEWS

Filiz AKÇAY

MATLA-I SA'DEYN VE MECMA-I BAHREYN (İKİNCİ CİLT İKİNCİ KİTAP)

1149-1154

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI FAALİYETLERİ KAPSAMINDA ÂŞIKLIK GELENEĞİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNDE GÜNCEL ETKENLER*

Current Factors in Sustainability of Minstrelsy Tradition within the Scope of Activities for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage

Ergin ALTUNŞABAK¹

¹ Arş. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, erginaltunsabak.ea0@gmail.com, orcid.org/0000-0002-7906-1257.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 17.08.2022
Kabul/Accepted: 26.10.2022

DOI:10.20322/littera.1161439

Anahtar Kelimeler

Âşıklık Geleneği, Kuşaklararası Aktarım, Somut Olmayan Kültürel Miras.

ÖZ

Kültür; politika, ekonomi, teknoloji, sosyolojik hareketler gibi birçok faktörden doğrudan etkilenmektedir. Kültürü etkileyen bu faktörler kültürel çeşitliliği sağlayabildiği gibi kültürel çeşitliliğin aleyhinde de gelişebilmektedir. Son yıllarda nüfusun kırsaldan kente doğru yoğunlaşması, kitle iletişim araçlarına ayrılan zamanın artması, daha bireysel bir yaşam şeklinin öncelenmesi sosyal faaliyetlerle dinamikleşen kültürel unsurların kaybolmasına yol açmaktadır. Bu süreçte insanın doğasındaki farklılıkları ifade eden kültürel çeşitliliğe yönelik koruma yaklaşımları ve farkındalık oluşturulmasının gerekliliği önem arz etmektedir.

Buradan hareketle çalışmada, somut olmayan kültürel miras unsurlarından birisi olan âşıklık geleneğinin son dönemde içinde bulunduğu durum, aktarım süreci göz önünde bulundurularak tartışılmaktadır. Bu tartışmada geleneğin aktarımını güçleştiren temel sorunlar tespit edilerek nedenleri üzerinde durulmaktadır. Âşıklığın ve âşıklık geleneğinin sürdürülememesi sadece kırsaldan kentsel alana yönelişle değil, kentsel mekânların kendi içindeki dönüşümünden de kaynaklıdır. Geleneğin icra mekânlarının değişmesi, âşıklık geleneğine dair türlerin dönüşümü ile geleneğin icra edilmesi zorlaşmış ve geleneğe dair ürünlerin de kaybolması kaçınılmaz olmuştur.

Küresel ve popüler kültürün son yıllarda bu tür yerel kültür varlıklarını etkisi altında bıraktığı görüşüyle birlikte varılan sonuçlar, âşıklık geleneği gibi kültürel çeşitlilik sağlayan unsurların korunması gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Hem söz varlığının hem kültürel ifade çeşitliliğinin devam ettirilmesi için bu tür geleneklerin önemi yadsınamaz düzeydedir. Yerel kültürlerin yaşatılarak korunma politikası içerisinde evrensel insan hareketliliğinin hizmetine sunulabilmesi aynı zamanda geleneğe ve geleneğin icra ortamlarına katma değer kazandırabilir.

ABSTRACT

Many factors directly affected culture such as politics, economy, technology, and sociological movements. These factors that affect the culture can both provide cultural diversity and develop against cultural diversity. In recent years, the concentration of the population from rural to urban areas and the increase in the time allocated to mass media have given priority to a more individual lifestyle and let cultural elements that become dynamic with social activities disappear. In this process, it is necessary to raise awareness and conservation approaches for the intangible cultural heritage that expresses the differences in human nature is essential.

From this point of view, the current situation of the minstrel tradition, which is one of the intangible cultural heritage elements, is discussed considering the transfer process. The

Keywords

The minstrelsy tradition, Intergenerational transmission, Intangible cultural heritage.

* Bu çalışma künyesi kaynakçada verilen *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Kuşaktan Kuşağa Aktarımı ve Gençlik: Kars İli Örneği* başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

main problems that affect the transmission of the tradition are discussed. The inability to maintain the minstrel tradition is not only due to the shift from rural to urban areas but also because of the transformation of urban spaces within themselves. The change in the places of performance of the tradition, the transformation of the genres of the minstrel tradition, and losing the products and performing the tradition have made it inevitable. With the view that global and popular culture has influenced local cultures in recent years, the conclusions also reveal the necessity of preserving cultural diversity such as the minstrel tradition. The importance of such traditions is undeniable in order to maintain both the vocabulary and the diversity of cultural expression. Bringing local cultures to the service of universal human mobility within the policy of keeping alive can also add value to tradition and performance environments.

Atıf/Citation: Altunsabak, E. (2022), "Somut Olmayan Kültürel Miras Koruma Faaliyetleri Kapsamında Âşıklık Geleneğinin Sürdürülebilirliğinde Güncel Etkenler", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 720-732.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ergin ALTUNSAK, erginaltunsabak.ea0@gmail.com

GİRİŞ

Yerel kültürlerin gittikçe küresel kültürün etkisi altında kaldığı son yıllarda somut olmayan kültürel miras unsurlarının korunarak aktarılmasına ve genç kuşakların bu yöndeki farkındalıklarının artırılmasına yönelik tartışmalar da oluşmaya başlamıştır. Bu tartışmalar ile birlikte uluslararası alanda yürütülen somut olmayan kültürel mirası doğrudan veya dolaylı olarak korumayı ve aktarmayı hedefleyen sözleşmeler ve programların bu unsurların korunması ve sürdürülebilirliği için yeterli olup olmadığı da bugün dile getirilen konular arasındadır. Bu çalışma bağlamında ele alınan âşıklık geleneğinin Kars'taki belli başlı temsilcilerinin geleneğin içinde bulunduğu sürece yönelik ifadeleri de bu tartışmaya kapı aralamaktadır. Bu ifadelerden, güncel değişkenlerin geleneğin aktarımına ürün odaklı ve olumsuz bir etki ettiği anlaşılmaktadır. Bu da bir anlamda korumaya yönelik çalışmalarla birlikte geleneğin sürdürülebilirliğine etki eden hususların da tespitini ve koruma sürecinde göz önünde bulundurulmasını gerekli kılmaktadır.

Küreselleşmenin ve tek-tipleşmenin son yıllarda yerel kültürleri etkisi altında bıraktığı görüşü kültürel çalışmaların genel geçer bir kabulü hâline gelmiştir.¹ Kültürel mirasların ve ifade çeşitliliklerinin korunması, kültürün kuşaklararası aktarımının sağlanmasına yönelik yaklaşımlar da bu görüşlerden hareketle ortaya atılmaya başlanmıştır. Bu yaklaşımlar münferit çalışmaların içeriği olduğu gibi ulusal ve uluslararası organizasyonlar tarafından da gündemlerine alınmıştır. Koruma yaklaşımları bu organizasyonlar aracılığıyla somut kültürel miraslarda olduğu gibi somut olmayan kültürel miras için de ilerlemiş, bu yönde atılan kurumsal adımlardan birisi ise Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) tarafından Paris'te 17 Ekim 2003 tarihinde kabul edilen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi olmuştur.

Somut olmayan kültürel miras (SOKÜM), 2003 yılı sözleşmesinde "[...] toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler,

¹ Bahsedilen küreselleşme sürecine ilişkin olarak örnek bir çalışma için bkz. Oğuz, M. Öcal. (2013a). *Küreselleşme ve Uygulamalı Halk Bilimi*. Ankara: Akçağ Yay.

beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar anlamına gelir.” ifadeleriyle tanımlanmaktadır. Sözleşme’nin amaçları bağlamında kuşaktan kuşağa aktarılan somut olmayan kültürel miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak sürekli biçimde yeniden yaratıldığı ve bunun onlara kimlik ve devamlılık duygusu verdiği düşüncesi belirtilir. Böylece somut olmayan kültürel miras, kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunur. Sözleşme’de somut olmayan kültürel miras olarak dile getirilen unsurlar ise sözlü gelenekler ve anlatımlar, gösteri sanatları, el sanatları geleneği, toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler, doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar gibi kolektif bellekte yer alan ürünlerdir.²

“UNESCO, Kültür ve Türkiye” adlı çalışmasında Öcal Oğuz, UNESCO’nun kültürlerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması konusundaki yaklaşım ve yorumlarının en önemli gösterge ve sonuçlarının, dört sözleşme ve buna bağlı diğer uzlaşma, bildirme, konferans ve toplantılardan izlenebileceğinden bahsetmektedir. Bunlardan ikisi “somut” diğer ikisi ise “somut olmayan” kültürün korunmasına yönelik olarak hazırlanmıştır (2007a: 6). Türkiye’nin de 1983 yılında taraf olduğu 16 Ekim 1972 tarihli Dünya Doğal ve Kültürel Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme’de somut kültürü muhafaza odaklı bir koruma yaklaşımı öncelenmiştir. 2 Kasım 2001 tarihinde kabul edilen Suatlı Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi ise Oğuz’a göre somut kültür varlıklarının korunmasıyla ilgili ikinci önemli UNESCO sözleşmesidir (2007a: 7). Ancak yine Oğuz’un ifadesiyle, “Bu sözleşme su, kara suları, su altı ile ilgili maddeleri nedeniyle aralarında Türkiye’nin de bulunduğu UNESCO’ya üye birçok devlet tarafından sakıncalı bulunmakta ve onaylanmamaktadır.” (2007a: 7). Somut olmayan kültürel mirasın korunması konusunda ise iki sözleşmenin öne çıktığından bahseden Oğuz, bir nevi bu sözleşme süreçlerinin temelini somut olmayan kültürel mirasın kabulüne yönelik önemli bir adım olan UNESCO 25. Genel Konferansı’nda 15 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen “Folklorun ve Geleneksel Kültürün Korunması Tavsiye Kararı”nı koymaktadır. Oğuz’a göre “1989 Tavsiye kararı, 2003 Sözleşmesi’nin olduğu kadar 2001, 2003 ve 2005 yıllarında üç kez ilan edilen ‘İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Başyapıtları İlanı’ programlarının da temel dayanağı olmuştur.” (2007a: 7). Bu tavsiye kararı metninde birçok ifadenin yanı sıra “Folklorun insanlığın evrensel mirasının bir parçası olduğu ve farklı insanların ve sosyal grupların bir araya getirilmesinde ve kültürel kimliklerini ortaya koymalarında güçlü bir araç olduğu...”³ vurgusuyla folklorun işlevinin önemine de dikkat çekilmiştir. Somut olmayan kültürel mirasın korunması ve aktarılmasının gerekliliği de bu karardaki maddeler içerisinde yer almıştır. Oğuz’un üzerinde durduğu somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik “2003 Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması ve 2005 Kültürel Anlatımların Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi sözleşmeleri” arasında gerçekleştirilen diğer program ve ilanlar da çalışmanın seyrinde önem teşkil etmektedir. Nitekim bunlardan birisi olan UNESCO Yaşayan İnsan Hazineleeri Ulusal Sistemleri âşıklık geleneğinin temsilcilerini de içine alan bir koruma yaklaşımı sergilemektedir.

² Sözleşme hakkında detaylı bilgi için bkz. Sözleşme metni için bkz. <http://www.unesco.org.tr/Pages/181/177/>

³ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.unesco.org.tr/Pages/182/176>

Ürün için üreticinin öneminin koruma yaklaşımı olarak sergilendiği Yaşayan İnsan Hazinesi (YİH) Ulusal Sistemleri'nde "Yaşayan İnsan Hazinesi, somut olmayan kültürel mirasın belirli unsurlarının icra edilmesi ve yeniden yaratılması için gerekli olan bilgi ve becerileri yüksek derecede haiz olan kişileri ifade eder."⁴ Yaşayan İnsan Hazinesi Sistemleri'nin Kurulması ile koruma yaklaşımlarına aktarıcı odaklı bir bakış getirilmiştir. Hasan Erkal'ın da ifade ettiği gibi 1993 yılında Kore Cumhuriyeti, UNESCO İcra Kurulu'na bir "Yaşayan İnsan Hazinesi" programının kurulması teklifinde bulunmuş ve Kurul, bunun üzerine taraf devletleri kendi ülkelerinde bu tip sistemleri kurmaya davet eden bir karar almıştır (2010: 7). UNESCO'nun bu sistem aracılığıyla somut olmayan kültürel mirasın üreticisi olan insana dikkat çekmek istediğini ifade eden Oğuz, bu sisteme göre somut olmayan kültürel mirası üreten ve gelecek kuşaklara aktarmakta olan usta kişilerin, *insan hazineleri* olarak adlandırıldığını ve *sürdürülebilir kalkınma* hedeflerine zarar vermeden kültürün korunmasına ve gelecek kuşaklara aktarılmasına yönelik katkılarına vurgu yapıldığını ifade etmektedir (2013b: 39). Bu çalışmanın örneklemini oluşturan somut olmayan kültürel miras unsurlarından birisi olan âşıklık geleneğinin aktarılmasında da Yaşayan İnsan Hazinesi Ulusal Sistemleri'nin kurulması kolaylaştırıcı bir yer tutmaktadır.

Somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik önemli süreçlerden bir diğeri İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları İlanı Programı'dır. Sunay Çalış'ın verdiği bilgiye göre İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları İlanı (ISSOMBI), Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin ortaya çıkışını bir yönüyle tamamlamaktadır (2010: 6). Bu programın, somut olmayana aktarmakla birlikte "somut olmayan mirasın saptanması ve canlandırılmasında geleneksel sanatkarların ve yerel çırakların katılımını arttırmak"⁵ ifadesiyle de âşıklık geleneği gibi usta-çırak ilişkisi ile yürütülen somut olmayan kültürel miras unsurlarının sürdürülebilirliğine yönelik amacı da bulunmaktadır. Programın ilerleyen süreci ise Oğuz'un verdiği bilgilere göre şu şekildedir;

Bilindiği üzere 1994 yılında başlayan YİH Programı, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin öngördüğü kurallar çerçevesinde bir "ulusal envanterleme" biçimi olarak geçerliliğini ve işlevliğini sürdürmekte ise de, 31. Madde Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden sonra başyapıt ilânını tamamen sonlandırmayı öngördüğü için, 20 Nisan 2006 tarihi itibarıyla İSSOMBI programı otomatikman bitmiştir. Yine aynı maddeye göre sözleşmenin yürürlük tarihine kadar olan ilân edilmiş başyapıtların sözleşmenin 16. Maddesinde tanımlanan *Temsili Listeye* aktarılması benimsenmiştir. 04-08 Kasım 2008 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen Üçüncü Olağan Hükümetlerarası Komite Toplantısında başyapıtların *İnsanlığın Somut Olmayan Mirası Temsili Listesine* alınması kararıyla birlikte program tamamen ortadan kaldırılmıştır. (2013b: 47-48).

SOKÜM sözleşmesi ile birlikte Türkiye'de SOKÜM çalışmalarına yönelik farkındalık da artmaya başlamıştır. UNESCO'nun 33. Genel Konferansı'nda imzalanan Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi ile de "Somut olmayan ve maddi zenginlik kaynağı olarak geleneksel bilginin ve özellikle de yerli

⁴ Yaşayan İnsan Hazinesi" Ulusal Sistemlerinin Kurulmasına İlişkin Kılavuz İlkeler" için bkz. <https://www.unesco.org.tr/Pages/183/19>

⁵ <https://www.unesco.org.tr/Pages/323/19>

halkların bilgi sistemlerinin önemini ve bunların sürdürülebilir kalkınmaya sağladığı olumlu katkıya⁶ dikkat çekilmiş, bu sözleşme ile de ülkelerin somut olmayan kültürel miraslarını korumasının önemine yönelik maddelere yer verilmiştir. *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması ve Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi* sözleşmeleri arasındaki bağı, Oğuz'un bu iki sözleşme için dile getirdiği "[...]küresel karşısında savunmasız kalmış yerelin ve ulusalın kendi bağlamlarında korunması ve kültürel ifade çeşitliliği için önemli bir kaynak olarak kullanılmasını hedeflemektedir." (2013b: 116) ifadelerinden görmek mümkündür. Oğuz, bunu yapmak için sözleşmelerin toplumsal bilinç, eğitim ve katılımı öngörmekte olduğunu da dile getirmektedir. Genç kuşakların kültür konusunda daha duyarlı ve korumacı reflexler oluşturmasının ve bu kapsamda oluşacak farkındalıkların kültür endüstrisine aktararak çeşitliliğinin korunmasına katkı sağlanacağına ise her iki sözleşmede de vurgulanmakta olduğu, Oğuz tarafından belirtilmektedir (2013b: 116).

1. Somut Olmayan Kültürel Miras Unsuru Olarak Âşıklık Geleneğinin Aktarımı

Somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ve aktarılmasına yönelik yaklaşımların SOKÜM unsurlarına yansımalarının ortaya konulabilmesi için ise öncelikle bu alana ait unsurların içinde bulunduğu durumu tespit etmek ve aktarım sürecinin aktaran-unsur ve aktarılan şeklindeki sacayağının da SOKÜM içindeki işlevini göz önünde bulundurmaktır. Selcan Gürçayır Teke, somut olmayan kültürel mirası gelecek kuşaklara aktarmanın "küreselleşme ve bunun sonucu olarak yerel kültürlerin değer kaybedişi" reflexinden destek alan sözleşmenin amacına ulaşmasında önemli adımlardan birini oluşturduğunu (2013: 32) dile getirir. Dolayısıyla Ekici ve Fedakar tarafından ifade edildiği gibi "sözleşme çerçevesinde somut olmayan kültürel mirasın sürdürülebilirliğini sağlamanın en etkili yollarından birinin 'mirasın profesyonel taşıyıcıları'nın başka bir ifadeyle 'ustalar'ın bilgi ve yeteneklerinin artırılması ve kültürel mirası genç kuşaklara aktarmalarının sağlanması olduğu belirtilmiştir." (2014: 41). Somut olmayan kültürel mirasın sürdürülebilirliğinde aktarımın önemi ön plana çıkarken aktarmadaki sorunlar da bununla birlikte gün yüzüne çıkmaktadır. Buna ilişkin olarak somut olmayan kültürel mirasın sekteye uğrayışının iki aktörü olduğunu ifade eden Gürçayır Teke; bu aktörlerden birincisini aktarıcılar ikincisi aktarılanlar olarak görmektedir. Aktarılanların ilgisizliğinin en çok şikâyet edilen konulardan birisi olduğunu dile getiren Gürçayır Teke, usta- çırak ilişkisi içerisinde aktarılan el sanatlarında zaman zaman kendisini bulan bu durumu "gençler çok ilgisiz, kimse çırak olmak istemiyor, kime öğretilim" biçimindeki ifadelerle örneklendirir. Gençlerin gelecek, yeni nesil, gelecek kuşak biçiminde adlandırılarak mirasın yaşayabilirliğinin "teminatı" olarak görüldüğünü ve kültürel mirasın aktarımında "ilgisizlikle" suçlandığını belirten Gürçayır, aktaranlar yani "yaşlı"lar, ustalar, gelenek taşıyıcıları, gelenek aktarıcılarının da geleneksel bilgileri aktarmakta o kadar gönüllü olmadığını dile getirmektedir. "Çünkü aktardıkları bilginin işlevleri/değerlilikleri konusu artık tartışılmaktadır. Turşu kurma, tarhana yapma, kanaviçe işleme, sarma sarma gibi gündelik sıradan 'işe yarar' deneyimlerin anne-kız arasında aktarımında bile azalmalar gözlemlenmektedir." (2013: 33-34).

Aktarımdaki azalma sürecine Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde de üzerinde durulan "Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar

⁶ Sözleşmenin detayı için bkz. <https://www.unesco.org.tr/Pages/179/177/>

(destanlar, efsaneler, halk hikâyeleri, atasözleri, masallar, fıkralar vb.)” alanındaki âşıklık geleneği en net örneklerden birisini teşkil etmektedir. Somut olmayan kültürel miras unsurlarından birçoğunun âşıklık geleneği içerisinde icra ediliyor olması bu geleneğin aktarımına da önem yüklemektedir. Âşıklık geleneği bu bağlamda irdelendiğinde kuşaklararası aktarımda gençliğin somut olmayan kültürel mirasa yönelik tutumu görülebildiği gibi bu aktarım sürecinde gençliğin tutumunu belirleyen başka gerekçelerin de olduğu açığa çıkmaktadır. Âşıklık geleneği özelinde geleneğin temsilcilerinin ve gençlerin karşılıklı olarak kendilerini gelenekte konumlandıkları durum ise bunu en açık şekilde gösterir niteliktedir.

a. Âşıklık Geleneğinde Usta-Çırak İlişkisinin Bugünü

Somut olmayan kültürel miras ürünlerini diğer kültür varlıklarına göre koruyabilmenin zorlu yanları bulunmaktadır. Bunun en başında somut olmayan kültürel miras unsurlarının sürdürülebilirliğinde üreticinin ön planda olması ve o geleneğe dair üretimin devamlılığını sağlaması gelmektedir. Âşıklık geleneği de bunun en net örneklerindedir. Bu gelenek son yıllara dek gelenek içerisinde usta-çırak ilişkisi ile yetişen üreticiler aracılığıyla devam etmekteydi. Mete Taşlıova, âşıklık geleneğinde aktarımın en temel yollarından birisi olan usta-çırak ilişkisinin yollarından biri olan ve geleneğin aktarımında işlevsel sonuçları olan “babadan oğula âşıklık”tan bahsederken, babayı ve oğlu ayırıcı önemli farklardan biri olarak âşıklığa ilk adımın atıldığı dönemdeki şartlar manzumesini işaret etmektedir. Buna ilişkin olarak Taşlıova,

Yöre şartları düşünüldüğünde, baba âşık, genellikle maddi imkânların kısıtlı olduğu ekonomik durum ve dar bir sosyal yapı içinde, sınırlı diğer şartlar arasında âşıklığa başlamıştır. Kültürel değişimin geleneğe etkisini düşündüğümüzde, baba âşıkların yetiştiği ve âşıklık yaptığı dönemde, bağlamı oluşturan unsurların elverişli olduğu gerçeğini unutmamakla birlikte; oğul âşıklar, son yıllardaki olumsuzluklara rağmen babalarına nazaran daha iyi olanaklarla geleneğe dâhil olmuştur. (2008: 97)

ifadelerine yer vererek âşıkların son yıllarda daha iyi olanaklara sahip olduğunu belirtmektedir. Ancak günümüzde elde edilen iyi olanaklara rağmen âşıklık geleneğine rağbetin olmaması veya geleneğe dâhil olan kişilerin de önceliğinin âşıklık sıfatı olmaması; âşıklık için son yıllardaki olumsuzlukların, olanaklarının önüne geçtiğini göstermektedir.

Âşıklık geleneğinin devamlılığını sağlayabilmesinde hâlihazırda temsilcilerinin bulunmasının haricinde iki boyut söz konusu olmaktadır. Bunlardan birincisi sanatı icra edecek genç kişilerin, çırakların yetişmesi; bir diğeri ise âşıkların da sıkça üzerinde durduğu alkışlarını tutan dinleyici kitlesinin olmasıdır. Sanatı icra edecek kişilerin bulunmadığı yerde dinleyicilerin olmayacağı gibi dinleyicilerin de olmadığı yerde geleneği icra edecek sanatçılar bulunmayacaktır. Bu konuya ilişkin âşıklarla yapılan görüşmelerin de neticesinde bu geleneğin aktarımında başlıca iki sorun ve bu iki sorunu oluşturan etkenler ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi âşıklık geleneğini sürdüreceği çırakların artık olmaması, usta-çırak eğitiminin sonlanmasıdır. Çırak olma talebinde bulunanların olup olmadığı sorusuna Âşık İlgar Çiftçioğlu’nun verdiği yanıt, âşıklık geleneğinin devam ettirebilmesi için bahsedilen birinci boyutun geldiği durumu göstermektedir. Çiftçioğlu, çırak olma talebinin gelmediğini talep olsa da kendilerinin onlara sebep olmak istemediklerini dile getirmektedir. Çırağın en başta geçimini nasıl sağlayacağı

sorusunun olduğunu belirten Çiftçioğlu, bu nedenle son halkanın kendileri olduğunu belirtmektedir (Altunsabak, 2016: 51).

Âşıklığın sürdürülebilmesinin temsili niteliğinde olan çıraklığa, gençlerin talip olmaması ister istemez bu geleneğin de bir müddet sonra duraklamaya gireceğinin ve zamanla üreticiliğini kaybedeceğinin işaretidir. Bu durumda bugünkü âşıklar, ömürlerinin yettiği kadar bu geleneği sürdürecektir ve birçoğunun ürünleri de kendileriyle birlikte kaybedilecektir. Çünkü ustanın çırağı yetiştirmesiyle beslenen ve ilerleyen bu gelenekte çırak, âşık olduktan sonra sadece usta malı ürünleri aktarmakla kalmayıp kendi ürününü de icra ederek geleneğe katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla gençlerin çırak olmak istememesi, somut olmayan kültürel mirasın korunmasında aktarıcı ve aktarılan olarak ifade edilen iki aktörün bugünkü durumunun âşıklık geleneği üzerinden örneği olmaktadır.

2. Geleneğin Aktarım Sürecinde Günümüzün Etkenleri

Âşıklık geleneğinin sürdürülmesinde başlıca iki sorundan bir diğeri ise dinleyici kitlesinin azalmasıdır. Özellikle genç kitlenin âşıkların dinleyicileri arasında eskisi kadar yer almaması âşıklık geleneğini bugün de sürdüren Günay Yıldız'ın geleneğe ilgili yakındığı konular arasında yer almaktadır. Eskiden gençlerin babalarının yanında, toy düğünlerinde, toy meclislerinde gelen âşıkları dinleyip âşığa karşı ilgi duyduğunu ifade eden Yıldız, bu ilgiyi şimdilerde görmenin mümkün olmadığını dile getirmektedir (Altunsabak, 2013: 52).

Buradan hareketle dinleyici kitlesinin azalmasının nedenleri aynı zamanda âşıklık geleneğinin sürdürülmesini zorlaştıran diğer etkenleri de ifade etmektedir. Bunlar ise iki maddede özetlenecek olursa 1. Geleneğin icra mekânlarının değişmesi, 2. Âşıklık geleneğine dair türlerin dönüşümüdür. Bu iki maddenin sonucu olarak ise âşıkların rolünü ve işlevini başka unsurlar almakta, âşıklık geleneğinin dinamik süreci sonlanmaya başlamaktadır.

a. Geleneğin İcra Mekânlarının Değişmesi

Kentleşmeyle birlikte gündelik yaşamdaki mekânlar değişirken kültürel değişim de doğru orantıda ilerlemektedir. Dolayısıyla bu değişim süreci içinde bulunduğu kültürün bir parçası olan âşıklığın icra mekânlarını da değiştirmiştir.⁷ Bu süreç, kentleşmenin beraberinde getirmiş olduğu mekânsal değişimin geleneğe yansıyan sorunlarının bir yanını göstermektedir. Arkaik dönemlerden izler taşıyan ve toplumsal ritüellerin birer parçası olan kırsal düğünlerde kendisine yer bulan gelin çıkarma uygulamaları, köy seyirlik oyunları, türkü atışmaları gibi düğün evlerinde kurulan âşık meclisleri de geleneksel ritüel ve uygulamalarla birlikte kırsaldan kente olan yönelişte kaybedilen unsurların arasına girmeye başlamıştır. Özellikle tarım ve hayvancılığın da yoğun olarak sürdürüldüğü, nüfusun kırsal kesim ağırlıklı olduğu köy düğünlerinde geleneğin gerektirdiği çeşitli tören ve uygulamalar bulunmaktaydı. Bunlardan biri de özellikle İç Anadolu ve Doğu Anadolu'nun kuzey bölgelerindeki düğünlerde yörenin en meşhur âşıklarının düğün evinde bulundurulmasıdır. Ancak zamanla köy sakinlerinin de düğünlerini şehir merkezlerinde bulunan düğün salonlarında yapmaya başlamaları, öncelikle mekânın değişimine

⁷ Âşıklık geleneğinin kültür ve icra ortamları hakkında detay için künyeleri kaynakçada bulunan Eda Alev'in, *Âşık Kahvelerinden Sosyal Paylaşım Sitelerine Âşıklık Geleneği* ve Dilay Nakiş'in, *1970-2020 Yılları Arası Âşıklık Geleneği ve Siyasal Kültür* başlıklı yüksek lisans çalışmalarına bakılabilir.

ve bu değişimle o mekâna ait geleneklerin de yoksunlaşmasına yol açmaktadır. Çünkü kırsalda en az bir gün boyunca devam eden düğünde, düğüne katılan kişiler âşık hikâyelerini veya türkülerini dinleyecek ortam ve zamanı bulmaktadırlar. Düğün salonlarında ise bu icra ortamının oluşması mümkün olmamaktadır. Sadece kırsalda yaşayanlar değil, şehir merkezinde bulunan insanlar da yakın zamana dek düğün ve balo salonları gibi mekânları tercih etmemekteydiler. Ancak kentleşme sürecinde insanlar organizasyonlarında bu tür mekânlara bağlı hâle gelirken bu mekânlar aynı zamanda insanları zaman ve fiziki ortam yönüyle de kısıtlamaktadır. Dolayısıyla önceki mekânlarda gerçekleştirilen geleneksel tören, kutlama ve uygulamaların da kısıtlanması söz konusu olmaktadır. Âşıkların bu tür kısıtlı yer ve zamanlarda saz çalıp uzun süren türkülü halk hikâyelerini icra etmelerinin imkânsızlığı, âşıkların hem maddi getirilerinden hem de icra mekânlarından birinin kaybına yol açmıştır.

Âşıkların icra mekânlarının kaybedilmesinin sadece kırsaldan kentsel alana yönelişle değil, kentsel mekânların kendi içindeki dönüşümüyle de gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bugün bir âşık kahvehanesinin de bir oyun salonuna dönüşmesi kentsel mekânlardaki değişimin geleneğe etkisinin örneklerinden biridir. Âşık kahvehaneleri, genel kitlesini köylerden veya başka illerden şehir merkezine gelen insanlarla birlikte şehrin sakinlerinin oluşturduğu mekânlardır. Fakat değişen yaşam koşullarıyla birlikte bu tür mekânların da folklorik işlevini sürdürmesi mümkün olmamıştır. Âşık kahvehanelerinde oluşan meclislerden ve meclisten kişilerin âşık türkülerine eşlik ederek coşkulu bir ortam oluşmasından Pertev N. Boratav, "Doğu Anadolu'da Folklor Derlemeleri" başlıklı çalışmasında bahsetmektedir (1946). Âşık kahvehaneleri köy düğünleriyle birlikte âşıkların sanatını icra ettikleri iki esas mekândan birisini teşkil etmektedir. İlkbahar ve sonbahar aylarında yoğunlaşan düğünlerde âşıklar icrada bulunurken yılın geri kalan zaman diliminde ise köy odalarında veya âşık kahvehanesinde icrada bulunmaktadırlar. Dolayısıyla kahvehaneler, âşıklık geleneğinin icra edildiği gibi usta-çırak eğitiminin de sağlandığı mekânlardan biridir. Buna ilişkin olarak âşıklık geleneği için önemli bir yere sahip olan Kars'ta; Murat Çobanoğlu Kahvehanesi, Kafkas Kıraathanesi, Mamoş Yolal'ın Kahvehanesi, Sağır Kâzım'ın Hanı, Garajlar Kahvehanesi gibi âşık kahvehanelerinin hem geleneğin icra mekânları hem de âşıkların eğitimleri için önemli birer merkez olduğu söylenebilir. Bugün için ise âşık kahvehanelerinin önemini yitirmekten öte tamamen ortadan kalktığını veya yerini oyun salonlarına, çay ocaklarına bıraktığını söylemek mümkündür. Âşık kahvehanelerinin yeri bugün için geleneği sürdürmeye çalışan birkaç âşık tarafından "âşık otağı" adı verilen mekânlarla doldurulmaya çalışılmaktadır. Ancak günümüzde televizyon gibi kitle iletişim araçlarının gündelik yaşamdaki etkisinin artması gibi birçok olgu, âşık otağı gibi mekânlara olan ilgiyi de azaltmıştır. Bugün için âşık otakları geleneğin icra edildiği âşık kahvehanelerinin niteliğinde olmasa da kültürel hafıza mekânı işlevini üstlenmektedir. Kültürel mekânlara ilişkin olarak başka kültür mekânlarında başka kültürel tutumlar içinde olan bireylerin kültürel mekân olma özelliğini ve etkinliğini koruyan bu yerlerde, kültüre kolaylıkla eklenilebildiğini dile getiren Oğuz, bireylerin geçici bir süre de olsa bu mekâna ait biri gibi davranabildiğini belirtmektedir (2007b: 32). Bu noktada kültürel miras niteliğine sahip bu mekânların sürdürülebilirliğinin sağlanması en azından geleneğin temsili yönüyle önem göstermektedir.

Son yıllarda sözel kültür ürünlerinin icrasının kitle iletişim araçlarının aracılığıyla mekâna bağıllıktan kurtulduğunu da söylemek mümkündür. Ancak kitle iletişim araçları da âşıklık geleneğinin performans odaklı icrasını gerçekleştirmesine imkân tanımamaktadır. Nebi Özdemir'in ifade ettiği gibi medyanın tekelindeki "popülerlik", yeni dönemin temel belirleyicilerinden biri olurken, âşıklara da bu kapsamda pek fırsat verilmediği de bilinen bir gerçektir (2012: 187). Bu fırsat verilmiş olsa da geleneğin kendine has icrasını sağlamak, medyanın kısıtlı zaman diliminde mümkün olmamakta dolayısıyla geleneğe dair her ürün kitle iletişim araçlarının elektronik ortamında kendisinde yer bulamamaktadır. Buna ilişkin olarak Süleyman Fidan, sözlü kültür ortamının baş aktörü âşığın süreyi istediği gibi kullanabilirken, elektronik kültür ortamında her anın belirli maliyetinin olması, âşığın icra serbestisini elinden aldığını ifade eder. Dolayısıyla âşık uzun türlerden vazgeçmekte, anlatmaya dönük türleri nadiren icra etmekte, en çok beğeni alan icra ve türleri ise kısaltarak ve önceden hazırlanarak sunmaktadır (2017: 38). Kısaca özellikle koronavirüs salgınının olduğu dönemlerde medya, âşıklık geleneğine yeni bir icra ortamı sağlamış olsa da geleneğin özgün icrasına ve yapısına uygun olmamaktadır.

b. Âşıklık Geleneğine Dair Türlerin Dönüşümü

Tarım ve hayvancılığın yapıldığı özellikle Anadolu'nun doğusunda yer alan köylerde televizyonun yaygın kullanımından önce, uzun süren kış geceleri âşıkların anlattığı uzun halk hikâyeleri ile geçirilmekteydi. Köyün önde gelenlerinin evinde veya köy odalarında toplanan köy halkına, yöre âşıkları anlattıkları hikâyelerle hem maddi gelir elde etmekte hem de geleneklerini icra etmekteydiler. Böylece âşıklık geleneğinin düğünlerden ve âşık kıraathanelerinden başka bir icra mekânı da bulunmaktaydı. Ancak bazı somut olmayan kültürel miras unsurları gibi âşıklık geleneğinde yer alan türler de günümüz getirileriyle birlikte farklı gösterim alanlarında dönüşmüştür. Âşıkların halk hikâyelerinin rolünü bugün televizyon dizilerinin üstlenmesiyle birlikte âşıklık geleneği icra mekânlarından birini kaybederken geleneğe tabii olan halk hikâyelerinin de aktarımı sözel yollarla sağlanamamıştır. Buna ilişkin olarak, Mehmet Çevik, "Televizyon Dizileri Halk Hikâyelerinin Modern Şekli midir?" adlı çalışmasında modern bir anlatı biçimi olan televizyon dizilerinin özellikle halk hikâyeleri ve hikâyeciliğinden önemli izler taşıdığını ifade etmektedir. Çevik, dizilerle hikâyecilik geleneğinin "şekil/yapı, icra/ gösterim, dinleyici/izleyici ve işlev açısından benzerlik şeklindeki bu izler"inin karşılaştırılmasını yapmıştır. Çevik, makale başlığındaki sorusunun cevabını ise "bugün gelinen noktada televizyon dizilerinin, halk hikâyelerinin yerine ikame edildiği, bu hikâyelerle karşılanan ihtiyaçların dizilerle karşılanmaya çalışıldığı ve bunlara bağlı olarak da dizilerin, işlevsel anlamda halk hikâyelerinin modern şekli hâline getirildiği söylenebilir." (2015: 45) ifadeleriyle vermektedir. Halk hikâyesinin yerini televizyon dizilerinin almasıyla birlikte halk hikâyeleri üzerinde de etkisi bulunan yine özellikle Orta Asya ozanlık geleneğinin icrası olan destan unsurları da kendisine görsel alanda yer bulmuştur. Mehmet Emin Bars, "Medya Merkezli Kahraman Dönüşümü: Alp/Alperenden Postmodern Delikanlılığa" adlı çalışmasında "eski destan kahramanlarının eski toplum yapısındaki ideal tiplerini, izleyici, elektronik ortamın yeni aktörlerinde yeniden hatırlamaktadır." (2020: 128) şeklindeki ifadesiyle dile getirmektedir. Dolayısıyla âşıkların halk hikâyelerinin yerini benzeri işleve sahip ürünler alırken destan ve hikâyelerin muhtevasında bulunan unsurlar da bugün farklı icra ortamlarında görünmeye başlamıştır.

SONUÇ

Coğrafyaya, iklime, inanış şekillerine göre çeşitlenen kültürler, insanlığın değişen üretim ve tüketim alışkanlığı neticesiyle tek-tipleşmeye varan bir sürecin içerisine girmiştir. Dolayısıyla somut kültürel varlıklar kadar somut olmayan kültürel miras varlıklarının da korunması gerekliliği yeme-içme, giyim-kuşam, sözel kültür gibi birçok alanda toplulukların kendilerine has olan çeşitliliklerini kaybetmesiyle daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Elbette bu süreç yereldeki birey ve kuruluşlar kadar UNESCO gibi uluslararası kuruluşların da gündemi olmaya başlamış, bu kuruluş tarafından da koruma ve aktarıma yönelik faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar bu faaliyetlerden biri olan Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi'ne varan süreçte Yaşayan İnsan Hazineleri programı gibi sistemlerle âşıklık ve benzeri kültür varlıklarını içine alan, geleneği ve geleneğin temsilcilerini koruma yaklaşımı gösteren çalışmalar gerçekleştirilmiş olsa da çalışmanın seyirinde görüldüğü üzere bunun doğrudan geleneğin sürdürülebilirliğine fark edilir düzeyde etkisi bulunmamıştır. Çünkü bahsedilen değişim ve dönüşüm süreci göz önünde bulundurulduğunda âşıklığın ve âşıklık geleneğinin sürdürülebilirliğini etkileyen birden fazla husus bulunmaktadır.

Âşıklık gibi sürdürülebilirliği icraya bağlı olan geleneklerin ürün kadar üreticiye ihtiyacı olmaktadır. Üretici devamlılığı da geleneğin ustalar tarafından yeni nesile, çıraklara aktarılması ile gerçekleştirilir. Ancak son yıllarda çalışmanın içerisinde yer verildiği üzere geleneğin ustaları tarafından âşıklıkta çırak talebinin olmadığı ifade edilmektedir. Çünkü âşıklığın icra alanları daralmaya başlamış, bu daralma ise geleneğin temsilcisi ve üreticisi olmanın karşılığının alınmasını güçleştirmiştir. Bu da geçmişten beri usta-çırak ilişkisi içerisinde ilerleyen, üreten ve ürün çeşitliliği artan geleneğin duraksamasına, sadece hâlihazırda bulunan ürünlerin tüketilmesine yol açmaktadır.

Âşıklık geleneği gibi geleneklerin üretimi ve devamlılığı mekâna ve zamana bağlı olduğundan âşıklık geleneğinin icra mekânlarını kaybediyor olması sürdürülebilirliğinin sağlanamamasındaki bir başka etkidir. Çünkü düğünler, kahvehaneler, köy odaları gibi geleneksel mekânlar sadece geleneğin gösteri mekânları değil aynı zamanda icra ve kuşaklar arası aktarım mekânları niteliğini taşımaktadırlar. Değişen sosyal yaşam alanları, iletişim araçları ile bu mekânlar işlevlerini kaybederken geleneğin aktarım mekânları da azalmaya başlamıştır. Bu gelenek son yıllarda medya aracılığıyla elektronik ortamda kısmen kendisine yer bulsa da elektronik ortam, geleneğe dair icranın geleneksel mekânlarda olduğu gibi gerçekleştirilmesini mümkün kılmamaktadır. Öte yandan bu mekânlar elde olan ürünlerin sadece dinleyiciye aktarılmasıyla sınırlıdır. Oysa geleneksel mekânlar, dinleyiciler için âşıkların gösteri mekânları olduğu gibi yeni yetişen çırakların da eğitim mekânlarıdır. Ayrıca bu mekânlar, dinleyici kitlesinin ilgisine ve tepkisine göre ürününü icra eden âşıkların performans mekânlarıdır. Bu sayede gelenek içerisinde yetişen çırakların da dinleyici karşısında performans gösterebilme çabası aynı zamanda gelenek içerisinde icranın da gelişmesinin en önemli sağlayıcılarından olmaktadır. Ancak elektronik ortam gibi değişen icra mekânları ile geleneğin tek taraflı bir aktarıma dönüşmesi nedeniyle ustalığı geliştiren gelenek içerisindeki bu uygulama kaybedilmiştir.

İcra mekânları ile birlikte âşıklık geleneğine dair türlerin de değişimi ve dönüşümü söz konusu olmaya başlamıştır. Mekâna ve zamana bağlılığı ile ilerleyen geleneğin değişen icra ortamları, uzun zamana ve geniş mekânlara bağlı ilerleyen türlerin kaybolmasına yol açmıştır. Öte yandan halk hikâyeleri gibi türlerin işlevlerini bugün televizyon gibi medya araçlarının içerikleri almaya başlamıştır.

Nihayetinde yukarıda bahsedilen değişim süreçleri somut olmayan kültürel mirasın kuşaklar arası aktarımını bugün zorlaştıran başlıca etkenlerin âşıklık geleneğindeki bir yansıması olarak görülebilir. Hızla değişen sosyo-kültürel yapı, kültürel aktarımın gerçekleştiği mekânları, bağlamları değiştirirken geleneklerde yer alan tören, kutlama ve sözel ürünlerin de yoksunlaşmasına yol açarak kültürel ifade çeşitliliğinin azalmasına da sebep olmaktadır. Dolayısıyla son yıllarda sıkça üzerinde durulan tek-tipleşme; yemek, giyim, mimari vb. alanlarda olduğu gibi sözel yolla aktarılan geleneklerde de etkisini göstermektedir. Geleneğin etkisini, görünürlüğünü yitirmesiyle, âşıklar gibi geleneğin temsilcilerinin de varlığı sadece yereli konu alan sinema ve reklamlarda söz konusu olmaktadır. Nitekim buradan hareketle kültürel miras niteliğine bürünmüş olan geleneklere yönelik farkındalığın artırılması ve koruma yaklaşımlarının sahaya yönelik uygulamaları gerekmektedir. Çünkü bu geleneklerin kültürel miras niteliğine sahip olmasının yanı sıra kültürel çeşitliliği sağlayan katma değeri de bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Alev, Eda. (2014). *Âşık Kahvelerinden Sosyal Paylaşım Sitelerine Âşıklık Geleneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Altunsabak, Ergin. (2016). *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Kuşaktan Kuşağa Aktarımı ve Gençlik; Kars İli Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bars, Mehmet Emin. (2020). "Medya Merkezli Kahraman Dönüşümü: Alp/Alperenden Postmodern Delikanlılığa". *Millî Folklor*. Sayı: 128, s. 126-137.

Boratav, Pertev Naili. (1946), "Doğu Anadolu'da Folklor Derlemeleri",

Web:<https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/43614/14197.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden 12.04.2022 tarihinde alınmıştır.

Çalış, Sunay. (2010). *UNESCO ve İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları ve Kültür Politikalarına Etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çevik, Mehmet. (2015). "Televizyon dizileri halk hikâyelerinin modern şekli midir?". *Millî Folklor*, Yıl: 27, Sayı: 106, s. 34-46.

Ekici, Metin. ve Fedakar, Pınar. (2014). "Gelenek, Aktarma, Dönüşüm ve Kültür Endüstrisi Bağlamında Nazar ve Nazar Boncuğu". *Millî Folklor*. Sayı: 101, s. 40-50.

Erkal, Hasan. (2010). *UNESCO Yaşayan İnsan Hazineleleri Ulusal Sistemlerinin Somut Olmayan Kültürel Mirasın Yaşatılmasına ve Gelecek Kuşaklara Aktarılmasına Etkisi Üzerine Bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Fidan, Süleyman. (2017). *Âşıklık Geleneği ve Medya Endüstrisi*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Gürçayır Teke, Selcan. (2013). "Geleneksel Tarzlar, Modern Modeller: Resmî, Resmî Olmayan Eğitim ve Somut Olmayan Kültürel Miras". *Millî Folklor*, Sayı: 100, s. 31-39.

İnternet: (2003). *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*. Web: <http://www.unesco.org.tr/Pages/181/177> adresinden 04.04.2022 tarihinde alınmıştır.

İnternet: (2005). *Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi*. Web: <https://www.unesco.org.tr/Pages/179/177/> adresinden 05.04.2022 tarihinde alınmıştır.

İnternet: (1983). Dünya Doğal ve Kültürel Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme. Web: <https://www.unesco.org.tr/Pages/161/177> adresinden 08.04.2022 tarihinde alınmıştır.

İnternet: (1989). Folklorun ve Geleneksel Kültürün Korunması Tavsiye Kararı. Web: <http://www.unesco.org.tr/Pages/182/176> adresinden 15.05.2022 tarihinde alınmıştır.

İnternet: (1993). Yaşayan İnsan Hazinesi” Ulusal Sistemlerinin Kurulmasına İlişkin Kılavuz İlkeler. Web: <https://www.unesco.org.tr/Pages/183/19> adresinden 08.04.2022 tarihinde alınmıştır.

İnternet: (2001). İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları İlanı. Web: <https://www.unesco.org.tr/Pages/323/19> adresinden 10.04.2022 tarihinde alınmıştır.

Nakiş, Dilay. (2021). *1970-2020 Yılları Arası Âşıklık Geleneği ve Siyasal Kültür*. (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Oğuz, M. Öcal. (2007a). “UNESCO, Kültür ve Türkiye”. *Millî Folklor*, Yıl: 19, Sayı: 73, s. 5-11.

Oğuz, M. Öcal. (2007b). Folklor ve Kültürel mekân. *Millî Folklor*, Yıl: 19, Sayı: 76), s.30-32.

Oğuz, M. Öcal. (2013a). *Küreselleşme ve Uygulamalı Halk Bilimi*. Ankara: Akçağ Yay.

Oğuz, M. Öcal. (2013b). *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?*. 2. Baskı, Ankara: Geleneksel Yayınları.

Özdemir, Nebi. (2012). *Medya Kültür ve Edebiyat*. 2. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları.

Taşlıova, Mete. (2008). “Baba-Oğul Âşıklar: Âşıklık Geleneğinde Yeni Bir Model”. *Türkbilig*, (15), 94-109.

GÜLŞEN-İ ŞU'ARÂ'DA "ÖLÜM"Ü TANIMLAYAN İFADELER

The Phrases Which Describe "Death" In Gülşen-i Şu'arâ

Savaşkan Cem BAHADIR¹

¹ Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, sacemb@ktu.edu.tr, orcid.org/ 0000-0003-4490-213X.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 10.09.2022
Kabul/Accepted: 28.10.2022

DOI:10.20322/littera.1173542

Anahtar Kelimeler

Şair Tezkireleri, Gülşen-i Şu'arâ, Ahdî, ölüm.

ÖZ

Ahdî'nin 1563 yılında tertip ettiği ve içerisinde 381 şairin biyografisini barındıran *Gülşen-i Şu'arâ* Anadolu sahasında yazılmış ilk tezkirelerdendir. Her tezkire yazarı gibi Ahdî de kendine has üslubu ile eserini, diğer tezkire müelliflerinden ayırmaya gayret etmiştir. Hazırlanan çalışmada Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ* isimli tezkiresinde yer alan şair biyografileri incelenerek bahsi geçen metinlerde "ölüm" ve "ölüm"ü tanımlayan ifadeler tespit edilmeye çalışılmıştır. *Gülşen-i Şu'arâ*, daha önce yayımladığımız, Âşık Çelebi'nin tezkiresinde ölümü inceleyen "*Meşâ'irü's-Şuarâ*"da "Ölüm"ü Tanımlayan İfadeler- I ve II", isimli makalelerin sonuç bölümünde belirtildiği gibi on altıncı yüzyılda yazılmış şuarâ tezkirelerinin ölüm kavramı etrafında incelenmesi noktasında ele alınan diğer tezkiredir. Çalışma neticesinde Ahdî'nin de tıpkı Âşık Çelebi gibi bir şairin ölümü hakkında bilgi verirken farklı kelimeleri kullandığı bazen de ölüm kavramını tasvirler yer vererek okuyucuya aktardığı görülmüştür. Çalışma iki bölüm olarak düzenlenmiştir. İlk bölümde Ahdî'nin ölüm kavramını basit ifadelerle tasvir ettiği şair biyografilerine ikinci bölümde ise ölümün sanatlı ifadelerle tasvir edildiği şair biyografilerine yer verilmiştir. Çalışmanın içeriğini zenginleştirmek amacıyla *Gülşen-i Şu'arâ*'da yer alan ölüm ile ilgili kavramlar, daha önce hazırlanmış olan "*Meşâ'irü's-Şuarâ*"da "Ölüm"ü Tanımlayan İfadeler- I ve II" isimli makalelerde yer alan ölümü tanımlayan ifadelerle birlikte tablolar halinde okuyucuya sunulmuş ve bu şekilde bir karşılaştırma yapılmaya çalışılmıştır. Bu sayede ölüm kavramı etrafında şekillenmiş olan kelime kadrosu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

Keywords

Poet Tazkires, Gülşen-i Şu'arâ, Ahdî, death.

Gülşen-i Şu'arâ, which was prepared by Ahdî in 1563 and contains the biographies of 381 poets, is one of the first biographies written in the Anatolian field. Like every tazkire writer, Ahdî tried to distinguish himself from other tazkire writers with his unique style. In the prepared study, the biographies of the poets in Ahdî's tazkire named *Gülşen-i Şu'arâ* were examined and the expressions defining "death" and "death" in the mentioned texts were tried to be determined. *Gülşen-i Şu'arâ* is another tazkire that plans to examine death in 16th century tazkires. First article about this topic was which examined Âşık Çelebi's tazkire titled "The phrases Which Describe "Death" In *Meşâ'irü's-Şuarâ* I and II. As a result of the study, it was seen that Ahdî, just like Âşık Çelebi, used different words while giving information about the death of a poet, and sometimes he conveyed the concept of death to the reader by giving descriptions. The study is organized in two parts. In the first part, poet biographies in which Ahdî describes the concept of death with simple expressions, and in the second part, poet biographies in which death is depicted with artful expressions are included. The statements about death in two poet tazkires are given in tables and compared.

Atıf/Citation: Bahadır, S. C. (2022), "Gülşen-i Şu'arâ'da "Ölüm"ü Tanımlayan İfadeler", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 733-744.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Savaşkan Cem BAHADIR, sacemb@ktu.edu.tr

GİRİŞ

Ahdî ve eseri *Gülşen-i Şu'arâ*, tezkire kültürünün Anadolu sahasında yerleşmesi noktasında önemli bir mihenk taşıdır. İçerisinde yer alan şair sayısının yüksek olması, diğer tezkirelerde yer almayan 149 şairin biyografisini ihtiva etmesi ayrıca bugünkü İran, Azerbaycan, Buhara, Mısır, Suriye coğrafyasından şairlerin *Gülşen-i Şu'arâ*'da yer alması, bu tezkirenin edebiyat tarihindeki önemini gösteren sebeplerinden birkaçıdır. Hazırlanan çalışmada 1563 yılında tamamlanan *Gülşen-i Şu'arâ*'da yer alan 381 şair biyografisi incelenerek Ahdî'nin şairlerin ölümlerini anlatırken kullandığı kavramlar tasnif edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada tekrarlarla birlikte kırk sekiz şair biyografisinde "ölüm" ü tanımlayan ifadeye rastlanmıştır. Dört şairin biyografisinde ise bahsedilen kişilerin nasıl öldükleri anlatılmaktadır. Hazırlanan çalışmada Süleyman Solmaz'ın yayımladığı Ahdî ve *Gülşen-i Şu'arâ*sı (*İnceleme-Metin*) isimli eser kaynak olarak kullanılmıştır. Makalede bir karışıklığa sebep verilmemesi adına (Ahdî, bazen sözünü ettiği şairin ölümünü anlatırken bazen de şair biyografisinde başka bir şahıstan ve onun ölümünden bahsetmektedir.) ölüm ile ilgili ifade hangi şairin biyografisinde yer alıyorsa o şairin adı ve ifadenin bulunduğu sayfa numarası dipnotta verilmiştir. Aşağıdaki ilk bölümde altı başlık altında otuz dört şair biyografisinde ölümün basit ifadelerle tasvir edildiği ikinci bölümde ise on başlık altında on altı şair biyografisinde ölümün sanatlı ifadelerle tasvir edildiği tespit edilmiştir. Aşağıda *Gülşen-i Şu'arâ*'dan alınan metin parçalarından uzun olanlar hacmin artmaması için kesilerek (...) işareti ile gösterilmiştir.

1. "Ölüm"ün Basit İfadelerle Tasvir Edildiği Şair Biyografileri

Gülşen-i Şu'arâ'da Ahdî'nin şair biyografilerinde ölümü anlatırken daha çok sanatlı söyleyişten uzak ifadeleri tercih ettiği görülmektedir. Ahdî'nin sanatlı söyleyişten uzak olarak ölümü tanımladığı yedi ifade şunlardır: Fevt olmak, terk-i 'âlem etmek, vefat etmek, mevt, rihlet etmek, veda' etmek, meyl-i zîr-i zemîn kılmak. Ahdî'nin toplamda yedi kavramla ölümü ifade ettiği görülmektedir. Bu ifadeler aşağıda en çok kullanılanlardan en az kullanılanlara doğru sıralanmıştır.

a. Fevt olmak:

Sözlüklerde ölüm, mevt, vefat anlamına gelen "fevt" ifadesi, Ahdî tarafından ölümü tanımlamak için en sık kullanılan kavramdır. *Gülşen-i Şu'arâ*'da on beş şair biyografisinde "fevt" ifadesi kullanılmaktadır.

"(...)Anatoli paşası iken fevt oldı"¹; "(...) Bagdâd kâdîsı iken fevt olan (...) "²; "(...) sancak begi olmuş iken fevt olmuş"³; "(...) maraz-ı ta'ûn ile fevt oldı"⁴; "(...) fevt oldı"⁵; "(...) fevt oldukda (...) "⁶; "Dâniş-mend iken fevt olmuş (...) "⁷; "(...)müferrihü'l-bâl iken fevt oldı"⁸; "Bu şî'ri didügi günüñ ertesi fevt oldı"⁹; "(...) El emru biyedillah hükmince anlar fevt oldukda (...) "¹⁰; "Zümre-i mülâzimînden iken fevt olmuş"¹¹; "(...) Sinan Paşa fevtine bir târîh-i âbdâr dimiş (...) "¹²; "Rûm İli beglerbegisi olup fevt olan (...) "¹³; "Semâniye'de müderris iken fevt olmuşdur (...) "¹⁴; "Dahi huçeste-sıfâtuñ Zâtî fevtine(...) "¹⁵

b. Terk-i 'âlem etmek/ Terk-i rûy-ı zemîn:

Dünyayı terk etmek anlamına gelen ifade *Gülşen-i Şu'arâ'* da sekiz kez kullanılmıştır. Terk-i 'âlem ifadesi metinde, "terk-i 'âlem-i fânî, 'âlem-i fânîyi terk" gibi değişik şekillerde kullanılmıştır.

"(...) evân-ı cevânîde terk-i 'âlem-i fânî (...) "¹⁶; "(...) 'âlem-i fânîyi terk kılup (...) "¹⁷; "(...) terk-i rûy-i zemîn kılup (...) "¹⁸; "(...)mülk-i bekâyı özleyüp terk-i 'âlem-i fânî kılup (...) "¹⁹; "(...) terk-i 'âlem-i fânî idüp (...) "²⁰; "(...)terk-i 'âlem-i fânî (...) "²¹; "(...) terk-i 'âlem-i fânî kılup (...) "²²; "(...) ve terk-i 'âlem-i fânî kıldı"²³

c. Vefat etmek:

Bugün de ölümü anlatmak için kullanılan vefat kelimesi, Ahdî tarafından yedi biyografide ölümü tanımlamak için kullanılmıştır.

¹ Cenâbî Paşa 105.

² Derviş Çelebi 169.

³ Fikrî Beg 188.

⁴ Cüdâyî-i 'Acem 258.

⁵ Derûnî 303.

⁶ Rindî 334.

⁷ Zînetî-i Sirozî 335.

⁸ Kâtibî 492.

⁹ Lâzımî 506.

¹⁰ Lisânî 508.

¹¹ Riyâzî-i Üskübî 316.

¹² Sihri 355.

¹³ Sırrî 357.

¹⁴ Fikrî Efendi 463.

¹⁵ Kandî 484.

¹⁶ Mehmed Çelebi 138.

¹⁷ Rusûhî-i Hamîdî 330.

¹⁸ Selmân 344.

¹⁹ Sâlikî 358.

²⁰ 'Iyânî 448.

²¹ Firdevsî 470.

²² Fedâyî 482.

²³ Murâdî-i 'Acem 543.

"(...) mukâbecilik mansıbında iken vefât itmiş"²⁴;" (...) âheng-i huld-ı berîn idüp vefat itdi"²⁵; "Sene isnâ ve seb'in ve tis'â mi'enüñ Recebinde vefât itdi"²⁶; "(...) Ferec nâm bir mültezim-i serencâm vefât idüp (...)"²⁷; "(...) vezir-i a'zâm Mustafâ Paşa vefât idüp (...)"²⁸; "(...) vezir-i a'zâm merhum vefât eyledükde (...)"²⁹

ç. Mevt:

Gülşen-i Şu'arâ'da iki biyografide kullanılan mevt ifadesi ölüm, ahirete göç etmek, dünyadan gitmek anlamında kullanılan bir ifadedir.

"Bîmâr olup mevt zamânında (...)"³⁰; "(...) Hayâlî mevtine dimiş (...)"³¹

d. Rihlet etmek:

Ahdî; geçmek, göçmek, göç eylemek, ölmek anlamlarına gelen rihlet ifadesini sadece bir biyografide kullanmıştır.

"(...) 'âlem-i fânîden darü'l-bekâya rihlet idüp (...)"³²; "(...) 'âlem-i fânîden kişver-i câvidânîye revân oldı."³³

e. Veda' kılmak:

Ayrılık anlamında kullanılan veda kelimesi Gülşen-i Şu'arâ'da bir kez geçmekte ve ölüm tarihiyle birlikte kullanılarak dostlara veda edilmesi ifadesi ile bugün de olduğu gibi ölüm anlatılmaktadır.

"(...) yârâna vedâ' kılmışlar(...)"³⁴

f. Meyl-i zîr-i zemîn kılmak:

Zîr-i zemîn ifadesi yerin altı anlamına gelmektedir. Rızâyî'nin ölümü Ahdî tarafından anlatılırken en yüce bahçeyi (cennet) istedi ve yerin altına meyletti denilerek şairin öldüğü anlatılmaktadır.

"(...) müteveccih-i ravza-i berîn ve meyl-i zîr-i zemîn kıldı."³⁵

2. "Ölüm"ün Sanatlı İfadelerle Tasvir Edildiği Şair Biyografileri

Gülşen-i Şu'arâ'da şair biyografileri incelendiğinde Ahdî'nin ölüm kavramını bizlerin bugün de kullandığına benzer şekilde basit olarak tarif edilebilecek ifadelerle anlatmasının yanında şairane ifadeler kullanarak da tasvir ettiği görülmektedir. Ahdî eserinde ölümü sekiz farklı kavrama benzetmiştir. Bu kavramlar: Sarsar, ravza, raht-i 'azimet,

²⁴ Hüsâm Beg 276.

²⁵ Sehâbî-i 'Acem 342.

²⁶ Sehâyî 361.

²⁷ Şemsî-i Divâne 376.

²⁸ Şemsî-i Divâne 376.

²⁹ Muhîti Efendi 527.

³⁰ Ümîdî 215.

³¹ 'Arşî 435.

³² Sultân Mehmed 102.

³³ Celîlî 251.

³⁴ Hüseyinî-i Bagdâdî 270.

³⁵ Rızâyî 331.

can atmak, derya, peyk, saray ve şaraptır. Aşağıda bu ifadeler, içerisinde yer aldığı şair biyografileri ve oralardan yapılan alıntılara yer verilerek izah edilmeye çalışılmıştır.

a. Sarsar/Rüzgâr:

Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*'da ölüm kavramını; soğuk ve şiddetli rüzgâr anlamına gelen sarsar kelimesi ile ifade etmiştir. Ahdî üç şairin biyografisinde bu kavram ile ölümü anlatmıştır. Ahdî, ölümü sarsara benzettiği ilk metinde Sultan Mehmed'in (Fatih Sultan Mehmet) gül ağacı gibi olan boyunun yokluğun sert rüzgârı ile kırıldığını söylemektedir. Metinden anlaşılacağı üzere fâniliğin rüzgârı ile karşılanan kavramın ölüm olduğu gözükmektedir. İkinci metinde ise "sarsar" kavramı ile "ecel" ifadesi bir tamlama olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahdî ölümün şiddetli rüzgârının Cevherî'nin hayat ağacını kırdığını söylemektedir. Rûhî'nin ölümünün anlatıldığı son metinde ise yine şairin ömrünün baharında olduğu ancak yokluğun sert rüzgârının ona ulaştığını yani öldüğünü anlatmaktadır. Her üç metinde de hayatın ağaç/gül ağacı; ölümün ise bu ağaçları kıran sarsara benzetilmesi dikkat çekicidir.

"(...)sarsar-ı bâd-ı fenâdan gülbin-i kaddi şikest (...)"³⁶; "(...) sarsar-ı ecel añâ dest-res bulup nahl-i hayâtın şikest itdi"³⁷; "(...) mîvesinden berhûrdâr olmadın sarsar-ı bâd-ı fenâ serv-i hırâmânına yol bulup (...)"³⁸

b. Ravza:

Ravza kelimesi sözlüklerde sulu yer, bahçe, bostan, çimenlik yer anlamlarına gelmektedir. Nâsirin bu kavramı 'adn, kuds ve câvidânî kelimeleri ile birlikte kullanması ile birlikte terkiplerin doğrudan cenneti çağrıştırmasına sebep olmuştur. Dolayısı ile Ahdî'nin bu ifadelerle üç şairin ölümünü anlattığı görülür. Seyfî ve Lutfî-i 'Acem'in biyografilerinde ruhların kuşa teşbih edilmesi ile adeta cennete uçtukları imajı yaratılmaya çalışılmıştır. Medhî-i İstanbûlî isimli şairin biyografisinde ise cennetin, ebedî bahçe olarak tahayyül edildiği ve şairin oraya meylettiği anlatılmaktadır.

"(...) aheng-i ravza-i 'adn ü kevser itmiş"³⁹; "(...)murg-ı rûh-ı pâkin ravza-i kudse ta'zimle (...)"⁴⁰; "(...)terk-i 'âlem-i fânî ve meyl-i ravza-i câvidânî kıldı"⁴¹

c. Raht-ı 'azîmet:

Gülşen-i Şu'arâ'da ölümün/ahiretin gidilecek bir mekân olarak düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Bu sebeple raht-ı 'azîmet/ hazırlığını yapıp yola çıkmak ifadesinin ölüm karşılığında kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. *Gülşen-i Şu'arâ*'da iki şair biyografisinde rastlanan bu ifade, Eflâtûn-ı 'Acem biyografisinde, Ârif Çelebi'nin ölümü anlatılırken dünyadan (darü'l-fenâ) ahiret (sûy-ı bekâ) tarafına yola çıktı şeklinde kullanılmış iken; Mevlânâ Kâtib

³⁶ Sultân Mehmed 102.

³⁷ Cevherî 256.

³⁸ Rûhî 329.

³⁹ Seyfî 359.

⁴⁰ Lutfî-i 'Acem 506.

⁴¹ Medhî-i İstanbûlî 548.

biyografisinde Sâlih Paşa'nın ölümü anlatılırken cennet bahçesine (ravza-i cennet) gitmek olarak karşımıza çıkmaktadır.

"(...) dârü'l-fenâdan sûy-ı bekâyâ raht-ı 'azîmet (...)"⁴²; "(...) ve Sâlih Paşa-yı merkûm raht-ı 'azîmeti ravza-i cennete (...)"⁴³

ç. Can atmak:

Bir şeyi şiddetle istemek anlamında kullanılan can atmak ifadesi de Ahdî tarafından ölümü anlatmak için kullanılmıştır. Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu Cihangîr sultan olarak tanıtılır. Ölümü hakkında bilgi verilirken onun Halep'te iken beka âlemini (ahirete) şiddetle istediği (muhtemelen çektiği rahatsızlıklar göz önünde bulundurularak) ve oraya doğru yola çıktığı anlatılmaktadır.

"(...) Halep'de 'âlem-i bekâyâ cân atup revâne oldı."⁴⁴

d. Derya:

Gülşen-i Şu'arâ'da, Dânişî'nin Mısır'a gitmek için bindiği geminin denizde battığı ve bu sebeple öldüğü anlatılmaktadır. Ahdî de bu olaydan hareketle Dânişî'nin ölümünü anlatırken şairin vücudunu bir gemiye benzetmiştir. Ancak bu gemi denizde batmış ve istenilen sahile çıkamamıştır. Bu ifadeden hareketle şairin vücut gemisinin battığı denizin ölüm olduğu anlaşılmaktadır.

"(...)âhirü'l-emr keştî-i vücûdları ol seferde deryâyâ müstagrak olup (...)"⁴⁵

e. Peyk:

Peyk kelimesi modern anlamda postacı olarak değerlendirilebilecek bir ifadedir. Sözlük anlamı haber ve mektup götürüp getirmekle görevli kişi anlamına gelmektedir. Ahdî, Bidârî isimli şairin ölümünü anlatırken ölümü peyk olarak hayal etmiştir. "Ecel peyki" ifadesi ile de bu anlamı perçinlemiştir.

"(...)ecel peyki aña dest-res buldı."⁴⁶

f. Saray:

Ölümün sanatlı olarak ifade edildiği bir başka şair biyografisi de Mehemmet Efendi'nin anlatıldığı bölümdür. Bu bölümde yine dünya, dârü'l-fenâ olarak tanımlanmakta ve ahiret, 'âlem-i bekâ olarak anılmaktadır. Ancak Ahdî hayalinde Mehemmet Efendi'nin dünyadan ayrılarak ahiret sarayına doğru yöneldiğini anlatmaktadır. Dolayısı ile saraya doğru ulaşmak ifadesinin ölüm olduğu anlaşılmaktadır.

⁴² Eflâtûn-ı 'Acem 205.

⁴³ Mevlânâ Kâtib 498.

⁴⁴ Sultân Cihângîr 104.

⁴⁵ Dânişî 299.

⁴⁶ Bidârî 237.

"*Âkıbetü'l-emr dârü'l-fenâdan cânib-i serây-ı 'âlem-i bekâya 'âzîm ve taraf-ı huld-ı berîne ve sûy-ı (...)*"⁴⁷

g. Şarab:

Ahdî *Gülşen-i Şu'arâ'*'da, Penâhî isimli şairin biyografisinde Ankebut Suresi 57. Ayette yer alan "Her can ölümü tadacaktır." ifadesini şaraba benzetmektedir. Metinden Penâhî'nin ebedî bahçeyi (cenneti) istediği ve bu şarabı içtiği yani öldüğü anlaşılmaktadır.

"(...)" *"Küllü nefsin zâikatü'l-mevt"*⁴⁸ *şarâbın nûş (...)*⁴⁹

Tablo 1

Sıra	Ölüm İçin Kullanılan Tabir	Tekrar Sayısı
1	Fevt Olmak	16
2	Terk-i 'Âlem Etmek	8
3	Vefat Etmek	7
4	Sarsar/ Rüzgar	3
5	Ravza	3
6	Mevt	2
7	Rahat-ı 'âzîmet	2
8	Rihlet Etmek	1
9	Can atmak	1
10	Saray	1
11	Şarap	1
12	Peyk	1
13	Veda' Kılmak	1
14	Derya	1
15	Zîr-i zemîn	1

⁴⁷ Mehmed Efendi 137.

⁴⁸ Ankebut Suresi, 29/57. Her can ölümü tadacaktır.

⁴⁹ Penâhî 236.

Ahdî de eserinde Âşık Çelebi gibi bazı şairlerin ölümlerinin nasıl olduğunu kaydetmiştir. Figânî'nin asıldığını, Sa'î Çelebi ve Sâmî'nin şehit olduklarını ayrıca Fuzûlî'nin taundan öldüğünü şu şekilde anlatmaktadır:

"Nâgâh kazâ-yı âsmânî ve belâ-yı nâgehâniye râst gelüp ol ser-efrâze töhmet-i gammâz ugrayup bir matla'-ı hicv-âmiz vezîr olan İbrahîm Paşa hakkında dimişler diyü salbına emr olunmuş. Dâr-ı İstanbûl'da ber-dâr olup ser-efrâz-ı dünyâ ve mümtâz-ı 'ukbâ olmuş."⁵⁰; "'Âkıbetü'l-emr aksâ-yı maksûda irmeden ol magfûr-ı sa'îd şimşîr-i tîz ile kendü memlûki bir büt-i hûn-rîzûñ elinde şehîd oldu."⁵¹; "(...) Sâmî tahallüs ihtiyâr kılmış ve ehl-i dünyâ içre sâhib-i i'tibâr olup müşârünileyh Kızılbaş cenginde mevcûd bulunup ol merhûm-ı sa'îd mezkûr gazâda şehîd olmuşlar."⁵²; "(...)sene selâse ve sittîn ve tis'â mi'ede maraz-ı tâ'ûn ile mat'ûn olup diger-gûn olmuşdur."⁵³

Hazırlanan makalenin amaçlarından biri öz kısmında da belirtildiği üzere 16. yüzyılda yazılmış tezkirelerin tamamının taranarak ölüm kavramı hakkında tezkire yazarlarının nasıl bir yaklaşım sergilediğini gün ışığına çıkarmaktır. Bu sebeple makalenin aşağıdaki bölümünde daha önce yayımladığımız "*Meşâ'irü's-Şuarâ'da Ölümü Tanımlayan İfadeler I ve II*" isimli makalelerde yer alan, ölüm etrafında şekillenen ifadelerle *Gülşen-i Şu'arâ'da* yer alan ve ölüm etrafında şekillenen ifadelerin karşılaştırılması uygun görülmüştür. Bunun amacı hem Âşık Çelebi'nin hem de Ahdî'nin, biyografilerinde şairlerin ölümlerini nasıl kurgulayıp metne döktüklerini gösterebilmektir.

Ahdî ve *Gülşen-i Şu'arâ'da* yer alan ölümü tanımlayan ifadeler ile Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-Şuarâ'sında* yer alan ölümü tanımlayan ifadeler kıyaslandığında karşımıza aşağıdaki tablo çıkmaktadır.

Tablo 2

	Meşâ'irü's-şuarâ'da Ölümü Sanatlı İfadelerle Tasvir Etmek İçin Kullanılan Tabirler	Gülşen-i Şuarâ'da Ölümü Sanatlı İfadelerle Tasvir Etmek İçin Kullanılan Tabirler	Meşâ'irü's-şuarâ'da Ölümü Basit İfadelerle Tasvir Etmek İçin Kullanılan Tabirler	Gülşen-i Şuarâ'da Ölümü Basit İfadelerle Tasvir Etmek İçin Kullanılan Tabirler
1	Sarsar/Rüzgâr	Sarsar/ Rüzgar	Fevt Olmak	Fevt Olmak

⁵⁰ Figânî 466.

⁵¹ Sa'î Çelebi 340.

⁵² Sâmî 350.

⁵³ Fuzûlî 461.

2	Peymane/ Câm/ Ayag	Şarap	Rihlet Eylemek/ Kılmak	Rihlet Etmek
3	Peyk	Peyk	Vefat Eylemek	Vefat Etmek
4	Deniz/ Yokluk Denizi	Deniz/ Derya	Mevti Vaki Olmak/ Mevt Olmak	Mevt
5	İnsan	Raht-ı 'Azîmet	İrtihâl Eylemek	Terk-i 'Âlem Etmek/ Terk-i Rûy-ı zemîn
6	Dest	Can Atmak	Müteveffa Olmak	Veda' Kılmak
7	Şiir	Saray	Ecel Ermek/ Eceli Yetmek	Zîr-i Zemîn
8	Satranç/ Piyon	Ravza	Ahirete Azim Olmak/ Gitmek	
9	Güneş Tutulması/ Batması		Ahirete İntikal Etmek	
10	Hayvanlar (Şahin, Şîr/ Aslan, Zağ/Karga)		Ömrü Ahir Olmak/ Ömrü Ahire Ermek	
11	Gece		Aslına İntikal Etmek	
12	Tekne/ Gemi		Can Vermek	
13	Ma'zûl Olmak		Dünyadan Gitmek	

14	Bekçi/ Şahne/ Müfettiş		Ecel Önün Almak	
15	Uyku		Ölmek	
16	Ağaç		Ömrü Fenaya Varmak	
17	Âteş			
18	Berat			
19	Dellal/ Pazar			
20	Denizci/ Kaptan			
21	Dîvân			
22	Elbise			
23	Gird-âb			
24	Hırsız			
25	İğne			
26	Karanlık			
27	Karınca			
28	Katip			
29	Kuzgun			
30	Diyar/ Âlem			
31	Şihâb			
32	Tabut			

SONUÇ

Hazırlanan makalede Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ* isimli eseri taranarak şair biyografilerinde yer alan "ölüm"ü tanımlayan ifadeler derlenmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda Ahdî'nin toplamda on beş farklı ifadeyi ölümü tanımlamak için kullandığı tespit edilmiştir. Bu ifadelerden yedi tanesi ölümün sözlük anlamı olarak tanımlanabilecek, bizim sanatlı söylemden ayrılması için basit ifade olarak tanımladığımız tabirlerdir. Geriye kalan sekiz ifade ölümün sanatlı ifadelerle tanımlandığı kavramlardır. İlk bölümde yer alan ölümü tanımlayan ifadeler toplam tekrarlar hariç otuz dört şair biyografisinden derlenmiştir. İkinci bölümde ise sanatlı söyleyişlerin yer aldığı biyografi sayısı ise on üçtür. Ahdî'nin toplamda kırk sekiz şair biyografisinde ölümü tanımladığı görülmektedir. Çalışmanın ikinci amacı *Meşâ'irü'ş-Şuarâ* ile *Gülşen-i Şu'arâ*'nın ölüm tasvirleri yönüyle karşılaştırılmasıdır. Buna göre (Âşık Çelebi'nin hazırladığı tezkirenin daha sonra yazıldığı (1586) ve hacminin daha fazla olduğu (427 şair) göz önünde bulundurulmalıdır) karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır: Âşık Çelebi'nin hazırladığı tezkirede yer alan ve ölümü tanımlayan toplam kırk sekiz ifade kullandığı tespit edilmiştir. Bu ifadelerden on altı tanesi "ölüm"ün basit ifadelerle tanımlandığı otuz iki tanesi ise ölümün sanatlı ifadelerle tasvir edildiği ifadedir. Ahdî ile karşılaştırıldığında Âşık Çelebi'nin "ölüm"ü çok daha zengin bir şekilde tanımladığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum tezkire yazarının hazırladığı metinde kendi ifade yeteneğini ortaya koyması ve yazarın edebî gücü noktasında araştırmacılara bilgi vermektedir. Hazırlayacağımız diğer çalışmalar ile tezkirelerin ölüm kavramı etrafında taranması arttıkça tezkire yazarlarının nâsirik ve şairlik yönünün de açığa çıkacağı düşünülmektedir. Bu vesile ile tezkire yazarlarının şairler hakkında verdiği hükümlerin nasıl bir süzgeçten süzülerek metinlerde kendine yer bulduğu daha anlaşılır olabilecektir.

KAYNAKÇA

Bahadır, Savaşkan Cem (2013). "Klasik Türk Şiirinde Bir Motif Olarak Ölüm Sonrası Aşk", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 273-294.

Bahadır, Savaşkan Cem (2018). "Meşâ'irü's-Şuarâ'da "Ölüm"ü Tanımlayan İfadeler-I "Ölüm"ün Basit İfadelerle Tasvir Edildiği Şair Biyografileri", *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 2, 220-230.

Bahadır, Savaşkan Cem (2019). "Meşâ'irü's-Şuarâ'da "Ölüm"ü Tanımlayan İfadeler- II "Ölüm"ün Sanatlı İfadelerle Tasvir Edildiği Şair Biyografileri", *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 10, 28-46.

Batıslam, Hanife Dilek (2003). "Divan Şiirinde Âşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm", *Folklor/Edebiyat*, 9 (34), 186-199.

Cebecioğlu, Ethem. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları.

Devellioğlu, Ferit (1999). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Doğan, Muhammet Nur (2009). *Fuzûlî'nin Poetikası*. İstanbul: Yelkenli Yayınları.

Durmuş, Mustafa (2012). "Ölümü Güzelleştiren Eda: Türkçe Şair Tezkireleri ile Şairnamelerde Ölümüne Bakış ve Ölümün İfade Biçimleri Üzerine", *Millî Folklor*, 94, 105-122.

İsen, Mustafa (1997). *Acıyı Bal Eylemek*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kanar, Mehmet (2000). *Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Deniz Kitabevi.

Kaplan, Yunus (2010). "Divan Şiirinde Ölüm Karşısında Âşıkların İstekleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(3), 3-20.

Kızıldaş, Maşallah (2018). "Beliğ Tezkiresi'nde Şairlerin Ölümünün İfade Edilişi", *Turkish Studies*, 13(28), 553-577.

Onay, Ahmet Talat (1993). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. Ankara: T.D.V.Yayınları.

Öztürk, Murat (2012). "Mâtemin Keyfini Çıkarmak: Klasik Türk Şiirinde Ölümlere Duyulan Sevinçler", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7 (1), 1803-1823.

Sami, Şemseddin (2002). *Kâmus-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Savran, Ömer (2009). "Klâsik Şiirimizde Ölüm Teması ve Ölümle İlgili Bazı Âdetler", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 170-188.

Solmaz, Süleyman (2005). *Ahdî ve Gülşen-i Şuarâsı (İnceleme-Metin)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Yazar, İlyas (2013). "Şair Tezkirelerinde Ölüm Bağlamında Dil ve Üslup Üzerine Bir İnceleme", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 457-466.

Yeniterzi, Emine (1999). "Divan Şiirinde Ölümüne Dair Bazı Hususlar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 115-139.

16. ASIR OSMANLI ŞAİRLERİNDEN HARİMÎ'NİN MEVLİDİ: KİTÂB-I MEŞÂHİD-İ MEVLİD-İ AHMEDÎ*

The Mawlid Of Harimi, An Ottoman Poet Of The 16. Century

Âdem CEYHAN¹

Okan DOĞAN²

¹ Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü, ceyhanadem@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-9680-6580.

² Dr., MEB, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, okannet58@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-9291-5878.

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 08.09.2022
Kabul/Accepted: 30.10.2022

DOI:10.20322/littera.1172439

Anahtar Kelimeler: Mevlid, Harîmî, Türbe Şeyhi, Bosnalı Ali b. Mustafa, mesnevi

ÖZ

Türk Edebiyatında na't, miraciye, kırk hadis, yüz hadis, hilye, gazavatname gibi Hazret-i Muhammed'in (s.a.v.) hayatı ve şahsiyetine dair birtakım edebî türlerin bulunduğu malumdur. Bu türlerden biri de mevlid olup Hz. Peygamber'in doğumu konusunda 15. asır başlarından çağımıza kadar yüzü aşkın mevlid yazılmıştır. Mevlidlerin en güzeli ve en çok rağbet göreni, Süleyman Çelebi'nin H. 812/M. 1409-10 yılında Bursa'da yazdığı ve "Vesîletü'n-necât" adını koyduğu eseridir. Mevlid yazan şairlerin meşhur olanları arasında Germiyanlı Ahmedî, Hamdullah Hamdî, Lâmiî Çelebi, Şemseddîn-i Sivâsî, Süleyman Nahîfî sayılabilir. 16. asırda mevlid yazan edebî şahsiyetlerden biri de "Türbe Şeyhi" namıyla tanınan ve "Harîmî" mahlasını kullanan Bosnalı Ali Dede'dir. Harîmî'nin (ö. 1007/1598) "Kitâb-ı Meşâhid-i Mevlid-i Ahmedî Salla'llâhu Aleyhi ve Sellem" adını taşıyan mevlidinin büyük kısmı mesnevi şeklindedir. Anılan eserde, Hz. Peygamber'in nurunun ve ruhunun yaratılışı, nurunun Hz. Âdem'den itibaren geçişi, isminin faziletleri, annesi Âmine Hanım'ın onun doğumu hakkında verdiği bilgiler, o esnada meydana gelen olağanüstü hadiseler, dedesi ve amcası tarafından büyütülmesi, sütanneye verilmesi, göğsünün açılması, tekrar Mekke'ye götürülüp yakınlarına teslimi, evlenmesi, çocukları, vahyin inmesi, mucizeleri, miracı, ümmetine vasiyeti, hastalığı, vefatı, torunu Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilişi, sahabelerinin fazileti ve onları sevme lüzumu, mahşerde şefaati söz konusu edilir. Bu yazıda Harîmî ve mevlidi hakkında bilgi verildikten sonra anılan şairin Arap harfli tek yazma nüshası tesbit edilebilen mevlidi, Latin harflerine çevrilerek okuyucuların alâkasına arz edilmiştir.

ABSTRACT

It is known that there are some literary genres about the life and personality of Hz. Muhammad such as na't, miraciye, forty hadith, hundred hadiths, hilye, gazavatname in Turkish literature. One of these types is mawlid, and more than a hundred mawlids have been written about the birth of the Hz. Prophet from the beginning of the 15th century to our day. The most beautiful and most popular of the Mawlids is the work of Süleyman Çelebi, which he wrote in Bursa in H. 812 / M. 1409-10 and named "Vesîletü'n-necât". Among the well-known poets who wrote Mawlid are Ahmedî from Germiyan, Hamdullah Hamdî, Lâmiî Çelebi, Şemseddin-i Sivâsî, Süleyman Nahîfî. One of the poets who wrote mawlids in the 16th century is Bosnian Ali Dede, who is known as the "Türbe Şeyhi" and uses the pen name "Harîmî". Most of Harîmî's (d. 1007/1598) mawlid called "Kitâb-ı Meşâhid-i Mevlid-i Ahmedî Salla'llâhu Aleyhi ve Sellem" is in the form of masnavi. In this work, the creation of the light and spirit of the Hz. Prophet, the transition of his light from Adam, the virtues of his name, the information given by his mother Amine

* Bosnalı Ali Dede'nin mevlidini ortaklaşa neşre hazırlarken, Nihal Çağman Türkmen'in 2021'de kitap şeklinde yayınladığını öğrendik. Bu eseri temin edip okuyunca, Arap harfli asıl metnin yaklaşık dörtte birini teşkil eden dört yaprağının Latin harflerine aktarılmadığını gördük ve mevlidin tekrar yayımlanmasının faydalı olacağı kararına vardık.

Hanım about his birth, the extraordinary events that took place during this time, his being raised by his grandfather and uncle, his giving to a wet nurse, the opening of his breast. He was taken back to Mecca and handed over to his relatives, his marriage, his children, the revelation, his miracles, his ascension, his testament to his ummah, his illness, death, the martyrdom of his grandson Hz. Hussein in Karbala, the virtue of his companions and the need to love them, and his intercession in the apocalypse.

Atıf/Citation: Ceyhan, Â., Doğan, O. (2022), "16. Asır Osmanlı Şairlerinden Harîmî'nin Mevlidi: Kitâb-ı Meşâhid-i Mevlid-i Ahmedî", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 745-827.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Âdem CEYHAN, ceyhanadem@hotmail.com, Okan DOĞAN, okannet58@hotmail.com

GİRİŞ

"Doğurmak, bir kimsenin doğduğu yer ve zaman" manalarına gelen "mevlid" kelimesi, Müslüman örfünde Hz. Muhammed'in (a.s.) doğum zamanına tahsis edilmiştir. Bu isim, Türk edebiyatında Hz. Peygamber'in doğumunu anlatmak üzere yazılmış eserlerin ortak adıdır. Anılan metinlerde Hz. Peygamber'in dünyaya gelişinin hadis, siyer, tarih kitaplarına dayalı olarak hikâye ve tasvir edilmesi konunun temelini teşkil etmekle birlikte, nurunun Hz. Âdem'den itibaren kendisine kadar geçişi, soyağacı, doğumu esnasında ve daha sonra meydana gelen olağanüstü hadiseler, çocukluğu, gençliği, peygamberlikle vazifelendirilmesi, mucizeleri, o arada miracı, hicreti, gazaları, güzel ahlâkı, fiziki yapısı ve vefatı gibi konulardan da bahsedilebilmektedir. Böylece umumiyetle mesnevi şeklinde yazılan mevlidlerin bir kısmının, manzum bir siyer hâlini aldığı söylemek mümkündür.

Türk Edebiyatında -bugünkü bilgilerimize göre- ilk mevlid, 14. asrın ikinci yarısı ve 15. asrın birinci çeyreğinin meşhur şairlerinden Germiyanlı Ahmedî tarafından H. 810/M. 1407-1408 senesinde Bursa'da yazılmıştır. (Ünver 1977: 358-359). Süleyman Çelebi'nin H. 812/M. 1409-10 yılında yine Bursa'da kaleme aldığı ve "Vesîletü'n-necât" (Kurtuluş Vesilesi) adını verdiği mevlidi ise bu türün en tanınmış, sevilmiş, asırlar boyunca rağbet görerek çeşitli vesilelerle okunmuş baş örneği sayılır. Süleyman Çelebi'nin büyük kısmını mesnevi şeklinde ve aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla yazdığı mevlidinden sonra da onlarca mevlid yazılmıştır. Kerîmî, Ahmed, Sinanoğlu, İpsalalı Ebülhayr, Hamdullah Hamdî, Bursalı Lâmiî Çelebi, Cismî, Şemseddîn-i Sivâsî, 15 ve 16. asırda mevlid yazmış şairlerden bir kısmıdır. Sonraki yüzyıllarda da mevlid telifi devam etmiş; bir araştırma sonucuna göre, bu tür eserlerin tamamının sayısı yüzü aşmıştır. (Köksal 2011: 58-82).

16. asırda mevlid yazmış şairlerden biri de "Harîmî" mahlasını kullanan Bosnalı Ali b. Mustafa'dır. Bosnalı Ali b. Mustafa (ö. 1007/ 1598), Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar kalesi yakınındaki şehitliğinde şeyhlik vazifesinde bulunduğundan dolayı "Türbe Şeyhi" namıyla tanınmıştır. Biz bu yazımızda önce söz konusu edeceğimiz mevlidin Bosnalı Ali b. Mustafa'ya ait olduğunu, eldeki vesikaların ışığı altında izah etmeye, sonra adı geçen şairin hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Bu bahislerin ardından şairin mevlidini tanıtacak; nihai olarak anılan metnin Arap harfli bir yazma nüshasını Latin harflerine aktararak dikkatlere arz edeceğiz.

Mevlid Sahibi Harîmî'nin Hüviyeti

“Harîmî” mahlasını kullanan bir şair tarafından meydana getirildiği anlaşılan bu mevlidin tesbit edebildiğimiz yegâne Arap harfli el yazma nüshası, Saraybosna Üniversitesi Doğu Enstitüsü Kütüphanesinde R- 83 numarayla kayıtlı bulunmaktadır. Şair, eserinin çeşitli sayfalarında kendi mahlasını “Harîmî” şeklinde bildirmektedir: Mesela şu beyitlerde¹:

“Mahrem eyle bu Harîmî bende[y]i

Yolda kalmış âciz ü efgende[y]i” (vr. 11b).

[(Yâ Rabbî,) bu yolda kalmış, âciz ve düşkün Harîmî kulumu sırlarına vâkif dost et!]

“Her yolda düşmüşe meded

Vird-i Harîmî-i dermend” (vr. 12a).

[Zavallı Harîmî'nin devamlı tekrar ettiği dua: “Her yolda düşmüşe yardım et!”]

“Mahrem eyle bu Harîmî bende[y]i

Bûy-ı hubb-ı âline efkende[y]i” (vr. 14a).

[(Yâ Rabbî,) Hz. Peygamber'in ailesi sevgisinin kokusuna düşkün olan bu Harîmî kulu, sırlarına vâkif dost et!]

“Feyz-i fazlından Harîmî bende[y]i

Hâk-i pâ-yı âl kıl efkende[y]i” (vr. 16b).

[(Yâ Rabbî,) bu düşkün Harîmî kulu, lütfunun bolluğundan Hz. Peygamber ailesinin ayağının toprağı eyle!]

“Fazlun ile ey zî-kerem

Eyle Harîmî[y]i mahrem” (vr. 18a).

[Ey ihsan sahibi (Allahım), lütfunla Harîmî'yi sırlarına vâkif dost et!]

Elimizdeki eserin “Harîmî” tarafından yazıldığı anlaşılınca, onun anılan mahlası kullanan şairlerden hangisi olduğu sorusu akla gelmektedir. Çünkü şura tezkirelerinden 15, 16 ve 17. asırda bu mahlası kullandıklarını öğrendiğimiz beş şair vardır: 1. Harîmî Kalender, 2. Şehzâde Korkut (ö. 919/ 1513), 3. Bursalı Harîmî, 4. İbrâhim Harîmî Bey (ö. 1002/1594), 5. Merzifonlu Harîmî (ö. 1066/ 1656). (Daha fazla bilgi için bk. Ceyhan ve Yılmaz 2022: 208-209). Söz konusu mevlidi yazan Harîmî'nin hüviyetini tesbit etmemizi ve onu aynı mahlası kullanmış diğer şairlerden ayırmamızı sağlayacak bir delil yahut ipucu bulunup bulunmadığını öğrenmek için *Kitâb-ı Meşâhid-i Mevlid-i Ahmedî Salla'llâhu Aleyhi ve Sellem* isimli eseri gözden geçirdik. Anılan metinde yazılış tarihine dair her hangi bir bilgi bulunmamakla birlikte Hz. Peygamber'in Kur'ân'a ve Ehl-i Beyt'e sarılma konusundak vasiyetinden bahsedilirken söylenen şu sözler bu yönden dikkat çekicidir:

¹ İnceleme kısmında eserden nakledilen örneklerde çeviri yazı harfleri kullanılmamıştır.

“Şî'i-mezheb olma ol Sünnî-i pâk
Râfız ile Şî'anun başuna hâk

Olma Süfyânî sefâhet eyleme

Geçme Şîrvân'ı şekâvet eyleme” (vr. 13b).

[Şî'i mezhepli olma; temiz, mübarek Sünnî ol. Râfîzî ve Şî'ilerin başına toprak (saçılısın)!.. Süfyânî olma; akılsızlık etme. Şîrvan'ı geçme; bedbahtlık, haydutluk etme.]

Burada Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat mezhebine mensup Osmanlıların Şiiliği benimsemiş İranlılarla mücadelesinin izleri görülmekte; Sultan III. Murad devrinde, H. 986/ M. 1578 yılında Lala Mustafa Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusunun Safevîleri mağlup ve Şîrvan'ın feth etmesi akla gelmektedir. Şüphesiz ki, sırf bu beyitler şairin yaşadığı devir ve hüviyeti hakkında bir fikir vermez. Ancak eserin sonundaki şu Arapça “temmet” (tamamlandı) kaydı, meselemizi çözmeye yarayacak bir bilgi ihtiva etmektedir:

الحمد لله أولاً و آخرأ و الصلوة على خير الورى باطنأ و ظاهرأ
تم المولود الشريف و المشهد المنيف فى المشهد
سلطان سليمان بقرب قلعة سكتوار رحمه الله بعين
عنايته الى يوم القرار بحرمة سيد المختار
و آله الاخيار و اصحابه الابرار

Görüldüğü üzere, bu Arapça ibarede mevlid-i şerifin Sultan Süleyman'ın Sigetvar Kalesi yakınındaki meşhedinde (şehit olduğu veya şehidin gömülü bulunduğu yerde) tamamlandığı bildirilmektedir. Kanuni'nin buradaki türbesi Hicri 974/ Miladi 1566 yılındaki vefatından sonra inşa edildiğine göre, Harîmî, 16. asrın ikinci yarısında hayatta olan bir şairdir. Naklettiğimiz cümlelerden hareketle onun hüviyetini araştırınca, Bosnalı Ali b. Mustafa'nın Kanuni Sultan Süleyman için Sigetvar yakınında inşa edilen türbe ve tekkede şeyh olduğu, belirtilen sebeple “Türbe Şeyhi” diye tanındığı bilgisine ulaştık:

İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) Arapça *el-Kasîdetü'r-Rûhâniyye*'sinin manzum bir tercümesinin başında, Ruh Kasidesi'nin hikmet sahipleri yanında kasidelerin sultanı sayıldığı, onu adı geçen filozofun insan ruhu hakkında nazmettiği ve bu çevirinin evvelce Sigetvar Türbesi şeyhi olan Şeyh Ali tarafından yapıldığı şöyle belirtilmiştir:

قصيدة روحیه که در نزد حکما سلطان قصاد کوبند که ابن سینا در وصف ناطقه ترتیب کرده است

و این ترجمه شیخ علیست که سابقاً شیخ تربۀ سکتوار بوده است قدس سره العزیز

Mütercim, bu tercümenin manzum başlangıcının sonunda mahlasını “Harîmî” diye bildirmiştir:

“Bir muammâ-yı hakîkîdür şehâ irfân-ı nefis

Anı hatm eyler Harîmî bir hakîm-i râzdâr” (Nuruosmaniye Yazma Eser Ktp. 4024, vr. 40b). (Ey şah, nefsi bilmek hakiki bir muamma, bir bilmedir. Harîmî! Sır sahibi bir bilge, onu baştan sona kadar okuyup bitirir.)

Bu kayıt da Sigetvar'da (Kanuni Sultan Süleyman'a ait) türbenin şeyhi Ali Efendi'nin “Harîmî” mahlasını kullandığını göstermektedir. Elimizde, Bosnalı Ali b. Mustafa'nın anılan mahlası seçtiğini bildiren başka deliller de vardır: Şairin oğlu Şeyh İbrâhim, H. 1044/ M. 1635 yılında yazdığı “*Kenzü'l-esrâr ve Keşfü'l-estâr*” adlı Arapça-

Türkçe eserinde, babası Şeyh Ali'nin, "Şeyh Harîmî" diye tanındığını, böyle adlanmasının sebebinin Harem-i Şerif'e uzun zaman komşuluğu olduğunu ifade eder:

و انا الفقير اليه سبحانه و تعالى الشيخ ابراهيم ده ده بن الشيخ على المعروف بشيخ حريمى

يسمى بذلك لكثرة مجاورت فى الحرم الشريف

(İbrâhim Dede bin eş-Şeyh Ali, *Kenzü'l-esrâr...*, Manisa Yazma Eser Ktp. nr. 6260, vr. 4b).

Yine 17. asrın mutasavvıf yazarlarından Münîrî-i Belgrâdî'nin *Silsiletü'l-mukarrebîn ve menâkibü'l-müttakîn* adlı Türkçe eserinde Şeyh Aliyy-i Sigetvârî hakkında verdiği bilgiler de anılan kayıtları doğrulamaktadır. Belgratlı Münîrî, Şeyh Ali'nin Kâbe'ye nice yıllar "mücâvir" (komşu) olduğunu, galiba bu yakınlıktan dolayı "Harîmî" mahlasını kullandığını, Şeyh-i Ekber ve İmâm Süyûtî'nin yazdığı eserlerden çok faydalandığını, âşikça şiirler söyleyip onların haylisinde muhterem Harem'i (Kâbe ve Ravza-i Mutahhara'yı ve bunları içine alan Mekke ve Medine'yi) övdüğünü belirtir. Ali Efendi'nin Anadolu'ya geldiğinde merhum Mehmed Paşa tarafından Sigetvar'daki Sultan Süleyman şehitliğine şeyh tayin edildiğini, sınırda çok yararının görüldüğünü anlatır: "...Kâbe'ye nice yıllar mücâvir olup ve Şeyh-i Ekber ve İmâm-ı Suyûtî hazretlerinin musannefâtından çok istifâdeler idüp ve gâlibâ bu takrîble Harîmî tahallus idüp âşikâne eş'âr söyleyüp nicesinde Harem-i muhteremi medh idüp ba'dehu Rûm'a geldikde merhûm Muhammed Paşa Sigetvar'da meşhed-i Süleymânî'ye şeyh ta'yîn idüp serhadlerde çok ifâdesi zuhûr eyledi." (Münîrî-i Belgrâdî, 103b-104a).

Burada hâl tercümesi yazılmış olan Şeyh Aliyy-i Sigetvârî, Kanuni Sultan Süleyman'ın vefat ettiği ve türbesinin bulunduğu Sigetvar'da şeyhlik vazifesini ifa eden Ali bin Mustafa el-Bosnevî'dir. 17. asrın tanınmış âlim, şair ve yazarlarından Nev'îzâde Atâyî (991-1045/ 1583-1635), *Şakâ'ik Zeyli'*nde "eş-Şeyh Ali (Türbe Şeyhi)" başlığı altında söz konusu âlim ve mutasavvıfın hayatını anlatırken, bu kayıtları teyid edici olarak şu mâlûmatı vermektedir: "...Kal'a-i Sigetvar'da Sultân Süleymân Hân hazretleri için binâ olunan türbe ve hânkâhda zaviyedar ve 'Türbe Şeyhi' unvânı ile karîn-i iştihâr olmuş idi. Nice zemân ol buk'ada seccâde-nişîn-i irşâd ve murâd-bahş-ı erbâb-ı isti'dâd olup..." (Nev'îzâde Atâyî, 2017: 1243-44).

Arz ettiğimiz delil ve ipuçları, *Kitâb-ı Meşâhid-i Mevlid-i Ahmedî Salla'llâhu Aleyhi ve Sellem* adlı mevlidi yazan şair Harîmî'nin, "Türbe Şeyhi" namıyla tanınan Alî b. Mustafa el-Bosnevî olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı adı geçen âlim, mutasavvıf ve şairin mevlidini söz konusu etmeden önce hayatı hakkında bilgi vermek uygun olacaktır:

"Türbe Şeyhi" Bosnalı Ali bin Mustafa

16. asrın ilk yarısında Bosna'nın Mostar şehrinde dünyaya geldiği bilinen, fakat doğum tarihi belli olmayan Ali, Mustafa adlı bir kişinin oğludur. Ali, gençliğinde ilim tahsili için İstanbul'a gelmiş; devrin bazı âlimlerinin derslerine devam etmiştir. Bu zahîrî bilgilere dair öğrenimden sonra tasavvufi bir yola girme ihtiyacı duyan Ali, Halvetî şeyhi Nûreddinzâde Muslihuddîn'in (908-981/1503-1574) hizmetinde bulunarak bazı irfani bilgiler elde etmiş; birkaç kere hac farzasını ve Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret vazifesini yerine getirmiştir. Bosnalı Ali, H.

974 (M. 1566) yılında Sigetvar Seferinde vefat eden Kanuni Sultan Süleyman için yapılan türbe ve tekkede şeyh olduğundan "Türbe Şeyhi" namıyla tanınmıştır. Burada uzunca bir zaman irşad seccadesinde bulunan Ali Efendi, irfani bilgileri tahsile istekli ve kabiliyetli kişilere rehberlik etmiştir. H. 1001 (M. 1592) senesinde Sultan III. Murad tarafından Makâm-ı İbrâhîm'i tamir etmek üzere Mekke'ye gönderilmiştir. Varad Seferinde Satırcı Mehmed Paşa'nın davetiyle cihad farızasını eda eden, vaaz ve nasihatla gazileri gayrete getiren Ali Dede, 1007 yılı Rebülevvel ayı başlarında (2-11 Ekim 1598) vefat etmiştir. Belgratlı Münîrî'nin *Silsile...*'sinde, Bosnalı Ali Dede'ye ait hâl tercümesinin sonunda, söz konusu şeyhin vefatına şu tarihin düşürüldüğü bildirilir:

"Ana tâbi olan âşıklarından

Didi târîhini âh öldi şeyh Sene 1007" أه اولدى شيخ

Ancak "Âh öldi şeyh" ibaresinin, ebced hesabına göre karşılığı 1007 değil, 967'dir. İlk mısraın aruz kalıbının "mefâilün mefâilün feûlün" oluşu ve ikinci mısradaki bu yönden bir hecenin eksik bulunuşu da tarih ibaresinde bir yanlışlıkla getirmektedir. Eğer anılan tarihteki "şeyh" kelimesi, "şeyhim" şeklinde düzeltilirse, o takdirde hem belirtilen hece noksanı giderilir, hem de 1007 yılı elde edilebilir.

Eserleri

Bosnalı Ali Dede'nin evâ'il (geçmiş zamanlarda ilkler), tasavvuf, kelâm meseleleri, Osmanlı hanedanı ve devletinin faziletleri, Kâbe ve Mekke tarihi gibi konularda yazdığı, bir kısmı basılmış olan, bir kısmının yazma nüshaları henüz bulunmayan on bir Arapça eseri vardır. (Bu eserler hk. bilgi için bk. Çağman Türkmen 2019: 22-25). Onun mevlid, kırk hadis, hikmet sözleri ve *Kasîde-i Rûhâniyye* tercümesi, Kur'an bilgileri, nasihatname, mersiye, silsile-name türünde büyüklü-küçüklü ve çoğu manzum on beş kadar Türkçe eseri mevcuttur. Atâyî, *Şekâyık Zeyli*'nde bu metinlerden Arapça olan ikisinin adını anmış; Ali Dede'nin kitapçıkları, tâlikât(açıklayıcı notlar) ve kabule değer sözlerinin bulunduğunu, hepsinin makbul, itibarlı ve görüş sahiplerinin iltifatına lâyık olduğunu belirtmiştir. (Nev'îzâde Atâyî, 2017: 1244). Kâtip Çelebi de yazarın meşhur ve herkesçe beğenilen iki eserini andıktan sonra birçok kitapçığını gördüğünü "Ve nice resâ'ili manzûr-ı fakîr olmuşdur" diye bildirmiştir. (Kâtip Çelebi, 1286/1869: 122). Biz burada Bosnalı Ali Efendi'nin biyografik ve tarihî kaynaklarda anılmayan ve pek tanınmayan Türkçe eserleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız. "Şeyh Harîmî" diye tanınan Ali Dede'nin Saraybosna Üniversitesi Doğu Enstitüsü Kütüphanesinde R. 83 numarayla kayıtlı Arap harfli yazma bir mecmuada yer alan Türkçe eserleri şunlardır:

1. *Kitâb-ı Mevlid-i Meşâhid-i Ahmedî Salla'llâhu Aleyhi ve Sellem* (vr. 1b-20b).

Şairin büyük kısmını "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla ve mesnevi şeklinde yazdığı, 873 beyitli mevlididir. Makalemizin asıl konusunu teşkil eden bu eser hakkında sırası gelince daha fazla bilgi vereceğiz.

2. *Ehâdis-i Erbaîn* (vr. 24b-28a).

Sözlerine Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e dua ve selâmla başlayan şair, "ehâdis-i erbaîn" derlemenin faziletine dair birkaç rivayeti naklettikten sonra kırk hadisi "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbında ikişer beyitle Türkçeye

çevirmiştir. Kitapçıkta mütercim adı, mahlası ve tercüme yılı hakkında her hangi bir bilgi bulunmamakta; fakat bazı ipuçlarına dayanılarak onun “Harîmî” mahlasını kullanan Bosnalı Ali Dede’ye ait olduğu tahmin edilmektedir. Bu eser, önce Nihal Çağman Türkmen (2021: 233-248), sonra Âdem Ceyhan ve Hasan Yılmaz (Ceyhan ve Yılmaz 2022: 203-246) tarafından yayınlanmıştır.

3. *Kelimât-ı Alî* (vr. 28a-31a).

“Mefâîlün mefâîlün feûlün” kalıbıyla yazılmış bir başlangıç ve Hz. Ali’nin kırk Arapça vecizesinin “fâîlâtün fâîlâtün fâîlün” kalıbıyla ikişer beyit hâlinde tercümesinden meydana gelmektedir. Seçilip çevrilen güzel sözler, *Nesrû’l-leâlî* isimli derlemede yer alan cümlelerdir. Yurtiçi ve yurtdışı kitaplıklarında birkaç yazma nüshası daha bulunan bu eser, Âdem Ceyhan tarafından Latin harflerine ve günümüz Türkçesine çevrilerek yayınlanmıştır. (Ceyhan 2003: 45-58).

4. *Çihil (Kelimât-ı) Hikmet* (vr. 31b-35a).

Eserinin konusuna uygun kelimelerle Allah’a hamd, Hz. Peygamber’e, onun ailesi ve arkadaşlarına dua ve selâm eden şair, hikmet sahibi kişilerle görüşmeyi buyuran bir hadisi anarak kırk hikmetli sözü derleyip nazmen çevirdiğini anlatır. Bunun ardından kırk Arapça güzel ve hikmetli sözü “fâîlâtün fâîlâtün fâîlün” kalıbında ikişer beyitle Türkçeye tercüme etmiştir. Eserdeki hikmetli cümlelerin bir kısmı peygamber, sahabe, âlim, veli, halife gibi İslâm büyüklerine ait özlü sözler, bir kısmı da ilk söyleyeni unutulup halka mâl olmuş Arap meselleridir. Âdem Ceyhan, *Çihil Hikmet*’i dört yazma nüshasını esas almak suretiyle Latin harflerine ve günümüz Türkçesine aktararak yayınlamıştır. (Ceyhan 2021: 222-251).

5. *Gencîne-i Levâiyih* (vr. 35a-52a).

Eserine Allah’a hamd ve Hz. Peygamber’e salât ü selamla başlayan şair, ledünnî ilmin ârifi olan şeyhlerin sözlerini nazmettiğini anlatır. *Avârif, İhyâ, Yâfiî*’nin (ö. 768/1367) *Ravzü’r-reyâhîn*’i gibi bazı kaynaklarını bildiren Harîmî, kırk lâyiha hâlinde muhabbet, fakr, aşk, usule riayet, hayâ ve haşyet, havf ve recâ... gibi konularda söylenmiş Arapça sözleri çevirip izah eder. Bu tasavvufi istilahlara dair kendi şiirlerine de yer verir. “Şart-ı Semâniye Der-Tasfiye Kalb ü Kâlib Der-Nezd-i Ehl-i Tahkîk” başlığı altında, “Şeyh-i Ekber” olarak vasıflandırılan İbnü’l-Arabî’nin (560-638/ 1165-1240) *Risâle-i Kudsiyye*’sinden naklen kalp ve bedeninin temizliği için gerekli sekiz şart anlatılmıştır. Bu şartlar (1) “halvet ve uzlet”, (2) “savm” (oruç), (3) “devâm-ı vuzû” (abdeste devam etmek), (4) “samt” (susmak), (5) zikr-i devâm (devamlı zikretmek), (6) “nefy-i havâtır” (kalbe gelen kötü düşünceleri gidermek), (7) “rabt-ı dil be-şeyh” (gönlünü şeyhe bağlamak), (8) “terk-i i’tirâz der-tarîkat” (tarikatta itirazı bırakmak)tır. *Levâiyih*, insan hakkında bir kasideyle sona erer.

6. *Hadîs-i Erbaîn Der-Fazl-ı Kur’ân-ı Mübîn* (vr. 52b-56a).

Allah’a dua ve Hz. Peygamber’e salât ü selâm eden Harîmî, “Fazîlet-i Cem’-i Ehâdîs-i Erbaîn” başlığı altında kırk hadis ezberleyen kişiye ahirette verilecek mükâfat hakkındaki rivayeti nakleder. Şair, eserin telif sebebi kısmında, Kur’ân’ı öğretmenin ibadetin hayırlısı bulunduğu mealindeki haber ve onu ümmete okumanın

ibadetin pek iyisi olduğu manasına gelen hadisten dolayı kırk hadisi derleyip nazmettiğini anlatır. Kur'ân'ın iniş müddeti, nüzülü, ilk inen ayet ve sure, surelerin bir araya getirilip toplanması gibi konulara dair bilgiler veren Harîmî, kırk hadisi "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbında ikişer beyitle Türkçeye tercüme etmiştir. Kur'ân'ın faziletleri hakkındaki bu rivayetlerin dokuzu itibarlı hadis kitaplarında yer almaktadır. Yirmibiri zayıf, beşi mevzu (asılsız), üçü selefte ait söz, ikisi ise kaynaklarda bulunamamıştır. (Yüceer 2021: 153-162). Şairin bu eserinin anılan mecmuadaki nüshasını Nihal Çağman Türkmen bir incelemeyi müteakiben Latin harflerine aktararak neşretmiştir. (Çağman Türkmen 2021: 211-232). Söz konusu kırk hadis tercümesinin başka bir yazma nüshası, Mısır Millî Kütüphanesi Türkî Tal'at 125 numara altında, vr. 62b-68b'dedir.

7. *Kur'ân-ı Hakîmün ve Furkân-ı Kerîmün Fazîlet ve Sevâb[ı] Beyânundadır ve Ulûm-ı Kur'ân'da Kitâb-ı İtkân'da Mezkûr Olan Aded-i Âyât Beyânundadır.* İmâm Süyûtî rahimehu'llâh ehl-i tefsîrden nakl itmişdir. (vr. 56a-67b).

Harîmî, bu manzum eserinde Celâleddîn-i Süyûtî'nin (849-911/ 1445-1505) *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*'ı gibi kitaplardan faydalanarak Kur'ân ayet, harf ve kelimelerinin sayısı, Kur'ân okumanın sevabı, besmele ve Âyete'l-kürsînin fazileti, Fâtiha Suresinin fazileti, isim ve tesirleri, Bakara Suresi 285-286. ayetlerin, Âl-i İmrân Suresi son ayetinin fazileti, Kehf, En'âm, Yâ-sîn, Vâkia surelerinin faziletleri, Hadîd Suresi 3. ayet, Haşr Suresi 21-24. ayetlerin fazileti, Mülk, Tekâsür, Kureyş, Kâfirûn, Nasr, İhlâs, Felak ve Nâs surelerinin faziletleri, Kur'ân okuma ve hatmin sevabı, Kur'an surelerinin isimleri, Kur'ân'ın adları hakkında bilgi vermiştir. Bu eserin başka bir yazma nüshası, Mısır Millî Kütüphanesinde Kur'ân'ın faziletlerine dair kırk hadis tercümesinin devamındadır.

8. *Kasîde-i Levâiyih-i Nesâiyih* (vr. 67b-69b)

Harîmî, kaside şeklinde ve aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbındaki bu yüz beyitli şiirini, okuyucuya dinî, tasavvufî öğütler vermek maksadıyla yazmıştır. Anılan manzum nasihatname, Âdem Ceyhan ve Hasan Yılmaz tarafından bir incelemeyi müteakiben Latin harflerine ve günümüz Türkçesiyle nesre çevrilerek yayınlanmıştır. (Ceyhan ve Yılmaz 2021: 1-23).

9. *Kasîde-i Unsur-ı A'zam* (vr. 69b-73a).

Bu ad altında şairin -âr kafiye ve -e su redifli 51, -ân kafiye ve çarh redifli 24, -er kafiye, eyledi redifli 22 beyitten ibaret kasidesi, -im yok redifli gazeli, var redifli 23 beyitli kaside, düşdi redifli gazel, 32 beyitli bahar redifli kasidesi yer alır.

10. *Mersiye-i Mîve-i Dil Oğlum Mustafa Rahimehu'llah* (vr. 73a-73b).

Adından da anlaşıldığı üzere şairin oğlu Mustafa için "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbında yazdığı, muhammes şeklinde bir mersiye'dir. Dokuz bendden meydana gelen manzumenin her kıtası sonunda "Kıl teveccüh dâ'imâ Mevlâ'ya gafletten uyan" mısraını tekrar eden Harîmî, böyle acı bir kayıptan sonra Allah'a yönelmeyi ve gafletten uyanmayı telkin etmektedir. *Mersiye-i Sürûr-ı Dil Oğlum Mustafa Rahimehu'llah* (vr. 73b), Harîmî'nin adı geçen oğlu için yine "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbında ve muhammes şeklinde yazdığı bir mersiye'dir. Tamamı beş kıta olan manzumenin her bendi sonunda "Kûs-ı rihlet çalınur bunda kararı n'eylerim" mısraı tekrar edilmiştir.

11. *Silsile-nâme-i Meşâyih Rahmetü'llâhi Aleyhim Ecmaîn* (vr. 111b-112a).

Bu kısa mensur yazıda, müellif, "Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların elleri üzerindedir. (...)" (Fetih Suresi 48/10) mealindeki ayeti anarak Cenab-ı Hakk'ın Cebrâil'i Hz. Peygamber'e biat için gönderdiğini belirtir. Hz. Peygamber'in onu Hz. Ali'ye eriştirdiğini bildirerek tarikat silsilesini Özîçeli (Nûreddinzâde) Şeyh Muslihuddîn'e (ö. 981/ 1574) kadar sayar. Kimin tarafından yazıldığı belirtilmemiş bu metnin de Şeyh Muslihuddîn'in müridi olduğu bilinen Bosnalı Ali bin Mustafa tarafından kaleme alınmış olması mümkün görünmektedir.

12. İbn Sînâ'nın "*Kasîdetü'l-ayniyyetü'r-rûhiyye fi'n-nefs*" adlı yirmi beyitten ibaret Arapça şiirinin nazmen Türkçeye tercümesidir. (Bir nüshası: Nuruosmaniye Yazma Eser Ktp. nr. 4024, vr. 40b-43b). Bu manzumede insani nefsin bedenle ittisali (bitişmesi) ve ondan ayrılması anlatılmaktadır. Türbe Şeyhi Ali Dede, bu kasideyi tercüme ettikten sonra İbn Sînâ'nın dile getirdiği felsefi fikir ve sual(ler)e dinî-tasavvufi cevaplar da yazmıştır. (Öztürk 2019: 475-503).

13. *Fezâ'ilü'l-cihâd*, (Bir nüshası İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 729).

Bosnalı Derviş Ali b. Hacı Mustafa, on iki bab(kısım)dan meydana gelen bu mensur eserinin ilk bölümünde cihadın faziletlerini, gazi ve şehitlere verilecek mükâfatları anlatmak üzere kırk hadisi tercüme ve şerh etmiş; ikinci bölümünde onlara uygun hikâyeler anlatmıştır. Kitabın sonraki baplarında gazilerin heyeti, muharebe zamanı, mübareze, savaş esnasında sebat ve dua, Allah yolunda niyet etmek, hıyanetten (ganimetin bölüşürülmesinden önce ondan pay almaktan) kaçınmak, meşveret (danışma) ve ittifak, sabır, tevekkül ve rıza, Allah yolunda vird ve dualar hakkında mâlûmat verilmektedir. (Eser hk. daha fazla bilgi için bk. Çağman Türkmen 2019; Çağman Türkmen 2021).

Kitâb-ı Mevlid-i Meşâhid-i Ahmedî Salla'llâhu Aleyhi ve Sellem

16. yüzyıl Osmanlı âlim, mutasavvıf ve şairlerinden olan ve "Harîmî" mahlasını kullanan Bosnalı Ali b. Mustafa, Hz. Peygamber'in doğumunu anlatmak maksadıyla mesnevi şeklinde bir eser yazmış; mevlidine "*Kitâb-ı Mevlid-i Meşâhid-i Ahmedî Salla'llâhu Aleyhi ve Sellem*" adını vermiştir. "Hz. Muhammed (s.a.v.) Meşhedlerinin Mevlidi Kitabı" manasına gelen bu isimdeki "meşâhid", meşhed'in çokluk şekli olup şehadet yerleri demektir. Onun eserinde işlediği konuların her birini "meşhed" kelimesiyle adlandırması, Hz. Peygamber'in nuru, ruhu, ismi, annesi Âmine Hanım'ın ifadeleri, doğumunun alâmetleri, yetiştirilmesi, sütanneye verilışı, göğsünün açılışı, vahye mazhariyeti, mucizeleri... hususunda nakil yoluyla ulaşan rivayetlere şahitlik manasını taşıdığı ihtimalini akla getirmektedir.

Eserinin başlarındaki şu beyitler, Harîmî'nin kendisinden önce yazılmış bazı mevlidlerden haberdar olduğunu göstermektedir:

"Mevlidinden niçeler yazdı nişân

Hazretün evsâfını kıldı beyân

Safha-i devr içre kıldı yâdigâr

Okınup bezm içre buldı i'tibâr

Kangınız ol cevhere sarrâf ola

Kangı dil ol hazrete vassâf ola

Ger midâd ola deniz eşcâr² kalem

Medh-i vafında çeker acz ü elem" (vr. 2a).

[Birçokları Hz. Peygamber'in doğumu hakkında eser yazdı ve vasıflarını anlattı; (bu metinleri) zaman sayfası içinde hatıra bıraktılar. Onlar meclis(ler)de okunup saygı gördü. Hanginiz o cevhere sarraf olabilir, hangi dil o hazreti överek anlatabilir ki?!. Deniz mürekkep, ağaçlar da kalem olsa, onun sıfatlarını övmeye âciz kalır ve acı çeker.]

Bu beyitler, bazı okuyucular tarafından yöneltilebilecek "Şair, kendisinden evvel çokça mevlid yazılmış olmasına rağmen niçin aynı konuda tekrar eser meydana getirme lüzumunu duymuştur?" sorusuna da cevap teşkil edebilecek gibidir: Diller, Hz. Peygamber'in vasıflarını gereği gibi anlatamaz. Deniz mürekkep, ağaçlar kalem olsa bile onu övmeye âciz kalır...

Başka birçok mevlidde olduğu gibi, Harîmî'nin bu türdeki eserinde de Süleyman Çelebi'nin meşhur *Vesîletü'n-necât*'ının tesirlerine yer yer rastlanmaktadır:

"Her nefesde Allah adın di müdâm" (Pekolcay 1993: 47),

"Allah Allah her nefesde di müdâm" (Harîmî, vr. 1b, 10. beyit)

"Ol gice kim togdı ol Hayru'l-beşer

Anası anda neler gördi neler" (Pekolcay 1993: 62),

"Çün anadan dogdı ol Hayru'l-beşer

Anası anda neler gördi neler" (Harîmî, vr. 5b, 212. beyit)

Harîmî'nin burada tanıttığımız diğer Türkçe eserlerinin çoğu gibi mevlidini de hangi tarihte yazdığına dair sarıh bir bilgiye rastlanamamıştır. Onun söz konusu kitabının sonundaki Arapça "temmet" kaydında Sultan Süleyman'ın Sigetvar Kalesi yakınındaki şehitliğinde yazıldığı (vr. 20b) belirtilmişse de hangi tarihte tamamlandığı bildirilmemiştir. Kanuni'nin H. 974/M. 1566 yılında, Harîmî'ninse H. 1007/ M. 1598 yılında vefat

² Asıl metinde –kanaatimizce sehven- "eşyâ" şeklinde yazılı bulunan bu kelimenin "eşcâr" olduğu fikrindeyiz.

ettiği göz önünde tutulursa, şairin mevlidini Sultan Süleyman türbesinin inşasından ve kendisinin orada türbedarlık vazifesiyle tayininden sonra yazmış olduğunu söylemek mümkündür.

Eserin Şekil Hususiyetleri

15 ve 16. asırda mevlid telif etmiş birçok selefi yahut çağdaşı gibi Harîmî de bu türdeki eserinin büyük bir kısmını mesnevi şeklinde yazmıştır. Şair, mevlidini, Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-necât'*ı misali bu biçim ve türdeki başka bazı eserlerde de görüldüğü üzere, aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla nazmetmiştir. Ancak söz konusu mevlidin birçok beytinde imale ve ara sıra zihaf bulunması, Harîmî'nin aruz veznini kullanmada pek başarılı olmadığını göstermektedir. Her ne kadar 16. asır Türk şairlerinin eserlerinde imale ve zihaf pürüzleri tamamen ortadan kalkmamışsa da aruz ölçüsünü önceki yüzyılların edebî şahsiyetlerine nazaran daha ustaca kullandıklarını söylemek mümkündür. Eserin baş tarafından aldığımız şu beyitlerdeki imale ve zihaf, anılan aruz kusurlarının miktarı hakkında bir fikir verebilir. Altını çizilmiş hecelerde imale veya zihaf vardır:

"Zikr-i bi'smi'llâhi Rahmânî Rahîm (imale)

Cümle maksûda kapu kıldı Hakîm (imale)

Zikr-i Hak'sız her işün ebter olur

Taş elinde zikr ile cevher olur (imale)

Vâcib oldu kulına zikr-i İlâh (imale)

Zikr-i Hak'sız mü'minün ömrü tebâh (imale)

"Allah Allah her nefesde di müdâm (imale)

Kıl resûline salât ile selâm" (vr. 1b) (imale)

"Feyz-i nûrından ala herkes nasîb

Nûr-ı Hak'dur ma'nide nûr-ı Habîb" (2a) (zihaf)

Bu vezin kusurlarına ek olarak mevliddeki beyitlerin bir kısmında (12, 31, 68, 76, 77, 158, 197, 236, 242, 249, 269, 276, 278, 288, 304, 360, 383, 384, 420, 425, 479, 492, 536, 537, 553, 596, 598, 604, 622, 732, 760, 765, 802, 804, 850, 857, 868) kafiye bulunmaması veya redifle yetinilmesi, şairin şekil mükemmelliğini mühimsemediğini düşündürmektedir. Böyle beyitler için birkaç örnek vermek gerekirse, şunlar anılabilir:

"Hak melâ'ikle ana kıldı salât

Es-salât ey nûr-ı âlem es-salât" (vr. 1b)

"Rûh-ı ervâh oldu rûh-ı Ahmedî

Nûr-ı envâr oldu nûr-ı Ahmedî" (vr. 2b)

“Hâfız-ı Kur’ân olur çeşmin gören
Bâzusın gâzî olur seyr eyleyen” (vr. 3a)

“Buldu çün şöhret cihâna gelmesi
Hem yakın oldu anadan dogması” (vr. 4b).

Eserin Bölümleri

Harîmî mevlidi, o asırlarda yazılan bütün İslami eserler gibi, besmeleyle başlar. Bu on beyitlik başlangıçta besmelenin faziletleri ile Allah’ı zikretmenin ehemmiyeti üzerinde durulur ve Onun Hayy, Kayyûm, Zâhir, Bâtın gibi bazı güzel isimleri anılır. Zikrin inananlar için ne kadar bereketli ve faydalı olduğu belirtilerek okuyucunun Hz. Peygamber’e salât ü selâm etmesi istenir.

Meşhed-i Salavât Ber-Seyyid-i Kâ’inât (11-25. beyit)

Allah’ın ve meleklerin Hz. Peygamber’e salât ettiği belirtilerek ona salâvat getirmenin fazileti ifade edilir. Cenab-ı Hak, kullarına da Hz. Peygamber’e salât etmelerini emretmiştir. Allah’ın “âlemlere rahmet” olarak gönderdiğini beyan ettiği Hz. Muhammed’in, âlemin övücü, peygamberlerin sonuncusu, bütün kâinatın yaratılmasının sebebi olduğu anlatılır. Ayrıca Hz. Peygamber’in isrâ, miraç gibi mucizeleri ile mahşerde şefaathane ve “Livâ’ü’l-Hamd” adı verilen sancağa sahip oluşundan bahsedilir.

Meşhed-i Mevlid-i Nûr-ı Evvel Der-Menâzil ü Makâmât (26-56. beyit)

Hz. Muhammed’in resullerin en büyüğü, nebilerin öncüsü, yaratılmışların en faziletlisi olduğu ifade edilir. Allah’ın nurunun vasıfları çeşitli sıfatlarla ortaya konulur. Varlık âleminde ilk yaratılan şeyin Hz. Muhammed’in nuru olduğu, Allah’ın bu ışığa nazar ederek her türlü noksanlığı ondan giderdiği ve onun ruhunu kemâle erdirdiği anlatılır. Arş, kürsi, güneş ve ayın ışığını Hz. Peygamber’in nurundan aldığı, Hz. Âdem’in, Hz. İbrâhim’in İlahi feyze bu aydınlık sayesinde eriştiği bildirilir. Son olarak bu nurun Hz. Peygamber’in babası Abdullah ile annesi Âmine Hanım’a geçtiği ifade edilir.

Meşhed-i Mevlid-i Rûh-ı Muhammedî Der-Makâmât u Menâzil (57-80)

Bu bölümde, ilk yaratılan ruhun Hz. Muhammed’in ruhu olduğu ifade edilir. “Hakikat-i Muhammediyye, nûr-ı Muhammediyye” gibi isimlerle nitelendirilen bu ruh, bütün kâinatın varlık sebebidir. Şu hâlde, varlık âleminde Hz. Âdem, insanlığın babası, Hz. Peygamber ise ruhların babası hükmündedir. Bütün ruhlar ve nurlar, ondan meydana gelmiştir. Hepsinin başlangıcından sonuna olgunluğa erişmesi, Hz. Peygamber ruhu ve nuru sebebiyledir.

Meşhed-i Unsur-ı Cevher-i Muhammedî ve Mazhar-ı Tîn-i Cism-i Ahmedî Ki Mâdde-i Kâ'inât Ecsâm-ı A'yân Bûd Ki Der-Taayyün-i Unsur-ı Evvel-i Mukaddem Sallallâhü Aleyhi ve Sellem (81-112. beyit)

Bu bölümde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in cevherinin yaratılmasıyla konuya devam edilir. Unsur safhasında ilk olan bu cevher, âlemin cismine can gibidir. Yer ve gökte yaratılan bütün varlıkların doğduğu yer, Hz. Peygamber'in cevheridir. İlahi isimler onda görünmüş; böylece kıdem denizi cevherini yaymıştır. Arş, kürsi, bütün cennetler Hz. Muhammed'in nurundan yaratılmıştır. Bu başlık altında ilk insan olan Hz. Âdem'in yaratılış safhaları da anlatılmaktadır.

Meşhed-i İntikâl-i Nûr-ı Cevher-i Muhammedî (113-141. beyit)

Bu bölümde, Hz. Muhammed'in cevherinin nurunun varlık âlemine intikal etmesi anlatılır. Hz. Âdem'den başlayarak peygamberlere geçen bu nur, Hz. Peygamber'in babası Abdullah'a gelmiş ve annesi Âmine Hanım'a geçmiştir. Hz. Peygamber'in soyunun tertemiz oluşu, varlığının fazileti, çeşitli haber ve misallerle dile getirilir. İlk peygamberden itibaren bütün resuller, nebiler vasıtasıyla ve mukaddes kitapların beyanıyla Hz. Muhammed'in (a.s.) geleceği haber verilmiştir. Burada Kısra'nın onun doğum yılında hüküm sürmekte olduğu için adaletiyle şöhrat bulmasına ve Fil Vakasına da temas edilmiştir.

Meşhed-i Fezâ'il-i İsm-i Muhammedî Salla'llâhu Aleyhi ve Sellem (142-164. beyit)

Bu bölümde Hz. Peygamber'in isminin faziletleri dile getirilir. Dedesi Abdülmuttalib'in onunla alâkalı gördüğü rüyadan bahsedilir. Bu rüyayı tabir edenler, torununun bütün âleme rahmet bir peygamber, reis olacağını müjdelere ve adını "Muhammed" koymasını gerektiğini söylerler. Hz. Peygamber'in ataları içerisinde daha önce kimseye verilmemiş olan bu isim, arşta, kürside yazılıdır. Hz. Âdem'in arşın direklerinde bu ismi görerek onu tevbesine vesile etmesi hadisesinden de bahsedilir.

Meşhed-i Makâm-ı Âmine vü Müşâhede-i Ü (165-184. beyit)

Bu bölümde Hz. Âmine'nin dilinden Hz. Peygamber'in doğumu anlatılmıştır. Âmine Hanım'ın gördüğü rüyada oğluna Muhammed adını koymasının haber verilmesi, Hz. Peygamber'in ana rahmine düşmesi, Rebûlevvel ayının on ikinci gecesi dünyayı şerefliendirmesi, doğum esnasında hurilerin gelmesi, meleklerin saf saf olup evini tavaf edişleri, Cebrâil'in gelişi, Âmine Hanım'a ilahî ikram ve taltiflerde bulunması gibi "mevlid" in safhaları izah edilir.

Meşhed-i Tercî'i Der-Medh-i Ahmedî (185-193. beyit)

Bu Arapça şiirde Hz. Peygamber'in bazı faziletleri övülmüş; açık ve gizli imanın ışığı, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in dedesi, Allah'ın rahmeti ve nuru oluşundan bahsedilmiştir.

Meşhed-i Kerâmât-ı Mevlid-i Ahmedî (194-211. beyit)

Bu bölümde Hz. Peygamber'in doğumuyla meydana gelen bazı harikulade hâllerden bahsedilmiştir. Hz. Âmine'nin bildirdiğine göre, Hz. Peygamber doğduğunda biri doğuya, biri batıya, biri de Kâbe'nin damına olmak üzere üç bayrak dikilmiştir. Hz. Muhammed'in (a.s.) elinde üç anahtar vardır. Bunlar, fetih, Allah'ın yardımı ve peygamberliğe işarettir. Hz. Peygamber, hidayet güneşi, rahmet denizi, âlemin övücü, âşıkların yöneldiği yer gibi sıfatlarla anılır. Onun sünnetli olarak doğması, sırtındaki nübüvvet mührü gibi mucizevî hâlleri belirtilir.

Meşhed-i Ahbâr-ı Hazret Ba'd ez-Âmine Vilâdet-i Ahmedî (212-222. beyitler)

Bu başlık altında Hz. Âmine'nin Hz. Peygamber doğduktan sonra gördükleri anlatılmıştır. İnsanların en hayırlısı olarak nitelendirilen Hz. Peygamber'in Hz. Âdem, Nuh, İbrâhim, Mûsâ, İsâ ve diğer peygamberlerin belirgin vasıflarını kendisinde topladığı, önceki ve sonraki ilimlerin tamamının Hz. Peygamber'e verildiği ifade edilmiştir.

Tercî-i Meşhed (223-228. beyit)

Bu şiirde Hz. Peygamber çeşitli benzetme ve sıfatlarla övülür. Temiz, zühd ve takva sahibi kişilerin faziletinin güneşi, vefa kubbesinin dolunayı; safâ hazinesinin cevheri, Kureyş kabilesine mensup, Hâşim soylu, yaratılışının fazilet ve edepten olması, sıfatının doğru, Allah'ın Sevgili(elçi)si oluşu bakımından övülür; ona salât ü selâm edilmesinin gereği üzerinde durulur.

Meşhed-i Alâmât-ı Mevlid-i Ahmedî (229-243. beyit)

Bu bölümde Hz. Peygamber'in doğumunun alâmetleri anlatılmaktadır. Onun doğumu esnasında ve sonrasında meydana gelen harikulade hadiselerle temas edilmiştir. O gece bütün hayvanların dile gelmesi, şeytanların gökten sürülmesi, zelzeleyle birlikte Sâsânî sülâlesine mensup Fars hükümdarının sarayının kemerinin yıkılması, bu hadiseler arasındadır. Anılan konu, Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet oluşunun ifadesi ve ona salât ü selâm edilmesi dilekleriyle tamamlanır.

Meşhed-i Terbiye-i Hazret Ba'd ez-Velâdet (244-254. beyit)

Bu bölüm, Hz. Peygamber'in doğumundan sonra yetiştirilmesi hakkındadır. Dünyaya gelmeden önce babasını kaybeden Hz. Peygamber'i sırasıyla dedesi Abdülmuttalib, amcası Ebû Tâlib himaye etmiş ve yetiştirmiştir. Hz. Muhammed'in (a.s.) insanlar arasında son derece güvenilir oluşundan dolayı "el-Emîn" sıfatıyla anıldığı, yüksek ahlâk sahibi olduğu, Allah tarafından terbiye edildiği gibi hususlar ifade edilmiştir.

Meşhed-i Razâ'-ı Hazret Ba'd ez-Velâdet (255-268. beyit)

Bu bölümde, Hz. Peygamber'in doğumundan sonra hangi sütanneye verileceği meselesine temas edilip Sa'd oğullarından Halîme'nin sütanne oluşu, Hz. Peygamber'in Sa'd oğulları yurduna gidince oradaki kıtlığın sona erip bolluk ve bereketin meydana gelişi anlatılmıştır.

Terci'-i Meşhed (269-274. beyit)

Bu şiirde, Hz. Peygamber yine çeşitli benzetme ve sıfatlarla övülür. Onun peygamberlerin övücü ve sonuncusu, âriflerin başının tacı, bütün günahkârların şefaathçisi olduğu dile getirilir. Tebliğ ettiği İslâm dininin, atası Hz. İbrâhim'in de tebliğ ettiği en sağlam ip olduğu ve ayrıca ahlâk güzelliğinin toplandığı yer olduğu ifade edilir.

Meşhed-i Şerh-i Sadr-ı Hazret Der-Sahrâ (275-309. beyit)

Bu bölümde, Hz. Peygamber'in sütanne yanında bir çocukken kırdâ göğsünün açılmasından bahsedilmektedir. Hz. Muhammed (a.s.), bir gün sütkardeşleriyle birlikte gezmek için kıra gider. Orada insan suretinde Cebrâil (a.s.) ve diğer melekler, Hz. Peygamber'in göğsünü açıp hikmet nuruyla aydınlık bir karla temizlerler. Nefis ve şeytanın payını giderip Allah'tan başka şeylere ait şekil ve rengi kazıtıp muhabbet ışığıyla doldururlar. Bu hadiseden sonra Harîmî, göğsün yarılması işinin ne demek olduğunu, manevî yönlerini diğer peygamberler üzerinden örneklerle ortaya koyar. Ayrıca Hz. Peygamber'in göğsünün hem bedenî, hem de manevi olarak açıldığını dile getirerek farkını belirtir.

Meşhed-i Vusûl-i Hazret Be-Mekket-i Müşerreffe (310-341. beyit)

Bu bölümde Hz. Peygamber'in sütannesinin yanından ayrılıp Mekke'ye dönmesi anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in Kureyş soyundan, Hâşim neslinden oluşu, yirmi beş yaşına geldiğinde "el-Emîn" sıfatıyla anıldığı ifade edilir. Fizikî güzelliği ve Hz. Hatice ile olan evliliği anlatılarak çocuklarının isimleri (Kâsım, Zeyneb, Rukiyye, Ümmü Külsûm, Fâtıma, Mutahhir [Abdullah], İbrâhim), torunlarının adları (Hz. Hasan, Hz. Hüseyin) sayılır.

Meşhed-i Nüzûl-i Vahy-i Muhammedî (342-359. beyit)

Bu bölümde, kırk yaşına geldiğinde Hz. Peygamber'e ilk vahyin inişinden bahsedilmektedir. Ayrıca Kur'ân'ın Levh-i Mahfuz'dan ilk göğe meleklerle birlikte bütün olarak inişi, Kadir gecesinde ise Beytül-İzzet(Allah'ın evin)den, Hz. Peygamber'e bütün hâlinde inişine temas edilmiştir. Besmele, Fâtiha Suresi ve diğer surelerin yirmi üç yıl zarfında nüzülü anlatılmıştır.

Meşhed-i Mu'cizât-ı Hazret-i Ahmedî (360-390. beyit)

Bu bahis, Hz. Peygamber'in mucizelerine ayrılmıştır. Ondan önce Hz. Peygamber'in varlık âlemindeki üstün vasıflarından bahsedilir. Kur'ân'ın kalıcı, ebedî bir mucize olduğu belirtilir. Ayın ikiye yarılması, sefer sırasında ordunun su ihtiyacını gidermek için parmağından suların akması, bir yere gitmeye niyet ettiğinde saba rüzgârının ona uyması, düşmanlarının kalbine korku vermesi gibi mucize ve hususiyetleri anlatılmaktadır.

Meşhed-i Mi'râc-ı Muhammedî Salla'llâhu Aleyhi ve Sellem (391-427. beyit)

Hz. Muhammed'in miracına ayrılan bu bölümde, arş, kürsi, Sidretü'l-müntehâ'nın hepsinin Hz. Peygamber'i görme arzusundan bahsedilir. Hz. Muhammed'in (a.s.) isra ve miraç mucizesine dair hususiyetler, göğün katlarında diğer peygamberlerle görüşmeleri, bu esnada kendisinin ulaştığı makamlar ve nimetler dile getirilmiştir.

Meşhed-i Meşâhid-i Âyât-ı Kübrâ Der-Mi'râc (428-464. beyit)

Bu bölümde de miraç bahsine devam edilir. Sidretü'l-müntehâ'da burakın ve Cebrâil'in geride kalışları, miraç yolculuğuna Hz. Peygamber'in tek başına devam etmesi, varlıklar perdesinin ortadan kalkması neticesinde Allah'ın isimlerinin tecelli etmesi, zatının nurunun feyzi görünmesi ve Hz. Peygamber'in yakîne ulaşması anlatılır. Ayrıca Levh-i Mahfûz'un, Beyt-i Ma'mûr'un sırlarına vâkıf olması, birçok makamı, âlemleri, Allah'ın büyük âyetlerini görmesi anlatılmaktadır.

Meşhed-i Şühûd-ı Cemâl Der-Mi'râc (465-486. beyit)

Bu bölümde, Hz. Peygamber'in Sidretü'l-müntehâ'dan sonraki yolculuğuna Refref adlı binekle devam etmesi, Allah ile yakınlık derecesinin artması, mahşerde kendisine verilecek olan ve en büyük şefaât makamı şeklinde nitelendirilen "Makâm-ı Mahmûd"u idrak etmesi, İslâm ümmetine bir armağan olarak namazın verilmesi gibi konular ele alınmıştır.

Meşhed-i Tahkîk-ı Taaddüd-i Mi'râc-ı Hazret Salla'llâhu Aleyhi ve Sellem (487-508. beyit)

Bu bölümde, Hz. Peygamber'in miraç hadisesini arkadaşlarına haber vermesi ve onların bu mucizeyi tasdik etmelerinden, anılan yükselişi ilk doğrulayan kişinin Hz. Ebû Bekir olması ve onun böylece "Siddîk" unvanını almasından bahsedilir. Harîmî, Hz. Peygamber'in vâkıf olduğu İlahî sırlara yakınlık duasıyla salât ve selam ederek bu bahsi bitirir.

Tercî-i Der-Meşhed-i Mi'râc (509-522. beyit)

Bu kısımda şair miraç mucizesiyle alâkalı bir manzume kaleme almış ve Hz. Peygamber'i çeşitli yönlerden övmüştür: O, İlahi cemalin şahidi, bütün olgunlukları taksim edici, ahlâkın güzellik güneşi, vahdet sırlarının toplandığı yer, rahmet denizinin kaynağı, Cenab-ı Hakk'ın "ümmü'l-kitâb"ını (ana kitabını) keşfeden, şeriatın şâri'i, Allah ve meleklerinin salât ettiği, sevgili(kulu ve elçi)si, mahşerde müminlerin şefaathçisi ve dayanağıdır.

Meşhed-i Vusûl-i Habîb-i Hazret Be-Civâr-ı Kurb-ı Rabb-i İzzet Teâlâ Şânühü (523-547. beyit)

Bu başlık altında risalet ve tebliğ vazifesini tamamlayan Hz. Peygamber'in vefat vaktinin yaklaştığından bahsedilmektedir. Hz. Peygamber'in dinin hükümlerini, hayrı-şerri bildirmek, Allah inancını hâkim kılmak için gösterdiği gayret ve ortaya koyduğu çalışmanın değeri üzerinde durulur. Ayrıca Hz. Peygamber'in ümmetine istiğfarı emanet olarak bırakması, ahiret âleminin hususiyetlerini açıklaması, ümmetine şefaathçi olacağı gibi hususlar izah edilmiştir.

Meşhed-i Vasıyyet-i Hazret Be-Ehl-i Beyt-i İzzet (548-586. beyit)

Bu bölümde, önce Hz. Peygamber'in ümmete iki konudaki tavsiyesi, Allah'ın Kitabı ile kendi Ehl-i Beytine saygı göstermenin gerekliliği üzerinde durulur. Ehl-i Beyt'in kıymetini bilmenin dinin esaslarından biri olduğu, ailesinin fertlerine saygının, Hz. Peygamber'e hürmet etmek gibi olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca hidayet yıldızları benzetmesiyle nitelendirilen sahabelerine hürmet etmenin dinî bir mükellefiyet olduğu belirtilerek Şîlik tenkit edilmiştir.

Meşhed-i Vasıyyet-i Hâss Be-Fâtımatü'z-Zehrâ Radiya'llâhu Anhâ (587-613. beyit)

Bu bölümde, Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma'ya olan sevgisinin sebebini açıklamasından, onun doğumundan, vefatından sonra kendisine ilk kavuşacak kişi olacağını bildirmesinden bahsedilir. Ayrıca torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin ve Hz. Fâtıma'nın çeşitli yönlerden övgülerine de yer verilir. Harîmî, Allah'tan Hz. Muhammed'in bütün ailesini rızasına erdirmesi duasıyla Ehl-i Beyt sevgisini bedende can gibi edinmeyi dileyerek sözlerini bitirir.

Meşhed-i Sebeb-i Maraz-ı Hazret Be-Vusûl-i Civâr-ı Rabb-i İzzet (614-656. beyit)

Bu bölümde, Hz. Peygamber'in Hayber'de yediği yemekteki zehrin vücuduna olan tesirlerinden bahsedilerek söze girilir. Onun vefatının yaklaşmasından bahisle altmış üç yıllık ömrünün sonuna geldiği, resullerin vazifeleri, dünya hayatının gelip geçiciliği gibi konulara temas edilir. Azrail (a.s.)'in, Cenab-ı Hak'tan Hz. Peygamber'in ruhunu kabzetmek için izin istemesi, vefatı anında Cebrail'in (a.s.) ve diğer meleklerin de ona refakat etmesi anlatılır. Hz. Peygamber'i öven sözlerle bahis ona erer.

Meşhed-i Münâcât-ı Hazret-i Seyyid-i Kâ'inât (657-670. beyit)

Bu bölümdeki Arapça şiir, Hz. Muhammed'i övmek maksadıyla kaleme alınmıştır. Hz. Peygamber çeşitli vasıflarıyla övüldükten sonra ona salât ü selam edilmesi gerektiği dile getirilir.

Hâtıme-i Mevlid-i Seyyidü'l-murşefîn Salavatu'llâhi ve Selâmühü

Meşhed-i Musîbetnâme-i Ümmet Be-Sülâlet-i Ehl-i Beyt-i Ahmedî A'nî Hazret-i Hüseyinî's-Şehîd Be-Kerbelâ Radiya'llâhu Anhu ve Anî's-sâdâti

Meşhed-i Musîbetnâme-i Hânedân-ı Mustafâ Salla'llâhu Aleyhi ve Sellem (671-743. beyit)

Buradan itibaren eserin "hâtıme" bölümü başlamaktadır. Bu kısımda önce Hz. Hüseyin'in Kûfeliler tarafından davet edilmesi, Muharrem ayının onunda yanındaki yetmiş kişi ile Kerbelâ'da şehit edilişi anlatılır. Hz. Peygamber'in aile fertlerinin yaşadığı sıkıntılar, çektiği eziyetler dile getirilerek bunu yapanların Allah'ın lânetine müstehak olacakları belirtilir. Harîmî, Hz. Peygamber'in şefaatine, ailesinin sevgisine nail olmak dileğiyle sözlerini tamamlar.

Meşhed-i Tesliye-i Hazret Be-Hukûk-ı Riâyet-i Ehl-i Sohbet ve Şâfi-i Ümmet-i Ehl-i Sünnet Be-Hidmet-i Ân Dü Hazret A'nî Ebû Bekr Ömer Radiya'llâhu Anhumâ ve An Kâffe-i Ashâb-ı Resûlu'llâh Ecmâ'in İlâ Yevmî'd-Dîn (744-779. beyit)

Bu bölümde şu mealdeki hadis izah edilmiştir: "Her peygamberin gök ehlinden iki, yer ehlinden iki veziri olur. Benim gök ehlinden vezirlerim Cebrâil ile Mîkâil, yer ehlinden vezirlerim de Ebû Bekir ile Ömer'dir." Ayrıca berzah âleminde, Ehl-i Sünnet ve ehl-i bidattan, Kevser Havuzu'ndan bahsedilmiş; Râfizîler ile Şîilere bazı tenkitler yöneltilmiştir.

Meşhed-i Tercî' Medhû'l-Âlü'l-Kirâm ve's-Sahbü'l 'îzâm Radiya'llâhu Anhüm (780-797. beyit)

Bu bölüm, Hz. Peygamber'in, ailesi ve sahabelerinin övgüsüne hasredilmiştir. Hz. Peygamber, Hz. Hüseyin ile Hz. Hasan'ın dedesi, açık ve gizli olanın nuru, en güzel huyların sahibi olarak vasıflandırılmıştır. Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hamza, Abbas gibi sahabelerin yanı sıra Aşere-i Mübeşşere türlü sıfatlarla övülmüştür.

Tetimme-i Meşâhid-i Mevlid-i Ahmedî Der-beyân-ı Şefâat-i Muhammedî (798-873. beyit)

Başlığından da anlaşılacağı gibi bu, eserin son bölümüdür. Harîmî, kıyametin safhalarını anlatarak söze girer. İsrail'in sûra üflemesi, bütün varlık âleminin ölümü ve tekrar diriltilmesi, ilk diriltilen insanın Hz. Muhammed oluşu, onun için Livâ-i Hamd'in (Hamd Sancağı'nın) açılması, arş'ın sağında hazırlanan Makâm-ı Mahmud'un kendisine verilmesi, ümmetinin bağışlanması için dua ve secde edişi anlatılmaktadır. "Rabb'in sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın." mealindeki âyete (Duha Suresi, 93/5) atıfta bulunularak Hz. Peygamber'in kendisine verilen nimetlerin ve zatının övgüsü, dua, salât ü selam sözleriyle metin sona ermektedir.

Nüsha Tavsifi ve Metin Neşrinde Tutulan Yol

Harîmî mevlidinin Arap harfli el yazma nüshası, daha önce başka bir vesileyle belirtildiği gibi, Saraybosna Üniversitesi Doğu Enstitüsü Kütüphanesi R- 83'de mahlası geçen şairin çeşitli eserlerini ihtiva eden bir mecmuanın ilk metni olarak "*Kitâb-ı Meşâhid-i Mevlid-i Ahmedî Salla'llâhu Aleyhi ve Sellem*" adı altında ve vr. 1b-20b arasında yer almaktadır. Her sayfasında umumiyetle 26 satır bulunan bu eserin hangi tarihte ve hangi müstensih tarafından yazıldığı belli değildir. Ancak yer yer rastlanan yazım yanlışları, müstensihin çok dikkatli ve kâfi derecede itinalı olmadığını göstermektedir. Bu nüshada her birine "meşhed" adı verilmiş alt başlıklarla bazı Arapça manzume isimleri ve mısralar (mesela vr. 5a, 6a, 7a, 11b, 12a, 15a) kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Harîmî'nin *Kitâb-ı Meşâhid-i Mevlid-i Ahmedî* adlı eseri, bilinen tek yazma nüshasına dayalı olarak Osmanlı harflerinden çevriyazı alfabetiyle Latin harflerine aktarılırken, her beyte birer sıra numarası verilmiş; müstensihden ileri gelen yanlışlar düzeltilmiş; metin tamiri niyetiyle tarafımızdan yapılan eklemeler, köşeli parantez içinde gösterilmiştir. "Ma'nide" (vr. 2b, 49. beyit), "âyine" (vr. 2b, 55. beyit), "dünyeden" (vr. 16a, 239. beyit) örneklerinde olduğu gibi zihaf bulunan heceler, bu durumu belirtmek üzere kısa yazılmıştır.

[1b] KİTÂB-I MEŞÂHİD-İ MEVLİD-İ AHMEDÎ
ŞALLA'LLÂHÜ 'ALEYHİ VE SELLEM

Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
 l Zîkr-i bi'smi'llâhi Rahmâni Raḥîm
 Cümle maḳşûda ḳapu ḳıldı Ḥakîm

2 Zîkr-i bi'smi'llâh cân mişbâhıdır
Hâm-d-i Mevlâ her işüñ miftâhıdır

3 Zîkr-i Hâk'sız her işüñ ebter olur³
Taş elinde zîkr ile cevher olur

4 Zîkr ider fazliyle Mevlâ zâkiri⁴
Ni'meti feyziyle doylar şâkiri

5 Allah Allah Hayy Kayyüm Ehad
Zâhir ü Bâtin Hâk'uñ zîkri sened

6 Vâcib oldu kûluna zîkr-i İlâh
Zîkr-i Hâk'sız mü'minün 'ömri tebâh

7 Her dil ü câna cilâdur zîkr-i Hâk
Râh-ı Hâk'da sâlike zîkri sebak

8 Allah Allah Bâtin u Zâhir Şamed
Allah Allah Evvel ü Âhîr ebed

9 Allah Allah diyelüm her şubh u şâm
Zîkr-i Hâk'la buldı 'âlemler nizâm

10 Allah Allah her nefesde di müdâm
Kıl resûline şalât ile selâm

Meşhed-i Şalavât Ber-Seyyid-i Kâ'inât

11 Hâk Hâbîbine şalât ile selâm
Milk-i 'âlem dutdı şer' iyle nizâm

12 Hâk melâ'ikle aña kıldı şalât
Eş-şalât ey nûr-ı 'âlem eş-şalât

13 Emr kıldı kullara Rabbü'l-enâm
İdeler aña şalât ile selâm⁵

14 Hâk şalâtiyle selâmı hâzrete
Vâsıl oldur ol maqâm-ı kurbete

³ "Allah'ın adı anılarak başlanmayan her mühim iş, güdük ve sonuçsuz kalır" mealinde bir hadis rivayet edilmiştir. (Bilgi için bk. Aclûnî 1418/ 1997: II/156).

⁴ Bu mısradaki şu mealdeki ayete işaret edildiği anlaşılıyor: "Öyleyse sizi beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, nankörlük etmeyin." (Kur'an, Bakara Suresi, 2/ 152).

⁵ 12 ve 13. beyitte şu mealdeki ayete telmih vardır: "Şüphesiz Allah ve melekleri peygambere salât ediyorlar. Ey iman edenler siz de ona salât edin, selâm edin." (Kur'an, Ahzâb Suresi, 33/ 56).

- 15 Hâzretin sevdi yarattı evvelâ
Vaşf[ı] medhîn Hâk'dan ayru kim kıla
- 16 Şadrını şerh eyledi nûr-ı Hudâ
Zikrini ref eyledi Hâk ibtidâ⁶
- 17 Zikrini Hâk zikrine kıldı qarîn
Didi sensin *rahmete 'l-li'l-'âlemîn*⁷
- 18 Fahr-i 'âlemdür Hâbîb-i Kirdigâr
Zikrini kılmış Hudâ zikrine yâr
- 19 Kıldı ervâha nebî ol hâtemi
Tîn mâ-beyninde iken Âdem'i⁸
- 20 Ruq' a-i *levlâke* oldı hil' ati⁹
*Qâbe kavseyn*¹⁰ ki tâc-ı şafveti
- [2a]
- 21 Oldı *sübhâne 'llezî esrâ*¹¹ kemer
Tütüyâ-yı çeşmi *mâ-zâğa 'l-başar*¹²
- 22 Ka' betü'l-'uşşâk şems-i iştrfâ
Qıbletü'l-kurb hâbîb-i Muştâfâ
- 23 Hâk selâmı âline aşhâbına
Qıdve-i ümmet olan ahhâbına
- 24 Ol Livâ-i Hâmd-i Ahmed sâyesi
Hâşr ola altında yâ Rab cümlesi
- 25 Cân ü dilden eydelüm âmîn hep
Cümlemiz ide müşeffâ' Hâk Çalab

⁶ Bu beyitte şu mealdeki ayet hatırlatılıyor: “Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi? (...) Senin şanını yükseltmedik mi?” (Kur'an, İnşirah Suresi, 94/1, 4).

⁷ Bu ibare, şu mealdeki ayetten alınmıştır: “Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik.” (Kur'an, Enbiya Suresi, 21/107).

⁸ Şu mealde bir hadis rivayet edilmiştir: “Âdem su ve balçık arasında iken ben peygamberdim.” (*Buhârî*, “Edeb”, 119; *Müslim*, “Fezâ'ilü's-sahâbe”, 28).

⁹ Burada kudsî hadis olduğu ifade edilen ve “Sen olmasaydın, sen olmasaydın, gökleri yaratmazdım” manasına gelen “Levlâke levlâk lemâ halaktül eflâk” sözüne işaret edilmektedir. (Sagâni bu rivayetin mevzu olduğunu söylemiş; Aclûnî ise “Hadis olmasa da manası doğrudur” demiştir. Aclûnî 1418/ 1997: II/ 214).

¹⁰ Şu mealdeki ayette geçer: “(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu” (Kur'an, Necm Suresi 53/ 9).

¹¹ “Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götürün Allah noksan sıfatlardan münezzehtir” (Kur'an, İsrâ Suresi, 17/ 1) mealindeki ayetin ilk kelimeleri.

¹² “Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı” (Kur'an, Necm Suresi 53/17) mealindeki ayetin ilk kelimeleri.

Meşhed-i Mevlid-i Nür-ı Evvel Der-Menâzil ü Maķâmât

26 Mevlidinden niçeler yazdı nişân
Hâzretüñ evşâfını kıldı beyân

27 Şafha-i devr içre kıldı¹³ yâdigâr
Oķınup bezm içre buldı i' tibâr

28 Kāngıñuz ol cevhere şarrâf ola
Kāngı dil ol hâzrete vaşşâf ola

29 Ger midâd ola deñiz eşcâr¹⁴ kalem
Medh-i vaşfında çeker 'acız ü elem

30 Efdalü'l-halkı Resül-i Kibriyâ
Ekmelü'l-hulķ imâmü'l-enbiyâ

31 Kibriyâ ile Hudâ kıldı selâm
Es-selâm ey nür-i 'ayni es-selâm

32 Feyz-i nür-ı Hâķ benüm didi Resül
Varlığın miftâhıdır aşl-i uşul

33 Nürına Hâķķ'ın şalât ile selâm
Nür ile dutdıķça 'âlemler nizâm

34 Nürü çün buldı ta' ayyün evvelâ
Diledi âfâķa cevlanı kıla

35 Kılmasa nür-ı Hudâ keşf-i zulem
Cümleten 'âlem olurdu hep 'adem

36 Cilve kılmasa eger âfâķa nür
Bulmaz idi zerre 'âlemde zuhür

37 Hil' at-i *levlâk* Hâķķ'ın rahmeti
Kâbe kavseyn ki tâcı şafveti

38 Diledi ol nürü seyrân eyleye
Enbiyâ alında cevlan eyleye

¹³ Bu kelime "kaldı" şeklinde de okunabilir. Biz bir önceki beyitte geçen "...niçeler yazdı..." ibaresini göz önünde tutarak kıldı biçiminde okumayı tercih ettik.

¹⁴ Asıl metinde "eşyâ" şeklinde kayıtlı bu kelimenin "eşcâr" olduğu, müstensih yanlışından dolayı öyle yazıldığı kanaatindeyiz. Çünkü anılan beyitte şu mealdeki ayetten faydalanılmıştır: "Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. (...)" (Kur'an, Lokman Suresi, 31/ 27). Harîmî, Hz. Peygamber'in doğumundan bahsederken, bu beyitte "Eğer deniz mürekkep, ağaçlar kalem olsa, onun vasıflarını övmeye âciz kalır ve üzüntü hisseder." diyor. Kalem'in "eşyâ"dan ziyade eşcâr'la alâkalı olduğu malumdur.

39 Feyz-i nûrından ala herkes naşîb
Nûr-ı Hâk'dur ma' nide nûr-ı Hâbîb

40 Nûrını evvel yaratdı ol Cemîl
Feyz-i nûrından anuñ her nûrı bil

41 Niçe biñ yıl dutdı kırbetde maķâm
Her kemâlât ile buldı ihtitâm

42 Seyr kıldı her maķâm-ı meşhedî
Her hicâbı açdı nûr-ı sermedî

43 Râh-ı Hâk'da gitdi yetmiş biñ hicâb
Keşf oldu ma' ni-i ümmü'l-kitâb¹⁵

44 Her maķâm içre çü gördi terbiyet
Bu cihân burcına doğdı 'âķıbet

45 Nûr-ı 'arş ü kürsi¹⁶ şems ile ķamer
Pertevi nûrından anuñ bir şerer

[2b]

46 ' Âlemüñ burcında cevlân eyledi
Her menâzil içre seyrân eyledi

47 Menzili şulb-i nebîdür ya velî
Raķm-i pâke uğradı nûr-ı celî

48 Nûr-ı Aķmed'den iderler iķtibâs
Reşķa-i feyzinde anuñ iltimâs

49 Nûrıdur şems-i haķıķat ma' nide
Nûrıdur bedr-i fazîlet şâhide

50 Nûr-ı a' zam nûr-ı envâr ol durur
Rûķ-ı küllî sırru'l-esrâr¹⁷ ol durur

51 Bu felekde enbiyâ cümle nücüm
Pertevinden cümleye feyz-i 'ulüm

52 Buldı ol nûr ile Âdem şafveti
Kıldı anuñ çün Hâlılî da' veti¹⁸

¹⁵ "Ana kitap" manasındaki "ümmü'l-kitâb" tamlaması Ra'd Suresi 39 ve Zuhur Suresi 4. ayette geçer. Müfessirler, "ümmü'l-kitâb"la levh-i mahfuzun kast edildiğini anlatırlar.

¹⁶ Asıl metinde "kürsi"den sonra "ve" kelimesi var. Veznin aksamasına sebep olduğu için, müstensih yanlışı sayıp giderdik.

¹⁷ Bu tamlama, "sırru'l-esrâr" yerine "sırr-ı esrâr" şeklinde yazılsaydı, vezin aksaklığı olmazdı.

53 Nûrî şevkından ki devr itdi felek
Şem'ine pervânedür cinn ü melek

54 Hâmil-i nûr-ı Muhammed'dür şehâ
Şulb-i pâk-i enbiyâ vü evliyâ

55 Şulb-i 'Abdullâh rahm-i Âmine
Nûr-ı envâra olunca âyine

56 Hâk Hâbîbine şalâtüñ efdali
Hâk Resûline selâmuñ ekmele

Meşhed-i Mevlid-i Rûh-ı Muhammedî Der-Makâmât u Menâzil

57 Hâk şalâtı rûh-ı pâk-i Aḥmed'e
Hâk selâmı ol muḥaddem meşhede

58 Rûhını evvel yaratdı ol Eḥad
Mîm-i Aḥmed berzaḥ oldı tâ ebed

59 Ol ebü'l-ervâḥ Âdem Bü'l-beşer
Bu ḥaberlerde¹⁹ müselsel mu'teber

60 Cümle[-i] ervâḥ rûhından doḡar
Cümle-i envâr nûrından eşer

61 Rûh-ı küllî rûh-ı Aḥmed'dür şehâ
Her kemâlüñ mebd'e'î tâ intihâ

62 Çün tecellî kıldı evvel ol Cemîl
Heybetinden derledi ol rûḥ bil

63 Kaḫreler aḫdı cemâlınden anuḡ
Feyz-i rûhı perrini (?) her kaḫrenüñ

64 Kaḫrelerden yaradıldı aşfiyâ
Ya'ni kim ervâḥ-ı cümle-enbiyâ

65 Başı derinden yaradıldı melek
'Arş ü kürs[i] ay [ü] gün bu nüh felek

66 Boynı feyzinden yaradıldı şehîd
Ḥaşr[e] dek dünyâyâ doḡan her sa'îd

¹⁸ Burada Hz. İbrâhim'in şu mealdeki duasına işaret edilmektedir: "Ey Rabbimiz, soyumuzdan onlara senin ayetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar. Çünkü kudret ve hikmet sahibi sensin." (Kur'an, Bakara Suresi, 2/129).

¹⁹ Bu kelime "haberler de" şeklinde de okunup yazılabilir.

67 Her kemâlün maşsemi rûh-ı Resûl
Her hîşâlün fazlına aşl-ı uşûl

68 Rûh-ı ervâh oldı rûh-ı Aḥmedî
Nûr-ı envâr oldı nûr-ı Aḥmedî

69 Çün fazîlet burcına kıldı şu'ûd
Cümle[-i] ervâh anı kıldı şühûd

70 Meşhed oldı rûh-ı küllî Aḥmedî
Maṭla' -ı envâra nûr-ı sermedî

[3a]

71 Hep meḥâsinle kemâlâtı şehâ
Anda cem' itdi Ḥudâ tâ intihâ

72 Cümle-i ervâh aḡa kıldı nazâr
Şan[ki] kevkeb içre bedr olmış kamer

73 Şevḡına ervâh cevân itdiler
Arş üzere anı seyrân itdiler

74 Çün cemâlin 'arz kıldı ol Ḥabîb
Aldılar cümle tecelliden naşîb

75 Başına iden nazâr sultân olur
Şâhid-i şadrı kim 'ilme kân olur

76 Mîr-i 'âdil olur gören alnını
Vâ' iz-i kâmil olur gören 'unḡını²⁰

77 Ḥâfız-ı Ḳur'ân olur çeşmin gören
Bâzusın ḡâzî olur seyr eyleyen

78 Keffine kılmış nazâr hem eşḡiyâ
Hem cemâlini görenler etḡiyâ

79 Her cemâle her kemâle âyine
Ḳıl şalât ile selâmı rûḡına

80 Ḥaḡ şalâtiyle selâmı Ḥazret'e
Vâşıl olmışdur maḡâm-ı vuşlata

²⁰ Bu mısradaki vezin aksıyor.

**Meşhed-i Unşur-ı Cevher-i Muhammedî ve Mażhar-ı Tîn-i Cism-i Aḫmedî Ki Mâdde-i Kâ'inât Ecsâm-ı A'yân
Bûd Ki Der-Ta' ayyûn-i 'Unşur-ı Evvel-i Muḫaddem Şalla'llâhü 'Aleyhi ve Sellem**

81 Cevherin evvel çün yaratdı Ḥudâ
Oldı 'unşur şafḫasında mübtedâ

82 Bu ḥaber içre be-ğâyet mu'teber
Ḥaḫ Ḥabîbi tînetidür bu güher

83 'Älemün cismine oldur cân olan
Bu 'anâşır 'âleminde kân olan

84 Cümle-i a'yâna maṭla' ol durur
Cümle-i ekvâna menba' ol durur

85 Cilve kıldı ḥazret-i esmâ aḡa
Tâ şu'un oldı ḫamu eşyâ aḡa

86 Anı maḫv itdi tecelliyle şühûd
Mevce geldi her yaḡa baḫr-i vücûd

87 Cevherin neşr eyledi baḫr-i kıdem
Aḫmed olmasa olurdu ol 'adem

88 Ol güherden geldi deryâ şürete
Başladı her mevc ḫamd ü minnete

89 Kıldı ol deryâ temevvüc her yaḡa
Varlığı izḫâr ide öḡden şoḡa

90 Oldı ol baḫrün buḫârundan semâ
Cevher-i mir'ât-ı Ḥaḫ 'âlem-nümâ

91 'Arş ü kürsiyle şehâ cümle cinân
Nûr-ı Aḫmed'den yaradıldı tamâm

92 Ka'be çün buldı ta' ayyûn evvelâ
Ḥaccı andandur anuḡ vâcib ola

93 Yaradıldı Mekke'den yerler ḫamu
Ṭaḡ u şaḫrâ rub'-ı meskûn ey 'amû

94 'Unşuru virdi semâvâta ziyâ
Beḡzedi yerdeki bedr olmuş aya

[3b]

95 Rağşa geldi şād[i] şevkından cihān
Kenz-i maḥfî cevherin kıldı ‘ıyān²¹

96 KENZ-i maḥfide ḥilāfetdi ḥafî
Bü'l-beşer Âdem gele ola Şafî²²

97 Cūşa geldi ‘aşk ile deryā-yı cūd
Feyz-i fazlından kıla bağş-i vücūd

98 Ben ḥalife yaradırım didi Ḥağ
Bile esmāsın melek ala sebağ²³

99 ‘Azraîl’e geldi Mevlā’dan ḥiṭāb
Al yūri yerden kamu ḳabza tūrāb

100 Dest-i ḳudret anı taḥmîr eyledi
Geldi esmāsını tefsîr eyledi

101 Herkesūñ anda alındı ṭıyneti
Şulb-i Âdem’de muḥammer fiṭratı

102 Oldı Cibrîl’e yine Ḥağ’dan ḥiṭāb
Ka‘be yerinden ala ḳabza tūrāb

103 İndi ol dem yire Cibrîl-i Emîn
Aldı bir ḳabza tūrābını hemîn

104 ‘Unşuriyle ‘ālemi kıldı ṭavāf
Cennetūñ her ırmağında kıldı şāf

105 Resm-i ism[i] zeyn kıldı cenneti
Her melek alında ḳaldı ṭal‘ati

106 Ḥūriler şadriyle gökler ḳapısı
Nāmı²⁴ ḥaṭṭında yazıldı ḳamusı

²¹ “Kenz-i mahfî” (gizli hazine) tamlamasıyla “Ben bilinmeyen bir hazineydim. Bilinmeyi istedim. Bilinmek için mahlûkatı yarattım” manasına gelen ve kudsi hadis olduğu söylenen söze işaret ediliyor. İbn Teymiyye, anılan cümleler hakkında “Peygamber (s.a.v.) sözlerinden değildir. Onun sahih veya zayıf bir senedi (dayanağı) bilinmiyor” demiş; Zerkeşî, İbn Hacer, Süyûtî gibi hadis âlimleri de bu konuda ona uymuşlardır. Aliyyü'l-Kârî, “Ben cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım” (Zâriyat Suresi 51/ 56) mealindeki ayetten faydalanarak manasının doğru olduğunu söylemiştir. (Aclûnî 1418/ 1997: II/ 173).

²² “Safiyullah” Hz. Âdem’in lakabıdır.

²³ Burada Hz. Âdem’in yaratılmasını, ona isimlerin öğretilmesini ve meleklerin ders almasını bildiren bazı Kur’an ayetleri hatırlatılıyor. (Kur’an, Bakara Suresi, 2/ 30-32).

²⁴ Bu kelime metinde nâm-ı şeklinde.

- 107 ' Arşuñ erkânında nâmı yazılıp
Nâmına mühr-i maḥabbet kazılıp
- 108 Gün gibi virdi ziyâ[y]ı ol güher
Bildi evşâfını ' âlem ser-te-ser
- 109 ' Unşur-ı Aḥmed muḥammer oldu çün
Heykelinde Âdem'ün şan doğdı gün
- 110 Cebhesinde Âdem'ün virdi ziyâ
Keşf olup nūr-ı Ḥabîb-i Kibriyâ
- 111 Olduğ için reh-nümâ nūr-ı Resûl
Ḥazretinden Bü'l-beşer bulur kabûl
- 112 Ḥazret-i Ḥaḳ'dan şalât ile selâm
Dutdugunca tâ ebed ' âlem nizâm

Meşhed-i İntikâl-i Nūr-ı Cevher-i Muḥammedî

- 113 سيد الكونين امام الانبيا
قبلة القرب رسول كيريا
- 114 فاق في الانساب فخراً نسله
طاب في الاصلاب نشاء اصله
- 115 ليس في الاعيان عيناً مثله
زان اهل الفضل زيناً فضله²⁵
- 116 ' Âlemün miftâḥ[ı] ol aşı-ı uşûl
Cümlenün mişbâḥ[ı] ol nūr-ı Resûl
- 117 Cebhesinde Âdem'ün virdi ziyâ
Kim sücûd itdi melek kıldı ḥayâ
- 118 Nūr ile esmâ[y]ı tefsîr eyledi
' Âlemün levḥinde taḥrîr eyledi
- 119 Her nebîye oldu ol nūrı şühûd
' Âleme raḥmetdür ol zeyn-i vücûd
- [4a]
- 120 Şî't'e Âdem'den çü kıldı intikâl
Zâhir oldu anda hem sırr-ı cemâl

²⁵ 113. (Hz. Muhammed s.a.v.) iki âlemin (dünya ve ahiretin) efendisi, peygamberlerin kendisine uyduğu kişidir. 114. Soy lar içinde onun nesli övünülecek bir üstünlüğe sahiptir. O, sülaleler içinde iyi bir asıldan meydana gelmiştir. 115. İleri gelen kişiler arasında onun aynen benzeri yoktur. Onun fazileti, fazilet sahiplerini süslemiştir.

- 121 Uğradı İdrîs'e Nûh'a ol yine
Aña her şulb-i münevver âyine
- 122 Nûh [u] İbrâhîm'e anuñla necât
Nürinuñ müştâkı cümle kâ'inât
- 123 Nür[ı] şevkından anuñ Mūsâ Kelîm
Feyz-i nürından anuñ Yūsuf Kerîm
- 124 Kıldı 'İsâ nür-ı şevkından 'urüc
Zevk-ı 'aşkından ki devr eyler burüc
- 125 Hâmil-i nür-ı Muhammed'dür şehâ
Şulb-i pāk-i enbiyâ vü evliyâ
- 126 Şulb-i 'Abdu'llâh şulb-i ihtitâm
Devr-i nürından bulup 'âlem niżâm
- 127 Ekmel-i edvâr ol devr-i kamer²⁶
Mevlid-i şâh-ı rusül hayrû'l-beşer
- 128 Es'ad-ı sâ'at idi doğduğı gün
Efdal-i evkât idi hayr-ı kūrūn
- 129 Geldi hatm oldı cemâliyle kemâl
Mevlidi sâli muhaqqâk hayr-i sâl
- 130 Ol sebebden buldı Kısra şöhreti
'Adl [ü] dâd ile geçürdi devleti²⁷
- 131 Ka'be düşmâni olan aşhâb-ı fil
Hürmeti-y-çün kıldı maqhūr ol Celîl
- 132 Feyz-i fazlın baħr-i rahmetden İlâh
'Âleme neşr eyledi bî-iştibâh
- 133 Çün şadefde kıldı ol cevher qarâr
Gıtdi zulmet oldı 'âlem nev-bahâr
- 134 Hâmil oldı rahm-i pāk-i Âmine
Nefs-i pāk-i muţma'inne âmine

²⁶ İçinde bulunduğumuz devir, "Devr-i Kamer" veya "Kamer devri", yani Ay zamanıdır. Hz. Muhammed (a.s.) işte bu devirde zuhur etmiştir.

²⁷ Türk edebiyatında "Nûşirevân" veya "Nûşirevân-ı Âdil" adıyla tanınmış Sâsânî hükümdarı Kısra Enûşirvân I. Hüsrev, 531-579 yılları arasında hüküm sürmüştür.

135 Kıldı cevlanı menâzilde kamer

‘Âlemi envârı tutdı ser-te-ser

136 Zâhir olurdu beşârâtı devâm

Hağ Habîbi’nden kerâmâtı tamâm

137 Cümle millet Ağmed’e müştâk idi

Gelmesine şöhre-i âfâk idi

138 Gelmesine her şuhufıla her kitâb

Enbiyâya rusle gelmişdür hitâb

139 Gelmesine da‘veti kıldı Halîl²⁸

Kıldı Mūsâ²⁹ ile ‘İsâ müjde bil³⁰

140 Hızr İlyâs ile ‘İsâ ümmeti

Şer‘-i Ağmed’le iderler hidmeti

141 Hağ şalâtiyle selâmı Hazret’e

Vâşıl oldur ol mağâm-ı vuşlata

Meşhed-i Fezâ’îl-i İsm-i Muhammedî Şalla’llâhu ‘Aleyhi ve Sellem

142 Virdi tağkîk ehli bir ‘âlî haber

Ehl-i ‘ilm içre muğakkağ mu‘teber

143 Düşdüğü şeb rağme Ağmed cevheri

Hağ Habîbi cümle ‘âlem meğhari

144 Gördi ‘Abdü’l-muğtalib ol şeb menâm

Çıkdı şulbünden yayıldı bil tamâm³¹

[4b]

145 Bir zehab zencîr ya‘nî ‘âleme

Şarğ [u] ğarb döşetdi anda zezeme

146 Bir nazarda oldı hem ‘âlî şecer

Dutdı ağşânı cihâmı ser-te-ser

²⁸ Burada Hz. İbrâhim’in şu mealdeki duasına işaret edilmektedir: “Ey Rabbimiz, soyumuzdan onlara senin ayetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar. Çünkü kudret ve hikmet sahibi sensin.” (Kur’an, Bakara Suresi, 2/129).

²⁹ Kur’an’da Tevrat ve İncil’de Hz. Muhammed’in vasıflarının yazılı bulunduğu şöyle bildirilir: “Onlar yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları Resule, o ümmi peygambere uyan kimselerdir. (...)”(A’raf Suresi, 7/ 157).

³⁰ Kur’an’da Hz. İsa’nın İsrailoğullarına şöyle hitap ettiği bildirilir: “Hani Meryem oğlu İsa, Ey İsrailoğulları, şüphesiz ben Allah’ın size benden önce gelen Tevrat’ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim.” demişti. (...) (Saff Suresi, 61/6). (Bu konuda daha fazla bilgi için “Faraklit” hakkındaki şu maddeye bakılmalıdır. Aydın 1995: 165-166).

³¹ Arap harfli metinde “bil temâm” şeklinde yazılı kelimelerin aslında “bi’t-temâm” olması da muhtemeldir.

- 147 Sāyesine cümleten arz u semā
Cümle maḥlūk aḡa ḡılıḡıḡ iḡtimā
- 148 Dest urup cümlesi ta' zīm itdiler
Aşl [ü] fer' in cümle tekrīm itdiler
- 149 Uyanuban cecdi ta' bîr eyledi³²
Bir mu' abbir aḡa tefsîr eyledi
- 150 Hâtem-i bâb-ı risâlet Muştafâ
Şulb-i pâkûḡden gelür bî-iḡtifâ
- 151 Şâm-ı şarkı şer' i tezyîn eyleye
Ehl-i ' âlem aḡa taḡsîn eyleye
- 152 Ol zehebden silsile kim dîn-i Hâḡ
Aḡa münḡâd ü muḡî' her yaḡa ḡalk
- 153 İdiserdür şarka ḡarba ḡükm dîn
Olıardur *rahmete 'l-li'-'âlemîn*
- 154 Ol şecer şer' i³³ kemâlâtı tamām
Sāyesinde ḡaşr[e] dek bu ḡâşş u ' âm
- 155 Hâtm olur şer' -i mübîniyle vücūd
Her kemāl ü her cemāl ü her şühūd
- 156 Ol mu' azzam hem mufaḡḡal cümleden
Rûh-ı küllî oldur aḡa cümle ten
- 157 Ceddine ilhām oldı pes hemîn
Adını ḡoyam Muḡammed bil yaḡîn
- 158 Buldı çün şöhret cihâna gelmesi
Hem yaḡın oldı anadan doḡması
- 159 İşidüp nāmın ḡodı ehl-i ḡased
Yaşamadı ḡayret-i Hâḡ'dan veled
- 160 Andan evvel kimseye nām olmasun
Ol yıl içre iştihâr bulmasun
- 161 Resm-i ismin bildi her ' âlî maḡām
Zikr-i ismiyle cihân buldı nizām

³² Bu mısradâ "ceddi"den sonra "çü" kelimesi vardır. Veznin aksamasına sebep olan bu kelimeyi giderdik.

³³ Bu kelime "İslâm dîni(nin)" manasında "şer'i" şeklinde de okunup yazılabilir.

162 Hür şadrında melek alnında hem
‘Arş u kürsîde yazupdur bil kalem

163 ‘Arşuñ erkânında gördi Bü'l-beşer
Hak Hâbîbi ismidür aldı haber

164 Nâm-ı Aḥmed'le tevessül kıldı ol
Hürmetine tevbesin itdi kabûl

Meşhed-i Makâm-ı Âmine vü Müşâhede-i Ū

165 Hâzret-i Âmine virmişdür haber
Geldi naql içre muḥakkaḳ mu‘teber

166 Kıldı rahmimde çün ol cevher karar
Oldı rü'yâm içre sırrı âşikâr

167 Rahmet-i Hak hayr-ı ‘âlemdür gelen
Rahm-i pâkündür senüñ seyri kılan

168 Bu beşâret kıldı ḥandân kim beni
Doğduğında ço Muhammed adını

169 Çün tokuz ay yatdı kânında güher
Geldi mevsim açıla gülzâr-ı ter

[5a]

170 Şubḥ-ı işneyni Rebî‘u'l-evvelüñ
Evveli devr-i kamerdi ol yılun

171 İrdi Hak'dan güş u cānumda nidâ
Doldı ‘âlem bu beşâretle şadâ

172 Hür-ı cennet geldi durdı şaff şâf
Ka‘be gibi her cihet oldı maḥâf

173 Baḥr-i rahmet feyz[i] irdi mevc mevc
Hem melekler geldi durdı fevc fevc

174 Cismümi cümle ihâḩa kıldı nür
Hep ‘ıyân oldı kılâ‘ ile kuşür

175 Didiler bu şâh-ı ‘âlem milketi
Hâşr[e] dek kim fetḩ idiser ümmeti

- 176 Yerlü yerinde gelen derdi tamām
Es' ad-i sâ' at³⁴ içre ey hümām
- 177 Dolmuş idi nūr ile kevn ü mekân
Leyle-i Qadr olmuş idi ol zamân
- 178 Leyle-i Qadr'üñ şabâhında hemân
Gün gibi kıldı tülû' nūr-ı cihân
- 179 Aq kanadın yaydı geldi bir melek
Rûh-ı Qudsîdür gelen eyleme şek
- 180 Geldi rahmet gitdi zaḥmet cümleten
Nūr-ı maḥz oldu hemân dem cümle ten
- 181 Şundılar aq sût gibi şerbeti³⁵
Cism [ü] cāna virdi rāḥat lezzeti
- 182 Her yaḡadan döşenüp dibâc-ı aq
Günden enver üstine konda çerâk
- 183 Şu' lesinde görünür kevn [ü] mekân
Zâhir oldu gözüme milk-i cihân
- 184 Doğdı ol sâ' at Ḥabîb-i Kibriyâ
Seyyidü'l-kevneyn-i ḥatmü'l-enbiyâ

Meşhed-i Terci' Der-Medḥ-i Aḥmedî

- 185 احسن جد حسين حسن
نور الايمان بسير و علن
- 186 لديه في كل هول و حزن
تنجلي عنك به كل المحن
- 187 رحمة الله على الخلق و من حصن
بالسر العلى الاوحد
- 188 كعبة العشق شمس الاصطفا
زينة الافاق ما فيه الخفا
- 189 سر الأسرار وسيم بالوفا
نور الأنوار جسيم بالصفا

³⁴ Bu kelime metinde "sâ'at" şeklindedir. Onu arzi kalıbına uydurabilmek için "sâ'ât" şeklinde tamir ettik.

³⁵ Bu mısradaki vezin aksıyor. "gibi" yerine "misâli" kelimesi kullanılmış olsaydı, aksaklık meydana gelmezdi.

190 صفوة الله الحبيب المصطفى
ازلى السرّ روح الابد

191 سيّد قد تمّ فيه السوّد
اعلم بالله اصفى اعبد

192 شافع نورّ مبيّن اجود
كل من فى الكون منه يرشد

193 داعى الله كريمّ اجود
اعظم الفضل عظيم المشهد

Meşhed-i Kerāmāt-ı Mevlid-i Aḥmedî

[5b]

194 Nefs-i pāk-i muṭma'inne Āmine
Didi gördüm doğduğunda beyyine

195 Zāt-ı pāk-i Muṣtafā doğduğu dem
‘Āleme gördüm dikildi üç ‘alem

196 Şarḩa ğarba çün dikildi ikisi
Ka‘be’nün üstine anuḩ birisi

197 Gördüm üç miftāḩ elinde oğlumuḩ
Gözlerüm nūrı vü cānı cānumuḩ

198 Fetḩ u nuşretle risāletdür bular
ḩıldılar bu sırrı baḩa āşikār

199 Çün cihāna doğdı ol şems-i hüdā
Doldı ‘ālem medḩ-i hātifden şadā

200 Feyz-i vuşlat baḩr-i raḩmetdür gelen
Fetḩ u nuşret kān-ı ḩikmetdür gelen

201 Faḩr-ı ‘ālem ol Muḩammed’dür gelen
Ka‘be-i ‘uşşāk Aḩmed’dür gelen

202 Didi gördüm dāyesi doğduğu ān
Aḩmed’ün niçe kerāmātun ‘ıyān

203 Nūra ğarḩ oldı ḩamu ḩāne çerāḩ
Aḩmed’i bilemege ḩıldum yaraḩ

204 Secdede tehlil ider gördüm anı
Nūra ğarḩ olmuş cihānuḩ her yanı

- 205 Yâ Şafîyye fâriğ ol geldi hîṭâb
Ṭayyib ü ṭâhir doğupdur müsteṭâb
- 206 Hem kesilmiş süretti hem sünneti
Hem belenmiş hil'at içre ḥazreti
- 207 Zahrına ol ḥazretüñ kıldum nazâr
Var nübüvvet mühri kudretten güher
- 208 Âyet-i tevḥîd anda yazılı
Feth u nuşret mühri daḥi kazılı
- 209 Ḥaṭṭ-ı ḥikmet kilik-i kudretdür nişân
Ḥâl-i garrâ gibi vech üzre 'ıyân
- 210 Ḥâzin-i cennet anı urdı gelüp
Kîsesin firdevs-i a'ladan alup
- 211 Ḥaḫ şalâtiyle selâmı ber-devâm
Buldı 'âlemler vücüdiyle nizâm

Meşhed-i Aḥbâr-ı Ḥazret Ba'd ez-Âmine Vilâdet-i Aḥmedî

- 212 Çün anadan doğdı ol Ḥayrû'l-beşer
Anası anda neler gördi neler
- 213 Gördi geldi ara yere bir seḫâb
Sem'a andan didi irdi bir hîṭâb
- 214 Aḥmed ile 'âlemi kıluḡ ṭavâf
Tâ bile vaşfin ber ü baḫr evc-i³⁶ Kâf
- 215 Şarḫ u ğarb ü 'âlem-i dünyâ kamu
Bileler tâ ism-i na'tin ey'amû
- 216 Yine geldi sonra nûrânî hicâb
Güşüma irdi nidâ ey müsteṭâb
- 217 Cinn [ü] ins[i] eyleş Aḥmed'le ṭavâf
Bileler tâ vaşf-ı zâtın bî-hilâf
- 218 Aḡa virildi kim Âdem şafveti
Rikḫati Nüh'uḡ Ḥalil'üḡ ḫulleti
- [6a]
- 219 Yûsuf'uḡ ḫüsni vü Mûsâ kuvveti
Şavt-ı Dâvûdî vü Loḫmân ḫikmeti

³⁶ Yazmada "evc ü" şeklindedir. Biz "evc-i Kâf" okunması gerektiğini düşünerek böyle yazdık.

220 Rif'at-i İlyās ü Yaḥyā ḥaşyeti
Hem Süleymān ḥükmi 'İsā ṭal'ati

221 Her kemāl [ü] her-cemāl-i enbiyā
Mecma'ı Aḥmed Ḥabīb-i Kibriyā

222 Her 'ulūm-ı evvelīn [ü] āḥirīn
Aḥmed'e külli³⁷ virilmişdür yaḳīn

Terci'-i Meşhed

223 Geldi Ḥabīb-i Kibriyā
Tāc-ı ser-i enbiyā

224 Kıble-i ḳurb-ı evliyā
Piş-rev-i aşfiyā
صَلُّوا وَسَلِّمُوا عَلَيْهِ

225 Şems-i fazl-ı aşfiyā
Bedr-i ḳubbe-i vefā

226 Ol güher-i genc-i şafā
Seyyidīne'l-Muşṭafā
صَلُّوا وَسَلِّمُوا عَلَيْهِ

227 Ḳureyşī Hāşimī-neseb
Fıtrātī faẓilet edeb

228 Mu'cizesi eyyi laḳab
Şıfatı ḥaḳ Ḥabīb-i Rab
صَلُّوا وَسَلِّمُوا عَلَيْهِ

Meşhed-i 'Alāmāt-ı Mevlid-i Aḥmedī

229 Anasından çünki ref'oldı ḥicāb
Gözi nūrın görmege kıldı şitāb

230 Didi gördüm secdede tehlil ider
Ḥamd [ü] şükrini Ḥaḳ'ıuḡ tekmil ider

231 Zāhir oldı çaḳ³⁸ kerāmātı anuḡ
Rüşen oldı çaḳ³⁹ beşārātı anuḡ

³⁷ Bu kelime "külli" şeklinde de okunup yazılabilir.

³⁸ Arap harfli asıl metinde "çak" şeklinde (çe'den sonra vav'sız) yazılmış bulunan bu kelimenin, "çok" olması da mümkün görünüyor.

³⁹ Arap harfli asıl metinde "çak" şeklinde (çe'den sonra vav'sız) yazılmış bulunan bu kelimenin "çok" olması da mümkün görünüyor.

- 232 Ka' be'den geldi beşâretle avâz
Cümle halka ol gice açıldı râz
- 233 Nuṭka geldi cümle hayvân ol gice
Hem sürüldi gökden şeyṭân ol gice
- 234 Ol gice İblîs'i maḥbûs itdiler
‘ Arşını deryâda menkûs itdiler
- 235 Sürilüp gökden şeyâṭîn ‘ askeri
Recm olup cinn ile kâhin leşkeri
- 236 Tâk-ı kisrâ ile şehler tahtına
‘ Âlemüñ eşnâmına hem deyrine
- 237 İrdi ol şeb cümlesine zelzele
Şarḳa ğarba düşdi küfre velvele
- 238 Zâhir oldı çün beşârâtı tamâm
‘ Âleme virdi kerâmâtı nizâm
- 239 Gitdi o yıl dünyeden қаht u ğalâ
Her yaṅadan ni‘ mete oldı şalâ
- 240 Geldi ‘ âlem ehline cümle yaḳîn
Doğdı bu yıl *rahîmete’l-li’l-‘âlemîn*
- 241 Evc-i a‘ lâya idüp hâtif ḥiṭâb
Her yaṅa virdi ḥaber ehl-i kitâb
- [6b]
- 242 ‘ Âleme şems-i risâletdür doğan
Cilve[y]i bedr-i fazîletdür kılan
- 243 Ḥaḳ şalâtiyle selâmı ḥazrete
‘ Âleme kandırdı feyz-i rahîmete
- Meşhed-i Terbiye-i Ḥazret Ba’d ez- Velâdet**
- 244 Çün cihâna zâhir oldı mevlidi
Dört ay evvel fevt olupdı vâlidî
- 245 Ya’ni ‘ Abdullâh-ı pākîze-şadef
Virdi ol dürr-i yetîm aṅa şeref
- 246 Vâlidî yerine ceddi oldı bil
Kıldı ana ḥıdmeti bir niçe yıl

247 Olmuş idi hizmetinde pür-kemâl
Kıldı ' Abdülmuṭṭalib pes intikâl

248 ' Ammusı kıldı Ebū Ṭalib taleb
Hıdmetine varını şarf itdi heb

249 Bildiler ana sa' âdet hizmeti
Cân ile cümle kılordı hizmeti

250 Haḳ Ḥabîbi şâhib-i hulḳ-ı ' azîm⁴⁰
Cümle bu varlık behâ dürr-i yetîm

251 Halk içinde kıldılar nâmın Emîn
Fâhr-i ' Âlem bildiler budur yakîn

252 Anı te'dîb kılan ilhâm-ı Haḳ
Rûḥ-ı Kudsi'den alurdı ol sebak

253 Beni Rabbim didi te'dîb eyledi
Hüsn-i hulḳı bende tehzîb eyledi⁴¹

254 Lîke ' âdetden şehâ çıkmaz beşer
Tâ ' ubüdiyyet ide anda eşer

Meşhed-i Razâ' -ı Ḥazret Ba' d ez-Velâdet

255 Ehl-i taḥkîk içre gelmişdür haber
İbn Ka' b'uḡ naklı nakl-i mu' teber

256 Düşdi ' âlem ehline cümle nizâ'
Haḳ Ḥabîbine kim ola pes razâ'

257 Her biri müstâk olmuş ḥazrete
Cümlesi bel bağlamışdur hizmete

258 Cinn ü ins [ü] cümle maḥlûḳ u melek
' Arş [ü] kürsiyle şerâ devr-i felek

259 İrdi ' âlem ehline Haḳ'dan ḥiṭâb
Kendü cinsinden razâ'ı müsteṭâb

260 Sa' d ehlinden Ḥalîme murdı' a
Olumaz aḥkâm-ı Haḳḳ'a mâni' a

⁴⁰ Bu mısradaki "hulḳ-ı azîm" tamlamasıyla şu mealdeki ayet hatırlatılıyor: "Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin." (Kur'an, Kalem Suresi 68/ 4).

⁴¹ "Beni Rabbim terbiye etti; terbiyemi güzelleştirdi." mealinde bir hadis rivayet edilir. Hadis âlimleri, bu sözün manası doğru olsa da senedinin bulunmadığını ve zayıf olduğunu belirtirler. (Aclûnî 1418/1997: 1/72-73).

- 261 Mekke'ye geldi Hâlîme tâlîbe
Bir razâ' -ı aşla olmuş râğîbe
- 262 Ceddi ' Abdülmuṭṭalib kıldı taleb
Çün Hâlîme gördi pür-ḥilm ü edeb
- 263 Aḥmed'i kıldı müselleḥ çün aḥa
Gözi nûrın kıldı cānından yaḡa⁴²
- 264 Oldı çün ol māha menzil bâdiye
Ḳanda gitse seyrine kim lâ diye
- 265 Çün Hâlîme bağrına başdı anı
Doldı feyż-i nûr ile cān ü teni
- [7a]
- 266 Çııkdı çün şahrāya ol ḳadr[i] ' ulā
Yağdı raḡmet yağmurı gitdi galā
- 267 Geldi ni' met gitdi zaḡmetler şehā
Sāyesin şaldı çü Sidre⁴³ Mūntehā
- 268 Ḥaḳ şalātiyle selāmı ber-devām
Ḥıdmetinde çarḡ kıldıḳça kıyām
- Terci'-i Meşhed**
- 269 Ḥātem-i faḡr-ı mürselîn
Şefî' -i cümle-müznibîn
- 270 Tāc-ı ser-i 'arîfîn
Şer' [i] şehā ḡabl-i metîn⁴⁴
صلّوا وسلّموا عليه
- 271 Şafveti celîl ol
Da' veti Ḥalîl ol
- 272 Ḥılkati cemîl ol
Vuşlat[ı] sebîl ol
صلّوا وسلّموا عليه
- 273 Ḥāce-i mi' rāc-ı vişāl
Gencîne-i faẓl [ü] kemāl

⁴² Bu kelimenin müstensih yanlışı olduğunu sanıyor ve doğrusunun "cüdâ" olabileceğini düşünüyoruz.

⁴³ Bu kelime, asıl metinde "Sidri" şeklindedir. "Sidretü'l-müntehâ" Arabistan kirazı denilen, hoş gölgeli bir ağaçtır. Necm Suresi 14. ayetinde "Sidretü'l-müntehâ'nın yanında..." mealinde geçer. Yedinci kat gökte bir ağaçtır. Yaratılmış olanların bilgisi orada sona erer; ötesi Allah'ın ilmine havale edilmiştir.

⁴⁴ Bu mısradaki "ḡabl-i metîn" tamlamasıyla şu mealdeki ayete işaret edildiği söylenebilir: "Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sınımsık sarılın. (...)" (Kur'an, Âl-i İmran, 3/ 103).

274 Mecma^c -i hüsn-i hîşâl
İrmez aña 'aql ü 'iğâl
صَلُّوا وَسَلِّمُوا عَلَيْهِ

Meşhed-i Şerh-i Şadr-ı Hazret Der-Şahrâ

275 Çıkdı bir gün seyre menzilden Hâbîb
Bu sa'âdet ol Benî Sa'd'a naşîb

276 Bile yanınca razâ' kardeşleri
Kuzular gözetmege yoldaşları

277 Kim Hâlîme didi ey cân kuzusu
Sende n'eyler işbu şahrâ arzusu

278 Ey gözüm nûrî dil ü cândur yerüñ
Tâli'ünde yüce 'arşdan menzilün

279 Vâlîde evlâd ile virdi rızâ
Kuzular yanınca seyr ide fezâ

280 Ayru cânından velî cân Yûsuf'ı⁴⁵
Gözleri nûrî gözinden muhtefî

281 Seyr iderken kim kevâkible kamer
Geldi birkaç şüretâ şekl-i beşer

282 Ne beşer ervâh-ı kudsîdür gelen
Seyyid-i kevneyne hîdmetler kılan

283 Kâpdılar arkadaşlarından Yûsuf'ı
Nûr-ı 'ayn[1] oldı Ya'kûb'uş hafî

284 Kâpdılar bir yüce tağa hazreti
Rûh-ı Kudsî peyki kıldı hîdmeti

285 Nûr-ı hikmetden dolu destinde câm
Nûr-ı hağrâdan legen ibriķ temâm

286 Faħr-ı 'Âlem ümmete virdi haber
Bu haberler de be-gâyet mu'teber

287 Şadrını şerh itdiler gâyet laţîf
Kıldılar nûrâni şelc ile nazîf

⁴⁵ Hz. Muhammed (a.s.) fiziki güzelliği yönünden Hz. Yusuf'a benzetiliyor.

[7b]

288 Nefs ü şeytân behresinden arıdup
Mâ-sivâ naqşını cümle kazıdup

289 Kıldılar nūr-ı maḥabbetle dolu
İçdi cānum feyz-i 'aşkından tolu

290 Tâ ebed sekrân ü ḥayrân eyledi
Burc-ı kurbâ çıktı cevân eyledi

291 Şadrımı ḥikmetle kim şerḥ itdiler
Kenz-i maḥfî sırrını feth itdiler⁴⁶

292 Kālbümi alup kōdılar yerine
Şadrımı luḫ ile dikdiler yine

293 Mühr uruldu dest-i kudretle aḡa
Düşdi a'zāma şafālar her yaḡa

294 Gence zāhrından ururlar ḥātemi
Ḥātem olmuşdur bu şerḥün merhemi

295 Başum alnum būs kıldılar yine
Oldı ser-te-ser⁴⁷ vücūdum āyine

296 Didiler ey kurretü'l-aynî ḥabîb
Ḥaḡ saḡa kılmış sa'âdetler naşîb

297 Sensin envār-ı fazîlet maḡla'ı
Sensin esrār-ı risālet mecma'ı

298 Eyleyüp ta'zîm ḡayerân etdiler
Maḡzarımdan göge perrân etdiler

299 Çün Ḥalîme zevc ile aldı ḡaber
Geldi gördi şerḥ-i şadrumda eşer

300 Baḡrına başdı gözüm nūrı diyü
Her ne kıldıysa gelen kıldı eyü

301 Şāz ü ḡandān menziline aldılar
Bu işün ḡāline ḡayrân kıldılar

⁴⁶ "Kenz-i mahfî" (gizli hazine) tamlamasıyla şu mealdeki kudsi hadis hatırlatılıyor: "Ben gizli bir hazineydim. Bilinmeyi istedim. Ben bilmeleri için mahlûkatı yarattım."

⁴⁷ Bu kelime metinde "serşer" şeklinde. Vezne uymadığı için onu "ser-te-ser" şeklinde tamir ettik.

302 Şerh-i şadr ister muhakkak her maqâm
Şerh-i şadr ile bulur talib merâm

303 Şerh-i şadr ile meţalib bulunur
Şerh-i şadr ile merâtib bilünür

304 Şerh-i şadr ile hem isti' dād olur
Şerh-i şadr ile [de] feyz-i Hâk olur

305 Şerh-i şadr ile [o] Mūsā da' veti'⁴⁸
Şerh-i şadr ile Halîl'ün hulleti'⁴⁹

306 Şerh-i şadr ile habîbi Muştafa'⁵⁰
Şerh-i cismâniyle buldı ıştifâ

307 Oldı rûhânî ki'⁵¹ şerh-i enbiyâ
Câmi'-i cümle Habîb-i Kibriyâ

308 Her kemâlât ü fezâ'il mecma'ı
Cümle envâr-ı⁵² müşâhed maţla'ı

309 Hâk şalâtiyle selâmı Aşmed'e
Menba'-ı esrâr-ı eclâ meşhede

Meşhed-i Vuşul-i Hâzret Be-Mekket-i Müşerrefe

310 Çün Halîme gördi bu hâlâtını
Bildi ehl-i bâdiye âyatını

311 Şerh-i şadrı buldı gâyet şöhreti
Görmege cân virdiler meh-ţal' ati

312 Gelmeye ol meh hasûduñ yâdına
Aldı gitdi hânedân-ı ceddine⁵³

[8a]

313 Cân ile cânâna ta'zîm eyledi
Aldı dürri kâna teslim eyledi

314 Mevlidi Mekkiy Kureşiyü'n-neseb
Fâhr-i 'Âlem Hâşimî 'âlî- haseb

⁴⁸ Bu mısradaki şu mealdeki ayet hatırlatılıyor: "Musa dedi ki 'Rabbim, göğsümü aç (gönlüme ferahlık ver)." (Kur'an, Tâ-Hâ Suresi, 20/ 25).

⁴⁹ Bu mısradaki "(...) Allah, İbrahim'i dost edindi." (Kur'an, Nisâ Suresi, 4/ 125) mealindeki ayete işaret ediliyor.

⁵⁰ Burada Hz. Peygamber'in göğsünün açılıp genişletildiğini haber veren şu ayete işaret edildiğini söylemek mümkündür: "Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?" (Kur'an, İnşirâh Suresi, 94/1).

⁵¹ Bu kelime "geh" şeklinde de okunabilir.

⁵² Bu kelime, metinde "envârı" şeklindedir.

⁵³ Bu kelime metinde "haddine" şeklindedir.

- 315 Cümle millet üzre fahır eyler 'Arab
Oldug-içün andan ol maḥbûb-ı Rab
- 316 Ceddi aldı bağladı bel ḥıdmete
Ḥıdmetinde ire bâkî devlete
- 317 Bildiler ol ḥıdmet-i⁵⁴ şâh-ı cihân
İki 'âlemde sa'âdetden nişân
- 318 Çün yigirmi beş yıla irdi yaḳîn
Didiler ḥalka Muḥammed'dür Emîn
- 319 Şıdḳ ile oldı emânet şöhreti
Cân ile eylerdi 'âlem ḥıdmeti
- 320 Ḥıdmetin minnet bilür [i]di kirâm
Taḡ u taş eylerdi aḡa ihtirâm
- 321 Ḥüsne meftûne her ḥasnâ şehâ
Yolına varın virürlerdi bahâ
- 322 Olmış idi Mısr-ı 'âlem Yûsuf'ı
Mişl[i] yoḳdur medḥ ider her vâşıfı
- 323 Görmege cânlar virür 'ayn-ı 'Aden
Muntazır maḥbûbe-i Şâm ü Yemen
- 324 Gözin açmış biḡ Züleyḫâ her yaḡa
Ḥüsne ḫayrân ḫamu ḳalmış taḡa
- 325 Like bu devlet Ḥadice'ye naşib
Meh gibi menzil duta anda Ḥabîb
- 326 Mâl ü cânın bezl kılmışdı hemîn
Ḥıdmet-i Aḫmed'de ümmü'l-mü'minîn
- 327 Ka'be'nün uluları ḳıldı zevâc
Menziline girdi gün gibi sirâc
- 328 Menzil-i sa'dda ḳonup bedr-i münîr
Ḥânesinde geldi vahy ile beşîr
- 329 'İşret-i Aḫmed sa'âdetden nişân
Ḥıdmet-i ḫazret siyâdetden beyân

⁵⁴ Bu kelime metinde "ḥıdmeti" şeklinde.

- 330 Ol şadefdendür yedi dür dânesi
Kâsım u Tâhir Muṭahhir anesi
- 331 Zeyneb [ü] Külsüm Ruḳıyye Fâtıma
Âl-i eṭhârına oldu ḥâtime
- 332 Raḥm-i pâk[i] oldu bu 'âlî şadef
Ol şadefdendür iki dürr-i şerîf
- 333 Kim Ḥasen'le ol Ḥüseyn-i bâ-şafâ
Bu iki ḥazret ki sibṭ-ı Muştafâ
- 334 Ol sa'âdet necm[i] ümm Mâriye⁵⁵
Aḡa ḥoz olsa revâdur câriye
- 335 Oldı İbrâhîm'e bu ümm-i veled
Zümre-i ma'sûma mahşerde sened
- 336 Ḥâtem-i bâb-ı risâletden⁵⁶ ḥaber
Ümmet içre naklı nakl-i mu'teber
- 337 Oğlum İbrâhîm kılsa 'işreti
Ol nebî olup iderdi da'veti
- 338 Ḥaşr içinde mü'minîn evlâdına
Ḥaḡḡ'a dâ'î anları oldur yine
- [8b]
- 339 Fevtine cârî ezel ḥükm-i kazâ
Rûḥına Ḥaḡ'dan anuḡ dâ'im rızâ
- 340 Ḥaḡ şalâtiyle selâmı ḥazrete
Âl ü aşḡâbiyle cümle ümmete
- 341 Ol Livâ'-i Ḥamd Aḡmed sâyesi
Ḥaşr ola yâ Rabb altında cümlesi

Meşhed-i Nüzûl-i Vaḡy-i Muḡammedî

- 342 Cân ü dilden vaḡyini kıl istimâ'
Tende cânuḡ raḡş ide kıla semâ'⁵⁷

⁵⁵ Bu mısradaki vezin aksıyor.

⁵⁶ Bu kelime yazmada "risâletdür" şeklindedir. Ancak biz onun müstensih yanlış olduğunu düşünerek "risâletden" şeklinde düzeltilmesini gerekli gördük. Çünkü şair burada son peygamberden bir haber vereceğini, onun ümmet içinde naklinin müteber olduğunu belirtmekte ve hemen sonraki beyitte bir hadisi tercüme etmektedir.

⁵⁷ "Sema", Mevlevî dervişlerinin ney, kudüm gibi musiki aletleriyle ve hususî bir usule görde dönerek icra ettikleri zikir ve ayin.

- 343 Çünkü kırk yıl geçdi 'ömrinden temâm
Her mehâsin buldı yerinde nizâm
- 344 Her meşâhid her haşâyil her kemâl
Her mehâmid her fezâyil her cemâl
- 345 İrdi isti'dâd-ı külli gâyete
Şûret ü sîret kemâl-i kuvvete
- 346 Hıdmete müştâk 'isâ vü Hızır
Hıdmetine hep melekler muntazır
- 347 Hıdmete bel bağladı Rûh-ı Emîn
Çün temâmet irdi sâl-i erba'in
- 348 Levh-i a'lâdan semâ'-i evvele
Cümleten indi melâ'ikler bile
- 349 Leyle-i Kıadr içre Beytü'l-'İzzete
Cümleten Kıur'ân indi hâzrete
- 350 Andan indi âyet âyet beyyinât
Tâ mükemmel oldu cümle kâ'inât
- 351 İndi evvel geldi rahmet âyeti
Ahmed oldu cümle 'âlem rahmeti
- 352 Geldi Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Kıldı miftâh-ı Kitâb anı Hakîm
- 353 Fâtiha Seb'u'l-meşânî⁵⁸ hem yine
Âyet âyet indi geldi beyyine
- 354 Çün ta'ayyün buldı âyât-ı suver
Şarq [u] ğarba irdi da'vet ser-te-ser
- 355 Her 'ulûm-ı evvelîn ü âhîrîn
Muşafâ şer'iyile hatm oldu yakîn
- 356 Yigirmi üç yılda inzâlî tamâm
İndi virdi cümle ekvâna nizâm
- 357 Baħr-i rahmetden döküldi çün güher
Hem hâzâyin oldu âyât ü suver

⁵⁸ "Biz sana tekrarlanan yediyi (seb'u'l-mesânî) ve Kur'ân-ı azimi verdik" (Kur'an, Hicr Suresi 15/ 87).

358 Geldi rihlet ol civâr-ı 'İzzete
Tâ Hâbîb'i ola vâşıl vuşlata

359 Dâ'imâ Hâk'dan şalât ile selâm
Şer' ile dutdıkça'âlemler nizâm

Meşhed-i Mu'cizât-ı Hâzret-i Aḥmedî

360 Hâzretinden geldi bî-ḥadd mu'cizât
Şafḥa-i kevn içre rüşen beyyinât

361 Ba'zı gitdi kimi bâkîdür şehâ
Bulicek tâ kim bu 'âlem intihâ

362 Hâzret-i Ḳur'ân bâkî mu'cize
Günden aḫherdür beḳâsı her göze

[9a]

363 Hâşr[e] dek olmaz aḫa tebdîl ü nesh
İrmeye bir ḥükmüne taḡyîr u fesh

364 Mu'cize ḫüsni cemâli nâzıra
Hâzretinden oldu cümle ḫâzıra

365 Mu'cizi şâhid her 'uzvında ḫamu
Kimi güneş kimi aydur ey 'amu

366 Sîretinde mu'cize ḫulḳ-ı 'aẓîm⁵⁹
Ol vesîm [ü] ol besîm [ü] ol kerîm

367 Baḫr-i raḫmet kenz-i maḫfi cevheri
Hâk Hâbîbi cümle 'âlem serveri

368 Uyḫuda görüp işidürdi Resûl
Oldur ol 'âlem-nümâ aşl-ı uşûl

369 Rûḫ-ı Ḳudsî Sidr[e]'den ḳopduḡı dem
İşidürdi seyrini güşıyla hem

370 Hâyil olmazdı aḫa kevn ü mekân
Rüşen idi aḫa bu mülk-i cihân

371 Nuşretine ḫâzır olurdu melek
Ḳapusında ḫâdimidür nüh felek

372 Gün ḡurûb itmiş iken ḳıldı ḫulû'
Ay şaḳ oldu inüp itdi [hem] ḫuzû'

⁵⁹ Bu mısradaki şu mealdeki ayete işaret ediyor: "Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin" (Kur'an, Kalem Suresi, 68/ 4).

373 Barmağından çeşm[e]ler oldı revân
Niçe 'asker kıandı feyzinden hemân

374 'Azm kılsa peyk idi aña şabâ
Her yañadan düşmeni eyler hebâ

375 Korku virirdi 'adüvler göñline
Ümmetinde haşr[e] dek bākî yine

376 Gitse teslîmi kılardı tağ u taş
Cümle eşyâ itdiler ta'zîmi fâş

377 Tağ kıldı geldi Aħmed'den taleb
Hıdmetinde olalum cümle zeheb

378 Şark [u] ğarbuñ virdiler sulţânını
Neşr ide tâ haşr[e] dek dīvânını

379 Berr ü baħre yürüde aħkâmını
Küh-ı Kāf'a hem dike a'lâmını

380 Faħr-i faķrı kıldı Aħmed iħtiyâr⁶⁰
Vāşıl-ı Ĥazret Ĥabîb-i⁶¹ Girdgâr

381 Şâ'im ü kâ'im geçürdi 'ömrünü
Kıldı faķr ile cihâna faħrini

382 Virmedi nefse ta'am ile merâm
Günü şâ'im gicesi ekşer kıyâm

383 Taş bağlardı mübârek kırmına
Hep melâ'ik reşk kıldı faķrına

384 Sâyesi yoğ idi nür-ı Ĥaķ idi
Ĥaķ yolında cümleten hep maħv idi

385 Kābe kavseyñ ile mā-zāġa'l-başar
Ĥil'at-i Lev lāk ile tāk ü kemer

386 Da'veti İlyās ü 'İsā kıldılar
Ümmetinden olmağ için kıldılar

387 Hızır içdi feyz-i cāmından ĥayāt
Hıdmet için şer'ine buldı şebāt

⁶⁰ Şairin, "Fakirlik benim övüncümdür; onunla iftihar ederim" manasına gelen ve "hadis" diye rivayet edilen cümleye telmihte bulunduğunu söylemek mümkündür. İbn Hacer bu rivayetin aslının bulunmadığını söylemiş; bazıları da onun zayıf olduğunu ifade etmiştir.

⁶¹ Metinde ĥabibi gibi yazılmış.

388 Ol fazîlet şemsi ol bedr-i cemâl
Pertevinden muktebesdür her kemâl

[9b]

389 Ol güneşdür enbiyâ cümle nücum
Her kemâl emvâc ol baħr-i 'ulüm

390 'Add ü ħadde gelmez anda mu'cizât
Eş-şalât ey nūr-ı 'âlem eş-şalât

Meşhed-i Mi'râc-ı Muhammedî Şalla'llâhu 'Aleyhi ve Sellem

391 Faħr-i 'Âlem ħ'âce-i⁶² kân-ı vişâl
Ĥaĥ Ĥabîbi maṭla'-ı nūr-ı cemâl

392 Sırr-ı vuşlat ma'nide mi'râcıdur
Ĥaĥ yolında 'aşĥ-ı Ĥaĥ minhâcıdur

393 Fehm iden 'ârif ma'ıyyet sırrını
Ĥaĥĥ'ı tenzih itdi bildi seyrini

394 Nisbet-i maħlûĥ olur evc-i şerâ
Ĥaĥ muĥaddesdür aña irmez verâ

395 Tâlib-i ehl-i şerâ ehl-i 'ulâ
Cümleye ĥayretle oĥundı şalâ

396 'Arş [ü] kürsiyle maĥâm-ı müntehâ
Cümlesi Ĥaĥ'dan su'al itdi şehâ

397 Her maĥâm itdi şehâ Ĥaĥ'dan su'al
Tâ ĥadem başa ĥıla 'arz-ı cemâl

398 Ol Ĥabîbi seyri teşrîf eyleye
Görüp âyâtını ta'rif eyleye

399 Oldı eflâküĥ su'âli çün ĥabûl
Gördi emlâki ĥadem başdı Resûl

400 Geldi mi'râca ĥitâb-ı müsteṭâb
İrdi vuşlat gitdi aradan ĥicâb

401 Anda ĥatm oldı ĥamu ĥüsn ü kemâl
Feyz-i fazla eyledi 'arz-ı⁶³ cemâl

402 *Ĥâbe ĥavseyne*⁶⁴ *mâ-zâġa'l-başar*⁶⁵
Oldı Ĥaĥ'dan ĥulle vü tâc ü kemer

⁶² Bu kelime metinde "hoca-i" şeklinde.

⁶³ Bu kelime metinde "arz-ı" şeklinde.

⁶⁴ Kur'an, Necm Suresi 53/ 9.

⁶⁵ Kur'an, Necm Suresi 53/ 17.

- 403 Peyk-i udsî geldi yanınca Burāk
Ol maām-ı urba ılmışlar yara
- 404 Rû'yet ire bunda şer ol[mış]dı şadr
şems-i fazla arşu ay ol[mış]dı bedr
- 405 Ka'be Hicr'inde murākıb muntazır
Cebra'il hāzır u rikibdār⁶⁶ hāzır
- 406 Hāyl-i seyri dutdı āfākı anu
Cümle[ten] ervā müřtāk[ı] anu
- 407 Muntazırduz hāzretine hūr-ı 'in
arşusına zeyn olup huld-ı berin
- 408 Enbiyā ervā[ı] hāzır fevc fevc
Bar-i ma'nā her yaadan mevc mevc
- 409 Ol gice 'azm eyledi seyre Burāk
Dutdı bu er-ı felek elde erā
- 410 Eyledi Ka'be hariminden hırām
Mescid-i Akřā'ya dek hayrū'l-kirām
- 411 Anda dikildi idi mirāt-i nūr
Buldı hem beř yüz adem⁶⁷ anda zuhūr
- 412 Gözi irdügi yire başdı adem
Dikdi 'arşa bir sa'at seyri 'alem
- 413 Yir ü gökde bil imāmet eyledi
Rū-ı udsî hod iāmet eyledi
- [10a]
- 414 Piřvā-yı cümle-rüsl ü enbiyā
Her şeref kānı Hābīb-i Kibriyā
- 415 Yiryüzinde her meřāhid her maām
Hep ziyāret ıldı ol zeynü'l-imām
- 416 Mescid-i Akřā'dan a'lāya 'ıyān
'Azm ıldı yine ol řāh-ı cihān
- 417 İrdi ün evvel semā apusına
Gördi Âdem muntazır apusına

⁶⁶ Bu kelime "rikibdār" şeklinde harekelidir.

⁶⁷ Ayak, yarım arşın, yani on iki parmak kadar olan uzaklık.

418 Merhabâ hayrû'r-rusül şâlih oğul
Hiç mişlün 'âleme gelmiş degül

419 Tehniye terhib kıldı hazrete
Kıldı büşrâ[y]ı maqâm-ı kurbete

420 Gördi Yaḥyâ ile 'isâ şânide
Şâlişinde gördi Yûsuf karşıda

421 Râbi'inde gördi İdrîs'i şehâ
Ḥâmisinde gördi Hârûn müntehâ

422 Sâdisinde gördi Mûsî-i Kelîm
Sâbi'inde cecdi İbrâhîm Ḥalîl

423 Cümlesi terhib ta'zîm itdiler
Hoş beşâret [i]le tekrîm itdiler

424 Sidre'de isrâ çü buldı intihâ
Cebra'îl seyri hem anda müntehâ

425 Rûḥ-ı Kudsî yukarı başmaz qadem
Yanar idüm didi ben ser-tâ-qadem

426 Hep melekler cümle-i rûsl-i kirâm
Yirlü yirinde kamu dutmuş maqâm

427 Her maqâmı ibtidâ' vü intihâ
Fahr-i 'Âlem cümle[y]i câmi' şehâ

Meşhed-i Meşâhid-i Âyât-ı Kübrâ Der-Mi'râc

428 Ḥaḳ Ḥabîbi cümle 'âlem meḥari
Ol Livâ-i Ḥamd issi serveri

429 Vâşıl-ı Ḥazret Resûl-i Kibriyâ
Ḥ'âce-i mi'râc imâm-ı enbiyâ

430 Sidre'de seyri çün oldı müntehâ
Qurb-ı vuslat himmet-i hazret şehâ

431 Yolda qaldı çün Burâq'la Emîn
Qurb-ı vuslat yolu açıldı yaqîn

432 Aradan gitdi hicâb-ı kâ'inât
Kıldı esmâ cilve feyz-i nûr-ı zât

433 Sidre[y]i gördi ihâta kıldı nûr
İntihâ buldı bütûn ile zuhûr

434 Sidre olmuşdur 'ulûma müntehâ
Seyr-i a'mâl anda bulur intihâ

435 Anda 'Arş'dan nâzil olur her umûr
Her 'urûc iden anı kılmaz 'ubûr

436 Müntehâ anda olur 'ilm ü 'amel
Mağsem-i envâr u aḥkâm-ı ezel

437 Her 'ulûm-ı evvelîn ü âḥirîn
Bir sebağda Sidre'de oldu yaḳîn

438 Bildi işitdi kamu aḳlâmı ol
Oḳudı elvâḥ u aḥkâm[ı] Resûl

[10b]

439 Hıfz kıldı levḥ-i maḥfûz[ı] şehâ
Bildı 'âlem 'ilmını tâ intihâ

440 'Aḳl idrâk eylemez esrârını
Sırr-ı *Sübḥâne'lezi* etvârını

441 Ceddüm İbrâhîm'i gördüm didi hem
Beyt-i Ma' mûra diküpdür ol 'alem

442 Beyt-i Ma' mûra virüpdür zâhrını
Ol müşâhid 'arş-ı a' lâ nûrını

443 Baḡa terḥîb ü beşâşet eyledi
Ḳurba terḡîb [ü] beşâret eyledi

444 Hoş beşâret eyledi baḡa Ḥalîl
Bil cemâlin saḡa 'arz eyler Cemîl

445 Ḥaḳ ḡabîbisin eyâ ḡayru'l-verâ
Cilvegâḡudur senüḡ 'arş [ü] şerâ

446 Sâriye etḡâl cümle mü'minîn
Perveriş yanında bulurlar yaḳîn

447 Ġâlib olmuş cedd ü cedde şefḳati
Yanlarında mü'minîn zürriyeti

448 Anda cennet sûtünü anlar iḡer
Terbiyet bulup cinân iḡre uḡar

449 Sidre aşlından ki dört ırmaḳ çıkâr
İki 'Adn'e iki dünyâya aḡar

- 450 Yolda şundılar didi iki kadeh
Süti içdüm cânuma virdi ferah
- 451 Hamrına ben kılmadum hiç i' tibâr
Fıtratı 'ilmi ki kıldum ihtiyâr
- 452 Ümmetüm oldı dalâletden selim
Kıldı tevfiķ ümmete Rabb-i Kerîm
- 453 Kıldı bir 'avret şolumdan bir hıţâb
Hoş cemâliyle şağımdan daği şâb
- 454 Solda dünyâ sağda imân şüreti
Şağuma⁶⁸ virdüm selâm-ı rahmeti
- 455 Ümmetüm imâna talib haşr[e] dek
Gireler evfâc dîne neşr[e] dek⁶⁹
- 456 Müctemi' şer' üzre oldı ümmetüm⁷⁰
Haķķ'a dâ'im hamd ü şükr ü minnetüm
- 457 Hep cemâl ile celâl âyâtını
Seyr kıldı cümleten râyâtını
- 458 Mâlik [ü] Rıdvân hıdmet kıldılar
Cümle[y]i⁷¹ teşrife minnet kıldılar
- 459 Başdı iki dâra Haķķ'ıñ rahmeti
Oldı mi' râcın da sırr u hikmeti
- 460 İrdi çünkim her maķâm u meşhede
Vâşıl oldı her merâm [u] maķşada
- 461 Eyledi âyât-ı kübrâyı şühüd
Her maķâm-ı 'âliye kıldı şu'üd
- 462 Sırr-ı teşrîf-i maķâmât eyledi
Rabb'ini gördi münâcât eyledi
- 463 Ol Kelîm [ü] ol Halîl [ü] ol Celîl
Muştafâ'ya hep fezâ'il oldı bil

⁶⁸ Bu kelime yazmada "Sağımda" şeklindedir.

⁶⁹ İnsanların kıyamete kadar Allah'ın dinine bölük bölük girmesi konusunda şu mealdeki ayeti anmak yerinde olur: "...İnsanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde..." (Kur'an, Nasr Suresi, 110/2).

⁷⁰ Şu mealde bir hadis rivayet edilmiştir: "Şüphesiz benim ümmetim dalalet (sapkınlık) üzerinde birleşmez" (*İbn Mâce*, "Fiten", 9; Tirmizî, "Fiten", 7).

⁷¹ Bu kelime "Cümle-i " şeklinde de okunup yazılabilir.

[11a]

464 On sekiz biş kevnî cevân eyledi
 ‘Arş [ü] kürsî cümle seyrân eyledi

Meşhed-i Şühûd-ı Cemâl Der-Mî‘râc

465 Sidre’de ƣaldı çü Cibrîl-i Emîn
 Ƙıldı ‘azmî ƣurba Faħr-i Mürselîn

466 Geldi Refref ya‘ni bir sırr-ı melek
 Bilmedi sırrın anuƣ ƣarħ-ı felek

467 *Lî ma‘allâh*⁷² sırrını keşf eyledi
 Mâ-sivâdan vaħdete ‘azm eyledi

468 Ara yerden gitdi Cibrîl ü Resûl
Ƙâbe ƣavseyn sırrına buldı vuşûl

469 Ğayb-ı muţlak sırrı oldı nûr-ı Hâƣ
 Maħv-ı muţlakdan vücûd aldı⁷³ sebaƣ

470 Nûr-ı maħz oldı ki ref‘ oldı hiçâb
 Mâ-sivâ maħv oldı gitdi kâ’inât

471 Cümle eşyâ oldı fânî pes hemîn
 Vech bâƣîdür haƣıƣat bil yaƣîn⁷⁴

472 Çün cemâl itdi tecellî bî-cihât
 Arada maħv oldı cümle kâ’inât

473 Hâƣ ģiţâb itdi tecellî eyledi
 Feyz-i vuşlatdan tesellî eyledi

474 Âyet-i kübrâ cemâl[i] âyeti⁷⁵
 Ni‘met-i ‘uzmâ ki feyz-i vuşlatı

475 Kühl-i⁷⁶ ƣeşmi oldı *mâ-zâĝa’l-başar*⁷⁷
 Sûre-i İsrâ şehâ vaşla ģaber

⁷² “Benim Allah ile öyle anlarım olur ki, ne yakın bir melek, ne de gönderilmiş bir peygamber öyle yakınlığı elde edebilir.” manasına gelen ve hadis olarak rivayet edilen sözün ilk kelimeleri. (Bilgi için bk. Aclûnî 1418/ 1997: II/ 226-227).

⁷³ Bu kelime asıl metinde “oldı” şeklinde.

⁷⁴ Burada şu mealdeki âyetler hatırlatılıyor: “Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zatı baki kalacak.” (Kur’an, Rahman Suresi, 55/ 26-27); “...Onun zatından başka her şey yok olacaktır.” (Kur’an, Kasas, 28/88).

⁷⁵ “Âyet-i kübrâ” tamlamasıyla şu mealdeki âyetin hatırlatıldığı söylenebilir: “And olsun ki o, Rabbinin en büyük âlâmetlerinden bir kısmını gördü.” (Kur’an, Necm Suresi, 53/ 18).

⁷⁶ Bu kelime, asıl metinde “Kühle” şeklinde.

⁷⁷ “Göz gördüğünden şaşmadı ve onu aşmadı.” (Kur’an, Necm Suresi 53/17).

476 Ni' met-i 'uzmāya Aḥmed muḡtenem
Her cemāli cilvesinde muḡteşem

477 Çün maḡāmı Aḥmed'ün maḡmūd olur⁷⁸
Her meḡāmid Aḥmed'e meşhūd olur

478 Ḥamd maḡāmında çü kılmışdı sücūd
Hem maḡām-ı ḡamde Ḥaḡ virdi şühūd

479 Mecma' -ı İsrā [da] revḡ oldu aḡa
Maḡla' -ı envār keşf oldu aḡa

480 Hem şefā' at ruḡ' asın yazdı ḡalem
Hem Livā-i Ḥamd aḡa oldu 'alem

481 Secdesinde Ḥaḡḡ'a eylerken niyāz
Ümmete kıldı hediye Ḥaḡ namāz

482 Ümmete Ḥaḡ'dan getürdi ermaḡān
Sırr-ı ḡurbetdür ḡaḡīḡat cāna cān

483 Ümmetinüḡ oldu mi' rācı şalāt⁷⁹
'Āşīḡ iseḡ kıлма mi' rācın fevāt

484 Ḥamsde ḡamsīn ecrin ey hümām
Virdi faẓlından yine Mevlā tamām⁸⁰

485 Yir ü gök cümle melekler ḡā' ati
Buldı bu beşde ḡamu cem' iyyeti

486 Aḡ gözin 'ayn-i 'ināyet sendedür
Ḥıfẓ kıl genc-i emānet sendedür

Meşhed-i Tahḡīḡ-ı Ta' addüd-i Mi' rāc-ı Ḥazret Şalla'llāhu 'Aleyhi ve Sellem

487 Gün gibi kıldı Ḥarem'den ḡazreti
Mescid-i Aḡsā'ya ya' nī riḡleti

488 Mescid-i Aḡsā ile Beytü'l-ḡarem
Aḡmed'ün seyrine oldu bir ḡadem

489 Ayaḡı tozında ḡayy oldu mekān
Oldı bir sā' at ḡamu başt-ı zamān

⁷⁸ Bu mısradaki şu mealdeki ayete işaret ediliyor: "Rabbin seni makam-ı mahmuda ulaştırırsın." (Kur'an, İsrā, 17/ 79).

⁷⁹ "Namaz müminin miracıdır" mealinde bir hadis rivayet edilir. Bu söz, kaynaklarda hadis olarak bulunamamışsa da ayetler ve sahih hadisler göz önünde tutularak denebilir ki, onun manası doğrudur.

⁸⁰ Mirac mucizesini haber veren hadislerde beş vakit namaza elli vakit sevabı verileceği bildirilmiştir.

- 490 ‘ Arş [ü] kürsî seyri teşrîf eyledi
Geldi âyâtını ta‘ rîf eyledi
- 491 Buldı teşrîfi kamu rusl [ü] melek
Ayağına sürdi yüzün nüh felek
- 492 Didî aşhâbına esrâr seyrini
Cân ü dilden kıldılar taşdıķ anı
- 493 Kıldı taşdıķ aña Şiddik evvelâ
Ümmete lâyıķ imâm evvel ola
- 494 Rûh ile mi‘ râc iderdi enbiyâ
Kıldı cismiyle Hâbib-i Kibriyâ
- 495 Bu fazîletle bulupdur ihtîşâş
Rü’yeti ‘ ayniyyedür mi‘ râc[ı] hâş
- 496 Nür-ı maḥz idi ḥaḳîḳat Muştafâ
Heykel-i envâr idi nür-ı şafâ
- 497 Ḳâlîb ü ḳalbi ḥaḳîḳat maḥz-ı nür
Ki olur ebşâra nür eyler zuhûr
- 498 Ḳanı dil anlar ḥaḳîḳat sırrını
Ḳanğı göz görür maḥabbet nûrını
- 499 Yâ İlähî *li ma‘a’llâh* ḥürmeti
Ḳābe ḳavseynde sırr-ı ḳurbeti
- 500 Yâ İlähî sırr-ı vaḥdet ḥaḳḳ-ıçün
Seyr-i Aḥmed feyz-i vuşlat ḥaḳḳ-ıçün
- 501 Yâ İlähî ḥürmet-i ‘ arz-ı cemâl
Ol Hâbib’e kılduḡuḡ baḡş-i vişâl
- 502 Maḥrem eyle bu Harîmî bende[y]i
Yolda ḳalmış ‘ âciz ü efgende[y]i
- 503 Bu maḥabbet cür‘ asından ḳatre[y]i
Teşne cânına irişdür behre[y]i
- 504 Ki bula sırr-ı maḥabbet nefḡasın
Dil gözi göre ḥaḳîḳat lem‘ asın
- 505 Kim ḳabûl ide du‘ âmız Ḥaḳ Çalap
Cân ü dilden diyelüm âmîn hep

506 Hâk şefî' kılısun Habîb'in ümmete
Dâ'imâ âmîn okı bu da'vete

507 Hâk melâ'ikle saña kıldı şalât
Eş-şalât ey Fahr-ı ' Âlem eş-şalât⁸¹

508 Hâk selâmı âlüne aḥbâbuña
Kıdve-i ümmet olan aşḥâbuña

Terci' Der-Meşhed-i Mi' rāc

509 Ol ḥ'āce-i vişāl ol
Ol şāhid-i cemāl ol

510 Ol kāsım-ı kemāl ol
Ḥurşid-i ḥüsn-i ḥiṣāl ol
صَلُّوا وَسَلِّمُوا عَلَيْهِ

[12a]

511 Ol mecma'-ı sırr-ı vaḥdet
Ol menba'-ı baḥr-i raḥmet

512 Ol kıble-i ehl-i ḳurbet
Ol ka'be-i ehl-i şafvet
صَلُّوا وَسَلِّمُوا عَلَيْهِ

513 Ey verd-i gülistān-ı cemāl
Ey bülbül-i bustān-ı vişāl

514 Ey mazḥar-ı ḥüsn-i ḥiṣāl
Ey 'ayn-ı a'yān-ı kemāl
صَلُّوا وَسَلِّمُوا عَلَيْهِ

515 Ey vāşıl-ı Cenāb-ı Hâk
Ey fāyız-i şerāb-ı Hâk

516 Kāşif-i ümm-i kitāb-ı Hâk
Vāḳıf-ı fāzl-ı ḥiṭāb-ı Hâk
صَلُّوا وَسَلِّمُوا عَلَيْهِ

517 Şāri'-i şer'-i ḳavīmdür
Şer'-i şırāṭ-ı müstaḳīmdür

⁸¹ "Şüphesiz Allah ve melekleri peygambere salât ediyorlar. Ey iman edenler siz de ona salât edin, selâm edin." (Kur'an, Ahzab Suresi, 33/ 56).

518 Şân[ı] şefî' [u] rahîmdür⁸²
Şâhib-i hulk-ı 'azîm'dür⁸³
صلّوا وسلّموا عليه

519 Kılur şalât aña Hudâ
Hem melekler ider edâ⁸⁴

520 Hâzretine cânlar fedâ
Ey zümre-i ehl-i hüdâ
صلّوا وسلّموا عليه

521 Sensin ey Hâbîb-i Ehad
Maşşerde şefî' sened

522 Her yolda düşmüşe meded
Vird-i Harîmî-i derdmend
صلّوا وسلّموا عليه

Meşhed-i Vuşul-i Hâbîb-i Hâzret Be-Civâr-ı Kurb-ı Rabb-i 'İzzet Te'âlâ Şânühü

523 Çün cihâna geldi hatmü'l-mürselîn
Âyet âyet indi Kur'an-ı mübîn

524 Hep mükemmel indi âyât ü suver
Süre-i Naşr yere âhîr iner⁸⁵

525 Didiler oldı mükemmel emr-i dîn
Her 'ulûm-ı evvelîn ü âhîrîn

526 Faḥr-i 'Âlem *rahmete'l-li'l-'âlemîn*
Didi Şiddîk rihleti geldi yakîn

527 Şâm-ı şarḫa dikdi şer' a' lāmını
Cümle kevne neşr idüp aḥkāmını

528 Şâmil oldı cinn [ü] inse da' veti
Şarḫ u garba şer' dikdi râyeti

529 Hükmine tağyîr gelmez ḥaşr[e] dek
Hükmi bâkî şer' i bâkî neşr[e] dek

⁸² Bu mısradaki, Hz. Peygamber'in müminlere karşı "rahîm" (merhametli) olduğunu belirten şu mealdeki ayete işaret edildiği söylenebilir: "And olsun size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O size çok düşkün, müminlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir." (Kur'an, Tevbe Suresi, 9/ 128).

⁸³ Bu mısradaki şu mealdeki ayet hatırlatılıyor: "Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin." (Kur'an, Kalem Suresi, 68/ 4).

⁸⁴ Kur'an, Ahzab Suresi, 33/ 56.

⁸⁵ Nasr Suresi, Kur'an'ın bütün olarak indirilen son suresidir. Veda Haccı sırasında veya ondan üç, dört sene önce indiği rivayet edilmiştir.

[12b]

530 Şafha-i kevn içre bâkî mu' cize
Bu beķası günden aźherdür bize

531 Aħmed oldu Şahib-i Ħamd-i Livā
Sāyesin[d]e oldu cümle mā-sivā

532 Doldı seyfinden cihān nūr-ı reŐād
Geldi gitdi Ħırfeti faķr u cihād⁸⁶

533 Menzil-i dūnyā[y]ı tekml eyledi
' Ālem-i uħrā[y]ı tafŐil eyledi

534 Evvel ü āħir ki Ħatm oldu kemāl
Vaķt geldi ķile ķurbe irtihāl

535 Ümmetine Ħazreti virdi Ħaber
Bu Ħaberler de Şahih u mu' teber

536 Bu Ħayātum size Ħayr oldu didi
Hem memātum Ħayr olur size didi

537 Ey Resul-i Rabb-i ' İzzet didiler
Dirliğünde Ħayr-ı bî-' add gördiler

538 Bu vücūduñ *rahmete'l-li'l-ālemīn*
Olmasa olmazdı ' ālemler yaķin

539 Sen getürdüñ gün gibi Şer' -i hüdā
Cümle Ħalk buldı anuñla ihtidā

540 Hem memātunđa n' olur Ħayr ümmete
Ħılduğunda ' azm⁸⁷ ķurb-ı Ħazret'e

541 Ümmetüm a' māli ' arz olur baņa
Ħayr u Şerri nef' u đarrı her yaņa

542 Ya' ni işneyn ü Ħamīsün Ħicesi
' Arz olur a' māl-i ümmet cümlesi

543 Ümmetüm Ħayrātuna Ħamd eyleyim
Ħazret-i Ħaķķ'a Őenālar eyleyim

⁸⁶ Bu mısradā, "Benim, Allah'ın sevdiği iki iŐim vardır: Fakirlik ve cihad." manasına gelen ve münker olduğu bildirilen bir rivayete iŐaret ediliyor. (İbn Hacer el-Askalānī, *Lisānū'l-mizān*, 5/ 392).

⁸⁷ Bu kelime " 'azm-i" Şeklinde de okunup yazılabilir.

- 544 İdem istiğfâr görüp şerrini
Hem şefî' olam giderem çarrını
- 545 Kıldı istiğfâr emānet ümmete
Rıhlet idem çün civār-ı rahmete
- 546 Oldı istiğfâr emānet haşr[e] dek
Hağ 'azābından himāyet haşr[e]⁸⁸ dek
- 547 Oldı istiğfâr bu hısn-ı cihān
Tā kıyāmet ümmete kaldı⁸⁹ emān

Meşhed-i Vaşiyet-i Hâzret Be-Ehl-i Beyt-i 'İzzet

- 548 Ümmete hâzret vaşiyet eyledi
H'ân-ı rahmetle cihānı doyladı
- 549 Terk kıldum didi iki haşleti
Bu Kitāb-ı Hağ'la beytüm hürmeti
- 550 Hağ Kitābıyla emānet 'izzetüm
Bu ikisin hıfz kılsun ümmetüm
- 551 Hağ Kitābıyla benüm ālüm şehā
Bulalar ol havza yarın intihā
- 552 Bulmayalar havza dek hem iftirāk
İdeler seyri haşırde ittifāk
- 553 Bulmaya maşşerde havzuñ feyzini
Bilmeyen Āl-i Muḥammed fażlımı
- 554 Hağ Kitābıdur bu cānum gülşeni
Ehl-i Beyt'ümdür benüm göz rüşeni
- [13a]**
- 555 Ehl-i Beyt'ümi seven sevdi beni
Kim ayırur kendi cānından teni
- 556 Kağı bî-dîn Āl-i Aḥmed'den döner
La'net-i Hağ başına dā'im iner
- 557 Āline kıлмақ meveddet rükn-i dîn⁹⁰
Bunlaruñ ḥubbı şehā nūr-ı yağın
- 558 Āl-i Aḥmed baḥr-i rahmet mevcidür
Ḥāk-i pāy-ı āl başlar tācıdur
- 559 Kıldı mağfūr u müşeffa' ālini
Ġayruya kıлма kıyās aḥvālını

⁸⁸ Bu kelimenin "neşr[e]" olduğunu, müstensih yanlışından dolayı "haşr[e]" şeklinde yazıldığını tahmin ediyoruz. Şairin daha önce de "haşr[e]" kelimesine "neşr[e]" kelimesini kafiye yaptığı görülmüştü.

⁸⁹ Bu kelime "kıldı" şeklinde de okunabilir.

⁹⁰ Burada şu mealdeki ayete işaret edildiği söylenebilir: "(...) De ki ben buna (yaptığım tebliğ vazifesine) karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum. (...)" (Kur'an, Şûrâ Suresi, 42/ 23).

- 560 Bil meveddet farz Aḥmed āline
Bî-garaz söz bakma zāhir ḥāline
- 561 Bu muḥakkaḳ kavlı-i bişrdür ey beşer
Ḳulluğunda zāhir olur ḥayr u şer
- 562 Dime 'iştān ile cem' olmaz şeref
Her ḥalef olmaz şehā 'ayn-ı selef
- 563 Mevhibe Ḥaḳ'dan siyādet ḥaşleti
Ehl-i Beyt'i içre Aḥmed ḥürmeti
- 564 Fazl-ı āl-i Aḥmed'ün olmaz 'ıyān
Zāyi' kılduḡ 'ömrüñi ḳan ağla ḳan
- 565 Ḥürmetine yaradıldı kā'ināt
Ḥürmetine yarlıḡar birkaç⁹¹ 'uşāt
- 566 Ḥürmeti ālūñ Muḥammed ḥürmeti
Ḳıl meveddet fevt ḳılma fursatı
- 567 Cān ile şaḳla meveddet cevherin
Ol şefā'at ḥücceti saḡa yarın
- 568 Sevdigiyle ḥaşr olur ādem şehā⁹²
Bu sözine Aḥmed'ün cānlar behā
- 569 Evvelā ol ümmete olam şefi'
Ehl-i Beyt'ümi sevüp bile refi'
- 570 Ālüme ḥürmet meveddet eyleye
Bî-garaz 'arz-ı maḥabbet eyleye
- 571 Ḥātem-i beyti kim ol cennet güli
Gülşeninde ol iki cān bülbüli
- 572 Fāṭıma ya'nî Ḥüseyn ile Ḥasen
Sevgülü cāndan iki dürr-i 'Aden
- 573 Bunlar oldı kān-ı āl-i Aḥmedī
Her biri oldı cihānuḡ seyyidi
- 574 Bunların āliyle ḥatm olur vücüd
Olma Mervānī gibi bunda 'anüd
- 575 İḥtirām-ı āl-i Aḥmed aşl-ı dīn
Hem şifā rükni vü hem nūr-ı yaḳīn

⁹¹ Bunun yerine "birçok" kullanılsaydı, Hz. Peygamber'in mahşerdeki şefaati hakkında gelen rivayetlere uygun olurdu.

⁹² "Kişi sevdiğiyle beraberdir." (*Buhârî*, "Edeb", 96; *Müslim*, "Birr", 165).

576 Bu veşâyâsında bil aşl-ı uşûl
Ümmete kıldı vaşiyet hoş Resûl

577 Ehl-i Beyt'üm didi şan keştî-i Nûh
Dâhîli buldı necât ile fütûh

578 Târiki tûfân-ı cehl ile helâk
Ġarğ-ı la'net ƣaldı zûlmet içre çâk⁹³

579 Bil necâtuñ âl-i Aĥmed dâmeni
Çıķmasun elden meveddet dümeni

580 Ĥaķ Kitâbıyla bular ĥaşr olısar
Muştafâ ĥavzına bile geliser

[13b]

581 Ĥubb-ı âl-i Aĥmed olsun rehberüñ
Ehl-i Beyt'üñ ĥürmeti tâc-ı serüñ

582 Âl [ü] aşĥâbına vâcib iĥtirâm
Bu nücûm ile dutar 'âlem nizâm⁹⁴

583 Âl ü şaĥbi ĥayr ile yâd eyle sen
Yıķma dâruñ cânuñ âbâd eyle sen

584 Şî'i-mezheb olma ol Sünnî-i pâk
Râfîz ile Şî'anuñ başuna ĥâk

585 Olma Süfyânî sefâhet eyleme
Geçme Şîrvân'ı şeqâvet eyleme

586 Ĥaķ rızâsı âline aşĥâbına
Ĥıdve-i ümmet olan aĥbâbına

Meşhed-i Vaşiyet-i Ĥâşş Be-Fâĥmatü'z-Zehrâ Raĥıya'llâhu 'Anhâ

587 Ĥazret'e te'sîr kıldı çün marâz
Dirliĥi bâķî güher fânî 'arâz

588 'Ömr-i sermedle şehâ Perverdigâr
Aĥmed-i Muĥtâr'a virdi iĥtiyâr

589 İĥtiyâr itdi Cenâb-ı Ĥazreti
Ĥurb-ı Ĥaķķ'a bu marâzda rıĥleti

⁹³ 587-588. beyitlerde şü mealdeki hadis nakledilmiştir: "Ehl-i Beytim Nûh'un gemisi gibidir. Ona binen kurtulur, binmeyen boğulur." el-Elbânî bunun bunun zayıf bir rivayet olduğunu belirtir. (el-Elbânî 1404: 10/5).

⁹⁴ Bu beyitte şü mealdeki hadis hatırlatılmaktadır: "Aşhabım yıldızlar gibidir. Hangisine uysanız, doğru yolu bulursunuz." (İbn Abdülber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, II, 91).

- 590 Fâtıma kıldı fiğân vâ-ħasretâ
Ten n'olur cânsız dirîğâ firķatâ
- 591 Bir nefes cân sensiz ârâm eylemez
Şoħbetinden ğayrı bir kâm istemez
- 592 Dut kulağın didi benden seyyide
Sağa cānum hoş beşâretler ide
- 593 Kulağına didi Zehrâ'nun Resûl
Ehl-i Beyt'ümden sağa evvel vuşûl
- 594 Ey nisānuğ faħri sen öğden şoņa
Altı aydan şoņra vāşılsın baņa
- 595 Kıt'adur benden dimişdür Fâtıma⁹⁵
Aħmed'ün ğāline Zehrâ ħātıme
- 596 Ol güli Firdevs-i a'lādan alup
Ĥaķķ ħabîbi şemm iderdî būs idüp
- 597 Şordılar bir gün muħabbet rāzını
Böyle niçün būs idersin gülşeni
- 598 Keşf kıldı bu muħabbet sırrını
Cennet-i a'lādan anuğ aşlını
- 599 Tuħfe-i tuffāħ-ı mi'rācum benüm
Mivesidür nūr-ı vehhācum benüm
- 600 Virdiler ol gice cennet tuħfesin
Yidüm aldum ben elüme almasın
- 601 Çün Ĥadice ħānesine geldî ol
Vaşlına irdi firāşında Resûl
- 602 Vaşlına kıldı taķarrüb ol gice
Fâtıma'yla ħāmil oldu ey ħoca
- 603 Fâtıma ħürıyye firdevsiyyedür
Fâtıma rüĥıyye hem ünsiyyedür
- 604 Fâtıma 'ulviyye hem arzıyyedür⁹⁶
Fâtıma şeriyye⁹⁷ hem nürıyyedür

⁹⁵ Fâtıma benim bir parçamdır. Onu sevindiren beni sevindirmiş, onu üzen beni üzmüş olur." (Buhârî, "Fezâ'ilü Ashâbi'n-nebî, 12, 29; Müslim, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 93-94).

⁹⁶ Arap harfli asıl metinde عرضیة şeklinde yazılmış bu kelimenin ارضیة olması gerektiği fikrindeyiz.

⁹⁷ Arap harfli asıl metinde سرّیة şeklinde yazılmış bu kelimenin, ثریة olması lâzım geldiği fikrindeyiz. Şair, Hz. Fâtıma'nın hem ulvi âleme mensup, hem de bu yer, yani dünya ile alâkalı olduğunu ifade ediyor. سرّیة (seriyye) ise düşman üzerine gönderilen küçük süvari bölüğüne denir.

605 Tuḥfe-i tuffāḥ-ı cennet gülşeni
Ol 'Alî'den iki verd-i rüşeni

[14a]

606 Ol iki gülden Hüseyin ile Ḥasen
Bî-behâdur bu iki dürr-i 'aden

607 İki sıbtı şanki şakḳ olmuş ḳamer
Ṭal'atinden bu iki kevkeb eşer

608 Bu iki seyyid şebîh-i Muştafâ
Âl ü evlâd içre buldı ıştîfâ⁹⁸

609 Bu iki gevher siyâdet kâmidur
Bu iki gül cümle cânlar cânıdur

610 Gülşeni medḥinde bülbül Rûḥ-ı Ḳuds
Bûy-ı cennetdür bular gülzâr-ı üns

611 Maḥrem eyle bu Ḥarîmî bende[y]i
Bûy u ḥubb-ı⁹⁹ âline efkende[y]i

612 Ḥaḳ rızâsı cümle âl-i Aḥmed'e
Ḥubb-ı âli tende Mevlâ cân ide

613 Şıdḳ ile aḥbâb âmîn diyelüm
Ḥubb-ı âli dîn [ü] âyîn idelüm

Meşhed-i Sebeb-i Maraz-ı Ḥazret Be-Vuşul-i Civâr-ı Rabb-i 'İzzet

614 Şahbına bir gün didi Ḥayrî'l-beşer
Ükle-i Ḥayber baḳa ḳıldı eşer

615 'Avdet eyler semmi cisme gâh gâh
Gönlümünj 'ırḳın ider bir gün tebâh

616 Virdi Mevlâ'dan ḥaber Rûḥu'l-Emîn
Râh-ı Ḥaḳ'da bu şehâdetdür yaḳîn

617 Ḥaḳ yolında bu şehâdetdür baḳa
İki 'âlemde siyâdetdür baḳa

618 İrdi çün şeh-r-i Rebî'u'l-evvelünj
'Add-i âḥir oldu altmış üç yılunj

619 Ḥayr-i a'mâr oldu bu vaḳt ümmete
Vâşıl olmaḳda civâr-ı raḥmete

⁹⁸ Hz. Ali, "Hasan, Resûlullah'a göğsünden başına kadar olan kısmında, Hüseyin de bundan aşağı olan kısmında çok benzerdi." (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1, 108) demiştir.

⁹⁹ Arap harfli asıl metinde "hubbî" şeklinde yazılmıştır. Doğrusu "hubb-ı" olmalıdır.

- 620 Ol Rebî'ü'l-evvele müştâk idi
Mevlid [ü] mi'râcına mîkât idi
- 621 Buldı anuñla beşâret hâzreti
Hâk' a olmışdur Rebî' de vuşlatı
- 622 Nâzil olmuşdur Rebî' de vahy-i Hâk
Vâşıl oldı Hâk' a anda nûr-ı Hâk
- 623 Didi bir gün şahbına Hâyri' l-beşer
Şordı luţf ile Şaferden bir haber
- 624 Kim başa dirse Şafer kıldı hurûc
Burcına kıldı Rebî' şehri 'urûc
- 625 Ben aña cennetle büşrâ eyleyem
Çün ben anda 'azm-i me'vâ eyleyem
- 626 Anuñ-içün hoş bişâret eyledi
Mev'id-i vaşla işâret eyledi
- 627 'Âşîka kâr ide çün kim iftirâk
Ol çeker teslim-i rûha iştiyâk
- 628 Vuşlata maĥbûba kılmışdur naşîb
Hâzretine 'arz-ı cân eyler ĥabîb
- 629 Menzil-i fânîde yok bâkî ĥayât
Herkese âĥir şunar ke's-i memât
- 630 Dâr-ı fânî kimseye menzil degül
Geldi gitdi her nebî ve her resül
- [14b]
- 631 Geldiler tekmîl-i zât için ĥamu
Oldı taĥşîl-i kemâlât ey 'amû
- 632 'İlm [ü] taĥvâ vü 'amelden zâdını
Aldılar hem kıldılar irşâdını
- 633 Çıkdı cennetden cihâna Bü'l-beşer
Ögrene esmâ'-i külliden haber
- 634 Bunda durur küllî esmâ'-i Hâk¹⁰⁰
Hem virür cem'iyet-i esmâ sebaĥ
- 635 İki 'âlem ma'nide iki kitâb
Bü'l-beşer ta'lîm[i]dür faşlü'l-ĥitâb

¹⁰⁰ Bu mısradaki hece eksikliğinden dolayı vezin aksıyor.

- 636 Kâmil oldu bunda eṭvâr-ı melek
Açılıp bu genc-i esrâra felek
- 637 Her 'ulûm-ı evvelîn [ü] âhîrîn
Muştafâ'da cümle ḥatm oldu yakîn
- 638 Cümle[y]i tekmi'l kıldı Muştafâ
Ṭîn ü mâ'dan bulmadın Âdem şafâ¹⁰¹
- 639 İrdi isti'dād-ı eşyâya kemâl
Geldi miḳât-ı vişâle irtihâl
- 640 Rûḥ-ı pāk-i Muştafâ müştâḳ-ı Ḥaḳ
Aldı çekdi ḳurbete eşvâḳ-ı Ḥaḳ
- 641 İstese bâḳî ḳalurdı Muştafâ
Ḥaḳ civârın ḳıldı lîkin ıştıfâ
- 642 'Azra'il geldi icâzet diledi
Ḥazret-i Ḥaḳ'dan 'iyâdet diledi
- 643 Her nebî olur muḥayyer 'âḳıbet
İḥtiyâr eyler ḳamusı âḫiret
- 644 'Azra'il yanınca ol Rûḥ-ı Emîn
Tâ refîḳ-ı râḫ ola aḫa hemîn
- 645 Çün cihân dârında aḫa yâr idi
Medḫin oḳur bülbül-i gülzâr idi
- 646 Hep muḳarrebler melekler geldiler
Fevc fevcen kim ziyâret ḳıldılar
- 647 ḳıldılar cümle beşâret Aḫmed'e
Vâşıl olduḡ dü cihânda maḳşada
- 648 Ḥaḳ saḫa ḳıldı müyesser bir maḳâm
'Arş yemininde aḫa Maḫmûd nâm
- 649 Cümle maḫlûḳa şefâ'at kânıdur
Zâhir ü bâḫım siyâdet cânıdur
- 650 Aḫmed'e Maḫmûd olmışdur makâm
Gıbta ḳıldı sāyesin rûsl-i kirâm

¹⁰¹ Bu beyitte şu mealdeki hadis hatırlatılmaktadır: "Âdem su ve balçık arasında iken ben peygamberdim." (Buhârî, "Edeb", 119; Müslim, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 28).

651 Rihleti maḥbûba kıldı ol Ḥabîb
Feyz-i vaşlından alup ğâyet naşîb

652 Yâ Resûla'llâh şefâ'at kânısın
Raḥmet-i Ḥaḳ'sın Ḥaḳ'uñ iḥsânısın

653 Oldı zātuñ *raḥmetel-li'l-'âlemîn*
انت غوثی یا شفیع المذنبین

654 Vâşıl-ı Ḥaḳ'sın maḳâm-ı ḳurbete
Ḳıl şefâ'atler bu 'âşî ümmete

655 Raḥmete nisbet kamu ḳabza türâb
Raḥmet-i Ḥaḳ'dan ki redd olmaz cevâb

656 Ḥaḳ şalâtiyle selâmı ber-devâm
Raḥmetine ibtidâ vü iḥtitâm

[15a]

Meşhed-i Münâcât-ı Ḥazret-i Seyyid-i Kâ'inât Şalla'llâhu ['Aleyhi ve Sellem]

كل المرام لديه 657

لواء الحمد بيديه

658 وطىء العرش بنعليه

عند قدوم قدميه

يا ربنا صل عليه

659 يا ملاذی [عن] د عدتی

بکشف کل کربتی

660 انت قلت شفاعتی

العصاة من امتی

يا ربنا صل عليه

661 کاشف ام الكتاب

ناطق فصل الخطاب

662 سيّد [و] شمس الاحباب

بدر هدى بالجناب

يا ربنا صل عليه

663 قاصم فضل العميم

صاحب خلق عظيم

664¹⁰² شارع شرع القديم

حبيب الرب الرحيم

يا ربنا صل عليه

665 يا مفخر الانام

خاتم الرسل الكرام

666 مظلّل بالغمام

مدى الدهر و الايام

يا ربنا صل عليه

¹⁰² Bu kelimenin "kadîm" yerine "kavîm" olması da mümkündür. "Kadîm" in müstensih yanlış olması muhtemeldir.

667 يا شفيح العرصات

مخصّص بالصلوة

668 انت غوثى ونجاتى

فى مماتى وحياتى

ياربنا صلّ عليه

669 يا حريمى يا احترام

يا فتّاح و اختتام

670 صلّ عليه بالدّوام

ذاك وردى و مرام

ياربنا صلّ عليه

Hâtime-i Mevlid-i Seyyidü'l-murselîn Şalavātu'llāhi ve Selāmühü

Meşhed-i Muşibetnâme-i Ümmet Be-Sülâlet-i Ehl-i Beyt-i Aḥmedi A'ni Ḥazret-i

Hüseyni's-Şehid Be-Kerbelâ Raḍıya'llāhu 'Anhu ve 'Ani's-sādāti Ecma'in

[15b] Meşhed-i Muşibetnâme-i Hânedân-ı Muştafâ Şalla'llāhu 'Aleyhi ve Sellem

671 Dinle ey dil güş-ı cânla bir haber

Yandurur 'âlemleri işbu şerer

672 Ol Ġazālî hüccet-i¹⁰³ İslām [ü] dîn

Ḳuṭb-ı 'âlem kıdve-i ehl-i yakîn

673 *Dürre-i Fâhir*'de¹⁰⁴ naql itdi 'ıyân

Ol kitâbında imâm itdi beyân

674 Naql kıldı İbn 'Abbās'dan anı

Bu haberle yandurur cân ü teni

675 'Âleme şaldı şererler bu haber

Bu muşibetdür cihâna ser-te-ser

676 Ḥayr-ı Ümmet didi gördüm bir menâm

Bir gice uyḡu baña oldı ḡarâm

677 Ehl-i beytiyle Hüseyn-i bâ-şafâ

'Azm kıldı ḡânedân-ı Muştafâ

678 Kûfe şehrine idüp 'azm-i 'Irâḡ

Kerbelâ'ya gitdi ol da ittifâḡ

679 Çünki menzil oldı deşt-i Kerbelâ

Nâzil oldı bu muşibet bu belâ

680 Ol gün içre Ṭaybe'den kıldı burâḡ

Hep Medîne şehrine düşdi firâḡ

¹⁰³ Bu kelime" hüccetü'l-"şeklinde olsaydı, imaleye gerek kalmazdı.

¹⁰⁴ Tam adı "ed-Dürretü'l-Fâhire fi Keşfi Ulûmi'l-Âhire" olan eser, ölüm, kabir hayatı ve âhîret hâllerine dair bilgiler ihtiva eder.

681 Yevm-i 'âşirde Muḥarrem'de vuşûl
Kerbelâ şahrâsına uğradı yol

682 Ol gicede gördi rü'yâ ittifâk
Gitmege Aḥmed göge kılmış yarağ

683 Eylemiş i'râz fahrü'l-enbiyâ
Bir gazabla ol Resûl-i Kibriyâ

684 Ümmete gâzbân eyler rıhleti
Göklere perrân kıldı ḥazreti

685 Ol gice içre Ḥüseyn olmuş şehîd
Kıdve-i ehl-i sa'âdet ol sa'id

686 Rehber-i ehl-i şehâdetdür Ḥüseyn
Server-i ehl-i siyâdetdür Ḥüseyn

687 'Arş-ı a'lâda mu'allak tîğ-ı nûr
Gün gibi ol seyf-i Ḥağ eyler zuhûr

688 Didi 'Abdu'llâh ey ḥayrû'l-verâ
Ḥağ Ḥabîbi ḥ'âce-i her-dü-serâ

689 Ğavş-ı 'âlem *rahmetel li'l-'âlemîn*
Ne şuç itdi ümmetüñ şimdi hemîn

690 Ümmete kılduğ gâzab itdüñ 'urûc
Şimdi birden n'oldı esbâb-ı ḥurûc

691 Âlüme zulm itdi 'âşî ümmetüm
Anuñ için oldı yerden rıhletüm

692 Kıldılar oğlum Ḥüseyn'i çün şehîd
Ğarğ-ı la'net kıldı Süfyânî Yezîd

693 Âlüme kıldı cefâ ehl-i şekâ
İçlerinden kıldı rûḥum irtikâ

694 Ḥaşr[e] dek arta bularuñ fitnesi
Sâlim olmaya fitenden¹⁰⁵ cümlesi

[16a]

695 Fitne katli olmaz idi ümmete
Bu cefâ olmasa âl-i ḥazrete

¹⁰⁵ Bu kelime, asıl metinde "fitneden" şeklindedir. Kullanılan aruz kalıbına uymadığı için, müstensih yanlığı olduğunu düşünerek onu böyle düzelttik.

- 696 Ehl-i şerden gâhi düşer bir şerer
Cümle şehri yandurur kim ser-te-ser
- 697 Bu muşîbet hüzni idi ümmete
Hüzni ile lâyıq olalar rahmete
- 698 Hâşr[e] dek bil Ehl-i Beyt'ün mâtemi
Çana ğarç eyler dem-â-dem 'âlemi
- 699 Dâğ-ı hâşretle urılır sineye
Kerbelâ tozu konar âyîneye
- 700 Niçe ümmet bu muşîbetden tarîd
Ğarç-ı la'net oldu tâ yevmü'l-mezîd
- 701 Hâşr[e] dek derdâ dirîğâ fırkatâ
Bu muşîbetden yanar cân hâşretâ
- 702 Rûh-ı Aşmed yerde (?) dutmuşdı maşar
Şefkatinden ümmete hayrû'l-beşer
- 703 Ümmete dâ'im iderdi nazratı
Nazratın kılmış 'alâka hâzreti
- 704 Bil ğurûb itmezdi rûh-ı tal'ati
Ümmete dâ'im olurdu hâzreti
- 705 Eyler idi her yağa feyz[i] meded
Her belâ vü fitneden olup sened
- 706 Şimdi işneyn hamîsün ertesi
Bu iki günde açılır perdesi
- 707 'Arz olup a'mâl-i ümmet hep aña
Hâk Hâbîbinden şefâ'at her yağa
- 708 Feyz olmasa yandururdu ümmeti
Hâk 'azâbından çekerci hâşyeti
- 709 Feyz-i hâzret ümmete dâ'im emân
Münkatı' olmaz şefâ'at bir zamân
- 710 Feyz [ü] fazl-ı¹⁰⁶ Hâk' a eyler kısmeti
'Âleme Hâk rahmetidür rahmeti
- 711 Bir bölük ümmet şekâvet eyledi
Cümleye kârı sirâyet eyledi

¹⁰⁶ Bu kelime asıl metinde "fazl" şeklindedir.

712 Hâşr[e] dek cānlar yanar bu hâsrete
Bu muşibetdür dirîgâ ümmete

713 Ümmet-i Mūsā'da yetmiş biş beşer
Oldı Yaḥyā'ya fedā geldi ḥaber¹⁰⁷

714 Ol Hüseyn'e oldı yüz kırk biş fedā
İrdi hātifden muḥaḳḳaḳ bu nidā

715 Her birini bir belāya mübtelā
Eylemişdür ol kışāş-ı Kerbelā

716 Hâḳ kışāşıdur verā'-i perdeden
Ġayretin Mevlā gidermez aradan

717 Āh-ı mazlūmuḡ yaḳar bir 'askeri
Doḳınur bir şehre bir zālīm şeri

718 Hâḳ durur ḥaḳḳā 'Azîz-i zü'ntiḳām
Ḥaḳḳı ḥaḳḳ eyler ḥaḳḳ-ı ihtirām

719 Kendü fi'linden ki herkes şermsār
Kimse kārı eylemez kimseye kār

720 Sen ḥazer kııl olma bed kâra¹⁰⁸ ḳarîn
Süz-ı şer aḳker yaḳar olur hemîn

[16b]

721 Hoş ḳarîn oldı sa'âdetden nişān
Bed ḳarîn oldı şekāvetden beyān

722 Hâḳ ḳazāsına Hudā virsün rızā
Böyle cārîdür ezel ḥükm-i ḳazā

723 Hâḳ yolında pāk eyle niyyetüḡ
Kevkeb-i neyyir gibi kııl himmetüḡ

724 Hâḳ baḳar yarın ḳulüb¹⁰⁹ ü niyyete
İ'tibār etmez 'amelle şürete¹¹⁰

725 Āl-i Aḳmed ḥubb[ı] olsun niyyetüḡ
İhtirām-ı āl-i Aḳmed himmetüḡ

¹⁰⁷ Bu konuda bilgi için bk. Baş 2012: 99-108.

¹⁰⁸ Bu kelimeler "işi kötü, fesatlıkta bulunan" manasına gelecek "bed-kâra" şeklinde de yazılabilir.

¹⁰⁹ Bu kelime asıl metinde "kalb" şeklindedir. Kullanılan aruz kalıbına uymadığı için müstensih yanlış olduğunu düşünerek böyle düzelttik.

¹¹⁰ Şu mealde bir hadis vardır: "Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz; ancak kalplerinize ve amellerinize bakar." (Müslim, "Birr", 34).

726 Āline her kim meveddetler¹¹¹ kıla
Hem şefî' Aḥmed aḡa evvel ola

727 Ümmetinden ol kese ola şefî'
Kim seve ālin anuḡ dutup refî'¹¹²

728 Ḥaḡḡ rızāsı āline aşḡābına
Ḥaḡr[e] dek hem zümre-i aḡbābına

729 Ol Livā-i Ḥamd-i Aḡmed sāyesi
Ḥaḡr ola altında yā Rab cümlesi

730 Bu sözüme eydelüm āmîn hep
Cümlemiz kıla müşeffa' Ḥaḡ Çalap

731 Bu sözine Aḡmed'üḡ cānlar behā
Sevdügiyle kiḡi ḡaḡr ola ḡehā¹¹³

732 Tende cān it Āl-i Aḡmed ḡubbını
Āl ile ḡaḡr eyleye Mevlā seni

733 Feyz-i fażlından Ḥarîmî bende[y]i
Ḥāk-i pā-yı āl kııl efkende[y]i

734 كشف الذّجى بجماله
وطىء العلى بنعاله

735 فاق النهى بكماله
عمّ الورى بنواله
صلّوا عليه و آله

736 القلبُ طار شوقاً
الروحُ ذاب عشقاً

737 العقل نال ذوقاً
أيها الاحباب حقاً
صلّوا عليه و آله

738 قال رسول الرّحمة
مَنْ احبّ اهلَ بيتى

739 نال حقّاً شفاعتى
فاز غدا بجبرتى
صلّوا عليه و آله

740 يا للاحباب طوبى
قالو مودّة قربى

¹¹¹ Asıl metinde "mü'eddi" şeklinde yazılmış olan bu kelimeyi, beytin bütünlüğünü göz önünde tutarak "meveddetler" şeklinde düzeltme yönüne gittik.

¹¹² Harîmî'ye ait olduğu bazı ipuçlarından anlaşılan kırk hadis tercümesinde من احبّ اهل بيتى شفاعتى لانتى şeklinde rivayet şöyle tercüme edilmiştir: "Ümmetümden ol kese olam şeffî'/ Ehl-i Beytümü seven kadr-i refî'/ Tende cān it āl-i Ahmed ḡubbını/ Bulasın mahşerde Ahmed kurbını" (Ceyhan ve Yılmaz 2022: 227).

¹¹³ "Kişi sevdiğiyle beraberdir." (Buhârî, "Edeb" 96; Müslim, "Birr", 165).

741 فازو شفاعت عقبی
و من حوض احمد شربی
صلّوا علیه و آله

742 محبّ عینی کرّار
فاز غدا بجوار

[17a]

743 سیّد آل مختار
سبطی خیر الاخیار
صلّوا علیه و آله

**Meşhed-i Tesliye-i Hâzret Be-Huḫūk-ı Ri‘āyet-i Ehl-i Şoḫbet ve Şāfi-i
Ümmet-i Ehl-i Sünnet Be-Hıdmet-i Ān Dü Hâzret A‘nî Ebū Bekr ‘Ömer Raḏıya’llāhu
‘Anhümā ve ‘Ān Kāffe-i Aşḫāb-ı Resūlu’llāh Ecmā’in İlä Yevmi’d-Din**

744 Hâḫ Resūlinden gelüpdür bu ḫaber
Ol *Şiḥāḫ* içre ki naḫl-i mu‘teber

745 Ümmete iki vezirüm gökde var
İkisi yirde daḫi kıldı ḫarār

746 Gökde Mikā’il Cibril-i Emīn
Yār-ı dār-ı ümmetüm bunlar yaḫīn

747 Yirde olandur Ebū Bekr ü ‘Ömer¹¹⁴
Yiryüzinde iḫtiyār itmiş maḫar

748 Rūḫ ile imdād iderler ümmeti
Ḥaşr[e] dek ümmet ḫılınca rıḫleti

749 Hâlet-i nez‘ içre imdād ideler
İ‘tikād-ı Hâḫḫ’a irşād ideler

750 Ümmet için kıldı berzaḫ iḫtiyār
İdeler imdād tā yevmü’l-ḫarār

751 ‘Ālem-i berzaḫda cevlān ideler
‘Ālem-i ervāḫa seyrān ideler

752 Feyz-i rūḫ ile iderler himmeti
Zeyḡ-ı ḫalbden ḫıfz ideler ümmeti

753 Sünnet Ehlin cümle imdād ideler
Ḳavl-i şābitle hem irşād ideler¹¹⁵

¹¹⁴ Hz. Peygamber’in bir hadisinde şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Her peygamberin gök ehlinden iki, yer ehlinden iki veziri olur. Benim gök ehlinden vezirlerim Cebrâil ile Mikâil, yer ehlinden vezirlerim de Ebû Bekir ile Ömer’dir” (*Tirmizî*, “Menâḫıb”, 17).

¹¹⁵ Bu beyitte “kavl-i şābit” tamlamasıyla şu mealdeki ayete işaret edildiği söylenebilir: “Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlaştırır; zalimleri ise saptırır. Ve Allah dilediğini yapar.” (Kur’an, İbrâhim Suresi, 14/ 27).

- 754 Sünnet Ehline iderler tesliyet
Hayr ile hatm ola hüsn-i hâtimet
- 755 Ehl-i Sünnet mühtedîdür cümlesi
Ehl-i bid'at kabır içinde fitnesi
- 756 Nür-ı kabrîüñ hubb-ı şahb-i Muştafâ
Cümlesi necm-i hüdâ nür-ı şafâ¹¹⁶
- 757 Fitneden aşhâbuma oldum emân
Ümmete şahbum emân oldı 'iyân
- 758 Şahbumı her kim seve sevdi beni
Muştafâ şahbı cihānuñ gülşeni
- 759 Ehl-i bid'at buğz ide aşhâbuma
Lâyık olmaz zümre-i aştâbuma
- 760 Bulmaya maşşerde havzum feyzini
Kim ayırur Muştafâ'dan şahbini
- 761 Havz-ı Aşmed'den yarın maşşrüd ola
Feyz-i fazlından Haş'uñ merdüd ola
- 762 Çār yārüm çār rükne sākiler
Ara yirde cümle sākî bākiler
- 763 Görmeye bir yirde şahbum iftirāk
Ola ervāhı benümle ittifaş
- 764 Farz u nefli olmaya maşşbül-i Haş
Şer'-i Aşmed böyle virmişdür sebaş
- 765 Şahbümi şol kim seve sevdi beni
Anları buğz eyleyen atdı beni
- [17b]
- 766 Cān ü dilden ol kim ola ümmetüm
Muşterem dutar ol ehl-i şöhetüm
- 767 Zikr-i hayr ile sen eyle hürmeti
Bulasın maşşerde şahba kurbeti
- 768 Rāfiżi Şi'î şamu maşşrüm ola
Dīv gibi cümlesi mercüm ola
- 769 Rāfiżi Şi'î yarın merdüd ola
Havz-ı Aşmed'den şamu maşşrüd ola

¹¹⁶ Bu beyitte şu mealdeki hadis hatırlatılıyor: "Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarırsanız, hidayete erersiniz." (İbn Abdü'l-Berr, *Cāmi'u Beyāni'l-İlmi ve Fazlihi*, 2/ 90-91).

- 770 Muştafâ'dan geldi bu naql-i haber
Ehl-i Sünnet içre cümle mu'teber
- 771 Bu naşîhat maḥz-ı şıdk [u] 'ayn-ı ḥâl
Anlama gâfil şaḥm sen kıl ü kâl
- 772 Ḥamdü li'llâh cümle taḥkîkum benüm
'Ayn-ı keşf ile kim taşdıḡum benüm
- 773 Ḥamdü li'llâh kıldı Ḥaḡ keşf-i ḥicâb
'Aynüme oldu 'ıyân râh-ı şavâb
- 774 Hem buyurmuşdur şehâ ḡayrû'l-imâm
Ben emân-ı cümle-i şaḡb-ı¹¹⁷ kirâm
- 775 Oldı aşḡabum emâni ümmetüḡ
Ümmete vâcib edâsı ḡürmetüḡ
- 776 Şaḡbi yâd olsa rızâsın¹¹⁸ kıl şenâ
Şaḡba senden[dür] rızâ yâ Rabbenâ
- 777 Ḥayr ile yâd olıcek şaḡb-i kirâm
O memâlik ḡayr ile dutar nızâm
- 778 Muştafâ şaḡbi hidâyetden nücüm
Muştafâ aşḡabıdur kân-ı 'ulüm
- 778 Şoḡbet-i şaḡba Ḥarîmî bende[y]i
Maḡrem eyle faẓl ile efkende[y]i
- 779 Şaḡbına Ḥaḡḡ'ıḡ rızâsı ber-devâm
Cümlesi şaḡbuḡ kirâm ehl [ü] kirâm

Meşhed-i Tercî'-i Medḡü'l- Âlü'l-Kirâm ve'ş-Saḡbü'l 'İzâm Rağıya'llâhu 'Anhüm

- 780 Ol cedd-i Ḥüseyn [ü] Ḥasen
Ol nür-ı sırr u 'alen
- 781 Ol kâşif-i hemm ü ḡazen
Ol şaḡib-i ḡulḡ-ı ḡasen
صلوا عليه و آله و على الأصحاب كلّه
- 782 Ol 'Ömer ü Ḥamza vü 'Abbâs
Ol maḡbül-i cümle-i nâs
- 783 Ümmeti Ḥızr ile İlyâs
'Âleme hep andan iltimâs
صلوا عليه و آله و على الأصحاب كلّه

¹¹⁷ Asıl metinde "sahb" ve "kirâm" kelimeleri arasında vav harfi vardır. Anılan ve'nin müstensih yanlışı olduğunu düşünerek onu giderdik.

¹¹⁸ Bu kelime "rızâ sen" şeklinde de okunup yazılabilir.

- 784 Şahbi nücüm-ı ihtidâ
Her biri imâm-ı muḳtedâ
- 785 Mü'min iseñ kıl iḳtidâ
Şâm ü seher eyle nidâ
صلّوا عليه و آله و على الأصحاب كلّه
- 786 Yâr-ı ğārı Şiddiḳ'dür
Hem hicrete refiḳdür
- [18a]**
- 787 Gencîne-i taḳḳîdür
Yâr-i dâr-ı şefiḳdür
صلّوا عليه و آله و على الأصحاب كلّه
- 788 Hem yâri Fârûḳ-ı ağyer
Fütühât ehline server
- 789 Merd-i ğayûr-ı pür-hüner
Açdı cihânı ser-te-ser
صلّوا عليه و آله و على الأصحاب كلّه
- 790 Yâri Zî'n-nüreyin-i sa'id
Ḥazret-i 'Oşman-ı şehîd
- 791 Câmî'-i Furḳân-ı ferîd
Şahb içre fazlı mezîd
صلّوا عليه و آله و على الأصحاب كلّه
- 792 Bâb-ı 'ilm genc-i esrâr
Şâḳî-i havz-ı Muḳtâr
- 793 Şâhib-i Düldül Kerrâr
Ḳıdve-i zümre-i inzâr
صلّوا عليه و آله و على الأصحاب كلّه
- 794 Şahbi aḳyâr-ı berere
Şüfa'a ehl-i maḳşere
- 795 'Ale'l-ḥuşûş 'aşere
Cinân ile mübeşşere¹¹⁹
صلّوا عليه و آله و على الأصحاب كلّه
- 796 Fazluñ ile ey zî-kerem
Eyle Ḥarîmî['y]i maḳrem
- 797 Şahbı şahbına hem-dem
Cân ile diyeyin her dem
صلّوا عليه و آله و على الأصحاب كلّه
- Tetimme-i Meşâhid-i Mevlid-i Ahmedî Der-Beyân-ı Şefâ'at-i Muhammedî
Şalavâtu'llâhi 'Aleyhi ve Selâmühü**
- 798 Zîkr-i bi'smi'llâh yol mişbâhıdur
Ḥamd-i Ḥaḳḳ her maḳşaduñ miftâhıdur

¹¹⁹ Cennete girecekleri Hz. Peygamber tarafından daha hayatta iken kendilerine müjdelenen on sahâbi.

- 799 Emr-i Mevlâ çünki haşre irişe
Şûr-ı İsrâfil mebd'e bu işe
- 800 Muttaşıldur 'arş-ı Hâk' a femm-i şûr
Şûr içinden cümle ervâha nüşûr
- 801 Bir ucı fevka'l-'ulâ şûrun şehâ
Bir ucı tahte's-şerâ tâ intihâ
- 802 Oldı bil ervâh deñlü devrini
Fehm eyle ne hâkîkatdür anı
- 803 Kuvveti kudsiyye vü 'ulviyyedür
Emr-i Hâk' la kudreti kahriyyedür
- 804 Emr-i Hâk' la almış İsrâfil anı
Bir nazâr 'arşdan ayırmaz gözini
- [18b]
- 805 Her nefesde hâli olmaz intizâr
Nefh için ağızında şûrî ihtişâr
- 806 Halkı ifnâ için evvel nefh-i sūr
Nefh-i şânî ba'sini ehl-i kubūr
- 807 Cümleten zî-rûh hep ifnâ ola
Emrüh ile âhîr İsrâfil öle
- 808 Evvel İsrâfil'e Hâk vire hayât
Nefh-i şûr için bula Hâk'dan şebât
- 809 Bula Mîkâ'il ü Cebrâyîl bile
Bu üçü evvel yarın haşre gele
- 810 Bu üçüne irişe Hâk'dan hitâb
Eylesün Rıdvân'ı 'adnüh feth-i bâb
- 811 Hulle vü tâc ü kemer kılsun yarağ
Zeyn kılsun ol habîbe burâğ
- 812 Ol Livâ-i Hâmd açılsun Aḥmed'e
'Azm olunsun ol münevver meşhede
- 813 Hâmd Livâsın feth idüben gideler
Ḳabr-i Aḥmed'den yaḡa 'azm ideler
- 814 Bile yanınca melâ'ik leşkeri
Haşre gelsün cümle 'âlem serveri
- 815 Ol muḡaddes merḡadinde bir nidâ
Evvelâ İsrâfil eyleye şadâ

816 Yâ Muhammed kum diye bâ-emr-i Hâk
Raḥmet-i Hâk'sın şefî'-i cümle-ḥalk

817 Muntaẓırdur cümle 'âlem ḥazrete
Hâk seni ister maḳâm-ı ḳurbete

818 Ḳabrün üstinde burâk ile livâ
Muntaẓırdur ḥazretüñe mâ-sivâ

819 Gel berü gel cümle 'âlem cânısın
Gel berü gel derdliler dermânısın

820 Gel berü gel ey şefâ'at kânısın
Gel berü gel 'âlemün sultânısın

821 Gel berü gel saña Âdem muntaẓır
Nüh u İbrâhîm ü İlyâs Hızır

822 Ḥazrete müştâk Müsî-i Kelîm
Kim cemâlün arzular Yûsuf kerîm¹²⁰

823 Hep melekler enbiyâ vü mürselîn
Ḥamd Livâsı sâyesin ister hemîn

824 'Âleme şâmil livânuñ sâyesi
Kim senüñdür ol şefâ'at pâyesi

825 Zülmet-i ḥaşrün bugün mişbâhısın
Hem der-i raḥmet bugün miftâhısın

826 Fâtih ü ḥâtim cihâna Muştafâ
Ḳıldı feyz [ü] raḥmete Hâk ıştıfâ

827 'Arşuñ yemîninde ol Rabbü'l-enâm
Aḥmed'e ḳıldı müheyyâ bir maḳâm

828 Nâmı Maḥmûd ol maḳâm-ı Aḥmedî
Ol şefâ'at menba'ı vü meşhedî

829 Ğıbta ḳıldı evvelîn [ü] âhirîn
Like sebḳat ḳıldı ḥatmü'l-mürselîn

[19a]

830 Ol maḳâma eyleye meb'ûş Hâk
Ol gün içre cümleten muḥtâc ḥalk

¹²⁰ Büyük dedesi Hz. İbrâhîm, dedesi İshak, babası Ya'küb ve kendisi olmak üzere peygamberlikte peş peşe gelmelerinden dolayı Hz. Yûsuf "Kerîm oğlu kerîm oğlu kerîm oğlu kerîm, İbrâhîm oğlu İshak oğlu Ya'küb oğlu Yûsuf" şeklinde vasıflandırılır ve onun insanların kerimi olduğu belirtilir.

- 831 Her nebî nefsi diyü ide nidâ
Ümmetî diyü ide Aḥmed şadâ¹²¹
- 832 Nişf-ı ümmetle şefâ'atle anı
Eyledi muhtâr fazlıyla Ğanî
- 833 Nişf-ı ümmet gire 'adne bî-ḥisâb
Çekmeye nişfi anuḡ aşlâ 'itâb
- 834 Eyledi Aḥmed şefâ'at ihtiyâr
Feyz-i fazlın baḡş idüp Perverdigâr
- 835 Da'vetini te'hîr kıldı ümmete
Maḡhar ola cümle 'afv-ı raḡmete
- 836 Raḡmet-i Ḥaḡ' dur anuḡ ḡadri refî'
Ol kebâ'ir ehline ola şefî'¹²²
- 837 Cân [ü] dilden eylemiş tevḡîd-i Ḥaḡ
Ol şefâ'atden yarın bulur sebaḡ
- 838 Evvelâ ola şefî' ol âlüne
Şâniyen¹²³ âle meveddet ehlüne
- 839 Muntazır ola ḡalâyıḡ maḡşere
Biḡ yıl ola cümle ḡâyim bir yire
- 840 Cem' oluban eydeler Âdem ḡanı
Bü'l-beşerdür def' idiserdür bunı
- 841 Evvelâ oldur ḡalîfe hem resül
Ol Şafıyy-i Ḥaḡ durur sözi ḡabül
- 842 Ola istimdâd andan evvelâ
Maḡşere faşl-ı ḡazâ Mevlâ ḡıla
- 843 Ol şecer eklinden ide i'tizâr
Diye nefsi ḡâlüm¹²⁴ nefsum baḡa kâr
- 844 Nüh İbrâḡim Mûsâ cümlesi
İdeler nefsi nübüvvet zümresi

¹²¹ Sahih rivayetlere göre, maḡşerin dehşetinden herkes, hattâ peygamberler de "Nefsî, nefsi!" (Nefsim, nefsim!..) dedikleri zaman, Hz. Peygamber "Ümmetî, ümmetî!" (Ümmetim, ümmetim!) diyerek ümmetini esirgemesini ve korumasını gösterecektir. (*Buhârî*, "Tevhid", 36; *Müslim*, "İmân" 326, 327).

¹²² "Benim şefaatiim ümmetimden büyük günah sahipleri içindir." (*Tirmizî*, Kıyâme: 11; *İbn Mâce*, "Zühd", 26; *Ahmed b. Hanbel*, 3/113).

¹²³ Bu kelime Arap harfli asıl metinde "Sâniyâ" şeklindedir.

¹²⁴ Bu mısradaki vezin aksıyor. "ḡâlüm" yerine "ḡâl-i" olsaydı zihafa gerek kalmazdı.

- 845 Diye İsâ anlara yâ mü'minîn
Bu maḳâm-ı¹²⁵ *rahmetel li'l-'âlemîn*
- 846 Nâmı Maḳmûd ol maḳâm-ı Aḫmedî
Aña maḫşûsdur şefâ'at meşhedî
- 847 Yâ Muḫammed eyde maḫşer ehli hep
Ḥaḳ Ḥabîbisin şefâ'at kı l taleb
- 848 Nâmuḡ Aḫmed'dür ki maḫmûdu'l-maḳâm
Kim saña virmiş ezel Rabbü'l-enâm
- 849 Kim buyurmuş dur[ur] ol ḫayrû'l-verâ
Fahır-i 'âlem ḫâce-i her-dü-serâ
- 850 Ol maḳâma 'azm-i himmet eyleyem
Bir meḫâmidle Ḥaḳ'a ḫamd eyleyem
- 851 Kimseler aşlâ aña ḫamd itmedi
Ol maḳâm-ı ḫamde hem ḳaşd itmedi
- 852 Cümle ḫamdi Ḥaḳ baña ilhâm ide
Feyz-i fażlından beni ikrâm ide
- 853 Secde idem ol maḳâm-ı ḫamde ben
Maḫv-ı muḫlaḳ zâhir ü bâtında ben
- 854 Feyz-i fażl-ı Ḥaḳ dilimde tercümân
Ḥaḳḳ ola ḫaḳḳa'l-yaḳîn baña 'ıyân
- 855 Ḥazret-i Ḥaḳ'dan ire câna nidâ
Ḳıl şefâ'at intihâ vü ibtidâ
- [19b]
- 856 Ref' eyle secdeden şimdi seri
Cümle ḫaḳḳuḡ rehberisin serveri
- 857 Va'de ḳılmışdur seni râzî idem
Her merâmuḡ yevm-i maḫşerde virem
- 858 Secdeden ben ḳalduram başum 'ıyân
Ümmetî yâ Rab diyem anda hemân
- 859 Feyz-i fażlından diye ol Zü'l-Celâl
Ey ḫabîbüm kı l şefâ'at kı l su'âl
- 860 Hep müyesser cümle maḳşûd merâm
Raḫmet-i Ḥaḳ'sın şefî'-i ber-devâm

¹²⁵ Bu kelime asıl metinde "makâmı" şeklinde yazılmış.

- 861 Zerr[e] tevhîd ola bir dilde şehā
Cümleye şāfi‘ olam tā intihā
- 862 Ol kebā’ir ehli olan ümmete
Ben şefi‘ olam huzūr-ı hāzrete
- 863 Şol kadar idem şefā‘atler yakīn
Uzada İblīs aḡa destin hemīn
- 864 Sebķ itmiş Hāķ ‘azābına kazā
Başına ḡaṭṭ çekmedi kilik-i rızā
- 865 Bu beşāretdür bu ‘āşī ümmete
Ġarķ ider (?) ‘uṣātı baḡr-i rahmete
- 866 Tevbe vü tevḡid ile her bir nefes
Ḥatm ola tevḡid ile āḡir nefes
- 867 Hürmetine yaradıldı kā’ināt
Hürmetine yarlıġar birķaĉ¹²⁶ ‘uṣāt
- 868 Faḡr-i ‘Ālem *rahmetel li’l-‘ālemīn*
Ġavṣ-i muṭlaķdur şefi‘ü’l-müzniḡin
- 869 Fātih ü ḡātīm ḡaķīķat Muṣṭafā
Ol siyādet şemsi olupdur vefā
- 870 Ruķ‘a-i *levlāk* anuḡ ḡil‘ati
Ġābe kavseyn oldu tāc-ı şāfveti
- 871 Hāzret-i Hāķ’dan şalāṭiḡ efdali
Rūḡına dā’im selāmuḡ ekmeli
- 872 Hāķ selāmı ālüne aşḡābına
Ġıdve-i ümmet ķamu aḡbābına
- 873 Hāķ rızāsı ümmetine ecma‘īn
Dā’im āmīn diyelüm ey mü’minīn

الحمد لله أولاً و آخرأ و الصلوة على خير الورى باطنأ و ظاهراً
تم المولود الشريف و المشهد المنيف فى المشهد
سلطان سليمان بقرب قلعة سكتوار رحمه الله بعين
عنايته الى يوم القرار بحرمة سيد المختار
و آله الاخيار و اصحابه الابرار

¹²⁶ Bu “birķaĉ” kelimesinin müstensih yanlışı olabileceġini, “birĉok” olması gerektiġi fikrindeyiz. Ćünkü Hz.Peygamber’in mahşerdeki şefaatine dair hadislerde duasıyla birķaĉ deġil, birĉok kimsenin baġışlanacaġı belirtilir.

SONUÇ

16. asrın ikinci yarısında Türkçe manzum mevlid yazmış edebî şahsiyetlerden biri de “Türbe Şeyhi” namıyla tanınan ve “Harîmî” mahlasını kullanan Bosnalı Ali b. Mustafa’dır. Harîmî’nin (ö. 1007/1598) “*Kitâb-ı Meşâhid-i Mevlid-i Ahmedî Salla’llâhu Aleyhi ve Sellem*” adını taşıyan mevlidinin büyük kısmı mesnevi şeklindedir. Varlığı birkaç sene önce öğrenilen bu eser, Arap harfli tek yazma nüshasına dayanılarak 2021’de kitap şeklinde yayınlanmıştır. Ancak bu neşirde söz konusu mevlidin yaklaşık dörtte birinin Latin harflerine aktarılmadığı görülmektedir. Bundan dolayı anılan yayından habersizken başladığımız çalışmayı haberdar olduktan sonra sürdürüp tamamlamanın uygun olacağı kararına vardık. Harîmî’nin mevlid türüne dair ilmî yayınlarda adı geçmeyen bu mesnevisini, geniş okuyucu kitlesinin erişebileceği elektronik bir dergide yayınlamak, hem mevcudiyeti pek bilinmeyen ve nüshası şimdiki mâlûmâtımıza göre tek olan bir eserin tam metin hâlinde ortaya konmasını sağlayacak, hem de mukayeseli araştırmalara imkân verecektir.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed (1418/ 1997). *Keşfü’l-hafâ ve müzîlû’l-ilbâs amme’s-tehere mine’l-ehâdis alâ elsineti’n-nâs*. Beyrut.
- ALPER, Ömer Mahir (1999). “İbn Sînâ, Eserleri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 337-345.
- ASLAN, Üzeyir (2009). “Fetihten Sonra Yazılmış Türkçe İlk Mevlid-i Manevî: Kerîmî’nin İrşâd’ı”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2, İstanbul: 19-80.
- AYDIN, Mehmet (1995). “Faraklit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 165-166.
- Bağdatlı İsmâil Paşa (1951-55). *Hediyetü’l-ârifîn esmâ’ü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn*, I. nşr. Kilisli Muallim Rifat-İbnülemin Mahmud Kemal, II nşr. İbnülemin Mahmud Kemal- Avni Aktuç, İstanbul.
- BALIĆ, Smail (1992). *Das Unbekannte Bosnien*, Europas Brücke zur islamischen Welt, Böhlau Verlag Köln Weimar Wien.
- BAŞ, Mustafa (2012). “Hz. Yahya ile İlgili Tefsir ve Tarih Kitaplarındaki Bir Rivayetin Karşılaştırmalı Tahlili”, *Dini Araştırmalar*, c. 15, sayı 41, s. 99-108.
- Bursalı Mehmed Tâhir (1318/1901?). *Meşâyih-i Osmâniyyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir (1333-42/1915-1923). *Osmanlı Müellifleri*, I-III. İstanbul.
- CEYHAN, Âdem ve Hasan Yılmaz (2022). “16. Asır Osmanlı Şairlerinden Harîmî’ye Ait Olduğu Tahmin Edilen Bir Eser: Kırk Hadis Tercümesi”. *Littera Turca*, C. 8, Sayı 1, s. 203-246.
- CEYHAN, Âdem ve Hasan Yılmaz (2021). “Harîmî’nin Kaside Şeklinde Bir Nasihatnamesi: Kasîde-i Levâyih-i Nesâyih”. *Mecmua*, Sayı 12, s. 1-23.
- CEYHAN, Âdem (2021). “Harîmî’nin Kırk Arapça Bilgece Sözü’nün Tercümesinden İbaret Bir Eseri: Çihil (Kelimât-ı) Hikmet”. *ESTAD Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 4, Sayı 1 s. 222-251.

- CEYHAN, Âdem (2003). "Harîmî'nin Hz. Ali'den Kırk Vecize Tercümesi". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 45-58.
- el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn (1404). *Silsiletü'l-Ehâdîsi'z-Da'îfe ve'l-Mevdu'a*. Riyad.
- ENÛŞE, Hasan (1383/2004). *Dânişnâme-i Edeb-i Fârisi, Edeb-i Fârisi Der-Anatoli ve Balkan* (1383). Tahran, c.6.
- İbrâhim Dede b. eş-Şeyh Alî, *Kenzü'l-esrâr ve Keşfü'l-estâr*, Manisa Yazma Eser Ktp. nr. 6260.
- KARAMAN, Hayreddin (1993). "Cuma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 8, s. 85-89.
- KASUMOVIĆ, Ismet (1987). *Filozofsko- Sufijska- Učenja Ali- Dede Bošnjaka* Doktorska didertacija. Sarajevo.
- KASUMOVIĆ, Ismet (1994). *Ali- Dede Bošnjak- I Njegova, Filozofijsko- Sufijska- Misao*, Sarajevo.
- Kâtib Çelebi (1286-87/1869-70). *Fezleke-i Târîh*, I-II.
- Kâtib Çelebi (1360-62/1941-43). *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat- Şerefeddin Yaltkaya, I-II, İstanbul.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir (1964). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Edebiyat Yayınevi.
- KÖKSAL, M. Fatih (2011). *Mevlid-nâme*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- KÖKSAL, M. Fatih ve Rifat Kütük (2022). "Vesîletü'n-necât'ın En Eski Nüshası ve Süleyman Çelebi'nin Bilinmeyen Şiirleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 28, İstanbul: 393-430.
- KÜTÜK, Rifat (2016). "Fetih Öncesinde Yazılmış Bir Mevlid: Ayasofya Müezzini Kemâl'in Mevlidü'n-Neb'îsi", *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 40, S 1, Sivas, 2016, s. 27-95.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1975). "Yeni Mevlid Metinleri", *Bilimsel Bildiriler*, 1972. Ankara: TDK Yay. s. 73-95.
- Mehmed Süreyyâ (1308-15/1891-98). *Sicill-i Osmanî yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, I-IV. İstanbul.
- Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*. I-V, 1987-1992.
- Muhammed Emîn el-Muhibbî (1284/1868). *Hulâsatü'l-eser fî (terâcimi) a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer*, nşr. Mustafa Vehbî. Kahire, I-IV.
- Münîr-i Belgradî, *Silsiletü'l-mukarrebîn ve Menâkıbü'l-müttakîn*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Bölümü. nr. 2819.
- Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Mecelletü'n-nisâb fî'n-niseb ve'l-kunâ ve'l-elkâb*, Süleymaniye yazma Eser Ktp. Hâlet Efendi nr. 628.
- Nev'îzâde Atâyî (2017). *Hadâiku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletî'ş-Şakâ'ik*, haz. Suat Donuk, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı,
- ÖZTÜRK, Muhammet Raşit (2021). *Ahmed'in Mevlid'i (Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin- Dizin)*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora tezi, Erzurum.
- ÖZTÜRK, Şeyda (2019). "Rûh-ı Nâtika Üzerine Yazılmış Bir Tasavvufî Manzume ve Ali Dede Bosnevî'ye Âidiyeti Mes'elesi". *Turkish Academic Research Review TARR Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 31 Aralık: 475-503.
- PEKOLCAY, Ayşe Necla (1993). *Mevlid*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- POPOVIC, Alexandre (tr.) Asma Rashid (1418/ 1997). "The Muslim Culture in The Balkans (16th- 18th Centuries)". *Islamic Studies* 36/ 2-3, Islamabad: 177-190

SARIKAYA, Bekir (1992). *Ârif Mürşidü'l-ubbad Nüsha-i Âlem ve Şehü'l-adem Mevlid (Giriş- Transkripsiyonlu Metin- Sözlük)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek lisans tezi.

The Encyclopaedia of Islam, Three, 2011/ 4, Leiden 2011.

TURAL, Secaattin (2011). *Hafî, Zâdü'l-Meâd (Kitâbü Mevlüdü'n-Nebî)*.

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10717,zadul-mead-secaattin-tural-pdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 23/10/2022).

TÜRKMEN, Nihal Çağman (2019). *Ali Dede Bosnevî, Hayatı, Eserleri ve Fezâ'ilü'l-cihâd'ı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Yüksek lisans tezi.

TÜRKMEN, Nihal Çağman (2021). *Zigetvar Türbedarı Ali Dede Bosnevî'nin Hayatı, Eserleri ve Kırk Hadis Derlemeleri*. İstanbul: Hiperyayın.

TÜRKMEN, Nihal Çağman (2021). *Kitâb-ı Meşâhid-i Mevlid-i Ahmedî- Zigetvar Türbedarı Ali Dede Bosnevî*. İstanbul: Hiperyayın.

ÜNVER, İsmail (1977). "Ahmedî'nin İskender-nâmesindeki Mevlid Bölümü". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten* C. 25: 355-411.

YÜCEER, Mustafa (2021). *Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

15. YÜZYIL TÜRKÇE TIP ESERLERİNDEN SULTÂNİYYE VE SÖZ VARLIĞI¹

Sultâniyye and Its Vocabulary From Turkish Medical Works of The 15th Century

Mihrican ÇOLAK¹

¹ Arş. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mihrican@kocaeli.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3298-058X.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 15.09.2022
Kabul/Accepted: 29.10.2022

DOI:10.20322/littera.1175829

Anahtar Kelimeler

Eski Anadolu Türkçesi, XV. yüzyıl Türkçe tıp eserleri, Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî, Sultâniyye, söz varlığı.

ÖZ

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan Sultâniyye, hem Türk dili hem de tıp tarihi açısından önemli bir eserdir. Eserin yazarı döneminin önde gelen hekimlerinden biri olduğu bilinen, ancak hayatı ve eserleri hakkındaki bilgilerin kaynaklarda farklılık gösterdiği Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî'dir.

XV. yüzyılda yazılan Sultâniyye'nin konusunu koruyucu hekimlik oluşturmaktadır. Yazar, Çelebi Mehmed'e (1413-1421) ithaf ettiği düşünülen eserinde sağlığı korumak için ne zaman nelerin yenilip içilmesi ve nelerin giyilmesi, bazı durumlarda nasıl davranılması gerektiği konusunda bilgiler vermektedir. On dört bölümden oluşan eserde yazar, bölümleri fasıllara ayırarak suların, hararetin, hamamın, kusmanın, ishal ve kabızlığın fayda ve zararlarına; yiyecekler ve giyecekler hakkında bilgilere ve cinsel ilişki için önerilere; göz ve kulak sağlığı ile uykunun bedene etkisine; müşhil şaraplar, haplar ve hukneler hakkında bilgilere yer vermektedir. Eserin, içerisinde yer alan hastalık, bitki, hayvan, ilaç, gıda, giysi, eşya vb. adlar bakımından zenginliği dikkate değerdir. Sultâniyye, zamanının diğer tıp eserleri gibi dil tarihi, tıp tarihi, eczacılık, botanik, halk hekimliği vb. için kaynak niteliği taşımaktadır.

Bu çalışma, eserin tanıtılması ve söz varlığının incelenmesinden oluşmaktadır. Eserin tanıtılması kısmında Sultâniyye'nin yazarı, eserin adı, kaynakları, ithaf edildiği kişi, yazılış sebebi, konusu ve nüshaları hakkında bilgi verilmektedir. Sonrasında eserde yer alan bitki, hayvan, gıda, giyecek, eşya vb. adlar ile eylemlerden oluşan söz varlığı üzerinde durulmaktadır. Söz varlığı incelenirken sözcüklerin kökenleri ve kullanım sıklıkları belirtilmiştir. Sonuç olarak ilk sırada Türkçe adların, ikinci sırada ise Arapça adların kullanıldığı görülmektedir.

ABSTRACT

Sultaniye, which is among the works of the Old Anatolian Turkish period, is an important work in terms of both the Turkish language and the history of medicine. The work's author is Mohammed bin Mahmud-ı Shirvani, who is known to be one of the leading physicians of his time, but the information about his life and works differs in the sources.

The subject of Sultaniye, which was written in the 15th century, is preventive medicine. In his work, which is thought to be dedicated to Çelebi Mehmed (1413-1421), the author gives information about when to eat and drink, what to wear and how to behave in some cases to protect health. In the work consisting of fourteen chapters, the author divides the chapters into chapters and discusses the benefits and harms of water, heat, bath, vomiting, diarrhea, and constipation; information on food and clothing and advice on sexual intercourse; eye and ear health and the effect of sleep on the body; It contains information about laxative wines, pills, and huge. The disease, plant, animal, medicine, food, clothing, goods, etc. its richness in terms of names is remarkable. Sultaniye, like other medical works

¹ Bu makale, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD bünyesinde Dr. Öğr. Üyesi Nesrin Altun danışmanlığında hazırlanan "Sultâniyye (İnceleme, Metin, Dizin)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

of its time, has a history of language, history of medicine, pharmacy, botany, folk medicine, etc. a resource.

This study consists of introducing the work and examining its vocabulary. In the introduction part of the work, information is given about the author of Sultaniye, the name of the work, its sources, the person to whom it was dedicated, the reason for writing, its subject, and copies. Afterward, plants, animals, food, clothing, goods, etc. in the work. Vocabulary consisting of nouns and verbs is emphasized. While examining the vocabulary, the origins of the words and their frequency of use are indicated. As a result, it is seen that Turkish names are used in the first place and Arabic names are used in the second place.

Atıf/Citation: Çolak, M. (2022), "XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Eserlerinden Sultâniyye ve Söz Varlığı", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 828-854.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mihrican ÇOLAK, mihrican@kocaeli.edu.tr

GİRİŞ

Anadolu'da Türk yazı dilinin XIII. yüzyılda oluştuğu bilinmektedir. Anadolu Selçuklu Devletinde din dili ve medrese dili Arapça, divan dili ve edebiyat dili Farsçadır. Bu dönemde yazı dili Türkçe değildir, ancak halkın dilinin Türkçe olması nedeniyle halka seslenen eserlerin de Türkçe olması ve XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkçe eserlerin de yazılmış olmasıyla Türkçenin XII-XIII. yüzyıllarda bir yazı dili olma yolunda ilerlediği görülür. 1277'de Karamanoğlu Mehmed Bey devletin resmi dilinin Türkçe olduğuna dair bir emir çıkarır. 1307'de Selçuklu Devletinin yıkılmasından sonra Anadolu Beylikleri döneminde resmî dil Türkçe olur (Korkmaz 2009: 63-64). Özellikle Candar, Germiyan, Aydın ve Osman Oğulları'nın Türkçeye, bilime, ilim ve sanat adamlarına verdikleri önemle birlikte bu dönemde pek çok eser telif ve tercüme edilir (Bayat 2010: 283). Bu eserler arasında tıp eserleri de bulunmaktadır.

İslâm tıbbından, folklorik tıptan ve Eski Yunan tıbbından etkilenecek oluşan Türk tıbbına (Süveren-Uzel 1988: 127) dair eserler XIV. yüzyıldan itibaren yazılmaya ve tercüme edilmeye başlanmış olup hem tıp tarihi hem de dil tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.

Beylikler zamanından itibaren, beylerin Türkçeye verdikleri önemle birlikte, diğer eserlerde olduğu gibi tıp eserleri de halkın anlamasını kolaylaştırmak ve bir kısmı hekim olan müellifler tarafından usta çırak ilişkisini sağlamak amacıyla Türkçe olarak, sade bir dille yazılmıştır.

13. ve 15. yüzyıllar arası yazılan önemli tıp kitapları; *Tuhfe-i Mubarizi* (Hekim Bereket, İbni Sinâ'nın Kanun'unu esas alarak yazmıştır.), *Edviye-i Müfredde* (Türkçe telif edilen ilk eser olarak bilinir; 1387'de İshak bin Murad tarafından yazılmıştır), *Kitâb-ı Hülâsâ der İlm-i Tıbb* (Hekim Bereket), *Terceme-i Müfredât-ı İbni Baytar* (İbnü'l-Baytar'ın Câmî'ü'l-Müfredâtü'l-Edviye ve'l-Agdiye adlı eserinin Aydınoglu Umur Bey adına yapılan bir tercümesidir), *Kâmilü's-Sinâ'a* (Ali bin Abbas'ın aynı adı taşıyan eserinin bir tercümesidir), *Müntahâb-ı Şifâ* (Hacı Paşa'nın Kitâb-ı Sa'âde ve'l-İkbâl alâ Arba'a Akvâl adlı Arapça eserinin tercümesidir.), *Teshîl* (Hacı Paşa'nın, Müntahâb-ı Şifâ adlı eserinin kısaltılmış şeklidir.), *Tervihü'l-Ervah* (Ahmedî tarafından yazılan manzum bir tıp eseri), *Yâdigâr-ı İbn-i Şerif* (Gazi Umur Bey için Bursa'da yazıldığı tahmin edilmekte), *Kitâb-ı Hulâsâ-i Tıbb* (Cerrah Mes'ud), *Kitâbü'l-Müntahab fî't-Tıbb* (Abdulvehab bin Yusuf ibni Ahmed el-Mârdânî), *Tıbbî Nebevî* (Ahmedi Dâî),

Mecmuâtü'l-Fevâ'id (Hekim Beşir Çelebi, 1436), *Zâhire-i Murâdiye* (Mü'min bin Mukbil Sinobî, 1437), *Miftâhü'n-nûr ve Hazâinü's-Sürûr* (Mü'min bin Mukbil Sinobî), *Tuhfe-i Murâdî fî İlm-i Cevâhîr* (Muhammed bin Mahmud-ı Şîrvânî), *Mürşîd* (Muhammed bin Mahmud-ı Şîrvânî, 1438), *Kitâbü'l-Mühimmât ve Kemaliyye'dir* (Doğan, 2009: 9-14).

Muhammed bin Mahmud-ı Şîrvânî tarafından yazılan Sultâniyye, Türkçe ve Türk tıp tarihi açısından döneminin önemli eserleri arasında yer almakta ve diğer tıp eserleri gibi dil tarihi, tıp tarihi, eczacılık, botanik ve halk hekimliği için kaynak niteliği taşımaktadır.

Bu çalışmada, Sultaniye adlı eser tanıtılmaya çalışılarak eserin söz varlığı üzerinde durulmuştur. Sözcükler kökenlerine göre sınıflandırılmıştır. Makalede çok yer kaplayacağı düşüncesiyle sözcüklere ait dizin bilgilerine yer verilmemiş, kelimelerin eserde kaç defa kullanılmış oldukları kelimelerin yanında parantez içinde belirtilmiştir.

1. Sultâniyye

Sultâniyye, Şîrvânî'nin koruyucu hekimlik üzerine yazdığı bir eseridir. Eserin yazılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir; ancak Hafız Ahmed Paşa ve Şehit Ali Paşa nüshalarında eserin Çelebi Mehmed'e ithaf edilmiş olduğu bilgisinin yer almasından dolayı onun hükümdarlığı sırasında, yani 1413-1421 yılları arasında yazıldığı düşünülmektedir (ayrıca bk. "Sultâniyye'nin İthaf Edildiği Kişi").

Eser, ilk kez Sedat Kumbaracılar tarafından 1949 yılında tanıtılmış olmasına rağmen tıp tarihçileri bu eserden bahsetmemişlerdir. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki iki nüshasından ise ilk defa, 1984 yılında yayımlanan İslami Tıp Yazmaları Katalogu'nda bahsedilmiştir (Argunşah 1999: 7).

Eser üzerinde daha önce Ferhat Kurban eserin iki nüshasını karşılaştırarak bir yüksek lisans çalışması yapmıştır (Kurban, 1990). Bu nüshalar, Süleymaniye Kütüphanesi'nin Serez Bölümü 2756 ile Ali Paşa Koleksiyonu 2074/1 46'da bulunan nüshalardır. Daha sonra tespit edilen dört nüshayla birlikte Sultâniyye'nin altı nüshası üzerinden bir doktora çalışması yapılmıştır (Aynacı 2014). Eserin İngiltere nüshası üzerinde ise bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır (Balci 2021).

Sultâniyye'de geniş yer tutan sağlığı koruma konusunda yeme içme üzerine verilen bilgilerden yola çıkılarak hazırlanan çalışmalar da bulunmaktadır (Argunşah 2005; Argunşah ve Çakır 2005; Harmancı ve Akpınar 2009).

1.1. Sultâniyye'nin Müellifi Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî'nin Hayatı ve Eserleri

Şîrvânî adından Azerbaycan'ın Şirvan bölgesinde doğduğu veya Şirvanlı bir aileden olup Anadolu'da doğduğu düşünülmektedir. Şîrvânî'nin hayatı hakkında kaynaklardaki bilgiler yetersizdir ya da Şîrvânî, başka Şîrvânîler ile karıştırılmıştır. Yazarın adı birçok kaynakta farklı şekillerde geçmektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Argunşah 1999:1-2). Hayatı hakkındaki bazı bilgilere yalnızca eserlerinden ulaşılmaktadır. Sultâniyye adlı eserinin İngiltere nüshasında, Peygamberimizin hadisi üzerine ilim öğrenmek için Mısır'a gittiği ve orada tıp ilminin önde gelen isimlerinin kitaplarını okuduğu, hastanelere gidip geldiği, ilaç yapımıyla uğraştığı ve daha sonra Anadolu'ya döndüğü bilgisini verir. Cevhernâme adlı eserinde dünyevî ve uhrevî ilimleri öğrendikten sonra Anadolu'da tıp

ilmiyle uğraştığını belirtmektedir. Tuhfe-i Murâdî adlı eserinden Şirvânî'nin II. Murad ve Çelebi Sultan Mehmed'e yakın olduğu anlaşılmaktadır. Tuhfe-i Murâdî ve kulunç risalesini Bursa'da yazmış olması ise, yazarın Bursa'da yaşadığı bilgisini bize vermektedir. Mürşid'i 841/1438'de yazdıktan sonra başka bir eser yazmaması ve devrinin hemen bütün önemli kişilerine bir eserini ithaf etmiş olduğu halde, Fâtih Sultan Mehmed'e bir eser sunmamış olması, onun 1438-1451 yılları arasında öldüğünü düşündürmektedir. 15. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı tıbbında en çok eser veren müellif olan Şirvânî'nin dinî, tıp, eczacılık, kıymetli taşlar, ölçü tartı aletleri ve yemek konularında altısı Arapça, altısı Türkçe olan telif ve tercüme eserleri bulunmaktadır (Argunşah 1999).

Türkçe Eserleri

1. İlyâsiyye: Şirvânî'nin Menteşeoğulları'ndan İlyas Bey (ö. 824/1421) adına Arapça yazdığı ve yine onun isteği üzerine Türkçe'ye çevirdiği tıbbî bir eserdir. Eserin Türkçesi, Sadık Yazar tarafından Cezayir Milli Kütüphanesi'nde bulunmuş ve sonrasında Nuray Demir Öztürk tarafından bir makale ile tanıtılmıştır (2018; 2019). Eserin yazılış yılı bilinmemektedir, ancak İlyas Bey'in Menteşeoğulları tahtına geçtiği yıllarda (1403-1414) yazılmış olma olasılığı bulunmaktadır. Harekeli nesihle yazılan eser, bir mukaddeme ve on altı baptan oluşmaktadır. Eserde hayvanlar ve bitkilerin faydaları, ilaç terkipleri ve bunların faydaları ile nasıl kullanılmaları gerektiğine dair bilgiler yer almaktadır (Demir Öztürk 2019).

2. Cevhernâme: Şirvânî'nin değerli taşlarla ilgili eseridir. Timurtaş Umur Bey'e 831/1427 yılında takdim edilmiştir. Eser, 25 baptan oluşmaktadır ve her bapta değerli bir taş tanıtılmaktadır. Tek nüshası bilinen eser üzerine Murat Aktürk tarafından hazırlanan bir lisans bitirme tezi bulunmaktadır (Argunşah 2018).

3. Tuhfe-i Murâdî: Şirvânî'nin 833/1430 yılında Bursa'da II. Murad'a sunduğu, konusunu değerli taşlar, kuvvet verici ilâçlar ve itriyatın oluşturduğu eseridir. Cevhernâme'nin genişletilmiş hali olan eser, sade bir Türkçeyle yazılmıştır. Eser, Mustafa Argunşah tarafından önce doktora tezi olarak hazırlanmış, daha sonra yayımlanmıştır (Argunşah 1999).

4. Kitâbü't-Tabîh Tercümesi: Şirvânî, Bağdâdî'nin 623/1226 yılında yazdığı yemek tariflerine ait eserini Türkçeye çevirmiş ve kendisi de esere bazı yemek tarifleri eklemiştir. 237 yemek tarifi içeren eser, Argunşah ve Çakır tarafından kitap olarak yayımlanmıştır (2005).

5. Sultâniyye: Şirvânî'nin koruyucu hekimliğe dair yazdığı bir eseridir. İlerleyen bölümlerde ayrıntılı bir şekilde tanıtılacaktır.

6. Mürşid: Şirvânî'nin göz hastalıklarına dair eseridir. Üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde gözün anatomisi, ikinci bölümde göz hastalıkları, üçüncü bölümde ise göz hastalıklarında kullanılan ilâçlar anlatılmaktadır. Necdet Okumuş, eseri önce doktora tezi olarak hazırlamış ve daha sonra Ali Haydar Bayat ile birlikte kitap olarak yayımlamıştır (2004).

Arapça Eserleri

1. İlyâsiyye: Şîrvânî'nin Menteşeoğulları'ndan İlyas Bey (ö. 824/1421) adına Arapça yazdığı ve yine onun isteği üzerine Türkçe'ye çevirdiği tıbbî eseridir. Eserin Türkçesi bulunmuş, ancak Arapçası tespit edilememiştir.

2. Ya'kûbiyye: Germiyan beyi Emir Yakup bin Emir Süleyman Şah'a (1402-1429) sunulan ve koruyucu hekimliğe dair Arapça bir eserdir. 95 varaklık eser, bir mukaddime ile 23 fasıldan oluşmaktadır. 80. varaktan sonrasının başka bir esere ait olduğu düşünülmektedir. Bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Bölümü 2118 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

3. Ravzatü'l-İtr: Eczacılık, güzel kokular ve içeceklerle ilgili Arapça olarak kaleme alınmış, kırk dört baptan oluşan bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa bölümü 506 numarada kayıtlı bir nüshası tespit edilmiştir. Şîrvânî bu eserinde, kendi tecrübeleriyle birlikte yararlandığı eserlerin bir kısmını rumuzlarla göstermiştir.

4. el-Faslu'l-âşîru fî Ma'rifeti'l-evzânî ve'l-mekâyîlî min Mürekkebât-ı Ravzatü'l-İtr: Eserde ölçülerden, ölçü ve tartı aletlerinden bahsedilmektedir. 149b-153b arasında beş varaktan oluşmaktadır. Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa bölümü 2093/2 numarada kayıtlıdır.

5. Risâletü mine't-tıb fî Beyânî Mübtelâ bihî mine'l-kulunc: Bir mukaddime ve bir baptan meydana gelmektedir. Kulunc ve ihtibas hastalıklarının belirtileri, sebepleri ve tedavi yöntemlerinin anlatıldığı eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa bölümü 2045/3 numara kayıtlıdır.

6. Miftâhu'n-necât lemâ Yenfetihu bihî Ebvâbu'l-birri ve's-saâdet: Kırk iki bölümden oluşan eserin bilinen tek nüshası Tire Necip Paşa Kütüphanesi Diğer Vakıf Eserleri Bölümü 905 numarada kayıtlıdır. Eserde Kuran'ın anlamı açıklanmaya çalışılmaktadır.

Şîrvânî'ye atfedilen, ancak yapılan araştırmalar sonucu ona ait olmadığı belirlenen eserler de bulunmaktadır. Bunlar, *Baz-nâme Tercümesi*, *Harîdatü'l-acâ'ib ve Farîdetü'l-garâ'ib Tercümesi*, *Kemâliyye*, *Murâd-nâme ve Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi'dir* (Ayrıntılı bilgi için bk. Argunşah 1999: 29-38).

1.2. Sultâniyye'nin Nüshaları

Sultâniyye'nin nüshaları birbirlerinden farklılıklar arz etmektedir. Hepsinde kelime yazımlarında farklılıklar; kelime, cümle ya da paragraf eksiklikleri veya fazlalıkları bulunmaktadır.

Eserin tespit edilen altı nüshası vardır. Bunlar, Süleymaniye Kütüphanesi Serez 2756, Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonu 2074/1, Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu 34 Ha 184/2, Manisa İl Halk Kütüphanesi Eski Eserler Bölümü 1848/4, Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü R1585/1 ve British Library Oriental and India Office Collection 15049 numarada kayıtlıdır.

1.2.1. Süleymaniye Kütüphanesi Serez Bölümü 2756: Nüsha, 11 satırlık (86^b'de satır sayısı 10) 88 varaktan oluşmaktadır. Nüshanın ölçüleri 214×150 (120×90) mm.'dir. 1^b-88^a yaprakları arasında bulunan eser, harekeli nesih yazı türüyle yazılmıştır ve mukavva cilt içindedir. Eserin başlığı *Hazâ Kitâb-ı Sultâniyye*'dir. Eser, "Şükri bî-müntehâ ve hamd-ı bî-girân..." diye başlar. Müellifin adı, nüshada *Muhammed bin Şîrvânî* olarak geçmektedir.

Eserin ithaf edildiği kişi “sultân bin sultân Muhammed bin Murad Han” olarak tanımlanmakta yani eser Fatih Sultan Mehmed’e ithaf edilmiş görünmektedir. Eserin sonunda bulunan “Tahriren fi evâil safer, sene 918 fi şehri Sirûz, temmet, bi-makâm-ı câmi’-i Muhammed Beg İbni Ahmed Pâşâ” (88^a) ifadesinden eserin istinsahının 1512 yılında Siroz’da (Serez) Gedik Ahmed Paşa’nın oğlu Mehmet Bey’in 1492-93 yılında yaptırmış olduğu Mehmet Bey Camii tarafında tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Nüshanın 60^a sayfasından itibaren diğer nüshalarda bulunmayan kısım başlamaktadır. Bu kısımda pek çok şerbet, macun, hoşaf, gülbeşeker, ilaç tarifi yapılarak bunların her birinin insan sağlığına faydalarına yer verilmektedir. Bu kısımda yer alan şurup ve huknelerin bir kısmı *Kitâbü’t-tabîh Tercümesi*’nde de bulunmaktadır (Argunşah, 1999: 10). Ayrıca eserin 86^b/8-88^a/4 arasında aruzun remel bahrinin “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbıyla yazılmış, “Gördi vü bildi cihânun hâlini / Ana göre işledi a’mâlini” ile başlayıp “Tanrı rahmet eyleye ol cânı çün / Kim du’â ihsân ide yazan için” beytiyle biten ve 28 beyitten oluşan bir manzume bulunmaktadır. Bu kısımların esere müstensih tarafından eklendiği düşünülmektedir.

Metin siyah mürekkep ile yazılmış; bab ve fasıl başlıkları, şarap ve ilaç isimleri, şahıs isimleri ve vurgulanan yerler ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eser harekeli bir metindir, ancak 67^a sayfasından itibaren hareketler düzensizleşmekte ve sonraki sayfalarda hareke kullanımı azalmaktadır. Bazı kelime ve cümleler ise tamamen harekesizdir.

1.2.2. Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonu 2074/146: Nüsha nesih yazıyla yazılmıştır. 1^b-46^a varakları arasında 13 satırlık 46 varaktan oluşmaktadır. Nüshanın ölçüleri 203×145 (142×93) mm.’dir. Eser siyah mürekkeple yazılmıştır. Bab ve fasıl başlıkları, ilaç adları, özel isimler... vb. ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüsha harekesizdir, sadece Arapça başlıklarda hareke kullanılmıştır. Nüshada sonradan koptuğu anlaşılan eksik bir varak (21^a-22^b) bulunmaktadır.

Kitabın ve müellifin adı 1^b’de “Hazâ Kitâbu Sultâniyye Rûviye ‘an Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî” olarak geçer ve eser bu başlıkla başlar. İlk satır “Şükr ü sipâs bî-pâyân ve hamd bî-kıyâs bî-girân” diye başlar. Nüshanın son sayfası olan 46^a’da دواء الحميت رأس كل داء و المعهدت بيت كل داء hadisi yer almaktadır. “Yani çok yemek her rencin evidür ve sakınmak düğeli sağlığıun başıdır.” diye hadis Türkçeye çevrilerek eser bitirilir.

1.2.3. Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu 34 Ha 184/2: Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihini bilinmemektedir. Arap-Nesih yazıyla yazılan eser, 83^b-115^a varakları arasındadır ve 15 satırlık 32 varaktan oluşmaktadır. 207×145 (140×93) mm. ölçülerine sahiptir. Harekeli bir metindir, ancak kelime bütününde hareke kullanılmamıştır. Metin siyah mürekkeple yazılmış; bab ve fasıl başlıkları, ilaç adları... vb. ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin başında kırmızı mürekkeple *Sultâniyye* yazmaktadır. Eser besmele ve ardından “Şükr ü bî-müntehâ ve hamd-ı bî-girân...” diye başlamakta ve “udu’l-kahr (3), bal mumı (5), dehnel yağı, zeyt yağı (3), (...) (3), dar-ı fülful (3) nafi ola.” diye bitmektedir. “Temmet” yazısından sonra sayfanın alt tarafında, “macûn-ı müferrih-i mukavvi” adında bir tarif daha yazılıdır. Yazarın adı “Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî” olarak geçmektedir.

1.2.4. Manisa İl Halk Kütüphanesi Eski Eserler Bölümü 1848/4: *Letâif-i Halîle* adıyla yazarın farklı bir eseri gibi gösterilen nüshanın Ali Haydar Bayat (1996) tarafından yazarın başka bir eseri olmayıp Sultâniyye'nin bilinmeyen bir nüshası olduğu tespit edilmiştir. Necdet Okumuş da yaptığı bir çalışmada (1998) bu nüshadan bahsetmektedir. *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın* kataloğunda adı *el-Letâ'ifü'l-Celîle* olarak geçmektedir². Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihisi bilinmemektedir. Nüsha, harekesiz sülüs yazı türüyle yazılmıştır. 115^a-146^b varakları arasında yer alan nüsha, bazı sayfaların 15 ve bazılarının 18 satırdan oluşmasıyla birlikte çoğunlukla 19 satırlık 31 varaktan oluşmaktadır. 205×115 (148×95) mm. ölçülerindedir. Sultâniyye, nüshanın 115^a ile 137^b/14 varakları arasında bulunmaktadır (22 varak). 137^b/14'te başlayan ve *Mücerrebât* başlığı taşıyan bölümde, birçok hastalığın tedavisinde kullanılan müfred ve mürekkebe ilaç terkiplerine yer verilmektedir. Bu kısım diğer nüshalarda bulunmamaktadır. Eser *Risale-i Mekulat*, *Muhtasar-ı Tıbb*, *Muhtasar-ı İhtiyarat-ı Bedii* ve *Tadilü'l-Ulum*'la birlikte bir mecmua içinde yer almaktadır. 2, 12 ve 13. babların başlıkları fasıl olarak gösterilmektedir.

Eser, 115^a'da besmele ile başlamakta "Şükr bî-müntehâ ve hamd bî-girân..." diye devam etmektedir. Mukaddemesi 116^b'de başlayan nüsha, 137^b/14'te "(...) edenler nâfi ola inşallah." diye bitmekte ve buradan itibaren diğer nüshalarda bulunmayan mücerrebat kısmı başlamaktadır.

1.2.5. Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmalar R1585/1: Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihisi bilinmemektedir. Bu nüshada da eserin ithaf edildiği kişi "sultân bin sultân Muhammed bin Murad Han" olarak tanımlandığından nüshanın, Fatih Sultan Mehmed zamanında ya da sonrasında istinsah edilmiş olduğu düşünülmektedir. Nestalik yazıyla yazılan eser, 1^b-43^a arasında, 13 satırlık 42 varaktan oluşmaktadır. Eser, siyah mürekkeple yazılmıştır. 13. varağa kadar başlıklarda kırmızı mürekkep kullanılırken, sonraki varaklarda koyu siyah mürekkep kullanılmış ve yazı boyutu büyütülmüştür. Eser, harekeli bir metindir. Esere besmele ile başlanmış, bir başlık kullanılmamıştır.

Eser besmeleden sonra "Şükr-i bî-müntehâ ve hamd-ı bî-girân..." diye başlamakta ve "evvelden tâ ahire inşallahu'l-azîz temmet bi avnillah" diye bitmektedir.

1.2.6. İngiltere British Library Oriental and India Office Collection 15049: Nüshanın, elimizdeki en eski nüsha olduğu düşünülmektedir. Önler (1998) ve Küçüker (2010) nüshasının istinsah yılını 1434 olarak belirtirler. Eserin müstensihisi bilinmemektedir. Harekeli nesih ile yazılmış olan eser 15 satırlık 81 sayfadan oluşmaktadır. İlk sayfadan sonra, 1'den başlayarak, her sayfaya numara verilmiştir. Hiçbir sayfanın sonunda ta'kîbe³ bulunmamaktadır.

Eser, *Kitab-ı Güzide-i İlm-i Tıbbdur* (Tıp ilminin güzide kitabıdır) başlığıyla başlamaktadır. Besmele ve sonrasında "Şükr-i bî-mümtehâ ve hamd-ı bî-kerân ol zâta kim beydâ-yı ahadiyyetinde" diye devam etmekte ve "eczâyı

² <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/el-letaiful-celile/106602>

³ Ta'kîbe: "Yazma bir eserde, sayfa sıralamasının doğruluğunu teyit amacıyla sayfanın sonuna, bir sonraki sayfanın baş tarafından yazılan kısım" (Yılmaz 2020: 19).

berâber dögeler ve eleyeler misvaklanalar nâfi gele inşallahu Ta'alâ" diye bitmektedir. Temmet yazısının yanında *Fihrist-i Tıbb* yazmaktadır.

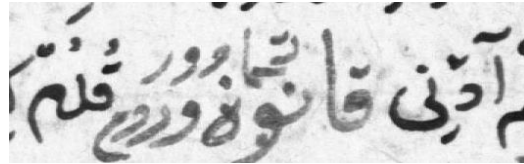
Nüşadan, ilk defa Zafer Önler (1998) Şirvânî'nin farklı bir eseri olarak bahsetmiş; eserin Sultâniyye ile benzerliğine değinen kişi ise Paki Küçüker olmuştur (2010).

Müellifin adı eserde *Muhammed ibn Mahmûd Şirvânî* olarak geçmektedir. Bu nüshada yazar, hayatıyla ilgili olarak diğer nüshalarda bulunmayan bilgiler de vermektedir (bk. Eserin Yazılış Sebebi).

Müellif, diğer nüshalarda eserini on dört bab olarak yazdığını belirtirken bu nüshada eserini on beş bab üzerine yazdığını belirtmektedir; ancak diğer nüshalarda olduğu gibi bu nüsha da on dört babdan oluşmaktadır.⁴

1.3. Sultâniyye'nin Adı

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığının sitesinde yer alan tanıtımlarında eserin adıyla ilgili olarak "Eser Muhammed Çelebi döneminde telif edildiği için ona atfen 'er-Risâle es-Sultâniyye fi el-Tıbb' denilmiştir." bilgisi bulunmaktadır. Hafız Ahmed Paşa nüshasının ilk sayfasının üzerinde kırmızı mürekkeple *Sultâniyye*, Serez nüshasında *Hazâ Kitâb-ı Sultâniyye*, Şehit Ali Paşa nüshasında eserin ve müellifin adı 1^b'de *Hazâ Kitâbu Sultâniyye Rûviye 'an Muhammed bin Mahmûd-ı Şirvânî* olarak geçmektedir. Bosna ve Manisa nüshalarında bir başlık kullanılmamıştır. İngiltere nüshasının başlığı *Kitab-ı Güzide-i İlm-i Tıbbdur* "Tıp ilminin güzide kitabıdır" şeklindedir. Eser adından bahsedildiği bölümde, eserin diğer nüshalarında "adını Sultâniyye kodum" denilirken, İngiltere nüshasında "adını Kânûn (...) kodum" denilmektedir (bk. Resim 1).⁵

Resim 1:

1.4. Sultâniyye'nin İthaf Edildiği Kişi

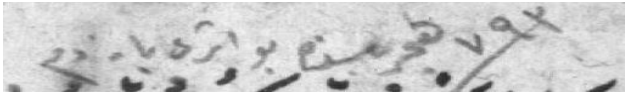
Sultaniyye'nin Manisa ve İngiltere nüshalarında, eserin ithaf edildiği kişinin adı yazmamaktadır. Hafız Ahmed Paşa ve Şehit Ali Paşa nüshalarında ise eserin Çelebi Mehmed'e ithaf edildiği bilgisi "sultân bin sultân Muhammed bin Bayezid bin Murad bin Orhan (...)" şeklinde geçmektedir. Serez (istinsah tarihi 1512) ve Bosna nüshasında ise "sultân bin sultân Muhammed bin Murad Han" yazmaktadır, yani eser Fatih Sultan Mehmed'e ithaf edilmiş görünmektedir. İngiltere nüshası göz önünde bulundurularak eserin 1434 yılında istinsah edildiği

⁴ Bu nüshanın bazı bölümlerinin yerlerinin diğer nüshalara göre farklı olması, eserin farklı bir ada sahip olması, diğer nüshalarda bulunmayan bilgilerin bu nüshada bulunması, İngiltere nüshasının Sultaniyye'nin ilk yazılan hali olduğunu ve diğer nüshaların eserin sonradan değiştirilmesiyle oluşturulduğunu düşündürmektedir.

⁵ İngiltere nüshası en eski nüsha olarak kabul edildiğinde eser adının sonradan "Sultâniyye" olarak değiştirilmiş olduğu ya da daha sonra istinsah edilen nüshalarda müstensihlerin eserin adını okuyamayıp eser adını Sultâniyye'ye dönüştürmüş oldukları düşünülebilir.

düşünüldüğünde, ithafın Fatih Sultan Mehmed'e yapılmış olamayacağı açıktır. Fatih Sultan Mehmed 1432 yılında doğmuştur (İnalçık 2003b) ve eserin İngiltere nüshası istinsah edildiğinde henüz iki yaşındadır.

İstinsah tarihinin 1434 olduğu düşünülen İngiltere nüshasının a varağının üstünde başka bir mürekkep ve hatla "793 hicrinde bu eseri yazdum." ibaresi bulunmaktadır ki (bk. resim 2) bu, eserin yazılış tarihi olarak 1390/1391 yılını göstermektedir. 1390 tarihinde Çelebi Mehmed henüz beş yaşındadır (İnalçık, 2003: XXVIII, 391-394) ve o tarihte tahtta bulunan padişah Yıldırım Bayezid'dır (İnalçık, 1992: V, 231-234). Eserin altı nüshasının ikisinde müellifin, eserini Çelebi Mehmed'e, iki nüshasında ise Fatih Sultan Mehmed'e ithaf ettiği bilgilerinin yer almasına bakılarak, müellifin, eserini ilk olarak Yıldırım Bayezid'a ya da bir başka beye ithaf ettiği ve eserin sonraki istinsahlarında ithafın değiştirildiği de düşünülebilir. Ancak elimizde 793 tarihini destekleyecek başka herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Resim 2:

1.5. Sultâniyye'nin Kaynakları

İngiltere nüshasının eser adında diğer nüshalardan farklı olarak "Kânûn" adının geçmesi ve derkenarlarda Şeyh İbni Sînâ'dan bahsedilmesi ile eserde "müfid muhtasar" ifadesinin geçmesi, başlıkların hem Arapça hem de Türkçe oluşu Sultâniyye'nin Kanun'un özet niteliğinde bir çevirisi olabileceğini düşündürmektedir. *Kânûn* adlı eseri incelediğimizde de, döneminin diğer eserlerinin Kanun'dan etkilenmiş olması gibi, iki eser arasında sağlık konusunu ele alış bakımından benzerlikler görülebilmektedir. Sultâniyye'nin yazarı olan Şîrvânî'nin Arapça yazdığı eserlerinin olması *Kânûn* adlı eserden bu çeviriyi yapabileceğini gösterirken; örneğin ilaçların yapımları karşılaştırıldığında bunlar arasında tam bir benzerliğin olmaması ve eserde Kânûn'un yazarı İbnî Sîna'dan sonra yaşamış olan başka hekimlerden de alıntılarının bulunması, kısaltılmış da olsa, Sultâniyye'nin Kanun'un birebir bir çevirisi olmadığını göstermektedir. Müellifin Kanun'dan muhtasar olan İbn Nefis'in Mûcez adlı eserinden de yararlanmış olması Kanun'un eser üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Eserde Galen'den (Câlinûs) ve Hipokrat'tan (Bükrât) alıntılar bulunmaktadır. Ayrıca Serez nüshasında hekim Cürçânî'den (İbn Sîna'nın talebesi, Cüzcani) ve İbni Cezle'nin Minhâcü'd-dükkân adlı eserinden; Şehit Ali Paşa ile Manisa nüshalarında ise hekim Bahtîşû'dan alıntılar da bulunmaktadır.

1.6. Eserin Yazılış Sebebi

Şîrvânî, insanların sağlıklarını koruma konusunda onlara yardımcı olmak adına bu eseri yazması gerektiğini, bu şekilde faydalı bir eser bırakarak adının hayırla anılmasını istediğini ifade eder ve eserini sultana hediye etmek için yazdığını şöyle belirtir:

"Pes bil kim iy hâfız-ı sıhhat, men fakîr ü hakîr kim Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânîyem. Yazdum tıbb ilminden bu muhtasar-ı müfidi kim kâfidür tedbîr-i ebdân-ı sahîhe ve vâfi cemî a'râzlarına. Ve hem müştêmil-i latîf-i celîle ve muhtevî-ârâ-yı cemîle kıldum ve anı hazret-i keyvân-ri'at, Anûşîrvân ma'delet, Süleymân celâl, Yûsuf cemâl,

mâlikî'r-rikâbi'l-ümem, halîfetü'llah-ı fi'l-âlem, hâmî-i bilâdu'llah, hâfız-ı ibâdullah, nâsirü'd-dünyâ, vâlideyn-i gıyâsü'l-İslâm ve'l-müslümîn, melceyü'l-efâzıl-ı fi'l-âlemîn, sultân bin sultân, Muhammed bin Bâyezîd bin Murâd Han bin Orhan e'azza'llahu ensârahu vesîle ve tuhfe getürdüm ve bu kitâbı yazdum bir mukaddime ve on dört bâb üzerine. Adını Sultâniyye kodum, tâ meger anun devleti birle bu kitâbumuz devletlene ve Müsülmânlar bununıla menfa'atlene, tâ pâdişâhumuza ve hem bize sevâb-ı uhrevî hâsıl ola."

Şîrvânî, eserini sağlığı korumak için mevsimlere ve belli vakitlere göre nelerin yenmesi, nelerin giyilmesi ve nelerin yapılması gerektiğini anlatmak için yazdığını "her vaktde ve her fasılda ne itmek gerek ve ne vaktde ne yimek gerek ve ne geymek gerek ve ne vaktde kusmak gerek ve ne vaktde ot içmek gerek ve ne vaktde hammâma girmek gerek ve ne vaktde cimâ itmek gerek. Pes vâcib oldı kim biz dahı bu kitâbda cemî'in yâd idevüz tâ ki bu kitâbı mütâla'a kılanlar bizi hayr-ıla ana." (4b/2-5) şeklinde ifade eder. Ayrıca diğer nüshalardan farklı olarak İngiltere nüshasının 2^a-2^b sayfaları arasında, Peygamberimizin hadisi üzerine tıp ilmini öğrenmek için Mısır'a gittiğini ve orada tıp ilminin önde gelen isimlerinin kitaplarını okuduğunu (Kânûn-ı Şeyh İbn-i Alî Sinâ ve Hâvî Muhammed bin Zekerriyâ ve Miş'e Mesîhî gibi), hastanelere gidip geldiğini, ilaç vererek tedavide bulunduğunu anlatmakta ve Anadolu'ya geçtikten sonra tıp ilmine önem veren beye hediye etmek için bu muhtasar kitabı yazdığını ifade etmektedir.

"Pes bil iy hâfız-ı sıhhat, men fakîr ü hakîr kim Muhammed ibni Mahmûd Şîrvânîyem. Çün gördüm umûm-ı nâsun ihtiyâc-ı ahkâm-ı tıbbiyye beyinü'l-vuzû'ı ve iftikâdları kavâ'id-i ilâciyyeye zâhirü's- sutû'. Ve hem dahı gördüm ki bu ilm kendü nefsinde ilmîdür şerîf-i şer' müntefî-i bih-memduh-ı şer'e ve akla ammâ şer'e. Nitekim Peygâmbere Aleyhisselâm buyurur ki العلم غلمان غلمان ya'nî ilmi ki vâcibdür ol ilme sa'y itmek ve ana ihtimâm göstermek ve anı hâsıl itmek. Ol iki ilmîdür, biri ilm-i ebdândur kim ana ilm-i tıbb dirler. Ve biri ilm-i edyândur kim ana ilm-i şeriat dirler. Pes sâdikü'l-va'dün kılmaklığı ilm-i ebdânı mukârin ilm-i edyâna delîl-i vâzih ve bürhân-ı sâti'dur ilm-i tıbbun şerefine. Ve hem dahı evvel ilm-i ebdânun zikri ve andan sonra ilm-i edyânun zikri delîl-i vâzihdur ilm-i tıbbun tahsîli vâcib olduğuna ki ve ammâ ukalâ anun-içün ki her ilmün şerifi ol ilmün mevzû'ı şerîf olduğundan ötürüdür veyâ hâcet ol ilm-i kavi olduğundan ötürüdür ammâ bu ilmün şerifi mevzû'dan ötürüdür. Anun-çün ki bunun mevzû'ı beden-i insândur kim ol eşref-i ecsâm-ı süflîdür. Pes lâcerim bu ilm dahı eşref-i ulûm-ı süflî oldı ve ammâ bu ilmün şerifi hâcetden ötürüdür. Anun-içün kim cemî' benî âdemün ihtiyâc-ı ilm-i tıbbâ ekserdür sâbir ulûmdan. Anun-içün kim teveccüh itmek Allahun ubûdiyyetine ve anun kabzına müstehak olmak ve anun tecelliyâtına mütecellî olmak ve hem nefsi nâtika-ı akl-ı heyûlânîden akl-ı müste'ânî ve akl-ı bi'l-melikiyye eri[ş]dürmek mümkün degül. Ve hem müyesser olmaz illâ beden-i sahîh olduğundan sonra ve bu zâhîrdür. Pes men dahı hadis mûcibince bilâd-ı Mısra gecdüm ve bu fenne meşgûl oldum ve mu'teber kitâbların işitdüm Kânûn-ı Şeyh İbn-i Alî Sinâ ve Hâvî Muhammed bin Zekerriyâ ve Miş'e Mesîhî bigi. Ve hem bîmâristânlara çok mülâzemet itdüm

ve elümden geldükçe dahı mu'âlece itdüm. Ve çün yine Rûm memleketine geçdüm işitdüm ki hazret-i keyvân rif'at, Anû Şirvân ma'dân, Yusûf hâl, Süleymân [c]Jelâl, mâlikü'r-riqâbü'l-ümem, halifu'l-lâh-ı fi'l-âlem, hâmî-yi bilâdi'llâh ve hâfız-ı ibâdi'llâh bâsıtu'l-adl vel-insâf ve mahâdim-i esâsı içün ve illâ i'tişâf-ı nizâmü'l-memâlik münkadü'z-zu'afâ-yı an vartatü'l-mühlik melecâü'l-efâzıl e'azzallâhü a'vân devletühû ve şeyyede erkân-ı memleketühu ilâ-yevmi'd-dîn bu fenne meyli vardur ve hem bu fennün ehline i'tikâdı vardur ve hem hizmetinde bu fenne mensüb olanlar birkaç vardur. Pes vâcib oldı bize dahı ol dergâhuñ hizmetine irişmek ve hem anun devleti birle devletlenmek. Pes yazdum men dahı vesîle ve tuhfe-y-içün ol hazret-i keyvân rif'ata bu muhtasar-ı müfidi (...).”

1.6. Sultâniyye'nin Konusu

XV. yüzyılda yazıldığı düşünölen Sultâniyye'nin konusunu koruyucu hekimlik oluşturmaktadır. Yazar, eserinde sağlığı korumak için ne zaman nelerin yiyilip içilmesi ve nelerin giyilmesi, bazı durumlarda nasıl davranılması gerektiği konusunda bilgiler vermektedir. Şirvânî'nin diğeri Türkçe eserleri gibi Sultâniyye de Türkçe açısından önemlidir.

Şirvânî, eserin mukaddemesinde “humoral patoloji” denilen dört unsur anlayışı içinde döllenmeden bahsederek döllenmeyi hararet ve rutubet ilişkisi olarak belirtir. Şirvânî, döllenmeyi erkek menisindeki hararetin sağladığını, annenin hararet ve rutubeti dengeleyen yiyecekler yemesiyle de anne karnındaki bebeğin sağlıklı gelişiminin korunduğunu ifade eder. Sağlıklı yaşamak için kişinin mizacına uygun olarak hararet ve rutubet dengesini nasıl koruyacağını ve bunun için neler yapması gerektiğini eser boyunca anlatır.

Eser on dört babdan (bölümden) oluşmaktadır. 1. bölümde yiyecekler için öneriler (6 fasıl), 2. bölümde faydalı ve zararlı sular (2 fasıl), 3. bölümde hararetin fayda ve zararları (3 fasıl), 4. bölümde göz sağlığı, 5. bölümde kulak sağlığı, 6. bölümde uykunun bedene etkisi, 7. bölümde kusmanın fayda ve zararları, 8. bölümde ishal ve kabızlığın fayda ve zararları (2 fasıl), 9. bölümde hamamın fayda ve zararları (4 fasıl), 10. bölümde cinsel ilişki için öneriler (2 fasıl), 11. bölümde cinsel gücü arttırıcılar (4 fasıl), 12. bölümde mevsimlere göre yiyecek ve içecekler (4 fasıl), 13. bölümde yiyeceklerin tabiatları (23 fasıl), 14. bölümde müshil şaraplar, haplar ve hukneler (9 fasıl) anlatılmaktadır.

İlk bölüm yiyeceklerle ilgili önerilerle başlar. Eserinde daha çok, yeme içme konusuna değinen Şirvânî bu konuya birinci, on ikinci ve on üçüncü bölümler olmak üzere toplamda üç bölümde yer vermiştir. Argunşah, XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud'un yazdığı Divanu Lugati't-Türk'ten sonra Türkçe yazılmış eserlerde yiyecek ve içeceklerle ilgili en geniş bilgilerin Sultaniyye'de bulunduğunu ifade eder (2005: 50).

Yiyeceklerin işlendiği birinci bölüm altı fasla ayrılmıştır. Eski tıp anlayışına göre yiyecek ve içeceklerde de dört unsur bulunduğuna inanılmaktadır. Bu nedenle yazar, bir hekim olarak eserinde yiyecek ve içeceklerin insan sağlığıyla ilişkisini anlatmıştır. Birinci fasılda çalışmayanların, ikinci fasılda bedeniyle çalışan kişilerin ne yiyecekleri anlatılır. Üçüncü fasılda kişilerin mizaclarına göre ne yemeleri gerektiği belirtilir. Dördüncü fasılda yemeklerin

yenme sırası, hangi yiyeceklerin hangilerinden iyi olduğu anlatılmaktadır. Beşinci fasılda yemeklerin ne zaman yenmeleri gerektiğine yer verilmektedir. Altıncı fasılda ise sağlığı korumak için hangi yiyeceklerden sakınmak gerektiği ve onların zararlarından kurtulmanın yolları anlatılmaktadır.

Eserin iki fasıldan oluşan ikinci bölümünde su çeşitleri ve bu suların yararlıları ile zararlıları anlatılmaktadır. Bölümün birinci faslında hangi suların iyi, hangilerinin kötü olduğu; ikinci faslında ise suyu ne zaman ve nasıl içmek gerektiği konuları üzerinde durulmaktadır.

Eserin üç fasıla ayrılan üçüncü bölümünde hareketin ve sakinliğin yararları ve zararları anlatılmaktadır.

Eserin dördüncü bölümünde göz sağlığının, beşinci bölümünde ise kulak sağlığının nasıl korunacağı hakkında bilgiler yer almaktadır.

İki fasıldan oluşan altıncı bölümde, uykunun işlevi, uykunun yararları ve zararları ile uykusuzluğun zararlarına yer verilmektedir.

Yedinci bölümde kusmanın faydaları ve zararları anlatılmaktadır.

Sekizinci bölümde, iki fasıl halinde, kabızlığın ve ishalin yararları ve zararları üzerinde durulmaktadır.

Hamamın yararlarının ve zararlarının anlatıldığı dokuzuncu bölümün birinci faslında, hamamın iyisi ve kötüsü, ikinci faslında hamam halleri, üçüncü faslında hamama girmenin faydaları, dördüncü faslında ise hamama nasıl girip çıkmak ve hamamda nasıl oturmak gerektiği anlatılmaktadır.

Onuncu ve on birinci bölümlerin konusunu cinsellik oluşturmaktadır. İki fasıldan oluşan onuncu bölümde, cinsel ilişkinin yararları ve zararları ile iyisi ve kötüsü hakkındaki bilgilere; on birinci bölümün dört faslında da cinsel gücü arttırıcı unsurlara yer verilmektedir.

Eserin on ikinci bölümünde sağlığı korumak için dört mevsimde ne yenilmesi, nasıl giyilmesi ve nelerin içilmesi gerektiği anlatılır.

Sultâniyye'nin 13. ve 14. bölümleri yiyecek ve içeceklerle ilgilidir. 13. bölümde yiyeceklerin tabiatları anlatılır. İnsan vücudunda bulunan dört unsurun (balgam/su, sevda/ toprak, kan/hava ve safra/ateş) yiyeceklerde de bulunduğu inanılmaktadır. Sağlığı korumak için yiyeceklerin de bu özelliklerine uygun olarak yenilerek vücuttaki dengenin bu şekilde korunması gerektiğine inanıldığı için yiyecekler fasıllarda bu özelliklerine göre anlatılır, ekmeklerin ve etlerin özellikleri verilir.

2. Sultâniyye'nin Söz Varlığı

Sultâniyye'de geçen adlar ve eylemler türlerine göre sınıflandırıldıktan sonra, kendi içlerinde kökenlerine göre ayrıca sınıflandırılarak alfabetik olarak sıralanmıştır. Sözcüklerin yanına, metinde kaç defa kullanıldıkları parantez içinde rakamla belirtilmiştir. Köşeli parantez içindeki rakam, kökene göre toplam kullanım sayısını göstermektedir.

2.1. Gıda Adları

Şirvânî, sağlık-yiyecek ilişkisine eserinde oldukça geniş yer vermiştir. Birinci bölüm yiyeceklerle ilgili olup altı fasıldır. İkinci fasıl sularla ilgilidir. Bu bölümde içilmesi uygun olan ve uygun olmayan sularla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Şirvânî'nin eserde bahsettiği sular arasında, bitkilerden elde edilen sular da yer almaktadır. Yazar yine 13. bölümde yiyecekleri ve 14. bölümde içecekleri anlatır.

Eserde 71 tane gıda adı geçmektedir. Bu kelimelerin, 20'si Türkçe (%28), 22'si Arapça (%31), 23'ü Farsça (%32), 1'i Grekçe (%1), 5 tanesi karışık kökenli (%7)'dir. Bu oranlara bakıldığında Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerin birbirine yakın oranda kullanıldıkları görülür. Karışık kökenli adlarda ise yabancı kökenli ilk sözcükten sonra sözcüğe Türkçe bir ek getirildiği ya da yabancı kökenli sözcüğe Türkçe bir sözcük eklenerek birleşik sözcük yapıldığı görülmektedir. Kelimelerin kullanım sıklıklarına bakıldığında ise (Arapça 289, Farsça 161, Grekçe 1, Karışık 8 ve Türkçe 621 defa kullanılmış) Türkçe kökenli sözcüklerin daha çok kullanıldığı göze çarpmaktadır.

2.1.1 Arapça: eşribe (1), eṭ'ime (4), fuḳā' (1), ḡidā (41), ḥamīr (5), ḥamr (2), herīse (2), ḥulv (1), kebāb (2), keşkek (2), lu'āb (6), mā'ū'l-cübñ (1), me'kūlāt (1), meslūke (1), muḡl (1), muḥallebī (1), nebīz (1), rubb-ı sūs (3), sükker (3), şarāb (59), şerbet (51), ṭā'ām (100). [289]

2.1.2. Farsça: cev-āb (1), cevāv (1), ḡüşte (1), ḡülbāşeker (1), ḡü lengübīn (ḡü lengübīn) (3), ḡüllāb (4), ḡōşāb (5), ḡalye (1), mā'ye (3), nārdeng (1), nebāt (5), nişāsta (nişāsta) (6), pālūde (2), peynir (penīr) (8), rişte (1), sirke (24), sirkengübīn (sikencübīn, sikengübīn) (15), şeker (şekker) (61), şürbā (5), ṭaber-zed (ṭaber-zed) (2), ṭablubāz şeker (1), ṭebāşir (ṭebāşir) (3), terengübīn (terāngübīn, terencübīn) (4). [159]

2.1.3. Grekçe: beksimād (1).

2.1.4. Türkçe: bal (71), bulamaç (1), bulgur (1), et (giyik, sığır, balık) (79), etmek (17), iç yağı (2), kavut (8), kuru et (1), öyün (2), sayağı (say, sayağı, sayyağı) (6), şu (su) (253), süci (5), süd (17), tuz (5), un (11), yağ (52), yemek (yimek) (23), yemiş (yemiş) (26), yiyecek (18), yoğurt (yoğurd) (3), yumurda (10). [621]

2.1.5. Karışık adlar: faṭīr etmegi (Ar.+T.) (2), furūn etmegi (G.+T.) (2), ḡuşkār etmegi (Ar. + T.) (1), ḡadīd et (1), tennūr etmegi (Ar.+T.) (2). [8]

2.2. Bitki Adları

Eserin konusu sağlığı korumak olduğundan söz varlığının büyük bir kısmını, sağlığı korumak için içilen ilaçların ve yenilmesi sağlığa faydalı olan yiyeceklerin yapımında yararlanılan bitki adları oluşturmaktadır.

Eserde bitki adları verilirken yabancı kökenli bitki adlarının Türkçe karşılıklarına da kimi zaman yer verildiği görülür: uşṭḡūḡūdūs ki Türkçe kara börklü dirler (81b/1-2), serḡes ki aña ḡuzḡun otı dirler (78a/10-11), cünd-bīdester ki oḡlan aşı dirler (81a/09) ... vb. gibi. Bitki adlarının farklı yazımlarına rastlanıldığı gibi aynı bitki için farklı kökendeki karşılıklarının kullanıldığı da görülmektedir.

Eserde 334 adet bitki adı geçmektedir. Bu adların, 72 tanesi Türkçe (%21), 127'si Arapça (%38), 91'i Farsça (%27), 24'ü Grekçe (%7), 19'u karışık kökenli (%6)'dir ve 2 tanesinin ise kökeni bilinmemektedir (%1). Bu adların kullanım

sıklıklarına bakıldığında (Arapça 598, Farsça 547, Grekçe 118, Türkçe 301, karışık kökenli 19 ve kökeni bilinmeyen 5) Arapça ve sonrasında Farsça adların ağırlıklı olarak kullanıldıkları görülür.

2.2.1. Arapça: afyün (6), ‘ākırkarhā (6), ‘anber (3), anzerūt (2), azfāriṭ-ṭif (1), baḳla (9), bān (4), baṣal (1) “baṣal-ı ‘unşul (1)”, belīle (belīlec) (10), bellūt (7), besbāse (5), besfāyic (besbāyic, besbāyic, bisfāyic) (4), bezr (8), bezūrī (2), buḳūl (3), būzīdān (2), cāvşīr (çāvşīr) (1), cevz (7) “cevz-i bevva (2), cevz-i hindī (2)”, cū‘de (1), cünd-bīdāster “cünd-i bīdester” (3), ebūcehil ḳarbuḳı (2), emlec (emle) (14), ferfiyūn (3), fevākih (6), finduḳ (3), fistuḳ (5), fūlful (24), ḡāfit (2), ḡārīḳūn (5), ḥabb (11), ḥabbe (14), ḥabbū’n-nīl (1), hāl (1), ḥamāma (3), ḥanzal (5), ḥarbaḳ (1), ḥardal (1), ḥarşef (1), ḥaşḥāş (12), ḥaṭmī (ḥaṭmī) (7), hind-berrī (1), ḥubūb (7), ḥummāz (ḥummāş, ḥummāş) (5), ḥurūf (1), ḥuşyetü’ş-şaleb (3), ḥuzaż (1), idḥir “idḥir-i Mekkī” (1), incibār (1), ‘inebū’ş-şaleb (1), kāfūr (6), ḳāḳule (4), ḳanbil (1), ḳaranfūl (ḳaranfil) (16), ḳaṭūnā (ḳaṭūnā, ḳaṭūna) (6), kebābe (5), kemmūn (kimnūn) (4), kerefūs (kerfūs) (20), keşūt (1), kettān (3), ḳırfa (3), ḳuşṭ (4), kürnüp (1), leblāb (1), levz (1), lisān “lisān-ı ‘aşfūr (3), lisānū’ş-şevr (4)”, lübān (1), lūbiyā (1), maḥmūde (16), maşṭakī (maşṭakī) (20), māş (2), mevz (2), mī‘a (1), misk (8), mişmiş (1), muḳl (13), mürr (9), nabḳ (1), na‘nā (na‘ne) (6), reşād (1), reyḥān (5), ribās (1), rummān (2), şabur (şabr) (14), şanavber (2), şandal (8), sekbīnec (5), selīḥa (5), serḥes (2), sezāb (5), sināmekī (8), sīsam (2), sumāḳ (8), sūs (3), sūnbül (6) “sūnbül-i ‘aşfūr (1), sūnbülü’t-ṭıbb (5)”, şaḥm “şaḥm-ı ḥanzal” (4), şaḳāḳul (5), şa‘rū’l-‘acūz (1), şeyṭarac (şeyṭaric) (6), şarḥūn (1), tefnel (4), tuffāḥ (4), ‘ūd (6), ‘ūd “ūd-ı belesān (2), ‘ūd-ı hindī (2), ‘ūd-ı şalīb (1)”, ‘unnāb (10), uşūl (3), uşak (3), varaḳu’l-ḥayāl (1), verd (1), za‘ferān (15), zanbaḳ (1), zencebīl (30), zirāvend (1) “zerāvend-i müdaḥrac (1), zerāvend-i müdevver (1), zerāvend-i ṭavīl (zirāvend-i ṭavīl) (2)”, zerneb (1), zeyt (zeytūn) (7), zu‘rūr (1), zūrre (1). [598]

2.2.2. Farsça: afsantīn (afsantin) (7), bādem (24), bādincān (4), bādrūc (1), behmen (3), belādur (5), belesān (7), belīle (belīlec) (10), benefşe (14), birinc (10), çavdar (1), çemen (1), çeşm-zen (1), çükündür (3), dāne (11), dāne çādır (1), dār-ı çinī (dār-ı çinī) (15), dedrebenū (dedrenbū) (2), emrūd (3), enār (2), ferencmüşk (1), gezmāzek (1), güherbā (2), gül (44), ḥāşā (1), ḥavlıncān (5), havūc (1), helīle (helīlec, helūlec) (25), helyūn (10), ḥıyār (2), ḥıyār-şenber (5), ḥorāsānī (1), baḳla-ı ḥorāsānī (1), ḥurma (ḥurmā) (2), incidān (1), incīr (8), kāknec (1), ḳalmūniya (1), ḳarbūz (2), kāsnī (10), ḳayısı (1), keleme (1), kendene (kendāne, kendenā) (9), kengār (1), ḳişmiş (2), ḳişnic (4), ḳoz (15), küncīd (2), lāden (lāzen) (2), māhīzehrec (2), māmīrān (1), māzū (Far.) (4), menevüş (5), mercimek (7), mevīzec (2), miskṭarāmīşī (1), müşk (mişk) (4), nān-ḥ‘āh (8), nār (13), nergis (4), nesrīn (1), nīl (1), nīlüfer (9), noḥūd (13), panbuḳ (2), pāpūnec (1), rāvend-i çinī (3), rāziyāne (20), sibistān (4), sūrincān (4), süsen (1), şāhter (şāhtere, şahtere) (4), şalgām (5), şeftālū (2), şehdāne (1), şinḥıyār (şıḥyār) (2), şıbs (1), şıḥ (1), şıḥ-i ermeni (1), şīr-ḥışt (2), ŧebāşīr (ŧebāşir) (3), toḥmekān (toḥmekan, toḥumkān) (3), toḥum (toḥm) (76), turb (4), turunc (durunc) (7), tūt-ı şāmī (1), türbūd (21), türmüs (2), tüzērī (4), zerdālū (4), zīre (2), zürnebād (2). [547]

2.2.3. Grekçe: aftīmūn (6), anīsūn (9), asārūn (4), bābādyā (bābadyā) (4), būber (15), defnel (1), farāsiyūn (1), faṭarāsāliyūn (2), heyyūfārīḳūn (1), isfanāḥ (ısfanāḥ, ısfanaḥ) (5), kebere (3), kemāzeryūs (1), kerdeme (9), kesdāne (kesdene) (4), keşīra (10), köknār (köknar) (7), līmūn (14), mārūl (6), mersīn (8), pelīn (1), saḳmūniyā (2), sīsālūs (1), usḳuṭūrī (1), usṭūḥūdūs (3). [118]

2.2.4. Türkçe: ağaç kavunu (6), alma (13), almacuk ağacı (2), anduz (2), arpa (12), ayıd (1), ayruk (1), ayva (10), baldır (2), baldırıkara (3), bañ (3), bayam [< Far. bādām] (1), bon (1), boy (4), bögrölce (2), budak (1), buğa kengeri (1), buğday (7), buyan (10), çekirdek (12), çiçek (9), çörek otı (6), demür diken (6), dip (16), durak otı (turağ otı) (6), düğülcük (1), ebegümeçi (1), egir (2), erük (7), eşilik (1), evren yavşanı (1), eyreltü (1), günlük (5), güyegü (güyegi) (3), ışırgan (3), igde (1), kabağ (4), kadun tuzluğu (5), kamış (1), kara aşlan erük (1), qarabörklü (1), karaca (1), kara eyreltü (1), kaşnı (3), katırkuruğı (1), kavun (3), keçiboynuzi (4), kekük otı (1), kızılucuğ (3), koruğ (8), kök (12), kunduz taşacağı (1), kuş üzümü (1), kuzgun otı (1), kuzıkulağı (1), saman (1), şarmaşuğ (şarmaşığ) (4), sarmısağ (2), semüz otı (1), setük (1), siñirlüce yabrağ (siñirlüce) (3), şoğan (8), söğüt (2), taru (1), toñuz ışığı (1), topalağ (topalağ) (7), üzüm (11), yaprağ (yabrağ) (6), yavşan (3), yimiş (yemiş) (26), yonca (1), yosuñ (1), yüzerlik (2). [301]

2.2.5. Karışık kökenli: acı bādem [T.+Far.] (1), ağ nohūd [T.+Ar.] (1), bağ sarmaşığı [Far.+T.] (1), buğa kengeri [T.+Grk.] (1), dār-ı fülful [Far.+Ar.] (15), ebücehil qarbuzi [Ar.+Far.] (2), hindistān çozi (hindüstān çozi) [? + Far.] (4), qarabüber [T.+Grk.] (3), kara ħarbağ [T.+Ar.] (1), kara helile [T.+Far.] (3), kara nohūd [T.+Far.] (2), kaṭrān köpüğü [Ar.+T.] (2), kedi otı [? + T.] (1), kunduz ħāyası [T.+Far.] (2), Mekke ayruğı [Ar.+Far.] (1), peygamber çiçeğı [Far.+T.] (1), şu kerdemesi (su kerdemesi) [T.+Grk.] (2), şeker kamışı [Far.+T.] (1), temürhindī (temirhindī) (Ar.+?) (8). [19]

2.2.6. Kökeni bilinmeyen bitki adları: cıntıyāne (4), süğ (1). [5]

2.3. Hayvan Adları

Eserde, etinden, sütünden ve kürkünden yararlanan hayvanların adları yer almaktadır. Kışın sağlığı korumak için yapılması gerekenler anlatılırken bu mevsimde soğuktan korunmak için hayvan derisinden yapılan kürklerin giyilmesi tavsiye edilir.

Eserde 48 hayvan adı geçmektedir. Bu adların, 38 tanesi Türkçe (%83), 6'sı Arapça (%13), 2'si Farsça (%4)'dir. Bu adların kullanım sıklıklarına bakıldığında da (Arapça 8, Farsça 3, Türkçe 89) Türkçe adlar başta yer almaktadır.

2.3.1. Arapça: 'akreb (3), ferāric (1), ferrüc (1), saķanķūr (1), şamūr (1), turrāc (1). [8]

2.3.2. Farsça: ħurūs (1), murg-ı ħānegī (2). [3]

2.3.3. Türkçe: at (4), bağa (1), balığ (12), bülüç (4), çil (2), deve (1), erkeç (1), eşek (1), geyik (2), göğercin (1), kaz (1), keçi (1), keçlik (3), çoç (2), koyun (2), köşek (1), kuğı (1), kuş (8), kuzı (7), oğlağ (3), öşek (1), sañsar (1), serçe (1), şıgın (1), şığır (sığır) (11), şoğulcan (1), şuşığırı (1), şışek (2), tavşan (2), tavuğ (2), teke (1), toğan (1), toğlı (1), yağmurca (1), göğercin yavrusı (1), yılan (1), yılan balığı (1), yılan başı (1). [89]

2.4. Giyecek ve Kumaş Adları

Eserde 10 giyecek ve kumaş adı geçmektedir. Bu adların, 4 tanesi Türkçe (%44), 3'ü Arapça (%33), 2'si karışık kökenli (%22)'dir. Kullanım sıklıkları da göz önünde bulundurulduğunda (Arapça 15, Türkçe 10, Karışık kökenli 2, kökeni bilinmeyen 1) Arapça adların ağırlıklı olarak kullanıldıkları görülür.

Arapça: ħarîr (5), ebrîşîm (7), kettân (3). [15]

Türkçe: giysi (1), ħaftan (1), keçe (1), kürk (şamur, ħuĝı, ħara ħuzu, aħ ħuzu, kumral ħuzu, kakum, sansar derisinden kürk) (2). [10]

Karışık kökenli: nigendelü (Far.+T.) (1). [1]

Kökeni bilinmeyen: sincâf (1). [1]

2.5. Maden, Minarel Adları ve Eylemler

Eserde maden ve minarel ile ilgili 34 sözcük geçmektedir. Adların, 11 tanesi Türkçe (%32), 13'ü Arapça (%38), 7'si Farsça (%21), 3'ü karışık kökenli (%9)'dir. Bu sözcüklerin kullanım sıklıklarına bakıldığında (Arapça 23, Farsça 14, Türkçe 24, karışık kökenli 5) Arapça ve Türkçe sözcüklerin ağırlıklı olarak kullanıldıkları görülür.

2.5.1. Adlar

2.5.1.1. Arapça: büsset (2), kibrîr (1), la' l (1), şamĝ (4) "şamĝ-i ' arabî (3)", şeb "şeb-i yemânî/yemenî (2)", tîn "tîn-i ermenî (1), tîn-i mahtûm (2), tîn-i rûmî (1)", zâc (1) "zâc-ı şâmî (1)", zebedü'l-baĥr (1), zeheb (2). [23]

2.5.1.2. Farsça: bûre (6), bûre "bûre-i ermenî" (2), kil "kil-i ermenî" (2), kirec (1), merħaşîşâ (1), mûm (1), zernîĥ (1). [14]

2.5.1.3. Türkçe: altun (2), balħık (1), demürboĝı (1), deñizköpüĝü (2), incü (4), kömür (1), ħum (2), kül (1), taş (3), toprak (2), tuz (5). [24]

2.5.1.4. Karışık adlar: kibritlü (Ar. + T.) (1), milĥ-i hindî (Ar. +?) (3). [4]

2.5.2. Eylemler

Karışık kökenli: kalaylan- (Ar.+T.) (1). [1]

2.6. Kozmetik Adları

Eserde 5 tane kozmetik adı geçmektedir. Bu adların hepsi, ikisi birleşik olmak üzere, Arapça'dır: ħizâb (ħizâb) (5), ħına (1), kuĥl (1) "kuĥl-ı isfehân (1), kuĥl-ı rûşinâ (1)". [9]

2.7. Eşya ile İlgili Adlar ve Eylemler

2.7.1. Adlar

Bu bölümdeki adlar yazı ile ilgili adlar, yemek yapımında ve temizlikte kullanılan eşya adları ile müzik aletlerinin adlarından oluşmaktadır. Eserde 32 eşya adı geçmektedir. Bu adların, 16'sı Türkçe (%50), 7'si Arapça (%22), 7'si Farsça (%22), 2'si karışık kökenli (%6)'dir. Adların kullanım sıklıklarına (Arapça 32, Farsça 13, Türkçe 67 ve karışık kökenli 2) bakıldığında Türkçe adların ağırlıklı olarak kullanıldıkları görülür.

2.7.1.1. Arapça: karure (8), kitâb (9), nüşĥa (1), tħabaħ (1), tħanbûr (1), tħancara (8), tennûr (4). [32]

2.7.1.2. Farsça: çeng (1), destî (1), havân (5), nây (1), panbuk (2), şîşe (1), tâva (tâva) (2). [13]

2.7.1.3. Türkçe: bardak (2), boncuğ (1), çanak (2), dibek (1), elek (10), iblik (1), igne (2), kab (18), kaşuk (kaşık) (8), kübcügez (2), ocağ (1), örtü (1), sırça (7), sırçalı (5), tebsi (tepsi) [ET tevsi<Çin.] (2), tuzluk (4). [67]

2.7.1.4. Karışık kökenli: ba'de-ḥ'ânde [Ar.+Far.] (1). [1]

2.7.2. Eylemler

Karışık kökenli: misvâklan- (Ar.+T.) (1). [1]

2.8. Hastalık ve Sağlıkla İlgili Adlar ve Eylemler

2.8.1 Adlar

Eserde 228 tane hastalık ve sağlıkla ilgili ad geçmektedir. Bu adların, 77 tanesi Türkçe (%34), 110'u Arapça (%48), 8'i Farsça (%4), 33'ü karışık kökenli (%14) addır. Bu oranlara bakıldığında (Kullanım sıklıkları: Arapça 792, Farsça 19, Türkçe 205, karışık kökenli 41) Arapça adların ağırlıklı olarak kullanıldıkları görülür.

2.8.1.1. Arapça: asnân (1), 'atş (4), balğam (51) "balğam-ı lezic (1)", balğamî (10), balğamiyye (4), baraş (4), behak (2), bevâsir (10), bikr (1), bürüdet (17), cerâhat (3), cüzâm (5), dıkk (1), elem (1), emrâz (5) "emrâz-ı balğamiyye (1), emrâz-ı dimâğiyye (1), emrâz-ı sevdâvî (1)", fâlic (fâlic) (3), hacâmat (1), hâfıza (1), hâmile (1), harâret (57), harâret-i aşlî (4), harâret-i ġarîzî (5), haşba (1), hayât (2), hayz (5), hażm (62), hıll (1), hıll (18), hıffet (1), hoşluk (1), hummâ "hummâ-yı dağıyye (1), hummâ-yı muṭbıka (1), hummâ-yı muḥrika (2), hummâ-yı şafrâvî (1), hummâ-yı yevmiyye (1)", hummâr (1), hummârîn (1), huşûnet (2), 'ırk " 'ırk-ı nisâ (1)", 'illet (14), ishâl (11), istirhâ (1) "istirhâ-yı ma'de (1)", istiskâ (8), iştiḥâ (11), izdiyâd "izdiyâd-ı hażm (1)", kâbz (2), kuvvet (21) "kuvve-i hâfıza (1)", maḥrûr (5), mâliḥülyâ (5), marâz (10), meflûc (1), mevt (3), mizâc (53), mümtelî (1), müsteskî (1), müzmin (1), nabz (15), nefes (3), nezle (6), niḡrîs (2), nisyân (1), nüfus (1), 'ömr (3), ribiv (1), riyâḥ (2), rub' (2), rûḥ (4), rutubet (47), şafrâ (47), şafrâvî (5), şaḡîl (4), sekte (1), selesil bevl (1), sereṭân (1), sevdâ (21), sevdâvî (7), sevdâviyye (1), şihḡat (14), sıkl (7), sū "sū-i mizâc (1), sū'ul-kınye (2)", südde (21), şaḡîka (1), şehvet (11), şifâ (3), ṭabâyiğ (2), ṭabîat (44), ṭabîb (1), ṭabîṭ (2), ṭıbb (1), tuḡme (2), vebâ (4) "veca' -yı cenb (1), veca' -yı mefâşil (2), veca' -yı şadr (1)", verem (2), yâbis (32), yübüset (1), za'f (5), za'fü'l-ḡalb (2), zaḡmet (6), zîkü'n-nefes (1), zükâm (2). [792]

2.8.2.1. Farsça: ḡasta (3), kâhel (2), perḡîz (5), renc (5), sersâm (1), süst (6), zinde (1), zör (2). [19]

2.8.3.1. Türkçe: ağırlık (2), ağzı acı olmak (1), ağız kokusu (9), ağrı (49), baş (1), bil ağrısı (4), boğaz hırıldısı (1), buluçluk (1), çıban (1), demregü (temregü) (2), diş ağrısı (1), göbük burusu (1), göz ağrısı (1), gözyaşı (1), göz tonuğı (3), hırıldı (1), inçkırık (1), ısıtma (13), ısıtma (2), iriñ (2), ıssilik (1), kurdeşini (1), kuru (3), kuruluk (1), öksürük (18), ölü (1), sağ (1), sağırılık (1), sağlık (1), şancu (1), şarılık (1), şayru (4), şayruluk (1), sıtma (1), sıyrındı (bağırsuk sıyrındısı) (1), şovuk (8), şovukluk (5), ucuk (3), uçuklu (1), unutsağı (1), unutsaklık (4), uyku (uyḡu) (23), uykusuz (1), uykusuzluk (3), uyuz (8), yan ağrısı (1), yaralı (1), yil (yel) (14), yüklü (1). [205]

2.8.4.1. Karışık kökenli: bevâsirlü (Ar. + T.) (1), ġıdâsuz (Ar.+T.) (1), harâretlü, ḡastalık (Far. + T.) (15), hażmsuz (Ar. + T.) (2), ḡoşluk (Far.+T.) (1), 'illetlü (Ar. + T.) (1), ishâlsuzluk (Ar. + T.) (1), iştiḡasuz (Ar. + T.) (1), kâhellik

(Far.+T.) (1), kâhellik (Far. + T.) (1), kuvvetlü (Ar. + T.) (5), ma'de ağrısı (Ar. + T.) (1), mizâclu (Ar. + T.) (1), nefes yilmekliği (Ar. + T.) (1), nevbetlü (Ar. + T.) (1), sustluk (Far. + T.) (1), şellik (Ar. + T.) (1), tabī'atlu (Ar. + T.) (3), veremli (Ar. + T.) (1), zahmetli (Ar. + T.) (1). [41]

2.8.2. Eylemler

47 eylemden ise 31'i Türkçe (%66), 16'sı karışık kökenli (%34) eylemdir. Kullanım sıklıklarına göre Türkçe 118, karışık kökenli 65'tir.

2.8.2.1. Türkçe: ağız egil- (2), ağrımak (6), baş çekzin- (1), baş çevrin- (3), diş (eti) kanamak (1), el ayak ditre- (1), el ayak tutma- (2), ditre- (3), göñli bulan- (1), göñli dön- (2), gövde kavla- (1), gözi karar- (3), iç tut- (1), iç yürüt- (2), iç yan- (1), incit- (2), incin- (1), işe- (1), işit- (1), kana- (2), karnı kırılma- (1), kaşukda taş ol- (1), kuş- (36), oğlana kal- (1), öldür- (1), sidük tutul- (1), siñir- (7), tamar yarıl- (1), uyu-, yarıl- (3), yürek oyna- (4), yürek yan- (1). [118]

2.8.2.2. Karışık Kökenli: bevl edeme- (Ar. + T.) (1), gıdālan- (3), ishāl it- (Ar. + T.) (13), ishāl ol- (Ar. + T.) (3), kâbz eyle- (Ar. + T.) (1), kâbz et- (Ar. + T.) (1), kâbz ol- (Ar. + T.) (2), kâhel ol- (Far. + T.) (2), kuvvet vir- (Ar. + T.) (24), kuvvetlendür- (Ar. + T.) (7), ma'de göyün- (Ar. + T.) (1), ma'desi za'if ol- (Ar. + T.) (1), süst eyle- (Far. + T.) (1), süst in- (Far. + T.) (1), süst ol- (Far. + T.) (5), süstlet- (Far. + T.) (1). [65]

2.9. İlaç ve Tedavi Adları

Eserde 39 ilaç ve tedavi adı geçmektedir. Bu adların, 4 tanesi Türkçe (%11), 24'ü Arapça (%69), 5'i Farsça (%14), 1'i Grekçe (%3) ve 1'i karışık kökenli (%3)'dir. Bu oranlara bakıldığında (Arapça 360, Farsça 17, Grekçe 9, Türkçe 31 ve karışık kökenli 1) Arapça adların ağırlıklı olarak kullanıldıkları görülür. 1 Türkçe ve 4 karışık kökenli eylem kullanılmıştır.

2.9.1. Adlar

2.9.1.1. Arapça: afyün (6), edviyye (edviye) (27), devā (11), devāi (3), devā'iyye (1), eczā (9), ḥabb (81), ḥukne (9), 'ilāc (3), kuhl (3), lu' ūḫ (11), ma'cün (44), mu'ālece (4), muḡl (1), muḥallil (1), munzic (1), müshil (6), riyāzat (8), sufūf (4), şarāb (59), şerbet (51), tenkiye (1), terkīb (7), tiryāk (tiryāk) (9). [360]

2.9.1.2. Farsça: cevāriş (11), dārū (1), dermān (2), şāf (2), tīmār (1). [17]

2.9.1.3. Grekçe: ayāric (9). [1]

2.9.1.4. Türkçe: aḡu (6), aḡulu (1), ot (22), yaḡu (4). [31]

2.9.1.5. Karışık kökenli: şīr-i emlec (Far.+ T.) (1). [1]

2.9.2. Eylemler:

1 Türkçe ve 4 karışık kökenli eylem kullanılmıştır.

2.9.2.1. Türkçe: kan almak (2). [2]

2.9.2.2. Karışık kökenli: ıslâh eyle- (Ar.+ T.) (1), ıslâha götür- (Ar.+ T.) (1), taltîf et- (Ar.+ T.) (2). [4]

2.10. Organ ve Bedene Ait Unsurların Adları

Eserde 91 tane organ ve bedenle ilgili ad geçmektedir. Bu adların, 59 tanesi Türkçe (%61), 29'u Arapça (%30), 6'sı Farsça (%6), 2'si karışık kökenli (%2)'dir. Bu oranlara bakıldığında (Arapça 352, Farsça 44, Türkçe 429, karışık kökenli 2) Türkçe adların ağırlıklı olarak kullanıldıkları görülür.

2.10.1. Arapça: a' zâ (14), baḥn (5), beden (154), (bevl: sidik (9), cenb (1) (1), cenîn (2), dimāğ (12), dübür (1), ebdân (8), ecsâm (1), em' â (3), fem-i ma de (1), ferc (3), gayit (2), ḥuşye (2), idrar (1), ihlîl (1), ḳalb (2), ma' de (83), maḳ' ad (1), mefâşil (4), menî (16), mesâmm (3), raḥim (1), resub (1), sem' (2), ' uzuv (4), zeker (14), züfre (1). [352]

2.10.2. Farsça: bendükşe (10), ciger (26), cigerbend (1), çeşm (1), dem (2), ḥāya (4). [44]

2.10.3. Türkçe: ağız yarı (3), avuc (6), ayak (6), bağarşuk (bağarsuk, bağırşuk, bağırsuk) (9), bağır (4), barmak (6), baş (27), beñiz (9), beyni (1), bil (6), boğaz (4), boyun (6), bögrek (10), böğür (2), bud (1), burun (3), der (ter) (2), deri (7), dirnak (1), dil (10), diş (14), el (13), emcek (2), göbek (1), göğüs (13), göñül (5), gövde (16), göz (36), gözkapığı (1), iç (10), ilik (4), ḳan (32), ḳanat (6), ḳarın (17), ḳaşuk (ḳasuk) (11), kemük (2), ḳıl (2), ḳol (1), ḳulaḳ (18), ḳurşak (1), ḳuyruk (2), örgüc (1), öyken (3), saç (2), şaḳal (8), sidük (2), siñir (6), talak (8), tamar (22), taşak (3), ten (1), topuk (1), tudaḳ (tuḳak) (2), tuluñ (1), tüy (1), uyluk (2), yan (4), yürek (24), yüz (8). [429]

2.10.4. Karışık kökenli: göz berdeleri (T.+Far.) (1), bevl yolu (Ar. + T.) (1). [2]

2.11. Zaman Adları

Eserde 27 zaman adı geçmektedir. Bu adların, 16 tanesi Türkçe (%59), 10'u Arapça (%37), 1'i Farsça (%4)'dir. Bu oranlara bakıldığında (sıklık: Arapça 103, Farsça 1, Türkçe 136) Türkçe zaman adlarının ağırlıklı olarak kullanıldıkları görülür.

2.11.1. Arapça: ecel (1), evḳât (2), eyyâm (1), fuşül (2), ḥarîf (1), sā' at (6), şabâḥ (8), seḥer (1), vaḳt (78), zamân (3). [103]

2.11.2. Farsça: hafta (4). [4]

2.11.3. Türkçe: aḥşam (4), ay (8), dün (2), gice (17), gün (55), gündüz (3), güz (4), günün irtesi (1), ḳış (11), ḳuşluk (3), öyle (2), tañılacak (1), yaş (2), yay (11), yaz (5), yıl (7). [136]

2.12. Spor adları

Eserde 3 tane spor adı geçmektedir. Bu sözcüklerin, 2 tanesi Türkçe (%50), 1 tanesi ise karışık kökenlidir (%50) Farsça sözcük ile Türkçe sözcüğün birleşmesiyle oluşturulmuştur.

2.12.1. Türkçe: ata binmek (1), at segirtmek (1). [2]

2.12.2. Karışık kökenli: çevgân oynamak [F+T] (1). [1]

2.13. Ölçü adları

Eserde tespit edilen ölçü adları; ağırlık, uzunluk, mesafe ve yemekler için kullanılan kıvam ve ölçülerine ait adlardır. Türkçe 14 ad (%45) 170, Arapça 13 ad (%42) 578, Farsça 4 ad (%13) 23 defa kullanılmıştır. Arapça adlar çoğunluktadır.

2.13.1. Arapça: cüz (5), dirhem (476), kıta' (1), miqdâr (13), mişkâl (29), miyâne (2), oğka (16), rub' (1), şülûs (2), tam (1), tamâm (11), vaqıyye (17), vezn (vezin) (4). [578]

2.13.2. Farsça: denk (1), direm (2), nîm (14), pâre (6). [23]

2.13.3. Türkçe: arşun (1), buçuğ (bucuk) (65), buçuğar (8), çekirdek / çekirdegi ağırlığı (2), kadar (64), key (1), koğuz (1), koşkoğu (1), opum (1), sehelce (1), tam (1), ülü (3), yarım (15), yaru (6). [170]

2.14. Sayı adları

Eserde 32 tane sayı adı geçmektedir ve bu adların hepsi Türkçe kökenlidir: altı (36), altıncı (4), altışar (2), altmış (5), bir (172), birer (12), biş (beş) (58), beşer (bişer) (13), beşinci/bişinci (4), dörder (2), dördüncü (7), dört (62), elli (19), ellişer (1), iker (1), iki (143), ikiledin (2), ikinci (30), ikişer (7), kırk (28), on (108), onar (9), onuncu (1), sekiz (12), sekizinci (1), seksen (4), üç /üç (111), üçüncü / üçüncü (10), yidi (19), yigirmi (29), yitmiş (5), yüz (69). [986]

2.15. Renk adları

Eserde 21 tane renk adı geçmektedir. Bu adlardan 13 tanesi Türkçe (%62), 4 tanesi Arapça (%19) ve 1 tanesi Farsça (%5), 3 tanesi ise karışık kökenli (%14)'dir. Türkçe 147, Arapça 7, Farsça 1, karışık kökenli sözcük ise 5 defa kullanılmıştır. Türkçe renk adları çoğunluktadır.

2.15.1 Adlar

2.15.1.1. Arapça: aşfer (3), ebyâz (2), esved (1), mülemma' (1). [7]

2.15.1.2. Farsça: reng (1). [1]

2.15.1.3. Türkçe: ak (55), aklık (1), aksıman (1), al (1), gök (4), kara (7), karalık (1), karasıman (1), kızıl (31), kıbkızıl (1), kumral (1), şaru (33), yeşil (6). [143]

2.15.1.4. Karışık kökenli: renglü [Far. + T.] (2), gül rengi [Far. + T.] (1), gül şarusı [Far. + T.] (2). [5]

2.15.2. Eylemler

Renk adlarıyla oluşturulmuş 4 tane eylem bulunmaktadır ve bunlar Türkçe kökenlidir.

ağart- (3), karart- (1), kızart- (4), yeşert- (1). [9]

2.14. Özel adlar

Eserde 17 tane özel ad geçmektedir.

Anüşîrvân (1), Bâyezîd (1), Bûkrâṭ (2), İsfahân (1), Muḥammed (Hz. Muhammed) (1), Muḥammed (Sultan Mehmed) (1), Muḥammed bin Maḥmûd Şîrvânî (1), Orhan (1), Hz. Süleyman (1), Cürçânî (1), Hz. Yûsuf (1), Minhâcû'd-dükkân (1), Mücez (2), Sultâniyye (2), Aras (1), Ceyhûn (1), Fâris (1).

2.15. Meslek adları

Eserde 4 tane meslek adı geçmektedir. Bunlardan 2'si Arapça ve 2'si karışık kökenlidir.

Arapça: ḥakîm [Ar.] (8), ḥükemâ [Ar.] (6). [14]

Karışık kökenli: ḥammâllık [Ar.+ T.] (1), peyklik [Far.+ T.] (1). [2]

2.16. Dinî Terimler

2 Türkçe terim (%12) 2 defa, 12 Arapça terim (%71) 17 defa, 2 Farsça terim (%12) 2 defa ve 1 karışık kökenli (%6) 1 defa kullanılmıştır.

Arapça: ervâh "ervâh-ı enbiyâ (1)", evliyâ (1), Hak Ta'alâ (2), ḥalîfetu'l-lâh (1), ḥâmî "ḥâmî-yi bilâdu'llâh (1)", imân (1), kâfir (1), mü'min (2), müsülmân (1), şeyh (1), zekât (1), Ta'alâ (3). [16]

Farsça: oruc (1), peygamber (1). [2]

Türkçe: ṭamu (1), Tañrı (1). [2]

Karışık kökenli: divân-ı Ḥakḫ [Far.+Ar.] (1). [1]

2.17. Yer /Mekân adları

Bölge ve yer adlarından oluşan bu adların 4 tanesi Arapça (%22), 2 tanesi Farsça (%11) ve diğer 12 ad Türkçe (%67)'dir. Türkçe adlar 33, Arapça adlar 47 ve Farsça adlar 2 defa kullanılmıştır.

Arapça: ḥammâm (44), mecârî (1), meclis (1), sahra (1). [47]

Türkçe: biñar (2), ev (6), gemi (1), ılıca (1), ırmak (1), kaḫlık (1), kuyu (2), ova (1), ṭağ (1), uçurum (1), yar (1), yir (14). [33]

Farsça: bustânî (1), ser-çeşme (1). [2]

2.18. Doğa ile ilgili adlar:

2 Arapça, 5 Türkçe ad bulunmaktadır. Arapça adlar 2, Türkçe adlar 10 defa kullanılmıştır.

Arapça: seyl (1), şems (1). [2]

Türkçe: gün "güneş" (3), güneş (4), ḫar (1), ḫarañulık (1), yağmur (1). [5]

2.19. Toplumsal Cinsiyet ve Rol Adları:

Arapça 8 ad 26 defa, Türkçe 9 ad 25 defa kullanılmıştır.

Arapça: ‘avrat (14), insan (3), maḥbûb (1), nisâ (1), sultân (2), valideyn (1), zat (3), zevat (1). [26]

Türkçe: dişi (1), er (9), erkek (4), ḥan (1), ḥatun (1), karı “yaşlı” (2), oğlan (5), oğlancuk (1), yigit (1). [25]

2.19. Yön Adı: Ar. şimâl (1). [1]

2.20. Bilim Adları: Ar. felâsefe (2). [2]

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sultaniyye, koruyucu hekimlik üzerine yazılmış bir eserdir. Diğer tıp eserleri gibi dil tarihi, tıp tarihi, eczacılık, botanik ve halk hekimliği için kaynak niteliği taşımaktadır. Eserin ne zaman yazıldığı bilinmemekle beraber kime ithaf edildiği bilgisi de net değildir. Kabul gören görüş eserin Çelebi Mehmed'e ithaf edildiğidir.

Eser, sağlığı korumakla ilgili olduğundan sözcükler çoğunlukla, sağlık ve hastalıkla ilgili adlar ve ilaç adlarının yanı sıra hastalıkları önlemek için kullanılan söz konusu ilaçların, içeceklerin ve yenilen yemeklerin yapımında kullanılan bitki adlarından oluşturmaktadır.

Bitki adları verilirken yabancı kökenli bitki adlarının Türkçe karşılıklarına da kimi zaman yer verildiği görülür: ustûhûdûs ki Türkçe kara borklû dirler (81b/1-2), serhes ki ana kuzgun otı dirler (78a/10-11), cünd-bîdester ki oğlan aşî dirler (81a/09)... vb. gibi. Eserde 334 adet bitki adı geçmektedir. Bu adların, 72 tanesi Türkçe (%21), 127'si Arapça (%38), 91'i Farsça (%27), 24'ü Grekçe (%7), 19'u karışık kökenli (%6)'dir ve 2 tanesinin ise kökeni bilinmemektedir (%1). Bu adların kullanım sıklıklarına bakıldığında (Arapça 598, Farsça 547, Grekçe 118, Türkçe 301, karışık kökenli 19 ve kökeni bilinmeyen 5) Arapça adların ağırlıklı olarak kullanıldıkları görülür. Bitki adlarının farklı yazımları olduğu gibi aynı bitki için farklı kökendeki karşılıklarının kullanıldığı da görülmektedir.

Eserde geçen 71 gıda adından 20'si Türkçe (%28), 22'si Arapça (%31), 23'ü Farsça (%32), 1'i Grekçe (%1), 5 tanesi karışık kökenli (%7)'dir. Buna göre Farsça kelime sayısı az bir farkla fazladır, ancak kullanım sıklıklarına bakıldığında (Arapça 289, Farsça 161, Grekçe 1, Karışık 8 ve Türkçe 621) Türkçe gıda adlarının daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

Eserde hayvan adları; etinden, sütünden ve kürkünden yararlanılmasıyla yer almaktadır. Kışın sağlığı korumak için yapılması gerekenler anlatılırken bu mevsimde soğuktan korunmak için hayvan derisinden yapılan kürklerin giyilmesi tavsiye edilir. Eserde 48 hayvan adı geçmektedir. Bu adların, 38 tanesi Türkçe (%83), 6'sı Arapça (%13), 2'si Farsça (%4)'dir. Bu adların kullanım sıklıklarına bakıldığında da (Arapça 8, Farsça 3, Türkçe 89) Türkçe adlar başta yer almaktadır.

Eserde 10 giyecek ve kumaş adı geçmektedir. Bu adların, 4 tanesi Türkçe (%44), 3'ü Arapça (%33), 2'si karışık kökenli (%22)'dir. Kullanım sıklıkları da göz önünde bulundurulduğunda (Arapça 15, Türkçe 10, Karışık kökenli 2, kökeni bilinmeyen 1) Arapça adların ağırlıklı olarak kullanıldıkları görülür.

Maden ve minarel adları da sağlığı koruma ve ilaç yapımı konularında geçmektedir. Bunlarla ilgili 34 sözcük bulunmaktadır. Bu adların, 11 tanesi Türkçe (%32), 13'ü Arapça (%38), 7'si Farsça (%21), 3'ü karışık kökenli (%9)'dir. Bu sözcüklerin kullanım sıklıklarına (Arapça 23, Farsça 14, Türkçe 24, karışık kökenli 4) bakıldığında Türkçe sözcüklerin Arapça sözcüklerden fazla kullanıldıkları görülür.

Eserde 5 tane kozmetik adı geçmektedir. Bu adların hepsi, ikisi birleşik olmak üzere, Arapça'dır.

Yazı ile ilgili adlar, yemek yapımında ve temizlikte kullanılan eşya adları ile müzik aletlerinin adlarından oluşan eşya adı 32 tanedir. Bu adların, 16'sı Türkçe (%50), 7'si Arapça (%22), 7'si Farsça (%22), 2'si karışık kökenli (%6)'dir.

Adların kullanım sıklıklarına (Arapça 32, Farsça 13, Türkçe 67 ve karışık kökenli 2) bakıldığında yine Türkçe adların ağırlıklı olarak kullanıldıkları görülür.

Eserde 228 tane hastalık ve sağlıkla ilgili ad geçmektedir. Bu adların, 77 tanesi Türkçe (%34), 110'u Arapça (%48), 8'i Farsça (%4), 33'ü karışık kökenli (%14) addir. Bu oranlara bakıldığında (Kullanım sıklıkları: Arapça 792, Farsça 19, Türkçe 205, karışık kökenli 41) Arapça adların ağırlıklı olarak kullanıldıkları görülür. 47 eylemden ise 31'i Türkçe (%66), 16'sı karışık kökenli (%34) eylemdir. Kullanım sıklıkları Türkçe 118, karışık kökenli 65'tir.

Eserde 39 ilaç ve tedavi adı geçmektedir. Bu adların, 4 tanesi Türkçe (%11), 24'ü Arapça (%69), 5'i Farsça (%14), 1'i Grekçe (%3) ve 1'i karışık kökenli (%3)'dir. Bu oranlara bakıldığında (Arapça 360, Farsça 17, Grekçe 9, Türkçe 31 ve karışık kökenli 1) Arapça adların ağırlıklı olarak kullanıldıkları görülür. 1 Türkçe ve 4 karışık kökenli eylem kullanılmıştır.

Eserde 91 tane organ ve bedenle ilgili ad geçmektedir. Bu adların, 59 tanesi Türkçe (%61), 29'u Arapça (%30), 6'sı Farsça (%6), 2'si karışık kökenli (%2)'dir. Bu oranlara bakıldığında (Sıklık: 352, Farsça 44, Türkçe 429, karışık kökenli 2) Türkçe organ adlarının ağırlıklı olarak kullanıldıkları görülür. Organ adlarında her dilin kendi organ adlarını kullanması ve ödünçlenmelerin yaşanmaması bu durumu açıklamaktadır.

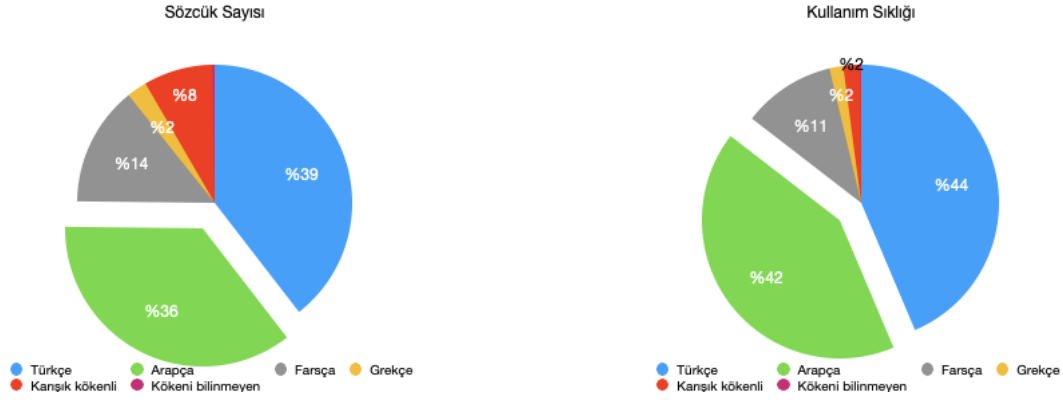
Eserde 27 zaman adı geçmektedir. Bu adların, 16 tanesi Türkçe (%59), 10'u Arapça (%37), 1'i Farsça (%4)'dir. Bu oranlara bakıldığında (sıklık: Arapça 103, Farsça 1, Türkçe 136) Türkçe zaman adlarının ağırlıklı olarak kullanıldıkları görülür.

Eserde 3 tane spor adı geçmektedir. Bu sözcüklerin, 2 tanesi Türkçe (%50), 1 tanesi ise karışık kökenlidir (%50) Farsça sözcük ile Türkçe sözcüğün birleşmesiyle oluşturulmuştur. Eserde tespit edilen ölçü adları; ağırlık, uzunluk, mesafe ve yemekler için kullanılan kıvam ve ölçülerine ait adlardır. Arapça 13 ad (%42) 578, Farsça 4 ad (%13) 23, Türkçe 14 ad (%45) 170 defa kullanılmıştır. Arapça adlar çoğunluktadır. Eserde 32 tane sayı adı geçmektedir ve bu adların hepsi Türkçe kökenlidir. Eserde 21 tane renk adı geçmektedir. Bu adlardan 13 tanesi Türkçe (%62), 4 tanesi Arapça (%19) ve 1 tanesi Farsça (%5), 3 tanesi ise karışık kökenli (%14)'dir. Arapça 7, Farsça 1, Türkçe 143, karışık kökenli 5 defa kullanılmıştır. Türkçe renk adları çoğunluktadır. Renk adlarıyla oluşturulmuş 4 tane eylem bulunmaktadır ve bunlar Türkçe kökenlidir.

Eserde 17 tane özel ad ve 4 tane meslek adı (2 Arapça ad, 2 karışık kökenli ad) geçmektedir. Dini terimler olarak 2 Türkçe terim (%12) 2 defa, 12 Arapça terim (%71) 17 defa, 2 Farsça terim (%12) 2 defa ve 1 karışık kökenli (%6) 1 defa kullanılmıştır. Bölge ve yer adlarının 4 tanesi Arapça (%22), 2 tanesi Farsça (%11) ve diğer 12 ad Türkçe (%67)'dir. Türkçe 33, Arapça 47 ve Farsça 2 defa kullanılmıştır. Doğa ile ilgili 2 Arapça, 5 Türkçe ad bulunmaktadır. Arapça adlar 2, Türkçe adlar 10 defa kullanılmıştır. Toplumsal cinsiyet ve rol adları olarak Arapça 8 ad 26 defa, Türkçe 9 ad 25 defa kullanılmıştır. Bir yön ve bir bilim adı bulunmaktadır.

Eserin adlar ve adlardan yapılan eylemler dikkate alınarak incelenen söz varlığında toplamda 447 Türkçe (%39), 404 Arapça (%36), 159 Farsça (%14), 27 Grekçe (%2), 92 karışık kökenli (%8) ve 3 tane kökeni bilinmeyen sözcük

tespit edilmiştir. Sözcüklerin toplamda kullanım sıklıkları ise şöyledir: Türkçe 3416 (%44), Arapça 3277 (%42), Farsça 849 (%11), Grekçe 128 (%2), karışık kökenli 157 (%2) ve kökeni bilinmeyenler ise 6. Böylece ilk sırayı Türkçe adların, ikinci sırayı ise Arapça adların aldığı görülmektedir.

Sonuç olarak, Türkçe adların ilk sırada yer alması, bu eserde, döneminin diğer Türkçe eserlerinde görüldüğü gibi, Türkçeye önem verildiğinin bir göstergesidir. Özellikle bitki adları ve tıp terimlerinde Arapça adların ağırlıklı olarak kullanılmış olmasıyla Arapça adlar ikinci sırada yer almaktadır. Bunun nedeni olarak da, eserin yazımında, müellifin Arapça tıp terimleri bilgisinin ve yararlandığı Arapça eserlerin etkisi olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Argunşah, Mustafa (1990). "II. Murad Devrinin (1421-1451) Ünlü Hekimi Muhammed Bin Mahmûd Şîrvânî ve Türkçe Eserleri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4: 483-498.
- Argunşah, Mustafa (1999). *Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî, Tuhfe-i Murâdî (İnceleme, Metin, Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, Mustafa (2005). "Sultaniye ve Sağlık-Yiyecek İlişkisi". *Yemek ve Kültür* 2: 50-53.
- Argunşah, Mustafa, M. Çakır (2018). *15. Yüzyıl Osmanlı Mutfağı, Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî*. 3. baskı. İstanbul: Gökkuşbuca Yayınları.
- Aynacı, Mihrican (2014). *Sultâniyye (İnceleme, Metin, Dizin)*. Doktora Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balcı, Melek (2021). *Kitâb-ı Güzîde-i İlm-i Tıp Muhammed Bin Mahmûd-ı Şîrvânî (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Bayat, Ali Haydar (1996). "XV. Yüzyıl Osmanlı Tıbbının Büyük Üstâdı Muhammed Bin Mahmud Şîrvânî (1375-1450) Hayâtı ve Eserleri". *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 25 (4): 22-43.
- Bayat, Ali Haydar, N. Okumuş (2004). *Muhammed Bin Mahmûd-ı Şîrvânî, Mürşid (Göz Hastalıkları)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Bayat, Ali Haydar (2010). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Demir Öztürk, Nuray (2019). "Muhammed Bin Mahmûd-ı Şîrvânî'nin 'İllyâsiyye' isimli Eserinin İncelenmesi". *Yeni Türkiye* 106: 598-625.
- Doğan, Şaban (2009). *Terceme-i Akribâdîn Sabuncuoğlu Şerefeddin (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler) Birinci Cilt*. Doktora Tezi. Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harmancı, Esat, Akpınar, Aslıhan (2009). "On Beşinci Yüzyıl Anadolusundan Bir Beslenme Kuramı: Hekim Şîrvânî'nin Sultâniyye Adlı Eseri". *Türkiye Klinikleri J Endokrin-Özel Konular, C2, S3, s. 67-74*.
- İnalcık, Halil (1992). "Bayezid I". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayezid-i> [Erişim tarihi: 28 Nisan 2022]
- İnalcık, Halil (2003a). "Mehmed I". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 28. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-i> [Erişim tarihi: 28 Nisan 2022]
- İnalcık, Halil (2003b). "Mehmed II". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 28. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-ii> [Erişim tarihi: 28 Nisan 2022]

Korkmaz, Zeynep (2009). "Anadolu'da Oğuz Türkçesi Temelinde İlk Yazı Dilinin Kuruluşu". *Bellekten 2009 II*, s. 61-69.

Kumbaracılar, Sedat (1949). "Beş Buçuk Asır Önce Yazılmış İki Önemli Tıp Kitabı Teysir ve Sultaniye". *Dirim*, 24 (10), 250-251.

Kurban, Ferhat (1990). *Şîrvânlı Mahmûd, Sultâniyye (Giriş-Metin-Sözlük)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Küçüker, Paki (2010). "Kitab-ı Güzide ya da Sultaniye". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18: 173-182.

Okumuş, Necdet (1998). "Ünlü Türk Hekimi Şirvanlı Mahmud'un Sultâniyye Adlı Eserinin Bilinmeyen Manisa Nüshası". *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 27(3): 30-33.

Önler, Zafer (1998). "XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Sözvarlığı". *Kebikeç*, 6: 157-168.

Süveren, Kenan, İ. Uzel (1988). "İlk Türkçe Tıp Yazmalarına Genel Bir Bakış". *Tıp Tarihi Araştırmaları*, 2: 126-142.

er-Risâletü's-Sultâniyye fî't-Tıbb http://www.yazmalar.gov.tr/eser/er-risaletus-sultaniyye-f%C3%A4t-tib/106598 [Erişim Tarihi: 12 Kasım 2020].

Yazar, Sadık (2018). "Cezâyir Milli Kütüphanesi'ndeki Türkçe Yazmaların Kataloğu". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı, 4: 274-335.

Yılmaz, Okan Kadir (2020). *İSAM Tahkiki Neşir Klavuzu*. 3. Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

FİRDEVSÎ'NİN SÜLEYMÂN-NÂME-İ KEBİR'İ 1. VE 2. CİLT ÜZERİNE

Süleymân-nâme-i Kebîr of Firdevsî On The First and Seceond Volume

Filiz DEMİRÖZ¹

Esranur ER YILMAZ²

¹ Bilim Uzmanı, dmrz.filizz@gmail.com, orcid.org/0000-0003-0333-8659.

² YL öğrencisi, Samsun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, eresra_1997@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-7801-0693.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 10.08.2022
Kabul/Accepted: 13.10.2022

DOI:10.20322/littera.1160389

Anahtar Kelimeler

Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme, Eski Anadolu Türkçesi.

ÖZ

Firdevsî-i Rûmî; Fatih Sultan Mehmet, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim olmak üzere üç padişah dönemine tanıklık etmiştir. Farklı türlerde pek çok eser kaleme almış olan önemli bir müelliftir. Süleymân-nâme, Hz. Süleyman'ın hayatını ve onun etrafında gerçekleşen olayları konu almasının yanı sıra mitoloji, felsefe, geometri, dil ve tarih gibi içerisinde pek çok önemli bilime de yer vermektedir. Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemini kapsaması ile dönemin ses ve şekil özelliklerini yansıtmaları bakımından Türkoloji'ye kaynaklık edebilecek eserler arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada, Firdevsî-i Rûmî'nin XV. asrın sonu ile XVI. asrın başında yazmış olduğu 81 ciltlik Süleymân-nâme-i Kebîr adlı eserinin daha önce üzerinde çalışma yapılmamış olan 1. ve 2. cildi incelenmektedir. Müellifin hayatı ve eserlerine kısaca değinildikten sonra eser üzerine yapılmış çalışmalar, Süleymân-nâme'nin yazılma süreci, nüshaya kaynaklık eden eserler, 1. ve 2. ciltteki ana hikâyelerin özeti, eserin Türk dili ve tarihi açısından önemi, Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlak ve düz ünlülü eklerin durumu üzerinde durulacaktır.

Keywords

Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme, Old Anatolian Turkish.

ABSTRACT

Firdevsî-i Rûmî was witnessed the periods of three sultans, namely Mehmet the Conquerer, Bayezid II, and Selim I. He was a prominent writer who had written many works in different genres. Süleymân-nâme, in addition to the subject of Hz. Süleyman's life and events that took place in around him, it also includes many important sciences such as mythology, philosophy, geometry, language and history. It is among the worksthat can be a source for Turcology in terms of covering the transition process from Old Anatolian Turkish to Ottoman Turkish and reflecting the phonetic and morphological features of the period.

In this study, XV. with the end of the century XVI. at the turn of the century the first and second volume which has not been studied on before of the piece named Süleymân-nâme-i Kebîr which he written by Firdevsî as 81 volumes are discussed. This study, author of the work, his life and other Works of, description and content of the work, works that used as resources for the volume, the summary of the main story in the volume, the importance of the work in terms of Turkish Language and History, the position of the affixes with rounded vowels presented in the text according to Old Anatolian Turkish the position of the straight vowels presented in the text according to Old Anatolian Turkish and lastly the studies that has been made on the work.

Atf/Citation: Demiröz, F., Er, Esranur (2022), "Firdevsî'nin Süleymân-nâme-i Kebîr'i 1. ve 2. Cilt Üzerine", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 855-885.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Filiz DEMİRÖZ, dmrz.filizz@gmail.com, Esranur ER YILMAZ, eresra_1997@hotmail.com

GİRİŞ

Firdevsî-i Rûmî

1. Hayatı

XV. yüzyılın başları ve XVI. yüzyılın sonlarında yaşayan Firdevsî'nin hayatı ile ilgili birçok araştırmacı çeşitli görüşleri sürmüştür. Firdevsî kaynaklarda Uzun Firdevsî, Firdevsî, Firdevsî-i Rûmî ve Firdevsî-i Tavîl olarak geçmektedir. Asıl adı konusunda Bursalı Mehmet Tahir Efendi "İlyas bin Hızır", M. Fuat Köprülü ise "Şerafeddin Musa" olduğunu ileri sürer.

Üzerinde çalıştığımız 1. ve 2. ciltte Firdevsî'nin dedesinin adı "Gazi Genek Bey", babasının adı ise "Hacı Genek Bey" olarak geçmektedir. Tüm bu veriler göz önünde bulundurulduğunda Firdevsî'nin asıl adının "Orhan" olduğunu söyleyebiliriz.

"İlâhî bu Orhân-ı efgende ve hór u zâr u şermesâr u seni vaşf idebile kim vücudum mihrüñ şu'â'ından zerre-i kemdür."[3a/14]

"İsteseñ târîh bilmek çelevi

Bil ki târîh oldı Orhân Çelebi"[20a/22]

Doğum yılı 1453 olarak bilinen Firdevsî'nin doğum yeri, bugün Balıkesir sınırları içerisinde bulunan Edincek'in Belkis Pınarı çevresidir. Firdevsî, yaşamını Manisa, Bursa, Edincik, Balıkesir çevresinde geçirmiş olup hayatı boyunca kendini birçok alanda geliştirmiştir. Öğrenimini Bursa'da tamamladığı için kaynaklarda Bursalı olarak yer almaktadır (İsen 1999: 178). II. Bayezid'in tahta geçtiği dönemdeyse Balıkesir'de bulunan Firdevsî, Süleymân-nâme'yi yazmaya burada başlamıştır (Genç 1995: 11). Kendisini her alanda geliştirmek isteyen Firdevsî tasavvufî alanda da kendini geliştirmiştir. Simavlı Nakşi şeyhi Abdullah İlâhî'den el alarak tarikata girmiştir (Köprülü 1996: 128). Fakat Firdevsî *Kutb-nâme* adlı eserinde yazmış olduğu dörtlükte herhangi bir eğitim almadığını ve marifet yolunda ilerlediğini belirtmektedir (Kutb-nâme; 1b, 2a) (Olgun ve Parmaksızoğlu 2011: 2).

1. ciltte Firdevsî babasının *Hacı Genek Bey* olduğunu ve babasına İstanbul savaşında gösterdiği başarı karşılığında Aydıncık şehrinin tımar olarak verildiğini belirtmiştir. Firdevsî, Aydıncık şehrinde Belkis Pınarı yakınlarında dünyaya gelmiştir. Eserde bu olayı şu şekilde ifade etmiştir:

"Ol Süleymân kaşrı içre o zaman

Ana rahminden vücûda gelmişem

Çeşm-i Belkis içerken vâlidem

Yire baş koyup sücûda gelmişem”[7a/16-17]

Eserde Firdevsî 1453 tarihinde doğduğunu şu şekilde belirtmiştir:

“hicret-i Nebevîniñ ve rihlet-i Muştâfiniñ şalla'llâhu ‘aleyhi ve sellem sekiz yüz elli yidisinde ki dünyâyâ geldüm”[7a/18]

Firdevsî'nin ölüm tarihi ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Firdevsî'nin *Süleymân-nâme*'nin 81. cildinde yazdıklarıyla *Hayât u Memât* risalelerinde verdiği bilgiler göz önünde bulundurulduğunda 1512 yılında İstanbul'da öldüğü anlaşılmaktadır (Ekşioğlu 2018: 3).

Firdevsî, atalarının geçmiş padişahlar döneminde hangi görevlerde ve makamlarda olduğunu sırayla anlatmıştır. En büyük atası Sultan Alaaddin'in hizmetkârlarındandır ve Orhan Gazi döneminde ölmüştür. İkinci büyük atası İlyas Bey bin Genek'tir. Gelibolu'ya sancakbeyi olmuştur. Üçüncü atası Hızır bin İlyas Bey'dir. Murat Han Gazi zamanında Eskişehir'de sancakbeyi olmuştur. Dördüncü atası Hızır Bey'in oğlu Bazarlu Bey'dir. Yıldırım Bayezid devrinde Timur ile yapılan savaşta yiğitlik göstermiştir. Son olarak babası Bazarlu Beyoğlu Hacı Genek Bey'dir. Ömrü Fatih Sultan Mehmet ile savaşlarda geçmiştir. İstanbul savaşındaki üstün başarısına karşılık Sultan Mehmet kendisine Aydıncık şehrini tımar olarak vermiştir.

“benüm ceddüm Ğâzi Genek Beg ki Sulţân ‘Alâaddin bendelerindendir ki meşhûr durur Sulţân ö- (4) - yügünde câmi‘i ve hammâm-ı ma‘rûf ve evşâf-ı hamîdesi dillerde mezkûr durur”[7a/3-4]

“şâniyen İlyâs Beg bin Genekdür kim Gelibolıya (6) sancağbegi olmuş durur”[7a/5-6]

“şâlişen Hızır bin İlyâs Begdür ki Sulţân öyüğine Murâd Hân Ğâzi zamânında sancağ begi olup devâm-ı devletine du‘â kılmışdur”[7a/6]

“râbi‘an (7) merhûm Hızır Beg oğlu Bazarlu Begdür kim Yıldırım Hân tâbe şerâhu zamânında vâkı‘aya uğrayup Timur-leng rezminde çok ceng ve Tâtâr kanlarından yir- (8) -yüzünü lâle-reng eylemişdür”[7a/7-8]

“hâmisen mağfûr sa‘îd ü şehîd Bazarlu Beg oğlu atam Hâcı Genek Begdür ki merhûm Murâd Hân bin Muhammed Hân ‘aşrında ‘ömri günü (9) ğazâda geçmişdür ve def‘a Sulţân Muhammed Hân bin Murâd Hân devrinde tâbe şerâhu İslâmbol cenginde küffâr kanların tığile hâke saçmışdur”[7a/8-9]

2. Eserleri

Geometri, felsefe, dinler tarihi, ahlak, savaş, boyacılık gibi çeşitli konular ile ilgilenen Firdevsî, bunları eserlerinde manzum, mensur, manzum-mensur karışık bir şekilde işlemiştir. Firdevsî eserleri hakkındaki bilgilerin birçoğunu Münâzara-i Seyf ü Kalem ve Satrañ-nâme adlı eserlerinde zikretmiştir. Hayât u Memât (Hayât-nâme), Silâhşor-nâme, Pend-nâme-i Eflâtûn, Tercüme-i Câmâyuş-nâme, Satrañ-nâme-i Kebîr, Kutb-nâme veya Kissa-i Cezîre-i Midillî, Münâzara-i Seyf ü Kalem (Seyf-nâme), Hakâyık-nâme (Hadîkatü'l-Hakâyık, Hakîkat-nâme), Dâvet-nâme adlı eserleri kaleme alan Firdevsî asıl ününü ömrünü adadığı Süleymân-nâme-i Kebîr ile kazanmıştır.

2.1. Süleymân-nâme-i Kebîr

Firdevsî'nin en hacimli eseridir. Eserin adı kaynaklarda genel olarak "Süleymân-nâme-i Kebîr" veya "Süleymân-nâme" olarak geçmektedir. Genellikle Hz. Süleyman'ın çevresinde gerçekleşen olayları anlatmakta olup insanlık tarihi açısından önemli olan mitoloji, felsefe, tarih, din ve tasavvuf gibi konuları eserde sıkça işlenmektedir.

Eserin hangi padişah döneminde yazıldığına dair ihtilaf vardır. M. Fuat Köprülü'ye göre Firdevsî eseri Bayezid tahta geçtikten sonra yazmıştır (Köprülü 1996: 28). Halil İbrahim Usta, yazarın Süleymân-nâme'nin ilk altı cildini Fatih Sultan Mehmet devrinde yazmaya başladığını, yedinci cilde başladığında ise Fatih'in öldüğünü ve Bayezid devrinde padişahın emriyle yazmaya tekrardan başladığını dile getirir (Usta 2009: 64). Asuman Akay ise çalışmış olduğu 81. cildin 25. varlığında geçen: "... bu toksan tokuz mücellled Süleymân-nâme'yi itdügümüze sebep ve bu biş yüz biş meclis-i dâstânı te'lif idüp nesrini lü'lü'en mansur ve nazmını ahsenü'l-hadîs ve emlâhü'l-ke'lâm söylemesine cihet-i hikmet bu-y-idi... ibtidâen altı cild kitab te'lif idüp merhum Sultan Muhammed Han-ı Gazi'ye teslim itdüm... Emmâ kitabun yidinci cildinde şürî' idicek dârü'l-fenâdan dârü'l-bekâya rihlet eyledi" sözlerini esas alarak Firdevsî'nin eseri Fatih döneminde yazmaya başladığını kabul etmektedir (Akay 1990: XIV).

Fakat üzerinde çalıştığımız nüshanın 1. cildinde Süleymân-nâme yazmaya niyet eden Firdevsî, Hz. Süleyman'ı rüyasında gördükten sonraki zamanı şu şekilde ifade eder:

"hicretüñ sekiz yüz seksen altıncı yılında rebî'ü'l-evvelüñ dördünde merhûm Sultân Muhammed Hân kim ölüm şerbetin içdi ve mevlüdüm târihinden dağı kim otuz yıl tamâm olduyısa ve Sultân Bâyezîd Hân bin Muhammed Hân eñâ'llâhu 'ömrehu salţanat tahtına geçüp 'adl birle halk-ı 'âlem niţâm buldısa ve gördüğüm vâkı'a dağı vâkı' olaldan on iki yıl tamâm olup on üçüncü yıla kim girdiyse..."[8a]

Firdevsî'nin kaleminden edindiğimiz bu bilgiye göre Süleymân-nâme'nin Fatih Sultan Mehmet zamanında yazılmadığı açıkça bellidir. Eseri Sultan Bayezid'in emri üzerine yazmıştır. Eser içerisinde çeşitli rivayetlere değinen Firdevsî, daha önce nice padişahların geldiğini ve hiçbirinin müstakil bir Süleymân-nâme yazdıramadığına da değinmiştir.

"Nüşîrevân-ı 'âdil ve ol emîr ü kâmil Büzrcumhır-ı fâzıla ve (15) ol her fende mâhir-i 'âkile su'al kıtlup didi kim yâ hakîm-i hâzîk ve ey dâniş-mend-i şadıq bu hod ma'lûmdur kim dünyâ milkine Süleymândan özge sultân gelmedi zîrâ kim (16) ol nebîden gayrı kimesneye ins ü cin dîv ü 'ifrit gül-ı yâbân vaşş u tıyûr mûr u mâr cerende ve perende fermân-ber olmadı pes sebep nedür kim 'âlemde Süleymân kışşası bulunmaya (17) meşhûr ve cemî' gördüğü 'acâyibât u ğarâyibât kitâblarda meşûr olmaya İskender hod Süleymândan ad bî-pâdişâhdur İskender-nâme 'âlemde münteşir halk-ı 'âlem kışşasından (18) âğâhdur egerçi kim müfid ü muhtaşar Süleymânun bir hikâyeti yâd olur ammâ kim Süleymân-nâme bulunmaz hemîn Süleymân ad olur imdi senden dilere ki yâ hakîm Süleymân-nâmeyi tamâm te'lif (19) ve cemî'-i Süleymân kışşasın kitâblardan istihrâc idüp taşnîf kılasın tâ ki Süleymân-nâmesi bizden yâd-ğâr kıla ve bizüm nâm-ı şerîfimiz ol kitâb sebeble 'âlemde târih-i rûzi- (20) -ğâr ola"[18b]

“bir rivāyet dađı bu kim hikāyet-i Sulţān Mađmūd Ğaznevî hakkında rivāyet olunur nite şöyle kim Sulţān Mađmūd Őu‘arāya emr itdi kim Süleymān-nāmeyi taŐnif ve cihān milkinde Süleymān gördüđi ‘acāyibleri ğarāyibleri kitāblardan istihrāc kıluban te’lif ideler”[18b]

“Sulţān Murād Hān merđūm Ađmediye mađfür Őeyhîye söz sö- (21) -ylediyse ve mezkūr Ađmed-i Da‘iye ve Őeyhođluna hāl ‘arz eylediyse bu zıkr olan Őu‘arānuđ dördü dađı Süleymān-nāmenüđ te’lifinde ‘āciz kıldılar andan merđūm (22) Sulţān Murāduđ devām-ı devletine du‘ā ve eyyām-ı rıf atına Őenā kıldılar dađı eyitdiler kim yā Őāh-ı cihān biz Süleymān-nāmeyi te’lif nüŐhası bulunmadüđü cihetden taŐnif (23) idemezüz”[19a]

Eserin cilt sayısı hakkında da farklı görüşler vardır. Tezkirelerden edindiğimiz bilgilere göre; Latifi ve Gelibolulu M. Āli eseri 360 cilt olarak belirtirken (Latifi 2000: 425), Kınalızāde 380 cilt olduğunu dile getirmiştir (Kınalızāde 1981: 745). Bursalı Mehmet Tahir ise eserin 166 ciltten olduğunu söyler (Bursalı M. Tahir 1972: 105). Süleymān-nāme’de yaşanan bu karıŐıklıđın temel sebepleri, eser hakkında tezkirecilerin farklı bilgiler sunması ve Firdevsî'nin eserlerinde cilt ve cüz ifadelerini kullanırken tam bir ayırım yapamamasıdır.

Eserin 81 cildi bulunmasına rağmen tamamının kaç cilt olduğu bilinmemektedir. Yeni bulduğumuz Chester Beatty Kütüphanesi T.406 numarada kayıtlı olan nüŐa ise 331 varaktır. Süleymān-nāme-i Kebîr'in ilk 20 cildinden oluşmaktadır. Üzerinde çalıştığımız 1. ciltte ise müellif eseri 366 cilt olarak belirtmiştir:

“Olmadığıçun Süleymān-nāmesi

Őöyledüm ki dutla hengāmesi

Üç yüz altmış altı cildi kām-yāb

İtmıŐem ki āđir oldu bu kitāb

Tā okuyan bu Süleymān-nāmesin

Yā yazup elde dutanlar hāmesin”[18a/27-26]

2.2. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Firdevsî'nin Süleymān-nāme adlı eserinin farklı ciltleri üzerine bugüne kadar kitap, tez, makale olarak birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar Şunlardır:

Lisansüstü Tezler

Yüksek Lisans Tezleri

1. Şakar, Sezer Özyaşamış (2003). Firdevsî-i Rümî'nin Süleymānnāme Yazmasının (81.cilt, 28 yk) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil İncelemesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
2. Köz, İbrahim (2004). Firdevsî-i Rümî'nin Süleymānnāme Yazmasının (81. cilt, 70, 54b yk) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil İncelemeleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

3. Abul, Yasemin (2004). Süleymân-nâme-i Kebîr (47. cilt) Metin Tenkidi ve İnceleme, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
4. Çelik, Zeynep (2010). Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme Yazmasının (81. cilt) (12b-123b bk) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil İncelemeleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
5. Vanlı, Murat (2012). Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr (8.-9. ciltler), (İnceleme- Metin), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
6. Şimşek, Yaşar (2013). Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr (76. cilt), Giriş, Ses Bilgisi, Tenkitli Metin, Sözlük, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
7. Babür, Yusuf (2013). Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr, 6. ve 7. ciltler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
8. Tombak, S. Anıl (2017). Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme'sinin 67. cildi (İnceleme-tenkitli metin), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
9. Aydın, Halis (2017). Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme'sinin 68. cildi (İnceleme-tenkitli metin), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
10. Köşüre, Z. Yeşim (2018). Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme-i Kebîr (80. Cilt, 390B/451 B) Adlı Eseri (Tenkitli Metin-Dil Özellikleri-Dizin-Tıpkıbasım), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
11. Semiz, Ömer (2018). Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme'sinin 70. cildi (İnceleme- Tenkitli Metin), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
12. Karahan, Merve (2019). Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr (31. cilt) Giriş, Tenkitli Metin, Dizin, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
13. Şan, Aytan (2019). Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme (39. cilt) İnceleme-Transkripsiyonlu Metin, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
14. Kaynak, Filiz (2020). Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr (32. cilt) Giriş, Tenkitli Metin, Dizin Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.

Doktora Tezleri

1. Çatıkkaş, M. Ata (1979). Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme-i Kebîr'i (Gramer, Sentaks, Lugat, Metin) (72. cilt), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
2. Akay, Asuman (1990). Firdevsî Süleymân-nâme (44. cilt) Metin ve Fiiller Üzerine Bir Deneme, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

3. Güleç, Hamdi (1994). Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme'si -42. cilt- Dasitan-ı Ceng-i Aheng-i Efrasiyab-ı Türk Üzerine Bir Metin İncelemesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
4. Genç, Gülnaz (1995). Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme, (25-26. cilt), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
5. Usta, Halil İbrahim (1995). Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr, (43-44-45-46. ciltler), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
6. Aksoy, Mustafa (2000). Uzun Firdevsî'nin Süleymân-nâme'sinde Destan Unsurları (2 cilt), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
7. Erdem, M. Dursun (2005). Kitâb-ı Kissanâme-i Süleymân Aleyhisselâm Üzerine Söz Dizimi Çalışması (Süleymân-nâme 74. Cilt), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
8. Jafarova, İlhama (2010). Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme-i Kebîr'i (63. cilt) İnceleme-Metin-Dizin, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
9. Büke, Himmet (2015). Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme (38. cilt), Dil Özellikleri, Metin, Söz Dizimi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
10. Aksu, Rabia (2016). Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
11. Çakın, M. Burak (2018). Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme Adlı Eseri (14-15. Ciltler) Metin-İnceleme, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
12. Ekşioğlu, Serap (2018). Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme Cilt 11 (Dil İncelemesi-Metin-Dizin), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.
13. Eren, Hulusi (2018). Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr 34-35. Ciltler (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
14. Kirik, Esra (2018). Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme'si 75. Cilt (Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Sözlük), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
15. Gök, Adem (2019). Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr (37. cilt), İnceleme, Tenkitli Metin, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Makaleler

1. Çatıkkaş, M. Ata, "Türk Firdevsî'si ve Süleymân-nâme-i Kebîr", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 25, Ağustos 1983, s. 169-178.

2. Akay, Ahmed Asuman, "Süleymân-nâme Nesrinde Ahengi Sağlayan Ses ve Söz Unsurları", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 118, Şubat 1999, s. 217-228.
3. Güleç, Hamdi, "Süleymân-nâme'de Eski Türk Destanlarına Ait Unsurlar, Dil-Üslup ve Motifler", Bilig Dergisi, S. 36, Kış 2006, s. 243-260.
4. Kaynak, Filiz, "Süleymân-nâme-i Kebîr'in 32. Cildi Üzerine", Littera Turca, S. 6, Yaz 2020, s. 470-485.
5. Şimşek, Yaşar, "Süleymân-nâme'nin Dili Üzerine (76. Cilt)", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 12, S. 3, 2014, s. 264-278.
6. Akay, Ahmed Asuman, "Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme-i Kebîr'indeki Deyimler", Turkish Studies, Volume 9/9 Summer, 2014, s. 103-122.

Kitap

1. Çatıkkaş, Ata, *Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr*, TDK Yay., Ankara, 2009.
2. Büke, Himmet, *Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme (38. Cilt) (Metin, İnceleme, Dizin, Tıpkıbasım)*, Paradigma Akademi Yay., Çanakkale, 2020.

2.3. Eserin Tavsifi

Eser, İrlanda'da Chester Beatty Kütüphanesi T.406 numarada kayıtlı olup 331 varaktan oluşmaktadır. Toplam 20 ciltten oluşan nüsha Arapça dua ile başlayıp ilk cildinde yazılış sebebinin izah edilmesinden sonra Hz. Süleyman kıssalarını anlatmaktadır. Dördüncü cildin hâtîme bölümü karışmıştır. 100a'da olması gereken hâtîme bölümü 98a'da bulunmaktadır. Beş ve altıncı ciltlerinde de bir karışıklık bulunmakta olup beşinci cildin içerisinde altıncı cildin hâtîme bölümü yer almaktadır. Altıncı cildin ise başlığı yoktur. Sekizinci cildin hâtîme bölümü eksiktir.

Cildin dış yüzeyi bordo zemin üzerine alttan şemseli ve köşebentli motifler ile süslenmiştir. Eserin ara kapağı lacivert zemin üzerine çiçek desenlidir. İlk sayfada da aynı çiçek motifli desen kullanılmakta olup bu sayfaya Chester Beatty Kütüphanesi tarafından yazılmış bir not bulunmaktadır. Nüsha nohut renginde süslü ahar kâğıda sülüs ve nesih hatlıdır. Metin kırmızı, lacivert ve sarı çerçeveler içine alınarak yazılmıştır. Eser, manzum-mensur karışık olup manzum bölümler 4 sütün hâlinde 29 satırdan, mensur kısımları ise 29 satırdan oluşmaktadır. Metin siyah mürekkep, başlıklar ise kırmızı mürekkep ile kaleme alınmıştır.

Eser meclislere ayrılmış olup üzerinde çalıştığımız 1. cilt, 1. 2. 3. 4. ve 5. meclislerden oluşmaktadır. Fakat eserde yaşanan deformelerden ya da müstensih tarafından yazılması unutulmuş ibarelerden dolayı sadece 3. ve 5. meclislerin başlıkları vardır. Ayrıca Firdevsî 1. ciltte eserin 336 cilt olduğunu belirtmiştir.

"Üç yüz altmış altı cildi kām-yāb

İtmişem ki āhîr oldı bu kitāb

Tā oquyan bu Süleymân-nāmesin

Yā yazup elde dutanlar hāmesin". [18a/28]

“bu üç yüz altmış altı mücellled kitâbı halk-ı ‘âlem dillerinde mezkûr kııl” [3a/15]

Üzerinde çalışılan 1. cildin 1. varağının 1b yüzü 23 satırdan, 10. varağın 10a ve 10b yüzleri 28 satırdan oluşmaktadır. Diğer sayfalar ise 29 satırdan oluşmaktadır.

Firdevsî'nin üzerinde çalışılan Süleymân-nâme nüshasının 2. cildi 6. 7. 8. ve 9. meclisleri kapsamaktadır. Ancak yazar, eserinin 366. cilt ve 1838 meclisten oluşacağını dile getirmektedir.

“bu üç yüz altmış altı mücellled Süleymân-nâmenüñ mü ‘ellifi biñ sekiz yüz otuz sekiz meclisün musannifi” [1b/23]

Üzerinde çalıştığımız 2. cildinde bazı sayfalarda eksiklikler ve siliklikler mevcuttur. 6b ve 24b boştur. Cildin 1b yüzü 24 satır, 2b 12 satır, 4a 23 satır, 4b 17 satır, 7a 21 satır, 9b 22 satır, 14a 11 satır, 17b 22 satır ve 25a 18 satırdan oluşur iken diğer sayfalar 29 satırdan oluşmaktadır.

1. Cild 1b-20a

1. Cildin Hâtîme Bölümü

Hağka minnet bu kitâbuñ hem nefes

Ki evvel cildi âhîr oldı hem nefes

2. Cild 20b-44a

2. Cildin Hâtîme Bölümü

Minnet-i ‘azîm ol hâliq-i zü'l-celâle ve şükr idelim ol Râzık-ı bî-mişâle kim üç yüz altmış altı mücellled kitâbuñ ve bin sekiz yüz otuz meclis bâbuñ ikinci cildin tamâm eyledük.

3. Cild 44b-82a

3. Cildin Hâtîme Bölümü

Ba' dehu minnet-i bî-kıyâs ve şükr-i sipâs ol Celîl-i Cabbâr'a ve Kerîm-i Muhtâr'a kim bu üç yüz altmış altı mücellled kitâb-ı Süleymân-nâmenüñ biñ sekiz yüz meclis dâsitânuñ üçüncü cildi kitâbı kaleme getürdüm. Ebyât-ı aş'ârla hadîş-i muhtârla şâh-ı devletinde bitürdüm.

4. Cild 82b-100a

4. Cildin Hâtîme Bölümü

Ba' demâ şükr-i bî-add ve şenâ-yı bî-ḥadd ol kerîm lâ- [...] Raḥîm-i bî-miṣâle kim bu üç yüz altmış altı mücellled kitâb-ı {Süleymân-nâme}nâmenüñ dördüncü cildini daḡı dilden elden geldigince ebyât-ı aş'ârla ve hadîş-i muhtârla tamâm-ı nesrini aḡsenü'l hadîş-i nazmın emleḡü'l-keâm eylerem.

5. Cild 100b-118a

5. Cildin Hâtîme Bölümü

Ve der-i du'â-yı pâdişâhü's-selîm selâmü'l-halîm ba' dehu maşükki bî-kıyâs u minnet bî-ḥadd-i sipâs ol Kerîm-i Raḥîm-i zü'l-celâl ol hâkim-i' alîm-i bî-miṣâl kim bu üç yüz altmış altı mücellled kitâb-ı Süleymân-nâme altıncı cildin daḡı kaleme getürdük (6. cildin başlığı yok 5. cildin sonu, 6. cilt hâtîmesi ile bitiyor).

7. Cild 118b-132a

7. Cildin Hâtîme Bölümü

Ba' dehu ḡamd-i bî-ḥadd ve şenâ-yı bî-add hazreti [...] te'âlâya cellâluhu 'amme-i nevâle kim bu üç yüz altmış altı mücellled kitâb-ı Süleymân-nâmenüñ ve biñ sekiz yüz otuz maḡla'-ı dâsitânuñ yedinci cildini daḡı tamam eyledük. Otuz beşinci meclisi manzûm menşûr emleḡü'l-keâm söyledük.

8. Cild 132b-173a**8. Cild Hâtime Bölümü**

Bu bölüm yok sayfa boş

9. Cild 173b-189a**9. Cildin Hâtime Bölümü**

Ba' demâ hamd u nâ-ma' bûd ol hâkime kim kaçâ-yı maḥkemesinde 'aql-ı küll, kâtib-i mübîndür ve şenâ-yı nâ-maḥdûd ol ḥâfıza kim hıfz-ı hizânesinde bir [...] kâtib-i mübîndür. Bu üç yüz altmış altı mücellled kitâb-ı Süleymân-nâmenün ve biñ sekiz yüz otuz meclis bâb-ı dâsitânun toquzuncu cildini tamâm eyledük. Qırq beşinci meclisin daḡı ebyât-ı aş' arla ḥadış-i muḥtârla söyledük.

10. Cild 189b-192a**10. Cild Hâtime Bölümü**

[...] şenâ-yı bî-kıyâs ol 'alim ü pağışah kim 'ilmine gâyet yoktur. Qâdirdur kim qudretine nihâyet yoktur. 'Înâyet kıldı kim bu üç yüz altmış altı mücellled kitâbuñ onuncu cildini daḡı tamam raqama getürdüm. Biñ sekiz yüz otuz maḥla' -ı dâsitânun daḡı ellinci meclisi dâsitânın menşür-ı manzûm söyleyüp qaleme getürüp bitürdüm.

11. Cild 192b-205a

11. Cild Hâtime Bölümü

Ḥamd-ı nâ-ma' dūd ol sultāna kim cemî'-i 'ālem salṭanatına sultan-ı kâ'imdur ve şenâ-yı bî-add ol subhānı kim her mevcūd tesbîhine kavî vü kâ'imdur. Bu üç yüz altmış altı mücelled kitâb-ı Süleymân-nâmenüñ on birinci cildini 'inâyet kıldım kim tamâm eyledük ve biñ sekiz yüz otuz meclisinüñ elli beşinci meclisini dağı hidâyet virdi kim menşür manzûm söyledük.

12. Cild 205b-212a

12. Cild Hâtime Bölümü

Ḥamd-ı bî-nihâyet ve şenâ-yı be-ğâyet ol ḥayy u kayyum-ı Allah kim bî-mişâldür. Lem yelid ve lem yüled [...] samed ehad padişâh ferd-i şamed ehad pağişâh-ı [...] bu üç yüz altmış altı mücelled kitâb-ı Süleymân-nâmenüñ on ikinci cildin dağı tamâm eyledük. Bu biñ sekiz yüz otuz maṭla'-i dâsitânuñ altmış meclisini kâleme getirüp menşür manzûm söyledük.

13. Cild 212b-223a

13. Cild Hâtime Bölümü

Şükr-i bî-ḥadd ve şenâ-yı bî-'add ol dâñâ-yı kâdire [...] kim ve [...] lem yelid ve lem yüled ve lem yekün lehü küfüven ehaddur. Bu üç yüz altmış altı mücelled kitâb-ı Süleymân-nâmenüñ on üçüncü cildin dağı tamâm eyledük. Biñ sekiz yüz otuzuncı meclisün dağı altmış beşinci dilden elden geldigince söyledüm.

14. Cild 223b-244a

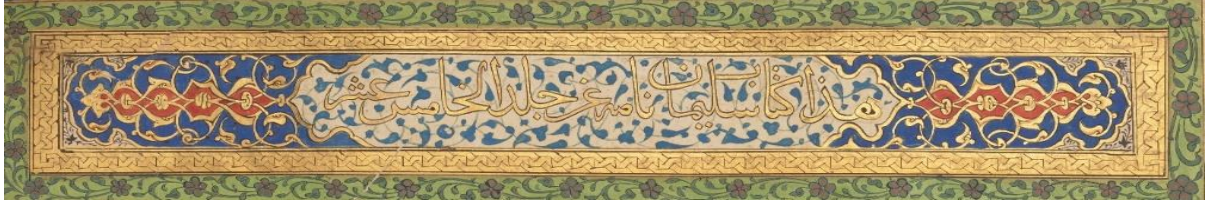

14. Cild Hâtime Bölümü

Şükr-i bî-kıyâs ol ḥâkimi kim kâzası maḥkemesinde 'akl-ı küll, kâtib ü emîndür ve şenâ-yı bâ-esâs ol ḥâfıza kim ḥıfz-ı ḥizânesinde bir noḡta kitâb-ı mübindür. 'Inâyet kıldı kim bu üç yüz altmış altı mücelled kitâbuñ on

dördüncü cildini dağı tamâm kılpup kalemeye getürdüm. Biğ sekiz yüz otuz maṭla' dāsitanuğ dağı yetmişinci meclis nihāyete yetürüp raḳama getürdüm.

15. Cild 244b-261a

15. Cild Hâtime Bölümü

Ḥamd-ı bî-nihāyet ol semî' -i padişāh kim sem' ine [...] yoğdur ve şenā-yı [...] basirül [...] ağıt yoğtur luṭf idüp 'ināyet Firdevsî-i bendesine hidāyet rûzi kıldı kim bu üç yüz altmış altı mücellid Süleymân-nāmenüğ biğ sekiz yüz otuz meclis dāsitanuğ manzûm taşvîr söylemege tamâm eylemege on beşinci cildini dağı tamâm idince 'ömürden zamān ecelden amān rûzi kıldı.

16. Cild 261b-271a

16. Cildin Hâtime Bölümü

Siyās bî-ḳiyās ol ḳahhāra kim celālî saṭvetiyle her mevcüd mağhürdur ve şenā-yı bā-esās ol ğaffār kim cemāl-i tecellisiyle her zerre-i mesrürdur. Bu güneḥ-kār Firdevsî bendesine 'ināyet yüzünden naḳar kıldı kim kim bu üç yüz altmış altı mücellid kitāb-ı Süleymân-nāmenüğ on altıncı cildi ğāyete yitürdüm bin sekiz yüz otuz altı meclisinüğ sekseninci meclis dağı dilden elden geldügince kalemeye getürdüm.

17. Cild 271b-290a

17. Cildin Hâtime Bölümü

Ḥamd-ı bî-nihāyet ol mu' ṭi-i padişāha kim her ḳişiye can bağışlar ve şenā-yı be-ğāyet ol hādî-i ilāhe kim her mü'mine imān bağışlar 'ināyet kıldı kim bu üç yüz altmış altı meclis kitāb-ı Süleymân-nāmenüğ on yedinci cildini tamam eydüm. Biğ sekiz yüz otuz meclisün seksen beşinci meclise tamaām kıldum emleḫ-i kelām söyledüm.

18. Cild 290b-296a

18. Cild Hâtime Bölümü

Ĥamd-ı bî-ĥadd ŧenā-yı bî-add ĥazreti bārī te'ālāya maĥşuŧdur kim bir avuĥ ĥāki ğüya nergisi bīnā 'aŧā-yı ejdehā [...] kıluŧ bu üĥ yüz altmıŧ altı mücelled kitāb u Süleymān-nāmenüĥ on sekizinci cildini ħaleme getürdüm ve bunuĥ sekiz yüz maṭla' -ı dāsitanuĥ toĥsanıncı meclisini daĥı tamām idüp raĥama getirüp bitürdüm.

19. Cild 296b-312a

19. Cild Hâtime Bölümü

Ĥamd u na-ma' düd ol subĥān-ı ā'zam-ı girdigār kim bu üĥ yüz altmıŧ altı mücelled kitāb-ı Süleymān-nāmenüĥ on dokuzuncu cildini tamām eyledüm ve sipās nā-maĥdüd ol sulṭān-ı mu'azzam-perver-i [...] kim biĥ sekiz yüz otuz maṭla' -ı dāsitanıĥ toĥsan beŧinci meclisinün naĥmın emleh-i kelām [...] ĥüb-ı peyġam söyledim.

20. Cild 312b-331b

20. Cildin Hâtime Bölümü

Bu Firdevsî bendesine hidāyet 'ināyet rüzi kıldı kim bu üĥ yüz altmıŧ altı mücelled kitābuĥ yigirminci cildi daĥı tamām eylemeklik müyesser eyledi. Biĥ sekiz yüz otuz meclisün yüzüncü meclis söylemeklik baĥa muĥtedir eyledi.

2.4. Eserin Yazılıŧ Süreci

Üzerinde ħalıŧılan ciltte Firdevsî, Süleymān-nāme'nin yazılıŧ süreci ile ilgili ilginĥ ve önemli bilgiler vermektedir. Firdevsî eseri yazmadan önce ĥok ciddi bir araŧtırma yapmıŧ, tüm tarih kitaplarında Süleyman Peygamber'in tarihini araŧtırmıŧtır. Kur'an, Tevrat ve hadis gibi dini kaynakların yanı sıra Kısasü'l-Enbiyālardan ve Yahudi sözlü geleneĝinden bilgiler edinmeye ħalıŧmıŧtır. Firdevsî Niksar'da İmran dilinden, Yunancaya, oradan da Farsĥaya

çevrilmiş dört ciltlik bir Süleymân-nâme bulmuş, fakat kitabın sahibi Firdevsî'nin ısrarlarına rağmen kitabı satmamıştır. Firdevsî dört ay Niksar şehrinde durup kitabın bir nüshasını çıkarmıştır (Büke 2018: 10).

Üzerinde çalıştığımız eserde ise bu olayın bir benzeri anlatılmaktadır. 1. ciltte yer alan bilgiye göre Firdevsî Aydıncık'ta Süleyman kasrı içinde namaz kıldıktan sonra uykuya dalar ve rüyasında Süleyman Peygamber'i görür. Rüyasında gördüklerini şu şekilde ifade eder:

“Tahta geçmiş şeh Süleymân oturur

Cümle maḥlûḳ ayağın dīvân ṭurur

İns ü cinn ü vaḥş u ṭayr u mūr u mār

Ger çerende yâ perende ne ki var

Baḥr ü berrde ne ki varsa cānavar

‘Ālem içre olanuḡ ki cānı var

Yitmiş iki milletile cümle ḥalḳ

Şaf çeküp ṭururlardı çaḳ-çaḳ

Şağ ṭaraf insân çerisi şaf-be-şaf

Ṭurmuşıdı uruban ḳabzaya kef

Şol ṭaraf cin leşkeri ṭurmuşıdı

Ellerini gözine urmuşıdı

Çün Süleymân ḥazretin gördüm hemân

Şükr-[i] yezdân eyledüm pes ol zamân

Gökde ḳuşlar üstine şayvân dutar

Tesbîḥ idüp ḥaḳḳuḡ ismini öter

Yiryüzün mūrçe bürümüş bî-ḥisâb

Gök için ṭutmüşıdı daḡı zübâb

Diḡle imdi ḳışsa nedür nām-ver

Vir şalâvat Muştafâya mâ-ḥazar” [7b/4-9]

Daha sonra Hz. Süleyman Firdevsî'nin yanına gelerek cübbesinden bir Süleymân-nâme çıkarır, Firdevsî'ye verir. Firdevsî kitabı eline alır, nüshanın üzerinde on iki yerde Süleyman Peygamber'in mührünün nakşolunduğunu görür. Gördüğü bu rüyayı Bursa'da bir rüya tabircisine anlatır. Rüya tabircisi Yusuf Peygamber zamanından kalma tabir kitabını eline alır ve rüyasının anlamını şu şekilde açıklar:

“Didi şāha ol mu‘abbir ol zamān
Vākı‘aḡ vākı‘ olur yoḡdur gümān
Ḥaḡ Süleymān-nāmesin kıla naşīb
Tercüme kıllup ḡoyasın bir nişān
Ol kitābla bulasın revnaḡ kemāl
Kim seni yād ide her dem dūr-feşān
Liki gördüḡ ol kitābuḡ üzre sen
On iki yırde mühr vardı ‘ayān
On iki yıl geçmeyince ol kitāb
Girmeyiserdür elüḡe kāmūrān
On iki yıl olıcaḡ ey ber-güzīn
Ol kitābı vire saḡa müste‘ān
Senden özge kimseye olmaz naşīb
Kim Süleymān-nāmesin ide beyān
Ḥaḡ te‘ālādan ‘ināyet oldı bil
K’idesin te’lif anı ey dil-sitān
Bu düşüḡ bāḡl degüldür ḡaḡ bilüḡ
Vākı‘aḡ vākı‘ olur muḡlaḡ inan
Şek degül ilhām-ı Ḥaḡdan bī-gümān
Olma münkir şek getürme ey fülān
Bunca kāmiller gelüpdür ‘āleme
Aḡmedī Şeyḡī Nizāmī mişl-i cān
Gerçi bunlar baḡladı dīvānı hep
Söylediler daḡı niçe dāsītān
Liki bunlar şeh Süleymān kışşasın
Bulmadılar söyleyeler söz çehān
Ḥaḡ te‘ālā saḡa itdi pes mezīd
K’idesin te’lif anı ender cihān
Böyle diyüp ol mu‘abbir-i kāmil er

Oldı hāmūş açmayup dahı dehān”[7b/21-28]

Firdevsî, rüyasının anlamını öğrendikten sonra ömrünü Süleymân-nâme'nin telifi ve tarifi için harcamaya karar verir. Bütün tarih kitaplarında ve halk dillerinde yer alan Süleyman kıssalarından başka hiçbir dilde Süleymân-nâme bulamaz. Bulduğu tarih kitaplarındaki Süleyman Peygamber'in hikâyeleri ile parçalar hâlinde bulunduğu hikâyeleri birleştirir. Fakat hiçbir dilde müstakil bir Süleymân-nâme bulamaz. Sonunda Rum diyarında Seyruzli Sadi¹ tarafından Kısas-ı Enbiyâlardan Hz. Süleyman'ın kıssasını çıkartıp 3500 beyit ile yazılmış bir Süleymân-nâme bulur. Fakat asıl Süleyman Peygamber kıssasına erişemez. Bu durumu Firdevsî şu şekilde ifade etmiştir:

*“Gerçi ol Seyrūzlı Sa‘di tâc-ver
Gey be-ğâyet kâmilimiş pür-hüner
Nazm-ı zîbâ Aḥmedî veş dürc-i tâl
Kim sözinden şerm ider şâhib-kemâl
Lîkin aşlın bu sözüñ anlamamış
Bu Süleymân-nâmeden diñlememiş
Pes kaşasdan eylemiş ol kışsa derc
Dercî içre eylemiş ‘ömrini ḥarc
Ol güneşden zerresin söylememiş
Hem deñizden kaṭre şerḥ eylememiş”[8a/8-10]*

Hiçbir dilde müstakil bir Süleymân-nâme bulamayan Firdevsî'ye 13 yıl sonra Anadolu'da, Yunan memleketlerinde ve Rum çevresinde görev verilir. Firdevsî memurların defterlerini yazarken Amasya'dan Niksar şehrine gider. Burada Melik Gazi-i Tanışman tekkesinde şeyhle görüşüp niyetinin Süleymân-nâme telif etmek olduğunu söyler. Şeyh, Firdevsî için Allah'a dua eder. Şeyhe gördüğü rüyayı anlatır, şeyh cübbesinden bir nüsha çıkartıp Firdevsî'ye uzatır. Firdevsî nüshayı açınca rüyasında gördüğü nüsha olduğunu anlar, bu şaşkınlık ve mutluluğu şu şekilde ifade eder:

*“Çün Süleymân-nâmesin gördüm kadîm
Eyledüm ta‘zîm u ‘izzet ki ‘azîm
Oḡduḡca göñlüme virdi sürür
Gözlerüm nûrıyla taldı ey nedîm
İtmiş inşâ anı Loḡmân-ı ḥakîm
Lîki çekmiş zaḥmeti ġâyet delim*

¹ Aslında Şeyh Sadi-i Şirazî'dir. Metinde Seyruzli Sadi olarak geçmektedir.

Gerçi manzûm ol degül itmiş neşir

Lü 'lû-en menşûr-veş dürr-i yetîm

Lafz-ı 'îsâ kim ölüye cân virür

Ma' nisinden haz alur Mûsâ kelîm

Şeh Süleymân kışşasın itmiş tamâm

Yitmiş iki meclis idüp ol hakîm

Çünkü gördüm ol kitâbı ben haķîr

Şādumân olup sevindüm ey kerîm

Eyledüm rûhına Loķmānuḡ du'ā

Tekyede oldum daḡı andan muķîm”[8b/3-7]

Kitaba göz gezdirdikten sonra secdeye kapanır ve Allah’a şükreder. Şeyhe bu nüshayı nasıl ele geçirdiğini sorar. Şeyh, Hıta şehrinde Seyyid Nesr-i Bagdadî adında bir kâmil kişi olduğunu, Süleymân-nâme'nin güzel ve kutsal yerlerinden kıssalar anlattığını söyler. Seyyid Nesr-i Bagdadî ölünce Süleymân-nâme'yi şeyhe vasiyet kılar. Hiç kimseye Süleymân-nâme'yi okutmayan şeyh, Firdevsî'nin bu azim ve hevesini görünce nüshayı Firdevsî'ye verir. Firdevsî, nüshayı aldıktan sonra Balıkesir'e gelir ve tarih kitaplarındaki Süleymân-nâmeler ile parça parça olan Süleyman Peygamber'in hikâyelerini bir araya getirir ve bir Süleymân-nâme yazar.

Firdevsî'nin Süleymân-nâme'yi yazmasının sebeplerinden biri adının cihanda unutulmaması, kendisine hayır duada bulunmasını istemesidir.

“*Ārifiseḡ 'ālem içre ḡonışan*

Tā ki ismüḡ yād ide her dür-efşān

Ol cihetden itmişemdür 'ömri ḡarc

Ol sebebden bu kitāb olındı derc”[6b/11]

“*Ol kişiden ola rāzı haķ ziyād*

Eyleye Firdevsîyi ḡayrıla yād

Anuḡcun te'lif itdüm men kitāb

Kim du'ādan yād olam ey kām-yāb”[16b/2]

“*melîḡ faşîḡ şaḡîḡ şarîḡ sözler ile yād ve yād iden sāmî' u cāmî'-i du'ālarıyla (13) rûḡları şād ola kim cihānda sözile yād olan ölmez diridür aḡa ölmedi dirseḡ daḡı yiridür*”[6a/12-13]

Firdevsî'nin bir diğerk amacı ise sözlerinden ibret alınmasıdır:

“bu Süleymân-nâme-i Kebîrî taşnîf itdügimden (24) [mağşûd] budur kim her söz kiminde ekşer-i nazmı emlah-ı kelâmdur ve ekşerî neşri lü'lü'en menşür peygâmdur ve her bir meclisüñ âhîrinde vâkı' olan dâsîtân bir nesneye (25) temsîl bağladum tâ kim sözümde hâlel ve 'ilel bulunmaya müstemi' olan sözümden 'ibret ala"[6a/23-24-25]

2.5. Nüşhaya Kaynaklık Eden Eserler

Firdevsî, geometri, felsefe, dinler tarihi, ahlak, savaş, boyacılık gibi çeşitli konular ile ilgilenmiş ve bu konuları eserlerinde işlemiştir. Müellif, Süleymân-nâme'yi kaleme alırken özellikle Tarih-i Taberî, Kur'an, Tevrat, ayet ve hadislerden yararlanmıştı.

Üzerinde çalışılan 2. cilt ise özellikle Tarih-i Taberî'yi esas kaynak olarak ele almıştır. Anlatılan hikâyeler ile Tarih-i Taberî'de anlatılan olaylar tamamıyla örtüşmektedir.

(15) *Der Beyân-ı Hilkat-i Kavm-i Cân*

“Hakîm kavlince çünkim Hağ te'âlâ melekûti semâvâtî kim yaratdı andan yiryüzinde Âdem-i Şâfîden ezel Cin kavmin Cân kavmin (16) yaratdı yaradılmasınun aşlı budur kim nitekim Loğmân-ı Hakîm eydür Hağ te'âlâ bir od yaratdı kim anuñ issiliği yoğıdı tütünü dağı yoğıdı ol oddan Cân (17) kavmin yaratdı nitekim bu sözümde kelâm-ı Rabbânî şâhiddür kim eydür **Kavluhu te'âlâ** velcânne haleknâhu min kablu min nâri's-semümi [15/27] Eflâtun-ı Hakîm eydür kim ol kavm-i Cân bir ulu halkdur kim (18) aña ad Vârmâcâdur ol Vârmâcâdan hatunun yaratdı aña ad Vârmüce didi Vârmâcâdan Müceden Cân toğdı Cândan dağı Cin toğdı Cinden (19) kabâyil müteferriğ oldı kim ol kabîlelerden birisi İblîs durur her karından iki oğlan toğdı pes böyle olsa onuñ nesli çoğaldı olaldı (20) şol hadde oldı kim kumlar sağışı kadar oldı ammâ kim aşılta İblîs-i la'in Cân kavminden bir mağbûbe hatun aldı kim ol 'avrat adı İlhâyâdı ol (21) 'avratdan İblîsüñ çok oğlanları oldı şol hadde kim mür-ı melâhdan rik-i eczâdan ziyâde oldı yazılarda harâb yirlerde ağaçlaruñ arasında (22) derelerde mezbelelerde ırmaqlarda kuyularda ve dağı kanda ısuçluk yir varsa sâkinlendiler"[11a]

Cin ve Şeytanların Yaratılış Hâlleri

Vehb bin Münebbih (Allah ondan razı olsun) şöyle demiştir:

- Ben Peygamber'den (s.a.v.) işittim ki şöyle buyurdu: Yaratıklardan Allahü Teâlâ'nın ilk yarattığı şey devlerdi ki onlara Cân derler. Kumların sayısı kadardılar. Onların oturduğu yer havada oldu. Hak Teâlâ onları 7000 yıl bu cihana hâkim ve sahip kıldı. Bundan sonra Hak Teâlâ Cân'dan Cin'i yarattı ki iblis onlardandır. ... İblis (Allah'ın laneti onun üzerine olsun) evlendi. Bu evlenişten karınca, örümcek ve çekirge, kuş biçiminde sayısız ve hesapsız evlat doğdu. Bunlar kırlarda ve dağlardaki koçuklarda, ormanlarda yollarda, viranelerde, fırınlarda, kuyularda, küllüklerde, su yollarında oturdu (Gültunca 2007: 12).

“Hakîm kavlince çünkim Hağ te'âlâ diledi kim Âdemi hilkat kıla Cebrâ'îl 'a.s buyurdı kim varup Mekke yirinden toprak (12) ala henüz Cibrîl gelüp yirden hâk taleb itmedin İblîs gelüp yire iğvâlar idüp didiler kim yâ yir zinhâr toprak virmegil zirâ kim andan Âdem hilkat olup üze- (13) -rühde fesâd ideceklerdür diyüp ol hasûd hasedinden yire ol kadar söyledi kim yir korğdı iğvâsına inandı mütevehhim oldı andan Cebrâ'îl 'a.s (14) gelüp yirden Hağ

te'âlâ emri üzere bir kabza hâk almak istedi yir and virdi ol Allâh haqqıçun seni ve beni yaratdı beni incitme benden toprak alma Cebrâ'îl (15) toprak almayup gelüp hâlini hazrete 'arz itdi andan Haq te'âlâ Mikâ'îli gönderdi yir aña dağı and virdi ol dağı gelüp hazrete i'âm eyledi andan (16) Haq te'âlâ İsrâfîli gönderdi yir aña dağı and virdi ol dağı kaş'ıyeyi hazrete bildirdi andan Haqqun emriyle 'Azrâ'îl geldi 'a.s yir aña dağı diledi kim (17) toprak virmeye velâkin melekü'l-mevt hâkin sözün işitmedi eyitdi senün andun mı diñleyeyin yâhûz Haq te'âlânun buyruğunu mı tutayın diyüp pençe urup (18) def'i Haq te'âlânun emriyle yirün her nev'i toprağundan bir kabza alup hazrete getürdi dağı 'arz eyledi min-ğabli'r-raħman hiğâb-ı 'izzet irdi kim (19) yâ 'Azrâ'îl n'eyledün melekü'l-mevt eydür İlâhî cümle hâller senün hazretünge ma'lûm durur yir ne kadar kim bana and virdi işitmedüm senün emrünge muhâlifet kılmadum (20) uş yirden toprak getürdüm hazretünge geldüm didi" [15b]

Allahü Teâlâ Âdem'i yaratmayı dilediği zaman Cebrâil'i yere yolladı:

- "Var, Yer'den bir avuç toprak al, getir! Ama bütün toprak çeşitlerinden olsun. Kuru toprak, yaş topraktan, karadan, kızıldan, sarıdan, gökrenkten, aktan, tuzludan, tatlıdan olsun ki o halk böyle türlü topraktan yaratayım!" dedi. Cebrail (a.s.) Yer'e indi. O bölgede -ki şimdi Ka'be oradadır- Diledi ki Yer'den toprak alsın, yer titreyip:

- Ne istiyorsun?" diye sordu.

Cebrail (a.s.):

- "Senden bir avuç toprak dilerim."

- "Allahü Teâlâ'ya iletceğim! Allahü Teâlâ ondan bir halk yaratacak" dedi. Yer:

- "Ey Cebrail! Yaratılacaktır ama bilmem ki Allah'a inatçı mı olur ya da asi mi olur eğer itaat etmeyenlerden olursa Allah aşkına benden toprak alma." dedi .

Yerin and verişine saygı göstererek geriye döndü. Topraktan almadı. Allahü Teâlâ'nın katına geldi:

- "Yarab! Sen bilirsin ki Yer bana senin adına and içti, toprak almadım! dedi.

Allahü Teâlâ sonra Mikâil'i yolladı. Yer Mikâil'e de ant verdi. Sonra İsrâfil'i gönderdi. Yer İsrâfil'e de yemin etti ondan sonra Azrâil'e de yemin verdi. Azrâil :

- Allah hakkı için , senin and içmenle ben Allahü Teâlâ'nın buyruğundan ayrılmam! dedi. Yere bir avuç sürdü her renkten, sarı, kızıl, kara, ak, gök, yeşil, yaş, balçık, toprak, kum hepsinden aldı (Gültunca 2007: 83-84).

"İblis didi kim yâ Rabbi ben andan efzal-terin zîrâ kim beni sen oddan yaratduñ yücerekin anı kim toprağdan yaratduñ benüm aşlum yücerekdür ve rüşendür (14) ve her nesnenün aşlı beñligi cevheriledür didi pes eyle olsa bu huccet degildi kendiye belkim kendünün üzerine huccet itdi kim anı bilmedi [...] (15) hâlaqtanî min narin ve hâlaqtehu min ĩnin (38/76) ya'ni İblis didi kim beni sen yaratduñ oddan ayruğ kişi yaratmadı ve aña ikrâr itdi kim Âdemi dağı kendiyi dağı yaradan (16) Allâhu te'âlâ durur pes anuñ üzerine huccet oldı zîrâ kim bu iki gevherden ol yigrek durur kim Hâlık anı ihtiyâr ide fazlı vire zîrâ kim cemî' maħlûkâta (17) fazlı viren Hâlık durur toprağı od üzerine yig kılmaga kâdir durur ammâ kim İblis bilmedi didi kim yâ Rabbi ben bunca yıldur kim tã'atde 'ibâdetdeyem bu Âdem didiğün (18) hod şimdi hilkat oldı ol hâkdan ben oddan ben aña nice secde kılayın diyicek

hîtab-ı ‘izzetden nidâ geldi kim İblîse yâ mel’ün sen ol vaqt kim (19) levh-i mahfûza muhtali’ oldu ve kâyinât içinde bunca olmuş ve olacak gördüğ bildüğ andan dîmedüğ mi kim Hâk te’âlâ ferâgat eylese kosa ben yerlere (20) göklere mevlâlık eyleridüm yâ mel’ün ben kendü ‘azametümle bir avuç toprak içinde benim ‘azametüm nûrın kodum bilmedüğ görmedüğ kim aña secde kılayduñ pes (21) kullarumuñ gönülleri içindeki endîşeyi neden bileydüğ kim hâcetlerin nice revâ kılayduñ didi İblîs dergâh-ı Rabbânîden sürdü (22) nite kim kelâm-ı kadîm kitâb-ı kerîm içre buyurur kim **Qavlubu te’âlâ** kâle fâhric minhâ feinneke racîmu ve inne ‘aleyke la’neti ilâ yevmi’d-dîn (38/77-78) ya’nî Hâk te’âlâ (23) sürdü İblîsi kim çıkğıl dergâhumdan sen sürülmüşlerden oldu ve dağı senüñ üzerüñe la’netüm olsun tâ kıyâmet günine dek diyü buyurdu (24) kaçan kim firîştehler İblîsüñ ‘aleyhi’l-la’ne dergâhdan sürüldüğün kim gördiler İsrâfîl ve Cebrâ’îl ve Mikâ’îl ve ‘Azrâ’îl ve Şalsâ’îl (25) ve İztafâ’îl ve Şemhâ’îl Mencâ’îl ve Kelkâ’îl ve İfrâ’îl ‘aleyhimü’s-selâm fi’l-cümle cemî’ firîştehlerüñ muqarrebleri ‘a.s dört yañadan kalan (26) firîştehler birle İblîsüñ üzerine hamle kıldılar İblîs bunlaruñ ellerinden kaçdı tahte’s-şerâyâ indî inicek İblîsüñ şüreti tebdîl oldu (27) firîştehlik haddinden çıkdı İblîs şüretine girdi Hâkkuñ emriyle nite evvel İblîsüñ dört yüz kanadı varıdı yitmiş iki dürlü rengile (28) zemîn olmuşdı ve anuñ bigi mañbûb yüzlü enver nûrı vardı kim cümle melâ’ike anuñ hüsn-i ber-kemâline cemâline hayrân idiler adı dağı ‘Azâzîldi soñra (29) firîşte haddinden çıkıcağ İblîs şüretine getürdü adı dağı İblîs oldı” [18b]

İblis de:

- “Ben ondan üstünüm. Çünkü sen beni ateşten yarattın. Onu ise topraktan. Benim aslım yücedir. Ve hem apaydındır, nurludur. Her bir şeyin üstünlüğü aslı ve cevheri ile ölçülür! Dedi. Secdeyi tanımadı, ama İblis’in bu sözü hüccet değildi. Aksine kendi üzerine hüccetti. İblis bunu bilmedi. Ve.

- Beni sen yaratmadın! diye inkarda bulunmadı:

-Beni sen Ateş’ten ve Âdem’i ise topraktan yarattın! dedi. Böylece, kendisini de, Âdem’i de yaratanın Allah olduğunu ikrarda bulundu. Bu söz onun üzerine hüccet, delil oldu. Çünkü bu iki cevherden hakkın seçtiği üstün olur. Zira, yaratıklara bu üstünlüğü veren Allahü Teala’dır. Çünkü toprağı ateşin üstüne yok (üstün) kılmağa Cenab-ı Hak kadirdir.

Vakta ki İblis kendi kafirliğine delil olan o sözü söyleyince, böylece, onun gönlündeki ve Allah ’ın bildirdiği kâfirlik açığa vurulmuş oldu. Hak Teâlâ ona lanet etti. Onu meleklik sıfatından ve şeklinden çıkardı. O, İblis suretine girdi. Önceki şekli ile güzel yüzlü bir melekti. Adı da Azazil idi. Hak Teâlâ bu adı ve melekliği ondan giderdi. Adını İblis koydu (Gültunca 2007: 88).

“Âdemi uçmağa iletdiler bir kızıl (24) yâkütan kubbeye içinde kodılar ol maqâmı aña mekân gösterdiler andan Hâk te’âlâ Âdem peygâmbere hîtab-ı ‘izzet itdi kim yâ Âdem-i Şâfi işde cennetü’- (25) -l-me’vâyı saña mekân olsun ni’metlerin yigil şarâbların içgil ammâ kim zinhâr ol ağaç yimişine yakın varmağıl (26) ya’nî kim buğday yimeğil didi andan Âdem dağı Hâk te’âlâ emri birle cennetde kaldı bir gün Âdem-i Şâfi yatdı uyudı hiç uyuduğı yoğıdı (27) pes Hâk tebâreke ve te’âlâ Âdem peygâmberüñ sol eyegüsinden Havvâyı yaratdı Âdem uyandı gördi kim bir mañbûbu’z-zamâne oturmuş yüzünüñ (28) nûrı güneş bigi şu’le virür ... (29) ...Hakîm kavlınce Âdem ‘a.s Havvâyı göricek aña şordı kim men ente ya’nî didi kim [21a] (1) sen kimsin Havvâyâ Hâk te’âlâ Âdemüñ dilin ma’lûm

eyledi cevâb virdi kim senüñ helâlügüm Âdem Havvâdur Havvâ demek ya' nî dirilen yaratılmış demek olur"[20b-21a]

Sonra yüce Allah Âdem'e bu dünyada Cennet elbiselerinden giydirdi. Cennet yemişlerinden gönderdi. Böylece Âdem (a.s.) onlardan yeyince, Yüce Allah onu keramet tahtı üstüne oturttu. Meleklerle onu Kible kıldı. Melekler ne zaman Allah'a ibadet etmek isteseler yüzlerini Âdem'e çevirirlerdi. Öyle ki bizde ibadet edeceğimiz zaman yüzümüzü Kabe yönüne döndürürüz.

Âdem (Cennet) yemişlerini yedikten sonra o tahtın üstüne oturdu. Âdem'in uykusu geldi. Uyudu. Allahü Teâlâ onun sol eğe kemiğinden Havva'yı yarattı. Bundan ötürüdür ki :

- "Kadın sol kaburgadandır!" denilmiştir. Havva da Âdem yaratılışındaydı ve Âdem boyundaydı. Lakin Havva dişi yaratılmıştı. Âdem ise erkekti. Cenab-ı Hakk, (Cennet) elbiselerini Havva'ya da giydirdi. Âdem'e rüyasında Havva'yı gösterdi. Ve o vakta ki gözlerini açtı, başının ucunda Havva'yı oturur gördü. Âdem (a.s.) ona:

- Sen kimsin? diye sordu. Hazret-i Havva:

- "Ben senin eşin , çiftinim!" Yüce Allah beni senin gönlünü benimle dinlenmesi, için yarattı! dedi. Melekler Âdem'i denemek için:

- "Acaba Âdem bunun da adını bilir mi ? dediler. Ona:

- Ya Âdem! Bunun adı nedir? diye sordular. Âdem de:

"Onun adı Havva'dır! diye karşılık verdi. O melekler: "Havva ne demektir?" dediler. Âdem (a.s.):

"Diriden yaratılmış demektir! diye cevap verdi (Gültunca 2007: 90-91).

2.6. 1. Ciltteki Ana Hikâyenin Özeti

Istahara şehrinde Tevrat'ı İncil'i görmüş, her fende bilgili, kerem sahibi olan rahip Erah adında bir bilgin vardır. Rahip Erah bu kadar bilgili biri olmasına rağmen atası gibi putperesttir. Altın ve değerli taşlarla süslenmiş putu mıknaş ile havada asılı durmaktadır. Nemrut'tan kalma putun mekânsız olduğunu gösterip halkı dinden uzaklaştırıp puta taptırıştır. Rahip Erah putun nasıl havada durduğunu kimseye söylememiş ona olan hayranlıkları kullanarak yedi ruhban ile birlikte dergâhındakileri kendine bağlamıştır.

Medine'de Erah'ın müritlerinden biri Hz. Muhammed'in İslam dinini yaymaya başladığını görünce Istahara şehrine varır ve gördüklerini rahibe anlatır. Rahip anlattıklarından hemen onun son peygamber olduğunu anlar yola koyulur. Hz. Muhammed'in huzuruna çıktığında peygamber onu İslâm dinine davet eder. Rahip Erah niyetinin bu olduğunu fakat bir sualini olduğunu söyler. Eğer bu sualine cevap verirse tüm müritleriyle İslâm'ı kabul edeceğini dile getirir. Hz. Muhammed'e Hz. Süleyman'ın mührünün sırrını sorar bu zamana kadar Davud'a bile nasip olmayan saltanat ve güç neden Süleyman'a nasip olduğunu bilmek ister. Hz. Muhammed sualini cevabını Allah nasip ederse vereceğini söyler, üç gün süre ister. Namazda Allah'a yalvarır Allah duasına karşılık verir ve Cebrail'i gönderir Kuran'da ne kadar Süleyman Peygamber hakkında âyet var ise getirir. Mührün sırrını

ise Süleyman'ın ağzından bir cin göndererek bildireceğini söyler. Bu cin Hz. Süleyman'ın baş cini olan Rûh Şâh Cin'dir.

Rahip Erah Cebrail'den sonra Resul'ün huzuruna çıkar. Hz. Muhammed Cebrail'in indirdiği beş ayeti Erah'a söyler fakat Erah dine girmez. Bunun üzerine mecliste bulunan Yehudalılar öne çıkıp yüzüğün sırrını söylemediği sürece kimsenin dinine girmeyeceğini belirtirler. Hz. Muhammed yüzüğün sırrını da Allah nasip ederse bildireceğini söyler. Eğer yüzüğün sırrını da belirtirse Erah ve müritleri gibi onların da imân etmesini ister. Yehuda taifesi kabul eder. Gökyüzündeki melekler Hz. Muhammed Allah'a ibadet ettiği gecelerde peygamberi ziyarete gelir ve kimsenin göğe çıkmasına izin vermezlerdi.

Cinler birbirlerinin üstüne çıkıp gökyüzüne ulaşır, meleklerden bilgi çalar ve kâhinlere söz taşırlardı. Hz. Muhammed'in Allah'a dua ettiği o gece hiçbir cinin gökyüzüne çıkmasına izin verilmeyip, çıkmaya çalışanlar ise ateş yıldızları ile yakılmışlardı. Cinler o gece olanları Süleyman devrinden kalma Rûh Şâh Cin'e söylemeye giderler. Göğe çıkamadıklarını ve çıkanlarında ateş ile yakıldığını söyleyince Rûh Şâh Cin kutlu bir gün olabileceğini ya da bir nebi geldiğini ve ona Cebrail'le Kuran indirmiş olabileceğini söyler. Çünkü Hz. Süleyman ahir zamanda bir peygamber geleceğini Rûh Şâh Cin'e önceden bildirmiştir. Rûh Şâh Cin dokuz cin maliklerinden Hz. Muhammed ile ilgili haber ve iz toplamalarını ister. Dokuz cin maliki Arap diyarından geçerken Hz. Muhammed'in sabah namazında dua ve ibadet ettiğini görürler onu dinlerler ve Allah'ın kelamını konuştuğunu fark ederler. Rûh Şâh Cin'in dediği nebi bu olsa gerek diye düşünürler.

Hz. Muhammed ibadet ederken Cebrail gelir ve Allah'ın duasını kabul ettiğini yüzüğün sırrını bildireceğini söyler. Dokuz cini İslâm'a davet etmesini ve Rûh Şâh Cin'in sualini cevaplayacağını söyler. Süleyman'ın ahd-nâmesi ondadır ve ahd-nâmede sorunun cevabının olduğunu söyler. Hz. Muhammed Rûh Şâh Cin'e verilmesi için bir mektup yazar dokuz cin malikleri ile mektubu gönderir. Rûh Şâh Cin mektubu görünce son peygamberden geldiğini anlar. Süleyman Peygamber'in ona verdiği görevi yerine getirmek için Hz. Muhammed'in huzuruna doğru yol alır. Bu süreçte Rahip Erah'ın verdiği müddet dolar, Hz. Muhammed'in huzuruna gelir. Suallerini cevaplayamayacağını Süleyman'ın saltanatı ile ilgili hiçbir kaynak olmadığını dile getirip kâfirlerle birlikte küfür ve alay ederler. Tam o sırada gökyüzünde şiddetli rüzgâr çıkar sema kızıla bürünür. Ruh şah cin Hz. Muhammed'e görünür Süleyman Peygamber'in ağzından Hz. Muhammed'e mührün sırrını verir. İmran dili ile yazılmış nâmeyi çıkarıp Hz. Süleyman'ın mührünün sırrını okur. Rahip Erah ile bin iki yüz ruhban ve dört yüz Yahudi orada Müslüman olurlar. Rûh Şâh Cin'le beraber gelen dokuz cin maliki de İslâm'a girer.

Rahip Erah ile Hz. Muhammed arasında geçen bu kıssa burada bitmektedir. Mektupta ne yazdığını Firdevsî açıkça anlatmamıştır. Daha yerinin gelmediğini, şimdi anlatılırsa ilerde tekrara düşüleceğini şu şekilde ifade eder:

“bu arada hâtem kışşasın beyân-ı taqrîr kılup ‘ayân itmedigümüz budur kim yirinde beyân (2) kılavuz dinleyesiz hâtem Süleymâna geldiği yirde şerh idevüz anlayasız şimdi beyân kılıcağ tekrâr düşer söz mükerrer olur söz mükerrer olıcağ kitâbı ebter qalır” [17a/1-2]

2.7. 2. Ciltteki Ana Hikâyenin Özeti

İskender-i Kübrâ ile Hz. İsmail birbirinden hiç ayrılmayan iki dosttur. Bir gün İskender-i Kübrâ Hz. İsmail'e kaybettiği yüzüğünün tekrar eline geçmesi için dua etmesini ister. Hz. İsmail de bu isteği kırmaz ve el açıp duasını eder. Akabinde ise Hakk'ın emri ile görevli olan İsraya'il meleği gönderilir. İsraya'il, İskender-i Kübrâ'nın ve diğer yüzüğü kaybolanlarının yüzüklerini getirir. Hz. İsmail bir istekte daha bulunur ve bu dünyaya gelip göçenleri anlatmasını ona göre yaşayıp ibret almayı istediği için İsraya'il melekten var olanları anlatmasını diler. İsrayail de yaratılmasından sonra tanık olduklarını anlatmaya başlar.

İsrayail anlatmaya başlar, ilk olarak Hakk'ın bir cevher yarattığını ve o cevherden yedi kat gök ve yedi kat yeri inşa etmesini, daha sonra ise cihanın bir süre boş kaldıktan sonra bir aygır at yarattığını, aygıra eş olsun diye bir kısrağ yaratıp üreyip çoğalıp bir süre cihanda hüküm sürüp Allah'ı zikredip yaşadıklarını söyler. Lakin içlerinden bazılarının zikri ve taati unuttukları vakit, yük çekicilerden olup helak olduklarını ve cihanın ıssız kaldığını anlatır. Atların ardınca kuşları yarattığını, onlardan bazılarının da tesbihini unutup helak olduklarını ve cihanın yine ıssız kaldığını söyler. Bu ıssızlığın ardından yeryüzünü suyun kapladığı, o suyu bir öküzün içip tüketip, ağzından yere düşen bir parden ağaç büyür ve o ağacın meyvesinin sivrisinek olduğunu söyler. O ağaç o kadar büyüyüp gelişir ki öküz onun büyüklüğünden incinip onu yıkmak ister. Çünkü kendinden başka üstün olanın varlığını kabul etmek istemezdi ve boynuzunu ağaca geçirince meyvesi sivrisinekler dört bir yana dağılıp etrafını kaplayıp öküzü yiyip yalnızca kemiklerini bırakır, helak olur. Asi olan sivrisinekler de helak olur. Helak olan sivrisinekler ise yaratılan kuşlar tarafından yenir. Daha sonra o kuş şehirler dolusu hardal tanesi bahşedilir ve onları bitirince ömrünün sonu gelir. Daha sonra yine yeryüzünü su kaplar, bu sulardan şeker kamışları büyür ve bir ipek böceği yaratılır. O kamışlar onun gıdası olur. Bu kamışları tüketince ömrü de tükenir. Akabinde bir ejderha yaratılır. Bu ejderhanın ağzında cehennemi var edip kendi gururuna yenik düşüp zehri ile diğer mahlûkların canını yakıp onlara zulmedince bu mahlûklar Hakk'a dua edip ejderhayı helak etmesini ister. Dua üzerine o azametli ejderhayı küçücük akrep ve karıncalardan oluşan bir ordu ile yok eder. Daha sonra Hakk Sahr-ı Nâr adında bir yaratık yaratır. Hakk ona kendinin aynı bir eş yaratır. Sahr-ı Nâr üreyip çoğalıp yeryüzünü doldurur. Bazısı yine tespihlerini unutup. Bunun üzerine Hakk bir ateş gönderip asi olanları helak eder kalanlar ise vakti gelince yok olur. Gönderilen ateş suya düşünce dumanından devler yaratılır. Perileri, Hafî kavmini, Çiği kavmini, Bin kavmini, Cin kavmini, Cân kavmini yaratır. Bu yaratılanlardan Hz. Âdem'e gelinceye kadar on sekiz bin kere âlem dolup boşalır ve her yaşanan devirde ya bir sultan ya da Süleyman bulunur.

Tüm bu varlıklardan sonra dört büyük melek ve İblis yaratılır. İblis ibadet etmedik yer bırakmaz ve duasının kabulü ile levh-i mahfuzaya bakar. Levh-i mahfuzada Hz. Âdem'in yaratılacağını ve secde emri geldiği vakit bir meleğin Hz. Âdem'e secde etmeyeceğini görür. İblis tüm olmuş ve olacak her şeyi görmesine rağmen üç kimseye kıskançlık duyar. Bunlar Hz. Âdem, Hz. Süleymân ve Hz. Muhammet'tir. Hz. Âdem'in yaratılacağını levh-i mahfuzada görüp kendinden başka ulu kimsenin yaratılacağını bilir. İblis, Hz. Âdem'in yaratılmasını istemeyip yalnız kendinin hüküm sahibi olmasını diler. Yere, toprağa Âdem'in yaratılmasında pay sahibi olmaması için elinden geleni yaptıysa da Azrail meleği yerden Hakk'ın emri ile pay alır ve Âdem yaratılır. Hz. Âdem sadece bir bedenden ibarettir. İblis

Âdem'in yaratılmasını gördüğü ve onun kendinden ulu kimse olacağını bildiği için türlü hilelere başvurur. Harut ve Marut ise arkadaşları olan İblis'in Âdem'e secde etmesini ister. Ancak İblis kabul etmez. İblis yok olan at kavminden arta kalanlara gidip Hz. Âdem'in cihanı tutup onlara eza ve cefalar edeceğini söyleyip Âdem kalıbını ayaklar altında çiğnenmesini ister. Atlar Âdem'in üzerine gider fakat Âdem'in göbeğine gelen tükürükten yaratılan beyaz bir köpeğin onun başında bekleyip Hz. Âdem'i koruması ile atlar korkup kaçar. Atlardan bir fayda sağlayamayan İblis arslana gider ancak onlar da fayda sağlayamaz. Tüm bu olanlara kadar Âdem cansız bir bedenden ibaret iken ona ruh üflenir ve cansız bedeni can bulur. Secde emri gelip tüm yaratılmışlar Âdem'e secde için eğilirken İblis levh-i mahfuzda gördüğü secde etmeyen meleği arar iken kendisi secde etmeyen, asi olan olur. Meleklik suretinden çıkıp İblislik suretine girer. Çokça ettiği ibadete karşılık yaratılanları saptırmak için öncü olmak ister ve bu isteği kabul edilir.

Hız. Âdem cennete koyulur ve bir an uykusu gelir. Hakk Hz. Âdem'in sol kaburga kemiğinden Havva'yı yaratır. Hak'tan emir gelir ve buğday ağacına yaklaşmaları yasaklanır. İblis, bu bilgiyi edinir ve cennete girmesi oldukça güç olduğu için Hz. Âdem'in buğday ağacından yemedikçe cennetten çıkmayacağını bilir ve türlü yollar arar. Aradan çok zaman geçer. Hz. Âdem de levh-i mahfuzda kendi neslinden gelecek olan enbiya ve evliyaları görür. Hz. Süleyman'ın saltanatını ve Hz. Muhammet'in nurunu cennetten çıksa dahi intikamının alınacağını görür. O zaman İblis çabalarının sonucu yılan vasıtasıyla cennette girmeyi başarır ve tüm ihtişamı ile Havva'yı görür.

Ana hikâye bu şekilde yarım kalmaktadır. Bu anlatıdan sonra Firdevsî padişaha dua ile ikinci cildi sonlandırmaktadır.

3. Eserin Türk Dili ve Tarihi Açısından Önemi

Firdevsî'nin kendi deyimiyle ömrünü harcettiği *Süleymân-nâme-i Kebîr* adlı eseri Türk Edebiyatı açısından oldukça önemlidir. Özellikle Eski Anadolu Türkçesi döneminin özelliklerini çok iyi yansıtmaları bakımından dönem çalışmalarına ışık tutacaktır. Üzerinde çalıştığımız nüshanın 1. ve 2. ciltleri Eski Anadolu Türkçesinin ses ve şekil özelliklerini yansıtmakta olup araştırmacılara dil malzemesi olacak mahiyettedir. Fakat eser, XV. yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılın başları arasında kaleme alındığı için Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş özelliği taşımaktadır. Metinde gelecek zaman eki "-IsAr" ile birlikte "-AcAk" ekinin de kullanılması bu geçişin örneğidir:

"Her kimün ki ismi bâkî olısar

Şanma nâ-dân anı sen kim öliser". [6b/8]

"Muhammed Süleymâna 'atâ olunan hâtemün dahı aşlı hağ te'âlâ şağa bildürecekdür"[12b/28]

3.1. Eski Anadolu Türkçesinde Yuvarlak Ünlülü Eklerin Metindeki Durumu

1. Fiilden Fiil Yapma Eki “-dUr/-dIr”: Metinde genel olarak “-dUr” şeklinde kullanılan ekin “-dIr” şeklinde kullanımına 1. cilt ve 2. cilt dâhilinde toplam beş yerde rastlanılmaktadır.

begen-**dür** (2a/15); bil-**dür**-ecek-dür (12b/28); dölen-**dür**-ür (4a/29); dön-**dür**-ür (9a/8); gey-**dür**-üp (2b/7); in-**dür**-di (12b/26); ir-iş-**dür**-di (8b/14); zikr-i cemîl kıI-**dür**-up (17b/24); in-**dür**-ür (23a/16); bil-**dür**-di (15b/16); bil-**dür**-esin (22a/11); yit-**dür**-ürse (1b/9)

2. Fiilden Fiil Yapma Eki “-Ur”: Metinde yalnızca yuvarlak şekli mevcuttur.

art-**ur**-mağa (5b/2); kaç-**ur**-ur (20a/10); gey-**ür**-di (19a/12); düş-**ür**-mez (1b/20); bit-**ür**-di (5a/14); yir-**ür**-di (8a/12); geç-**ür**-üp (16b/29)

3. İlgi Eki “-Uğ/-nUğ”: Bu ek, metinde ünlü ile biten kelimelere “-nUğ” ünsüz ile biten kelimelere ise “-Uğ” şekli ile eklenmektedir. Metinde sadece 2. ciltte iki yerde düz ünlülü şekline rastlanılmıştır.

‘ âlem-**üğ** (44b/1); cāhil-**üğ** (2a/11); hicret-**üğ** (8a/13); kalem-**üğ** (15a/15); birbiri-**nüğ** (13b/18); kendü-**nüğ** (8a/29); kişi-**nüğ** (5b/6); t̄âyife-**nüğ** (5a/19); maḥbûbe-**nüğ** (4b/23); kāmış-**ığ** (6a/7); Şaḥr-**ığ** (9a/2)

4. İsimden İsim Yapma Eki “-lU”: Metinde sadece 2. ciltte bir yerde düz ünlülü şekline rastlanılmıştır.

devlet-**lü** (11b/15); ğayret-**lü** (11b/16); himmet-**lü** (11b/16); ḥürmet-**lü** (11b/16); ‘ izzet-**lü** (11b/16); merḥamet-**lü** (11b/16); miḳdār-**lu** (17a/11); şefkat-**lü** (11b/16); cān-**lı** (7a/5)

5. I. Teklik Şahıs Görülen Geçmiş Zaman Eki “-dUm”/“-dIm”: Metinde “-dUm” şeklimde kullanılan ekin “-dIm” şeklinde kullanımına 1. cilt ve 2. cilt dâhilinde toplam altı yerde rastlanılmaktadır.

aḅla-**dum** (5a/27); devrān eyle-**düm** (7a/21); kemān ḅur-**dum** (2a/18); otur-**dum** (5b/5); ṭaḅla-**dum** (5a/19); yaz-**dum** (2a/21); di-dim-se (20a/21); söz di-**dım** (2a/8); ḥāk ol-**dım**-ı-sa (1b/13); revā gör-me-**dım** (19a/21)

6. II. Teklik Şahıs Görülen Geçmiş Zaman Ekleri “-dUğ/-dUğUz”: Metinde düz ünlülü kullanımına 1. cilt ve 2. cilt dâhilinde toplam beş yerde rastlanılmaktadır.

gör-**düğ** (7b/23); söyle-**düğ** (10b/9); du‘ ā kıI-**duğ** (15a/3); aḅla-**duğ**-sa (20a/21); eyle-**düğüz** (15a/19); söyle-**düğiz** (15a/18); bil-me-**düğüz** (15b/2); kıI-ma-**dığuz** (15b/2)

7. I. Çokluk Şahıs Görülen Geçmiş Zaman Eki “-dUğ”: Metinde yalnızca yuvarlak ünlülü kullanımına rastlanılmıştır.

ḥazırIa-**duğ** (8b/18); kadem baş-**duğ**-ları (7b/3); ḅon-**duğ**-ları (16a/11); āzād eyle-**dük** (17a/28); in-dür-**dük** (17a/25); söyle-**dük** (17a/28); kaç-**duğ** (17b/21); doy-a-ma-**duk** (17b/21)

8. Geniş Zaman Eki “-Ur” : Metinde ünlü ile biten kelimelere “-r” ünsüz ile biten kelimelere “-Ur” şekli ile eklenmektedir. Metinde düz ünlülü şeklinde kullanımına 1. cilt ve 2. cilt dâhilinde toplam dokuz yerde rastlanılmaktadır.

bil-ür (4b/6); bit-ür-ür (2b/24); cān vir-ür (8b/5); dölendür-ür (4a/29); el vir-ür-se (11b/29); hayāt vir-ür (2a/26); pîrüz gör-ür-ler-di (11a/10); bil-ir-üz (17a/26); şıgun-ır-am (13b/3); ğuşşa yi-r-im (1b/10); oğu-r (5a/9); rahmet dile-r-sej (12a/18); viril-ir-miş (12b/23); bul-ır-ısam (13a/18); vir-ir-sin (19b/10); secde kııl-ır-am (19b/12)

9. I. Teklik ve Çokluk Şahıs İyelik Ekleri “-(U)m/-(U)mUz” ; “-Im”/“-ImUz”: Metinde bu ekin hem yuvarlak hem de düz kullanımına rastlanılmıştır.

güzeşt-**im** (8b/13); ad-**um** (3a/4); baş-**um** (5a/14); mühr-**üm** (3b/15); zürriyet-**üm** (8b/13); maķşüd-**umuz** (15b/9); söz-**ümüz** (21a/5); kîn-**im** (13b/12); el-**imiz**-den (16a/7); emr-**im** (21b/21); cism-imüz (1b/18)

10. II. Teklik ve Çokluk Şahıs İyelik Ekleri “-(U)η/-(U)ηUz” ; “-InUz”/ “-İη”: Metinde bu ekin hem yuvarlak hem de düz kullanımına rastlanılmıştır.

hizmet-**üηe** (12a/22); haķıķat-**üη** (3a/4); gön(ü)l-**üη** (12b/22); habîb-**îη** (3a/6); luţf -**ıηuz**-dan (15a/20); cins-**îηüz** (17a/6) baş-**ıηuz**-a (17b/9); su’âl-**îηüη** (12a/27); zıkr-**îη**-ile (20a/17)

11. I. Çokluk Şahıs Eki (emir ve şartta) “-vUz”: Metinde yalnızca yuvarlak şekli kullanımı mevcuttur.

bil-e-**vüz** (12a/27); aĥvâlin bil-e-**vüz** (14a/26); cevâb vir-e-**vüz** (13a/12); ĥal kııl-a-**vuz** 13a/12); şerĥ kııl- a-**vuz** (13a/16); beyân kııl-a-**vuz** (10a/27)

12. I. Çokluk Şahıs Emir Eki “-AlUm”: Metinde yalnızca yuvarlak ünlülü kullanımı mevcuttur.

‘ ayân kııl-**alum** (11a/4); kııl-**alum** (3a/9); muţţali‘ ol-**alum** (14a/26); taĥammül kııl-**alum** (14a/26) cevâb vir-**elüm** (12a/27); git-**elüm** (11b/21); gör-**elüm** (19b/15); tã‘ at it-**elüm** (3a/18); tarĥ it-**elüm** (11a/3);

13. Zarf Fiil Eki “-Up/-UbAn”: Metinde genel olarak yuvarlak şekli kullanılan ekin düz ünlülü şeklinde kullanımına 1. cilt ve 2. cilt dâhilinde toplam üç yerde rastlanılmaktadır.

intizâr ol-**up** (15b/26); kaç-**up** (9a/18); ĳabül kııl-**up** (12b/25); abdest al-**uban** (7a/22); meşţür ol-**uban** (17b/20); gör-**üben** (8a/21); ĳaber vir-**üben** (7b/21); ‘ aĥa kııl-**ip** (8b/21); yâd id-**üben** (22b/4); gez-**ip** (4a/17); vir-**ip**-di (5b/25)

14. Fiilden Fiil Yapma Eki “-gUr”: Metinde genel olarak yuvarlak ünlülü şekli kullanılan ekin düz ünlülü şeklinde kullanımına 2. cilt dâhilinde yer yer rastlanılmaktadır.

ir-**gür**-düm (3a/14); zarar ir-**gür**-em (14b/10); ir-**gir**-ürse (7a/12); mażarrat ir-**gir**-em (22a/22)

15. Emir Eki “-sUn/-sUnIAr”: Metinde ekin çoğunlukla yuvarlak şekli varken 1. ciltte yalnızca bir yerde “-sIn” şekline rastlanılmıştır.

kutlu ol-**sun** (12a/10); şâd ol-**sun** (18a/8); şâdi kııl-**sun** (20a/20); şahâdet kııl-**sunlar** (13a/14); şâhid ol-**sunlar** (13a/14); ĳam çek-**sin** (1b/16)

16. Bildirme Eki “-dUr/-dUrUr”: Metinde genellikle yuvarlak ünlülü şekline rastlanılan ekin 2. ciltte yalnızca iki yerde düz ünlülü şekline rastlanılmıştır.

‘ acâyib-**dür** (10a/4); içre-**dür** (15a/25); bâb-**dür** (7b/13); bî-îmân-**dür** (17b/12); Resûla'llâh-**dür** (14a/25); dehr-**durur** (19b/17); cihân-dîde-**durur** (10a/14); dil-âzâr-**durur** (4b/24); kübrâ-**durur** (9b/8)

3.2. Eski Anadolu Türkçesinde Düz Ünlülü Eklerin Metindeki Durumu

1. Belirtme Hâli Eki “-ı” : Metinde yalnızca düz ünlülü şekli mevcuttur.

cild-i (18a/28); dehr-i (8b/15); kāyināt-ı (13b/12); kelām-ı (11b/26); kışsa-i (11a/5); rumüz-ı (9a/5)

2. III. Teklik Şahıs İyelik Eki “-(s)ı” : Metinde yalnızca düz ünlülü şekli mevcuttur.

cemāl-i (11b/9); belāğat-ı (6a/18); cedd-i (11a/11); cān-ı (7b/5); eknāf-ı (9b/4); faşāhat-ı (6a/17); ara-sı (13b/27); arka-sın (12a/4); bāb-ı mu‘allā-sı-na (12a/39); kışsa-sı-na (8a/8)

3. Soru Eki “mı” : Metinde yalnızca düz ünlülü şekli mevcuttur.

añlaya mı (2a/13); var mı (4a/3); red ola mı (10b/16); kitāba gelmiş mi ola (9b/25); anduñ mı (15b/27); dergāhdağı mı (21a/7); küllüñüz mi (4a/11); bildüñ mi (19b/14)

4. II. Teklik Şahıs Emir/Pekiştirme Eki “-gil” : Metinde yalnızca düz ünlülü şekli mevcuttur.

alkış eyle-gil (12a/9); bil-gil (6a/11); cevāb vir-gil (15b/28); gözet-gil (9a/18); şāfi eyle-gil (4a/7); söyle-gil (2a/7); vir-gil (15b/5); şefā‘at eyle-gil (12a/9)

5. Zarf Fiil Eki “-ınca” : Metinde genellikle düz ünlülü şekli kullanılır iken 2. cilt dâhiline üç yerde yuvarlak ünlülü kullanımına rastlanılmıştır.

añşam ol-ınca (13a/18); pinhān ol-ınca (13a/18); beyāna getir-ince (10b/9); āñir ol-unca (13a/20); başın kaldur-unca (21a/12); tırduğ-unca (2a/14)

6. III. Teklik Şahıs Görülen Geçmiş Zaman Eki : Metinde 1. ciltte ek düz ve yuvarlak ünlüler birlikte kullanılır iken 2. ciltte yalnızca düz ünlülü kullanımına rastlanılmaktadır.

qabūl qıl-dı (12b/15); kaç-dı (15b/21); müsahhır ol-dı (1b/23); müyesser qıl-dı (7a/23); oda yaq-dı (10b/4); şaq-dı (7a/20); şarar-dı (13a/19); selām vir-dı (8a/25); qan-du (16a/15); muttālī‘ ol-du (8b/3); müyesser ol-du (10b/26); tamām ol-du-yısa (8a/14); yüz ur-du (13b/11); yüzi tībān ol-du (13b/11)

7. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki “-miş” : Metinde genellikle düz ünlülü şekliyle kullanılan ekin 2. ciltte yalnızca iki yerde yuvarlak ünlülü kullanımına rastlanılmaktadır.

çek-miş (8b/5); derc eyle-miş (8a/10); di-miş (2a/3); dön-miş (6b/17); imlā olın-miş (10b/26); inşā it-miş (8b/4); otur-miş (12a/84); öl-miş (18a/6); redd olun-muş (3a/15); zulm olun-muş (11b/28)

8. Teklik ve Çokluk II. Şahıs Ekleri “-sın/-sız” : Metinde 1. ciltte ek düz ve yuvarlak ünlüler birlikte kullanılır iken 2. ciltte yalnızca düz ünlülü kullanımına rastlanılmaktadır.

añ-a-sın (9a/26); añıl-a-sın 14a/14); da‘vet qıl-a-sın (15a/5); hidāyet bul-a-sın (9a/13); nişān koy-a-sın (7b/22); bil-e-sız (14a/10); şalāvāt vir-e-sız (11a/4); bāqī tır-sun 20a/14); sağ ol-sun (6b/28)

9. II. Teklik Şahıs Bildirme Ekleri “sın” : Metinde ek daima düz ünlülü şekliyle bulunmaktadır.

bī-niyāz-sın (3a/13); hāteme‘r-resūl-sın 15b/14); nebī-sın (16a/16); ‘ādil-sın (20b/5); ebed-sın (16a/8)

SONUÇ

XV. asrın sonu ile XVI. asrın başında yaşayan Firdevsî'nin asıl adı kaynaklarda Firdevsî-i Rûmî, Uzun Firdevsî, Firdevsî-i Tavail, Orhan bin Genek, Şerafeddin Musa, Şerafeddin İsa gibi pek çok farklı mahlas ile anılmıştır. Ancak üzerinde çalıştığımız 1. cilt ve diğer bir çalışma olan 2. cilt dikkate alındığında "Genek" soyuna mensup olup adının ise "Orhan" olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Ayrıca eserin yazıldığı dönem ile ilgili de muhtelif görüşler ortaya çıkmış olmasına karşın bu nüshanın II. Bayezid zamanında yazıldığı açıkça ifade edilebilir.

Firdevsî tıp, tarih, mitoloji, tasavvuf, geometri gibi pek çok farklı alan ile ilgilenmiş ve bilgi birikimi eserlerine yansımıştır. Üretken bir yazar olmasına karşın Süleymân-nâme-i Kebîr ile ün kazanmıştır. Nüsha manzum-mensur karışık bir şekilde ele alınmış olup manzum kısımlar mensur kısımların özeti mahiyetini taşımaktadır.

Üzerinde çalışılan 1. ve 2. cilt, İrlanda'da Chester Beatty Kütüphanesi T. 406 numarada kayıtlı olup 331 varak ve 20 ciltten meydana gelmektedir.

Eserin 1. cildine Firdevsî Arapça bir dua ile başlamaktadır. Bu duanın ardından Firdevsî diğer eserlerde olduğu gibi Allah'a dua, Hz. Muhammed ve dört halifeye münacat kıldıktan sonra devirden dert yanmaktadır. Eser içerisinde Firdevsî atalarının devlet büyükleri zamanlarında hangi görevlerde yer aldıklarını bildirerek ecdadı hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Bu bilgiler doğrultusunda hayatı hakkında daha net bilgiler edinmemize olanak sağlamıştır. Eserin yazılış süreci hakkında da bilgiler vermektedir. 2. ciltte ise varlıkların yaratılmasını konu almaktadır. Hz. İsmail'in Hz. İskender'in kaybolan yüzüğünü bulması için dua etmesi ile başlayan hikâye, gönderilen meleğin yüzüğü bulmasının ardından dünyaya gelip göçen yaratılmışları anlatması ve iblisin asilikleri ile devam eder iken Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yaratılması ile son bulur. Bu hikâyeyi oluştururken başlıca kaynak olarak Kur'an-ı Kerim, Tevrat ve Tarih-i Taberî'yi esas almış olan müellifin, geniş bir din bilgisine sahip olduğu söylenebilir.

Firdevsî Süleymân-nâme-i Kebîr'i kaleme alır iken giriş ve sonuç kısımlarında Arapça ve Farsça tamlamalara yer vermiş ve ağır bir dil kullanmasına rağmen bu kısımlar dışında oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Metin oluşturulur iken anlatımına inandırıcılık katmak için çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Aynı zamanda deyimler, atasözleri ve kalıplaşmış ifadeler ile birlikte hikâyede akıcılık sağlanmıştır.

Metin dil özelliği açısından Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini yansıtmasına rağmen bazı yuvarlak ve düz ünlülü eklerin birlikte kullanımının yanı sıra gelecek zaman eki olan "-IsAr" eki ile "AcAk" ekinin bir arada kullanımı Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi özelliğini yansıtmaktadır.

Yeni bulunan bu nüsha ve üzerinde daha çalışma yapılmamış 1. ve 2. cilt üzerinden elde edilen bilgiler dâhilinde Fuat Köprülü'nün İstanbul'da bir sahafta rastladığı ve daha sonra kaybettiğini belirttiği nüsha olduğu anlaşılabilir. Eserin 1. cildinde verilen bilgilerle F. Köprülü'nün İslam Ansiklopedisi'nde verdiği bilgiler örtüşmektedir. Tüm bunların neticesinde bu çalışmanın Türk dili ve tarihine önemli bir katkı sunacaktır. Kaybolmuş bir eserin müjdesini vermekten de ayrıca sevinç duyulmuştur.

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali (2010). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat (3. Basım).
- AKAY, Asuman (1990). *Firdevsî Süleymân-nâme (44. cilt) Metin ve Filler Üzerine Bir İnceleme*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- ATASOY ÇALIŞKAN, Fatma (2019). *Firdevsî-i Tavil'in Hayât ü Memât Adlı Eseri: Tahlil ve Metin*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇATIKAŞ, M. Atâ (2009). *Firdevsî-i Rûmî Süleymân-Nâme-i Kebîr*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇATIKAŞ, M. Atâ (2015). *Firdevsî-i Rûmî, Satraç-nâme-i Kebîr, İnceleme, Metin, Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇELİK, Zeynep (2010). *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme Yazmasının (81.cilt) (12b 123b bk) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil İncelemeleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- EKŞİOĞLU, S. (2018). *Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme- cilt 11 (Dil İncelemesi Metin-Dizin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2010). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GENÇ, Gülnaz (1995). *Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme (25 ve 26. Ciltler) Giriş-Metin-Sözlük*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- İSEN, Mustafa (1999). *Latîfî Tezkiresi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAYNAK, Filiz (2020). *Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr (32. cilt) Giriş, Tenkitli Metin, Dizin*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Giresun: Giresun Üniversitesi.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad. (1993). "Firdevsî". *İslam Ansiklopedisi*, C. IV. İslâm Ansiklopedisi Yayınları. 649-650.
- KÖPRÜLÜ, Orhan Fuad (1996). "Firdevsi, Uzun". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: İslâm Ansiklopedisi Yayınları. 16, 127-129.
- OLGUN, İbrahim-PARMAKSIZOĞLU, İsmet (2011). *Firdevsî-i Rûmî, Kutb-nâme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- ÖZKAN, Mustafa (2013). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ŞAHİN, Hatice (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ŞAKAR, Sezer Özyaşamış (2009). *Firdevsî-i Rûmî, Terceme-i Câmeşûy-nâme*. İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- ŞEMSEDDİN, Sami (2002). *Kamus-i Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

ŞİMŞEK, Yaşar (2013). *Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme- i Kebîr (76. Cilt) Giriş –Ses Bilgisi-Tenkitli Metin- Sözlük*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

ŞİMŞEK, Yaşar (2014) "Süleymân-nâme'nin Dili Üzerine (76. Cilt)". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (3): 264-278.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed Bin Cerîr'üt-Taberî (2007). *Tarih-i Taberî*. (Çev. Hüsameddin Çelibî; Günümüz Türkçesine Aktaran: M. Faruk Görtunca). İstanbul: Sağlam. C. I-IV.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1992). "Batı Türkçesi "Eski Anadolu Türkçesi"". *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Türk Dil Kurumu (2009). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (10. Baskı).

USTA, Halil İbrahim (1995). *Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr İnceleme-Metin-Sözlük*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MÂZİNİN EŞİĞİNDE BİR KAYIP ESTETİĞİ

An Aesthetic Of Loss On The Verge Of The Past

Derya GÜLLÜK¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, dgulluk@bandirma.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3704-0984

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 18.03.2022
Kabul/Accepted: 29.10.2022

DOI:10.20322/littera.1089669

Anahtar Kelimeler

Ahmet Hamdi Tanpınar,
gelenek, mazi.

ÖZ

Bir İmparatorluğun çöküşünün arifesinde çocukluk ve ilk gençlik yıllarını tecrübe eden Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962) bu çöküşle birlikte tezahür eden; yitip gitmiş, kaybolmuş ve bir daha asla ele geçirilemeyecek olana duyulan arzuyu bir "kayıp" estetiğine dönüştürerek geçmişi, bugünde yeniden yaratma imkânı yakalamıştır. Tanpınar'ın eserlerinde geleneğin izlerini, mâziye duyulan özlemi ve "kayıp" hissini; geçmişi bugünü ve geleceği bir "süreklilik" telakkisi etrafında tahkim etmesinde ve kendi estetiğini kurarken kayıp olana verdiği kıymetle -geçmişi bugüne taşımasında- bugünü mamur kılmasında görmek kabildir. Yahudi kökenli bir Alman olan Walter Benjamin'le Tanpınar arasında benzer kaygılar, ortak izlekler daha da çarpıcı olanı "ikili" ruh yapıları dolayısıyla pek çok ortak yön, bu iki ismi bir arada ele almamıza imkân tanımaktadır. Tanpınar ve Benjamin birbirlerini bilmeseler de aynı kaynaklardan beslenmiş; her ikisi de Proust, Baudelaire, Bergson ve Freud'dan esinlenmiştir. İkisi de Dostoyevski'yi okumuş ve her iki isim için de Valery önemlidir. Benjamin'in kaybedilen ve artık geri döndürülemeyecek şey karşısında hissedilen kayıp duygusunu, Tanpınar'ın mâziye bakışında ve geçmişe duyduğu hasrette bulabiliriz. Garp'la Şark arasında bir terkip kurmaya çalışan Tanpınar'la, Yahudi mistisizmiyle tarihsel maddeciliği oluşturmaya çalışan Benjamin'in sanata bakışlarında da birbirine yaklaşan bakış açıları dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu çalışmada, Tanpınar'ın bir "kayıp" olarak gördüğü mâziyi, kendi estetiğini kurmada ele alışı ve sanatındaki mâzi izdüşümleri irdelenerek Walter Benjamin'in "Son Bakışta Aşk" kavramıyla beraber okunmaya çalışılacaktır.

ABSTRACT

Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962), who experienced his childhood and early youth on the eve of the collapse of an empire, manifested with this collapse; has had the opportunity to recreate the past in the present by transforming the desire for the lost and never to be captured again into an aesthetics of "lost"; the past has had the opportunity to recreate it in the present. Traces of tradition, longing for the past and the feeling of "lost" in Tanpınar's works; it is possible to see the past, the present and the future around a concept of "continuity" and in making the present prosperous by the value it gives to the lost while establishing its own aesthetics -carrying the past to present- and making the present prosperous. Similar concerns, common themes and, more strikingly, many common aspects between Walter Benjamin, a German of Jewish origin, and Tanpınar, due to their "dual" mental structure, allow us to consider these two names together. The converging perspectives of Tanpınar, who tries to establish a combination between the West and the East, and Benjamin, who tries to create historical materialism with Jewish mysticism, do not escape from the attention of. In this study, Tanpınar's handling of the past, which he sees as a "lost", in establishing his own aesthetics and the projections of the past in his art will be examined and will be tried to be read together with Walter Benjamin's concept of "Love at Past Sight".

Keywords

Ahmet Hamdi Tanpınar,
tradition, past.

Atıf/Citation: Güllük, D. (2022), "Mâzinin Eşiğinde Bir Kayıp Estetiği", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 925-935.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Derya GÜLLÜK, dgulluk@bandirma.edu.tr

GİRİŞ

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın (1901-1962) sanatkâr kişiliği, Osmanlı ile Cumhuriyet arasında, bir medeniyetten diğerine geçerken vuku bulmuş olan bir "medeniyet krizi"nin ortasında şekillenmiştir. Bu kriz kendi deyimiyle de; "Evvelâ umûmî hayatta başlamış, sonra cemiyetimizi zihniyet itibarıyla ikiye ayırmış, nihâyet ameliyesini derinleştirerek ve değiştirerek ferd olarak da içimize yerleşmiştir" (Tanpınar 2006: 77). Bu "ikilik(li)" ruh hâli Tanpınar'a da sirâyet etmiş; Doğu ile Batı, gelenek ve modernizm kavramları onu bir eşiğe doğru sürüklerken bu eşikte; bir yanı ile mâziyi keşfetmesinde, diğer bir yanıyla da yeni bir gelenek icat edercesine kendi estetiğini kurmada ona kaynaklık etmiştir. Tanpınar'ın gelenekle olan bağı ve modernist yanı -gerek düşünsel gerekse de estetik dünyası- çeşitli çalışmalarda ele alınmış ve Bergson felsefesinden mülhem olarak bir "değişim-süreklilik-vitalite" fikri çerçevesinde işlenmiştir.¹ Bu çalışmada, Tanpınar'ın bir "kayıp" olarak gördüğü mâziyi, kendi estetiğini kurmada ele alışı ve sanatındaki mâzi izdüşümleri irdelenerek Walter Benjamin'in "*Son Bakışta Aşk*" kavramıyla beraber okunmaya çalışılacaktır. Tanpınar'ın anlatılarındaki gücün, bu "kayıp" çok iyi anlatabilmesinden kaynaklı olduğunun altını çizen Nurdan Gürbilek'ten (2016) mülhem, diyebiliriz ki, Tanpınar'ın kaybolana duyduğu "hasret" onun metinlerini kurmasında aktif ve kurucu bir rol üstlenmiştir. Benjamin'de bir daha ele geçirilemeyecek olana karşı duyulan "dehşet" ve "aşk" ilişkisinin biz Tanpınar'daki "kayıp" ve "hasret" ilişkiselliği etrafında şekillendiğini ve bu kaybın bir kaynak mesâbesinde olduğunu idrak ederiz. Tanpınar'ın, "Hayır muhakkak ki biz bu eski şeyleri kendileri için sevmiyoruz. Bizi onlara doğru çeken bıraktığı boşluğun kendisidir. Ortada bizi bulsun veya bulmasın, içimizdeki didişmede kayıp olduğunu sandığımız tarafımızı onlarda arıyoruz" (Tanpınar 2011: 127) söylemi, bu "kayıp" arayışını tahkim eder.

Gregory Jusdanis'in dikkatleri çektiği gibi, "gecikmiş" toplumlar geleneksel ve modern yapılar arasında bir huzursuzluk nöbeti yaşarlar (1998: 14). Bu huzursuzluk nöbetinin yaşandığı bir dönemde Tanpınar, Batılı olmayan kültürlerdeki modernlik tartışmalarının ideolojik sonuçlarının farkına varmış ve kendinden öncekini -geleneği-kendine özgü usuller ve üslûplarla yeniden işlemiştir. "Edebiyat kanonu" bir geleneğin devamında hayati öneme sahiptir ve geçmiş güzel zamanlara duyulan hasreti dillendiren kanon; toplumun kendisini, ne olduğunu, kim olduğunu, geleneğin çözüldüğü, insanları birbirine bağlayan unsurların değer yitimine uğradığı bir zamanda, yeniden toparlanabileceğini anlatır. Edebiyat kanonu, filoloji, arkeoloji ve mitoloji gibi geçmişi yeniden ele geçirmeye, umutsuz halklara yeni umutlar aşılama çabası ve geçmişle bugünü birbirine bağlayan metinlerden oluşur. Bir nevi edebiyatın tarihidir. Kanonlaşmış edebiyat ürünleri vesilesiyle idealize edilmiş bir gelenek deneyimi yaşanır. Bu eserler, artık var olmayacak bir zaman yüzünden duyulan hüznü anlatır. Tanpınar'ın da

¹ "Tanpınar'ın estetik, edebiyat ve düşünce evreninde Bergson felsefesinin hangi temalar dolayımında izdüşüm kazandığını" geniş bir çerçevede elen alan kapsamlı bir çalışma için bkz. Şerif Eskin (2014) *Zaman ve Hafızanı Kısıyında Tanpınar'ın Edebiyat, Estetik ve Düşünce Dünyasında Bergson Felsefesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

mâziye giderken yaşadığı şey bu "hüzün"dür. Bu hüzün onu, artık kaybolan eskinin yaşama zevkini, geleneğini, yitik bir medeniyet kalıntısı olarak estetize edip devamını arzu ettiği bir gelenek düşüncesine bağlamıştır. Tam da yüzümüzü Batı'ya döndüğümüz, artık "evimizi" terk eylediğimiz bir süreçte, o bir eşikte durmuş, yüzünü Batı'ya döneceği anda adeta varaklı bir aynanın yansımasında geçmişin o ışıltılı imgesini keşfederek eve –evine- dönebilme imkânını yakalamıştır. Gürbilek'in (2016) dikkatleri çektiği iki Tanpınar vardır; biri tamlık hayaliyle maziye fazlasıyla bağlıdır, diğeri ise eski evin enkazdan öte olmadığını ve artık yeni evde kiracı olmaya mahkûm olduğumuzu söyleyen bu "ikilikli" ruhtur ve bu "huzursuz" ruh, kendi estetiğini ancak yitip giden bir "kayıp"la kurabilecektir:

Evet, bir mazi hasreti, kişinin ya da ulusun çocukluğuyla ilişkilendirilmiş bir tamlık hayali; bir eve dönme, kendine dönme ısrarı var Tanpınar'da. Ama diğer yanda 'kendi' denen yerin başından bu yana kayıpla şekillendiğini, sanatın aynasının o kadim ayna kırıldığı için onun yerine geçtiğini, bütün bu içeriklerin çoktan kaybedildikleri için yazıya dökülebildiğini söyleyen de odur. Kurmuş pınar, kayıp Şark ya da ölü anne: kaybedilen bundan böyle ancak 'hasretin kuvvetiyle', 'sözün kudretiyle', bu kez bir iç dünya olarak kurulabilecektir. Tanpınar'ı siyasi muhafazakârlıktan olduğu kadar mazinin sahiden diriltilebileceği yanlısamasından uzak tutan, edebiyatı toplumsal seferberliğin dışında özerk bir şey olarak düşünmesini sağlayan da özerk kendiliğin ancak kayıpla kazanılabileceği sezgisidir (Gürbilek 2016: 133-134).

Tanpınar, "kayıp bir şark"ın peşinde; artık yitip gitmiş, bir daha ele geçirilemeyecek olana duyduğu hasretle sözünü kudretlendirmiş, mazinin tesis ve tahkimiyle bugünü kıymetlendirmiştir. Ondaki geçmişe duyulan "hasret" estetiğini kurmada önemli bir mefhum olarak tezahür etmiştir de diyebiliriz.

Geleneğin "İnkârı" Yeninin "İnşası" Bağlamında Bazı Temayüller

Çok katmanlı bir kavram olarak gelenek, kullanım sahası olarak da oldukça geniş bir alana dağılmıştır. Gerek bir terim gerekse de kültürel bir mesele olarak sosyoloji, felsefe, din, edebiyat, şiir gibi alanlarda ele alınmış ve tartışma konusu yapılmıştır. Bu tartışmalarda gelenek, "an'ane" kavramının karşılığı olarak ele alınmış ve çoğu kez sosyolojik bir hüviyet içinde tanımlanmıştır. Sözlük karşılığı "Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar; an'ane" (TDK) şeklinde verilen gelenek, gelmek fiilinden türetilmiş bir isimdir. Osmanlıca-Türkçe Lûgat'te ise kavramın eş anlamlısı olan an'ane'ye verilen ilk karşılık "rivâyet, gelenek" (Devellioğlu 1962: 42) şeklindedir. René Guénon "Gelenekten Ne Anlamak Gerekir?" başlıklı makalesinde, kelimenin etimolojik anlamına eğilir ve "gelenek, şu ya da bu şekilde 'intikal eden'dir" (Guénon 1997: 77) der. Guénon, gelenek ve gelenekçilik terimlerinin özünden saptırılması ve bozulması olayına değinir, yersiz kullanımların altını çizer, bunların sebeplerini gösterir. Yazara göre bazı yanlış kullanımlar iyi niyet sonucu oluşurken bazıları ise "gelenek düşmanı modern zihniyet" in telkinleri sonucu oluşmuştur. Guénon, terimin "âdet" ya da "görenek" kelimelerinin

eş anlamlısı olarak kullanılmayacağını belirtir. Bu kullanımların, geleneğin sadece insanî bir anlam kazanmasına, dolayısıyla derin ve manevî anlamlarından soyutlanmasına sebep olabileceğinin altını çizer. Oysa Guénon'a göre, ancak insanüstü bir alana ait unsurlar içerirse gerçek bir gelenek vardır (Guénon 1990: 249-250). Modern düşünceyi, “gelenek düşmanı bir düşünce”den öte görmeyen Guénon, “Geleneksel karakter, bütün Doğu Uygarlıklarının ortak noktasıdır” der ve ekler; “Kaybolmuş geleneği yeniden onarıp onu gerçekten diriltmek için yaşayan, geleneksel ruhla temas etmek gerekir” (Guénon 1986: 54). Guénon, eski toplumlarla modern toplumların sanatlarında nitelik ve nicelik farkı görür. İlkinde nitelik ikincisinde nicelik hâkimdir (Guénon 1990: 71). Bu düşüncesini, “gerçek sanatın modern sanayiden ne kadar uzak olduğu görülmektedir” sözüyle daha ileriye götürür, hatta sanatla modern toplumun birbirine zıt iki husus, sanatın da “mâziye ait bir şey” olduğunu vurgular (Guénon 1990: 76).

T. S. Eliot'a göre ise gelenek, “hemen bir önceki neslin başarılarını eleştirmeksizin körü körüne taklit etmek anlamında kullanılacaksa kesinlikle ondan kaçınılmalıdır” (1983: 21). Yenilik tekrardan daha iyidir ve gelenek bundan daha geniş bir anlama sahiptir. Geleneğe sahip olmak için önce “tarih şuuru” geliştirmeye ihtiyaç olduğunu söyleyen Eliot, tarih şuurunun, sadece “geçmişin” geçmişliğini bilmek anlamına gelmediğini, zira onun 'hâl'de de var olduğunu bilmek ve anlamının elzem olduğunu ifade eder. Tarih şuuru olan bir şair de, yalnız kendi zamanının şuurunu ifade etmekle kalmaz; onun “geçmiş”in “hâl” içinde varlığını hissetmesi kadar ebediyeti, sınırsız, sınırlı olanda, yani bugünde bulması, bu beraberliği hissedebilmesi gerekir; bir yazarı gelenekçi yapan da bu hususiyettir. Aynı zamanda bir yazarın, içinde yaşadığı zaman ve mekânın, yani çağdaşlığının keskin bir şekilde şuurunda olmasını sağlayan şey de bu yönüdür (Eliot 1983: 21). Mustafa Armağan ise geleneği bir “süreklilik” fikri içerisinde ele alır. “Gelenek içinde var olduğu sfer'i bir süreklilik zinciriyle geçmişten bugüne oradan da yarına bağlanmak ister. Geleneğin özünde bu süreklilik kavramı bir bakıma onun sebep-i vücûdudur. Sürekliliğin halkalarındaki bir kopma geleneğin otantikliğini zedeler ve zamanla yozlaşmasına, başkalaşmasına sebebiyet verir” (1992: 27) diyerek geleneğin ilk tipolojik özelliği olarak sürekliliği gördüğü gibi ikinci özelliği olarak da bu sürekliliği sağlayan seferlerin üstünlüğü (geçmişe saygı) fikrini vurgulayarak geçmişin bugünden her zaman daha saygıya değer, daha otantik ve daha saf bir dönemini teşkil ettiğine vurgu yapar (1992: 56). Eric Hobsbawn'a göre, gelenek, geçmişle yaşanan zaman arasında, kendiliğinden süregeldiği zannedilen pratikler olarak (törenselleştirilmiş, ritüalistik, sembolik...) görülür ve modernizmin ihtiyaçları açısından yeniden keşfedilirler. Gelenek kavramı, ideolojik düzeyde daha çok "değişmemek" olarak görülmek istenir ve kural, norm, sembol, ritüeller geçmişle uygun olsun diye öne sürülür. İcat edilmiş olanları dâhil olmak üzere bütün "gelenekler" in amacı ve özelliği değişmemektir (Hobsbawn 2006: 3).

Yapılan çeşitli gelenek tanımlarından, vurgunun, geçmişin bir süreklilik ve değişim bağlamında bugüne yansımaları, devam etmesi ve bir kültür olarak geçmişin rayhasını bugüne taşımak gibi işlevleri üzerine yapıldığı görülmektedir. Tanzimat'la beraber köklü bir “değişim” sürecinin içerisine giren Osmanlı Devleti, Batı ile olan zorunlu ve zorlu bir karşılaşmayla yüz yüze kalmıştır. Bu süreçte, cemiyetin maddi ve manevi değerleri ile evrensel ölçütler taşıyan bilimin verileri arasında irtibat kurulmaya çalışılmış ve bu sürecin sonunda İmparatorluğun çöküşünün travmatik etkisi ile eskiyi zorunlu unutturma stratejisi içerisine giren yeni rejim, kendinden önce

oluşmuş birikimin -geleneğin- inkârı ile yeniyi inşaaya başlamıştır. Geleneğin inkârı ile başlayan Batılı ve geleneksel yaşam tarzları arasındaki bu karşıtlık üzerine kurulan bir edebî literatür de oluşturulmuştur. Batılılaşmanın ilk isimleri olarak zikredilen Şinasi, Nâmık Kemâl ve Ziyâ Paşa gibi münevverlerimiz, yeniliğin savunuculuğunu yaparken, milletin toplumsal hafızasını oluşturan bir edebî geleneği de inkâra gitmişlerdir. Bu süreçte, ilk olarak göze çarpan isim Nâmık Kemâl'dir. *Tahrib-i Harâbât* ve *Tâkîb*'de eskiye olabildiğince hücum eden Namık Kemâl, Divan şiirinin gerçeğe, tabiata ve akla aykırı bir edebiyat olduğunu ileri sürerek eski şiire; aklın kabul edemeyeceği ve gerçekle bağdaşması imkânsız olarak gördüğü klişe mazmunlarından dolayı saldırır. Bu şiirin dayandığı imaj sisteminin tamamının gerçek dışı bir şey olduğunu her vesileyle belirten Nâmık Kemâl, bir geleneğin karşısında durarak yeninin savunuculuğunu yapmıştır (Akün 2006: 374). Bu "Batılılaşma" sürecinde edebiyata da şekil veren ideolojiler olmuş, yeni bir ulus devletin kurulma arifesinde edebiyat bir propaganda aracına dönüştürülerek; M. Emin Yurdakul, Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp gibi isimler "millî" edebiyat söylemiyle ideolojik bir edebiyat inşa etmeye çalışmışlardır. Cumhuriyet rejimi de yeni bir millet modeli yaratırken, toplumun tarihî hafızasını ve tecrübelerini -içinden çıktığı Osmanlı toplumunu olumsuzlayarak -yok sayarak- yeni bir geleneği öngörmüştür. Öngörülen bu yeni geleneğin merkezine de "eskinin inkârı"nı yerleştirmişlerdir. Mehmet Aydın'ın da belirttiği gibi, "Eskinin geleneğine karşı olduğunu söyleyen Cumhuriyet ideolojisi, İslam'ı dışlayıp meşhur tarih tezleri ile kendine Orta Asya Türk tarihine efsanevi kökler arayarak kendine göre bir "gelenek" icat etmeyi de denemiştir" (2010: 41). Bu süreçte, "Kökü mâzide olan âtiyim" diyerek "imtidat" fikri ile ön plana çıkan isim Yahya Kemâl olmuştur. "Yahya Kemâl'de öne çıkan imtidat kavramı, Ayvazoğlu'na göre onun düşüncesinin Bergsonist tarafının ipuçlarını verir niteliktedir. Şairin dağarcığında kesintisiz değişme içinde değişmeyen devam etmesi bağlamında kullanılan imtidat ile Bergson'un "durée" fikri arasında benzerlik olduğunu vurgulayan Ayvazoğlu, Yahya Kemâl'in savunduğu imtidat fikrini de "durée"nin tabîî bir sonucu olan devamlılığı, yine Bergson'un terimleriyle konuşmak gerekirse, geleceğe doğru 'hayat hamlaları'yle uzanan 'yaratıcı tekamül'ü ifade etmektedir" (Eskin 2014: 55). Bu şekilde dile getirilen imtidat fikri, Yahya Kemâl'in öğrencisi Tanpınar'a da sirayet etmiş ve onu da etkilemiştir. Tanpınar'ın zaman telakkisini etkileyen iki figür, Yahya Kemâl ve Bergson olmuştur. Tanpınar'ın metinleri de Bergson felsefesinden ² yola çıkılarak "saf süre" bağlamında okunmuş ve onun estetik dünyasının oluşmasında önemi vurgulanmıştır. Bergson'da "süre, ilerledikçe kabaran ve geleceği kemiren geçmişin devamlı akışıdır" (Bergson'dan akt. Eskin 2014: 78). Tanpınar'ın "yalnız millet ve tarih hakkındaki fikirlerimde bu büyük adamın mutlak denecek tesiri vardır" (2006: 350) diyerek zikrettiği Yahya Kemâl'in sadece

² "Bergson felsefesinin zaman ve geçmiş kavramıyla yoğun bir biçimde ilgilenmesi sayesinde, Tanzimat'tan sonra devam ve bütünlük duygusunun yitirilmesi deneyimi ifade edilir hale gelmiştir. Tanzimat'la beraber yaşanan kopma bir iç bölünmeye yol açmıştır: bir yandan Batılılaşmak zorunluluğunun, öte yandan Batı'nın yüzeysel bir ithali ve doğrudan taklidi karşısında duyulan bir iç boşluğunun ifadesi arasında önemli olan nokta, felsefenin pozitivist indirgenemez bir içsellik olduğunun Batılı tarzda dile getirilmiş olmasıdır. Aydınlanma'dan ilham alan Türk modernleşmesinin manevi zenginliğimize karşı işlediği suç, Batılı bir biçimde dile getirilerek, Batı ile ilişkinin sancılı tarihinin yarattığı iç sarsıntıyı bir içsellik yasına dönüştürmekten başka bir şey yapamamıştır" (Direk 1998: 91-92). Zeynep Direk'in dikkatleri çektiği gibi bu Bergsonizmin izlerine, biz Tanpınar anlatılarında da sıklıkla karşılaşıyoruz. Buradaki "iç boşu" ve "sarsıntıyı" biz Tanpınar'da bir "kayıp" hissinde ve kaybolana duyulan "hasret"te bulabiliriz (Direk 1998: 91-92).

medeniyet, millet ve tarih şuurundan değil “tarihi ön plana çıkararak içinde yaşadığı zamanı aşma” düşüncesinde de Bergson’la birlikte Yahya Kemâl’in önemli bir yeri vardır (Uçman 2006: 481).

Bergson’da süre, geçmiş şimdi ve geleceği içerisinde bulunduran anlardan meydana gelen oluşumları içermektedir. Sürenin en önemli özelliği sürekliliğidir. Bergson sürekliliği, gerçek süre geçmişin şimdide sürüp gittiği ve bir akışın bölünmez sürekliliği olarak ifade eder. Zira Tanpınar da “Şiir ve sanat anlayışında Bergson’un zaman telakkisinin mühim bir yeri vardır” (Enginün ve Kerman 2013: 28) diyerek bu görüşü desteklemiştir. Eserlerinde bu telakkiyi görebilmekle beraber, devamlı kendisini geliştirme ihtiyacı duyan ve sanat anlayışına göre mükemmellik arayışı içerisinde olan Tanpınar’ın estetiğinin temelinde kaybolana duyulan hasret yatmaktadır. Tanpınar’da geçmiş, devamlılığından ziyade yokluğu ile varolmuştur ve bu anlamda ikilikli bir ruh halinin tüm huzursuzluğunu yaşayan yazar, “En iyisi, bırakalım hâtıralar içimizde konuşacakları saati kendilerinden seçsinler. Ancak bu cins uyanış anlarında geçmiş zamanın sesi bir keşif, bir ders, hûlâsa günümüze eklenen bir şey olur. Bizim yapacağımız yeni, müstahsil ve canlı bugünün rüzgârında kendimizi teslim etmektir. O bizi güzelle iyinin, şuurla hulyanın el ele vereceği çalışkan ve mesut bir dünyaya götürecektir” (Tanpınar 2011: 208) diyerek mâziye yeninin çerçevesinden bakmış bir “modernist”tir.

Mâzinin Estetikleştirilmesi ve “Son Bakışta Aşk”

*"Faust yüreğinde iki ruh taşıyabiliyorsa, neden kendisini bir dünya krizinin
tam ortasında bir sınıftan diğerine geçerken bulan normal bir insan
çatışan düşünsel eğilimleri içinde barındırmazın."*

(G. Lukacs)

Yeni insanın tüm huzursuzluğunu içinde yaşayan Tanpınar, süreklilik, devam ve mâzi bağlamında ele alındığında bu geleneğin neresindedir? Burada, gelenek kavramı Tanpınar okumasının kilit kavramlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Huzursuzluğun romanı *Huzur*'da, "Debussy'yi, Wagner'i sevmek ve Mahur Beste'yi yaşamak bu bizim talihimizdi" (Tanpınar 2009: 140) diyen Tanpınar'ın roman kahramanlarının olduğu gibi kendisinin de, iki âlem arasında kalmış, yeniyi seven ama eskiyi yaşayan, yani sevdiğini yaşamayan ama yaşadığını da artık sevmeyen dahası bunu talih haline getiren mutmain olmamış bir ruh çizdiğini görmekteyiz. Bu ruh, bir yanı ile yeniliğe meftun diğer bir yanı ile de mâzi hasreti içerisinde, kendi estetiğini kurma hülyalarında, yeni bir gelenek icat etmenin eşliğindedir. Ona bu eşikte, mâzi aydınlığının tüm kapılarını açan hocası Yahya Kemâl'se, diğer bir yanıyla da onu yaşadığı dünyaya çeken, Batılı bir gözle görme bilincini veren; Valery, Baudelaire, Mallarme, Goethe, Marcel Proust, Nietzsche, Bergson gibi isimlerdir. Bu da Tanpınar'a mâziyle hesaplaşırken olumsuz yaklaşmamak, yeniyi ararken kolaycı bir sentezcilikten kaçınmak, eski-yeni ilişkisini “modernite” içerisinde düşünmek gibi özellikler hasretmektedir. Gürbilek'in de belirttiği gibi, "Tanpınar'ın 'şahsî masalım'

dediği kurguyu tarihsel sahneye taşımasında, milletin ve ırkın macerasının parçası kılmasında Yahya Kemâl'in rolünün büyük olduğunu biliyoruz. Tarihsel ve millî bir benlik düşüncesini, millî terkip ve devam fikrini, kendimize mahsus yeni bir hayat şekli yaratma çabasını, nihâyet edebiyatı bir millî haysiyet davası olarak gören anlayışı Tanpınar'ın gündemine taşıyan büyük ölçüde Yahya Kemâl'dir" (2004: 121). Hocasının bu etkisiyledir ki *Beş Şehir* başlıklı denemesinde; Ankara, Erzurum, Konya ve Bursa'yı "billur bir ayna"nın ışıltısında görmüş ve mâzi "altın kakmalı, sırma işlemeli" bir geçmiş zaman güzeli olarak onda yer edinmiştir. "Cetlerimiz inşâ etmiyorlar, ibadet ediyorlar" (Tanpınar, 2011: 110) diyerek tüm maddeye bu ruhu giydirmiş ve adetâ tüm bu şehirlere hocasının açmış olduğu kapının aydınlığından bakmıştır. Fakat İstanbul'da artık bu aydınlık ışığını yavaş yavaş kaybedecek, mâzi onun için, İstanbul'un ücra, uzak ve fakir semtlerinde, Gérard de Nerval, Théophile Gautier, Lamartine gibi Batılı aydınların İstanbul'a bakarken yaşadıkları melankolinin bir aksülameli olarak sirayet edecektir. Hocasının açmış olduğu aydınlığın rüyasını o karanlıkta görmüştür. Bu rüyayı *Yaşadığım Gibi*'de "Aydınlığı, vuzuhu herkes gibi severim; hayatı yapan şüphesiz ki onlardır. Fakat hakiki rüyası olan her şeyde karanlığın bir hissesi vardır" (Tanpınar 2013: 158) diyerek ifade edecektir. Bu karanlıkta, yitip gitmekte olan mâziyi sanatını kurmada bir mücevher gibi işleyen Tanpınar'da, geçmişin kendisinden çok yokluğu, bıraktığı boşluk önem kazanır. Hayır der, aradığım şey ne onlar ne de zamanlarıdır. Belki de aradıklarımızı yerlerinde bulamadığımız için mâzi bizi öbürlerinden daha fazla çekiyordur;

Muhakkak ki bu eski şeyleri kendileri için sevmiyoruz. Bizi onlara çeken bıraktıkları boşluğun kendisidir. Ortada bizi bulsun veya bulmasın, içimizdeki didişmeden kayıp olduğunu sandığımız bir tarafımızı onlarda arıyoruz. Merkez Efendi hayatta iken olsa onun bir dervişi olabilirdim. Yahut da onlardan yolum ayrılır, mücadele eder veya sadece lâkayt kalırdım. Şimdi ise onu ve emsalini başka bir gözle görüyorum. Hepsini idealin serhaddinde susmuş bu insanların hikmetinde kaybolmuş bir dünyayı arıyorum. İsteğime onlarla erişemeyince şiire, yazıya dönüyorum (Tanpınar 2013: 206-207).

Tanpınar'da mâzi artık kendi estetiğini kurmada ona ışık saçan bir kayıptır. Bu kayıp, "Bize kendi yüzümüzü ve talihimizi uzak ve tılsımlı bir suyun aynasında seyrettiren" (Tanpınar 2007: 30) sanatın aynasıdır. Kayıp olana bu son bakışta, hatırlamak isteyen bir modernin bakışını görmekteyiz. Bu son bakış izleğini aşağı yukarı Tanpınar'la aynı yıllarda yaşamış olan Walter Benjamin'in (1892-1940) "son bakışta aşk" kavramıyla beraber okuyabiliriz.

Yahudi kökenli bir Alman olan Benjamin'le Tanpınar arasında benzer kaygılar, ortak izlekler, daha da çarpıcı olanı "ikili" ruh yapıları dolayısıyla pek çok ortak yan buluyoruz. Tanpınar ve Benjamin birbirlerini bilmeseler de aynı kaynaklardan beslenmişlerdir. Her ikisi de Proust, Baudelaire, Bergson ve Freud'dan esinlenmiştir. İkisi de Dostoyevski'yi okumuştur ve her iki isim için de Valery önemlidir. Garp'la Şark arasında bir terkip kurmaya çalışan Tanpınar'la, Yahudi mistisizmiyle tarihsel maddeciliği oluşturmaya çalışan Benjamin'in sanata bakışlarında da birbirine yaklaşan bakış açıları dikkatten kaçmaz (Gürbilek 2016). Benjamin, "Tarih Kavramı Üzerine"de, "Geçmişin gerçek imgesi uçucudur. Geçmiş ancak, bir daha görünmemek üzere kendini gösterdiği an, birden parlayıp aydınlanıveren bir resim olarak yakalanabilir" (2014: 41) diyecek ve bu Tanpınar'da bir mâzi hasretine dönüşerek, geçmiş bizim için "mâzi hatıralarının, hasretlerinin kendi ruh haletlerimize göre seçtiğimiz bu

aydınlıktan öteye geçmeyecektir" (Tanpınar 2011: 119) şeklinde bir söyleme dönüşecektir. Yitirilene dönük "son bakış" imgesi Benjamin'in (2014) "Tarih Kavramı Üzerine" isimli denemesinin IX. bölümünde de karşımıza çıkmaktadır. Klee'nin 'Angelus Novus' adlı bir tablosundan yola çıkılarak yazılmış bu bölümde, sanatkar, "bakışlarını ayıramadığı bir şeyden sanki uzaklaşıp gitmek üzere olan bir meleği tasvir ediyor" gibidir ve bu meleğin gözleri faltaşı gibi, ağzı açık, kanatları ise gerilmiştir. Tarih meleğinin görünüşünün de ancak böyle olabileceğini söyleyen Benjamin, "yüzü geçmişe çevrilmiş olan bu melek; bize bir olaylar zinciri gibi görünenleri tek bir felaket olarak görüyordur" der, yıkıntıları durmadan üst üste yığıp ayaklarının önüne fırlatan bir felaket. Biraz daha kalmak isterdi melek, ölüleri hayata döndürmek, kırık parçaları yeniden birleştirmek için; ama Cennet'ten kopup gelen bir fırtına kanatlarını öyle şiddetle yakalamıştır ki bu meleğin bir daha asla kapayamaz kanatlarını. "Yıkıntılar gözlerinin önünde göğe doğru yükselirken, fırtınayla birlikte çaresiz, sırtını döndüğü geleceğe sürüklenir. İşte ilerleme dediğimiz şey, bu fırtınadır" (Benjamin 2014: 43-44). Sevilen bir nesneye "son bakış"ın her daim kaygıyla ve dehşet duygusuyla olmayabileceğini belirten Benjamin, modern çağda, anlık karşılaşmalarda, bir anlık göz göze gelişte kalabalıklar içerisinde bakanla bakılanın kaybolmasının hemen öncesinde yaşanan şokun yeni deneyimleri kurmada önemli bir yer edindiğini ifade eder. Bu deneyim, "bakılan nesnenin bakışımıza cevap vereceği beklentisini, yani aura'sını kaybetmiş bir çağın deneyimi"dir (Benjamin 2014: 44) zira modern insanı "büyüleyen aşktır" fakat "ilk bakışta değil son bakışta aşk" diyecektir Benjamin (2014: 44).

Benjamin'deki bu yüzü geçmişe dönük tarih meleği imgesinin tezâhürünü biz Tanpınar'ın kendi estetiğini anlatırken sık sık Orpheus'tan bahsedişinde buluruz. Tanpınar "Şiire Dair" yazısında, "Orphée'nin sazı gibi bütün bir geçmiş zaman zevkini ahiretin kapılarından geriye çağırma"dan (Tanpınar 2007: 26) bahseder. "Boğaziçi Mehtapları"nda, "Sanatın en karakteristik efsanesi Orphée efsanesidir. Her saz, asıl sesini geriye bir şeyler çağırıldığı, bir çehrenin veya bir anın etrafında ölüm kaderini kırdığı zamanlar bulur" (Tanpınar 2007: 429) diyerek seslenen Tanpınar, ölmüş yitmiş olan bir kayıptan bahsetmekte ve bu kayıptan estetik bir dünya kurmaktadır. "Şiir ve Rüya II" isimli yazısında ise bu defa, "Her sanat eserinin başında bir Orfeus hikâyesi vardır. Ölüm diyarından sarışın Eurydice'yi almak. Orfeus ölmüş olan karısını ahirette sazının kuvvetiyle bulur. Gerçekte saz ile Eurydice birdir. Her çehre, her hatıra ömrün her vakıası bize kendi hususî namesiyle gelir. Onu yeniden yaşamak için bu sesi bulabilmek lazımdır" (Tanpınar 2007: 37-37) söylemiyle Tanpınar, kendi hususî sesini ölmüş olan bir mâziden alır ve yeni olanı kurmak için mâzi aydınlığından faydalanır. "Eğer mâziyi çok seviyorsam; ona, o güzel, büyük, muhteşem günlere bağlı isem emin ol ki bu ölümlerin de bu toprakta ve hayatımızda bir söz hakkı olduğunu düşündüğüm içindir (Tanpınar 2002: 95) düşüncesiyle Tanpınar bir ölüden, ölümlerden bahsetmektedir. Hatırlanan bu ölümler, yaşanan dönemde insana yaşanmışlıkların vermiş olduğu mâzi hatıralarına duyulan hasretten öteye geçmiyordur. "Bence güzel bir hasrettir: Objesini kendisi yaratan bir hasret" (Tanpınar 2006: 308) diyen Tanpınar'da mâzi bırakmış olduğu hatıraların hasretiyle varolur, bu ise W. Benjamin'in, "Büyük şehir insanını büyüleyen aşktır, ama ilk bakışta değil, son bakışta aşk" (Benjamin 2014: 129) söylemiyle örtüşür. Benjamin de geriye doğru baktığımızda kaybolmak üzere olan bir şeyleri, nesli tükenmiş birilerini göreceksiniz der ve ekler "Maddî temellerini yitirmelerine rağmen -tam da bu yüzden- çevirilerine son kez ışık saçan, onun aydınlığında bütün imkânlarıyla son bir kez belirveren şeyler" (Benjamin 2014: 37) işte bunlar Benjamin'i cezbeden ışıktır. O,

miadını doldurmuş şeylerin etrafını saran halede, bu bir anlık ışımada, hakikatin de belireceğine inanır. "Hale anlamına gelen aura Benjamin'de sanat yapıtını ya da genel olarak bir nesneyi eşsiz, tekil kılan bir varoluştur. "Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretildiği Çağda Sanat Yapıtı" adlı yazısında aura'yı benzersiz bir uzaklık olgusu olarak tanımlar. Sanat yapıtını özgün, tekil kılan, onunla kurulan ilişkinin benzersiz bir deneyim olmasını sağlayan, sanat yapıtına büyüsünü ve otoritesini veren de bu mesafe, bu uzaklıktır. Bunu mümkün kılan ise gelenektir; sanatın ritüelden kaynaklanan yönüdür. Sanat yapıtının yeniden üretimi işte bu uzaklığı, sanatın ritüele olan bağımlılığını ortadan kaldırır ona daha yakına getirir. Aura çözülmüş sanat yapıtını çevreleyen hale kaybolmuştur artı (Benjamin 2014: 146). Tanpınar bu kayıp "hale"nin peşindedir. Modernleşmeyle beraber kaybolan bu haleyî mâzide aramaya başlayan Tanpınar'da mâzi yeniden keşfedilecektir ya da yeniden icat edilecektir.

Tanpınar'ın eskiyi estetize etme arzusunu, mâzinin estetikleştirildiği Huzur'da okuyabiliriz. Tanpınar, *Huzur*'da İstanbul'a, Boğaz'a, Nuran'a bakmış ve tüm bunları mâzinin ışığında görmüştür. Romanda Mümtaz, modern bir kadın olarak duran Nuran'ı, eskinin estetik sembolleri olan Osmanlı mûsikîsinin ve Boğaz'ın egzotizmiyle idealize eder. Nuran Osmanlı kültürünün ve klasik mûsikînin içinde yetişmiştir. Dedesi Talat Bey gibi kendisi de mûsikîşinastır. "Mümtaz için kadın güzelliğinin iki büyük şartı vardı. Biri İstanbullu olmak, öbürü de Boğaz'da yetişmek. Üçüncü ve belki de en büyük şartının tıpkı tıpkısına Nuran'a benzemek. Türkçe'yi onun gibi teganni edercesine konuşmaktı" (Tanpınar 2009: 75) ve "Nuran onun elinde bütün geçmiş zamanları açan altın anahtar ve sanat ve düşünce için ilk şart gibi gördüğü şahsi masalın çekirdeği idi" (Tanpınar 2009: 178) tanımlamasıyla, Mümtaz'ın Nuran'ı adeta geçmiş zamanın aurasında izlediği görülür. Buradan mülhem Nuran adeta bir geçmiş zaman güzelidir ve mazi onda mücessem hâle gelmiştir. Tanpınar'ın mâziye gidişini yine Huzur'dan okuyabiliriz. Kendisine yedi asrın ölüleriyle yaşadığını söyleyen Nuran'a, Mümtaz'ın cevabı, "Benim kafamdaki ölülere gelince, onlar benim kadar sende de mevcut şeyler. Asıl hazini nedir bilir misin? Onların tek sahibi bizleriz. Onlara hayatımızda bir pay vermezsek tek yaşama haklarını kaybedecekler... Zavallı dedelerimiz, mûsikîşinaslarımız, şairlerimiz, adı bize kadar gelen herkes hayatımızı süslememizi o kadar iştiyakla bekliyorlar ki... en umulmadık yerde karşımıza çıkıyorlar" (Tanpınar 2009: 174) olmuştur. Burada geçmişin bir süreklilik ve devamından ziyade artık "ölü" olarak görülmesi ve hayatın ihtiyaçları çerçevesinde ele alınarak sanata dönüştürülmesi söz konusudur.

SONUÇ

Tanpınar, yitip gitmiş, kaybolmuş ve bir daha asla ele geçirilemeyecek olana duyulan arzuyu bir “kayıp” estetiğine dönüştürerek geçmiş, bugünde yeniden yaratma imkânı yakalamıştır. Tanpınar’ın eserlerinde geleneğin izlerini, mâziye duyulan özlemi ve “kayıp” hissini; geçmiş, bugünü ve geleceği bir “süreklilik” telakkisi etrafında tahkim etmesinde ve kendi estetiğini kurarken kayıp olana verdiği kıymetle –geçmiş bugüne taşımasında- bugünü mamur kılmasında görmek kabildir. Hayatımızı süsleyen ve bir daha asla ele geçiremeyeceğimiz bu geçmiş zaman ölüleri, Tanpınar’ın estetiğinin mihenk noktasını oluşturur. Yaşadığı dönemin de yansıması olarak bir eşikte bulunan Tanpınar, ölmeden on üç gün önce yazdığı günlüğün satırlarında şöyle seslenir;

İnkılâpların taraftarıyım ve dil meselesindeki ifratlar hariç, geriye dönmek, bir adım bile istemem. Feda edemeyeceğim birtakım şeyler var: Sağlara karşı hiç olmazsa inkılâpların bugünkü statüsü. Sollara karşı Türk milletinin istiklali ve tarihî hakkı. İmkân bulsam, yaşım müsait olsa ve bir organ sahibi olsam müdafaa edeceğim tek bir fikir: Kalkınma ve plan. İnkılâpçılardan ayrılıklarım: Allah'a inanıyorum. Fakat tam Müslüman mıyım, bilmem. Fakat anamın babamın dininde ölmek isterim ve milletimin Müslüman olduğunu unutmayorum ve Müslüman kalmasını istiyorum. Garplıyım. Hristiyanlığın daha iyi, daha zengin miraslarla, daha derinden işlendiğine eminim. Burada kendimle aşikâr tezattayım (Tanpınar 2013: 323).

İkiliğin, tezatların insanı Tanpınar Garplıyım diyerek bir şark masalı yaşamak istercesine mâziyi estetikleştirmekte ve geriye dönmek istemiyorum diyerek bir devam fikrinden öte, yeninin peşinde ve onu yaşamının hülyası içerisinde olduğunu terennüm etmektedir.

Tanzimat'la başlayan geleneğin inkârı, Cumhuriyet ideolojisiyle de devam etmiş ve bu inkâr doğrultusunda ideolojik bir edebiyat oluşturulmaya çalışılmıştır. Bir medeniyet krizinin yaşandığı yüzyılda Tanpınar'ın geleneğe gitmesi, sanatını kurarken ondan beslenmiş olması, Tanpınar'ı bir gelenekçi yapmayacağı gibi, geçmişin inkârını da getirmez. Tanpınar mâzideki "aura"yı yakalamış ve bulunduğu eşikte bu haleyi geleceğe dönük kullanmayı bilmiştir. Bugünün rüzgârına kendini bırakmış olan Tanpınar'ın mâziye bakışı yitirilmiş ve bir daha asla gelmeyecek olana o "son bakış"tır ve bu bakıştaki aşk'tır.

KAYNAKÇA

- Akün, Ömer Faruk (2006). *Namık Kemâl*. TDV İslam Ansiklopedisi. C.:32.
- Armağan, Mustafa (1992). *Gelenek*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Aydın, Mehmet (2010). "*Kayıp Zamanın İzinde*" *Ahmet Hamdi Tanpınar*. İstanbul: Doğubatı Yayınları.
- Benjamin, Walter (2014). *Son Bakışta Aşk*. (Haz. Nurdan Gürbilek). İstanbul: Metis Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (1962). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Direk, Zeynep (1998). "Türkiye'de Felsefenin Kuruluşu". *Defter*. 33: 85-95.
- Eliot, T.S. (1983). *Edebiyat Üzerine Düşünceler*. (Çev. Sevim Kantarcıoğlu). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Enginün, İnci – Kerman, Zeynep (2013). *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş Başa*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Eskin, Şerif (2014). *Zaman ve Hafızanın Kıyısında Tanpınar'ın Edebiyat, Estetik ve Düşünce Dünyasında Bergson Felsefesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Guénon, René (1997). *Doğu Düşüncesi*, (Çev. L. Fevzi Topaçoğlu). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Guénon, René (1986). *Modern Dünyanın Bunalımı*, (Çev. Mahmut Kınık). İstanbul: Risale Yayınları.
- Guénon, René (1990). *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri*. (Çev. Mahmut Kınık). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Gürbilek, Nurdan (2016). *Benden Önce Bir Başkası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürbilek, Nurdan (2014). *Kör Ayna, Kayıp Şark*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hobsbawn, Eric-Ranger- Terence (2006). *Geleneğin İcadı* (Çev. Mehmet Murat Şahin). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Jusdanis, Gregory (1998). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2011). *Beş Şehir*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2007). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. (Haz. Zeynep Kerman). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2009). *Huzur*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2002). *Mücevherlerin Sırrı*. (Haz. Koms. İlyas Dirin) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2006). *Yaşadığım Gibi*. (Haz. Prof. Dr. Birol Emil). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uçman, Abdullah (2006). "Değişen Değerler Karşısında Ahmet Hamdi Tanpınar". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 4(7): 479-509.

EKŞİ SÖZLÜK'TE ANLIK OLUŞUM

Nonce Formation in Ekşi Sözlük

Sevcan İNCİ¹

¹ Arş. Gör., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi TDE Bölümü, sevcan.inci@ikc.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4110-8264.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 01.06.2022
Kabul/Accepted: 18.08.2022

DOI:10.20322/littera.1124661

Anahtar Kelimeler

Anlık oluşum, yeni öge, sözlükselleşme, ekşi sözlük

ÖZ

Ekşi Sözlük, her türlü konu ve kavram hakkında yazarların yorumlarını içeren katılımcı sözlük tarzında olup Türkiye'deki katılımcı sözlükler arasında en fazla toplam ve aylık tanım yapılan bir internet sitesidir. Hızla gelişip yayılan teknolojinin de etkisi ile okur-yazar kitle, dilini son derece değiştirmiş; ortaya çıkan yeni durumlar, olaylar ve eylemler karşısında yeni dilsel birimler üretmiştir. Türkçede sözcük türetme yollarından biri olan anlık oluşum², yazar ya da konuşur tarafından bağlam bağımlı olmak üzere bilinçli ya da bilinçsiz olarak oluşturulan, tek bir durumda ortaya çıkan ve dilin sözlüğünde yer almayan sözcük veya sözcükten büyük birimler olarak tanımlanır. Bu çalışmada ekşi sözlük yazarlarının dolayısıyla internet kullanıcılarının hangi durumlarda yeni sözcük üretme yollarına başvurduğu, buna neden gereksinim duyduğu, yeni bir dilsel birim ortaya koyarken bunu nasıl gerçekleştirdiği tespit edilecektir. Anlık oluşum olarak ortaya çıkan birimlerin sözlükselleşme yolunda hangi aşamada olduğu veya hangi aşamada kaldığı, tespit edilen birimlerin ne kadarının bilinip bilinmediği bir anket sonucunda belirlenecek, böylelikle bu verilerin ilerleyen süreçte Türkçenin ölçünlü dilinin sözlüğüne girmeye aday olup olmayacakları gözlemlenecektir. Ayrıca veri tabanının Ekşi Sözlük olması nedeniyle, tespit edilen internet diline ait birimlerin hangilerinin günlük yaşamımıza girdiği tespit edilmiş olacaktır.

ABSTRACT

Ekşi Sözlük is a participatory dictionary-style containing comments of registered authors on all kinds of topics and concepts, and its website is the most decribed site in total and monthly among the participatory dictionaries in Turkey. With the influence of rapidly developing and spreading technology, the literate audience has changed its language extremely; they have produced linguistic unit in the face of emerging new situations, events and actions. Instant formation, which is one of the ways of word derivation in Turkish, is defined as a word or a unit larger than a word that is created consciously or unconsciously by the author or speaker, depending on the context, that occurs in a single situation and is not included in the language's dictionary. In this study, it will be determined in which situations the authors of the sour dictionaries and therefore the internet users resort to ways of producing new words, why they need it, and how they do this while putting forward a new linguistic unit. It will be observed at what stage or at what stage the units that emerge as an instant formation are on the path of lexicalization, and how much of the detected units are known or not will be determined as a result of a survey, and thus it will be observed whether these data will be candidates for entry into the standard language dictionary of Turkish in the future. In addition, due to the fact that the database is Ekşi Sözlük, it will be determined which of the detected internet language units enter our daily life.

Keywords

Nonce formation, neologism, lexicalisation, ekşi sözlük

² Batı literatüründe, nonce formation (Cyrstal 2008: 329, Malmkj<Er 2005: 519; Brinton-Traugott 2005: 45, Hohenhaus 2005: 363), hard word, hapax legomenon, inkhorn term (Hartmann - James 1998: 67, 75), innovation (Brinton- Traugott 2005: 45), nonce word playful formation (Hohenhaus 2005: 363) gibi birbirinden farklı terimlerle karşılanmaktadır.

Atıf/Citation: Sevcan, İ. (2022), "Eksi Sözlük'te Anlık Oluşum", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 936-950.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Sevcan İNCİ, sevcan.inci@ikc.edu.tr

GİRİŞ

1. Anlık Oluşum

Anlık oluşum, en azından sözcüğün doğum anında yani tek bir durumda olmak üzere ortaya çıkmış, yazarın veya konuşurun bilinçli ya da bilinçsiz olarak kullandığı, geçici olarak üretilen ya da türetilen, içinde bulunduğu bağlama özgü olan dilsel birim anlamına gelir.

Konusurken hatırlayamama yüzünden o an bir ad verme; belirli bir adı olmayan bir nesneye, bir duruma, bir duyguya yeni bir ad verme; dili yaratıcı ve sanatlı olarak kullanmak adına dolayısıyla geçici olarak sözcük türetme Türkçede çok sık rastlanılan bir durumdur. (Uzun 2006: 89). Türetilen bu sözcükler, henüz kullanıldığı dilin sözlüğüne girmiş değildir (İmer vd. 2013: 30-31).

Anlık oluşum, üstüne almış olduğu anlamla sadece yaratıldığı bağlamda var olur. Yani tek bir durumda kullanılır. Rastgele ya da kasten oluşturulmuş ve daha önce kullanılmamış olan bu sözcük ya da birim toplum tarafından benimsenir ve yaygınlaşırsa ilkin yeni ögeye dönüşür ve sonra sözlükselleşir, yani ilgili dilin sözlüğüne girer.

ANLIK OLUŞUM > YENİ ÖGE > SÖZLÜKSELLEŞME³

2. Yeni Öge

Türkçede *kurumsallaşma* diye adlandırılan bu aşama, "işlek bir biçimbilimsel süreç yoluyla türetilmiş sözcüğün toplumda yaygınlık kazanması" olarak tanımlanmaktadır (İmer ve diğerleri 2013: 187). Yeni öge, henüz üretilmiş ya da türetilmiş bir sözcüğün sonraki adımıdır. Dilin sözlüğüne girip tam anlamıyla sözlükselleşmemesiyle beraber, "yeni" olarak adlandırılacak kadar da yeni değildir. Yeni ögenin, yalnızca art süremlilik bakışıyla bakıldığında, sözlüğe girip girmemesi noktasında, göreceli anlamda "yeni" olduğu söylenebilir" (Oturakçı 2014: 247-262).

Tek kullanımlılık olarak ortaya çıkan anlık sözcükler, ilk kullanım amacını ve bağlamını aşarak toplum tarafından benimsenir ve kullanılırsa anlık sözcük yaygınlık kazanır ve yeni öge (sözcük) hâlini alır. Dolayısıyla anlık sözcük ile yeni sözcük arasındaki en önemli ayrım, bu sözcüklerin ortaya çıkış biçimlerinden çok, yaygınlaşma süreçleri ve bu süreçlerin altında yatan nedenlerdir. Hohenhaus, anlık oluşum ile yeni öge terimlerinin sık sık karıştırıldığını ve birbirleri yerine kullanıldığını belirtmiştir (2005: 363). Ancak *yeni sözcük* artık yeni değildir, anlık oluşum sözcüğüne göre daha kesin bir anlamı vardır. *Anlık sözcük*, *doğal sözcükler* (actualword) ile *olası sözcükler*

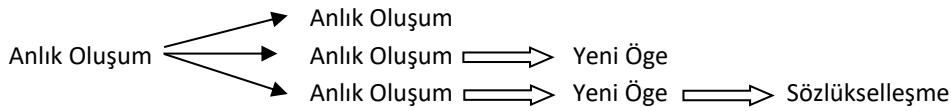
³ (Oturakçı 2014: 248)

(possiblewords) arasında bir yerdedir. Fiziksel bir gerçekliği olan anlık oluşum, tek kullanımlık ve sözlükçede bir yer edinmemiş olsalar da artık *olası sözcükler* değildirler” (2005: 363-4).

3. Sözlükselleşme

Sözlükselleşme, anlamda sözcüklerin veya biçimbirimlerin diğer biçimbirimlerle ya da birlikte kullanıldığı diğer sözcüklerle anlamsal farklılıklara uğrayarak ayrı ve farklı bir anlamı işaretlemesi, kodlaması sonucunda sözlük birimi hâline gelmesidir (Özeren 2021: 1121-1130). Başka bir deyişle yeni bir sözcüğün dilde artık belirgin bir sözlüksel içerikle tutunabilmesi, sözlükte yer alması *sözlükselleşme* (lexicalisation) olarak tanımlanır.

Bir dilsel birimin kullanım sıklığının artması, mutlaka o sözcüğün veya birimin yerleşikliği yani sözlükselleşmesi anlamına gelmez. Diğer bir deyişle, anlık oluşum ile başlayan evrenin son aşaması sözlükselleşme olmayabilir. Bu durumda üç durum söz konusu olabilir. İlk durumda tek kullanımlık olarak ortaya çıkartılan anlık sözcük, sadece ilk yaratıldığı bağlam içerisinde kalabilir ve sözcüğün serüveninin başlangıç noktası ve bitiş noktası aynı olur. Yani sözcük anlık oluşum olarak kalır. İkinci durumda, tek kullanımlık olarak ortaya çıkan bu sözcük, dilsel toplulukta kullanılmaya devam edebilir. Kısmen toplumca benimsenir ve sözcük ya da birim alışıldık hâle gelirse yeni öge meydana gelmiş olur. Böylece artık sözcük veya birim kullanıldığı dilin sözlüğüne girmek için birer adaydır. Üçüncü olarak yeni öge haline gelmiş olan, yani kısmen toplum tarafından kabul görüp yaygınlaşmış olan sözcük veya birim, sonunda bağlam-bağımlı olmaktan kurtulmuşsa yani zihinsel sözlükçede hem biçim hem de anlam olarak sınırları kesin olarak çizilmişse sözlükselleşme sürecini tamamlamış demektir. Yani bu dilsel birim sözlüğe girmek için hazır duruma gelmiştir:

“Anlık oluşum sözcüklerinin yeni sözcüklere doğru taşınarak sözlükselleşme hedefine doğru ilerlemesi, yani bir sözcüğün yerleşikliği; ekonomi ilkesi açısından elverişli olması, kavramsal/sözlüksel bir boşluğu doldurması, stilistik, etkileycilik gibi tahmin edilebilir gerekçeler; sesbilim, biçimbilim, anlambilim ve sözdizimsel düzeylerdeki kısıtlamalar dışında, tahmin edilemez bir sürecin sonucudur” (Haspelmath 2002: 99-100).

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışmanın bütüncesini oluşturan anlık oluşumlar, Ekşi Sözlük ağ sayfasından derlenmiştir. 01.09.2019-01.12.2019 tarihleri arasında üç ay boyunca rastgele 13.857 yorum taranmış, içlerinden yine rastgele 87 anlık oluşum olarak adlandırabileceğimiz dilsel birim tespit edilmiştir.

Tespit edilen birimler, Güncel Türkçe Sözlük'te (GTS), Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü'nde (TTAS) ve Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü'nde (BAS) taranmıştır. Bu sözlüklerde geçen birimler anlık oluşum olarak derleme alınmamıştır. Çünkü GTS'de bulunan birimler, o birimlerin sözlükselleştiğini; TTAS'de bulunan birimler, ölçünlü dilde bulunmasa da çoktan var olduğunu; BAS'da bulunan birimler ise, halihazırda toplum içinde bir kesimin anlaşmayı sağlamak amacıyla bu birimleri kullandığını göstermektedir. Birimler onları üreten sözlük yazarının adı, yorum yaptığı tarih ve saat de dikkate alınarak bağlamı içinde verilmiş; böylece dil konuşucuları tarafından kolaylıkla anlamlandırılabilir amaçlanmıştır. Yapılan yorumlar, yorumu yapan kişi tarafından nasıl yazılmışsa aynen o şekilde alınmış, yazım kurallarına veya noktalama işaretlerine müdahale edilmemiştir.

Tespit edilen dilsel birimlerin gerçek anlamları yanında metaforik anlamları da göz önüne alınmış, söz konusu birim kendi bağlamı içerisinde değerlendirildiği için ayrıca anlamının verilmesine gerek duyulmamıştır.

Tablo 1'de tespit edilen birimlerin genel görünüşleri verilirken, birimler ortaya çıkarıldığı tarihe göre uzak tarihten yakın tarihe göre sıralanmıştır. Tespit edilen 87 anlık oluşumun yeni öge olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı konusunda Çukurova Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 2019-2020 eğitim öğretim yılında 1. 2. 3. ve 4. sınıf olmak üzere toplamda 224 öğrenciye söz konusu 87 birimin yer aldığı bir anket verilmiş, öğrencilerin bu sözcük birimlerini daha önceden duyup duymadıkları, eğer duymuşlarsa anlamını bilip bilmedikleri sorgulanmıştır. Elde edilen sonuçlar istatistiksel olarak tablo 2'de ayrıca gösterilmiştir. Bu bilgiler sonucunda belirlenen ölçütler dâhilinde söz konusu dilsel verilerin anlık oluşum veya yeni öge olup olmadıkları; aynı zamanda sözlükselleşmeye aday olup olmayacakları tespit edilmiştir.

Anket içerisinde yer alan dilsel birimlerde "Duydum, anlamını biliyorum" maddesini işaretleyenlerin oranı %80 ve üzeriyse söz konusu sözcük veya birim "sözlükselleşmeye aday" gösterilmiştir. Eğer söz konusu maddeyi işaretleyenlerin oranı %80'in altında ise bu birimler "yeni öge" olarak tespit edilmiştir. Dilsel birimlerin anlık oluşum olarak adlandırılması için bir defaya mahsus kullanılmak üzere ortaya çıkmış olması, tek kullanımlık olması, sadece içinde bulunduğu bağlama özgü olması vb. özellikleri olmalıdır. Dolayısıyla çalışmamızda yer alan dilsel birimlerin "anlık oluşum" olarak tespit edilmesi için "Duydum, anlamını biliyorum" maddesini işaretleyenlerin oranının en fazla %1 olması gerekmektedir.

BULGULAR

Tablo 1. *Eksi Sözlük'te 01.09.2019-01.12.2019 Tarihleri Arasında Anlık Oluşum-Sözlükselleşme Sürecinde Olduğu Tespit Edilen Sözcüklerin ve Birimlerin Genel Görünümü*

Tespit Edilen Sözcük veya Birim	Sözcüğün veya Birimin Geçtiği Yorum	Yorumun Yapıldığı Tarih	Sözlük Yazarının Kullanıcı Adı
1-kezbantik	türk kızlarında genel bir kezbantik akım var. kendinidegerli kıl! zoru oyna! trip at! kapris yap! sorun çıkar! kendini ağırdan sat! adama hayatı cehenneme çevir.	<u>18.09.2019 18:22</u>	<u>tuzbuzz</u>
2-çakma lolita	her olayda vizyon farkı var. adam sümüklü çakma lolita yerine ülkenin starının peşinde. her yerde hedef şampiyonlar ligi.	<u>19.09.2019 09:06</u>	<u>uzun yoldan gelen gariban</u>
3-kankuş	kankuşum nasılmış bugün	<u>19.09.2019 10:18</u>	<u>adlervomhimmel</u>
4-delinyo	Bu tür insanlar ezelden beri böyle delinyolardı	<u>19.09.2019 11:16</u>	<u>yorgunherakles</u>
5-çomaristan	yönetici kadro galatasaray lisesi gibi önemli ve modern bir eğitim kurumundan çıkıp nasıl böyle çomaristana dönüşüyor	<u>19.09.2019 11:21</u>	<u>zararyokziyanvar</u>
6-sinsirella	(...) şimdiki kızlar böyle hep gözlerinde bir sinsirella bakışlar..	<u>20.09.2019 01:44</u>	<u>sayisal loto talihlisi</u>
7-şepeşille	sonra diyorlar ki eğitimde şiddete yer yok. nasıl ihya edeceksin şunu. vuracaksın şepeşilleyi	<u>20.09.2019 02:26</u>	<u>aborijin</u>
8-mafyatik	bu tipler 20 yıl öncede var dı hiç şaşırmadım mafyatik serseri ucube kahpeler her daim var olacağıının ispatıdır.	<u>20.09.2019 08:31</u>	<u>glandulapinealis</u>
9-duyar kasıcı	sayın duyar kasıcılar! bir adanalı olarak soruyorum	<u>20.09.2019 09:58</u>	<u>yesilpenguen</u>
10-çükentay	sınıftaki akıllı olmayan, sade beyaz tahta bize mekanın bir özel okul olduğunu gösteriyor. öğretilmekte refleksi namına bile bir şey kalmamış. muhtemelen olayın sonrasında " çükentay yerine oturur musun lütfen" demiştir.	<u>20.09.2019 10:02</u>	<u>zero2900</u>
11-satüre etmek	kanunlar işlevsizleştğinde ve toplumu satüre edemediğinde orman kanunlarının devreye girmesi bizim gibi ülkelerde her daim olasıdır.	<u>20.09.2019 10:02</u>	<u>whisperer of jorrvaskr</u>
12-dangoz	fırsat bu fırsat kimi meçhul iddiaları ortaya atan dangozlara önerim şu; tatava edeceğinize elinizi taşın altına koyun bilader,	<u>20.09.2019 10:24</u>	<u>brutusslachtbeest</u>
13-linççi	aynı zamanda iftiracı, vahşi, gözü dönmüş, linççi ve ırkçılardır.	<u>20.09.2019 10:35</u>	<u>parrhesia</u>
14-refaranslamak	bir de yazdıkları barzohicbirseyire feranslayamıyorlar	<u>20.09.2019 12:59</u>	<u>altocumuluslenticularis</u>

15-kanzuk	ey romalılar sözlüğün ne hale geldiğine bir kez daha tanıklık ediyoruz. mutlu musun kanzuk ?	20.09.2019 13:04	aylakvazar
16-bademlenmek	bademlenmeye alıştınız tabi insan gibi davranınca sanıyorsunuz dimi. disiplin, sistem ve eşitlik size göre değil onu çok önce anladık	20.09.2019 13:14	sevmesekvermezdik
17-tilt olmak	sanane lan, sa-na-ne. cennete mi gidiyor, cehenneme mi; sa-na-ne? sen kimsin? cennet sana mı tapulu? gece gece tilt oldum .	20.09.2019 23:37	harbilightnecosh
18-gerzo	şuan arkasından bu şekilde konuşan gerzoların kalbi bile yok.	21.09.2019 03:47	keskeozgurolsaydim
19-şakkadanak	sadece bu cümlesine bakarak hangi partili olduğu şakkadanak anlaşılan bir adet oç (osmanlı çocuğu)	21.09.2019 06:52	ronin68
20-şero	bu kadar şero adamların dışarıda ne işi var?	21.09.2019 09:53	ketendertepetopuzu
21-ifşalanmak	simdi o amacinaulasamadi, ama bir kac sene icindekaradenizlimuteahhitin teki o ormani talan edecek ve maalesef ifşalanmayacak	21.09.2019 09:57	Esseksurprizi
22-sevgi pıtırıcığı	güçlü olduğunuz yerde zorba, zayıf olduğunuz yerde sevgi pıtırıcığı . geçti bu devriniz yeni taktikler bulun...	21.09.2019 10:00	degdiren berber
23-keko	Bu keko bizim kendini atatürkçü zanneden geri zekalı ekşici sürüsüyle , aydın geçinen kekolarla aynı partiye oy vermiştir.	21.09.2019 10:01	oguzbatur
24-ulti atmak	ulti atıp çocuğu başka boyuta ışınlamak ne güzel olurdu. böyle tek hücrelileri taş ocağında bir ömür çalıştırmak istiyorum.	21.09.2019 11:29	soguk kuyu
25-ponçik	her akşam rakımı içerim ama cumaya da giderim, ibadet etmiyorum ama kalbim temiz gibi cümleler islam'ın dehşetiyle yüzleşmekten kaçan ponçiklerin avuntusudur.	21.09.2019 17:28	tespit makinesi
26-dinigollik	birincisi evet tesettür çok dinigolliğe göre islamda olmasa da , farzdır yani kesin emirdir	21.09.2019 18:03	kore gazisi
27-dolandırmalı fikir	burda birçok arkadaş vardır ki emlak emlakçı duyunca akıllarına hep dolandırmalı fikirler gelir lakin 30 yıllık işletmemiz de 15 yıldır bu işi yapıyorum en fenası atlatılmak	22.09.2019 18:42	nicolasant
28-finito	peştemali kaldırıp bornozu, pikeyi kaldırıp ince yorganı çıkardım. gün itibarıyla yaz finito .	22.09.2019 22:44	isolde

29-kombo yapmak	kimisiruyada okulun bitmediğini, kimisi de askerliğin bitmediğini gorur. Bense ruyada askeri okulun bitmediğini gorerek kombo yapar , nefes nefese kalmis bir sekildeuyanirim.	<u>23.09.2019 11:22</u>	<u>sebastianfrey</u>
30-ergenüs	ve sözlüğün sevgili ergenüsleri abilerinizden ablalarınızdan öğrenin bunları , soruları cevapları, şarkılardan derinlikli olanları	06.10.2019 22:50	<u>welerock</u>
31-duyar kasmak	Hanımfendi gezi başta olmak üzere birçok olay da duyar kasacağına kendi ablasına yardım da bulunsaymış keşke..	07.10.2019 13:02	<u>yalli</u>
32- pampa	pampa , nerden baksan tiksindirici	<u>07.10.2019 13:19</u>	<u>anahaberdekisoytari</u>
33-herbokolog	kimin kime yardım etmesi gerektiğine karar vermek yine bizim sözlük herbokologlarına düşmüş.	<u>07.10.2019 13:21</u>	<u>cokmedinamigi</u>
34-eyyorlamak	benim eyyorlamam bu kadar...	<u>07.10.2019 13:34</u>	<u>betonmustafa</u>
35-sıçmalama	yeni akit sıçmalaması büyük resmi görme hastalığına yakalanmışlar yine.	<u>07.10.2019 20:49</u>	<u>coolisababaniz</u>
36- kıyamisu	o kadar tatlı ki kıyamisu anladın mı	<u>07.10.2019 21:22</u>	<u>safkanbirey</u>
37-pimpirmek	tavana siner koku, çıkmaz. koltuğa siner, sürekli kalır. satarken insanlar pimpirir , ya almazlar ya da fiyat kırarlar.	<u>12.11.2019 10:29</u>	<u>cekdanyels</u>
38-lömbür lömbürlük	gerçekten vücut yapısı ile alakalı çok güzel vücudu olan kızlarımız var ama spor yapmadıkları için zayıf kızlarda bile bir lömbürlömbürlük mevcut	<u>12.11.2019 16:23</u>	<u>hic tren gecmeyen istasyon</u>
39-meminto	ayrıca çok güzel memintolar var,baksan gönül razı değil,bakmasangözler,olmuyor yaniahaha.	<u>12.11.2019 18:23</u>	<u>laughs</u>
40-feminik	neyseki okuduğum cevaplarla normal bi insan olduğumu anlamış bulundum. teşekkür ederim çatalar. ayrıca buradan tüm erkek düşmanı feminiklerin	<u>12.11.2019 18:36</u>	<u>theherif</u>
41-kapışkan	bu kadar kapışkan olmayın hanımlar bırakın size gerçekten değer veren adamlar olsun hayatınızda , hiçkimse için değerini düşürmeyin	<u>12.11.2019 21:00</u>	<u>deniz mavisii</u>
42-tombak tombak	anneaaaaaaa, göbeğin tombak tombak , orda yatabilir miyim?	<u>12.11.2019 22:40</u>	<u>denizlerinmavimelegi</u>
43-kişiperest	gariptir "yüzlerini çevirdikleri" batıda buna benzer bir kenara, yanından dahi geçebilecek bir uygulama, bu kadar kişiperest bir eğitim sisteminin izine dahi rastlanamaz.	<u>13.11.2019 10:37</u>	<u>orgof</u>

44-süslüman	süslümanlar yine ayaklanmış. gidinkudüsü geri alın siz. buralardan ekmek çıkmaz size.	13.11.2019 12:24	reddoggsaysraffraff
45-köpektapar	köylülere burada yaşamayacaksınız diyen köpektapar	14.11.2019 12:49	deadgodinme
46-uyumlanmak	sadece başlık tamamen beni anlatmış. inanılmaz. inanmıyorum. senelerdir bu kadar uyumlandığım bir başlık daha görmemiştim.	15.11.2019 09:33	lydiaty
47-flörtöz	flörtöz muhabbetler daha çekici olduğundan olabilir. ilişkiye dönerse yok hesap ver yok hesap sor trip çek trip at tavır yap öhh daha yazarken boğuldum.	17.11.2019 14:12	pbaggas
48-öpenzi	gidiyom ben hadi, iyi geceler.üzülmeyin siz de öyle; geçer her şey. öpenzi!	17.11.2019 23:03	carriegradshaw
49-versus	benim için lise arkadaşının daha öncelikli olduğu versustur .	17.11.2019 23:13	nanick
50-popi	lise arkadaşı seni piyasa değerine göre sever çünkü ergendir. popi olup olmaman vs. bunları hesaba katar.	18.11.2019 09:52	kutuphanedegildekutubane derdi
51-kezbanus	çirkinin de, güzelinin de içi çirkin, karakteri yok denecek kadar az, kezbanus .yani güzel demek gelmiyor içimden size.	18.11.2019 11:57	papazerigi yiyen papa
52-referanslamak	hadi gel de bana bunu referansla nasıl yapacaksan..	18.11.2019 12:49	Haydut12
53-ünlümsü	eleştirilmeyi kaldıramayan yüksek egolu bir ünlümsünün ifadeleri.çok da şeyapmamak lazım	18.11.2019 13:49	Altinkafestekibulbul
54-tırsık	güruh, zibidiler, korkaklar nickli tırsıklar ,erkekseniz çıkın lan karşıma gibi laflar etmek suretiyle açıkça kin kusmuştur.	18.11.2019 14:14	blacklith
55-barzo	Bu şey değil mi, hani öz kızına ebeveynlik bile yapmayı beceremeyen barzo?	18.11.2019 14:16	Mary wollstonecra
56-pompalamasyon	işte bu sebeple doğasına uygun bir şekilde davranan ancak 15 yaşından önce din pompalamasyonuna maruz kalmış bir kadın görüyorum. afiyet olsun.	18.11.2019 16:33	neyemeyilli
57-ponçiksü	ponçiksünün sevgilisinin daha zengin ve kaslı olması.	20.11.2019 03:13	muskul ve pesent

58-reality gelmek	oylarla ve yemekle kimin kaptan olup kimin elemeye gideceği belirlenen bir yarışmada her karşısındakine kafa tutan için bir düello ortamının oluşabilmesi de pek reality gelmiyor .	<u>20.11.2019 10:39</u>	<u>cekvatta uyuyan</u>
59-aşkolata	eğer evlense kocişi, biricik aşkolatası , ruh eşi olacaktı.	<u>21.11.2019 11:56</u>	<u>god of insects</u>
60-fotokapan	fotokapana yakalanan ne idüğü belirsiz canlı	<u>21.11.2019 15:18</u>	<u>hic tren gecmeyen istasyon</u>
61-zımboluk	önce saygı.gettolarda hayat zor. zımboluk yapmayın.	<u>21.11.2019 16:23</u>	<u>capulcuharitasi</u>
62-caniko	sevim koş , instagramda caniko , kociş fotoları paylaşanlar buraya toplanmış.	<u>22.11.2019 01:18</u>	<u>whipper</u>
63-favlamak	gez aslanım, takip edenler favlasın , çaktırmadan bakanlar çatlasın..varşova'dan kartpostal at bana da, kib..	<u>22.11.2019 10:37</u>	<u>sonnenuntergang</u>
64-indirimli bindirim	ancak indirim günleri reklamları dönünce bir baktım ki üşenip de almadığım kartlık o zaman 129 tl iken, sözde indirimli günlerde 249 tlye çıkıp 189 tl den satışa sunulmuş. indirimli bindirim dedikleri bu olsa gerek. gerçekten efsane(!)	<u>22.11.2019 12:11</u>	<u>kargabeyefendi</u>
65-gundiklenme	rusyada yaşıyorum burada blackfriday 29 kasımda başlayacak, geçen sene kelepirci fiyata dolu alışveriş yaptım. İyİ gundiklenmeler .	<u>22.11.2019 13:58</u>	<u>fellfrosch</u>
66-kandırıkçı	başlığı görünce, uzaktan bakınca karanlıkta ışığa kitlenen tavşan misali gözlerimizi kitleyen ince siyah çorabın ona yaklaştıkça file olduğu anlaşılmasıyla gelen kandırıkçı tiksiniği hatırladım.	<u>22.11.2019 17:15</u>	<u>traki</u>
67-mikindirik	sorsan hepsi kahrolsun amerika filan derler...ama ameriga uydurması mikindirik bir günü kendilerine uyarlarlar...	<u>23.11.2019 00:53</u>	<u>thetempest</u>
68-vizyoner	Sanki seküler takılan zenginler inanılmaz vizyonerler . hepsi de boş argüman.	<u>23.11.2019 01:42</u>	<u>turcos</u>
69-trollemek	başlıgıacan kendince kupetakanları trollemek istemis	<u>23.11.2019 16:04</u>	<u>kompil</u>
70-lol	şakaşaka. bununla bile evlenmem. ne gerek var. evlenmeden de evlenmiş kadar oluyoruz zaten. lol .	<u>24.11.2019 11:28</u>	<u>zirrealist</u>
71-kestane olmak	firmandan nefret ettirme boyutunda reklam yaparak tez konusu olabilirler. öyle nefret ettirdiler ki trendyol'a girmeden alıyorum alacağımı. inşallah efsane günlerde kestane olursunuz .	<u>24.11.2019 11:37</u>	<u>rayde</u>

72-editlemek	cididi bir indirim yapacaklarını düşünmediğim site. Bu entry editlenecektir .	24.11.2019 21:32	forevermoreover
73-instamom	instagramda bütün instamomlarda ,makyaj bloggerlarında reklam. youtubeda reklam.	24.11.2019 22:09	mugece
74-dizo	takip ettiğim dizolardan bıktım	24.11.2019 22:43	mutsuzpsikolog
75-concic	çukur dizisinde figüranmış ya da makine mühendisliğinde 9. yılınızın içindeymiş gibi giyinmek yerine böyle trikolar giymelisiniz concikler .	25.11.2019 22:03	isolde
76-ex aşk	Utanmadan bir de ex aşkı olduğunu falan söylemiş, bu erkekler hep böyle.	26.11.2019 10:41	heliotrope
77-pofidik	hele de Madagaskar penguenleri'ne, kung-fu panda'ya bayılırım. özellikle pazar kahvaltısı esnasında izliyorsam tadından yenmez olandır. Canlarım pofidiklerim benim	03.12.2019 18:09	dorduncukromozonunkis a kolu
78-kabilesici	koca koca kızlar oğlanlar bakıyorsun babalarıyla gelmişler kayda(...)kendi işini hala daha kendi yapamayan korumacı kabilesici zihniyetimizin eseridir	04.12.2019 01:50	kabuklu pirincin ruhu
79-lavukat	o başlık için engelleme kararı aldırın lavukata kapak olan karar.	04.12.2019 12:25	aprio
80-like kasmak	like kasmaya , kari kız ayarlamak için dümenden üzüme taktiklerine gerek yok.	05.12.2019 00:01	yandim babam
81-teknoduygusal	bu hikayede, "arkadaş, 'istersen alırım' bile diyememiş" kısmına sadece ben mi takıldım? yani diyebilse bunu yaparmış? yani aslında hala o kızı istemiş falan... teknoduygusal bir serzeniştir.	05.12.2019 11:15	toprakta kalan adam
82-feminazi	konuyu erkeklere bağlayıp feminazi borusu öttüren mi ararsın, insanların yaşam alanı olan şehirleri hayvanların doğal alanlarını işgal etmek olarak gören mi ararsın ne ararsın hepsi var.	05.12.2019 13:05	rogerfedererinfohandi
83-fanboy	bu dizi hakkında en çok rahatsız eden şey fanboylarının "inceyi annadın???" diye etrafta dolaşmasıydı.	05.12.2019 16:51	dahaonceyazıkda ne oldu
84-vip	yine pembe ayıcıklı, yine tiki bir sarışın.şaşırdık mı?	12.12.2020 09:67	sanane367593
85-bloklamak	Ha alakasız biri sizi rahatsız ediyorsa zaten evli ya da bekar farketmez ya bloklarsın , ya savcılığa gidersin ve saire, bütün bu yollar acik sana.	22.12.2019 18:26	blinddog

86-vip	Canım fakirlik, onlar vip uçakla gelecek, bizler de önünde eğileceğiz.	24.12.2019 19:30	Nasılyani
87-entry girmek	basi donen ve sarki soyleyen entryler girmek	<u>26.12.2019 12:10</u>	<u>speedy</u>

Tablo 2. Uygulanan Anket Sonuçları

Sözcük	Duymadım		Duydum, anlamını biliyorum		Duydum, anlamını bilmiyorum	
		%		%		%
İfşalanmak	3	%1	203	%91	18	%8
Uyumlanmak	4	%2	195	%87	25	%11
Kandırıkçı	5	%2	196	%88	23	%10
Delinyo	6	%3	168	%75	50	%22
Sevgi Pıtırıcı	7	%3	191	%85	26	%12
Trollemek	7	%3	189	%84	28	%13
Ex Aşk	6	%3	185	%83	33	%15
Ponçık	9	%4	181	%81	34	%15
Keko	8	%4	180	%80	36	%16
Bloklamak	14	%6	179	%80	31	%14
Caniko	15	%7	170	%76	39	%17
Şero	17	%8	183	%82	24	%11
Ulti Atmak	23	%10	166	%74	35	%16
Mafyatik	22	%10	166	%74	36	%16
Pofidik	23	%10	165	%74	36	%16
Tiki	25	%11	164	%73	35	%16
Duyar Kasmak	30	%13	167	%75	27	%12
Vip	30	%13	167	%75	27	%12
Like Kasmak	30	%13	166	%74	28	%13
Ergenus	32	%14	169	%75	23	%10
Tırsık	33	%15	162	%72	29	%13
Şakkadanak	34	%15	159	%71	31	%14
Linçci	35	%16	158	%71	31	%14
Flortöz	37	%17	149	%67	38	%17
Favlamak	41	%18	159	%71	24	%11
Fotokapan	41	%18	150	%67	33	%15
Aşkolata	40	%18	146	%65	38	%17
Duyar Kasıcı	42	%19	147	%66	35	%16
Pompalamasyon	46	%21	154	%69	24	%11
Lol	48	%21	134	%60	42	%19
Vizyoner	47	%21	133	%59	44	%20
Dizo	48	%21	124	%55	32	%14
Kıyamisu	52	%23	141	%63	31	%14
Ponçiksu	52	%23	133	%59	39	%17
Editlemek	51	%23	129	%58	44	%20
Popi	54	%24	147	%66	23	%10
Kezbanus	53	%24	145	%65	26	%12
Referanslamak	56	%25	128	%57	40	%18
Kombo Yapmak	63	%28	129	%58	32	%14
Barzo	69	%31	119	%53	36	%16
Çakma Lolita	81	%36	98	%44	45	%20

Ünlümsü	82	%37	117	%52	25	%11
Sinsirella	82	%37	108	%48	34	15
İndirimli Bindirim	84	%38	107	%48	33	%15
Tombak Tombak	86	%38	106	%47	32	%14
Köpektapar	85	%38	84	%38	55	%24
Gerzo	88	%39	99	%44	37	%17
Reality Gelmek	92	%41	105	%47	27	%12
Pampa	91	%41	101	%45	32	%14
Dolandırmalı Fikir	98	%44	92	%41	34	%15
Finito	105	%47	90	%40	29	%13
Entry Girmek	108	%48	83	%37	33	%15
Dangoz	107	%48	62	%28	55	%25
Feminik	110	%49	83	%37	31	%14
Süslüman	115	%51	79	%35	34	%15
Çükentay	116	%52	67	%30	41	%18
Fanboy	117	%52	85	%38	22	%10
Feminazi	116	%52	73	%33	35	%16
Çomaristan	117	%52	72	32	35	16
Gundiklenme	119	%53	62	%28	43	%19
İnstamom	121	%54	74	%33	29	%13
Kezbanik	123	%55	78	%35	23	%10
Sıçmalama	125	%56	75	%33	24	%11
LömbürLömbürlük	129	%58	68	%30	27	%12
Teknoduygusal	130	%58	67	%30	27	%12
Kestane Olmak	129	%58	45	%20	50	%22
Pimpirmek	139	%62	57	%25	28	%13
Kapışkan	142	%63	58	%26	24	%11
Tilt Olmak	144	%64	57	%25	23	%11
Öpenzi	153	%68	50	%22	21	%9
Concık	152	%68	42	%19	30	%13
Kişiperest	155	%69	45	%20	24	%11
Şepeşille	168	%75	36	%16	20	%9
Lavukat	173	%77	27	%12	24	%11
Zımboluk	172	%77	27	%12	25	%11
Meminto	175	%78	28	%13	21	%9
Bademlenmek	175	%78	22	%10	27	%12
Herbokolog	176	%79	34	%15	14	%6
Kankuş	176	%79	16	%7	32	%14
Satüre Etmek	179	%80	21	%9	24	%11
Dinigollik	179	%80	20	%9	25	%11
Versus	188	%84	17	%8	19	%8
Mikindirik	196	%88	12	%5	16	%7
Kabilesici	200	%89	14	%6	10	%4
Kanzuk	200	%89	6	%3	18	%8
Eyyorlama	206	%92	10	%4	8	%4

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1- Bir dilsel verinin anlık oluşum olarak adlandırılması için, söz konusu birimin bir defaya mahsus kullanılmak üzere ortaya çıkmış olması, tek kullanımlılık olması, sadece içinde bulunduğu bağlama özgü olması vb. özellikleri olmalıdır. Çalışmamızda yer alan birimlerin “anlık oluşum” olarak tespit edilmesi için “Duydum, anlamını biliyorum” maddesini işaretleyenlerin oranının en fazla %1 olması gerekmektedir. Ancak yapılan anket sonucunda %1 oranı tespit edilen hiçbir sözcükle karşılaşmamıştır, yani “anlık öge” konumunda bulunan hiçbir birim yoktur. Tespit edilen 87 dilsel birim, sözlükselleşmenin ilk adımı olan “anlık öge” durumundan çıkmıştır. Bundan sonraki sözlükselleşme yolundaki kaderleri; kullanım sıklıklarına, anlamlarının ne kadar bilindiğine ve ne kadar yaygınlaştıklarına bağlıdır.

2- Toplam 87 dilsel birim içerisinde 77 dilsel birim yeni öge olarak tespit edilmiştir: *kezbanik, çakma lolita, kankuş, delinyo, çomaristan, sinsirella, şepeşille, mafyatik, duyar kasıcı, çükentay, satüre etmek, dangoz, linçi, referanslamak, kanzuk, bademlenmek, tilt olmak, gerzo, şakkadanak, ulti atmak, dinigollik, dolandırmalı fikir, finito, kombo yapmak, ergenus, duyar kasmak, pampa, herbokolog, eyyorlama, sıçmalama, kıyamisu, pimpirmek, lömbür lömbürlük, meminto, feminik, kapışkan, tombak tombak, kişiperest, süslüman, köpektapar, flortöz, mikindirik, öpenzi, versus, popi, kezbanus, ünlümsü, tırsık, barzo, pompalamasyon, ponçiksu, reality gelmek, aşkolata, fotokapan, zımboluk, caniko, favlamak, indirimli bindirim, gundiklenme, vizyoner, lol, kestane olmak, editlemek, instamom, dizo, concik, pofidik, kabilesici, lavukat, like kasmak, teknouygusal, feminazi, fanboy, tiki, vip, entry girmek.*

3- Toplam 87 dilsel birim içerisinde 10 dilsel birim “sözlükselleşmeye aday” olarak tespit edilmiştir: *şero, ifşalanmak, sevgi pıtırıcı, keko, ponçik, uyumlanmak, kandırıkçı, trollemek, ex aşk, bloklamak.*

4- Toplam 87 dilsel birim içerisinde 7 dilsel birim belirlenen ölçütlere göre yeni öge olarak tespit edilmiş ancak oranları itibarıyla yakın zamanda sözlükselleşmeye aday olabilecekleri kanısına varılmıştır: *delinyo, mafyatik, ulti atmak, caniko, pofidik.*

5- Toplam 87 dilsel birim içerisinde %91 oranla en fazla duyulmuş ve anlamı bilinen sözcük, “ifşalanmak” sözcüğü olmuştur.

6- Toplam 87 dilsel birim içerisinde %89 oranla en fazla duyulmamış olan sözcük, “kanzuk” sözcüğü olmuştur.

7- Derlenen 87 dilsel birimin büyük bir bölümü kabalık, küçümseme, cinsellik, iğrençlik, aşağılama vb. bildiren, toplum tarafından tabu olarak kabul edilen sözlerin yerine üretilmiş, mizah ve eleştiri amacı taşıyan ifadelerdir: *kezbanik, delinyo, çomaristan, sinsirella, mafyatik, çükentay, dangoz, kanzuk, gerzo, keko, ergenus, herbokolog, sıçmalama, lömbür lömbürlük, tombak tombak, süslüman, kezbanus, tırsık, barzo, zımboluk, concik, lavukat.*

8- Tespit edilen cinsellik içeren ve toplumda tabu sayılan cinsel organların yerine kullanılan birimler: *bademlenmek, meminto, mikindirik, gundiklenme, kestane olmak.*

9- Ekşi Sözlük sosyal ağ sitesinden rastgele derlenen 87 dilsel birimin bir bölümünün de internet ve sosyal medya ortamlarına özgü sözcükler olduğu tespit edilmiştir: *ifşalanmak, kombo yapmak, eyyorlama, favlamak, trollemek, lol, editlemek, instamom, like kasmak, bloklamak, entry girmek*.

10- Çalışmada veri kaynağının Ekşi Sözlük olması, derlenen sözcükler içerisinde internet ve sosyal medya ortamlarına özgü sözcüklerin tespit edilmesine sebep olmuştur. Ancak bunun bir başka nedeni teknolojinin hızla gelişip günlük hayatımızın merkezine yerleşmesidir. İnternetle birlikte sözcük dağarcığıımıza her an yeni bir uygulama, dolayısıyla yeni isimler ve eylemler girmektedir. Bu noktada anket uygulanan kitlenin yaşı, eğitim-öğretim durumu ve sosyokültürel konumu da önemlidir. Teknoloji kullanımı kuşaktan kuşağa büyük oranda farklılık göstermektedir. Teknolojinin deyim yerindeyse içine doğan kuşağın, bu sözcükleri duyması veya kullanması kaçınılmazdır. Bölgesel bir ankete veri olarak seçilen sözcüklerin ve birimlerin yüksek oranda ilgili bölgede duyulmuş ve anlamının biliniyor olmasını ya da duyulmamış veya anlamının bilinmiyor olmasını sosyokültürel bağlamdan bağımsız açıklamak imkansızdır. Bölgesel olarak başlanan bu çalışmanın zamanla multidisipliner bir çalışmayla ulusal çapta genişletilmesi hâlinde daha kapsamlı ve genelgeçer sonuçlara ulaşılması mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- Aktunç, H. (2015). *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*. (7. Bs.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Alibekiroğlu, S. (2019). *Türkçede Sözcük Yapımı*. Ankara: Grafiker Yayıncılık. <https://eksisozluk.com/>
- Ersoylu, H. (2004). *Türk Argosu Üzerinde İncelemeler*. İstanbul: Leyla ile Mecnun Yayınları.
- GTS (2012). Güncel Türkçe Sözlük. <http://www.tdk.org.tr> (Erişim tarihi: 26.12.2019)
- Hartmann, R. R. K. ve Gregory James {1998}. *Dictionary of Lexicography*. Landon- New York: Routledge.
- Haspelmath, M. (2002). *Understanding Morphology*. London: Arnold.
- Hohenhaus, P. (2005). Lexicalizationandinstitutionalization. In *Handbook of Word-Formation* (pp. 353-373). SpringerNetherlands.
- İmer, Kamile, Ahmet Kocaman ve A. Sumru Özsoy (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. (2. Bs.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karademir, F. (2011). "Türkiye Türkçesi Ağzlarında Birden(bire)lik/ Ansızlık Bildiren Sözcükler". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/16, 407-433
- Kerimoğlu, C. (2014). *Genel dilbilime giriş*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Oturakçı, N. (2014). İkinci Yeni şiirinde anlık oluşumlar. Demir, N. Ve Yıldırım, F. (Ed.), *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı* içinde (s. 247-262). Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü.
- Özeren, M. (2021). "Kırgız Türkçesinde Çatı Biçimbirimlerini Almış Eylemlerin Sözlükselleşmesi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 2(1121-1130).
- Sebzecioğlu, T. (2013). "Anlık oluşum ve Türkçe anlık sözcüklerin oluşum süreçleri üzerine bir betimleme". *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 10/1, 17-47.
- Štekauer, P. ve Lieber, R. (2005). *Handbook of Word-formation*. Dordrecht: Springer.
- Temir, A. (1999). "Türkiye Türkçesindeki -Sal/Sel Sıfat Eki Nereden Geliyor?". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 3-5.
- TTAS (2012). Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü. <http://tdkterim.gov.tr/ttas/> (Erişim tarihi: 26.12.2019)
- Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim, Temel Kavramlar*. İstanbul: Papatya.

18. YÜZYILDA YAZILMIŞ BİR NASİHATNÂME: KEFEVİZÂDE MEHMED ÂDİL'İN NESÂİH-İ CÜNDİYYE'Sİ

An Advice Book Written in The 18th Century: The Nesâih-i Cündiyye of Kefevizâde Mehmed Âdil

Suat DONUK¹

¹ Doç. Dr., Manisa Celâl Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, suatdonuk@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-0206-2988.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 01.09.2022

Kabul/Accepted: 28.10.2022

DOI:10.20322/littera.1169418

Anahtar Kelimeler

Nasihâtname, Nesâih-i Cündiyye, Kefevizâde Mehmed Âdil, 18. Yüzyıl.

ÖZ

Klasik Türk edebiyatı metin türlerinden biri nasihatnâmelerdir. Türk edebiyatının meşhur kitapları arasında yer alan pek çok nasihatnâme vardır. Bu ünlü kitapların yanı sıra yazma eser kütüphanelerinde, henüz gün yüzüne çıkmamış nasihatnâmeler de bulunmaktadır. Araştırmacılar tarafından son dönemde pek çok nasihatnâme örneği tespit edilip ilim âlemiyle paylaşılmıştır. Kefevizâde Mehmed Âdil Efendi'nin *Nesâih-i Cündiyye'si* bu tarz bir eserdir. *Nesâih-i Cündiyye*, Ankara Milli Kütüphane 06 Hk 3752 numarada kayıtlı mecmuada yer almaktadır. Yazımı 1208 yılı Safer ayının son gününde (6 Ekim 1793) tamamlanmıştır. Askerî nasihatnâme türüne girmektedir. Orduya mensup bir kişinin halkın selamet, dirlik ve düzeni için uyması gereken öğütleri içermektedir. Müellifi, nasihatlerini somutlaştırmak ve anlatımı süslemek için âyet-i kerîme, hadîs-i şerîf, hikâye, manzume ve kalamikibarlardan yararlanmıştır. Kalamikibarlar içerisinde en çok Hz. Ali'nin vecizelerine yer vermiştir. Arapça ve Farsça iktibasları nazmen Türkçeye tercüme etmiştir. Askerlere sır saklamak, devlet yöneticilerini sevmek, cömertlik, takva sahibi olmak, maiyetindekileri tanımak, bilgili ve akıllı danışmanlar istihdam etmek ve sabırlı olmak öğütlerini vermiştir. Savaş esnasında okunması gereken duaları da bildirmiştir. *Nesâih-i Cündiyye'nin* dili ağır, üslubu süslüdür. Dil varlığının ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça kelimelerden örülü olması dilini ağır kılmıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe manzum ve mensur iktibaslar, seci ve uzun cümleler üslubunu tumturaklı hâle getirmiştir. *Nesâih-i Cündiyye* çok sayıda Türkçe arkaik kelime ve ek ihtiva etmesi yönüyle 18. yüzyıl Osmanlı Türkçesi dil çalışmaları için önemli veriler sunmaktadır. Bu makalede Kefevizâde Mehmed Âdil'in *Nesâih-i Cündiyye'sinin* şekil ve muhteva incelemesinin neticeleri verilmiş, *Nesâih-i Cündiyye'nin* çeviri yazılı metni ilim âlemiyle paylaşılmıştır.

ABSTRACT

One of the text types of classical Turkish literature is advice book. There are many advice books, which are among the famous books of Turkish literature. In addition to these famous books, there are also advice books that have not yet come to light in the manuscript libraries. Recently, many examples of advice book have been identified by researchers and shared with the scientific community. Kefevizâde Mehmed Âdil Efendi's *Nesâih-i Cündiyye* is such a work. *Nesâih-i Cündiyye* is located in the majmua registered at Ankara National Library number 06 Hk 3752. Its writing was completed on the last day of Safar in 1208 (6 October 1793). It falls under the military advice book type. It contains the advice that a member of the army should follow for the safety, security and order of the people. The author used verses, hadiths, stories, poems and kalamikibars to embody his advice and embellish the narrative. Among the kalamikibars, he mostly included Hz. Ali's aphorisms. He translated Arabic and Persian quotations into Turkish as poetry. To the soldiers he gave advice to keep secrets, to love state administrators, to be generous, to have piety, to know his entourage, to employ knowledgeable and intelligent advisors, and to be patient. He also reported the prayers that should be read during the war. The

Keywords

Advice Book, Nesâih-i Cündiyye, Kefevizâde Mehmed Âdil, 18. Century.

language of Nesâih-i Cündiyya is heavy and its style is ornate. The fact that the language existence is mainly composed of Arabic and Persian words has made the language heavy. Arabic, Persian and Turkish verse and prose quotations, succinct and long sentences made his style grandiose. Nesâih-i Cündiyye provides important data for 18th century Ottoman Turkish language studies as it contains a large number of Turkish archaic words and suffixes. In this article, the results of the form and content analysis of Kefevîzâde Mehmed Âdil's Nesâih-i Cündiyye are given, and the translated text of Nesâih-i Cündiyye is shared with the scientific community.

Atıf/Citation: Donuk, S. (2022), "18. Yüzyılda Yazılmış Bir Nasihatnâme: Kefevîzâde Mehmed Âdil'in Nesâih-i Cündiyye'si", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 886-924.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Suat DONUK, suatdonuk@hotmail.com

GİRİş

Birey ve toplumu eğitmek, kamusal ve toplumsal alanda düzeni sağlamak amacıyla yazılan nasihatnâmeler klasik Türk edebiyatının temel türlerinden biridir. Yunus Emre'nin *Risâletü'n-nüşhiyye'si*, Güvâhî'nin *Pendnâme'si*, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Nushatu's-selatin'i*, Nâbî'nin *Hayriyye'si*, Sünbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye'si* gibi meşhur eserler bu türe girmektedir. Ancak yazma eser kütüphanelerinde Osmanlı döneminden kalan, ilgili kitaplar kadar şöhret elde edememiş eserlerin sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur. Nasihatnâme türündeki kitaplar son yıllarda yapılan akademik çalışmalar neticesinde peyderpey ilim âlemiyle paylaşılmaktadır.

15. yüzyılda yazılmış eserler olan Bâlî'nin *Bahru'n-nesâih'i* bir yüksek lisans tezine (Birlik 2001), Şeyh Ahmed İlâhî'nin *Pendnâme'si* bir makaleye (Kuru 2014) konu olmuştur. 16. yüzyıla mensup Revânî'nin *Câmi'ü'n-nesâih'i* (Özyurt 2021), Şemseddin Sivasî'nin *Pendnâme'si* (Yıldız 2015), Zaîfî'nin *Sabrü'l-mesâyib'i* (Yalçınkaya 2019), Askerî'nin *Pendnâme'si* (Delice 2016), Zaîfî'nin *Pendnâme'si* (Aykanat 2017), Hızrî'nin *Âb-ı Hayât'ı* (Belen 2011), Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi'nin torunu Abdülkerim b. Mehmed Efendi'nin *Nesâihü'l-ibrâr'ı* (Ekinci 2012), Celâlzâde Salih Çelebî'nin *Dürrer-i Nesâih'i* (Gündoğdu 1997), Harîmî mahlaslı Türbe Şeyhi Bosnalı Ali Dede'nin *Kasîde-i Levâih-i Nesâih'i* (Ceyhan ve Yılmaz 2021), İbrahim Gülşenî'nin *Pendnâme'si* (Yıldız 2002), Kemalpaşazâde'nin *Nesâih'i* (Türkyılmaz 2009), Beşiktaşlı Yahya Efendi'nin *Manzum Nasihatnâme'si* (Karasu 2022) yakın zamanda yayımlanmıştır. Kemalpaşazâde'nin *Nesâih'i*nin incelemesine dayanan bir makale de yazılmıştır (Kaya 2010).

17. yüzyıla ait Ali b. Mahmud et-Tokadî'nin *Umûr-ı Ahvâl-i Sefer'ini* Kerem Ay bir yüksek lisans tezine (2018); Urlalı Ya'kûboğlu Hüseyin'in *Miftah-ı Cennet'ini* Ayşe Parlakkılıç Mucan bir doktora tezine (2020); Kâdirî Muhyiddin'in *Manzum Nasihatnâme'sini* Mehmet Emin Tuğluk (2018), Mantıkî'nin *Nasihatnâme'sini* Bekir Çınar (2014) birer makaleye konu etmiştir.

18. yüzyıl nasihatnâmelerinden Ahmed Mürşidî'nin *Pendname'si* M. Sait Mermutlu tarafından önce yüksek lisans tezi olarak çalışılmış (1996), sonra da kitap olarak yayımlanmıştır (2012). 18. yüzyıla ait diğ er eserler olan *Nasihatnâme-i Sâffî'yi* Emine Yeniterzi (2013), Oflu Bilal Efendi'nin *Manzum Nasihatnâme'sini* Ahmet Uğur (2022) birer makalede, Zarîfî'nin *Pendnâme'sini* Mehmet Arslan bir kitapta (1994) ilim âlemiyle paylaşmıştır. *Pendnâme-i Zarîfî'nin* tanıtımına dayanan bir makale de (Topal 2000) yazılmıştır.

19. yüzyılda yazılmış eserler olan Giritli Aşkî'nin *Risale-i Pend-i Âşıkân'*ı Kadir Alper (2014), Muhammed Zahrî Efendi'nin *Miftâh-ı Pend'i* Fatma İmamoğlu (2018), Muhammed şerîfi'nin *Pend-i Gülistan'*ı Ferdi Kiremitçi (2009), Harputlu Ömer Naîmî'nin *Manzume-i Naîmiyye'si* Âdem Ceyhan (2020), Harputlu Yusuf şükrî'nin *Nesâyih'i* Âdem Ceyhan ve diğerleri (2015), Âşık Sıdkî Baba'nın *Nasihatnâme'si* Tuğba Aydoğan (2011), Çerkeşeyhizâde Mehmed Efendi'nin *Nasihatnâme'si* Fatih Sona (2017), Hüsrevzâde Ömer Sabrî'nin *Nasihatnâme'si* Hasan Söylemez (2020) tarafından neşredilmiştir. Ömer Naîmî Efendi'nin *Manzûme-i Naîmiyye'si* aynı sene içinde başka bir araştırmacı tarafından mükerrer olarak çalışılmıştır (Çakır 2020). Muhammed şerîfi'nin *Pend-i Gülistan'*ı (Kiremitçi 2017) ve Yusuf şükrî'nin *Nesâyih'i* (Ceyhan 2021) birer makaleye, Ömer Naîmî'nin *Manzume-i Naîmiyye'si* bir tebliğe (Dikmen ve Çetin 2015) de konu olmuştur. 20. yüzyılın başlarında yazılan Kilisli Hâmî'nin *Nasihatnâme'sinin* metni yakın zamanda bir makale (Sönmez 2021) ile ilim âlemiyle paylaşılmıştır.

16. veya 17. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen Kâtib Ali Efendi'nin *Pendname'sinin* metni kendisi gibi dört sayısı üzerine kurgulanmış iki nasihatnâme ile mukayese edilerek neşredilmiştir (Benli 2017). 15. yüzyıl sonlarında veya 16. yüzyıl başlarında yaşadığı tahmin edilen *Manzume-i Nesâih alâ Meşrebi't-tasavvuf* adlı nasihatnâme Zeynep Koyuncu tarafından bir yüksek lisans tezinde (2017) çalışılmıştır. Hangi döneme ait olduğu tespit edilemeyen şeyh Eşref b. Ahmed'in *Nasihatnâme'si* de bir yüksek lisans tezine (Pehlivan 2001) konu olmuştur.

Yazarı bilinmeyen nasihatnâmeler de bulunmaktadır. Bunlardan biri olan *Nasihat ve İbret mine'd-Dünya* bir makaleyle (Altınova 2021) ilim alemine tanıtılmıştır. Müellifi tespit edilmeyen başka bir eser de *Maksûd-ı Nasihat'*tir. Bu eser de akademik bir çalışmada (Ak 2018) ele alınmıştır. Yazma eser kütüphanelerinde müellifi belli olan ancak sahibi, metinde bilgi bulunmayışından dolayı benzer isim veya mahlası taşıyanlardan ayırt edilemeyen eserler de vardır. Süleyman Penâhî adlı bir müellif tarafından yazılan bir nasihatnâmenin metni bu şahsın hangi Penâhî olduğu tartışmasıyla birlikte verilmiştir (Kaya Yiğit 2015).

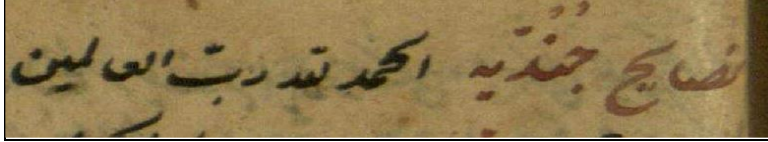
Matbaada basılan nasihatnâmelerin de araştırmacılar tarafından metninin çeviri yazısı ve incelemesi yapılmaktadır. Mehmed Necmeddin Efendi'nin *Pend-i Necmeddin'i* bu minvalde bir araştırmanın (Başçetin ve Kolcu 2020) konusu olmuştur. Son yıllarda tespit edilip çalışılan bu nasihatnâmelere *Pend-i Attar* gibi meşhur nasihatnâmelerin şerh ve tercümelerine dayalı eserler dahil edildiğinde listenin epey uzayacağı muhakkaktır.

Bu yayınlara rağmen yurt içi ve yurt dışı yazma eser kütüphanelerinde hala neşredilmeyi bekleyen nasihatnâme örnekleri vardır. Kefevîzâde Mehmed Âdil Efendi'nin *Nesâih-i Cündiyye* adlı eseri bunlardan biridir. *Nesâih-i Cündiyye*, Kefevîzâde Mehmed Âdil'in temellük edip kendisine ait şiirleri kaydettiği Ankara Milli Kütüphane 06 Hk 3752 numarada kayıtlı mecmuada yer almaktadır. Bu makalede Kefevîzâde Mehmed Âdil'in *Nesâih-i Cündiyye'sinin* şekil ve muhteva incelemesinin neticeleri verilecek, *Nesâih-i Cündiyye'nin* çeviri yazılı metni ilim âlemiyle paylaşılacaktır.

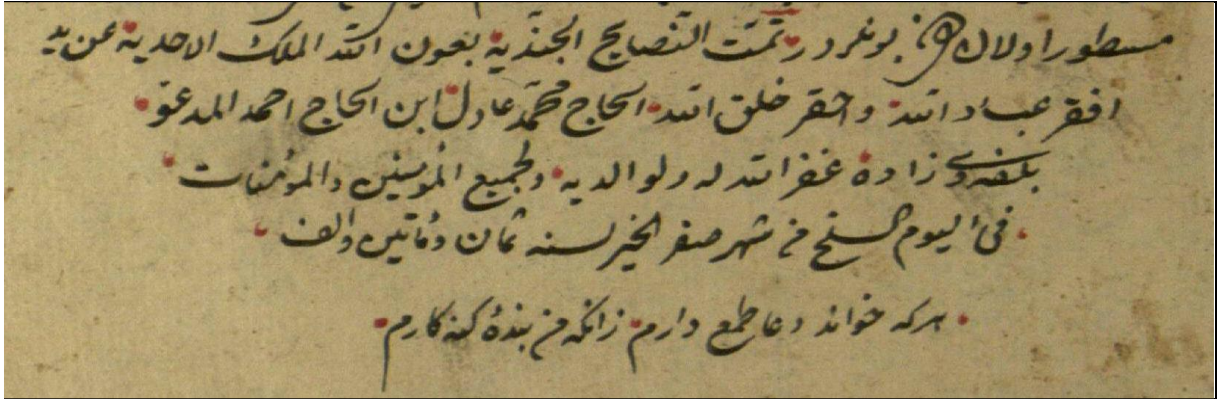
1. Nesâih-i Cündiyye

1.1. Adı

Makale konusu eser “Nesâih-i Cündiyye” başlığı ile başlamaktadır (bk. Resim 1). Müellif mukaddimede “Ma'lûm ola ki bu risâle-i şerîf *Nesâih-i Cündiyye* ile müsemmâdur (vr. 81a).” ibaresiyle eserinin adının *Nesâih-i Cündiyye* olduğunu bildirmektedir. Telif kaydında da “Temmet *en-Nesâihü'l-cündiyye* bi-'avni'llâhi'l-meliki'l-ehadiyye (89a).” demek suretiyle (bk. Resim 2) eserin isminin *Nesâih-i Cündiyye* olduğunu teyit etmektedir. Bu bilgiler ışığında makale konusu nasihatnâmenin adının *Nesâih-i Cündiyye* olmasında bir ihtilaf bulunmamaktadır.

Resim 1: Ankara Milli Kütüphane No. 06 Hk 3752, vr. 81a.

Resim 2: Ankara Milli Kütüphane No. 06 Hk 3752, vr. 89a.

1.2. Yazarı

Nesâih-i Cündiyye'nin müellifi mukaddimede kendisini tanıtmamaktadır. Ancak o, eser bitiminde yer alan telif kaydında kendisinden söz etmektedir. Burada kendisi için kullandığı isim ve nisbe “el-Hâc Mehemed ‘Âdil İbn el-Hâc Ahmed el-med’uv bi-Kefevî-zâde (89a)” biçimindedir. Bu ibareye göre yazar Kefevîzâde nisbesiyle tanınan Hacı Ahmed oğlu Hacı Mehmed Âdil’dir.

Tuhfe-i Nâilî’ye göre klasik Türk edebiyatında Âdil mahlaslı iki sanatçı vardır. Bunların ilki olan İştibli Şeyh Hasan Âdil Efendi, ikincisi Konya Mevlevihânesi Şeyhi Âdil Efendi b. Çelebi Emiralem Efendi b. Çelebi Âbid Efendi’dir (Tuman 2001: II/600-601). *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* ise Mevlevî Şeyhi Âdil Efendi’den başka Şah Tahmasb ve Âdil-i Nevşehrî’nin Âdil mahlasıyla şiirler yazdığını belirtmektedir (Kutlar Oğuz 18.08.2022; Efe 18.08.2022). Ancak *Nesâih-i Cündiyye*’nin yazarı olan Mehmed Âdil bunların dışında biridir. Osmanlı döneminden kalan biyografik kaynaklarda Kefevîzâde Mehmed Âdil b. Ahmed hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Nesâih-i Cündiyye, Kefevîzâde Mehmed Âdil'in temellük ettiği, boş sayfalarına kendisine ait şiir ve diğer edebî ürünleri kaydettiği bir mecmuada yer almaktadır. Suat Donuk bu mecmuadaki Mehmed Âdil'e ait şiirler, kayıtlar ile mühürden ve Mehmed Âdil'in çoğalttığı yazmalardaki istinsah kayıtlarından onun yaşamı ve edebi kişiliği hakkında bazı istihraçlar yapmıştır. Buna göre o; Osmanlı ilmî, idarî veya dinî hayatında Kefevî nisbesiyle meşhur bir şahsın soyundan gelmiş olmalıdır. Babasının adı Hacı Ahmed'dir. 1187/1773-74 tarihinde Ermenek, 1203/1788-89 senesinde Baalbek, 1221 Rebiülahir'inde (Haziran 1806) şorba, 1222/1807-8 yılında şile'de kadı olarak bulunmuştur. Kadılık yaptığı yerlerden biri de Payas'tır. Sultan I. Abdülhamid Han dönemi şairidir. Vezir Mehmed Paşa, Vezir Derviş Paşa, Vezir Moravî Ahmed Paşa ve Terebbuhzâde Süleyman Ağa'ya yakınlık kesbetmiştir. Uzun bir ömür sürüp Osmanlı ilmiyesine yıllarca hizmet etmiştir (Donuk 2022: 1608-1611).

Kefevîzâde Efendi, Âdil mahlasıyla şiirler yazmıştır. *Nesâih-i Cündiyye*'nin de bulunduğu Ankara Milli Kütüphane 06 Hk 3752 numaralı mecmuada Kefevîzâde'ye ait ikisi Farsça, on dördü Türkçe olmak üzere on altı manzumesi vardır. Türkçe şiirlerinin beşi müfred, biri mesnevi, ikisi gazel, ikisi kıt'a, dördü kasidedir.

Mehmed Âdil'in aruz ve kafiye tatbiki ile edebî sanat kullanımı klasik Türk edebiyatı ortalamasında seyretmektedir. şiirlerinde dünyanın geçiciliği, peygamber sevgisi, beşerî maşuka duyulan aşk, devlet büyüklerine övgü gibi çok farklı konular işlemiştir. Manzumelerinin dil varlığı da klasik Türk şiirinin alışılmış görünümüne uygun olarak Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerden örüldür. Kefevîzâde'nin şiirlerinin hayal, imge, mecaz ve mazmunlar açasından edebî değerı ise sınırlıdır (Donuk 2022: 1611-1617).¹

Nesâih-i Cündiyye'de de Mehmed Âdil Efendi'ye ait pek çok manzume bulunmaktadır. Mehmed Âdil; verdiği öğütleri somutlaştırmak, anlatımı renklendirmek adına meydana getirdiği nazm ve kıt'aların yanı sıra iktibas ettiği Arapça ve Farsça kelimelikibar ve şiirlerin tercümesine dayanan manzumelerle metni süslemiştir. Mensur metne altı gazel-i nâ-tamâm, beş kıt'a, beş mesnevi, dört matla ve iki nazm yerleştirmiştir. Kefevîzâde Efendi'nin mecmuasında yer alan şiirlerinde kullandığı Âdil mahlası *Nesâih-i Cündiyye*'deki manzumelerde geçmemektedir. Bunun nedeni söz konusu şiirlerin mahlas kullanılmayan kıt'a, nazm, beyit, gazel-i nâ-tamam ve kısa mesnevi nazım şekillerinde olmasıdır. Ancak bu manzumelerin bazısında geçen "Terceme Li-mü'ellifihi'l-fakîr" ve "Li-müellifihi" başlıklarından Mehmed Âdil'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu manzumelerin sayısının çokluğu dikkat çekicidir. Bunların nazım tekniği ve edebî kıymetinin ise Kefevîzâde Âdil'in neşredilen manzumeleriyle eş değer olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

1.3. Yazılış Tarihi

Kefevîzâde Mehmed Âdil Efendi telif kaydında eserin tamamlanma tarihini bildirmektedir. "Fi'l-yevmi's-selh min şehri Saferi'l-hayr sene semân ve mi'eteyn ve elf (89a)" şeklindeki açaşlamaya göre *Nesâih-i Cündiyye*'nin yazımı 1208 yılı Safer ayının son gününde (6 Ekim 1793) tamamlanmıştır.

1.4. Nüshası

¹ Kefevîzâde Mehmed Âdil hakkındaki bu bilgiler muhtasar olup ayrıntılı malumata "Kefevî-zâde Mehmed Âdil, Mecmuası ve şiirleri" adlı makaleden ulaşılabilir (Donuk 2022: 1608-1617).

Nesâih-i Cündiyye'nin bulunduğu mecmua Ankara Milli Kütüphane 06 Hk 3572 numarada *Mecmua-i Eş'âr ve Fevâid* adıyla kayıtlıdır. Söz konusu mecmuanın fiziksel tavsifi ve muhteva tasnifi Donuk tarafından yapılmıştır (2022: 1606-1607).

1.5. Türü

Klasik Türk edebiyatı manzum / mensur metin türlerinden birinin nasihatnâme olduğu, bu türe pendnâme de denildiği bilinen bir husustur. Genel olarak nasihatnâme / pendnâme türündeki eserlerde fert veya toplumu eğitmek, devlette ve halk arasında dirlik ve düzeni sağlamak maksadıyla okuyucuya öğütler verilmektedir (Pala 18.08.2022). *Nesâih-i Cündiyye*'nin muhtevasına bakıldığında orduya mensup bir kişinin devletin, ordunun ve halkın selamet, dirlik ve düzeni için uyması gereken nasihatler içerdiği görülmektedir. Bu bağlamda türünün nasihatnâme / pendnâme olduğu söylenebilir.

Eserin adını meydana getiren “nesâih-i cündiyye” terkihi “askerî nasihatler” anlamına gelmektedir. Nitekim söz konusu öğütler askerler özelinde verilmektedir. Kefevîzâde Mehmed Âdil de “... bu risâle-i şerîf *Nesâ'ih-i Cündiyye* ile müsemmâdur. Ya'nî leşkere müte'allik nasihatleri beyân ider (81a).” cümleleriyle bu durumu ifade etmektedir. Bu bağlamda *Nesâih-i Cündiyye*'nin alt türünü de “askerî nasihatnâme” olarak tespit etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim yazma eser kütüphanelerinde bu türde başka kitaplara da rastlanmaktadır.²

1.6. Kaynakları

Kefevîzâde Mehmed Âdil Efendi öğütlerini somutlaştırmak için âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerden yararlanmakta, hikâyeler anlatmakta; Arapça ve Farsça kelamıkibarlar, Arapça, Farsça, Türkçe manzumeler iktibas etmektedir. Yazar bazı yerlerde iktibasın kaynağını bildirmektedir. Söz konusu iktibasların ağırlığını âyet ve hadisler oluşturmaktadır. Bunları Hz. Ali vecizeleri takip etmektedir. Sözü, manzumesi veya hikâyesi iktibas edilen diğer şahsiyetler şunlardır:

- Ömer b. Abdülaziz (2 iktibas)
- İmam Şâfi'
- Hz. Osman
- Osman bin Uyeyne
- Hz. Ömer
- Hz. Abbas
- Abdülaziz b. Zürene
- Hâfız-ı Şirâzî

² Örnek olarak Atıf Efendi Kütüphanesi Numara 2852'de kayıtlı esere bakılabilir.

- Abdullah b. Mübarek
- Sa'dî-i Şirâzî (2 iktibas)
- Haccac b. Yûsuf
- Süfyân-ı Sevrî
- Ebülfeth el-Büstî
- H'âce-i Padişah
- İmam Fahr-ı Râzî
- İsmail Hakkı Bursevî
- Şüreyh b. Abdullah
- Erdeşir
- Büzürcmihr
- Tûsî (Alaeddin)
- Şâpûr-ı Züleknâf
- Ebû Ca'fer Muhammed el-Muntasır-billah
- Harîmî (Abbasî dönemi Arap şairlerinden)
- Mevlânâ (Celâleddin-i Rûmî)
- İbn Rûmî
- Sultan II. Murad
- Şeyh Vefâ-zâde
- Şeyh Necmüddin el-Kübrâ
- İskender-i Zülkarneyn
- Mervan b. Muhammed

Kefevîzâde Mehmed Âdil listedeki bu kaynakların bazısını bildirmiş, bazısını ise açıklamamıştır. Açıklanmayanların bir kısmı açık kaynaklarda yaptığımız araştırmalar neticesinde tarafımızdan tespit edilmiştir.

Müellif bazı anlatımlarını "Ba'zı hükemâ dimişlerdür ki", "Hükemâ-yı mücerribîn dimişlerdür [ki]" gibi kalıp ibarelerle belirsiz bir kaynağa dayandırmaktadır.

1.7. Muhtevası

Nesâih-i Cündiyye Arapça bir cümle ile oluşturulmuş tahmid ve naat ile başlamaktadır. Mukaddimenin sebep-i teliften oluşan diğer kısmı da oldukça kısa tutulmuştur. Burada eserin adı verilip yazılış sebebi bildirildikten sonra askerlere verilen nasihatlerden oluşan asıl bölüme geçilmiştir. Asıl bölümde öğütler “Nesâih-i cündiyyeden biri dahi ...” ibaresiyle verilmektedir. Eserin zımnî bölümlerini oluşturan bu öğütler şu şekildedir:

- Nesâih-i cündiyyeden biri ketm-i sırdır (81a). (Sır saklamak)
- Nesâih-i cündiyyeden biri dahi pâdişâhına ve mutlakâ muktedâsına sadâkat u mahabbet itmekdür (82b). (Devlet yöneticilerine sevgi beslemek)
- Nesâ'ih-i cündiyyeden biri dahi bezl-i mâldür (83a). (Cömertlik)
- Nesâ'ih-i cündiyyeden biri dahi takvâ ve tâ'at u salâh u 'ibâdetdür (84b). (Takva sahibi olmak ve ibadet etmek)
- Nesâ'ih-i cündiyyeden biri dahi budur ki ser-leşker olan kişi leşkeri tefâsîliyle her birini ve fazlını ve hünerini ve şecâ'atini ve sehâvetini ve emânetini ve diyânetini hâsılan cemî'-i ahvâlini ve kemâlini bile (86a). (Komutan, maiyetindeki askerlerin vasıflarını ayrıntılı olarak bilmelidir.)
- Nesâ'ih-i cündiyyeden biri dahi budur ki ser-leşker olan kişi 'Ömer-sîret ola (86b). (Komutan Hz. Ömer fitratlı olmalıdır.)
- Nesâ'ih-i cündiyyeden biri dahi budur ki ulü'l-emrûn sâhibleri ve musâhibleri ve nedîmleri 'âlim ü 'âkil ü kâmil ve ehl-i re'y ü edîb ve sâhib-tecribe vü hasîb ola (86b). (Başkomutanın danışmanları bilgili, akıllı, olgun, ileri görüşlü, tecrübeli, asil olmalıdır.)
- Nesâ'ih-i cündiyyeden biri dahi sabrdur (87a). (Sabır)

Bu nasihatlerden en çok “Sır saklamak” ve “Takva sahibi olmak, ibadet etmek” üzerinde durulmuştur.

Müellif öğütlerin bitiminde “Fasl Ed'îye-i Me'sûredür (87b)” başlığıyla savaş meydanında veya zor dönemlerde okunması faydalı olan çeşitli dualar bildirmiştir. Ed'iyeden sonra “Hâtîme Te'âbî-i Harbiyyededür (88a)” başlığıyla hatimeye geçmiştir. Ancak bu hatime yazılış tarihi, yeri vb. eser ile ilgili bilgiler veya dua içeren klasik bir son söz şeklinde kurgulanmamıştır. Müellif bu kısımda “Ve gâh olur ki gayr-ı mütevakka' umûr-ı garîbe zâhir olur ki ana te'âbî-i harbiyye dirler (88b).” cümlesiyle ifade ettiği üzere hatimeyi te'âbî-i harbiyye denilen; savaşın beklenmeyen, şaşkınlık yaratan gelişmelerinde yapılması gerekenlere ayırmıştır. Dolayısıyla burada da bilgiler ve öğütler verip bunları manzum veya mensur iktibaslarla ve hikâyelerle desteklemektedir. Müellif; kendi isim ve nisbesini, eserin yazılış tarihini ve dua içeren bir temmet ve Farsça bir beyitle *Nesâih-i Cündiyye*'yi bitirmiştir.

Kefevîzâde Mehmed Âdil Efendi öğütlerini âyet-i kerîme, hadîs-i şerîf, kelim-ı kibar ve Arapça ve Farsça manzumelerden oluşan iktibaslar ve kendisinin nazmettiği şiirlerle desteklemekte, dekoratif görev de taşıyan bu unsurlar sayesinde metni süslemektedir. Bu makalenin 1.6. Kaynakları başlığında iktibaslar hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Müellifin daha çok Arapça ve Farsça alıntıları nazmen tercümesine dayanan manzumeleri hakkında

malumat da makalenin 1.2. Yazarı başlığı altında yer almaktadır. Mehmed Âdil Efendi, nasihatlerini somutlaştırmak adına "Hikâyet" başlığıyla çeşitli anekdotlar da anlatmıştır. *Nesâih-i Cündiyye*'de on dokuz hikâye yer almaktadır.

1.8. Dil ve Anlatım Hususiyetleri

Nesâih-i Cündiyye klasik Osmanlı nesir diliyle kaleme alınmıştır. Eserin dil varlığı Arapça, Farsça ve Türkçeden örölüdür. Ancak Arapça ve Farsça kelimelerin sayısı Türkçe sözcüklerden fazladır. "Ve dahi hod-râyılık ve hod-pesendlik idüp kendi fikrine mu'tekid olup ve i'tikâdına mu'temid olup savâb u hatâ kendi re'yinün revâci ardınca olmaya, zîrâ ki anlarun menşe'i gurûrdur. Ve menşe'-i gurûr etbâ'-ı Şeytân gurûridur ki âhiri hizlân ve metâlib-i gâliyeden haybet ü hırmândur (82a)." ile "Niteki ba'zı umûrda müşâvere ve asdikâya mürâca'a vâcib olur. Tâ ki telâhuk-ı efkârla vech-i savâba mühtedî olunup hatâ vü halelden halâs olına. (81b)." örneklerinde olduğu gibi ek, bağlaç, edat ve yardımcı fiil gibi Türkçe temel gramer birimleri dışında tüm dil varlığı Arapça ve Farsça olan cümleler ağırlıktadır.

Bunun yanı sıra "Hattâ Yunânî, esâs-ı binâ-yı memleket ve kıvâm-ı kavâ'id-i saltanattan sanmışlardur (81b)." ile "... ekmel-i rüsül ve hâdî-i sübül iken ve kuvvet-i kudsiyye ile mü'eyyed ü mütefferid ve fezâ'il-i seniyye ile bî-nazîr ü mütevahhid iken (81b)..." ibarelerinde göröldüğu üzere Arapça ve Farsça terkiplerin çokluğu da eserin dilini ağır kılmaktadır.

Nesâih-i Cündiyye'nin üslubu ise oldukça süslüdür. Bunu sağlayan unsurlar Arapça, Farsça ve Türkçe manzumelerle âyet, hadis ve vecize iktibaslarıdır. Özellikle "Fasl Ed'ıye-i Me'sûredür" başlıklı bölümde;

Ve Yevm-i Bedr Gâzâsı'nda dahi Hazret-i Resûl salla'llâhu 'aleyhi ve sellem bu du'âyı dahi okurlardı ki «اللهم منزل
«اللهم إِنَّا نجعلك في نهورهم ونعوذ بك Ve bu du'âyı dahi okurlar idi الكتاب ومجري السحاب وهازم الاحزاب أهزمهم وانصرنا عليهم»³
من شرورهم. حم لا ينصرون شاهت الوجوه للحي القيوم»⁴

Ve Hazret-i 'Alî kerrema'llâhu vechehu'l-celîden rivâyetdür ki "Hazret-i Hızr'a buluşdum. 'Bana bir nesne ta'lîm it kim anunla düşmene zafer bulam.' didüm. Bu du'âyı ta'lîm itdi ki «اللهم بحق الم والم والمص والر والر والمر والر والر وكهيعص
وطه وطس وطسم وطس والم والم والم والم ويس وص وحم وحم وحم وحم عسق حم حم ق ن، ويا من هو يا من لا آله إلا هو أغثني
وأنصرني وأحفظني»⁵

örneklerinden göröleceği üzere alıntılarının sayısı belirgin bir şekilde fazladır.

Üslubu süslü kılan unsurlardan biri de secidir. Aşağıda iki parça ile örneklendireceğimiz secinin eserin genelinde göröldüğünü ve dil ve üslubu akıcı hâle getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

³ "Kitabı indiren, bulutları sürükleyen, toplulukları hezimete uğratan Allah'ım, onları dağıt ve bizi onlara karşı muzaffer kııl."

⁴ "Ey Allah'ım, senin onların karşısına dikilmeni istiyoruz. Onların şerrinden sana sığınıyoruz. Hâ, mîm, onlar yardım edilemeyenlerdir. Hay ve Kayyum olan Allah onların yüzlerini berbat etsin."

⁵ "Ey Allah'ım; elif lam mim, elif lam mim, elif lam mim sad, elif lam ra, elif lam ra, elif lam mim ra, elif lam ra, elif lam ra, kef he ye ayn sad, ta ha, ta sin, ta sin mim, ta sin, elif lam mim, elif lam mim, elif lam mim, elif lam mim, ya sin, sad, ha mim, ha mim, ha mim, ha mim, ayn sin kaf, ha mim, ha mim, ha mim, kaf ve nun hakkı için; ey o ki, ey o ki ondan başka sadece kendisi tanrı olan, bana yardım et, beni destekle ve koru."

- 1- la'în-i mezkûr şarâb-ı gurûrla mağrûr ve mülâhaza-i feth u zaferle mesrûr olup cübbe-i sabrı çâk ve merhûm bi'z-zât me'sûr veyâ maktûl veyâ makhûr itmek kasdına "Kanı Murâd?" diyü merhûmun üzerine at depdükte merhûmun çünki sabrı kâmil idi ve kalbi Hakk'a mu'âmil idi, mütegayyir olmadı (87a).
- 2- bir kişünün yâr-ı sâdıkı ve hevâdâr-ı muvâfıkı var idi. Anun ba'zı evzâ' u ef'âlinden müteşekkî ve ahvâl ü akvâlinden müte'ezzî idi. Ol sebebden anun intikâmına ikdâm ve inhidâmına iltizâm itmiş idi. Hükkâmdan bir hakîm ki envâ'-ı 'ulûmda mâhir ve envâr-ı ma'ârifle bâhir idi (85a).

Bağlaç, gerundium ve yardımcı fiillerle uzatılan cümleler de *Nesâih-i Cündiyye*'nin üslubunu tumturaklı hâle getirmiştir. Söz konusu hususa şu örnekleri vermek mümkündür:

- Diyâr-ı Magrib'de ve zamân-ı sâbıkda 'asker-i İslâm her bâr ki gazâya varup, leşker-i küffâra mukâbil olup mukâteleye şürû' olına idi, küffâr içinden bir keşîş çıkup, bir eline top ve bir eline çevgân alup, meydâna girüp, bu topı ol çevgânla urup leşker-i İslâm'dan yana tahrîk iderdi (88b).
- Mervân bin Muhammed ki âhir-i ümerâ-yı Benî Ümeyye idi, Hak *subhânehu ve te'âlâ* ana âbâ vü ecdâdınun tâc u tahtın ve mülk ü mâl ü bahtın müyesser kılmış iken niçe yıllar devlet ü saltanatda olmuş iken umûrında mukassır u müsâhil olup ve tedârük-i mâ-lâ-büddinde fârig ü gâfil olmagla ahvâl-i ra'iyete nâzır olmayup ve 'askerinün nizâmına ve memleketün intizâmına mübâşir olmadığı sebebden âhirü'l-emr devlet ü sa'âdet yüz döndürüp üzerine a'dâ gâlib oldu (88ab).

Nesâih-i Cündiyye'de;

- Evvel bir mukaddime söyleyelüm. Ba'dehu maksûda şürû' eyleyelüm (88a).
- Pes gerekdür ki ser-leşker olan, her kişünün ahvâlin bile. Ve yirli yirinde kıla. Tâ ki 'asker mansûr u muzaffer ola (86a).

örneklerinde olduğu gibi klasik Osmanlı nesir diline nazaran sade, açık ve anlaşılır cümleler de vardır. Ancak bunların sayısı estetik nesir diline uygun cümlelere oranla azdır.

Nesâih-i Cündiyye'de "gökçek, eyitmek, urmak, dürüşmek, yügrük, el yumak, ulamak, kakımak" gibi arkaik Türkçe kelimeler ve "-rak, -rek (müşkilrek)", "-gil, -gil (saymagıl)" benzeri ekler bulunmaktadır. Bu bakımdan *Nesâih-i Cündiyye* 18. yüzyıl Osmanlı Türkçesi dil çalışmaları için önemli veriler sunmaktadır.

Nesâih-i Cündiyye'de Türkçe atasözleri ve deyimlere pek rastlanmamaktadır. Bunun nedeni söz konusu eserin Osmanlı klasik nesriyle yazılması, dolayısıyla dil varlığının ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça kelimelerden örülü olmasıdır.

2. Metin

2.1. Metin Tesisinde Dikkat Edilen Hususlar

- Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında Mehmet Kanar'ın *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (2009) esas alındı.
- Arapça ve Farsça ek ve edatların imlasında İsmail Ünver'in *Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler* adlı makalesinde (2008) belirtilen esaslara uyuldu.
- İktibas edilen manzumelerin kaynağı dipnotta bildirildi.
- Gerekli yerlerde metin tamiri yapıldı. Buralar köşeli parantez ([]) ile gösterildi.
- Arapça kalıplaşmış dualar italik yapıldı. Türkçe tercümeleri dipnotta verildi.
- Arapça ve Farsça mensur ibareler ve manzumeler Arap alfabesiyle yazılıp tercümeleri dipnotta verildi.
- Varak numaraları köşeli parantez içerisinde bold olarak verildi.
- Noktalama işaretleri mensur metinlerde kullanıldı; manzumelerde kullanılmadı.
- Sonunda ikiz konsonant bulunan kelimeler yalın halde olduklarında bu konsonantların biri yazıldı. Bu kural, söz konusu kelimeler yardımcı fiille kullanıldıklarında işlemedi.

2.2. Nesâih-i Cündiyye'nin Çeviri Yazılı Metni

NEŞÂ'İH-İ CÜNDİYYE*

*El-ḥamdü li'llâhi Rabbi'l-'âlemin ve's-şalâtu ve's-selâmu 'alâ Muḥammedi seyyidi'l-enbiyâ'i ve'l-mürselin ve 'alâ âlihi ve ařḥâbibi ecma'in.*⁶

Ammâ ba'd, ma'lûm ola ki bu risâle-i şerîf *Neşâ'ih-i Cündiyye* ile müsemmâdur. Ya'nî leşkere müte'allik naşihatleri beyân ider. Ümmiddür ki mü'tâla'a iden kimesneler içün müfid ola.

Neşâ'ih-i cündiyyeden biri ketm-i sırdur. Vaḳtâ ki erbâb-ı dîn ü devlete bu ketm-i sır gâyet mühimm ü enfa' olup ve zârûret olmayınca keşfi aḳbeḥ u eşna' oldıysa taḳdîmi evlâ görüldi. Pes bu ketm-i esrâr muḳteżâ-yı ḥadîḍ-i Resûl-i Muḥtâr'dur.⁷ «أستعينوا على قضاء حوائجكم بالكتمان»

Ya'nî “Ḥâcetleriñüzüñ ḥuşûlinde ketm ile isti'ânet idüñ.” Ve Esedu'llâh el-Velî, ya'nî Ḥâzret-i 'Alî *kerrema'llâhu vechebü'l-celâ*⁸ buyurur ki:

Naẓm
فالسّر عند كرام الناس مكتوم

لا تودع السرّ إلا عند ذي كرم

* *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id*, Ankara Milli Kütüphanesi, 06 Hk 3572, vr. 81a.

⁶ “Ḥamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur. Salât ve selam, nebi ve resullerin efendisi Hz. Muhammed'in, âlinin ve ařḥâbının tümünün üzerine olsun.”

⁷ Hadîs-i şerîf, “İhtiyaçlarınızı, sırrınızı saklamak suretiyle başarıya ulaştırınız.” (Taberânî, *Mu'cemü's-sağîr*, 2/149)

⁸ “Allah onun apaçık yüzünü ak etsin.”

قد ضاع مفتاحه والبيت مختوم
وأنت أسير له إن ظهر⁹

والسرّ عندي في بيت له غلق
أسيرك سرّك إن صنته

Terceme

Esîridür kişinüñ kendi sırrı
Eger keşf eylese olur esîri

Kişi kim şaqlamaya kendi sırrın
İder lâ-büd özin gayruñ esîri

Ve Hâzret-i Yûsuf ‘aleyhi’s-selâm¹⁰ bu kadar fazîlet hasebiyle ve şeref-i nübüvvet nesebiyle bunca belâlara giriftâr olduđunuñ sebebi bu idi ki atasınıñ naşihatini tutmayup rü’yâsını analığına didi. Ve ol dağı oğullarına fâş kıldı. Ve anlar dağı Yûsuf ‘aleyhi’s-selâmıñ¹¹ helâki kaçdıyla mübtelâ oldılar. Ve Hâzret-i Resül şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem¹² her bâr ki gazâya veyâ bir âhar emre şürü‘ ideydi, hiç ehad tuymaz idi. Meger ki müşâvere için ba’zı şahâbe-i kirâma diyeydi. Pes imdi, ümerâ-yı ümmete ve ‘ulemâ-yı şerîate vâcibdür ki Hâzret-i Resül’ün sünnet-i şerîfini pîşe ve ketm-i sırrı endîşe idineler. Tâ ki Allâhu Te‘âlâ’nuñ ‘avn-ı ‘inâyeti ve Resül’inüñ yümni-i himmetiyle manşûr u muzaffer olalar.

Li-mü’ellifihî

Kişi kim ide sırrını muhaşşen
İki ni‘met olur aña mu‘ayyen

Biri maqşûdına olmak muzaffer
Biri kimseye olmamak musahhar

Ve bu esrârüñ hıfzı emvâlün hıfzından müşkilrektür. Ve bunuñ emîni anuñ emîninden elyağ u yegrektür. Zîrâ anuñ a‘vân u enşârı vardır. Međelâ mühr ü bevâb ve kilid ü ebvâb gibi. Ve bunuñ dâhilinden huvvânı ve turrâdı vardır. Međelâ sebkat-ı lisân ve şöhet-i ihvân ve vesvese-i şeytân gibi.

Ve ba’zı hükemâdan su‘âl olınduğda ki “İnsâna gâyet müşkil ne nesnedür?” Cevâbında dimişdür ki “Nefsini bilmek ve sırrını şaqlamak.” Ve “Gâyet âkil ü şâbir ne kişidür?” diyü su‘âl olınduğda dimişdür ki “Ol kişi ki düşmeninden şaqladığını dostuna dağı dimeye. Zîrâ şâyed ki ol dostuñ dağı bir dostı ola. Veyâ ol dostuñ birgün saña düşmen ola. Ki sırruñ varup düşmene irişe. Ve egerçi ki dostdur, lâkin nefsünden akreb degüldür. Çünkü kendi sırruña nefsüñ mütehammil olmadı ve şaqlamadı, âhar mütehammil olmak ve şaqlamak ba‘id ü nâ-ma‘küldür. Ve aña şaqlamadığı-çün levni idüp ta‘yîr ü teşnîr itmek dağı tamâm hamâkatdur.

Naẓm

⁹ “Sırrını sadece güvenilir kişilere emanet et. Çünkü sır insanların güvenilir olanlarında gizli kalır. Benim nazarımda sır, kilitli bir evin içinde gibidir. Eğer anahtar kaybolursa ev kilitli kalır. Eğer sırrını muhafaza edersen o senin esirin olur. Sırrını ortaya saçarsan sen onun esiri olursun.”

¹⁰ “[Allah’ın] selamı onun üzerine olsun.”

¹¹ “[Allah’ın] selamı onun üzerine olsun.”

¹² “Allah ona salât ve selam eylesin.”

إذ المرء أفتى سرّه بلسانه
إذا ضاق صدر المرء عن سرّ نفسه
ولام عليه غيره فهو احمق
فصدر الذي استودع السر أضيق¹³

Terceme

Kişi kim sırrın ide ğayra izhâr
Dönüp fâş olduğına ide inkâr

Key aħmakđdur ki özin şaklamayup
Umar kim şaklaya kendüyi ağyâr

Yâ bu şi'ri işitmedi meger kim
İkiden ğiçe şâyi' olur esrâr

'Ömer bin 'Abdü'l-'Azîz'den mervî olan budur ki bu iki beytüñ [81b] ma'nâsıdur ki:

Ķıř'a

Maħzen-i sırruñ ğöñöldür leb kilîdidür velî
Bu kilîdüñ dâ'imâ dilinden irer müşkili

Müřkili ğayrı kilîdüñ budurur ki açılmaya
Bu kilîdüñ şurfedür açıldığıdur müşkili

Ve 'acebdür [ki] ħazîne-i mâlüñ kilidi çok olduğça maħfûz u mestür olur. Ve ħazîne-i sırruñ kilidi çok olduğça mekşüf u meşhür olur.

Nażm

Kilîdi mâlüñ artsa muħkem olur
Kilîdi sırruñ artduğça kem olur

Kem olduğça kem eyler şâhibini
Yâ 'ırzını döker yâħüd demini

Ve ba'zı ħükemâ dimişlerdür ki "Sırrı kiřinüñ şanıdur. Ķan ki şamardan şaşra çıķa, helâk ħavfı vardır."

Ķikâyet

Ķazret-i 'Ođmân rağiya'llâbu 'amb¹⁴ bir def'a ħaste olup vaşiyet itdi ki "Aħdi 'Abdu'r-Raħmân bin 'Avfa yazuñ." Ķazret-i 'Ođmân'uñ Ķamdân adlu bir oğlı var idi. Bu sözi işidüp 'Abdu'r-Raħmân'a ħaber-i beşâret iletđi. Ķazret-i 'Ođmân Rađiya'llâbu 'amb¹⁵ bu kaızıyeye vâķıf olup yemîn bi'llâh itdi ki min ba'd Ķamdân'la bir yirde cem' olmaya. Ve daħi Ķamdân'ı bir 'amel üzerine kılmaya. Lâ-cerem Ķamdân'ı redd idüp Bařra'ya gönderdi. Tâ ki Ķazret-i 'Ođmân şehid olunca Ķamdân Bařra'dan gelmedi.

¹³ "Bir kişi [başka bir kişinin sırrını] diliyle ifşa ettiğinde [sırrın sahibi ifşa edeni] kınarsa ahmaktır. Bir kişinin ğöğsü kendi sırrından dolayı daralıyorsa sırrını emanet ettiği kişinin ğöğsü daha da daralıyordur. | Bu manzume İmam şâfi'ye aittir.

¹⁴ "Allah ondan razı olsun."

¹⁵ "Allah ondan razı olsun."

Hikâyet

Mu'aviye *radıya'llahu 'anhı*¹⁶ zamân-ı hilâfetinde 'Ođmân bin 'Uyeyne'ye bir sır haber virdi. Ol dağı varup atasına didi ki "Mu'aviye baña bir haber didi. İsterüm ki ol haberi saña diyem." Atası men' idüp "Sır ketmi kişiyi fażiletür ve menfa'atdur. İfşâ itmek rezîlet ü mazarratdur. Pes imdi, ey cân-ı peder nefuñı zarra tebdil idüp nefsuñı memlûk iken mâlik ve mağlûb iken gâlib itmege ben râzî degülem." 'Ođmân atasından bu haberi işidüp ve ta'accüb idüp didi: "Ey peder, ata ile ođul arasında dağı bu ma'nâ var mıdur?" Didi ki "Yok, lâkin dilüñi şaklarum. Keşf-i sırruñ zilletiyle me'nûs olmayasun."

Ve bu ketm-i sırruñ bu emđâl-i fezâ'ili ve keşfinüñ rezâ'ili lâ yu'ad ve lâ yuħşâdur. Ve kütüb-i neşâ'ih u kaşaşda müstefvâ vü müstakşâdur. Ammâ gâh olur ki ifşâ-yı sır dağı muħtezâ-yı hikmet olur. Niteki ba'zı umürda müşâvere ve aşdikâya müraca'a vâcib olur. Tâ ki telâhuķ-ı efkârla vech-i şavâba mühtedi olıñup haťa vü halelden halâş olıñ. Zırâ müşâverenüñ fâ'idisi çokdur. Ve her kişi gâñi vü fakır ü esir ve şağir ü kebır bu müşâvere[ye] muħtâcdur. Hattâ Yunânî, esâs-ı binâ-yı memleket ve kıvâm-ı kavâ'id-i saltanatdan şanmışlardur. Pes her şahşâ lâzımdur ki emrinüñ âhirini ve âkıbetini fikr idüp ve ¹⁷﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ âyetini zıkr ide. Hâzret-i Resül *şalla'llahu 'aleybi ve sellem*¹⁸ bu kadar ekme-i rüsül ve hâdi-i sübül iken ve kuvvet-i kudsiyye ile mü'eyyed ü müteferrid ve fezâ'il-i seniyye ile bî-nażir ü mütevaħhid iken ve kendü derecesinde hiç eħad-i âferide yođ-iken Hâķ *subhânehu ve te'âlâ*¹⁹ kelâm-ı kadiminde ²⁰﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ buyurdu. Pes ba'zı umürda müşâvere anlara vâcib olıñca sâ'ir nâsa bi-ťariki'l-evlâ Hâzret-i Resül'e emr itmekden garaż ümmetine irşâd ola. Anuñ sünnetini pişe idüp müşâvereyi endişe idineler ki bu sebeble vech-i şavâba feth-i bâb bulalar. Nitekim hadîd-i şahîhde Hâzret-i Resül *şalla'llahu 'aleybi ve sellem*²¹ buyurmuşdur ki ²²«ما شاور قوم إلا هدوا إلى أرشد أمورهم» Ya'nî "Hiç bir řa'ife müşâvere itmedi, illâ ki ol müşâvereleri sebebiyle işlerinüñ gâyet aħsenine yol bulup maťlûblarına muzaffer oldılar.

Ve Hâzret-i 'Ömer *radıya'llahu 'anhı*²³ buyurur ki "Bir kişinüñ re'yi bir řat iplikdür. İki kişinüñ iki řat ve üç kişinüñ üç řat iplikdür. Her bâr ki ziyâde olur, inķıťa'dan emîn ü sâlim olur." Ve Hâzret-i 'Alî *kerrema'llahu vecheb*²⁴ buyurur ki "Egerçi saltanat iştirâki kâbil degüldür, re'y ü tedbir dağı infırâdla hâşıl degüldür." Ve ekâbir dimişlerdür ki keğret-i müşâveret mücib-i taħsin-i emâretdür. Ve re'y-i rü'yet ü tedbir müşâveretle olan emr ekđeriyâ haťadan emîn olur. Nitekim fikr ü tedbirsiz olan, şavâbdan ba'id olur. Eger ittifaķ râst gelüp maťlûblarına muzaffer olurlar ise dağı anuñla ibtiħac ü iftiħâr itmek 'uķalâ katında 'ayb u 'âr ola. Zırâ kim kazâyâ-yı cüz'iyye-i ittifaķıyye ki tâlisinüñ muķaddemi [82a] üzerine terettübi 'alâķa-i mücibe ile olmaya; ve bir kıyâs ki netice-i istilzâmı mülâzeme-i aķliyye-i külliyye olmaya; erbâb-ı fiťnat ve aşhâb-ı fikr ü rü'yet katında ol kıyâs müntic 'add olıñmaz. Ve ol netice, netice şayılmaz. Medelâ hemân bir levend-i evbaş Hâzret-i 'Alî İbn Ebi Tâlib'e gezend irişdürdigine beñzer. Veyâ bir müflis-i şallâş bir şaşr-ı 'âlıden gevher-i girân-mâye çıkarmağa beñzer. Pes imdi, ümerâ-yı ümmete, bel muťlakâ erbâb-ı maşlahata vâcibdür ki her emrde İblis'le müşâvere ide. Ve istikâmet-i reşâd ve şalâh-ı sedâd her kimüñ re'yinde

¹⁶ "Allah ondan razı olsun."

¹⁷ "İş konusunda onlarla müşâvere et.", Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

¹⁸ "Allah ona salât ve selam eylesin."

¹⁹ "O, yüce ve her türlü eksiklikten münezzehtir."

²⁰ "İş konusunda onlarla müşâvere et.", Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

²¹ "Allah ona salât ve selam eylesin."

²² Hadis-i şerif, "Müşâvere eden kavim ancak işlerinin en doğrusuna erişirler." (İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VI, 207)

²³ "Allah ondan razı olsun."

²⁴ "Allah yüzünü ak etsin."

görinürse aña tâbî' olup şâhib-i re'yüñ zillet ü rif'atine nâzır olmayup mücerred kavline nazır ide. Nitekim dinilmişdir: ²⁵«لا تنظر إلى من قال وانظر إلى ما قال»

Ve dağı ħod-râyılık ve ħod-pesendlik idüp kendi fikrine mu'tekid olup ve i'tikâdına mu'temid olup şavâb u ħaḩa kendi re'yinüñ revâcî ardınca olmaya, zîrâ ki anlaruñ menşe'i ħurûrdur. Ve menşe'-i ħurûr etbâ'-ı şeyḩân ħurûrındur ki âħiri ħizlân ve meḩâlib-i ħâliyyeden ħaybet ü ħırmândur. Kâle'llâhu te'âlâ ²⁶﴿وَلَا يَغُرَّتْكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ﴾ Ya'nî "Şeyḩân sizi maħrûr itmesün. Ve dağı etbâ'-ı hevâdâr ki nihâyeti zillet ü hevândur." Ve Ħâzret-i 'Alî *kerrema'llâhu vecbehu'l-celî*²⁷ buyurur ki «ثلاث»²⁸ «Üç nesne vardur ki helâk idicidir. Biri buħl ve biri 'ucb ve biri hevâdur." Ammâ lâzımdur ki müşâvere için ihtiyâr olınan kişiler nefsleri gökçek kimesneler ola. Nitekim dinilmişdir: ²⁹«قلوب الاحرار قبور الاسرار» Ve şâhib-i re'y ü ehl-i tedbir ola. Ve müşâvere olınan emrde ehl-i ħibret ü başiret ola. Ve müşâvere iden kişiye muħıbb-i şâdık ve ħayr-endiş ü müşfik ola. Ve hevâ-yı nefsi târik ve dîn emrini mütedârik ola. Ve ḩammâ' u ħoř-âmed-gü ve şâhib-i ħıħd u ħased ü kîne-cü olmaya. Ve ħâ'in ü cebân ve lecüc u ħaḩbân dağı olmaya. Ve bir murâdı olup ħuřûlin recâ ider dağı olmaya. Ve 'ukûbetden 'afv ve 'aybı 'âr 'add ider kişi dağı olmaya. Ve ħavâtin ile, bel muḩlaħâ kıllat-i 'aħlı olan kimesneler ile keḩirü'l-mecâlis olmaya. Belki mücâlesesi 'uħalâ ile ola. Eger a'dâ ola, eger ařdiħâ ola. Kelâm-ı Ħâzret-i 'Alî'dür ki «عدو عاقل خير»³⁰ «عليكم بمجالسة الألباء اعداء كانوا اولياء»³¹ «من صديق جاهل»³² Ve dinilmişdir ki ³¹«عليكم بمجالسة الألباء اعداء كانوا اولياء»

Mışrâ'

دشمن دانا به از نادان دوست³²

Ve nefsi müşâvere için ihtiyâr olındıħına kibr ü 'ucb ider âdem olmaya. Belki minnet ü in'âm ve müşâvere[yi] nefsine ikrâm bile. Tâ ki ħîn-i müşâverede nefsi³³ řalâħ u reşâd ve inřirâħ u inbisâḩ üzerine ola. Ve ḩab'ı mesrûr ola. Tâ ki ħaħħ-ı mestûr;

Şi'r

يك نكته از اين معنى گفتيم و همين باشد³⁴

كى شعر تر انگيزد خاطر كه حزين باشد

Terceme

Şi'rinde luḩf ola mı ħöñül çün ħazîn ola
Yaz deftere bu şi'ri ki ħikmet hemîn ola

Ħikâyet

²⁵ "Diyene deħil, denilene bak."

²⁶ "Sakin çok aldatıcı (şeytan), Allah hakkında sizi aldatmasın.", Fatır Sûresi, 35/5.

²⁷ "Allah onun apaçık yüzünü ak etsin."

²⁸ "[İnsanı] helak eden üç şey vardır: cimrilik, kibir ve [boş] heves."

²⁹ "Özgür kişilerin kalpleri sırların mezarıdır."

³⁰ "Akıllı düşman bilgisiz dosttan yeħdir."

³¹ "Size düşen yakın olan düşmanlarınızın akıllı olanlarıyla oturup görüşmenizdir." | Bu, Abdülaziz b. Zürrare tarafından Muaviye'ye söylenmiş bir sözdür.

³² "Bilgili düşman bilgisiz dosttan yeħdir."

³³ Nüşhada "nefsini" şeklinde yazılan kelime sentaks gereħi "nefsi" olarak metne alındı.

³⁴ "Gönül hüzünlükyen hangi şiir iç açıcı gelebilir? Bu anlamda bir nükte söyledim ve hemen oldu." | Bu beyit Hâfız-ı Şirâzi'nin bir gazelinden iktibas edilmiştir.

‘Abbâs *radîya’llâhu ‘anh*³⁵ vefâtı hîninde oğlına vaşiyet idüp dimiş ki “Ey oğul, eger emîrû’l-mü’minîn sâ’ir aşhâbdan ziyâde itibâr idüp ve tercih birle müşâvere için seni ihtiyâr ide, zinhâr üç nesneden gâfil olmayasun. Ve hâtıruñdan zâ’il kılmayasun. Biri bu ki sırrını fâş itmeyesün. İkinci bu ki yalan söylemeyesün. Zîrâ yalan cemî’-i edyân u milelde harâmdur. Ve dinilmişdür ki «المين»³⁶ Ya’nî kizb gâyet ‘aybdur. Üçüncü budur ki bir kimseyi huzûrında gıybet itmeyesün. Zîrâ «النميمة قبيحة وإن كان صحيحة»³⁷ Ya’nî kovuculuk kabîhdür, eger şahîh ise de. Zîrâ ki eger sır ise emânetdür. Pes söylemek hıyânetdür. Ve eger mekşûf u zâhir hâli ise gıybet ü mezemmetdür.”

Ve bunlaruñ yaramazlığı haqqında âyât u ehadîd çokdur. Ve ehl-i meşveret için bu şartları itmekden garaż budur ki «المستشار مستؤمن»³⁸ ile ‘amil ola. Ve sır emânetini şaklayup kıdrin bile. Ve fâş itmeyüp [82b] inşâf ide.

Kıt’a

Meşveret ehli kişiuñ maħzen-i esrârıdur
Pes gerek bir kişi kim şıdık u emânet kârıdur

Key ‘azîz-i muħteremdür yâr-ı şâdıķ cümleden
Muştafânuñ nitekim Şıddık yâr-ı gârıdur

Nitekim mâl şaklamak sır şaklamakdan âsân u esheldür. Kezâlik sırruñ hıyânetinuñ fesâdı mâl hıyânetinuñ fesâdından ekder ü eşkeldür. Zîrâ hıyânet-i mâlûñ zararını ancak hâneye irişür. Ve hıyânet-i sırruñ zararını gâh olur ki götüri memlekete irişür. Gâh olur ki ol keş-i sır sebebiyle kişiuñ re’y ü tedbiri varup düşmen kulağına irer. Ol daħi def’in tedârük ider. Belki bir vech ile olur ki kişiuñ kendi re’y ü fı’li kendi üzerine haţar u zarar olur, ne’ûzu bi’llâhi te’âlâ. Eger keş olunan esrâr selâtinuñ ola, şormayasun ki hâl-i memleket nice ola. Ve kişi sırrını ve tedbirini ve re’yi ketme gerekse itimâd idüp izhâr itmeye. Belki iş’âr itmek hemân kendi diliyle düşmen kulağına haber irişdürmekdür. Ve anuñ miğâli eliyle ef’î ağzına zehr-i kıtil kıymadur.

Beyt

Var niçe ‘âlim ü ‘âķıl ki bir ân sehv vechiyle
Özine bir iş ider ki idemez niçe yıl düşmen

Ve bu ketm-i sırruñ fezâ’ilini ve keşfinuñ yaramazlığını ve rezâ’ilini bilür ve haqqın ri’âyet kılar âdem gâyetde ekaldür. Huşûşâ bu zamânda ki ekder-i ihvân u aşhâbı kişiuñ ‘aybı câsûslarıdur. Nitekim Hâzret-i ‘Alî *radîya’llâhu ‘anh*³⁹ buyurmuşdur: «إخوان هذه الزمان جواسيس العيوب»⁴⁰

Kıt’a

Merd-i şâdıķ sırrı virmez ser virür
Şâdıķuñ kıdrin bilen key erdürür

³⁵ “Allah ondan razı olsun.”

³⁶ “Yalan, [büyük] kabahattir.”

³⁷ “Dedikodu, [konuşulanlar] gerçek bile olsa çirkindir.”

³⁸ Hadîs-i Şerîf, “Kendisine danışılan, güvenilir bir kimse olmalıdır.” (Tirmizî, Sünen, Cihad 34)

³⁹ “Allah ondan razı olsun.”

⁴⁰ “Bu zamanın kardeşleri ayıpları [araştıran] casuslardır.”

Biñde bir kişi bulunmaz řıdķ-ıla
Ėâyet azdur şanma kim ekđerdürür

Neşâ'ih-i cündiyyeden biri dağı pâdişâhına ve muṭlakâ muḳtedâsına řadâķat u maĥabbet itmekdür. Pes pâdişâh-ı İşlâm'uñ ĥıfz [u] ĥimâyetinde, bel cümle taĥt-ı ĥükümetinde ve memleketinde olan kişilere vâcibdür ki pâdiřâhuñ nâm u nişânı ve 'ırz [u] 'ârını ve şi'ârını kendi cânibinden ve müte'allikâtından e'azz u ekrem ve eşref [ü] aķdem ṭuta ki taķarrüb-i ĥazret-i sultân ve envâ'-ı in'âm u iĥsân bula. Ve dünyâda iyülikle nâmdâr ve âĥiretde raĥmet-i Perverdgâr'a mazĥar ola.

'Abdu'llâh bin Mübârek eydür ki "Cemî'-i 'ömrümde bir maķbül ü müstecâb da'vetüm vardığını bileydüm, pâdişâh-ı İşlâm'ı nefsimden taķdîm ü terciĥ idüp ol du'âyı anuñ-içün kılaydum. Zîrâ nefsüme du'â, mücerred baña nâfi'dür. Pâdişâh-ı İşlâm'a du'â cemî'-i nâsa menâfi'dür kim zarar-ı âmdan zarar-ı ĥâř ihtiyârı elyaķdur. Kezâlik nef'-i 'âm için dağı nef'-i ĥâřdan geçmek evlâ idüğü muĥaķķaķdur.

Ĥikâyet

Meger pâdişâhlardan birinüñ öñine ṭa'âm ķor iken dehşet ġalebesinden çâşnî-gîrûñ elinden pâdiřâhuñ etegi üzerine bir iki ķaṭre döküldi. Pâdişâh ġazab idüp cellâda emr itdi ki boynın ura. Çâřnî-gîr bu sözi işidüp fı'l-ĥâl âşı ṭabâķıyla pâdiřâhuñ başından aşağı aķdardı. Egerçi pâdiřâhuñ âteş-i ġazabı ziyâde ve müştedd ü müşta'ıl olup ĥarîfuñ helâkine müsarrî' u müsta'cil idi, lâkin cibillet-i insân maĥabbet-i 'ilm ü 'irfân üzerine olduğı sebebden bu emr-i ġarîbüñ 'illetine ve sırrına muttalî' olmaķ ĥırř u hevâsı ġalib olup sırrından su'al itdi. Çâřnî-gîr-i miskîn çünki pâdiřâhuñ ġazabı şerbetiyle cân-ı şîrîninden el yumış idi, bî-teklîf ĥaķîķat-i ĥâlden ĥaber virüp didi ki "Ol dem ki kemer-i ĥidmeti belime baġlamıř idüm, lâ-cerem pâdiřâhuñ yolında veyâ öñinde ölmegi ihtiyâr kılmış idüm. Eger pâdişâh helâküme emr itmiş ola, el-ĥükmü li'llâh naşîbüm ancaķ imiş, n'ola. Ammâ bunca zamân veliyy-i ni'metüm ve sened-i sa'âdetüm ve devletüm iken âĥîr-i emrde revâ görmedüm ki benüm sebebümler pâdiřâhımuñ âĥireti muĥtel ve dünyâda dağı nâm u nâmûsına ĥalel irişe. Diyeler ki 'Bir âdemi ĥaṭâ için ki sehv ile vâķi' olmuş idi, bir bî-günâhı depeledi. Ve ĥiç ĥaķķ-ı ĥidmetini bilmedi.' Pes bu ĥaṭâ-yı 'azîmi bi'l-ķařd itdüm ki nâs ķatında helâküm ma'zûr ṭutıla. Ve pâdişâh zûlm ile meřĥûr ve ķulüb-ı nâsda menfûr olmaya."

Pâdiřâhuñ egerçi ri'yâseti ġibi siyâseti kâmil idi, lakin ĥaķ söze muĥîbb ü mâ'il idi. Lâ-büd bu 'özri işitdükte;

Nazm

نشيد لاجرم در دل⁴¹

سخن كز جان برون آمد

muḳtezâsınca ķalbine te'dir idüp ķavlini ma'ķûl ve fı'lini ma'zûr ve 'özrini maķbül ṭutdı. Ve âb-ı teraĥĥumla âteş-i ġazabuñ ĥiddetini teskîn idüp cürmini 'afv itdi. Ve çünki bu işleri ġazabdan eyledi, dâ'ire-i 'aķla [83a] geldi. Nařar-ı inşâfla baķup, çâşnî-gîrûñ bu fı'l-i ķabîĥinden ol 'özr-i müvecceĥ-i řaĥîĥına nâzır olup ol nâ-ĥaķ yire ķan dökmeķ vebâlini dâfi' ve andan âĥirete ve nâmına ve 'ırzına irişecek iĥtilâli mâni' olduğını mülâĥaza idüp ve ziyâde ĥařz u şafâlar itdi. Ve çâşnî-gîre envâ'-ı iĥsân ve taĥřin ü âferînler idüp muķarreb-i ĥazret idindi.

⁴¹ "Söz candan söylenince şüphesiz ki ġönle oturur." | Bu beyit Sa'dî-i şîrâzî'nin *Dîvân*'ında yer alan bir gazelden iktibas edilmiştir.

Kıt'a

Âferîn ol muhibb-i şâdıka kim
Zâ'il itmez cefâ maḥabbetini

Yâr çün şâdıķ ola terk idemez
Ġazabından geçürdi raḥmetini

Şol maḥabbet kim ola maḥlûka
Gösterür bu kadar kerâmetini

Var kıyâs eyle ḥâlîķ u maḥlûķ
Arasında olursa nisbetini

Hikâyet

Dervîşlerden birisi ittifaķ gemi seferin itdi. Ve bir gâyet kârañu gicede âb-dest için gemi kenârına vardı. Nâ-gâh kuvvet-i rûzgârı bulup deryâya düşdi. Dervîş ol ḥinde Allâh'dan ğayrı mu'ın bulmayup ve zahîr bilmeyüp "Allâh! Allâh!" diyü feryâd kıldı. "Lebbeyk." diyü hâtifden bir âvâz geldi ki cemî-i gemi ḥalkı işitdiler. Ve ol ḥayretle câmı oda yakdılar. Pes cânib-i Haķ'dan bir kişiye ibtidâ bu kadar ta'zîm ola, ma'lûm ola ki 'uķbâda n'ola.

Hikâyet

Bir dervîş var idi ki zikru'llâh şugliyle meşĝul ve tesbîḥ yirine barmaķlarınınuñ boĝunlarıyla şaymaĝa mu'tâd u me'lûf idi. Ba'de'l-irihâl ki tedârük-i istiĝsâl itdiler, barmaķlarınınuñ ba'zın açık ve ba'zın yumuķ buldılar. Ve açmaĝa ne kadar ki sa'y itdiler, mümkün olmayup ḥayretde kaldılar. Ve hâtifden bir âvâz işitdiler ki «بنان انعقد بذكر الله لا يحلّ الآ برؤية الله»⁴² Ya'nî "Barmaķ ki Allâhu Te'âlâ'nuñ zikr ü fikriyle yumulmuş ola, anuñ cemâli müşâhedesinsiz açılmaya."

Neşâ'ih-i cündiyyeden biri daḥi bezl-i mâldür ki şâhibine zeyn-i cemâldür. Zîrâ ki bunuñ sebebiyle eḥibbâ çoĝalur. Ve a'dâ az olur. Ve aḥrâr, 'abîd olur. Ve kişi eşirrânuñ şerrinden ba'id olur. Ve mâl ki buḥl ü imsâk olına, ekderiyyâ şâhibine aķreb-i aķribâsını düşmen ider. Ḥattâ ki ol sebebden helâkine kaşd iderler. Ve egerçi ki bezl ü şarf olına, niçe a'dâ eḥibbâ ve niçe ecânib aķribâ ola. İmân u İslâm'ı eben 'an ceddin tutagelmış niçe rûz-ı elest mü'minleri ve kâlû belâ Müslimânları 'abd-ı memlûk ü muttakîleri⁴³ ve her kim mâli minnetdâra bezl itmeyüp men' ider, elbette bir bî-minnet için ḥıfz idüp cem' ider. Veyâ bir 'abeḏ yire zâyi' olup gider. Nitekim Ḥazret-i 'Alî radîya'llâhu 'anh⁴⁴ buyurur ki «بشر مال البخيل بحادث أو وارث»⁴⁵

Ve bu bezl-i mâlüñ menâfi-i uhreviyyesi daḥi çokdur. Kütüb-i mu'teberede muḥarrer ü meşṫurdur. Ve ḥaķķında vârid olan âyât u eḥâdiḏ müfesser ü mezkûrdur. Bu bezl ü seḥâyla küffâr lâ'îķ-ı raḥmet-i Perverdĝâr olur. Ve niçe levend-i bî-kâr şâhib-i 'âr-ı nâmdâr olur ve iştiḥâr bulur. Ve Ḥazret-i Resûl şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem⁴⁶ buyurur ki «السخي الجهول احبّ إلى الله تعالى من العابد»

⁴² "Allah'ın zikriyle düĝümlenen parmaklar ancak Allah'ın rü'yetiyle açılabilir."

⁴³ Nüşhada "muttakî deriyle" şeklinde yazılan ibare anlam ve sentaks gereĝi "muttakîleri" olarak metne alındı.

⁴⁴ "Allah ondan razı olsun."

⁴⁵ "Cimrinin malını afete veya mirasçıya müjdele."

⁴⁶ "Allah ona salât ve selam eylesin."

⁴⁷ «كافر سخي أرجى في الجنة» Ve Hazret-i 'Alî *kerrema'llâhu vecbehu'l-celî*⁴⁸ buyurur ki «كافر سخي أرجى في الجنة»
⁴⁹ «من مسلم شحيح» Ya'nî “Cennete girmek ümmîdi kâfir-i saħîide artuğdur, Müslim-i baħılden.”
 Zîrâ cennet raħmetdür. Ve raħmet du'â ile olur. Ve isticâbet-i du'â seħâ vü 'atâ ile olur.

Beyt

Dilersenî iresün dârü's-selâma
 Dürüş iħsân ideğör ħâşş u 'âma

Ki dünyâ cîfesinden yumayan el
 Liyâķat bulmaz ol 'âlî maķâma

İderse daħl mâle buħl [u] imsâk
 Yâ iş bitmez yâħûd irmez tamâma

Ṭahâret olmasa ehl-i şalâtuñ
 Müfid olur mı uyduğı imâma

Ve dinilmişdür ki ⁵⁰ «يسود المرء قومه بالاحسان إليهم» Ya'nî “Kişi ħavmı üzere mükerrem, ħabîlesi arasında 'azîz ü muħterem olur, anlara iħsân itmekle.” Ve dinilmişdür ki «البر يستعبد»
⁵¹ «الحر» [ve] ⁵² «الانسان عبيد الاحسان» Ya'nî “Ķul olmayan âdem iyilikle ħullanılır.” Ve “İnsân iħsân ħuludur.” Pes selâtin-i kâmkâra ve ümerâ-yı nâmdâra lâzımdur ki bezl-i mâli sâ'ir 'ibâdât gibi vâcibetü'l-edâdan biri bilüp dostlarına ve kemâl ehlerine ve ħuddâmına ve 'askerine, bel 'amme-i nâsa, eger şadiķ ve eger 'adü [83b] iħsân u in'âmı 'âdet idine. Tâ ki cümle nâsuñ dilinde zîkr-i şükri ni'meti ve nâm u nişan-ı seħâveti ve şecâ'ati ve şîr ü şadâsı şevketi ve 'ulüvv-i himmeti mezkûr u ma'rûf u meşhûr ola. Ve gönüllerde maħabbeti dâbit ħıla. Ve şeref-i ħidmetinde olmağı ve yolında ölmegi her bâr kendüye ħûn-bahâ bile. Ki bu sebebden düşmen ħalbine saŗveti ve heybeti ve mehâbeti düşüp muķâbelesini ħaŗar bile. Ve muķâtelesinden ħavf u ħazer ħıla.

Ve eger buħl u imsâk ide, dillerden zîkr-i ħayrı ħaberini unudalar. Ve gönüllerden maħabbeti gide. Pes elbette ne ħadar ki 'âlî-cenâb ve menba'u'l-ħicâb, ħasîb ü nesîb ehl-i mâl ü pür-kemâl, şâħib-i câh u celâl daħi olursa çünki ni'meti vâşıl ve menfa'ati ħâşıl degüldür, yevmen feyvenmen rif'at-i ħadri mütenâzil ve ħulûbdan mehâbeti zâ'il olup a'vân u enşârı muşâlaħasında taķşîr ü ihmâl ve ħidmetkârları ħidmetinden fâriğü'l-bâl olur. Ve leşker cân [u] gönülden ħavline nâzır ve fi'line mübaşîr olmaz. Lâ-cerem rif'at-i şânı tedennî bulup ve a'dâ ħalbinde olan heybeti zâ'il ve devleti mütenâzil olur.

Nazm

فدعه ودولته ذاهبة⁵³

إذا ملك لم يكن ذا هبة

⁴⁷ Hadîs-i Şerîf, “Cahil bir cömert, çok ibadet eden bir cimriden Allah'a daha sevimlidir.” (Tirmizî, Birr, h. No: 1961; *Kenzü'l-ummâl*, h. No.15928).”

⁴⁸ “Allah onun apaçık yüzünü ak etsin.”

⁴⁹ “Cömert kafirin cennete girme ümidi hırslı ve cimri Müslüman'ınkinden çoktur.”

⁵⁰ “Kabilisine cömert davranan kişi onlar tarafından izzet sahibi bilinir.”

⁵¹ “İyilik, özgür kişiyi [iyilik edene] köle yapar.”

⁵² “İnsan, [kendisine yapılan] iyiliğin kölesidir.”

⁵³ “Cömertliğı olmayan hükümdarı boş ver. Onun devleti de gidicidir.” | Bu beyit Ebülfeth el-Büstî'nin *Dîvân'*ından iktibas edilmiştir.

Terceme

Pâdişeh kim itmeye dâd u dehiş
Bâġa beñzer k'olmaya anda yemiş

Devletüñ andan zevâline yaġın
Ehl-i 'aġl anı 'alâmet eylemiş

Yügrük oldur ki kişi andan giçe
Devlet andan çünki giçmek istemiş

Pes bu bezl-i mâl Ĥaġ Te'âlâ'dan bir ulu mevhibet ü fazîletdür. Ve ĥalâ'ıkdan mücib-i meveddet ü maĥabbet olup ve cüdi vücud-ı devlete va'di 'ademine muġaddime oldıysa lâ-cerem ġadri mefhüm ve ümerâya ne mertebede vâcib idüġi ma'lümdür. Zırâ ĥayâtda olduġça yüz şuyıyla 'izzetli ve ĥürmetli olmaġa ve memâtdan řoñra iyü adla añılmaġa sebebdür. Ve ekđer-i nâsuñ, ĥuřuřâ ki tã'ife-i ümerânuñ dünyâda olduġça mâ-bihî'l-iftihâr olduġdan řoñra yâdigâr yâ bezl-i mâl yâ kerem [ü] sehâdur. Yâ bezl ne ġadar ki ol mürüvveti idârdur ve 'âġil ihtiyârıyla aña iġdâm u ilzâmı kemâl-i fazîletdür, bu sebebden ki rüzġarda iyü adla añılır. Ve nâ-meşrû' yirde olıcaġ şühedâ mertebesin bulur. Ve ġâh olur ki dünyâda daġi bir 'azîm fâ'ideyi müğmir olur.

Ĥikâyet

Ĥaccâc bin Yüsuf 'utuvv [u] 'inâdla meşhür u ma'rüfdür. Zamânında bir A'râbî'nün ġatline ġařd itmiş idi. Ammâ ki ele getüremeyüp gitmiş idi. İttifâġan birgün ġutup getürdiler. Ve ĥarîfi Ĥaccâc'uñ ĥuzürına yitürdiler. Ĥaccâc hemân bî-muĥâbâ helâkine emr itdi. A'râbî işidüp kendüden gitdi. Ve yine kendüye gelüp tedârük itdi. Ve didi ki "Semî'nâ, emr pâdiřahuñ. Ammâ üzerümde nâsuñ çoġ emânetleri vardur. Eger pâdiřahuñ bir zamân mühleti olaydı, ĥaġ müstaĥikġine vuşul bulaydı." Âĥirü'l-emr Ĥaccâc kefil bulmaġa ĥavâle itdi. Ĥarîf daġi mü'ekkel ile şehri tetebbu' itdi. Lâkin maġlûba zafer bulmadı. Ve kimse kefil olmadı. Âĥir bir cüvân merd bu A'râbî'yle ařinalıġı yoġ-iken iltizâm itdi. Meger Ĥaccâc'uñ aġribâsı idi. Belki ibn 'ammı idi. Nice ki Ĥaccâc men' itdi, memnû' olmadı ve rücû' ġılmadı. Âĥir A'râbî'yi itlâġ itdiler, gitdi. Birġaç gün mühletle, cüvânı Ĥaccâc ĥabse emr itdi müddetle. Hemân ki müddet tamâm oldı, bî-tevaġġuf emr itdi. Cüvânı getürdiler. Meydân-ı siyâsete yitürdiler. Cüvân Allâhu Te'âlâ'dan ġayrı müste'an bulmayup ve melce' bilmeyüp iki rek'at namâz ġıldı. Namâzı ġılup du'âda iken Ĥaccâc'dan cellâda ĥitâb u 'itâb geldi ki "Te'ĥir itmeyüp depele." Meger ki cüvânıñ ismi 'Abdü'l-Kerîm idi. A'râbî ibtidâ kefil arar iken cüvâna bulıřduġda ismini şormış idi. "Abdü'l-Kerîm" didükde "Mevlâ-yı Kerîm'e lâ-büddür ki ġulında kereminden bir eğer ola." dimiş idi. Cüvân daġi mülâĥaza ile kefil olmiş idi. şimdi cüvân du'âda, Ĥaġġ'a tazarru'da idi ki "İlâhî, ismüm 'Abdü'l-Kerîm olmaġla A'râbî baña ilticâ idüp ĥalâř oldı. Sen 'azîmü'ř-şân ki kerîmsün, belki ekremü'l-ekremînsün, ben daġi ilâhî, saña ilticâ iderüm, yâ Mennân." didi. Ve cellâd daġi gelüp, cüvânı secdegâhından ġaldırıp ġatline şürü' itdi. Nâġâĥ "A'râbî geldi." diyü bir âvâz cellâduñ ġulaġına yitdi. Fî'l-vâġi' A'râbî ġořaraġ ġıġageldi. Ve cümle ĥalâ'ık hep ta'accübde ġaldılar. Ĥaccâc işidüp ikisin bile 'afv itdi. Ve ĥikâyetleri rüzġarda şöhret ġutdı.

Ĥikâyet

Yemen pâdiřâhınıñ cemâlde bî-nazîr bir [84a] ġızı var idi ki Züleyĥâ-yı đânî idi. Pâdiřahuñ aġribâsından bir cüvân ol ġıza 'ařıġ oldı. Bir mertebede ki âĥir anuñ tedârükünde cümlesi 'aciz ġaldılar. Zırâ ki ne ġızı virebilür ve ne nâ-ĥaġ yire öldürebilür. Âĥir 'uġalâ bunu vecih gördiler ki

bunuñ huşuşını bir müstahıle havâle kılalılar ki anda varup kendisi helâk ola. Pes buyurdılar ki “Medîne’ye varup ‘Alî bin Ebî Tâlib’ün başın getürmek gerek ki bu hayâl huşuşle ve ol nâzenîne ihtimâl-i vuşul ola.” Âşık-ı dîvâne bu haberi işidüp dildâr vişâli şevkıyla cânını oda atdı. Ve hemân tırdı ve yola girüp gıtdı. Ve gıceyi gündüze ulayup az zamânda Medîne’ye yıtdı. İttifâkan evvelâ Hazret-i ‘Alî *kerrema’llâhu vechebıya*⁵⁴ düş oldı. Ve “‘Alî kimdür? Ve kâdadur?” diyü su’âl eyledi. Hazret-i ‘Alî dağı bunuñ bî-bâk u bî-pervâ söyleyişinden bir ma’nâ aldı. Ve teftiş ü tefahhuş idüp dîvânenüñ mâ fi’z-zamîrin bildi. Ba’dehu “Kes başımı ki ‘Alî benüm.” diyü boynın uzadup dîvânenüñ öñine geldi. Dîvâne bu ma’nâyı gâh istib’âd ve gâh ğarâz mülâhazasın itmeyüp itikâd iderdi. Ve gâh aşk huruşıyla ikdâma ve gâh mürüvvet cüşiyle ihcâma vardı. Harife hayret-i aşk üzerine bir hayret dağı ziyâde oldı. Âhir cânib-i aşk ğâlib ve mürüvveti sâlib oldı. Ve kılcın çıkarup ve Hazret-i ‘Alî’nüñ mübârek boynına havâle kıldı. Ammâ ne kadar ki sa’ide takşır kılmadı, lâkin mübârek boynın kesmek mümkün olmadı. Âhir iş hâdden geçdi. Harif kılcı bırağup Hazret-i ‘Alî’nüñ mübârek ayağına düşdi. İmâna gelüp Müslimân oldı. Ve Hazret-i ‘Alî dağı bunu murâdına irişdürmeği üzerine lâzım kıldı. Pes bu kağıyye sebebiyle Yemen diyârı fetħ oldı. Ve niçe kâfirler imâna geldi. Ve ol ‘aşık-ı şâdığ dağı murâdını buldı. Ve Hağ *subhânehu ve te’âla*⁵⁵ bunu çok hayra sebep kıldı.

Hikâyet

İttifâk şüfiyyeden bir tã’ifeyi zındıkaya nisbet itdiler. Süfyân-ı Bevrî ki fuğahâ-yı zamânenüñ biri idi, anlar da bile bulındı. Kağıyye halife-i zamâna ‘arz olındukda boyunları urulmağ emr olındı. Pes cellâd cümleyi alup meydâna iletđi. Süfyân-ı Bevrî der-hâl cellâduñ öñine geldi. Cellâd eydür: “Meger ki henüz kağıyyeden ğâfilsün gibi.” Süfyân didi ki “Bilürüm.” Cellâd didi ki “Pes bu isti’câle sebep ne?” Süfyân didi ki “Aşhâbumı bir sâ’at hıyânetle kendi nefsumden ihtiyâr idüp takdîm iderüm.” Hâzırün bu sözi işidüp istiğrâb u isti’câb itdiler. Hattâ bu haber sem’-i şerif-i halifeye irdi. Halife dağı be-ğâyet ta’accüb kıldı. Ve bu sözden bir ma’nâ tıyup şerî’ate şaldı. Kađî ne kadar ki teftiş ü tefahhuş itdi, kıladar kavlinde halel ve fi’linde zeled bulmadı. Ba’dehu Süfyân şoğbete ve va’za başladı. Bir derecede va’z itdi ki hâzır olanlarıñ ekderi şafâ vü sürûra ve vecd ü huşûra irişdi. Keyfiyyet-i hâli kađî, halife huşûrına ‘arz itdi. Ve didi ki “Eger bu tã’ife zenâdıka ola, âlemde Müslim ü muvaĥhid kişi kânda bulunur?” Halife bu sırrı işidüp hağıkat-i hâle vâkıf oldı. Lâ-cerem cümlesin itlak idüp âzâd kıldı.

Hikâyet

Bundan dağı ba’id ü ğarîb ve bedî’ u ‘acîbdür [ki] Mışr’da bir mescide âteř düşüp yandı. Bunuñ harķını Nařârâ’dan zu’m idüp Müslimânlardan bir tã’ife varup Nařârâ’nuñ bir kenisâsın yakdılar. Sultân bunları tıutup, ğabs idüp, ikâb u ‘azâb için emr idüp, bunlarıñ ‘adedince kâğıdlar idüp, ba’zına katl ve ba’zına kať-ı yed ü riel ve ba’zına ğabs-ı medîd ve ba’zına [84b] ğarb-ı şedîd yazup bu maĥbûslara ulaşdurdılar. Ve her kişiye ne kâğıd düşerse içindekiyle aña cezâ ideler. İttifâkan bir kiřinüñ vâlidesi var idi. Anuñ kâğıdında katl çıkup kendi hâlinde gâh helâk cânibine gâh anasınıñ âh u eğânına taĥassür idüp dirdi ki “Eger anam olmayaydı hiç nefsum için kağırmazdum.” Meger ki bunuñ ğurbında bir cüvân-merd var idi ki anuñ kâğıdında ğarb yazılmış idi. Bunu işidüp elindeki kâğıdını aña şındı ve eyitdi “Benüm anam yokdur. Ol katl kâğıdını getir, baña vir.” didi. Ve bu kavlı-i ğarîb ve fi’l-i ‘acîb sem’-i şerif-i sultâna yitişüp ta’accüb eyledi. Ve ol ikisini ğarb ile ğalâş itdi.

⁵⁴ “Allah onun yüzünü ak etsin.”

⁵⁵ “O, yüce ve her türlü eksiklikten münezzehtir.”

Pes imdi ra'ıyyet kendi miðline ri'âyet ve mürüvvet ü insâniyyet itmek bu kadar fâ'ideyi müterettib olıcak bir cemâ'atüñ ba'zı ricâlden ve ba'zı helâk [ü] zevâlden kırtılmağa sebep ola, pes pâdişâh-ı 'âdil ki zıllı'llâh ve dâni-i resülü'llâhdur, zirâ Hâk Te'âlâ *Kelâm-ı Kadim*'inde buyurmuşdur: ⁵⁶﴿أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾ Bir kişi anuñ yolında bezl-i mâl ü mürüvvet ü insâniyyet veyâ bezl-i nefis ü şadâkat u şecâ'at ide, lâ-cerem şâhib-i manşıb u mâl ve mülk ü menâl ve 'izz-i câh u celâl bulup muqarreb-i hazret-i sultân ola. Ve envâ'-ı in'âm u ihşân bula. Dünyâda iyü adla meşhûr ve âhîreti ma'mûr ola, va'llâhu te'âlâ a'lem.

Neşâ'ih-i cündiyyeden biri daħi takvâ ve tã'at u şalâh u 'ibâdetdür ki cemî'-i erbâb-ı 'aqla deyn ve farz-ı 'ayndur. Ve ne idügi kütüb-i mu'teberede tefâşille ma'lûm u muqarrer ve meştûr u muharrerdür. Ve andan ziyâde erbâb-ı 'izz ü câhuñ ve muqarrebân-ı hazret-i pâdişahuñ mahşûş tã'atları budur ki zu'afâ-yı ümmetden ve fuqarâ-yı memleketden pâdişâh huzûrında hâceti bitmez ve 'arzına kudreti yitmez kişilere dest-gîr olup 'arz-ı hâl ve mümkün olduğca tahşil-i murâd-ı mâl idüp ve anlaruñ 'ında'llâh bu 'amelden evlâ ve ahsen ü aqvâ 'amelleri yokdur, eger hasbeten li'llâh ola. Zirâ ki anuñ menşe' ü mebd'e'i ta'zîm-i emru'llâh ve şefkat-i halku'llâhdur ki cemî'-i tã'atüñ mecma'ı ve cümle 'ibâdetüñ menba'idur.

H'âce-i pâdişâh hazretlerinden ba'zı ümerâ naşihat taleb itdükde cevâbında bu kelimât-ı câmî'ayı buyurmuşlar ki ⁵⁷«التعظيم لامر الله والشفقت على خلق الله» Ve İmâm Fahr-ı Râzî Hazretleri buyurur: "Ta'zîm-i emru'llâhuñ mûcibi budur ki tã'ati ve 'ibâdeti sâ'ir nâsdan, ya'nî taht-ı hükümetinde olan eşhâşdan artuğ ola." Meşâ'ih-i 'izâmıdan biri melik-i Mışır'a varup didi ki "Ey melik, çünkü Hâk *subhânehu ve te'âlâ*⁵⁸ seni bu maqâma lâ'ik ve taht-ı münife mâlik ü müstahik kıldı ve senüñ emrüñ üzerine gayrı kişinuñ emri ve sözüñ üzerine gayrı kimsenüñ sözi olmağa râzî olmadı, pes saña daħi lâ'ik budur ki Allâh *tebareke ve te'âlâya*⁵⁹ senüñ şüküründen a'lâ vü evlâ gayruñ şükri ve tã'ati ve 'ibâdetüñ üzerine gayruñ 'ibâdeti olmağa râzî olmayasun. Ve olmasını ve bulunmasını gayret ü hamıyyet görmeyesün. Tã ki re'âyâ daħi tã'atde ve şalâhiyyetde ve 'ibâdetde olalar ki ⁶⁰«الناس على دين ملوكهم» Ve dinilmişdür ki ümerâ sū'-i hulk üzerine iken re'âyâdan şalâhiyyet ve ahvâlınden istikâmet ummağ a'rceden müstakîm hareket veyâ egri ağacuñ gölgesinden istikâmet ummağdur. Ve emru'llâh ta'zîm itmegüñ bir mûcibi daħi budur ki gönlini Hâk'a müteveccih kılsa ve bir tûrfetü'l-'aynda terk itse terki tedârükünden ekderdür. Ve mûcib-i şefkat-ı halku'llâh daħi budur ki taht-ı hükümetinde olan 'ibâdu'llâh 'adl ü inşâf ve def-i zulm [85a] u i'tisâf ide. Tã ki dünyâda olduğca Hâk Te'âlâ a'dâsı üzerine muzaffer ü manşûr ide. Ve âhîrete gıtdükde mazlûmlaruñ du'âsı berekâtında merhûm u mağfûr gide. Zirâ pâdişahuñ 'adüya zaferi ve nuşreti ve ra'ıyyete 'adl ü inâyeti miqdârı olur. Zirâ ki 'adl vuşul-i ra'ıyyete illet-i intizâm ve nizâm-ı memlekete sebep-i tãm ve 'askere kuvvet-i kıvâmdur. Ve devlete debât-ı devâmdur. Ve cevır [ü] zulm bunuñ hilâfı, ya'nî ahvâl-i ra'ıyyetüñ sebep-i ihtilâfı ve devlet-i nizâm-ı memleketüñ cihet-i zevâli ve intizâm-ı askerüñ illet-i ihtilâlidür. Ve bu 'adl ü zulmden garağ pâdişahuñ 'adli ve zulmi degüldür. Zirâ mücerred anuñla memleket ne nizâm bulur ve ne harâb olur. Belki memlekete cem'ıyyet ü nizâm ve teferruğ u inhidâm re'âyânuñ birbiriyle mu'amelesinden gelür. Pes pâdişâh ki siyâsetde kâmil ola, egerçi ne kadar zâlim ola, lâ-cerem ra'ıyyet birbirinüñ şerrinden sâlim ola. Ve

⁵⁶ "Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulü'l-emre (idarecilere) de.", Nisa Sûresi, 4/59.

⁵⁷ "Allah'ın buyruklarını yücelt, Allah'ın yarattıklarına şefkat göster."

⁵⁸ "O, yüce ve her türlü eksiklikten münezzehtir."

⁵⁹ "O, yüce ve kutludur."

⁶⁰ "Halk hükümdarının dini üzeredir."

eger ma'kâm-ı siyâsetde himâyet ide, lâ-cerem kulûbdan havf u hayâ ref' olup ve eşirrâyı göresün ki zu'afâya neler ide.

Hikâyet

Zamân-ı sâbıkda meger iki pâdişah var idi. Biri mu'âşır ve biri mücâvir ve biri gâyetde zâlim ü câbir ve 'afv-ı cürm ü ha'atada bî-hüner ü kâşır ve biri nihâyetde 'âdil ü halîm ve hîn-i siyâset ü gâzabda kerîm ü selîm idi. Ve bunuñ memleketi ve devleti dâ'im no'kşanda ve hicrânda ve ol zâlimüñ memleketi rif'atde ve refâhiyyetde idi. Bu ma'nâ hilâf-ı hikmet-i ilâhî ve menâfi-i 'adâlet-i pâdişahî görüp, resül gönderüp bunuñ sırrından su'al itdi. Ol da'hi cevâbında bu beytlerüñ ma'nâsın yazup gönderdi:

Terceme Li-mü'ellifihî'l-fakîr

Ra'iyet süri koyun şah çobân
'Adü kurd ve sipâhiler nigehbân

Koyun ol va'kt şaklanur ki çobân
Köpeklerin ide dâ'im hirâsân

Ve ger köpek koyun yirse nihânî
Da'hi artı'k olur kurdun ziyânı

Ağaçlar çünki ço'ğukdan kuruya
Ka'çan bir çiçek ile yaz yirine

Ne deñlü 'adl iderse pâdişahı
Degül nâfi' çü zûlm ide sipâhı

şehün 'adli şu va'ktin kâmil ola
Ki eşirradan ra'iyet sâlim ola

Ve bu řef'at-ı halku'llahuñ bir mücibi da'hi insâniyyetdür ki va'kt-i gâzabda 'afv ve terk-i 'ukûbetdür. Bo'krâ't-ı Hakîm'e insâniyyetten su'al olındukda cevâbında dimişdür ki "Devletde tevâzu' ve kıletde şehâvet ü minnetsiz 'a'at ve kudretde 'afv-ı ha'atâ." Zîrâ ki Hak Te'âlâ buyurur: ﴿وَجَزَاءٌ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا﴾⁶¹ Hâşıl-ı ma'nâ budur ki;

Beyt

اگر مردی احسن إلى من أساء⁶²

بدی را بدی سهل باشد جزا

Pes insâna lâ'ik budur ki mümkün oldu'ğça mücrimlerün cürmini 'afv ide. Mâdâm ki bir fesâda mü'eddî olmaya, tâ ki kulûb-ı nâsda ma'habbeti ziyâde ola ve 'inda'llâh 'âfiler mertebesin bula.

⁶¹ "Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır).", şura Sûresi, 42/40.

⁶² "Kötülüğe kötülükle karşılık vermek kolaydır. Eğer adamlık [istiyorsan o da] kötülük edene iyilik etmektir." | Bu beyit İsmail Hakkı Bursevî'nin *Râhu'l-beyân* adlı tefsirinden iktibas edilmiştir.

Ĥazret-i Resül *şalla'llahu 'aleybi ve sellem*⁶³ buyurur ki “Yevm-i kıyâmetde münâdî nidâ ide ki ‘Her kimüñ ki Allâhu Te‘âlâ üzerinde ĥakkı ola, ĥursun.’ diyü. Ol ĥinde ‘âfilderden evvel kimse ĥurmaya.” Ve bu ‘âfilderüñ Allâhu Te‘âlâ üzerinde ĥakkı oldıgınuñ ma’nâsı budur ki ﴿مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا﴾⁶⁴ muĥtezâsınca on ‘afv miĥdârı ecre müsteĥaĥ olur. Ve eger ‘afv itmeye, ol zılm olan kişi üzerinde on miĥdârı ecr kalur. Dâñâ ki bu ‘afv u ‘ikâb lâ’ik-ı isti‘câl ü şitâb degüldür, tâ ki daĥi ĥavf u recâ terkin idicek münĥatı‘ olmaya ki me’yûs olup fesâd-ı âĥar kılmaya.

Mışrâ‘

إذا يؤس الانسان طال لسانه⁶⁵

Ve mücrimüñ tamâm-ı cürmi ve naşihât [u] ‘itâbla ‘adem-i te’điri ve rücû‘ı tamâm ma’lûm olmayınca ‘uĥûbete iltizâm u iĥdâm kılmaya. Ĥuşûşâ bu zamânda ki mekr [ü] ĥile [85b] ve kizb ü ĥud’a çok ola. Eflâĥûn’a su’âl olındı ki “İnsânda fi’lu’llâha eşbeh fi’l nedür?” Cevâbında “‘Afv u iĥsân.” dimişdür.

Beyt

با دشمن و دوست لطف و احسان⁶⁶

دانی چه بود کمال انسان

Ĥaberde gelmişdür ki bir kişiuñ yâr-ı şâdıkı ve hevâdâr-ı muvâfıkı var idi. Anuñ ba’zı evzâ‘ u ef‘âlınden müteşekkî ve aĥvâl ü aĥvâlınden müte‘ezzî idi. Ol sebebden anuñ intikâmına iĥdâm ve inhidâmına iltizâm itmiş idi. Ĥükkâmdan bir ĥakim ki envâ‘-ı ‘ulûmda mâhir ve envâr-ı ma‘ârifle bâhir idi, aña muĥtâlî‘ olup mücib-i *Naẓm-ı Kerîm* ve *Kelâm-ı Kadîm* ki ﴿فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَحْوَابِكُمْ﴾⁶⁷ ve ﴿وَالصَّلْحُ خَيْرٌ﴾⁶⁸ dir, zâhib oldı. Ve ‘aĥl [u] ĥikmet muĥtezâsınca ol kişiye su’âl kıldı ve didi ki “Ol refik-ı şiddiküñ saña luĥf ile sürüruñ zamâni veyâ ‘unf ile fütüruñ zamâni mı zâ’id ü keğirdür? Ve anuñ iĥsânla in‘âmı mı veyâ esâ’etle ibrâmı mı ġâlib ü ġafirdür?” Ol kişi cevâbında “Zamân-ı sürürüm ekder ve anuñ in‘âm u iĥsânı esâ’et ü ibrâmından evferdür.” diyicek ĥakim-i dâñâ deryâ-yı ĥikmetden bir ĥatre ve ĥürşid-i ma‘rifetden bir zerre izhâr idüp didi ki “Ĥaĥdan ba’id olmaya ki Ĥaĥ *subĥanebu ve te‘âlâ*⁶⁹ aĥlâkıyla ĥulĥlanup ke-mâ ħâle ‘aleybi’s-selâm^{70 71} «تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ تَعَالَى» ﴿مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا﴾⁷² Ve her bir seyri’esin bir ‘add idüp, ﴿وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا﴾⁷³ azı çoġa ġâlib kı lup muĥâbil kılmayasun. Ve şerîfî ĥasîsden ‘âlî kı lup mümâdil kılmayasun. Ve ma’ünet-i ġazabdan ve intikâmdan daĥi ħurtulasun. Niĥe ġazab var ki şâhibini ġazab-ı Ĥaĥĥ’a müsteĥaĥ kı lup, el-‘iyâzen

⁶³ “Allah ona salât ve selam eylesin.”

⁶⁴ “Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır.”, Enam Sûresi, 6/160.

⁶⁵ “Umutsuz insanın dili uzun olur.”

⁶⁶ “Bilir misin nedir kemâl-i insan: Dosta ve düşmana lütuf ve ihsan.” | Bu manzume Sa’di-i Şirâzi’nin *Mev’izet*’sinden iktibas edilmiştir.

⁶⁷ “Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin.”, Hucurat Sûresi, 49/10.

⁶⁸ “Uzlaşmak daha hayırlıdır.”, Nisa Sûresi, 4/128.

⁶⁹ “O, yüce ve her türlü eksiklikten münezzehtir.”

⁷⁰ “[Allah’ın] selamı onun üzerine olsun.”

⁷¹ Hadis-i Şerif, “Allah’ın ahlakıyla ahlaklanın.” (Sühreverdi, Avârif, s.130)

⁷² “Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır.”, Enam Sûresi, 6/160.

⁷³ “Kim de bir kötülük yaparsa, o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır.”, Enam Sûresi, 6/160.

bi'llâhi te'âlâ. Anuñ için dinilmişdir ki ⁷⁴«من أطاع غضبه فقد ضاع دينه وادبه» Ve efvâh-ı nâsda meşhürdur ki;

Beyt

Te'ennî [vü] hilmle 'âķiller gider
Ėazab [u] ta'cille câhiller gider

Ėuřuřâ ihtimâl vardır ki maķřud olan intikâm hâşıl olmayup iftirâķla mehmûm ve belâ-yı iřtiyâķla mağmûm Ėalasan. Nitekim dinilmişdir: ⁷⁵«الندم على العفو أحب من الندم على العقوبت»

Bu sebebdendir ki selâţine⁷⁶ vüzerâ-yı şâhib-re'y ü dür-bîn ve nüdemâ-yı Ėayr-endîş-i suğan-âferîn Ėarîn olmağı vâcib görürler. Tâ ki Ėîn-i Ėazabda neşâ'ih u letâ'if birle Ėazabların tesķin ideler. řüreyĖ bin 'Abdu'llâh eydür: "Benî İsrâ'ilden bir melik olmadı, illâ bilesince bir Ėakîm-i Ėazık ve muĖiķķ-i şadık olurdu. Her bâr ki melik Ėazaba gele, Ėakîm bir mektûb şunardı ki anuñ ba'zında ⁷⁷«أرحم من في الارض يرحمك من» ve ba'zında ⁷⁸«أرض بين الناس بحكم الله تعالى فانه لا يصلح لك إلا ذلك» ve ⁷⁹«اقض بين الناس بحكم الله تعالى فانه لا يصلح لك إلا ذلك» ve ba'zında ⁸⁰«اسكن فلست باله، إنما أنت بشر يوشك أن يأكل بعضك بعضاً، وتصير عن قريب للدود» yazılmış idi ki eger bir mektûbla sâkin olmazsa bir dağı ve bir dağı şunardı, Ėattâ sâkin olunca. Ve Erdeşir bu mektûbları yazdurup Ėavâřřından birine ışmarlamış idi ki dâ'im üzerinde Ėâzır Ėura. Ve Ėîn-i Ėazabda ol mektûbları vâğiden ba'de vâğidin eline vire. Ve bu Ėâ'idenuñ vâzı'ı, ya'nî ibtidâ muğteri'i Melik Tübba'dur. Ve bu Ėazab dağı mağhallinde idi ki ma'lûmdur. Ekderi şümdur. Ve şâhibi melûm u mezmûmdur. Ma'zûr Ėutulmaz, illâ ki marîzden ve müsâfirûn u şâ'imden ola.

Ve 'Ömer bin 'Abdü'l-'Azîz eydür ki "ÜĞ Ėařlet 'alâmet-i sa'âdetdür. Biri bu ki Ėaçan Ėazab itse Ėazab anı ĖaĖdan iğrâc itmeye. Ve Ėaçan râđi olsa rızâ anı bâğıla idĖâl itmeye. Ve Ėaçan Ėâdir olsa 'afv ide. Ve Ėâzret-i 'Alî *kerrema'llâhu vecbehu'l-celîl*⁸¹ Fârs ulularından dâ'im su'al ider idi kim "Mülûk-i Fârs'dan [86a] ziyâde mağmûdü'l-Ėulķ ve marziyyü's-sîret kimdür?" şöyle cevâb virdiler ki "Erdeşir ve Nüřirevân." Ėâzret-i 'Alî *radîya'llâhu 'anhu*⁸² "AĖlâķ-ı Ėamîdeden bunlarda ne Ėulķ Ėâlib idi?" didükde didiler ki "Ėilm ü vağâr." Pes Ėâzret-i 'Alî buyurdu ki "Bu iki nev-âyîndür. Ve 'ulüvv-i himmetüñ netîceleridir."

Ve Ėükemâ-yı mücerribîn dimişlerdür: "Âķil Ėaçan bir kişiyle uğuvvet ü řadâķat ide, lâ-büd gerekdür ki evvelâ anı tecribe için Ėaķıduķda eger tağammül ide, fe-bihâ. Ve illâ, iğtirâz idüp andan Ėâzer kıla."

Beyt

UĞuvvet Ėařdı her bir âdem ile
Degüldür 'âķile Ėüsn-i edebden

⁷⁴ "Öfkesine uyan dinini ve edebini kaybetmiştir."

⁷⁵ "Affetmekten duyulan pişmanlık, cezalandırmaktan duyulan pişmanlıktan iyidir."

⁷⁶ Nüshada burada yer alan "ve" bağlacı sentaks gereği metne alınmadı.

⁷⁷ "Müslümanlara merhamet et, ölümden kork, ahireti düşün."

⁷⁸ "Yerdekilere merhamet et [ki] gökteki [Allah da] sana merhamet etsin."

⁷⁹ "İnsanlar arasında yüce Allah'ın hükmüyle karar ver. şüphesiz ki bu şekilde davranmazsan [Allah] senin işini düzeltmez."

⁸⁰ "Sakin ol, sen bir tanrı değilsin. şüphesiz ki neredeyse birbirlerini yiyecek olan [insanlardan] bir insansın. Yakında kurtĖuk ve toprak olacaksın."

⁸¹ "Allah onun apaÇık yüzünü ak etsin."

⁸² "Allah ondan razı olsun."

Şadâkat kaçdın itdükde gerekdür
Kağıdup şınayasun bir sebebden

Taħammül itmez ise terk idesün
Maħabbet zâ'il olur çün ğazabdan

V'eger şabr ider ise kıymet olmaz
Aña yüz biñ tümen sım ü zehebden

Neşâ'ih-i cündiyyeden biri daħi budur ki ser-leşker olan kişi leşkeri tefâşiliyle her birini ve fazlını ve hünerini ve şecâ'atini ve seħâvetini ve emânetini ve diyânetini hâşılan cemî'-i aħvâlini ve kemâlini bile. Tâ ki vaķt-ı hâcette her birini yirli yirine koyup ve münâsibi münâsibin gözede. Tâ ki bir maħalle bir nâ-maħalli koyup ol daħi bir nâ-ma'ķül iş idüp anuñ sebebiyle 'askere bir haţar u ħalel irişmeye. Zîrâ ki bir leşker bir beden gibidür. Nitekim bir 'uzva bir zaħmet irişe, cemî'-i bedeni marîz olur. Kezâlık 'asker daħi tamâm şahih olmak gerekdür ki her maħal ehlinde ola. Pes gerekdür ki ser-leşker olan, her kişinüñ aħvâlin bile. Ve yirli yirinde kıla. Tâ ki 'asker manşür u muzaffer ola.

Hikâyet

Ser-leşkerden biri ki dört biñ kişinüñ başı idi ve bu dört biñ kişinüñ her birini adıyla ve atıyla ve vilâyetiyle ve sâz u selbiyle ve ħaseb ü nesebiyle ve yoldaşa yoldaşlığıyla ve şan'atıyla ve ħulkıyla ve derece-i şecâ'atiyle ve cümle aħvâliyle tamâmen bilürdi. Fe-li-zâlık her nereye varsa ve her ne 'amele mübâşeret kılsa ve her ne kadar leşkere muķâbil olsa bi-ħikmeti'llâhi te'âlâ ğâlib olurdu. Zîrâ her ħidmeti ve maşlahatı ehline ışmarlardı. Lâ-cerem cemî'-i leşker şihhat[d]e ve aħvâlleri istiķâmetde olurdu. Pes aña muħârebede ve muķâbele vü muķâtelede mu'âdil olmaĝa anuñ miğli bir ciĝerdâr ve şahib-râ ve 'asker-ârâ bir leşker-i muntazamü'l-ħâl ve müttefaķu'l-bâl gerekdür ki her işi ehlinde ve ol kişi maħallinde ola. Fe-heyhât ekđeriyâ devlete zevâl ve umûrına fesâd u đalâl irişdiĝinüñ sebebi ehl ü nâ-ehl ve maħall ü nâ-be-maħal fark olunmayup ve her biri yirli yirinde kılinmaduĝudur.

Beyt

Degül her kişi her bir işüñ ehli
Ve yâħüd her maħal her iş maħalli

Sa'âdet şahibi bilmek gerekdür
Nedür işüñ maħalli kimdür ehli

Degüldür devlete lâ'ik ol âdem
Ki fark itmez maħall [ü] nâ-maħalli

Büzürcmihr eydür ki "Sâsânilerüñ devleti zâ'il olduĝunuñ sebebi bu idi kim 'azîm emri ħakîr kişiyeye ışmarlamışlar idi." Zîrâ dimişlerdür ki ⁸³«زوال الدول باصطناع السفل»

⁸³ "Rezil şahısların istihdam edilmesiyle devletler yok olur."

Terceme

Egerçi sefele-perverdür bu devrân
Gerekdür kim aña uymaya sultân

Ki zîrâ sefele-perver olmak insân
Üzerinden devleti ide gürizân

Ve hükemâ dimişlerdür ki “Biñ ulunuñ ölümi zararından bir denînuñ ulu oldığı zararı ziyâdedür.” Zîrâ Hağ Te‘âlâ her kavmüñ re‘îsini kendülerine ve ‘amellerine göre ider. Ol ulular ölmek hükmu’llâhdur. Ammâ denî kişinuñ ulu yirine bedel olması ‘alâmet-i gâzabu’llâhdur, el-‘iyâzen bi’llâh.

Hikâyet

Beni İsrâ’îl, Allâhu Te‘âlâ’ya münâcât idüp dimişler ki “Yâ İlahî, sen gökde ve biz yirde, pes rızâñı ve gâzabuñı ne vech ile bilelüm? [86b] Ve bu ikiyi birbirinden ne sebeble fark kılalum.” Bârî Te‘âlâ’dan nebîlerine vahy gelmişdür ki “Kağan üzeriñüze e‘izze vü ahÿâr ve kirâm-ı kibârîñuzu müvellâ vü musallağ idem, bilüñ ki sizden râzıyım. Ve kağan ki edânî vü şîğârîñuzu musallağ idem, bilüñ ki tahkîk gâzab itmişümdür.”

Ve Hazret-i ‘Alî’den su‘âl olındı ki “Yâ emîre’l-mü’mînîn, hikmet nedir ki Ebû Bekr ve ‘Ömer’e radîya’llâhu ‘anbumâ⁸⁴ zamân-ı hilâfetlerinde cemî‘-i nâs tâbî‘ ve ma‘îşet zîk iken vâsî‘ oldı? Ve ‘Ođmân Hazretine ve saña ol kadar teba‘iyyet olmadı ve ma‘îşet çarlığı vüs‘at bulmadı?” Hazret-i ‘Alî buyurdılar ki “Anlaruñ ra‘iyyeti benüm miğlüm ve ‘Ođmân miğli idi. Ve benüm ra‘iyyetüm el-yevm sizüñ miđliñüzdür. Lâ-büd bu kadar muhâlefet ü müzâyağa ba‘îd degüldür.”

Hikâyet

Merhûm Tûsî’den Sultânîyye’de müderris iken şâdir olmuş. Meger bir gün şâgirdlerinden biri mevlânâ hużûrında evvel zamân şeyhlerinden birini kadğ u zemm itmiş. Mevlânâya hoş gelmeyüp i‘tizâr itmişler ki “Ol zamânuñ meşâ’ihî Bâyezîd-i Bistâmî ve Cüneyd-i Bağdâdî ve Şeyh Muhyî’d-dîn-i ‘Arabî idi. Ve mollaları dağî İmâm Gazzâlî ve İmâm Fağr-ı Râzî ve Şeyh Ebû ‘Alî idi. Bu zamânuñ ki mollası bizüz, ba‘îd degüldür ki şeyhleri bunlar gibi olalar. Ammâ ol zamânuñ şeyhlerinden göresün ki mollalarından biri sen olasun.”

Nesâ’ih-i cündiyyeden biri dağî budur ki ser-leşker olan kişi ‘Ömer-sîret ola. Ya’nî ahvâl-i ra‘iyyete nâzır u ‘âlim ve agrâz-ı fâsideden ‘ârî vü sâlim ve kabûl-i özrde kâmil ve hükminde câzım ü ‘âdil ve kibr ü ‘ucbdan ve hücbdan mu‘arrâ, vech-i şavâba tâlîb ve zu‘afâya rıfkı ve şefkati gâlib ola. Ve akribâya muhâbâ ve kimse ile bilâ-müceb ezâ itmeye. ‘Ulemâ-yı zamân ve hükemâ-yı Yunân bunuñ üzerine müttefiklerdür ki kağan bir kişi bu ahlâkla mütehallık ola ve keğretde bî-nihâyet ise dağî hîn-i muğâbelede ve vağt-ı muhârebede bi-‘avni’llâhi te‘âlâ yenilüp ve mağhûr u meksûr u mecbûr olmaya.

Hikâyet

Şâpûr-ı Zü’l-eknâf diyâr-ı Rûm’a ‘azm eyleyüp, gelüp tahrib-i bilâd ve katl-i ecnâd itdükde melik-i Rûm su‘âl idüp didi ki “Bu emr ki size müyesser oldı, ümerâ-yı kirâmdan ve mülük-i ‘izâmdan hiç birine müyesser olmadı. Bunuñ sebebinden baña haber virüñ. Eger şöyle ki saltanata müte‘allik ahvâl ise harâca râzî olup muğî‘ olam. Ve illâ, bir gayrı tedârük kılam.” Şâpûr dağî

⁸⁴ “Allah o ikisinden razı olsun.”

cevâbında “Sekiz hâşletden ziyâde ve tecâvüz itmedüm. Sebeb ol oldu.” dedi. “Evvvel budur ki emr ü nehyde bezl itmedüm. Bânî bu kim va‘de ve va‘ide hâlef itmedüm. Bâliδ bu kim ehl-i kifâyeti ve şâhib-i kanâ‘ati vâlî itmedüm. Râbî‘ bu kim ğınâ üzerine oldum. Hevâ üzerine olmadum. Hâmis bu kim darbı nizâm için itdüm, ğazab için itmedüm. Sâdis bu kim kulüb-ı ra‘ıyyete meveddet ü maħabbet ilkâ itdüm. Sâbî‘ bu kim kuvveti ta‘zîm eyledüm. Bâmin bu kim bü'l-fuzûl ü bî-edebi men‘ u te‘dîb itdüm.” Melik-i Rûm bu kelâmları istimâ‘ idicek kabûl idüp hârâca ilzâm oldu.

Neşâ‘ih-i cündiyyeden biri daħi budur ki ulü‘l-emrûñ şâhibleri ve muşâhibleri ve nedimleri ‘âlim ü ‘âkıl ü kâmil ve ehl-i re‘y ü edîb⁸⁵ ve şâhib-tecribe vü hâsîb ola. Ve ğayret ü diyânente me‘lûf ve firâsetle mevşûf ola. Tâ ki zâvâhir-i umûr ma‘zûr u maħşûr olmayup bevâ‘ına şu‘ur u istidlâlî ola ki bu sebebden muşâhib oldukları beğlere vâkı‘ât-ı havâdiδüñ eδkâlî ve nâ‘ibât-ı nevâzilüñ icmâlî vâkı‘ oldığı taħdîrce bunların şoħbeti berekâtıyla ve nuşh [u] pendî kuvvetiyle ziyâde zaħmet virmeyüp sehl ü leyyin görüne. Bu enbiyâ-yı ulü‘l-‘azmüñ sîreti ve selâtin-i zü‘l-fazluñ ‘âdetidür. Ve insânun sâ‘ir hayvânât üzerine şerefi ‘aħlıdur. Ve ‘aħluñ daħi kemâlî tecribe iledür. Ve ehl-i tecribeye muşâhabetledür.

Naẓm-ı ‘Arabiyye

ولكن تمام العقل حسن التجارب⁸⁶

الم تر أن العقل زين لاهله

Terceme

Kişinüñ ‘aħlıdur zeyn-i cemâlî

Tecâribden olur [87a] ‘aħluñ kemâlî

Zîrâ tecribe ‘aħluñ mir‘âtıdır. Ol sebebden ki ⁸⁷«عليكم بأراء الشيوخ» dinilmiştir. Ya‘nî her işde ki müşâvere idesüz, pîrlerün re‘yine mu‘temed ve kavline mu‘tekdad olun. Zîrâ ki ârâ-yı şüyûħ keδret-i tecâribile rûsûħ bulur. Ve ‘âkîller anı sebeb-ı şalâħ u fütür kıılır.

Naẓm

دون الشيوخ ترى في بعضها خلا⁸⁸

إذ الامور بها الاحداث دبرها

Beyt

پیر اندر خشت می بیند همه⁸⁹

آنچ بیند آن جوان در آینه

Terceme

Kaçan kim idesüz bir emre tedbîr

Dürüş kim bulasun bir kâr-dân pîr

⁸⁵ Nûshada “edeb” şeklinde yazılan kelime seci gereği “edîb” olarak metne alındı.

⁸⁶ “Görmez misin ki akıl, sahibi için bir süstür. Ancak akli tamamlayan güzel tecrübelerdir.” | Bu beyit Ebû Ca‘fer Muhammed el-Muntasır-billah’a atfedilmektedir.

⁸⁷ “Size düşen yaşlıların fikirleri[ni göz önünde bulundurmanızdır].”

⁸⁸ “İşler ardında bir felaket çıkıp yaşlılar olmaksızın düzeltmeye çalıştığında onların kimisinde sıkıntılar görürsün.” | Bu beyit Abbâsî dönemi Arap şairlerinden Harîmî’nin *Dîvân*’ından iktibas edilmiştir.

⁸⁹ “Bir gencin aynada gördüğünün bütünü bir yaşlı bir tuğlada görür.” | Bu beyit Mevlânâ’nın *Mesnev*’sinden iktibas edilmiştir. Nûshada görülen imla hataları ilgili eser doğrultusunda tashiħ edilmiştir.

Ki âyîne de gördüğün cüvânun
Görürler puhte pîr ez'âfun anun

Ve gel pîr ol ki şakalın ağarda
Yâhûd yüzi burışa kıazıda kıazda

Belî pîr oldurur kim kâr-dândur
Firâset ehli ehl-i imtihândur

Cüvân oldur ki geçmiş gaflet ile
Özin zeyn itmemiş ehliyyet ile

Neşâ'ih-i cündiyyeden biri dahi şabrdur. Erbab-ı ũkũl ve ricâl-i fuḩũl kıatında bu şabr ğâyet maḩmũd u maḩbũb ve memdũḩ u mergũbdur. Ve ekḩeriyyâ meṩâlib-i dîniyye ve menâfi'-i dũnyeviyye buña menũṩ u merbũṩdur. Ve bu iki maṩlabuñ ḩuřũli ve kıřinũñ anlara vuřũli bununladur. Ve sultânlaruñ ve ḩavâkıñ-i nâmdâr, bel cũmle enbiyâ vũ rũsũl-i Perverdgâr ki mertebe-i 'âliyye varmışlardur, umũr-ı şakıkaya şabr u taḩammũl birledũr. Ve kũtũb-i kıışaş-ı enbiyâ ve tevâriḩ-i ũmerâ buña řâhiddũr. Ve bunuñ fezâ'ili bâbında ve ḩavâřřı beyânında âyât u eḩâdîḩ keḩiredũr. Ekḩer-i nâs aña vâkıf u ḩabirdũr. Ve medâ'ih-i bâbında ve leṩâ'ifi beyânında ebyât u eş'âr bî-ḩadd u bî-řũmârdur. Cũmlesinden biri bu rubâ'îdũr:

Nazm

فكيف إذا ما لم يكن عنه مذهب
مكاره دهر ليس عنهنّ مهرب⁹⁰

أرى الصبر محموداً وعنه مذاهب
هو المهرب المنجي لمن أهدقت به

Terceme

Dökũp ölçdũm niçe çũ çũ cihânı
İdũp kendũmde mi'yâr imtiḩânı

ḩakîkat bildũm ũ hem şöyle buldum
Dıraḩt [u] mîve şabr u kâm-rânî

şu müşkil ğuşşaya maḩlař bulınmaz
Bulur şabr elbet anda şâdmânî

Niçe müşkillere itmiş taḩammũl
şular kim ṩutdılar mũlk-i cihânı

Olur şabr ile her müşkil iş âsân
Ecel ire meger ki olmaz emânı

Pes cũmle-i ricâle, siyyemâ ehl-i ḩarb u ḩarb u kıtâle bu şabr ehemmi-mũḩimmât ve eşref-i şıfâtıdır. Zîrâ ki 'umde-i şıfât-ı cemîle ve zũbde-i cũmle-i fazîle şecâ'atledũr ki şabr anun

⁹⁰ "Sabrın ve ona giden yolların övgũye layık olduğunu dũřũnũrũm. Öyleyken sabra yũnelmeyen bir ũğreti nasıl olabilir! Sabır onu kışatan için bir kurtuluş şiğnağıdır. Dũnyanın sıkıntılarını ondan kaçamaz." | Bu manzume İbn Rũmî'nin *Dîvân*'ından iktibas edilmiştir.

mükemmil ü müte‘ammimidür. Zîrâ bir kişi ki nefsin mehâlike ilkâ ide ve a‘dâ ile iltikâ ide, eger bir ân taḥammüli ‘adûdan ziyâde ola, elbette a‘dâya zafer bulur. Ve şecâ‘ati müdmir olur. Ve rûy-ı rûzgârda nâm u nişânı yâdigâr kalur. Ve illâ, fe-lâ, nitekim qarârûñ firâr üzere fazl-ı şûrisi bir nokḫa iledür. Kezâlik fazl-ı ma‘nevîsi daḫi bir ân şabrda ziyâde iledür.

Hikâyet

Merḫûm u maḡfûr Sultân Murâd Ḥân ‘aleybi’r-rahmetü ve’r-ırdvân⁹¹ Kosova’da serdâr-ı melâ‘în, ya’nî kral-ı la‘în ile muḫâtele vü muḫâbele itdükde ehl-i İslâm’uñ ba‘zı ḥâk-sâr olup ve ba‘zı taḥammüle ḫâkat getürmeyüp, firâr idüp, ‘asker-i İslâm bi’t-tamâm inkisâr u inhizâm şüretin baḡladuḫda merḫûm Sultân Murâd ma‘reke de eḫall-ı kalil âdemiyile ḫalup ve ayrılmak ḫâḫıra ḫuḫûr itdükçe ‘âlem-i âḫiret cânibine nâzır ve Ḥaḫ Te‘âlâ’ya tevekkül idüp ve Ḥaḫ Te‘âlâ’yı ḫâzır bulup ve ‘arşa-i ‘arâşâtda “Ehl-i İslâm ḫullarımı kâfirler bendinde ne için ḫoyup ḫaçduñ?” diyü su‘âl olınacak şermsârlıḫdan yüz kerre şehid olmaḡı evlâ görüp, bir ḫadem ma‘rekeden ayrılmayup, ol ḫadar şabr u taḥammül itmiş ki la‘în-i mezḫûr şarâb-ı gurûrta maḡrûr ve mülâḫaza-i fetḫ u zaferle mesrûr olup cübbe-i şabrı çâk ve merḫûm bi’z-zât me’sûr veyâ maḫtûl veyâ maḫḫûr itmek ḫaşdına “ḫanı Murâd?” diyü merḫûmuñ üzerine at depdükde merḫûmuñ çünki şabrı kâmil idi, ve ḫalbi Ḥaḫḫ’a mu‘âmil idi, müteḡayyir olmadı. Ve ızḫırâb çekmedi. “ḫovuñ, gelsün. ḫanı la‘în?” diyü qarşu ḫırdı. Tamâm yakın geldükde ‘avn-ı ‘inâyet-i Ḥaḫ ve ḡayret-i Mu‘în-i Muḫḫ ile la‘îni atdan aşaḡı yire urdı. Ve ‘asker-i İslâm manşûr u muḫaffer oldı. Sebeb-i zâhiri ol bir sâ‘at şabr u taḥammülden ḡayrı degül idi. ḫâle’llâhu te‘âlâ ⁹² [إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ] [87b] Ve el-‘iyâzen bi’llâh eger merḫûm bir dem taḥammül itmeyüp ḫareket ide idi, İslâm ‘askerine kefer ne iş ide idi. Rûmili, bel Anaḫoli ayak altında gide idi. Ve bunuñ emḡali ḫikâyetler Âl-i ‘Oḡmân’dan ve ḫullarından ve nâmdâr beglerinden ve ḡirçek ḡâzîlerinden ve başı açuḫ ḫoçlarından ve pehlevânlarından niçe kez ḡazâlarda yoldaşlıḫ itmiş ve aḫına ve cenge ḡirmiş, kızbden mu‘arrâ ve mübâlaḡadan münezzeh ü müberrâ, şadâḫatle mevşûf ve şecâ‘atle meşhûr u ma‘rûf âdemîlerinden ve zamânsız mehlekelere ve müdâfa‘atsız müzâyaḫalara ḡirüp ve te‘ennî vü tedbîr ve taḥammül ü taşabbur birle ‘inâyet-i Ḥaḫ’la ‘âḫıbet-i ḫamîdeye zafer bulup ve a‘dâ üzerine manşûr u muḫaffer olduḫlarında ḫikâyetler tamâm istimâ‘ olınmışdur ki ibtidâsı sâmi‘îne dehşet ve intihâsı neşâḫ u meserret virür. Ve ḫulûbdan bunlara ziyâde meveddet ü maḫabbet artar. Ve irâd u imlâ olınsa ikḡâr u imlâle irer.

Ḥâşıl-ı kelâm bu ki ehl-i leşkere vâcibdür ki ecel vâhid idüḡine i‘tikâd ide. Ve Ḥaḫ Te‘âlâ’nuñ taḫḫîrine i‘timâd ide. Ve bu ma‘nâyı ḫaḫıḫat bile ki ecelsiz âdem olmaz. Ve muḫadderden evvel ecel gelmez. Ve geldükden şoñra kimesne mâni‘ olmaz. Ve ma‘rekeye çıḫmak ecel gelmeden câlib olmaz. Ve ḫışn-ı ḫaşîne ḡirmek gelmesini dâfi‘ olmaz.

Faşl Ed‘iye-i Me’düredür

Vaḫtâ ki neşâ‘ih-i cündiyyeden fâriḡ oldum, min ba‘d ed‘iyye-i me’düreye şürü‘ ḫıldum. Ve bu ed‘iyyenüñ şeref-i zâtı-çün mücerred ḫarbe ve ‘askere maḫşûş olmayup cemî‘i murâdâta ‘umûmı ve şümûli için bunu müstaḫil bir faşl itdüm. Ve evvelâ ‘adûya muḫâbele ḫininde her kişiye vâcibdür ki altışer kerre Süre-i ḫadr’i oḫuyup altı cihetine işâret ideler. Be-ḡâyet mücerreddür. Ve nâfi‘ ve ḫazâyı ve belâyı mâni‘ ü dâfi‘dür. Ve bir avuç ḫoḫrak alup ve şıḫ-ı niyyetle ve ḫulûş-ı i‘tikâd

⁹¹ “[Allah’ın] rahmeti ve memnuniyeti onun üzerine olsun.”

⁹² “Sabredenlere mükafatları elbette hesapsız olarak verilir.”, Zümer Süresi, 39/10.

Ve Hâzret-i Resûl *şalla'llahu 'aleyhi ve sellemden*¹⁰³ Enes bin Mâlik rivayet ider ki “Her kim bir vartaya düşse hiç hâlâşa mecâl olmasa bu du‘âyı okuya: *بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا*»¹⁰⁴ Ve Hâzret-i Resûl'den menkûldür. Bir kişi ki bu âyeti yüz kerre okuya, elbette hâcetine irişe. Âyet budur: *وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا ۙ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ ۗ إِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا*¹⁰⁵ Şeyh Necmü'd-din el-Kübrâ, Hâzret-i Hızr'a buluşup teberrük taleb itdükde Hızr *'aleyhi's-selâm*¹⁰⁶ “Bu beyti benden aşhâbuña teberrük ilet. Her kişi kim sefere ‘azm ide ve bu beyti okuya, bi-‘avni’llâhi te‘âlâ ol kişi şihhat u selâmet birle maqşûdına irişe. Ve şihhatle yine maqâmına yitişe. Beyt budur:

Beyt

حيث اتجهتم ساعدتكم سلامةً
ويرعاكم الرحمن من كل جانب¹⁰⁷

Hâtime Te‘abî-i Harbiyyededür

Evvel bir muqaddime söyleyelüm. Ba‘dehu maqşûda şürü‘ eyleyelüm. Muqaddime budur ki mezheb-i hakim üzere her emr icâbsız ve icâb isti‘dâdsız ve isti‘dâd esbâbsız olmaz. Ve mezheb-i manşûr u muhtâr üzerine ki mezheb-i ehl-i sünnet ve cema‘atdur, egerçi kim cemî‘i eşyâ emr-i Fa‘âlün Bi-mâ Yeşâ’dan bilâ-icâb şudür bulur. Ve ef‘âl-i ‘ibâduñ, bel muhtakâ esbâb-ı isti‘dâduñ cereyanı umürda daħl ü te‘diri yokdur. Lâkin ‘âdetu’llâh bunuñ üzerine cāridür ki her şey’ esbâb-ı zâhirisi üzerine halk ide. Pes hâl her demde mezhebce vâcibdür ki bir emre şürü‘ olinsa esbâb-ı zâhire tahşilinde takşir ü tekâsül ve tehāvün ü teğâfül olunmaya ki “Eger irâdet-i Haq var ise bu emr vücûda gelür. Ve eger yoğ-ısa sa‘y u cid ne fâ‘ide.” dinilmeye ki bu söz ‘uqalâ katında gâyet ‘azîm hatâdur. Zîrâ dimişlerdür ki *«إِيَّاكَ وَالْكَسَلَ، فَإِنَّهُ مَجْلِبُ الْعَبُوسِ وَلِبُوسِ ذِي الْبُيُوسِ وَمَا اسْتَشَارَ الْعَسَلَ*»¹⁰⁸ من اختار الكسل

Nazm

Her kişi kim ihtiyâr ide kesel
‘Ömr bâğından yimeye bir ‘asel

Sen anı âdem yirine şaymağıl
Gāv daħi yirine şayarsañ maħal

Kişi sa‘y ile kemâle irişür
Sa‘y kılmayanlar olur mübtezel

Sa‘y u himmet itmeyen maqşûdına
Lâ’ik-ı devlet degüldür mâ-ħaşal

¹⁰³ “Allah ona salât ve selam eylesin.”

¹⁰⁴ “Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla. Güç ve kuvvet, sadece yüce ve büyük olan Allah’ın yardımıyla elde edilir. Ey lütfu bol [olan] Allah’ım, beni gizli lütfunla olgunlaştır.”

¹⁰⁵ “Kim Allah’a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar. Onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah, her şeye bir ölçü koymuştur.”, Talak Sûresi, 65/2-3.

¹⁰⁶ “[Allah’ın] selamı onun üzerine olsun.”

¹⁰⁷ “Rahman [olan Allah] her nereye yönelerseniz sizi selametle desteklesin ve her tarafta muhafaza eylesin.”

¹⁰⁸ “Tembellikten sakın. Şüphesiz ki o uğursuzluğu, ümitsizliğe bürünmeyi celb eder. Tembelliği seçen balı elde edemez.”

Hikâyet

İskender-i Zü'l-karneyn ki az zamânda çok memâlike mâlik ve devletinde niçe a'dâ hâlik oldu, ve bu kadar devlet-i 'uzmâya vâsil ve bu derecede saltanat-ı 'ulyâ aña hâşıl oldu, sebebinden su'âl olındukda şöyle cevâb buyurdılar ki “Bugün muhtâc olduğım emri tekâsül idüp yarına kıomadum. Ve aşdikâyâ ihşân u şefkat ve a'dâya müdârâ vü istimâlet itdüm. Bu umür sebab-i zâhir bunlara münhaşırdur. Bunlardan gayrı degüldür.”

Hikâyet

Mervân bin Muhammed ki âhîr-i ümerâ-yı Benî Ümeyye idi, Haķ *subhanehu ve te'ala*¹⁰⁹ aña âbâ vü ecdâdınıñ tâc u tahtın ve mülk ü mâl ü bahtın müyesser kılmış iken niçe yıllar devlet ü saltanatda olmış iken umüründe [88b] muķařır u müsâhil olup ve tedârük-i mâ-lâ-büddinde fâriğ ü gâfil olmağla ahvâl-i ra'ıyyete nâzır olmayup ve 'askerinüñ nizâmına ve memleketüñ intizâmına mübâşir olmadığı sebebden âhîrî'l-emr devlet ü sa'âdet yüz döndürüp üzerine a'dâ gâlib oldu. Ve her tarafından zühür u hücum kıldı. Lâ-cerem kendi ihmâline nedâmet idüp aşhâbına ve ehibbâsına istimâlet itmege başladı. Ammâ çünkü bî-vaķt idi, müfid olmadı. Her vech ile sū'-i hâline ve ol devlet-i mâder-zâduñ zevâline ve havf-ı helâk cânibine ve telef-i mâl ü mülk [ü] menâline nâzır olup def' ü tedârükünden 'âciz ü kâşır olduğu sebebden âh u efgân idüp ağlardı. Mesbel nâm bir muķarreb âdemi var idi ki toğrı yâr-ı kadîmi ve hidmetkâr-ı nedîmi idi. Ve kılet-i tedbîr umüründe ve keğret-i ferâğ ve gâflet-i gurûrından dâ'imâ naşihatkâr ve 'itâbdâr idi. Ammâ hiç naşihatın tutmaz idi. Ve hiç mâl fikrin itmez idi. Nařihat itdükçe gâh sögerdi ve gâh hışm idüp dögerdi. Ol hâlet zâ'il olduķda gurûr mestligi ayıldıķda gelüp, üzerine girüp, mezbûr Mervân'ı bu hâlinde görüp haşın hişâbla ve gâliş 'itâbla didi ki “Her kiři ki azı kıoya çoğalınca ve za'ifi kıuvvet bulınca ve küçüğü kıoya ululanınca ve mahfiyi kıoya zühür bulınca lâ-cerem anuñ başına gelecek bunuñ emđali belâ ve âh u figân u bükâdur.”

Ma'lûmdur ki her emr esbâb-ı zâhiresine merbûť ve řerâ'itına menûťdur. Lâ-cerem huşuşıyla harb u kıtâl ve ceng ü cidâlün mahşuş esbâbı ve řerâ'itı vardur ki anuñ ri'âyetiyle şihhat bulur. Ve gâh olur ki gayr-ı mütevaķķa' umür-ı garîbe zâhir olur ki aña te'âbi-ı harbiyye dirler. Zamân-ı sâbıkda erbâb-ı 'uķül-i râciha ve aşhâb-ı 'ulüm-ı râsiha kıatında bunuñ 'ilmi gâyet 'itibârda ve nihâyet iştühârda idi. Hattâ enbiyâ '*aleyhimi's-selâm*¹¹⁰ cenglerde bunuñ ri'âyet iderler idi. Haķ Te'âlâ Tâlüt'a 'ilm virdigine minnet idüp ¹¹¹﴿وَرَأَاهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ﴾ didiginüñ tefsîrinde ba'zı müfessirîn dimişlerdür ki “Ol 'ilmüñ ba'zı 'ilm-i harb idi ki anuñ sebebiyle Tâlüt, Câlüt'a gâlib olup kıahr u kıatl itmiş idi. Ve hükemâ-yı Yunan dağı ol 'ilm ile 'âmiller ve aña mu'tebirler idi. Anuñ sebebiyle bir leşkeri gâlib ve bir leşkeri mağlûb iderler idi. Ve her bir 'ilmüñ muķâbelesinde ba'zı 'imler var idi ki anı def' idüp idrini men' ider idi.

Hikâyet

Diyâr-ı Mağrib'de ve zamân-ı sâbıkda 'asker-i İslâm her bâr ki gazâyâ varup, leşker-i küffâra muķâbil olup muķâteleye řürü' olına idi, küffâr içinden bir keşiş çıkup, bir eline top ve bir eline çevgân alup, meydâna girüp, bu topı ol çevgânla urup leşker-i İslâm'dan yaña tahrik iderdi. Bi-hikmeti'llâhi te'âlâ kâfir leşkeri gâlib ü kıahir olup İslâm leşkeri mağlûb u münkesir olurdu. Bir niçe def'a bu vâķı'ayı müşâhede itdiler. 'Ulemâ-yı İslâm dağı bunuñ tedârükünde bu 'ilmi važ' itdiler.

¹⁰⁹ “O, yüce ve her türlü eksiklikten münezzehtir.”

¹¹⁰ “[Allah'ın] selâmı onların üzerine olsun.”

¹¹¹ “Onun bilgisini ve gücünü artırdı.”, Bakara Süresi, 2/247.

Def'a-i uhrâda yine leşker-i İslâm küffâra muqâbil oldu. 'Âdet-i me'lûf üzere keşîş-i pelid top [u] çevgânla meydâna geldi. Bu niyyete ki yine topı ura, 'asker-i İslâm'ı yirinden ayıra. Bi-ğudreti'llâhi te'âlâ kendüyi unıtdı. Ve koldan kuvvet zâ'il olup gitdi. Topı urmağa mecâli kalmadı. Ve ne oldığını bilmedi. Ve 'asker-i İslâm gâlib oldu. Ve fetih u zafer sürürıyla gönüller tldı. Ve ol kadar gâzâlar kıldılar ki ol sevâbıkda olan inhizâmlara ez'âf-ı muzâ'af cezâlar oldu. Ve bu hikâyetüñ şıdkı diyâr-ı Mağrib'de tevâtürle ma'lûm u mübeyyen ve müsellemler ü mu'ayyendür. Ve egerçi 'acib ü garîbdür, ammâ ma'kûle karîbdür. Zîrâ mahfi degüldür ki Hâk *subhânehu* [89a] ve te'âlâ¹¹² eşyâda havâşş u menâfi' kômışdur ki ol eşyâyı isti'mâl idüp ve 'ameline iştigâl olındukda ol havâşş müteretteb olur. Ve niçe fâ'ideler kıılır. Medelâ esmâ vü hüruf u âyât ve tılısmât u eşkâl ü a'dâd-ı nârencât gibi her birinüñ üzerine hâşşalarınıñ terettübi lâzımdur. Ve bi-hasbi'l-'âde tahallüfinüñ imtinâ'ına 'aql câzımdür. Lâkin bunların niçe şerâ'ıtı vardır ki ri'âyeti vâcibdür. Ve idrler ri'âyeti vaqtinde müterettibdür. Ve nitekim eşyâya havâşş lâzımdur. Kezâlik ol şerâ'ıtıñ ri'âyeti dahî irâdetu'llâh ile mütelâzımdur. Ve bir emrde ki Hâk Te'âlâ'nıñ irâdeti müte'allik olmuş ola, 'azâ'imden ve tema'imden her ne kim kaşd olına, bî-kuşur şerâ'ıtıyla müyesser ü muvaffak olur. Ve ol meşrûf tamâm şihhat bulur. Ve ol maflüb olan emri dahî vücûda gelür. Ve eger irâdetu'llâh ol emrüñ vücûdına müte'allik olmaya, havâşş u tılısmâtdan her ne kaşd olına, ve şerâ'ıtıñ tahşilinde ve tekmilinde ne kadar ki sa'y u ictihâd u ihtiyâf kılına, müfid olmayup, elbette bir haţâ vü halel irişüp ol şerâ'ıt tamâm mer'î olmaz. Ve ol maflüb vücûda gelmez. Pes imdi, zinhâr eger ba'zı umür zühür bulmaya ve idri müterettib olmaya, 'âkil olan gerekdür ki i'tikâdına halel ve fütür u zelev getürmeye. Ve çünkü fi'l-hakıka umürüñ cereyanı irâdetu'llâhdan hâric olmadı ve irâdetu'llâh müte'allik olmadığı emrde havâşş u tılısmâtuñ ba'zı şerâ'ıtına halel irişdiği sebebden idri müfid olmadığı 'ulemâ-yı İslâm'ıñ tecribesiyle ma'lûmları oldu ise nev'-i 'ibâdeti muta'zamın olmayan a'mâlden fâriğ olup kısım-ı 'ibâdetden olına, muқтаşır u muqayyed oldılar. Medelâ ki vefka ve esmâya ve ed'ıye-i me'düreye ve âyât u süre-i Kur'anıyye'ye. Ve nitekim Hâzret-i Resûlu'llâh şalla'llahu 'aleyhi ve sellemden¹¹³ ve aşhâb-ı kirâmdan radıya'llahu 'anhum ecma'inden¹¹⁴ dahî mervî olan ve sevâbıkda meşrû olan dahî bunlardır.

Temmet en-Neşâ'ihü'l-cündıyye bi-'avni'llâhi'l-meliki'l-eğadiyye 'an yedi efkari 'ibâdu'llâh ve ahkari halku'llâh el-Hâc Mehmed 'Âdil İbn el-Hâc Ahmed el-med'uv bi-Kefevî-zâde gaferu'llâhu lehu ve li-vâlideyhi ve li-cemî'i'l-mü'minîn ve'l-mü'minât fi'l-yevmi's-selh min şehri Şaferi'l-hayr sene demân ve mi'eteyn ve elf.

هر که خواند دعا طمع دارم

زانکه من بنده گنه کارم¹¹⁵

¹¹² "O, yüce ve her türlü eksiklikten münezzehtir."

¹¹³ "Allah ona salât ve selam eylesin."

¹¹⁴ "Allah onların hepsinden razı olsun."

¹¹⁵ "Ben günahkâr kul için dua eden herkesin duasına tamahkarım."

SONUÇ

Klasik Türk edebiyatının önemli metin türlerinden biri nasihatnâmelerdir. Türk edebiyatının meşhur kitapları arasında yer alan pek çok nasihatnâme vardır. Haklarında pek çok çalışma yapılan bu kitapların yanı sıra yazma eser kütüphanelerinde, henüz gün yüzüne çıkmamış nasihatnâmeler de bulunmaktadır. Araştırmacılar tarafından son dönemde pek çok nasihatnâme örneği tespit edilip ilim âlemiyle paylaşılmıştır. Sultan I. Abdülhamid döneminde Ermenek, Baalbek, Şorba ve Payas kadılığı yapmış Kefevîzâde Mehmed Âdil Efendi'nin *Nesâih-i Cündiyye*'si bu tarz bir eserdir. *Nesâih-i Cündiyye*, Kefevîzâde Mehmed Âdil'in temellük edip kendisine ait şiirleri kaydettiği Ankara Milli Kütüphane 06 Hk 3752 numarada kayıtlı mecmuada yer almaktadır. Yazımı 1208 yılı Safer ayının son gününde (6 Ekim 1793) tamamlanmıştır. Askerî nasihatnâme türüne girmektedir. Orduya mensup bir kişinin devletin, ordunun ve halkın selamet, dirlik ve düzeni için uyması gereken öğütler içermektedir. Müellifi, nasihatlerini somutlaştırmak ve anlatımı süslemek için âyet-i kerîme, hadîs-i şerîf, Arapça, Farsça ve Türkçe manzumeler ile kelamıkıbarlardan yararlanmıştır. Kelamıkıbarlar içerisinde en çok Hz. Ali'nin vecizelerine yer vermiştir. İslam tarihinin meşhur lider, âlim ve şairlerinin hikâye, manzume ve özlü sözlerinden alıntılar yapmıştır. Arapça ve Farsça iktibasları nazmen Türkçeye tercüme etmiştir. Askerlere sır saklamak, devlet yöneticilerini sevmek, cömertlik, takva sahibi olmak, maiyetindekileri tanımak, Hz. Ömer karakterli olmak, bilgili ve akıllı danışmanlar istihdam etmek ve sabırlı olmak öğütlerini vermiştir. Savaş esnasında okunması gereken duaları da bildirmiştir. *Nesâih-i Cündiyye*'nin dili ağır, üslubu süslüdür. Dil varlığının ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça kelimelerden örülü olması dilini ağır kılmıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe manzum ve mensur iktibaslar, seci ve uzun cümleler üslubunu tumturaklı hâle getirmiştir. *Nesâih-i Cündiyye* çok sayıda Türkçe arkaik kelime ve ek ihtiva etmesi yönüyle 18. yüzyıl Osmanlı Türkçesi dil çalışmaları için önemli veriler sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Ak, Murat (2018). "Osmanlı'nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihat-nâme: Maksûd-ı Nasihat". *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* Cilt IV Sayı 2: 165-170.

Ak, Murat Ak (2018). *Osmanlı'nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihat-nâme: Maksûd-ı Nasihat*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Alper, Kadir (2014). "Türk Nasihat Geleneğinden Bir Örnek: Risale-i Pend-i Âşıkân". *Turkish Studies Volume* 9/5: 211-232.

Altınova, Mehmet (2021). "Müellifi Bilinmeyen Bir Nasihatnâme: Nasihat ve İbret Mine'd-dünyâ". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* Cilt 7, Sayı 2 Bahar: 220-242.

Ay, Kerem (2018). *Bir Nasihatnâme Örneği Olarak Ali b. Mahmud'un Umûr-ı Ahvâl-i Sefer Adlı Eseri: Tahlil ve Metin*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.

Aydoğın, Tuğba (2011). "Bektaşî Şairi Âşık Sıdkî Baba'nın Nasihatnâmesi". *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt 9, Sayı 2: 290-302.

Aykanat, Timuçin (2017). "Pendnâme-i Za'îfi". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 60: 95-112.

Başçetin, Mustafa Yasin ve Kolcu, Yasemin (2020). "Osmanlı Nasihat-Nâme geleneğinin son halkalarından biri: Mehmed Necmeddîn'in Pend-i Necmeddîn isimli manzûm nasihat-nâmesi". *Turkish Studies Volume* 15/2: 753-791.

Belen, Maksut (2011). "XVI. Yüzyıl Nasihatnâmelerinden Seçkin Bir Örnek: Hızır'nın Âb-ı Hayât Mesnevisi". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* XI/1 Yaz: 99-106.

Benli, Şeyma (2020). "Dört Dörtlük Öğütler: Dört Sayısı Üzerine Kurulmuş Türkçe Mensur Nasihatnâmelerin Mukayesesi ve Kâtip Ali Efendi'nin Pendnâmesi". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* C. 4 S. 4: 1069-1092.

Birlik, Dilek (2001). *Bâlî'nin Bahru'n-nasayih'i (Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Ceyhan, Âdem (2020). "Harputlu Ömer Naîm'nin İslâmî Bilgi ve Öğüt Veren Bir Nasihatnâmesi: Manzûme-i Naîmiyye". *ESTAD Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* C. 3 S. 2: 381-486.

Ceyhan, Âdem (2021). "Harputlu Yusuf Şükri'nin Nesâyih(Nasihatlar)'ı –Günümüz Türkçesiyle-" *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* Cilt 7, Sayı 3: 577-621.

Ceyhan, Âdem ve Yılmaz, Hasan (2021). "Harîmî'nin Kaside Şeklinde Bir Nasihatnâmesi: Kasîde-i Levâyih-i Nesâyih". *MECMUA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* Yıl 6 Sayı 12: 1-23.

Ceyhan, Âdem, Aydoğın, Tuğba, Cırcır Hilal (2015). "Harputlu Yûsuf Şükri'nin Nesâyih (Nasihatlar)i", *Sûfi Araştırmaları*, Kış 2016, C. 7, Sayı 13: 1-46.

Çakır, Mustafa Sefa (2020). "Osmanlı'nın Son Dönem Âlimlerinden Harputlu Ömer Na'imî Efendi ve Manzûme-i Na'imîyye Adlı Nasihatnâmesi". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 7/18: 265-291.

Çınar, Bekir (2014). "Mantikî'nin Nasihatnâme'si". *TÜBAR XXXV Bahar*: 85-98.

Delice, Gönül (2016). "Pend-nâme-i Askerî". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* Cilt 2, Sayı 3 Yaz: 113-128.

Dikmen, Melek ve Çetin, Kamile (2015). "Oğula Hitaben Yazılmış Bir Nasihatnâme: Harputlu Ömer Naim ve Manzume-i Na'imîyyesi". *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu, Elazığ 14-16 Mayıs 2015 Bildiriler Kitabı*: 423-437.

Donuk, Suat (2022). "Kefevî-zâde Mehmed Âdil, Mecmuası ve Şiirleri". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* Cilt 8, Sayı 2 Bahar: 1604-1641.

Efe, Zahide. "ÂDİL". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/adil> [erişim tarihi: 22.02.2022].

Ekinci, Ramazan (2012). "16. Asırda Yazılmış Mensur Bir Nasihatnâme: Abdülkerim bin Mehmed'in Nesâyihü'l-ebrâr'". *Turkish Studies* Volume 7/2 Spring: 423-441.

Gündoğdu, Ebubekir (1997). *Divan-ı Salih Çelebi ve Dürer-i Nesayih Tenkidli Metin-İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

İmamoğlu, Fatma (2018). *Muhammed Zahrî Efendi'nin Miftâh-ı Pend Adlı Eseri ve Osmanlı Dönemi Pendname Geleneği İçerisindeki Yeri (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Kanar, Mehmet (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.

Karasu, Büşra (2022). "Beşiktaşlı Yahya Efendi Adına Kayıtlı Manzum Bir Nasihatnâme". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* Cilt 9, Sayı 23 Mart: 1-18.

Kaya Yiğit, Bilge (2015). "Süleyman Penâhî'nin Nasihatnâmesi". *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt 2 Sayı 3: 105-133.

Kaya, İbrahim (2010). "Kemal Paşazade'nin Pendname'si". *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt 7 Sayı 2: 65-79.

Kiremitçi, Ferdi (2009). *Muhammed Şerîfî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eğitim Anlayışı ve Pend-i Gülistan Adlı Eseri (İnceleme- Tenkitli Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Kiremitçi, Ferdi (2017). "Klasik Türk Edebiyatı Manzum Nasihatnâme Geleneğinin Son Hacimli Örneği: Muhammed Şerîfî ve Pend-i Gülistan Mesnevisi". *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi* Cilt 8 Sayı 19: 176-206.

Koyuncu, Zeynep (2017). *Hakkânî'nin Manzume-i Nasaih Ala Meşrebi't-tasavvuf Adlı Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin- Sadeleştirme)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Kuru, Esra (2014). “Şeyh Ahmed İlahî ve Pend-nâme’si”. *Turkish Studies* Volume 9/9: 771-784.

Kutlar Oğuz, Fatma Sabiha. “ÂDİL, Şâh Tahmâsb, Şâh Tahmâs”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.
<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/adil-sah-tahmasb-sah-tahmas> [erişim tarihi: 18.08.2022].

Mehmet, Arslan (1994). *Pendnâme-i Zarîfî*. Sivas: Dilek Matbaacılık.

Mermutlu, M. Sait (1996). *Ahmed Mürşidî'nin Pendnâmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi.

Mermutlu, M. Sait (2012). *Diyarbakırlı Ahmed Mürşidî Pendnâme*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Özyurt, Salih (2021). “Revânî'nin Câmîü'n-nesayih'i”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 70: 225-243.

Özyurt, Salih (2021). *Revânî'nin Câmîü'n-nesayih Adlı Eserinin Terminolojik İncelemesi (İnceleme-Metin)*.
Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Pala, İskender, “Nasihatnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nasihatnâme> [erişim tarihi: 18.08.2022].

Parlakkılıç Mucan, Ayşe (2020). *Türk İslam Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler ve Uralı Yakub Oğlu Hüseyin'in Miftâh-ı Cennet'i*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Pehlivan, Elif (2001). *Nasihat-nâme Şeyh Eşref b. Ahmed*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Sona, Fatih (2017). “Çerkeşşeyhi-zâde Muhammed Tevfik Efendî'nin Nasihatnâmesi” *Çankırı'nın Manevi Mimarları Sempozyum Bildirileri*. Çankırı: Yenigün Yayıncılık.

Sönmez, Faruk (2021). “Hayriyye ve Lutfiyye Tesirinde Yazılmış Bir Mesnevi: Kilisli Hâmî'nin Nasihat-nâme'si”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/1 Haziran: 104-121.

Söylemez, Hasan (2020). *Hüsrev-zâde Ömer Sabrî'nin Nasihat-nâmesi (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Topal, Yakup (2000). “Pendnâmeler ve Ahmed Zarîfî Baba'nın Pendnâmesi”. *EKEV Akademi Dergisi* Cilt 2, Sayı 3 Kasım: 129-137.

Tuğluk, Mehmet Emin (2018). “Kâdirî Muhyiddin ve Manzum Nasihat-nâmesi”. *Sosyal Bilimler Dergisi* Yıl 5 Sayı 25 Temmuz: 577-608.

Tuman, Mehmet Nâil (2001). *Tuhfe-i Nâilî*. (hzl.) Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı. Ankara: Bizim Büro Yayınları.

Türkyılmaz, Yunus (2009). *Kemalpaşazâde'nin Nesâih Adlı Eserinin Transkribi ve Felsefi Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Uğur, Ahmet (2022). “Ofllu Bilal Efendî'nin Manzum Nasihatnâmesi”. *Edebi Eleştiri Dergisi* Cilt 6, Sayı 1: 152-170.

Ünver, İsmail (2008). “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”. *Turkish Studies* Volume 3/6 Fall: 1-46.

Yalçınkaya, Mehmet Akif (2019). "16.Yüzyıla Ait Mensur Bir Nasihatnâme: Za'îffî'nin Kitâb-ı Sabru'l-Mesâyib'i". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* C. 3 S. 1: 104-119.

Yeniterzi, Emine (2013). "Nasihat-nâme-i Sâfi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* Sayı 10: 425-446.

Yıldız, Alim (2002). "İbrahim Gülşenî'nin Pendnâmesi". *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı XVI İzmir: 57-95.

Yıldız, Alim (2015). "Şemseddin Sivasî'nin Bilinmeyen Bir Eseri: Pendnâme". *ERDEM Dergisi* 69: 101-112.

KLASİK TÜRK ŞAİRLERİNİN DİVANLARINDA FESAHAT VE BELAGAT KAVRAMLARI*

The Concepts of Fesahat and Rhetoric In The Dîvâns of Classical Turkish Poets

Murat KEKLİK¹

Yusuf VURAN²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, muratkeklik@yyu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8579-772X.

² Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yvurann@gmail.com, orcid.org/0000-0001-6644-6716.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 15.06.2022

Kabul/Accepted: 20.10.2022

DOI:10.20322/littera.1131303

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk Şiiri, kavram, terim, belagat, fesahat.

ÖZ

Klasik Türk edebiyatı estetik, biçim ve ifade açısından birtakım usul ya da kurallara sıkı sıkıya bağlıdır. Bu usul ya da kuralların başında belagat ve fesahat kuralları gelmektedir. Belagat, lafız ile mananın en güzel şekilde uyumudur. Tek tek lafızlarla değil metin ve cümlelerdeki lafızların birlikteliği ile ilgilenir. Belagat için öncelikli şart olan fesahat ise sözün doğru, açık ve kolay anlaşılır olmasını konu alır. Klasik Türk şiiri, belagat ilminin konusu olan pek çok sanat ve üslup özelliğini, tekniğini barındırır. Bununla birlikte klasik Türk şairleri genellikle şiir sanatı hakkındaki görüşlerini belirtirken veya şiirlerine ve şairliklerine övgüde bulunurken doğrudan ya da dolaylı olarak belagat ve dâhilindeki kavrama ilişkin düşüncelerini de ifade etmiş, konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Şairlerin konuyla ilgili şiirlerinde yer verdikleri başlıca kavram ve terimler: belagat, fesahat, meani, beyan disiplinleri ve bu disiplinlere ait kavramlar ile kimi söz sanatlarına ait kavramlardır. Şairlerin belagatle ilişkin kavramlara yaklaşımları klasik Türk şiiri estetiğinin anlaşılması ve şiirlerin incelenmesi açısından önem arz etmektedir. Öte yandan şairlerin şiirlerinde yer verdiği kavramlara yaklaşımları kavramın daha iyi anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Çalışmada fesahat ve belagat disiplinlerine ait başlıca kavramlar divanlardan taranarak şairler tarafından bu kavramların algılanış biçimleri hakkında ipuçlarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Şairlerin belagat kavramlarına yaklaşımlarının genelde belagat kitaplarında belirtilen kurallara paralel olmakla birlikte bazen de genel yaklaşımdan farklılıklar ortaya koyduğu görülmüştür.

ABSTRACT

Classical Turkish literature is strictly bound to some procedures and rules in terms of aesthetics, form and expression. At the beginning of these procedures and rules are the rules of eloquence and eloquence. Rhetoric is the harmony of wording and meaning in the best way. It is not concerned with individual words, but the unity of the words in the text and sentences and the meaning they express. Fluency, which is the primary condition for eloquence, is about the correct, clear and easy-to-understand words. Classical Turkish poetry contains many artistic and stylistic features and techniques, which are the subject of rhetoric. However, while classical Turkish poets generally expressed their views on the art of poetry or praised their poems and poetry, they also directly and indirectly expressed their thoughts on rhetoric and the concept within it, and made evaluations on the subject. The main concepts and terms that the poets include in their poems on the subject are: rhetoric, fluency, meani, the disciplines of declaration and the concepts of these disciplines and the concepts of some rhetoric. The poets' approaches to the concepts of rhetoric are important in terms of

* Araştırmanın birinci ve sorumlu yazarı araştırmanın planlanması, verilerin toplanması ve analizi süreçlerine; araştırmanın ikinci yazarı yazın taraması, tartışma ve bulgular bölümlerine katkı sağlamıştır.

understanding the aesthetics of classical Turkish poetry and examining the poems. On the other hand, the approaches of the poets to the concepts in their poems contribute to the understanding of the qualities of the concept. In the study, the main concepts of fluency and rhetoric disciplines were scanned from the divans and it was tried to reach the clues about the perception of these concepts by the poets. It has been observed that the approaches of the poets to the concepts of rhetoric are generally parallel to the rules specified in the rhetoric books, but sometimes they differ from the general approach.

Atıf/Citation: Keklik, M., Vuran, Y. (2022). "Klasik Türk Şairlerinin Divanlarında Fesahat ve Belağat Kavramları", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 975-995.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Murat KEKLİK, muratkeklik@yyu.edu.tr, Yusuf VURAN, yvurann@gmail.com

GİRİŞ

Türk edebiyatının en geniş devrini kapsayan klasik Türk edebiyatı ağırlıklı olarak bir şiir edebiyatıdır. Klasik Türk şiiri estetik, biçim, söyleyiş, söz varlığı açısından birtakım kurallara sıkı sıkıya bağlıdır. Bu kuralların büyük bir çoğunluğu, şiiri bir fen olarak kabul eden gelenek tarafından usta çırak ilişkisi içinde öğrenilmiş, nazire ve meşk tekniği ile nesilden nesile aktarılmıştır. Bu çerçevede Osmanlı şairleri şiir sanatının öğreniminde *tetebbu*, *mütâlaa* ve *ezber* yoluyla teorik bilgileri edinirken talim, taklit ve tercüme gibi tekniklerle de şiir yeteneklerini geliştirmişlerdir (Kurnaz, 2007: 1). Sıkı ve disiplinli bir eğitim alan Klasik Türk şairleri medrese ve saray kültürünün yanı sıra halk kültürüne de sıkı sıkıya bağlı toplum hayatının içinde olan kişilerdir. Başta dinî ilimler olmak üzere mitolojiden halk inanışlarına; astronomiden tıbbı, eşya bilgisinden mutfak kültürüne; hat sanatına ilişkin kavramlardan savaş tabirlerine kadar çevrelerinde gözlemledikleri veya bilgisini edindikleri hemen her konuya şiirlerinde yer vermişlerdir. Bu itibarla çok iyi bildikleri şiir sanatının kavramlarını da eserlerine konu ederek bir şairin ve eserin sahip olması gereken niteliklere değinmişlerdir.

Sünbül-zâde Vehbî, şiir sanatında ilmin önemini vurguladığı kasidesinde gazel yazmak isteyenlerin, "leyte şî'rî" yani ince bilgi içeren şiiri yazmak istiyorlarsa ilme çalışmaları gerektiğini, ilim ve şiirin aynı anlama geldiğini, akıllı şairle cahil şairin bir olamayacağını, şairliğe heves edenlerin kelimenin manasındaki inceliği bilmesi için meaniyi, teşbih, istiare gibi sanatları iyice öğrenmesi gerektiğini ifade eder:

Tâlib-i nazm-ı gazel 'ilme çalışsın evvel
Leyte şî'r deyü eylerse temennâ-yı sühan

'İlm ü şî'r ikisi ma'nâda mürâdifler iken
Bir midir şâ'ir-i nâdân ile dâ'nâ-yı sühan

Evvelâ 'ilm-i ma'ânide mahâret lâzım
Bilmege nükte-yi serbesteyi ma'nâ-yı sühan

İsti'ârât u kinâyât u hakikatle mecâz
Dâ'imâ olmadadır cârî-yi mecrâ-yı sühan

Ahsen-i sûret-i vech-i şebahi bilmeyicek
Neye teşbih olunur vech-i dil-ârâ-yı sühan (Sünbülzâde Vehbî, K. 64/25-29)

Bu çalışmada Klasik Türk şairlerinin edindikleri edebî ve ilmî eğitim çerçevesinde belagat ve fesahat kavramlarına dair görüşleri ve bu kavramları ele alış biçimleri üzerinde durulmuştur. Böylece Klasik Türk şiirinin genel estetik beklentisi içerisinde bu kavramların şairler tarafından algılanışını belirlemek amaçlanmıştır. Aynı zamanda şairlerin fesahat ve belagat kavramlarına yaklaşımlarını ortaya koymak bu kavramların daha iyi anlaşılmasına katkı sunacaktır. Çalışma hazırlanırken önceden belirlenen başlıca fesahat ve belagat kavramları Klasik Türk şairlerinin divanlarında taranmış ve bulunan beyit örnekleri anlam olarak sınıflandırılmıştır. Yaklaşık olarak aynı anlamı ifade eden beyitlerden birkaçı makalede örneklendirilmiştir. Çalışmanın amacına katkı sunmayan beyit örnekleri kapsam dışında bırakılmıştır.

Klasik Türk edebiyatında yazılan eserlerin belagat çerçevesinde taşınması gereken nitelikler, ifade biçimi, üslup seçimi gibi konulardaki yaklaşımlar çeşitli kaynaklarda görülebilmektedir. Bu kaynakların başlıcaları; tezkireler, şairlerin divanlarının dibacelerinde belirttikleri görüşler, çeşitli mesnevilerde yer alan ifadeler; tarih, edebiyat tarihi ya da belagat kitaplarında yer alan bilgiler olarak sıralanabilir (Bilkan, 1986: 11). Tezkirelerde edebî eleştiri kapsamında şiirle ilgili çoğunlukla *ilîm, selâmet, istikâmet, müstakîm, nâzik, zarîf, şûh, çâlâk, küşâde, muhayyel, musanna', muğlak, rûşen, bî-mesâlib, bîme'âyib, kem-yâb, pervîn-simât, pür-nükât, lafz-ı bigâne, terceme, tetebbu', tıraş, tazmin, iktibas, tavr-ı sâbık, hayâlât, belâgat-şî'âr, beliğ, bezle-gûne, bî-tekellûf, dakîk, dil-cûy, dilgüşâ, engîz, fasih, fesâhat-şî'âr, garrâ, güşâde halâvet, hâlet, hâss, hâyide, hem-vâr, hoş-âyende, hoş-tab'-âne, ibdâ, ihtirâ, işret-engiz, latîf...* gibi nitelemeler kullanılmıştır (Tökel, 2003: 15-17).

Yine tezkire sahipleri iyi bir şiirin taşınması gereken özellikleri eserlerinin ön sözlerinde belirtmişlerdir. Latîfî'ye göre iyi bir şair, el değmemiş fikirler üretmeli, kendine has hayallere sahip olmalı ve mümkün olduğunca taklitten uzak durup daha önce söylenmiş olan mazmunları bile kendi orijinal söylemi ile ortaya koymalıdır (Macit, 1993: 7). Riyazi de aynı şekilde tezkiresinde orijinal söylem, yeni mana ve hayal üzerinde durmuştur (İsen, 1985: 49).

Öte yandan bazı divan dibacelerinde iyi şiirin özellikleri övülmüştür. Özellikle Lâmîi Çelebi'nin yazdığı dibacede şiir sanatının faziletleri açıklanmış, ayet veya hadislerle şiirin önemi üzerinde durulmuştur (Burmaoğlu, 1983: 45-83).

Klasik Türk şairleri eserlerinde iyi bir şiirin nasıl olması gerektiği ile ilgili yaklaşımlarını belirtmişlerdir. Bu yaklaşımlar, çoğunlukla şairlerin kendi eserlerini övmeleri, diğer şairlerin şiir dilini ve üslubunu eleştirmeleri veya güzel şiir söyleme konusunda rekabet etmeleri gibi vesilelerle ortaya çıkmıştır. Gazellerin özellikle makta beyitlerinde bu tarz kullanımların örnekleri en erken devirlerden itibaren sıkça görülmektedir. Şairlerin kendi sanatlarını övmek amacıyla dile getirdikleri şiirlerde ve beyitlerde klasik edebiyattaki şiir anlayışı hakkında bilgi edinmek mümkündür. Örneğin 17. yüzyıl şairi Nefî, aşağıdaki beyitlerinde şiir telakkisine yer verir. Şaire göre şiir rahat bir söyleyişe sahip olmalıdır. Bu tarz bir söyleyiş, Allah vergisi olarak kabul edilir. Şair, fikri ilhamla destekler, yedi gezegen Dimişik kılıcından yapılmış bile olsa fikir oku kaza oku gibi onun üzerinden geçer:

Minnet Allâha ki vermiş o kadar istidâd
Nazm için eylemezin tabıma zûr u ibrâm

(Nefî, K. 50/47)

Eylesem her ne zaman fikre azîmet erişir
Gûşuma zezeme-i zeng-i berîd-i ilhâm (Nef'î, K. 50/48)

Nâvek-i fikrim eder tîr-i kazâ gibi güzer
Olsa pûlâd-ı Dımışkî'den eğer heft ecrâm (Nef'î, K. 50/49)

Nef'î, düşünce gücü ve hayal yeteneğinin birleşmesiyle devrin nükteşinası olmuştur:

Zûr-ı endîşe vü âsâr-ı hayâlimdir eden
Neydüğün nükteşinâsân-ı zamâne ilâm (Nef'î, K. 50/50)

Şairin dili ok gibi olmalıdır. Yani hedefine varmalı ve keskin olmalıdır. Nef'î'nin sahip olduğu bu özellikler onu güzel sözler söyleyen şairler arasında ileri taşımış ve Rüstem ile Sam'ı dahi imrendirmiştir:

Tîg-i sertîz-i zebânım o kadar keskindir
Ki dü nîm olur anı ansa dil-i Rüstem ü Sâm (Nef'î, K. 50/53)

Şair, mazmunları bir cevhere benzetir. Bilindiği üzere cevheri çıkarıp ortaya koymak türlü çabalar ve arayışlar gerektirmektedir. "Ses ve söz unsurlarıyla şiirin lafzı bir hazine odası kabul edilecek olursa, şiirin mana, murat ve mazmunlarını o odanın gizli bölümlerinde saklı bulunan mücevherat saymak mümkündür. Bu teşbih çerçevesinde, hazinenin en değerli cevheri mazmundur." (Dağlar, 2017: 50). Şairin ortaya koyduğu mazmunlar da işitenleri nazende kılar. Aynı zamanda sözlerin lezzeti ile konuşanların ağız tatlanır:

Sâmia gevher-i mazmûnum ile nâzende
Nâtıka lezzet-i güftârim ile şîrîn kâm (Nef'î, K. 50/58)

Nef'î'ye göre şiir sanatında fikirler etkili bir dil kullanımı ile iletilebilir:

Ederin kuvvet-i kudsiyye-i efkârım ile
Cünd-i ervâh-ı ricâl-i süheni istihdâm (Nef'î, K. 50/64)

Şair aşağıdaki beyitlerde kendi şiirinin az sözle çok şey anlattığının ve etkili bir silah olduğunun altını çizer.

Şâir-i nâdiregûyum ne desem hisse çıkar
Düşman ü dostâ bî-tevriye vü bî-ihâm (Nef'î, K. 50/67)

Verir dostâ bir harf ile tevkî-i kabûl
Ederim düşmanı bir nokta ile şöhre-i âm (Nef'î, K. 50/68)

17. yüzyıldan itibaren klasik Türk şairleri klasik üslubu esas almakla birlikte birtakım yeni arayışlar içerisine girmişlerdir. Sebki Hindî üslubunun getirdiği kapalılık, mana çeşitliliği, uzun terkipler, sözü kısaltan sanatlara başvurulması, süslü ve ağır bir dil kullanılması gibi özellikler ya da mahallileşme akımı çerçevesinde gündelik hayatın unsurlarının şiire dâhil olması, yeni fikirler, hayaller ve ifade biçimlerinin ortaya çıkması ve dilde sadeleşme çabaları bu tür arayışların sonucu olarak belirmiştir.

1. Klasik Türk Şairlerinin Divanlarında Belagat ve Fesahat Kavramları

Osmanlı şairleri şahsi üslup sahibi olmakla birlikte fesahat ve belagat kurallarına sıkı sıkıya bağlıdır. Bu bağlamda Klasik Türk şiirinin genel estetik beklentisi çerçevesinde *tenâfürü'l- hurûf*, *garabet*, *ta'kîd*, *selâset*, *meânî*, *tahsîs/kasır*, *îcâz*, *itnâb*, *haşiv*, *beyân*, *hakikat*, *mecaz*, *kinaye*, *teşbih*, *istiare*, *bedî'*, *tenasüp*, *leff ü neşr*, *tevriye*, *hüsni talil*, *cinas*, *iktibas*, *tazmin*, *telmih*, *sihr-i helâl* *sihr-i helâl* gibi fesahat ve belagat kavramlarıyla ilgili çeşitli görüşlere yer vermişlerdir. Şairler, şiirlerinde bu kavram ve terimlere, çoğunlukla kendilerini övmek veya mazmun oluşturmak amacı ile yer verse de getirdikleri yorumlar kayda değerdir. Diğer taraftan şairler, bu kavramları şiirlerinde meramlarını anlatmak için bir malzeme olarak da kullanmışlardır.

1.1. Fesahat

Belagatla ilgili yapılan çalışmalarda belagatla birlikte anılan kavramların başında “Fesahat” gelmektedir. “Fesahat, kelimelerin telaffuzunun akıcı olup kulağa hoş gelmesi, manasının da açık olması” (Saraç, 2019: 37) şeklinde tanımlanmaktadır. Belagat konusunda eserleri bulunan yazarlar, fesahat kavramına yaklaşırken birbirlerinden farklı tutumlar sergilemektedirler. Pek çok yazar belagatla fesahat kavramlarını anlam veya işlev olarak bir tutarken bir kısım yazar ise bu iki kavram arasındaki ince farklılıkların altını çizmiştir. Örneğin Cahiz (ö. 868), iki kavram arasında belirgin bir fark göremezken Kazvînî (ö. 1283) ise “fesâhat ve belâgat kavramlarının sıfatı oldukları şeye göre farklılık göstermesini göz önüne alır ve bunların genel bir tanımını yapmaktan sakınarak sıfatı oldukları şeye göre değişen tanımlarını ortaya koyar.” (Şensoy, 2007: 28). “Fesahat önceleri *belâgat*, *beyân* ve *berâat* kelimeleriyle eş anlamlı olarak “güzel ve etkili söz” manasında kullanılırken daha sonra lafız güzelliğine fesahat; mana güzelliğine belâgat, berâat ve beyân denilmeye başlanmıştır.” (Çuhadar, 1995: 423). Bayram, 16. yüzyıl klasik Türk şiirinde fesahat kelimesinin en çok birlikte bulunduğu kelimeleri şu şekilde sıralar: *deryâ-yı fesâhat*, *gûy-ı fesâhat*, *lisân-ı fesâhat*, *şükûh-ı fesâhat*, *fen-i fesâhat*, *fasîhü'l-makâl*, *şi'r-i fasîh*, *kelimât-ı fesâhat-simâ* (2004: 60).

Muhibbî, bir denize benzettiği fesahatten inci gibi manalar bulup şiirini zarif ve güzel hâle getirdiğini belirtir. Saraç'ın tanımında vurguladığı fesahatle mana derinliği ve söz güzelliği ilişkisine bu beyit güzel bir örnektir:

Dilâ gavvâs olup çünkü *fesâhat* bahrına taldum
Bulup dürler gibi ma'nî şî'rüm âbdâr itdüm (Muhibbî, G. 2363/4)

Hisâlî, fesahatın kişiye özgü olduğunu, gönül ehlinin kullandığı vezinler aynı olsa da anlatımın kişiden kişiye farklılıklar gösterdiğini belirtir:

Benzemez her şâ'irün nazm-ı Hisâlîye sözi
Vezni-i tab'-ı ehl-i dil birdür *fesâhat* bir degül (Hisâlî, G. 272/5)

16. yüzyıl şairlerinden Ulvî, fesahati yeni bir tarz ve üslup anlamına gelecek şekilde kullandığı beytinde eskilerden daha farklı ve yeni bir şiir tarzına sahip olduğunu ve bu tarzın kendi zamanında daha çok beğenildiğini dile getirir:

Fesâhat şöyledür şimdi k'olupdur başka dil peydâ

'Aceb mi sözlerüm olursa elfâz-ı selefden yeg (Ulvî, G. 400/4)

Klasik Türk şiirinde fesahat sahipleri genellikle tûtî (papağan) ile ilişkilendirilir. Tûtî benzetmesi klasik şiirde güzel sözler söyleyen ve akıcı konuşan kişiler için kullanılan bir nitelemedir. Tûtî ahengi ve anlamıyla insanları etkileyen şiirler söyleyen şairlerin sembolüdür (Güler, 2014: 63). Said Giray, fesahati şekerle benzetir. Güzel sözler söyleyen kalemin yazı yazarken parmaklar arasında kırırdayışlarını, konuşmaya alıştırlırken tûtî kuşuna şeker verilmesi gibi düşünür:

Şeker-bâş-ı fesâhatdür Sa'îdâ kilik-i hoş-gûyun

Ki gûyâ tûtî-i şîrîn-makâle iktidâ eyler (Said Giray, G. 98/52-9)

Belağat kaynaklarında fesahatı bozan bazı kusurlara değinilir. Hatip Kazvîni bu kusurları kelimedeki, kelimede ve mütekellimde fesahatı bozan kusurlar olarak üç başlık altında kategorileştirir: Kazvîniye göre kelimedeki fesahatı bozan kusurlar, kelimedeki benzer seslerin kulağı tırmalayacak şekilde bir araya gelmesini ifade eden *tenâfürü'l-hurûf*; kelimenin dil kurallarına aykırı olarak kullanılmasından kaynaklanan *muhalefetü'l-kıyas*; anlamı açık olmayan veya sık kullanılmayan kelimelerin bir arada bulunmasından kaynaklanan kusurlar ise *garâbet* olarak nitelendirilir (Tanyıldız, 2007:735).

Nâbî, halk içinde doğru sözlere fesatlık içeren sözler katılmazsa halkın birbirinden nefret edip kaçmayacağını ifade ettiği beytinde harflerin uyumsuzluğunu tanımlayan fesahat kavramlarından *tenâfürü'l-hurûf* ve *tenâfürü'l-kelimât* kavramlarını hatırlatır. Nifak içeren sözler doğru kelimede yer alması halinde bütüne (halk) zarar verdiği gibi güzel bir metinde de uyumsuz kelime veya sözlerin bir arada bulunması bütüne (metine) zarar vermektedir:

Tenâfür itmez idi halk içinde böyle zuhûr

Makâl-i sîdka hurûf-ı nifâkı katmasalar (Nâbî, G. 206/2)

Seyyid Vehbî, Damat İbrahim Paşa'nın sözü *garâbetten* kurtardığını ve söze sevimlik kattığını vurgular. Belağat kitaplarının *garâbet* terimi için kullandıkları *vahşî* tabirine de beytinde yer veren Vehbî, lafızların gösterdikleri anlam ve göndermelerle değer ve zariflik kazandığına beytinde işaret eder:

Ol gelmeyecek lafz-ı kerem olmadı me'nûs

Bir vahşî kelâm idi *garâbet* var içinde (Seyyid Vehbî, K. 51/23)

Kimi şairler belağatla ilgili kaynakların aksine *garâbeti* şiirde bir kusur olarak görmemiş; aksine mana derinliğinin söze güzelliğe ve ahenk kattığını ifade etmiştir. Nâilî'ye göre, şiirinde *garâbet* olmazsa asıl o zaman nazmı garip hâle gelir. Çünkü Onun şiirindeki lafızlar *garâbet* barındırmasıyla tanınır. O da bu durumun alışılmadık ve tuhaf olduğunun farkındadır. Zira kendisi de *garîbdür* lafzıyla üslubunun olağan bir üslup olmadığını ifade eder. Nâilî'nin aşağıdaki beytinde ifade ettiği görüş takipçisi olduğu *sebk-i hindi* üslubu da göz önüne alındığında daha bir anlam kazanır:

Garâbet olmasa ma'nâda Nâ'ilî nazmun

Garîbdür bu ki elfâzî âşînâ düşmez (Nâ'ilî, G. 149/6)

Nesîb Dede, sözü anlam bakımından güzelleştirenin garabet olduğunu, sade sözlerle etkileyici anlamların ortaya konulamayacağını ifade ettiği beytinde anlam bakımından kapalılığı güzel sözün bir gereği olarak görür:

Garâbet olmayıcak reng ü rûy-ı ma'nâda
Kelâma hüsn virür mi 'ibâret-i sâde (Nesîb Dede, G. 162/1)

Kazvîni, fesahati kelimada bozan kusurları cümle düzeninde nahiv kurallarına uyulmaması anlamında *za'fû'l- te'lif*; bir cümlede aynı kelimelerin kullanılmasından kaynaklanan kusur anlamında *tenâfûrû'l- kelimât*; ibarenin mana veya lafız bakımından anlaşılabilir bir şekilde düzenlenmesini *ta'kid* olarak isimlendirir (Sheriff, 2015:135).

Sözün manayı karşılayamaması anlamına gelen *ta'kid* kelimesinin karşılığı için Türkçede *düğümleme* ve *ikizleme* terimleri önerilmektedir (Güneş, 2016: 806). Oysaki yüzyıllar öncesinde klasik dönem şairlerinin şiirlerinde *düğümleme* tabirinin *ukde* şeklinde geçtiği görülmektedir. *Ukde*, *düğüm* anlamına gelmekle birlikte mecazen çözülmesi zor durumlar karşılığında da kullanılır (<http://lugatim.com>). *Ukde* kelimesinden türeyen *ta'kidin* şiiri âdeta bir *düğüm* haline getiren ve akıcılığı bozan bir kusur olduğunu Nefî aşağıdaki beytinde ifade eder. Nefî, zarif ve akıcı şiirinde *ta'kid* bulunmamasını korkusuz gönlünde kin ve kıskançlıktan eser olmamasına bağlar:

Ukde-i reşk ü hased yok dil-i bî-bâkümde
Olmasa nazm-ı selfisümde 'aceb mi *ta'kid* (Nefî, K. 54/43)

İştikak ve tenasüp sanatlarının *mû-be-mû*, *mûy-şikâfân*, *'ukde*, *mu'akkad*, *ta'kid* kavramlarıyla ustaca sergilendiği aşağıdaki beyitte şair: "*Sevgilinin iç içe geçmiş saçlarında düğüm üzerine düğümler bulunmasaydı kılı kırk yaranlar onu çözerlerdi*" derken *ta'kid* kavramının belirsizlik ve müphemiyet yönüne işarette bulunur:

Mû-be-mû mûy-şikâfân anı hall eyler idi
Olmasa 'ukde-i zülfünde mu'akkad *ta'kid* (Ahmedî Yârî, G. 54/4)

Konuşan ile ilgili kusurlar, hatibin hangi ses veya kelimeyi nerede kullanacağını yeterince bilmemesinden kaynaklanır. Konuyla ilgili selasetin önemine dikkat çeken Saraç aşağıdaki tespitte bulunur:

"Bazı kelimelerin sesleri tok ve kalındır; tabak, kazâ, tîğ, hitabet gibi. Bazı kelimelerin sesleri ise ince ve naziktir; gül, semen-bû, serv-i nâz gibi. İlk söylediğimiz gruba giren kelimelere elfâz-ı cezele denir ve bu kelimelerden oluşan söz metin olarak adlandırılır. Diğer gruba giren kelimelere ise elfâz-ı rakîka adı verilir ve böyle bir söz latif olarak adlandırılır. Selis bir ifade elfâz-ı rakîkadan oluşabileceği gibi elfâzı cezeleden de oluşabilir. Önemli olan bu kelimelerin konuya uygun, söyleyişi kolay ve birbiriyle uyumlu olmasıdır. Fesâhat sahibi mütekellim, yani konuşan yazan kelimeleri bu açıdan seçerek cümlelerini oluşturur." (2019: 41)

Gerek kelimedede gerekse kelimada fesahati bozan kusurlardan arınmış şiir söyleyebilen bir şair, selaset sahibidir. Selaset sahibi kişi, açık ve akıcı konuşurken seçtiği kelime ve cümleleri karşısındakinin anlayacağı bir şekilde ifade eder. Bağdatlı Rûhî'ye göre selis bir ifade, pâk bir tabiat, huy ve karakterin eseridir. Dolayısıyla selaset, Allah vergisi bir yetenektir:

Tutmuşuz mümtâzlık semtin gazel tarzında biz

Tab'ı pâk ile *selâset* bahsin itsek kâdirüz (Bağdatlı Rûhî, G. 185/8)

Şairler selaseti bir akarsu olarak görürken selasetin temizlik ve akıcılık yönüne işaret ederler:

Necâtî bahr-ı eş'ârun nedendür pür-güher bu hod

Letâfetde selâsetde hemânâ bir akar sudur (Necâtî Bey, G. 191/7)

Tâze tâze gülleri açılmada seyf ü şitâ

Bâg-ı tab'ında *selâset* nehr-i cârîdür müdâm (Bağdatlı Rûhî, K. 34/35)

Bursalı Rahmî ancak selasetle güzel bir üslup sahibi olunabileceğinin halk arasında yaygın bir kanı olduğunu dile getirirken Enderunlu Hasan Yâver'e göre, ilim tahsiliyle karakterin düzelmesi mümkün olmayacağı gibi şiir de terimlerle latif ve değerli hâle gelmez.

Gazelde Rahmiyâ la'liyle yârün ruhların yâd it

Dimişlerdür *selâsetle* olur hüsn-i edâdan haz (Bursalı Rahmî, G. 106/5)

Mustalah sözler ile şî're halâvet gelmez

Tab'a tahsîl-i 'ulûm ile *selâset* gelmez (Yâver, G. 78/1)

1.2. Belagat

Belagat kelimesi sözlükte, "ulaşmak, bir şeyin son noktasına varmak, bir şeye erişmek, olgunlaşmak" manalarını ifade eden "belaga" kökünden gelmektedir. Bir ilim olarak ise belagat hakkında pek çok tanımlama yapılmıştır. Cahiz'e göre Belagat, "*Lafızla mananın güzellikte birbiriyle yarışması, yani manadan önce lafzın kulağa, lafızdan önce de mananın zihne süratle ulaşmasıdır*" (Cahiz'den akt. Şensoy, 2007: 38).

Manastırlı Mehmet Rifat belagati tanımlarken söz, ses ve etkileycilik üzerinde durur:

"*Fesahat-ı lisana riayet şartıyla; lafzı, mukteza-i zahir ile icab-ı hale mutabık kılarak, mana-i vahidi, turuk-i muhte'life ile irad etmek ve tenasüb-i kelimat ile tecavüb-i karatı gözeterek, sem' ve kal be mülayim ve hoş gelecek vechile kelamı terkib eylemek usul ve kavaidini havi olan malumat-ı edebiyeye umumen belagat tesmiye olunur.*" (1308: 11).

16. yüzyıl klasik Türk şiirinde belagat lafzıyla oluşturulan terkipler şu şekilde sıralanabilir: *Belîğü'l-kirâm, cevâhir-i belâgat, evc-i belâgat, çeşme-i belâgat, bülbül-i bâğ-ı belâgat, belâgat bâğ, ser-rişte-i belâgat-güftâr, nahl-i meyve-dâr-ı belâgat, zebân-ı belâgat, kemâl-i belâgat, erkân-ı bülegâ, gürûh-ı bülegâ, 'ilm-i belâgat, fen-i belâgat, belâgat kuşu* (Bayram, 2004: 60).

Klasik Türk şairleri kendi şiirlerini överken belagat tabirini beyitlerine konu ederler. Derzizâde Ulvî, mürettep divan sahibi olmakla övünürken kendisini belagat ülkesinin şahı olarak niteler. Aynı zamanda beyitleri fasih olduğu için de kendisi nazım ve belagatin padişahıdır.

İklîm-i belâgatde şehen-şâh-ı zamânem

Dîvân-ı müretteb ki benüm var kimün var (Ulvi, G. 155/6)

Benem ol *pâdişeh-i nazm u belâgat* 'Ulvî
Beytümün her biri destümde *fesâhat kılıcı* (Ulvî, G. 791/5)

Belâgat bir müsabaka meydanıdır, belâgat meydanında herkesin tıynetini ortaya çıkar, liyakat sahibi olanlarla olmayanlar hemen ayırt edilir:

Bir göremeyüz ehl ile nâ-ehli cihânda
Meydân-ı belâgatde kemâl ehli seçilse (Ulvî, G. 655/4)

Belâgatin ahenkten yoksun olamayacağı Hüdâyî-i Kadîm'in aşağıdaki beytinde ifade edilmektedir. Kendisini belâgat bağının bülbül olarak nitelendiren şair, karga gürültüsünden ahenk beklenemeyeceğini dile getirir:

Ben *Hüdâyî-i bülbül-i bâğ-ı belâgatim*
Âheng olur mı gulgul-ı zâğ u zугan bana (Hüdâyî-i Kadim, G. 5/6)

Mezâkî, kendisini belâgat pazarının tüccarı olarak niteler. Onun sözleri fesahat ehlinin *Dürrettü't-Tâc* (Kutbüddîn Şîrâzî'nin müzik teorisi üzerine yazdığı eseri)'dir. Mezâkî, şairliğini methederken belâgatin ahenkle olan sıkı bağlantısını ortaya koymuş olur:

Benüm ol *h'âce-i bâzâr-ı belâgat* ki müdâm
Dürrettü't-tâc-ı kelâm-ı füsehâdur sühanüm (Mezâkî, G. 296/3)

Klasik Türk şairlerine göre belâgat; şairin türlü cevherler bulduğu bir deniz, erkek aslanların mesken edindiği bir kule, sultanlarının sefere çıktığı bir taht, sevgilinin güzelliklerini anlatan bülbül, Anka gibi eşi benzeri bulunmayan şairin Kaf dağı, fesahat merdiveninden çıkılan bir köşk, üzerinde şairin mum yaktığı bir burç, bülbül tabiatlı şairin içinde bulunduğu bahçe, şairin göğsünden kaynağını alan cevher, Hüma kuşu, şairin parlak şiiriyle fethettiği bir memleket, akarsuların aktığı bir şehir, hüner nağmeleri çalan bir kanundur:

Behiştî dürlü cevherler getürdün rişte-i nazma
Meger gavvâs-ı 'ışk olup *belâgat bahrına* taldun (Behiştî, G. 293/59)

Behiştî i'tikâdum bu senünle niçe urur yok
Belâgat kulesin mesken idinmiş şîr-i nerlerde (Behiştî, G. 487/5)

Belâgat tahtınun sultânları bir bir sefer kıldı
Cülûs itdi Behiştî şimdi anlarun mekânına (Behiştî, G. 493/5)

Belâgat bülbülü olup okursin ol gülün vasfın
Gülistân safhası gibi Behiştî yüzün olsun ak (Behiştî, G. 250/5)

Belâgat Kâfınun 'ankâsıdur ma'dûmdur misli
Cihâni beyza-veş altına almışdur per-i şi'rüm (Zâtî, 940/3)

'Aceb mi Zâtiyâ rengin olursa şâhid-i nazmun
Belâgat kasrına çıkdı fesâhat nerdbânından (Zâtî, 1053/5)

Fesâhat dürci içre cem' kıldum

Belâgat burcı üzre şem' kıldum

(Kara Fazlî, Nazm 7/2)

Belâgat bâg [u] râgı içre tab'-ı bülbül-i Rahmî

Lebün vasf eyleyüp rengîn-edâlarla beyân itmiş

(Bursalı Rahmî, 103/5)

Sînem ey Rûhî belâgat gevherinün kânıdur

Gam degül yersem felekden günde yüz bin tîşe ben

(Bağdatlı Rûhî, G. 835/5)

Bâkî suhanda sana bugün hem-cenâh yok

Tab'-ı bülendün evc-i belâgat hümâsıdur

(Bâkî, G. 80/5)

Salup şemşîr-i nazm-ı âbdârı dehre

Bâkî-veş belâgat kışverin ey pâdişâh-ı kâm-yâb açdum

(Bâkî, G. 320/5)

İki âb-ı revândur şî'r ile inşâ-yı pâkîzem

Fesâhatla belâgat semtine cârî cihân üzre

(Ferrî, K. 7/43)

Şimdi kânûn-ı belâgatda Sa'îdâ var ise

Nagme-ârâ-yı hüner kilik-i suhan-pîrâdadur

(Said Giray, G. 51/8)

1.2.1. Meânî

Meânî, konuşan veya dinleyicileri etkileyen durumları göz önünde bulundurarak sözün ya da kelamın yerinde kullanılmasının ve cümlenin dil kuralları çerçevesinde uğradığı değişikliklerden behseden belagat ilmidir (Saraç, 2019: 53). Kazvîni, meani ilminin, Arap lafzının muktezây-ı hâle mutabık durumlarını incelediğini belirtir. Şairler tarafından fazlaca önemsenen me'ânînin önemini vurgulayan Esrar Dede bu ilmi bilmeden şiir yazarları küçümsemiştir:

Sarf u nahiv me'ânî bilmez reh-i nihânî

Etme bana beyânı dîvâne-râ kalem nîst

(Esrar Dede, G. 29/8)

Meanî ilminin beyan ilmiyle iç içe olduğunu, sade sözlerin meanî demek olmadığını Ulvî aşağıdaki beytinde ifade eder. Ona göre aşk sırlarla dolu, derinlikli bir ilimdir; aşk ilmi sade sözlerle ifade edilmez, aşkı anlatmanın yolu beyan ve meanî ilimlerini çok iyi bilmekten geçer:

'İşk fennini beyân eyle me'ânî söyle

Sâde elfâz okıyup fazlunı 'arz etme fakîh

(Ulvî, G. 702/3)

Belagatin me'ânî bölümünün başlıca kavramları olarak *tahsîs/kasır*, *îcâz*, *itnâb* ve *haşivi* sayabiliriz. Tahsîs ya da kasır, bir niteliğe sadece belirli bir kişi veya grubun sahip olabileceğini ya da bir fiili ancak bir kişi veya grubun yapabileceği anlamına gelmektedir. Bu tarz bir anlatım ancak, sadece vb. bağlaçlarla yapılabileceği gibi ifadenin uygun bir şekilde kullanımı ile de gerçekleştirilebilmektedir.

Vechî, muhatabını belagatla övemeyeceğini, çünkü hamd etmeyi fesahat yoluyla gerçekleştirmede kendisinin de eksik kaldığını vurgular. Şair, böylece kasır kelimesini hem eksiklik anlamında hem de tahsîs anlamında tevriyeli kullanır:

Nice yazam 'acabâ medhi *belâgatla* sana
Kâsırum eylemegi hamdi *fasâhatla* sana (Vechî, G. 1/1)

“İcâz, sözü kısaltmak anlamına gelmektedir. Bu kısaltma bazen herkesçe malum olan bir sözü veya ibareyi söylememe şeklinde yapılabildiği gibi bir kelimeye birden fazla anlam verilerek de yapılabilmektedir. İtnâb ise sözü uzatmak anlamına gelmektedir. Gerek icâz gerekse itnâb kullanıldığı duruma göre istenen bir durum olabileceği gibi bir kusur olarak da görülebilir. Bu tür kullanımların kusur veya maharet olup olmaması muktezâ-yı hâle tabidir” (Saraç 2019: 79-82). Örneğin sözü anlaşılmayacak kadar kısaltmak da kusur olarak görülmektedir. Ancak Klasik Türk şairleri çoğunlukla icâzı bir maharet olarak görürken itnâbı ise bir kusur saymışlardır:

İtme tafsîl ki müsta'ceb-i tasdî'dür ol
Sözde matlûbdur iy Fazlî bilürsin *icâz* (Kara Fazlî, K. 21/33)

Duâyile sözü hatm idelim zîrâ hakîkatte
Sözün gevher olursa yegdir *itnâbından icâzı* (Nef'î, K. 22/39)

Nedret, cinas ve ihamın ne demek olduğunun *icâz*, *itnâb* ve *mecâzın* anlamının öğrenildikten sonra kavranılacağı vurgular:

Fehm eyleyüp *icâzla itnâb u mecâzı*
Bildik ne imiş *ma'nî-i tecnîs ü hem ihâm* (Nedret, Terkib-i bent 1/21)

Me'ânî bahsinde yer alan diğer bir kavram olan *haşiv* ise sözü gereksiz yere uzatmak anlamına gelir. Haşiv, şairler tarafından her koşulda kaçınılması gereken bir kusur olarak sayılmıştır:

Haşv olan eş'ârda olmaz *selâset* Rûhiyâ
Şâ'ir oldur kim şî'rinde hüsn-i irtibât (Bağdatlı Rûhî, G. 566/5)

Ko tasdî'î yeter vakt-i du'âdur Kâmiyâ şimdi
Ne *haşv* olsun kelâmunda ne *teksîr-i sevâd* olsun (Kâmî, K. 21/24)

1.2.2. Beyân

Kelime anlamı olarak “açık, zahir, görünen” manalarına gelen *beyân*, aktarılmak istenen bir ibareyi değişik şekillerde ifade etmenin yöntemlerini inceleyen bir ilim dalıdır. Düz bir şekilde ifade edilmesi mümkün olan ifadelerin benzetmeler, istiareler veya mecazlar yoluyla anlatılması beyan ilminin kapsamı içerisine girmektedir. Beyân, şiirlerde mucize veya sihir gibi kelimelerle birlikte kullanılmıştır. Bu doğrultuda Sünbülzâde Vehbî, bir beytinde beyânın sihre benzetilmesini bir hadise dayandırmaktayken diğer beytinde kendi beyanının üstünlüğünü Hz. Musa'nın asayı yılan yapması olayına telmihen ifade eder:

Olundu Fahr-i Âlem'den rivâyet
Beyâna sihr denmek şî're hikmet (Sünbülzâde Vehbî, K. 6/23)

Hezârân sihri ibtâl eyledim *mu'ciz-beyânımla*
Elimde hâme benzer ejder-i Mûsâ-yı 'Umrân'a (Sünbülzâde Vehbî, K. 7/90)

Sevgilinin eşsiz güzelliği ancak beyân ilmiyle ortaya konulabilir. Kemal Paşazâde, sevgilinin güzelliğini en iyi kendisinin ifade ettiği iddiasındadır. Onun beyan ilmiyle süslediği cümleleri dillere destan olmuştur. Daha önce de dile getirildiği üzere meanî ile beyan ilminin ayrılmaz iki ilim olduğu şairin aşağıdaki beytiyle de ifade edilmektedir:

İdeyin hüsn-i bed'ünden *me'âniler beyân*

Çünkü destân oldu dillerde *beyânım* söylenür

(Kemal Paşazâde, G. 148/5)

Beyân ilmi kapsamında lafız mana ilişkisi içerisinde öne çıkan kavramlar *hakikat*, *mecâz* ve *kinâye*'dir. Gerek hakikat gerek mecaz gerekse kinaye sözün özelliği olmakla birlikte, lafzın gösterdiği manaya işaret etmektedir. Hakikat, sözün gerçek manasında kullanılmasıdır. Mecâz, sözün ilgisinden dolayı gerçek anlamı dışında kullanılmasıdır. Kinâye ise sözün gerçek veya gerçek anlamının dışında bir anlamın çağrıştırılmasını ifade etmektedir (Saraç, 2019: 103). Hakikat ve mecaz "sözün sarîh yani açık olmasının" niteliği iken kinayede üstü kapalılık mevcuttur. Dolayısıyla kinayeli bir söz hem gerçek anlamı hem de mecaz anlamı kastedebileceği için sarîh değildir (Saraç, 2019: 144).

İ'lân-ı kavli-î 'ışka hafâ' olmadı karîn

Olmaz *kinâye* güftede oldukda ol sârîh

(Zîver, G. 28/2)

Kinayede çoğu zaman alaya alma veya kınama amacı güdülmektedir. Bosnalı Sâbit, kinayenin bu yönüne dikkat çekerken bir taraftan da nükte içeren bir kinaye örneği sergiler:

Rakîbe şetmini tasrîh idüp o şûh-ı zarîf

Bana tokınduruyor nüktesi *kinâyesidür*

(Bosnalı Sâbit, G. 79/2)

Şairlerin, hakikat ve mecaz konusunda farklı tutumları olsa da çoğunlukla mecaza rağbet ettikleri görülmektedir. Azmi-zâde Hâleti, belagatte açıkça mecazın tercih edildiğini belirtir. Şeyh Gâlib de şiirinde pek çok hakikatin bulunduğunu kabul etse de tercihini mecazdan yana kullanır.

Girrelenme zâhidâ 'ışkum hakîkattür diyü

Biz *belâgat* ehliyüz ol fende râcihdür *mecâz*

(Azmî-zâde Hâletî, G. 325/5)

Sühan olup gül-i ra'nâ-yı reng-bû Gâlib

Ne denlü varsa hakîkat *mecâz* matlabdır

(Şeyh Gâlib, G. 88/7)

Bir söz ya mecazdır ya da hakikat, "bir lafız aynı anda hem hakikat hem de mecazi anlama yorulamaz." (Saraç, 2019: 105) şeklinde oluşan kaide, klasik Türk şairlerinin sıklıkla üstünde durduğu bir husustur. Aşağıdaki beyitlerde Nâbî, sevgili üzerinden oluşturduğu bir mazmun ile söz konusu kaideye göndermede bulunur:

Halvetkede-i kalbe hayâlün gelür ammâ

Dîvân-ı hakîkatde *mecâzun* yiri yokdur

(Nâbî, G. 163/3)

Klasik Türk şairleri beyan bahsinin önemli konularından *teşbih* ve *istiareye* de şiirlerinde yer vermişlerdir. Özellikle teşbihte çoğunlukla sevgiliye benzemeye çalışanların kendilerini bilmezliklerinden dem vurulur. Seyyid Vehbî,

Ay'ın kendisini sevgilinin yüzüne hangi münasebetle benzetmeye kalkıştığını alaya alırken sevgiliyle ilgili hususlarda yapılan benzetmelerin aslında mecaz olduğuna vurgu yapar:

Ne yüzle rûyuna kendinde buldı *vech-i şebeh*

Sana müşâbeh-i meh *mecâz* imiş tusalum

(Seyyid Vehbî, G. 163/5)

Teşbîhte hem benzeyen hem benzetilen bulunurken istiarede benzetilen veya benzeyenden sadece birisi bulunur. Hamdî, parlaklık bakımından sevgilinin gün yüzünü aya benzetemeyeceğini çünkü Ay'ın parlaklığını Güneş'ten ödünç aldığı ifade ederken teşbih ile istiare arasındaki ilişkiye işaret etmiş olur:

Ziyâda gün yüzünü aya itmezem *teşbîh*

Ki şu'lesini kamer andan *isti'âret* ider

(Hamdullah Hamdî, G. 41/3)

İstiarede benzeyen veya benzetilenin gizli tutulması gibi kinayede de anlam gizli tutulur. Ancak kinaye istiareye göre -sadece mecazi anlam anlaşıldığı için- daha sarihdir (Saraç 2019: 144). Nâbî, kinayeyi süs olarak görürken sade sözde istiarenin asıl güzellik olduğunu belirtir:

Kinâye vesme-i ebrû-yı beytdür Nâbî

Kelâm-ı sâdede hüsn olmaz *isti'âre* gibi

(Nâbî, G. 831/9)

1.2.3. Bedii

Bedii, "Bir nesneyi eşi benzeri yokken ortaya koymak ve icat etmek" (Mütercim Âsım Efendi, 1834: 2/542) anlamındadır. Edebiyat terimi olarak bedii, "edebî sanatlarla örülür ifadenin lafız bakımından kusursuz, mana bakımından makul ve aynı zamanda bir ahenge sahip olmasının usul ve kaidelerini inceleyen ilim demektir." (Hacımuftuoğlu, 1992: 320). Başlangıçta belagete tabi olarak düşünülen bedii, Sekkâkî ile birlikte edebî sanatları inceleyen bir bilim dalı olarak değerlendirilmiştir. Sekkâkî bu ilim kapsamına aldığı edebî sanatları, manaya ilişkin olan sanatlar ve lafza ait olan sanatlar olmak üzere iki başlığa ayırmıştır (Sheriff, 2015: 354).

Klasik Türk edebiyatı şairlerinin bedii ilmi kapsamında yer verdikleri kavramlardan biri, aralarında anlam bakımından ilgi bulunan en az iki kelimenin bir arada bulunması ile yapılan tenasüptür. Gelibolulu Mustafa Alî'ye göre kinaye, istiare ve teşbih tenasübe uygun yapılırsa ruha işler:

Eger *kinâye* eger *isti'âre* ger *teşbîh*

Ten-i tenâsübe nisbet hulûl-i rûh-ı revân

(Gelibolulu Mustafa Alî, K. 50/74)

Kelime anlamı olarak toplamak ve dağıtmak anlamına gelen *leff ü neşr*, şiirde ilk mısradaki söz edilen en az iki şeyin ikinci mısradaki ilişkili olan karşılıklarına yer verilmesidir (Saraç, 2019:178). Ahmedî, aşağıdaki iki beyitte sevgilinin saçlarının düzenli bir şekilde durmasının şairin gönlünü dağıttığını, *leff ü neşrin* iki türü olan *müretteb* ve *müşevveş* terimleri üzerinden ifade eder.

Müşevveş oldu gönlüm göreliden

Saçunun *leff ü neşrin* *müretteb*

(Ahmedî, G. 44/3)

Saçun akdinde kaldı akl hayrân

Ne *leff ü neşrdür* böyle *müşevveş* (Ahmedî, G. 309/2)

Nâşid, sevgilinin eteğini toplayarak saçını dağıtmasını *leff ü neşr* sanatına benzetir. Şair, bu benzetmeyle *leff ü neşrin* kelime anlamına da göndermede bulunmaktadır:

Dâmenin devşürdi çün zülfin perîşân eyledi

Leff ü neşrün resmin ol meh-rû nümâyân eyledi (Nâşid, G. 102/1)

Birden fazla anlamı olan bir kelimenin ilk anlamı gizlenerek çoğunlukla uzak anlamının kastedilmesi ile yapılan *tevriye*, şairler tarafından önemsenmiş ve şiirlerde uygulanmıştır. Arpaemini-zâde Sâmî, teşbih, cinas, iham, kinaye ile birlikte *tevriye*yi sanatlı sözler arasında görmektedir.

Tevriye san'at-ı teşbîh ü cinâs ü îhâm

İstî'ârât ü kinâyât ü musanna' güftâr (Arpaemini-zâde Sâmî, K. 16/108)

18. yüzyıl şairlerinden Sakıp Dede, *taze zemin* şeklinde nitelendirdiği yeni şiir üslubunun özelliklerini ifade ederken eskilerin kokusunu alamayacağı *tevriyelerle* dolu olduğuna işaret eder:

Her meşâm-ı kühene müjde-res olmaz bûyî

Lafz-ı *pür-tevriyedür* pîrehen-i tâze zemîn (Sakıp Dede, K. 37/11)

Sakıp Dede, aşağıdaki rübaisinde gönlündeki sırları ifşa edemeyeceğini çünkü gizliliği sembolize eden her bir saç telinin uzak anlamı ifade eden *tevriye* gibi olduğunu, saçın tellerinin yakın anlamı veremeyeceğini belirtir:

Hâşâ ki idem râz-ı dili ben ifşâ

Olmış farazâ her ser-i mûyum gûyâ

Bir perdedür *tevriye k'îhâmından*

Olmaz ser-i mû ma'nî-i bîgâne cüdâ (Sakıp Dede, Rubai 3)

Şairler bazen eserlerinde lafzen zikrettikleri edebî sanatın bir örneğini sunarak kavramın şairce algılanışı hakkında ipucu vermişlerdir. Böylece kavramın belagat kitaplarına veya günümüz telakkilerine uygunluğu hakkında somut bir fikir edinmek mümkün olmuştur. Örneğin Şeyh Galip; bir tahmisinde *şâir-i sâhir* olarak nitelendirdiği Nef'î'nin beytinde yaptığı hüsn-i talili zirve olarak görür. Nef'î beytinde güneş, ay ve gökyüzünün dönüşlerini ezelden beri Mevlevî olmalarına bağlar. Galib, tahmisinde âdeta bir belagat kitabı gibi hüsn-i talili örnekler:

Söylemişdir şâir-i sâhir bu beyt-i bî-bedel

Müntehâ bir *hüsn-i talîl* öyle kim vefkûl-mahal

Eylese şâyân sürûşân-ı semâ dârbül-mesel

Feyz-i istidad-ı zâtın gör ki etmiş tâ ezel

Cezbesi hurşîd ü mâh ü âsumânı mevlevî (Şeyh Galib, Tahmis 1/12)

Benzer durum aşağıda yer alan beyitlerde de görülmektedir. Bir kelime veya ibarenin hem kendinden önceki hem kendinden sonraki ifade ile okunduğunda anlam ifade etmesi ile yapılan *sihr-i helâli* beyitlerinde zikreden Ahmedî ve Nev'î aynı zamanda beyitlerinde *harâm*, *Ahmedî*, *şimdi* kelimeleri sihrî helâli örneklendirmişlerdir:

Vasfında gözünün ki ider uyhuları *harâm*
Her söz ki Ahmedî diye *sıhr-i halâl* ider (Ahmedî, 204/7)

Düşdi meftûn ol harâmî gözlere
Ahmedî ki oldu sözi *sıhr-i halâl* (Ahmedî, 377/6)

Sühan-ı aşk harâm oldu mey-i nâb gibi
Şimdi her bengî hayâlîne denir *sıhr-i helâl* (Nevî, G. 289/7)

Cinas da şairlerin önemseddiği, beyitlerinde zikrettikleri diğer bir söz sanatıdır. Sünbülzade Vehbi güzel üsluplu söz söylemenin ölçütlerinden biri olarak cinas ve iham sanatlarını gösterir:

Kudretin kalmadı mı hüsn-i edâ-yı sühane
Yohsa bilmez misin *envâ'-ı cinâs u îhâm* (Sünbülzâde Vehbî, K. 17/4)

Sakıp Dede, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde yer alan cinasların zıt anlamları birbirine yaklaştırdığını söyler:

San'at-ı tecnîsi ezdâdı ider yek-reng-i üns
Kalb-i mâhiyyetde 'ayn-ı kîmyâdur *Mesnevî* (Sakıp Dede, K. 10/17)

İktibâs, şiir ya da düz yazı metinlerinde bir ayet-i kerimenin veya hadis-i şerifin tamamının veya bazı kelimelerinin alıntılanmasıdır (Saraç, 2019: 272). Sünbülzâde Vehbî; sevgilinin yanağının güzelliğini anlatmaya çalışırken Nûr ayetinden iktibas yaptığını ifade eder. Nûr ayeti ile iktibas kavramının birlikte kullanmasının sebeplerinden biri iktibas kelimesinin anlamında aranabilir. İktibas lügat anlamı olarak ateş yakmak için kor almak demektir. Nûr ayetinde de Allah'ın nuru, bir oyuk içerisindeki nur şeklinde nitelendirilir (Nûr, 24/35). Ayetin derinliğine işaret eden şairler tecelliye veya sevgilinin güzelliklerini Nûr ayetine benzetirler:

Nûr âyeti dedim ruhuna *iktibâs* ile
Şems ü kamer desem de olurdu *cinâs* ile (Sünbülzâde Vehbî, G. 240/1)

Hurrem, iktibasın belirli düzeyde ilmi bilgi gerektirdiğine işaret eder:

İktibâs it hat-ı ruhsâr mesâ'illerini
Bilen ol mes'eleyi 'âlim olur fâzıl olur (Hurrem, G. 31/5)

Belagat terimi olarak *telmih*, "parıl parıl parlatmak", "bir şeye gizlice bakmak" manaları ile açıklanmaktadır (Bilgegil, 1989: 267). Edebiyat terimi olarak ise "Söz arasında, herkesçe bilinen geçmişteki bir olaya, ünlü bir kişiye, bir inanca ya da yaygın bir atasözüne işaret etmek, onu anımsatmaktır" (Dilçin, 1983: 461). Şeyhülislam Yahya'ya göre sevgilinin kan saçan bakışları o denli meşhurdur ki hançer ve kılıcı tasvir etmek isteyenler sevgilinin bakışlarına telmihte bulunarak hançer ve kılıcı tanımlamaktadırlar:

Gamze-i hûn-rîz-i dil-ber şöyle meşhûr ola kim
Tîg ü hançer vasf idenler ana *telmih ideler* (Şeyhülislam Yahya, G. 70/3)

Lebîb'e göre pîr-i mugân, badeye su katmıştır. Bu durum, Kur'ân'da (Furkan, 25/53) geçen tatlı su ile tuzlu suyun birbirine karışmaması olayına telmih edilir. Şair böylelikle hem bir meyhane geleneğine hem de Kur'an'da anlatılan bir olaya telmih yaparak telmih sanatını örneklendirmiş olur:

Su katdı bâdeye pîr-i mugân edip *telmih*

Ki biri 'azb-i furât u birisi milh-i ucâc (Lebîb, G. 19/6)

Nedîm, sevgilinin celî hatla yazdığı çifte hû'yu âşıkların *hû hû* diye zikir etmesine telmih olduğunu söyler. Beyitten anlaşıldığına göre sosyal olaylara yapılan hatırlatmalar da birer telmih örneği olarak kabul edilebilir:

Edüp *hû hû* deyü feryâdına *telmih* uşşâkın

Celî hatla cüvân-ı nâzenînim çifte hû yazmış (Nedîm, G. 51/4)

SONUÇ

Klasik Türk şiirinin sağlıklı bir şekilde incelenebilmesi kavram ve terimlerin ifade ettikleri anlamın anlaşılmasına bağlıdır. Kavram bilgisi ifadeyi yorumlamada ve bir şiirin en doğru şekilde incelenmesinde vazgeçilmez bir gerekliliktir. Bu anlamda şairlerin kavramlar hakkındaki görüşleri önemlidir. Klasik Türk şiirini veya herhangi bir şairin şiir anlayışını daha iyi kavrayabilmek için şairlerin kavramları nasıl tanımladıkları, onları nasıl algıladıkları önem arz etmektedir. Öte yandan şairlerin kavramlara yaklaşımlarını tespit etmek kavramların niteliklerini daha iyi belirlemek için yardımcı olmaktadır.

Klasik Türk şairlerinin büyük bir çoğunluğu gerek edebiyat dünyasının içinde gerekse medreseler vasıtasıyla ciddi bir eğitimden geçmişlerdir. Şairler bu anlamda bilgisini edindikleri hemen her konuyu şiirlerinde işlemişlerdir. Şüphesiz şiire ilişkin kavramlar da eserlere yansımıştır. Çalışmada ortaya konulan örneklerde de görüldüğü üzere klasik Türk şairleri eserlerini verirken bu ilmî tecrübeden faydalanmış ve şiire ait kavramların niteliklerine vakıf olmuşlardır.

Şairler belagat ve fesahat kavramlarını öncelikle edebî tenkit çerçevesinde ideal şiirin ölçütleri hakkında görüş paylaşmak veya kendilerini övmek amacıyla kullanmışlardır. Bu amaçla şairlerin kimi zaman kavramlar hakkında doğrudan doğruya fikir beyan ettikleri görülmektedir. Kimi zaman ise kavramlara sadece meramlarına veya duygularına malzeme oluşturmak gayesiyle eserlerinde yer vermişlerdir. Öte yandan Klasik Türk şairleri özellikle bedii başlığında yer alan sanatlarını zikrederken -Şeyh Galip'in hüsn-i talil sanatını, Ahmedî'nin sihr-i helali örneklendirmesi gibi- aynı zamanda beyitlerinde bu sanatların örneklerini sergiledikleri görülür. Her ne amaçla veya her ne şekilde olursa olsun şairlerin şiirlerde fesahat ve belagat kavramlarını kullanması araştırmacılar için o kavramların tanınmasını sağlayacak niteliklerden birine işaret etmiştir.

Çalışma boyunca verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere şairlerin belagat ve fesahat kavramlarına yaklaşımları genel olarak belagat kitaplarında belirlenen kurallara paraleldir. Ancak kimi zaman genel anlayışla örtüşmeyen düşüncelere de şiirlerde rastlanmaktadır. Şairler fesahati bir meleke olarak görmüş, şairliğin olmazsa olmazı olarak tanımlamışlardır. Selaseti bozduğu, zihni yorduğu, anlamı bulanıklaştırdığı için *tenâfürü'l- hurûf*, *ta'kid* ve *garâbet* gibi fesahat kusurları şairlerce kabul görmemiş, şiirin ve şairliğin tabiatına aykırı sayılmıştır. Öte taraftan Nâ'ilî ve Nesîb Dede fesahat kusurlarından garabeti, özgünlüğün ve şiirde etkileyiciliğin neticesi olarak addetmiş ve şiirlerinde garabetin gerekliliğini savunmuşlardır.

Şairler belagati şiirlerinde *sultan*, *meydan*, *pazar*, *deniz*, *taht*, *şehir*, *aslan*, *bahçe*, *gül*, *köşk* gibi unsurlara benzetmişlerdir. Belagat sahibi olmak şairler için iftihar vesilesidir. Çeşitli benzetmelerle şiirlerinde kendilerini belagatin zirvesine taşırlarken belagat ve alt dalları üzerine tutumlarını göstermişlerdir. Belagatin *mani*, *beyan*, *bedii* disiplinlerine ait kavramlara yer verdikleri şiirlerinde beyan ve meaniyi bir kâğıdın iki yüzü gibi algılamış, bu iki ilmin kurallarını şiirin ölçütü saymışlardır. *İtnab* ve *haşvi* bir kusur olarak nitelendirirken icazı şiirin vazgeçilmezi olarak değerlendirmişlerdir. Mutasavvıf şairler hakikate karşılık şiirde mecazı tercih ederlerken şairlerin bir kısmı hakikatin şiirde bir gereklilik olduğunu savunmakla birlikte mecazın önem ve gerekliliğine de değinmişlerdir.

Belagatin bedii disiplinine bağlı *tevriye, leff ü neşr, cinas, hüsn-i talil, iktibas, telmih, tazmin* gibi sanatların sevgilinin güzellik unsurları üzerinden anlamlandırıldığı beyitlerde şairler, söz konusu sanatları sözü zenginleştiren, şiiri süsleyen birer unsur olarak nitelendirmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Ak, Coşkun (1977). *Muhibbi Divanı*, Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi.
- Ak, Coşkun (hzl.) (2001). *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, Karşılaştırmalı Metin, I-II. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yay.
- Akdoğan, Yaşar (hzl.) (ty.). *Ahmedî Divanı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-78354/divanlar.html> [erişim tarihi: 06.05.2022]
- Akkuş, Metin (hzl.) (2018). *Nefî Divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 06.05.2022]
- Aksoyak, İ. Hakkı (hzl.) (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 06.05.2022]
- Arı, Ahmet (hzl.) (2018). *Sâkib Dede Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59860,sakib-dede-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 06.05.2022]
- Atalay, Veli (hzl.) (2017). *Vechî Dîvânı*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Aydemir, Yaşar (hzl.) (2018). *Ramazan Behiştî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0>
- Bayram, Yavuz (2004). "16. Yüzyıl Divan Şiirinde "Şiir, Söz ve Şair"le İlgili Anlam Alanları (Kelimeler ve Terkipler)". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (15): 53-64.
- Bilgegil, M. Kaya (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)*. İstanbul: Enderun Kitabevi
- Bilkan, Ali Fuat (1986). "Divan Edebiyatında Tenkit", *Millî Kültür*, (54): 10-13.
- Bilkan, Ali Fuat (hzl.). (1997). *Nâbî Divanı*. Ankara: MEB Yay
- Burmaoğlu, Hamit Bilen (1983). *Lâmi'î Çelebi Divanı (Hayatı, edebi kişiliği, eserleri ve divanının tenkitli metni)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Çelik, Büşra; Muzaffer Kılıç (hzl.) (2018). *Derzi-zâde 'Ulvi Dîvân*. İstanbul: DBY Yay.
- Çuhadar, Mustafa (1995). "Fesahat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 12. İstanbul: TDV Yay. 423-424.
- Dikmen, Hamit (1991). *Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Ercan, Özlem (hzl.). (2008). *Peşteli Hisâfî Dîvânı*. Bursa: Gaye Kitabevi.

Erdoğan, Mustafa (hzl.). (2017). *Bursalı Rahmî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 06.05.2022]

Güler, Zülfi (2014). "Divan Şiirinde Papağan". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2 (1): 61-71.

Güneş, Bahadır (2016). "Belagat Terimlerinin Türkçe Karşılıkları: Fesahat ve İlgili Terimlere Önerilen Karşılıkları". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (56): 793-806.

Güneş, Halit (2009). *Mehmet Rifat, Mecamiü'l-Edeb (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.

Hacımuftuoğlu, Nasrullah (1992). "Bedî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.5: İstanbul: TDV Yay. 320-322.

Hidayetoğlu, A. Selahattin (1992). *Nesib Dede Hayatı, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Horata, Osman (hzl.). (2019). *Esrâr Dede Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64058,esrar-dede-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 04.05.2022]

İpekten, Haluk (hzl.). (2019). *Nâ'ilî Divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67155,naili-i-kadim-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 04.05.2022]

İsen, Mustafa (1985). "Anadolu Sahası Türk Tezkireciliğinde Şekî Gelişim". *Millî Kültür*, 49: 60-62.

Kaplan, Hasan (hzl.) (2019) *Zîver ve Dîvânı*. İstanbul: DBY Yay.

Karacan, Turgut (hzl.). (1981). *XVII. yy. Şairlerimizden Sabit ve Edisyon Kritikli Divan Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Karaköse, Saadet (hzl.) (2017). *Sa'id Giray Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55754,said-giray-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 06.05.2022]

Karayazı, Nurgül (hzl.). (2013). *Yârî Dîvânı*. (Ed. Nihat Öztoprak). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.

Kavruk, Hasan (hzl.). (2001). *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı Tenkitli Metin*. Ankara: MEB Yay.

Kaya, Bayram Ali (hzl.) (2017). *Azmizâde Hâletî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 06.05.2022]

Kırbıyık, Mehmet (hzl.). (1994). *Ferrî Mehmed Hayatı, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Kurnaz, Cemal (2007). *Osmanlı Şair Okulu*. Ankara: Birleşik Yay.

Kurtoğlu, Orhan (hzl.) (2017). *Lebîb Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 06.05.2022]

Kurtoğlu, Orhan (hzl.) (2017). *Zâtî Dîvânı (Gazeller Dışındaki Şiirler)*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56164,zati-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 06.05.2022]

Küçük, Sabahattin (hzl.) (ty.). *Baki Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0> [erişim tarihi: 06.05.2022]

Mütercim Âsım Efendi, (hzl.) (1834). *el-Ukyânûs el-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, Mısır: Bulak Matbaası.

Macit, Muhsin (hzl.). (2017). *Nedîm Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 11.05.2022]

Macit, Muhsin (1993). "Tezkire Türünün Teşekkülünde Herat Tezkirelerinin Rolü", *Yedi İklim*, (4): 5-8.

Manastırlı Mehmet Rifat (1308). *Mecâmiü'l-Edeb*. İstanbul: Dersaadet, Kasbar Matbaası.

Mermer, Ahmet (hzl.) (1991). *Mezâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu.

Oğuz, F. Sabiha Kutlar (hzl.) (2017). *Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 06.05.2022]

Okçu, Naci (hzl.) (t.y.). *Şeyh Gâlib Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10654,metinpdf.pdf?0> [erişim tarihi: 06.05.2022]

Özkat, Mustafa (hzl.) (2005). *Kara Fazlî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı:(İnceleme-Tenkitli Metin)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Özyıldırım, Ali Emre (hzl.) (ty.). *Hamdullah Hamdî Divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10616,metinpdf.pdf?0> [erişim tarihi: 06.05.2022]

Saraç, M. A. Yekta (2019). *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*. İstanbul: Gökkubbe Yay.

Saraç, M. A. Yekta (hzl.) (2021). *Kemâl Paşazâde Dîvân ve Diğer Şiirler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Shareef, Mohammed Ali (2015). *el-Hatîb el-Kazvî'nin Telhîsu'l-Miftâh Eseri Işığında Klâsik Türk Edebiyatı Belâgat Terimlerinin Tasnîfi*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Şahin, Kürşat Şamil (2017). "18. Yüzyıl Şairlerinden Nedret ve Divançesi". *Journal of International Social Research*, 10(52): 230-260.

Şensoy, Sedat (2007). "Hatîb el-Kazvî'de Fesâhat ve Belâgat Kavramları". *İslâm Araştırmaları Dergisi*. (17): 25-47.

Tanyıldız, Ahmet (2007). "Kelimenin Fesâhati ve Fasîh Dîvânı Örneği", *Turkish Studies*, 2(4):731-739.

Tarlan, Ali Nihat (hızl.). (1992). *Hayâli Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.

Tarlan, Ali Nihat (hızl.) (1992). *Necatî Beg Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.

Tökel, Dursun Ali (2003). "Divan Edebiyatında Eleştiri". *Hece, Aylık Edebiyat Dergisi*, Eleştiri Özel Sayısı. 14-47.

Tulum, Mertol; Mehmet Ali Tanyeri (1977). *Nev'î Dîvânı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Üstüner, Kaplan (hızl.) (2017). *Yâver Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55748,yaver-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 06.05.2022].

Yazıcı, Gülgün Erişen (hızl.) (2017). *Kâmî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55977,kami-divani-pdf.pdf?0> [erişim tarihi: 06.05.2022]

Yekbaş, Hakan (2005). *Hüdâyî-i Kadîm Dîvânı (Edisyon Kritik-Metin-İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.

Yenikale, Ahmet (hızl.) (2017). *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 05.05.2022]

<http://lugatim.com/>

DEFTER GÖSTERGESİNİN KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KULLANIMI ÜZERİNE

On the Use of Notebook Sign in Classical Turkish Poetry

Nazmi ÖZEROL¹

¹ Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, nazmiozerol@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-9583-2165.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 30.08.2022
Kabul/Accepted: 30.10.2022

DOI:10.20322/littera.1168657

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk şiiri, defter, bağdaştırmalar.

ÖZ

İnsanın sınırsız hayal dünyasını, duyarlılıklarını, sezgilerini ifade etmede dil göstergeleri yetersiz kalabilir. Gündelik konuşma dilini, şiire özgü iletişim dili hâline getirmede dildeki sözcüklere yeni anlam, ses ve söyleyiş değerleri yüklemeye ihtiyaç duyulur. Bu durum mevcut dilin malzemeleriyle yeni bir dil kurmayı gerektirir. Bir sözcüğün anlam çerçevesi sadece temel ve yan anlamla sınırlı değildir. Sözcükler bunların yanı sıra birtakım tasarımlar ve duygu değerlerinin de odağı, yansıtıcısıdır. Bir şiirin gücü, içten anlatımı ve özgün imgelerinin yanı sıra zengin tasarımlar yaratacak, duyguları harekete geçirecek sözcükleri seçmesiyle de artar. Özgün benzetmeler, aktarmalar ve alışılmamış bağdaştırmalarla sözcüklerin şiirdeki etki gücü artırılır. Şairler; duygularını, zihinlerindeki imgeleri şiire aktarırken sözcükleri yeni anlamlarla kullanabilmekte, onlara yeni değerler yükleyebilmektedirler.

Bu çalışmada gündelik hayatta sıkça kullanılan "defter" göstergesinin Klasik Türk şiirinde, temel (düz) anlamının yanı sıra farklı tasarımların etkisiyle çeşitli kavram ve olgularla ilişkilendirilerek kazandığı anlamlar üzerinde durulacaktır. Klasik edebiyat şairleri, "defter"le kurulan ilgi ve ilişkilendirmelerde şekil bakımından "düzlük, iki kapaktan oluşma, kapakların açılıp kapanması, yapraklardan oluşma, belli bir dizgeden oluşma, yazılma/kayda geçme, hacimli olma; renk bakımından "beyazlık, siyahlık, parlaklık"; soyut bakımdan "içerik, okuma, anlama/anlamlandırma, mesaj verme, etkileme, silinme/değersizlik, sonu gelme, abartı, çokluk, değerli olma vb." tasarımları devreye sokarak anlatım imkânlarını genişletmişlerdir.

ABSTRACT

Language indicators may be insufficient in expressing the unlimited imagination, sensitivities and intuitions of human beings. In order to make the daily spoken language a communication language specific to poetry, it is necessary to attribute new meaning, sound and pronunciation values to the words in the language. This requires establishing a new language with the materials of the existing language. The meaning frame of a word is not limited to basic and connotation. In addition to these, words are also the focus and reflector of some designs and emotional values. The power of a poem increases with its sincere expression and original images, as well as the choice of words that will create rich designs and stir emotions. The impact power of the words in the poem is increased with original similes, transfers and unconventional reconciliations. poets; While transferring their feelings and images in their minds to poetry, they can use words with new meanings and attribute new values to them.

In this study, besides the basic (plain) meaning of the "notebook" indicator, which is frequently used in daily life, in Classical Turkish poetry, the meanings gained by associating with various concepts and phenomena with the effect of different designs will be emphasized. Classical literature poets, in terms of shape, in terms of shape, consisting of two covers, opening and closing of the covers, consisting of leaves, consisting of a certain system, writing/recording, being voluminous; "whiteness, blackness, brightness" in terms

of color; In abstract terms, "content, reading, understanding/signifying, giving a message, influencing, being erased/worthless, coming to an end, exaggeration, multiplicity, being valuable, etc." They expanded the possibilities of expression by putting the designs into action.

Atıf/Citation: Özerol, N. (2022), "Defter Göstergesinin Klasik Türk Şiirinde Kullanımı Üzerine", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 996-1013.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Nazmi ÖZEROL, nazmiozerol@hotmail.com

GİRİŞ

Gündelik konuşma dilinde bir sözcüğü duyduğumuz zaman, bu ses zinciri zihnimizdeki bir kavramı çağrıştırır. Kuşkusuz bu çağrışımın gerçekleşmesi için o dilin şifresini bilmemiz gerekir. Şifreyi bilen herkesin zihninde o sözcük aşağı yukarı aynı kavramı canlandırır. İletişimin gerçekleşmesi için zaten bu ortaklık önkoşuldur. İşte zihnimizde canlanan bu ilk kavram göstergenin/sözcüğün temel anlamı yani düz anlamıdır. Kapı sözcüğü Türkçe bildiğimiz için hepimizin zihninde genel bir kapı kavramı canlandıracaktır. Oysa edebiyata geçtiğimizde kapı sözcüğü daha farklı anlamlar çağrıştırabilir. Şair, eğer sevgiliden kalbinin kapısını açmasını istiyorsa bu kapı artık bildiğimiz somut dolap kapısı değildir. Açma eylemi de bildiğimiz dolap kapısını açma eylemi değildir. Buradaki kalp sözcüğü de biyolojik kalp değildir. Bu kullanımda tüm bu sözcükler anlam kaymasına uğramıştır. Birisine kalbinin kapısını açmak onun sevgisini kabul etmek ve onu sevmek olarak yorumlanabilir. İşte göstergelerin/sözcüklerin bu ikinci anlamları yan anlamı oluşturur. Ancak yan anlamın oluşması için düz anlamdan büsbütün kopuk olmaması, düz anlamdaki bazı niteliklere gönderme yapması gerekir. Yan anlam olgusu özellikle sanat ve edebiyat yapıtlarında önemlidir, hatta sanatı sanat yapan yan anlamlardır, denebilir (Erkman-Akerson 2005: 120).

Bir sözcüğün anlam çerçevesi yalnızca temel ve yan anlamlardan da ibaret değildir. Sözcükler bunların yanı sıra birtakım tasarımlar ve duygu değerlerinin de odağı, yansıtıcısıdır. Bir sözcük duyulduğu ya da okunduğu anda zihindeki çeşitli işlemlerle değişik tasarımların belirmesine yol açar. "Harman" göstergesi zihnimizde ekinlerin başaklarının saplarından ayrılma işinin yapıldığı yerle birlikte buğday yığınları, döven, döveni çeken hayvanlar, onları güden insan, sarı renk, hatta güneşli bir gökyüzü, sıcak... gibi tasarımlar ortaya çıkarabilir. Bir şiirin gücü, içten anlatımı ve özgün imgelerinin yanı sıra zengin tasarımlar yaratacak, duyguları harekete geçirecek sözcükleri seçmesiyle de artar. Sözcüklerin özgün benzetmeler, aktarmalar ve alışılmamış bağdaştırmalarla şiirdeki etki gücü artırılır. Şairler; duygularını, zihinlerindeki imgeleri şiire aktarırken sözcükleri yeni anlamlarla kullanabilmekte, onlara yeni değerler yükleyebilmektedirler. Her dilde birden çok sözcükle tamlamalar ve çeşitli öbekler oluşturulur. Bunların kuruluşu sırasında kavramların anlamsal, mantıksal özellikleri yani anlam birimleri arasında bir uyum sağlandığı görülür. Buna karşılık şiir dilinde etkili ve coşkulu anlatımlarda anlam birimleri birbiriyle uyum içinde olmayan kimi zaman biri soyut biri somut kavramlar bir araya getirilerek yapılır ki dilin sınırlarını zorlayan aynı zamanda da etki gücünü gösteren bu birleştirmelere alışılmamış bağdaştırmalar denir (Aksan 2004: 35-38).

Dünya şiirinde olduğu gibi Türk şiirinin her döneminde okuyan/dinleyende çok değişik tasarım ve duyguların oluşmasına yol açan çeşitli imgelerin canlanmasını sağlayan bu tür bağdaştırmalarda aktarmalardan ve mecazlardan yararlanılmaktadır. Bütünüyle şairin zihninin ürünü olan özgün imgeler, söze dönüştürülürken kullanılan sözcüklerin her ikisinin ya da daha çoğunun okuyan/dinleyende yarattığı tasarımlar, canlandırdığı görüntüler ve duygular bir araya gelmekte, böylece dilin etkileyici yönü güçlenmektedir. Alışılmamış bağdaştırmalar, okuyan/dinleyen için ilk anda şaşırtıcı ve algılanmasında duraksamaya yol açacak nitelikte olsa da onlarda yepyeni duygu-düşünce bileşimleri yaratabilmektedir (Aksan 2004: 38-39).

Klasik edebiyat şairleri de duygu ve düşüncelerini söze dönüştürürken dilin bütün anlatım imkânlarından yararlanmışlardır. Günlük hayatta kullanılan birçok kavram ve olguyu edebî metinlerde de kullanmak isteyen şairler, bunları çeşitli edebî sanatlardan yararlanarak başka kavram ve olgularla ilişkilendirmişler; bu bağdaştırmaları, şiirin etkileme ve anlatım gücünü artıran bir estetik malzeme olarak kullanmışlardır. Özellikle soyut kavramların çeşitli ilgi ve bağdaştırmalarla somutlaştırılması, kelimelerin anlam sınırlarının genişlemesini ve şiir dilinin zenginleşmesini sağlamıştır.

Bu çalışmada gündelik hayatta sıkça kullanılan “defter” göstergesinin temel (düz) anlamının yanı sıra farklı hayal ve tasavvurların etkisiyle çeşitli kavram ve olgularla ilişkilendirilerek kazandığı anlamlar üzerinde durulacaktır. Klasik edebiyat şairleri, “defter”le kurulan ilgi ve ilişkilendirmelerde şekil bakımından “düzlük, iki kapaktan oluşma, kapakların açılıp kapanması, yapraklardan oluşma, belli bir dizgeden oluşma, yazılma/kayda geçme, hacimli olma; renk bakımından “beyazlık, siyahlık, parlaklık”; soyut bakımdan “içerik, okuma, anlama/anlamlandırma, mesaj verme, etkileme, silinme/değersizlik, sonu gelme, abartı, çokluk, değerli olma vb.” tasarımları devreye sokarak anlatım imkânlarını genişletmişlerdir.

1. “Defter”le İlişkilendirilen Kavramlar

a. Âşık/ Şairle İlgili Unsurlar

Şiirlerde âşığa/şaire ait maddî ve manevî unsurların (gönül, sine, ömür, amel, isyan, günah, baht, vücut, gözyaşı vb.) dile getirildiği beyitlerde bu kavramlarla “şekil, parlaklık, renk, temizlik, yazılma/kayda geçme, belli bir dizgeden oluşma, içerik, çokluk” ilgisizlikle defter göstergesi arasında çeşitli bağlantılar kurulmuştur.

Sevgilinin güzellik vasıfları yazılmaya başlansa gönül defter, can da kalem olmayı içtenlikle ister:

Hüsnünün vasfın Nizâmî yazmağa kılsa şürû'

Cân u dilden dil diler kim defter ola cân kalem (Karamanlı Nizâmî G. 77/7)

Gönül defteri, âşığın çektiği hesapsız belalarda doludur; bunlar kitap bölümlerine sığmayacak kadar çeşitlidir:

Dil defterinde nakd-i belâ çok hisâbı yok

Sıgmaz kitâba cümlesinün fasl u bâbı yok (Üsküplü İshak Çelebi G. 137/1)

Âşığın gözü, hayâl yapraklarına servi boylu sevgililerin resmini çizince gönül defterinde kaydedilen yine sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri ve siyah beni olmuştur:

Dide evrâk-ı hayâle serv-kadler nakş idüp

Sebt olan dil defterinde hatt u hâl oldu yine (Amrî G. 106/1)

Âşğın sinesi çektiği sıkıntıların, acıların kaydedildiği bir defter olarak tasavvur edildiği için gece gündüz okunan o yakıcı şiirler de elde bir divan, mecmua olmadan ezbere okunmaktadır:

Her şâm u seher sûzân bî-mecma'a bî-divân

Eş'âr okur tab'im zîrâ sîne defterdir (Nigârî G. 167/8)

Sînemiz defterdir dersimiz ezber

Sanmanuz okumak bî-kitâb olmaz (Nigârî G. 310/10)

Allah, ömür defterini ebedî olacak şekilde yazmamıştır ancak sevgili, lal gibi olan dudaklarını bir kadeh gibi sunarsa âşık canlanacaktır:

Yazmadı çünkü Hudâ defter-i `ömri bâki

Câm-ı la'lün berü sun cânlanalum ey sâki (Mesîhî G. 155/6)

Sevgili yetişmezse âşğın değerli olan ömür defteri, aşk derdinin arzusuyla darmadağın olacaktır:

Gel yetiş yohsa hevâ-yı gam-ı 'ışkunla senün

Defter-i 'ömr-i girân-mâye perîşân oluyor (Azmîzâde Hâletî G. 226/3)

Âşık, sevgiliden ayrı geçen günlerin, kader kalemi tarafından ömür defterine yazılmamasını ümit etmektedir:

Defter-i 'ömrüme ümmîd iderin kilik-i kader

Yazmaya firkat-i yâr ile geçen eyyâmı (Azmîzâde Hâletî G. 831/2)

Dünyadayken amel defterini yırtan şair, mahşerde bir soru sorulmasına fırsat vermeyecek kadar hazır cevap olduğunu söyler:

Defter-i a'mâlimi şakk eyledim dünyâda kim

Bir su'âle yer komam hâzır cevâb-ı mahşerim (Antepli Aynî G. 148/5)

İşlenen sayısız günahlardan dolayı, pişmanlık psikolojisiyle, amel defterinin siyahlığına vurgu yapılır:

Hudâyâ adedsiz günâh eyledik

Amel defterin rû-siyâh eyledik (Ahmed Paşa K. 2/38)

Amel defteri, isyanlarla dolu olduğu için Allah'tan siyah (günahkâr) yüze rahmetiyle muamele etmesi, günah defterini merhametiyle temizlemesi istenir:

Kıl Fasîhî-i siyeh-rûya nigâh-ı merhamet

Çün süvâr-ı cürm-i 'isyânıla pürdür defteri (Fasîhî K. 4/69)

Mahv eyle yed-i 'afvın ile defter-i cürmüm

Her etdigümi cem'-i yekûn eyleme yâ Rab (Kilisli Zihnî G. 11/4)

Amel defteri günahlardan dolayı o kadar siyah olmuştur ki şair, kendi yerine o defterin yakılmasını Allah'tan ister:

Bakma yâ Rab sevâd-ı defterüme

Anı ur âteşe benüm yirüme (Azmîzâde Hâletî K. 2/39)

Sâbit, aşağıdaki beyitte hesap gününde ne gazelin ne de kasidenin fayda vereceğini amel defterine iyilik yazdırması gerektiğini kendi kendine söyler:

Sâbit hasene yazdura gör deftere yoğsa

Dîvân-ı haşrde ne gazel var ne de kasîde (Sâbit G. 306/7)

Peygamber'in elinden merhamet suyu aktığı için iyilik parmağıyla isyan defterini silip temizlemesi arzu edilir:

Siler engüşt-i lutfun defter-i 'isyânım eyler pâk

Yedinden merhamet âbı revândır yâ Resûlallâh (Şeref Hanım G. 227/7)

İşlenen suçlar, günahlar deftere kaydedildiği için Peygamber'in o kötülükleri iyiliğe çevirmesi istenir:

Sad âh bu cürm ü günehum defter olunca

Endîşe-i lutfunla olunmaz ise imlâ (Vahyî Na't 3/40)

Âşık, yıllarca çalışıp araştırdığı hâlde yazgı defterinde mutluluğa dair bir kayıt bulamamıştır:

Yıllar oldu kim şehâ sa'y ile itdüm cüst ü cû

Defter-i tâlî'de bulmadum sa'âdetden rakam (Karamanlı Nizâmî G. 7/42)

Sanat sahibi olan Allah, vücut levhasına insan şeklini verdiği için beri vücut defterini, sevgilinin yanağındaki ayva tûyleri darmadağın etmiştir:

Vücûdum defterin kılmış müşevveş hatt-ı ruhsârı

Yazaldan sun' eli levh-i vücûda nakş-ı insanı (Nev'î Terci-i bent 7-5/28)

Âşığın sararmış yüzü, gözyaşıyla nakşedilmiş dert ve bela defteri; sararmış yanaklarındaki gözyaşı hatları da ayrılık hikâyesini anlatan bir defterdir ve âşık hesap gününde kanlı gözyaşı defterini âdeta çektiği sıkıntıların bir ispatı olarak arz edecektir:

Defter-i derd ü belâdur okıyup anlayana
Rûy-ı zerdüm ki sirişkümle münakkaş düşdi (Amrî G. 132/4)
Ruh-ı zerdümde sürh eşküm hutûtı
Firâkun mâ-cerâsı defteridür (Muhyî G. 209/8)
Yüzümde kanlu yaşum mâ-cerâ-yı 'aşkında
Hemîşe defter ider k'ola 'arz-ı rûz-ı hisâb (Muhyî G. 90/7)

b. Sevgili/Sevgili ile İlgili Unsurlar

Şiirlerde sevgili ve sevgiliye ait güzellik unsurlarının dile getirildiği beyitlerde sevgilinin güzelliği (hüsn), yüzü (cemâl), yanağı (ruh), saç (kâkül), yüzündeki ayva tüyleri (hatt), nazı; şekil, renk, çokluk, abartı, etkileme yönünden defterle ilişkilendirilir:

Klasik şiirde sevgili idealize edilmiş, eşsiz bir güzelliği sahiptir. Güzeller defterinin başında gelen sevgilinin güzelliklerini açıklamak üzere bütün dünya bir araya gelse yine de bunda muvaffak olunamaz:

Senün hüsnün me'ânîsin beyâna kâdir olmazlar

Sen ey ser-defter-i hûbân eger dünyâyı söyletsen (Ravzî G. 405/4)

Güzellik defterinde sevgili gibi güzel olan yoktur; kader, en üst düzeyde sanatını ortaya koymuş ve defteri kapatmıştır:

Defter-i zîbâda sen tek bir güzel yokdur bu kim

Eylemiş icrâ kemâlin sende tay itmiş kazâ (Nigârî 14/5)

Sevgilinin güzellik defterini yazanlar, yüzündeki ayva tüyelerinin naif ve taze olduğunu yani yeni çıkmaya başladığını, yüzüne de yüz sebeple güneşi ve ayı köle diye yazarlar:

Defter-i hüsnün yazan hattın latîf ü ter yazar

Yüzüne yüz vech ile mihr ü mehi çâker yazar (Ahmed Paşa G. 65/1)

Sevgilinin güzellik defterini yazmak için emir alan kalem, âdeta padişah mührü gibi olan kaşlarının özelliklerini o defterin başlığı yapmıştır:

Buldı çün defter-i hüsnün yazmağa fermân kalem

Kaşlarun tuğrası vasfın eyledi 'unvân kalem (Karamanlı Nizâmî G. 77/1)

Sevgilinin yüz güzelliğinin bir sayfası açıklansa her söz bin bölüm, her bölüm tekrar bin bölüm olur:

Şerh eger kılsam cemâlin defterinden bir varak

Her sözü bin fasl olur her faslı yüz bin bâblar (Seyyid Nesîmî G. 90/8)

Sevgilinin yüz defterinde yeni çıkmaya başlayan ayva tüyleri, âşık için dert ve elemden başka bir fayda sağlamamaktadır:

Bâ'is-i derd ü elemdür gayrı yok bir hâsılı

Defter-i nev-hatt-ı rûyun eyledüm bir bir hisâb (Rüşdî G. 10/2)

Ahmed Paşa, aşağıdaki beyitte memduhu överken “Dostun misk kokulu saç defter gibi yüz kanat açtı, senin övgü tomarında redif olduğu için sanki uçmaktadır.” diyerek farklı bir imaj geliştirmiştir:

San uçar tûmâr-ı medhinde redif olduğuyçin

K'açtı defter gibi sad per kâkül-i müşğîn-i dost (Ahmed Paşa K. 18/35)

Bilindiği gibi defter beyaz, üzerine yazılan yazılar siyahtır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü bir defter gibi yüzündeki ayva tüyleri de yazı gibi tahayyül edilmiştir. Sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri, âşıklarına çektiği eziyet ve sıkıntılarının defteridir:

Hatın sordum didi kim ehl-i 'aşka

Olan cevri ü cefâmun defteridür (Muhyî G. 210/4)

Âşık, sevgilinin bir yan bakışına gönlünü ve canını vermiştir ve sevgiliden bir iyilik yaparak kendisini naz defterine kavuşturmasını (kaydetmesini) ister:

Nigehün hükmi ile gamzene virdüm dil ü cân

Defter-i nâza anı bir kerem it eyle resîd (Hikmetî G. 47/2)

c. Âşık ve Sevgili Arasındaki Münasebetlerle İlgili Unsurlar

Klasik Türk şiirinde âşık, sürekli olarak sevgiliye kavuşmak ister; onun cefa ve zulümlerine katlanır. İstirap çekme, gözü yaşlı olma, ah etme onun en tipik özellikleridir. Âşık, sevgilisi için kul köle olur; onu kendi canından üstün tutar. Sevgili ise sürekli nazıyla, kaprisleriyle, başkalarına iltifatlarıyla âşığa acı ve ıstırap çektirir. Sevgili sözünde durmaz, âşığı oyalar onunla buluşmak ya da kavuşmak gibi bir düşüncesi yoktur. Âşığın payına düşen ayrılık ve hasrettir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen âşığın sevgiliye sitemi geçicidir çünkü sevgili gönül tahtının sultanıdır.

Âşık ve sevgili arasındaki münasebetlerde defter göstergesi “kayda geçme, değerli olma, silinme/değersizlik, çokluk” ilgisiyle kullanılır. Sevgilinin âşığın ismini zikretmesi, rakiplere rağmen aşk defterinde yer edinmek hele ön sırada yer almak (ser-defter olmak) âşık için büyük bir bahtiyarlık bunun tam tersi ise üzüntü sebebi olur. Âşıkların gönlünde daima sevgili tarafından en başa yazılma arzusu vardır. Âşıklar, çektikleri sıkıntı ve dertlerden dolayı aslında bunu bir hak olarak görürler:

Hisâb idüp yazarsan kullarını

Efendi 'Amrîyi ser-deftere yaz (Amrî G. 42/5)

Bizi bilsek niçün ser-defter-i 'uşşâk yazmazsun

Bilürsin nâme-i derd ü belâ `unvânıyuz cânâ (Şeyhülislâm Yahyâ G. 28/4)

Sevgilinin yüzündeki ayva tüylerinin kederi ve saçının bükümlerinin derdi, aşk defterinin başlığı olmuştur:

Defter-i 'ışkuma hattun gamıdır ser-nâme

Nâme-i derdüme zülfün hamı 'unvân oldu (Adlî G. 142/4)

Âşık, aşk defterine kayıt olmak için ismi okunduğunda gözleri yaşlı, saygıyla eğilerek bir kalem gibi gelir:

Defter-i aşka yazılmaga ger Ahmed okuna

Gözleri yaşlı başı üzre kalem gibi gelir (Ahmed Paşa G. 56/8)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliye şöyle hitap eder: "Eğer âşıklarının sıralamasını kirpiğinin uçlarına yaptırırsan aşk defterinde en önce benim yaralı gönlüme yer ver.":

Eger tertîb-i 'uşşâk etdirirsen nevk-i müjgâna

En evvel defter-i 'aşka dil-i mehcûrdan başla (Sâlim G. 257/2)

Aşk defterinde en önde olmak, âşık için son derece önem arz etmektedir:

Uşşâklarun cem idicek defter-i ışka

Evvel yazılan Mihrî ola dîvânlar içinde (Mihrî G. 165/7)

Âşık bütün varlığını sevgilinin yoluna saçtığı hâlde muhabbet defterinde kavuşmanın imkânsız olduğunu bilmektedir:

Vârını yâra nisâr eyledi Âgâh u dirîg

Defter-i mihr ü mahabbetde resîd olmaz hiç (Âgâh G. 29/5)

Sevgili tarafından aşk defterinin başına yazılacağı düşüncesine kapıldığı için hayıflanan âşık; bazen de aşkından dolayı Mecnun gibi deli divane olduğu hâlde aşk defterinde yerinin olmamasına sitem eder:

Kendüni ser-defter-i 'uşşâk sanma Hâletî

Defterine hiç seni ol şeh yazar mı evvelâ (Azmizâde Hâletî G. 22/6)

Sanur ser-defter-i 'uşşâk kendin Hâletî ammâ

Anun nâmın yazar mı deftere başdan ne fettândur (Azmizâde Hâletî G. 242/5)

Yazmadı defterine 'âşık-ı Mecnûn-sıfatı

Hâsılı sığmadı bir deftere bir dîvâne (Bâkî G. 409/6)

Sevgilinin, âşığı âşıklar defterinden silmesine bir tepki olarak âşık da artık o afet gibi güzel olan sevgiliyi anmayacağını belirtir:

Nâmımı defter i 'uşşâkdan itmiş ihrâc

Ben de yâd itmeyim ol âfeti şimden sonra (Şeref Hanım G. 191/2)

Bazı beyitlerde defterle "hicran (ayrılık), gam, bela" arasında özellikle çokluk, kayda geçme, içerik yönleriyle bir ilginin kurulduğu görülür. Âşık, bayram yaklaşırken sevgilinin bir iyilikte bulunup ayrılık defterini hesaplamasını ister çünkü âşık için asıl bayram sevgiliye kavuşmaktır:

Yok mu bir lütfun Nedîm-i zârına 'ıyd üstüdür

Defter-i hicrânı sultânım hesâb etmez misin (Nedîm G. 73/5)

Hesap gününde, ciğer kanıyla yazılan ayrılık defteri açılacak ve sevgiliye hesap sorulacaktır:

Şimdi göstermem ciger kanıyla yazdım hâtıra

Defter-i hicrânını rûz-ı hisâb olsun da gör (Şeref Hanım G. 28/4)

Âşık, hicran defterini açıp kapadıkça her sayfasında sevgiliye kavuştuğu anı görür:

Rûy-ı visâl-i yâri görür her sahîfede

Ravzî egerçi defter-i hicrân açar kapar (Ravzî G. 197/5)

Hüsn ü Aşk mesnevisinde aşk macerasının bambaşka bir şey olduğuna âdeta bir bela defteri olduğuna yemin edilir. Gam defterinde kavuşma diye bir şey yoktur, âşğın bu isteğinin gerçekleşmesi mümkün değildir:

Billâh bu özge mâcerâdır

Sen bakma ki defter-i belâdır (Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk B. 2012)

Gam defterinin resîdi yokdı

Senden bana kâm ümîdi yokdı (Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk B. 958)

d. Tabiat ve Eşyayla İlgili Unsurlar

Bazı beyitlerde tabiat ve eşyayla ilgili kimi unsurların "gökyüzü, yeryüzü, varlık, âlem, zaman, sümbül, gül, çiçek, saz (çeng) ney (nây), gemi (sefine)" defterle ilişkilendirildiği görülür. Defterin bu kavramlara münasebeti daha çok "şekil, renk, çokluk, mahiyet (içerik), bir dizgeden oluşma" yönleriyle.

Sevgili o kadar güzeldir ki felekler, onun güzelliğini tasvir edemediği için kıyamet gününde gökyüzü defterini dürüp bükür:

Senün vasf-ı cemâlün bulmayup rûz-ı kıyâmetde

Felekler tayy iderler defter-i gerdûn-ı gerdâni (Azmizâde Hâletî G.855/4)

Aşağıdaki beyitte övülen kişinin adaletini ve cömertliğini izah etmede denizler mürekkep, gökyüzü defter olsa da bunun mümkün olamayacağı ifade edilmiştir:

Oldur ol kim vaf-ı cûd u 'adli olunmaz beyân

Ger midâd olsa denizler ana defter âsmân (Gelibolulu Surûrî K. 1/14)

Hakikat noktasından bakılırsa bu âlem, yaratılan her şey bir defter gibidir. Yaratılan her şeyin mahiyet itibariyle bir anlamı, bir hikmeti vardır. Burada önemli olan bu anlamlara, bu sırlara vakıf olmaktır; bunu gerçekleştiren de önde olanlar, öncü olanlardır:

Bir noktada bu âlem hep defter imiş cânâ

Bu nükteyi fehm iden ser-defter imiş cânâ (Nehcî G. 2/1)

Klasik şiirde sevgiliye ulaşamayan âşıklar, bazen bu karamsar ruh hâliyle âdeta kendi kendilerine beddua ederler. Aşağıdaki beyitte âşık, varlık defterinden isminin, resminin silinmesini vücudundan eser kalmamasını ister:

Bu varlık defterinden ism ü resmin şöyle mahv it kim

Yakînî'nün vücûdından ne nâm u ne nişân kalsun (Yakînî G. 161/5)

Klasik edebiyatta şairlerin, çoğu zaman kendi şairlik yetenekleriyle övündükleri görülür. Aşağıdaki beyitte zaman defterinin dürülüp gönül levhasının açılmasını isteyen şair, kâinatın bütün sırlarının kendi divanında olduğunu söyler:

Aç gönül levhini vü tayy et zamanın defterin

Kâyinât esrarı hod ser-cümle dîvânındadır (Usûlî G. 26/5)

Rakamların sol tarafına eklenen sıfır bir kıymet ifade etmediği için âşık da zaman defterinin kendini hesaba katmamasından şikâyet eder:

'Âkıbet kaldı yekûnun soldaki sıfırı gibi

Böyledir işte usûl-i defterî-i rûzgâr (Osman Nevres G. 21/9)

Bilindiği gibi rûzgâr estiğinde gül yaprakları birbirine karışır bu doğal bir durumdur. Şeyhülislam Yahya, gül defterini rûzgârın karıştırmasının nedenini sevgilinin yanağını tasvir edecek emsalsiz bir gazel aramasına bağlayarak hüsn-i ta'lil sanatına güzel bir örnek vermiştir:

Gül defterini bâd karıştırdığı bu kim

Vasf-ı ruhunda bir gazel-i bî-misâl arar (Şeyhülislâm Yahyâ G. 139/2)

Münîrî de "Sabah rûzgârı, sevgilinin yanaklarının özelliklerini sabah kuşundan öğrendiği için gül defterini yaprak yaprak dağıtmıştır." diyerek hüsn-i ta'lil sanatına güzel bir örnek vermiştir:

Murg-ı seherden işideli vasf-ı haddüñi

Gül defterin sabâ yile virdi varak varak (Münîrî G. 152/3)

Aşağıdaki beyitte Mesîhî, Ahmet Çelebi'nin defterdarlık makamına gelişini tebrik ederken cüzdani, gülün açılmamış hâli olan goncaya, çiçekleri de deftere benzetmiştir:

Gonca cüzdânını aç defter-i ezhârı çıkar

K'oldı Ahmed Çelebi devlet ile defterdâr (Mesîhî K. 12/8)

Klasik şiirde sevgilinin çektiği sıkıntılardan dolayı âşğın gözü daima yaşlıdır. Âşğın gözü, başına gelenleri hikâye şeklinde nakletse meclisteki saz ve ney defter olur:

Hikâyet itse çeşmüm mâ-cerâsın

Olur bezmünde çeng ü nây defter (Sehî Bey G. 80/4)

Sevgilinin dudağının vasıflarını anlatmada her defter, şiir denizinde bir gemi gibi hayal edilir:

Lebün vasfında her defter ki yazdum

Olupdur bahr-i nazmumda sefine (Sehî Bey G. 249/5)

2. Defterle İlgili Diğer İlişkilendirmeler

a. Abartı Unsuru Olarak Defter

Defter; çokluk, kayıt yapıma, değerli olma anlamlarını ifade ettiği için şairler, bazı duygu ve düşüncelerini abartılı bir şekilde ifade etmek için defter göstergesinden yararlanmışlardır.

Ahmed Paşa bir kasidesinde padişaha seslenirken “İyilik divanı ve defteri senin övgünle dolsa da dil, senin cömertliğini açıklamada aciz kalır.” der:

Husrevâ pâdişehâ cûdunu dil şerh edemez

Gerçi medhinle dolar defter ü dîvân-ı kerem (Ahmed Paşa K. 27/24)

Kış mevsiminin gül bahçesine ettiği zulmün binde biri söylense defter dolar:

Şitânın etdiği bîdâdı mülk-i gülşende

Efendi binde birin söylesem dolar defter (Nedîm K. 13/3)

Binlerce deftere divana sığmayan aşkın izahının bir kitaba sığması boş bir beklentidir:

Hezâr defter ü dîvâna sığmayan ışkum

Sanur mısın ki anun şerhi bir kitâb olısar (Kadı Burhaneddin G. 1191/6)

Âşık, sevgilinin yüzündeki ayva tüyelerinin ve benlerinin siyahlığını hesap kitap etmiştir ancak sevgilinin güzelliğinin faydaları, deftere kitaba sığmayacak kadar çoktur:

Kitâba deftere sığmaz fevâ'id-i hüsnî

Sevâd-ı hâl ü hatın eyledim hisâb kitâb (Nevres-i Kadîm G. 8/5)

Maksadına ulaşmayan gönlün arzuları bitmez tükenmez; (aşk yolunda) deli divane olanların hâlleri, kaleme yazılamayacak, deftere sığmayacak kadar çoktur:

Ârzû-yı dil-i nâ-kâm tükenmez bitmez

Sığmaz ahvâl-i cünûn deftere gelmez kaleme (Osman Nevres Matla 46)

b. Eser Olarak Defter

Bazı beyitlerde şairler, defter göstergesiyle kendi eserlerini/divanlarını kastederler. Aşağıda bununla ilgili örnek beyitler verilmiştir:

Husrev-i mülk-i suhân olduğum ey Bâkî

Fehm ider ehl-i nazar defter ü dîvânundan (Bâkî G. 389/5)

Hayâlî nakşına bakıp güşâde olmağa dâ'im

Bu şî'r-i nâzenînim defter ü dîvâna tapşırdım (Hayâlî G. /5)

Hûblarun vasfın ey Mihrî şöyle takrîr eyle sen

Kim okursa defter-i dîvânımız bulsun ferâh (Mihrî Hatun G. 13/5)

Gör tab'-ı şîrîn-kârı çekmiş yine bir sâgar

Almış ele bir hâme yazmış yeni bir defter (Nigârî G. 258/1)

Cemâlünün hayâlin zikr ideli (Ahmedî 291/4)

Kamu defterlerüm toldı 'arâyis

Bezm-i visâl-i dil-bere Hâzık vesîledir

Destimde defter-i sühanım armağân gibi (Hâzık 203/9)

c. Akıl/İdrak Defteri

Defter göstergesinin akılla ilişkilendirilmesinde daha çok "kayda geçirilme" ilgisi söz konusu edilir. Bilginin sırrı cahil kimselerin yanında açılmamalıdır; akıllı insanlar, anlayış defterlerini mahrem olmayanlar (yabancılar) görmesin diye kapatır:

Açma 'îrfân sırrını nâ-dâna kim ehl-i hîred

Defter-i idrâkini bakdukça nâ-mahrem kapar (Sehâbî G. 83/3)

Aşağıdaki beyitte şair "Hikmet sahiplerinin akıl defterine yazmadıkları konuyu, eski zaman âşıkları günlerin sayfalarına yazmışlardır." diyerek akli, deftere benzetmiştir:

Bu bahsi yazmamışlar erbâb-ı hikmet defter-i 'akla

Geçen 'âşıklar ammâ safha-i eyyâma yazmışlar (Sâbir Parsa G. 79/2)

Nev’i bir kasidesinde “Divit kalemı senin vasıflarını iştince ağzını açtı, kalem de anlayış defterini görünce baş eğdi.” diyerek olayların gerçekleşmesinin gerçek nedeninin yerine başka güzel nedenler sıralayarak hüsn-i talil sanatından yararlanmıştı. Divit kaleminin ağzı zaten açıktır, kalemle de yazı yazılırken kalemin baş tarafı eğilir:

İştirdi vasfunı hayretle ağız açdı devât

Görince defter-i idrâkünü baş egdi kalem (Nev’î K. 35/7)

3. Defterle İlgili Deyimler

Bazı beyitlerde “yazılmak/kaydolmak, silinmek/değersizlik, sonu gelmek, kapanmak, değerli olmak, çokluk” ilgisıyla içinde defter göstergesinin bulunduğu deyimlerin kullanıldığı görülür:

Klasik şiirde âşıklar, genellikle aşklarından dolayı akıllarını yitirmiş mecnun (deli) olarak tasvir edilirler. Delilerin zincire vurulması gibi âşık da zincir gibi olan sevgilinin saçlarına bağlanmak ister. Âşığın, sevgilinin ağzından deftere geçtiğini duyması aslında bir övünç vesilesidir:

Zülfüne bend eyle ben mecnûnı didüm dil-bere

Didi kayd itdüm seni dîvâne **geçdün deftere** (Bâkî G. 481/1)

Âşık için sevgilinin defterine kaydedilmek bir önemsenme olarak görülür. Ucunda ölüm olsa da âşık, defterin başında olmak ister ve bunu sevgilinin bir iyiliği olarak değerlendirir:

Suçsuzlar öldürmek için **defter yazarsın** ey sanem

Devletli başınçün ana lutf eyle unvân et beni (Ahmed Paşa G. 317/3)

Felek defteri (kader) Mecnun’un canını aldıktan sona aşk ülkesinde mühür sahibi Hayâlî olmuştur:

Dürelî dest-i felek **defterini** Mecnûnun

Kişver-i aşka seni sâhib-i tuğrâ biliriz (Hayâlî G. /6)

Sevgilinin misk gibi kokan saçları yanağına dökülünce sümbülün işi bitmiş, gülün de devri kapanmıştır:

Tâ ki verdin ârızında zülf-i müşgâsâya cây

İşi bitti sümbülün **dürüldü** verdin **defteri** (Hayâlî G. /4)

Bilindiği gibi adaletiyle şöhret olan Nuşirevan, Sasani Devleti hükümdarı olup Klasik şiirde adaletin sembolü olan bir karakterdir. Şairler; kasidelerde, tarih manzumelerinde övdükleri kişileri adalet noktasında çoğu zaman Nuşirevan’la kıyaslar ve memduhu/övüleri üstün göstermeye çalışırlar. Turâbî, bir tarih manzumesinde adaletiyle şöhret bulan memduhun, Nuşirevan’ın bile defterini dürdüğünü (onu unutturduğunu) söyler:

Dürildi defteri Nûşirevân’un

Bulınca ‘adl ile sen şöhret-i tâm (Turâbî Tarih 185/3)

Sevgilinin, âşığa çektirdiği sıkıntılar bir deftere kaydedilse kâğıt bile bu dert ve sıkıntılardan kendini parçalar:

Defter dutayduk itdügi yârun cefâlara

Kendin de pârelerdi gam u cefâdan kâğaz (Rezmî G. 83/3)

Klasik Türk şiirinde şairlerin kendilerini övmesi âdeta bir gelenek hâline gelmiştir. Şairler, bazen kendilerinin eşsiz bir şair olmasının ezelden takdir edildiğini ya da kendilerinin şiirlerinin dışında irfan defterine giren başka şiir olmadığını söylerler:

Ne **yazsa defterine** râzı ol ezel kalemi

Ki Şeyhî adını divânıma yegâne yazam (Şeyhî G. 113/8)

Bu nazm-ı Hafîdi gibi bir gayrisinün de

Girmiş mi aceb **defter**-i irfâna desinler (Hafid G. 78/7)

Gül yüzlü güzellerin güzelliğini övmek için renkli yapraklardan defterler yazılmış, yani eserler meydana getirilmiştir:

Hamdi medh itmege gül yüzlü güzeller hüsnini

Rengîn evrâk üzre yine tâze **defter bağlamış** (Hamdî G. 86/5)

Aşağıdaki beyitte şair: “Ey Hâletî, kendini aşk defterinin başında yazılı zannetme. O, padişah gibi olan sevgili seni, o deftere hiç öncelikli olarak yazar mı?” diyerek monolog (iç konuşma) yöntemiyle düşüncelerini açığa çıkarmıştır:

Kendüni ser-defter-i ‘uşşâk sanma Hâletî

Defterine hiç seni ol şeh yazar mı evvelâ (Azmizâde Hâletî G. 22/6)

Âşık, güzelliğin sultanı olan sevgilinin baş alması gerektiğini bunun için de aşk yolunda cesaretli olanları (kelle koltukta olanları) başka bir deftere kaydetmesini ister:

Ser-bâz-ı ‘ışk olanları gel başka **defter it**

Ey şeh-r-yâr-ı hüsn gerekdür sana rü’ûs (Azmizâde Hâletî G. 344/2)

Filibeli Vecdî, dünyada eser bırakmanın önemine ve sözün cevher kadar kıymetli olduğuna vurgu yaptığı bir mesnevisinde “lakırdıların, hasbihâllerin bir yere toplanıp kayıt altına alınması gerektiğini” söyler:

Yüri var **defter eyle** kıl u kâlün

Yazup bir yire cem’ it hasb-i hâlün (Filibeli Vecdî Mesnevi B. 4)

Mesîhî “Ben senin kölelerin arasında zikredilirken bana ayak bağı olacak bu küçük toprağı tahsis etmen uygun mudur?” diyerek devlet yöneticisine sitemini dile getirmektedir:

Ben senün bendelerün **defterine geçmiş** iken

Ne revâdur bana pâ-bend ola cüz'î tîmâr (Mesîhî K. 8/49)

Klasik şiirde bazen övülenin, sevgilinin/sevilenin ismi de şiirde verilir. Aşağıdaki beyitte muhatap Kasım Bey'dir ve şair ona "Sana bağlı olanları kayda geçirirken beni en başta yaz." diye ricada bulunmaktadır:

Defter itdükke mübtelâlarını

Beni çok başda yaz Kâsım Beg (Mesîhî G. 130/6)

Bilindiği gibi Hâtem-i Tayy (Tâî) Arap Yarımadası'nda özellikle cömertliğiyle meşhur olmuş Tayy kabilesinin reislerindedir. Hâtem-i Tayy, İslam'dan önce ölmesine rağmen Klasik şiirde adı çokça zikredilen bir şahsiyettir. Şairler, çoğu zaman kasidelerde memduhun cömertliğini Hâtem-i Tayy ile kıyaslayıp övülen kişinin ondan daha cömert olduğunu söylerler. Aşağıdaki beyitte de Hâtem'in bile memduhun cömertliğini duyunca kendi defterini dürdüğü, kendi kendini hükümsüz bıraktığı dile getirilir. Beyitte "defterin tayy etmek" bir kişinin defterini dürmek anlamına gelen bir deyimken "tayy" sözcüğü aynı zamanda "Hâtem" ismiyle de anlamsal yönden ilişkili olduğu için ihâm-ı tenasüp sanatı yapılmıştır:

Ey sehânı fıkır idüp Hâtem **tayy itmiş defterin**

V'ey 'atânı zikr idüp her gözde kalmış nakş-ı mâl (Mesîhî K. 13/15)

Eski kitaplarda sırası gelmişken verilen faydalı bilgilere "fevâid" denilmektedir. Sevgilinin ayva tüyleri, benleri yazıya geçirilse onun güzelliğinin faydalarının deftere kitaba sığmayacak kadar çok olduğu görülür:

Kitâba deftere sığmaz fevâ'id-i hüsnî

Sevâd-ı hâl ü hatın eyledim hisâb kitâb (Nevres-i Kadîm G. 8/5)

Klasik edebiyatta kasidelerde genellikle din ve devlet büyükleri övülür. Sevgili için kullanılan bazı sıfatlar, tavır ve davranışlar yine övülen kişi için de söz konusu edilebilir. Aşağıdaki beyitte şair memduhun/övülenin, kendisi gibi birçok kişiyi defterden sildiğini, kendisine gösterilen bir iki günlük teveccühe şaşılması gerektiğini söyler:

Niçe senün gibi **kazıdı** bu **defterden**

'Aceb mi bir iki gün oldun ise ser-defter (Âşık Çelebi K. 14/226)

Bahar mevsiminin âdeta başkomutanı olan çimen, mart ayının başlangıcında karın defterini kapatır, yani kar yağışını sonlandırır:

Mîr-i mîrân-ı bahâr olmuş durur gûyâ ki ol
İbtidâ-i martda berfün **defterin kapar** çemen (Bâlî K. 6/5)

SONUÇ

Şairler; duygularını, düşüncelerini, hayal dünyalarındaki özgün tasarımları sözlü ya da yazılı olarak ifade ederken çoğu zaman günlük dilin dışına çıkar, dil içinde ayrı bir dil oluştururlar. Onlar, zihinlerindeki aktarımları genellikle günlük, olağan dilin öğelerini kullandıkları hâlde çeşitli bağdaştırmalarla göstergelere yeni anlamlar yüklerler. Göstergelerin çeşitli tasarımlarla çağrışım zenginliği kazanması, coşku ve duygulanmaları da birlikte getirmektedir. Klasik dönem şairleri de günlük dilin kelime sayısı sınırlı olduğu için çeşitli edebî sanatları kullanarak birçok kelimenin anlam sınırını, ifade gücünü genişletmişlerdir.

Günlük hayatta sıkça kullanılan defter göstergesini şiirde de kullanan Klasik dönem şairleri, çeşitli tamlamalar oluşturarak, birleşimler kurarak bu kavramın zihinde oluşturduğu çağrışım zenginliğini artırmışlardır. Şairler, şiir dilinin en önde gelen özelliklerinden biri olan bağdaştırmaları kurarken benzetme, istiare, mecaz gibi edebî sanatlardan yararlanmışlardır. Defter göstergesiyle kurulan ilgi ve ilişkilendirmelerde daha çok “şekil, renk ve soyut özellikler” söz konusu edilmiştir.

Şiirlerde âşığa/şaire ait maddî ve manevî unsurların (gönül, sine, ömür, amel, isyan, günah, baht, vücut, gözyaşı vb.) dile getirildiği beyitlerde bu kavramlarla “şekil, parlaklık, renk, temizlik, yazılma/kayda geçme, belli bir dizgeden oluşma, içerik, çokluk” ilgisiyle defter göstergesi arasında çeşitli bağlantılar kurulmuştur. Sevgili ve sevgiliye ait güzellik unsurlarının söz konusu edildiği beyitlerde sevgilinin güzelliği (hüsn), yüzü (cemâl), yanağı (ruh), saç (kâkül), yüzündeki ayva tüyleri (hatt), nazı; şekil, renk, çokluk, abartı ve etkileme yönünden defterle ilişkilendirilmiştir. Âşık ve sevgili arasındaki münasebetlerde “kayda geçme, değerli olma, silinme/değersizlik” ilgisi söz konusudur. Sevgilinin âşığın ismini zikretmesi, rakiplere rağmen aşk defterinde yer edinmek, hele ön sırada yer almak (ser-defter olmak) âşık için büyük bir bahtiyarlık, bunun tam tersi ise üzüntü sebebidir. Âşıkların gönlünde daima sevgili tarafından en başa yazılma arzusu vardır. Bazı beyitlerde defterle hicran (ayrılık), gam, bela arasında özellikle çokluk, kayda geçme, içerik yönleriyle ilginin kurulduğu görülmüştür.

Tabiatla ve eşyayla ilgili unsurların “gökyüzü, yeryüzü, varlık, âlem, zaman, sümbül, gül, çiçek, saz (çeng) ney (nây), gemi (sefine)” defterle münasebeti daha çok “şekil, renk, çokluk, mahiyet (içerik), bir dizgeden oluşma” yönleriyle dir. Defter; çokluk, kayıt yapılma, değerli olma gibi tasarımları ifade ettiği için bazı duygu ve düşüncelerin abartılı bir şekilde ifade edilmesinde kullanılmıştır.

Bazı beyitlerde defter göstergesiyle şairlerin eserleri/divanları kastedilmiştir. Defter göstergesinin akilla ilişkilendirilmesinde daha çok “kayda geçirilme” ilgisi söz konusu edilmiştir. Bazı beyitlerde “yazılmak/kaydolmak, silinmek/değersizlik, sonu gelmek, kapanmak, değerli olmak, çokluk” ilgisiyle içinde defter göstergesinin bulunduğu deyimleri, şairlerin kullandığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

Akerson, Fatma Erkman (2005). *Göstergebilime Giriş*. İstanbul: Multilingual.

Aksan, Doğan (2004). *Cumhuriyet Döneminden Bugüne Örneklerle Şiir Çözümlenmeleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Metin Bankası ve Kültür Bakanlığı e-kitap Projesinde Yer Alan Divanlar:

(<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78354/divanlar.html>),(<https://groups.yahoo.com/neo/groups/metinbankasi/info>)

Adlî Divanı (hzl. Yavuz Bayram).

Âgâh Divanı (hzl. Şerife Akpınar).

Ahmed Paşa Divanı (hzl. Ali Nihat Tarlan).

Ahmedî Divanı (hzl. Yaşar Akdoğan).

Amrî Divanı (hzl. Mehmet Çavuşoğlu).

Antepli Aynî Divanı (hzl. Mustafa Arslan).

Âşık Çelebi Divanı Divanı (hzl. Filiz Kılıç).

Azmîzâde Hâletî Divanı (hzl. Bayram Ali Kaya).

Bâkî Divanı (hzl. Sabahattin Küçük).

Bâlî Divanı (hzl. Betül Sinan).

Fasîhî Divanı (hzl. Haluk Gökalp).

Filibeli Vecdî (hzl. Hasan Kavruk-Bahir Selçuk).

Gelibolulu Surûrî (hzl. Niyazi Ünver).

Hafîd Divanı (hzl. Hacer Ünal).

Hamdî Divanı (hzl. Ali Emre Özyıldırım).

Hayâlî Bey Divanı (hzl. Ali Nihat Tarlan).

Hâzık Divanı (hzl. Hüseyin Güfta).

Hikmetî Divanı (hzl. Aysel Eğri).

Kadı Burhaneddin Divanı(hzl. Kaplan Üstüner).

Karamanlı Nizamî (hzl. Haluk İpekten).

Kilisli Zihnî Divanı (hzl. Hasan Şener).

Mesîhî Divanı (hzl. Mine Mengi).

- Mihrî Hatun Divanı (hzl. Mehmet Arslan).
Mirzazâde Sâlim Divanı (hzl. Adnan İnce).
Muhÿî Divanı (hzl. Mustafa Arslan).
Münîrî Divanı (hzl. Ersen Ersoy).
Nedîm Divanı (hzl. Muhsin Macit).
Nehcî Divanı (hzl. Üzeyir Aslan).
Nesîmî Divanı (hzl. Kemal Edip Kürkcüoğlu).
Nigârî Divanı (hzl. Azmi Bilgin).
Nev'î Divanı (hzl. Mertol Tulum).
Nevres-i Kadîm Divanı (hzl. Hüseyin Akkaya).
Osman Nevres Divanı (hzl. Bayram Ali Kaya).
Ravzî Divanı (hzl. Yaşar Aydemir).
Rezmî Divanı (hzl. Mehmet Gürbüz).
Rüşdî Divanı (hzl. Hatice Ekici).
Sâbir Parsa Divanı (hzl. Kâzım Yoldaş).
Sâbit Divanı (hzl. Turgut Karabey).
Sehâbî Divanı (hzl. Cemal Bayak).
Sehî Bey Divanı (hzl. Hakan Yekbaş).
Şeref Hanım Divanı (hzl. Mehmet Arslan).
Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk (hzl. Muhammet Nur Doğan).
Şeyhî Divanı (hzl. Halit Biltekin).
Şeyhülislâm Yahyâ Divanı (hzl. Hasan Kavruk).
Turâbî Divanı (hzl. Cihan Okuyucu).
Usûlî Divanı (hzl. Mustafa İsen).
Üsküplü İshak Çelebi (hzl. Murat Keklik).
Vahÿî Divanı (hzl. Hakan Taş).
Yakînî Divanı (hzl. Ömer Zülfe).

FEYZİ'NİN MANZÛM LÜCCETÜ'L-ESRÂR TERCÜMESİ

The Translation Of *Luccet'ul Esrâr* Poem By Feyzî

Mehmet ÖZTÜRK¹

¹ Arş. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, berdavi90@gmail.com, orcid.org/0000-0002-2753-1528.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 23.08.2022

Kabul/Accepted: 26.10.2022

DOI:10.20322/littera.1165933

Anahtar Kelimeler

Türk İslam Edebiyatı, Molla Câmi, Feyzî, Luccetü'l-esrâr, tercüme

ÖZ

Luccetü'l-esrâr Molla Abdurrahman Câmi'nin, Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin *Derya-yı Ebrâr* adlı kasidesine yazdığı 100 beyitlik naziredir. Câmi'nin birinci divânı olan *Fâtihatü's-şebâb*'da bulunan *Luccetü'l-esrâr*, mecazlarla örülü sembolik anlatımın yoğun olduğu tasavvufî bir kasidedir. Muhtevası itibarıyla pendnâme olan bu kaside, Osmanlı'da çok beğenilmiş ve üzerine çok sayıda manzum, mensur tercüme ve mensur şerhler yazılmıştır. Yapılan şerh ve tercümelemin temel nedeni *Luccetü'l-esrâr*'daki sembolik anlatımdan kaynaklanan müphemliği gidermektir. Bunun haricinde mütercim veya şarihlerin geride eser bırakma isteği ve Feyzî'de olduğu gibi kasideyi anlama çabası nedeniyle *Luccetü'l-esrâr* tercüme veya şerh edilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Luccetü'l-esrâr*'a yapılan üç tane manzum tercüme bulunmaktadır. Bunlardan ilki Erzurum kadı vekili Ahmed Râşid'e, diğeri Hafız Hulûsi Efendi'ye, üçüncüsü ise Feyzî'ye aittir. Ahmed Râşid'in manzum tercümesi makale olarak çalışılmış, Feyzî'nin, eserin mukaddimesindeki ifadelerinden haberdar olduğumuz Hafız Hulûsi Efendi'nin manzum tercümesine ise ulaşamamıştır.

Bu çalışmada Feyzî'nin manzum *Luccetü'l-esrâr* tercümesi latinize edilerek sunulmuştur. Tercümenin tespit edebildiğimiz tek nüshası bulunmaktadır. Feyzî, kasideyi beyit beyit tercüme etmiş, her beyti Farsça aslının altına yazmıştır. Bundan dolayı kasidenin Farsça aslı da yazma nüshada olduğu şekliyle verilmiştir. Feyzî'nin hayatına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadığımızdan onun terceme-i hâli *Luccetü'l-esrâr*'ın mukaddimesinde verdiği bazı bilgilerden hareketle yazılmaya çalışılmıştır. Ayrıca *Luccetü'l-esrâr*'a yapılan tercüme ve şerhler genel hatlarıyla tanıtılmaya gayret edilmiştir.

ABSTRACT

Luccetü'l-esrâr is a 100-couplet simile written by Molla Abdurrahman Câmi about the eulogy by Emir Hüsrev-i Dihlevi titled *Derya-yı Ebrâr*. *Luccetü'l-esrâr* in *Fâtihatü's-şebâb*, the first divan by Câmi, is a mystical ode that includes intense symbolic expressions threaded by metaphors. This eulogy, a *pendnâme* due to its content, was admired by the Ottomans and several verses, prose translations and commentaries were written about it. The main reason for the commentaries and translations was to eliminate the ambiguity of symbolic expressions in *Luccetü'l-esrâr*. Furthermore, *Luccetü'l-esrâr* was translated or annotated due to the desire of translators or commentators to write significant oeuvres and to understand the eulogy as in the case of Feyzî. As far as we can determine, there were three verse translations of *Luccetü'l-esrâr*. The first was translated by a deputy judge in Erzurum, Ahmed Raşid, the second was by Hafız Hulusi Efendi, and the third was by Feyzî. Ahmed Raşid's verse translation was an article, but the translation by Hafız Hulusi Efendi that we know of due to a mention by Feyzî in the introduction of his work, is not available today.

In the present study, Feyzî's verse translation of *Luccetü'l-esrâr* is presented in transcription. There is only a single copy of the translation. Feyzî translated the ode by couplet and included the translation of each couplet under the Persian original. Thus, the Persian original of the eulogy is included in the original manuscript. Since there is no information about Feyzî's life, his biography was based on certain information available in the introduction of *Luccetü'l-esrâr*. Furthermore, the translation and commentaries of *Luccetü'l-esrâr* were generally introduced in the study.

Atıf/Citation: Öztürk, M. (2022), "Fevzî'nin Manzûm Lücetü'l-esrâr Tercümesi", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 1014-1042.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mehmet ÖZTÜRK, berdavi90@gmail.com

GİRİŞ

XV. yüzyıl Fars şair ve âlimlerinden Nûreddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî, 1414 yılında Horasan'ın Câm vilayetine bağlı Harcird kasabasında dünyaya gelmiştir. Klasik Fars edebiyatının son temsilcisi olarak kabul edilen Câmî, ilk eğitimini babasından daha sonra dönemin önemli ilim merkezlerinden olan Herat ve Semerkand medreselerinde Mevlânâ Cüneyd-i Usûlî, Ali es-Semerkandî, Şehâbeddin Muhammed el-Câcermî (ö. 464/1459-1460), Kadızâde-i Rûmî (ö. 844/1440'tan sonra) ve Ali Kuşçu gibi devrin önemli âlimlerden dersler almıştır. Semerkand dönüşünde Sadeddin Kaşgârî'ye (ö. 870/1456) intisap eden Câmî, onun vefatından sonra halifesi Ubeydullah Ahrâr'a (ö. 895/1490) bağlandı. Câmî, 1492 yılında bugün Afganistan sınırları içerisinde bulunan Herat vilayetinde vefat etmiştir. (Okumuş 1993: 94)

Kaynaklarda Molla Câmî'nin eserlerinin sayısı hakkında farklı rakamlar verilmektedir. Ancak genel kabule göre onun dinî, edebî ve tasavvûfî konularda telif ettiği yaklaşık 45 eseri bulunmaktadır. (Allahverdiyev 2009: 19-20) Telif ettiği eserler ile hem yaşadığı dönemde hem de vefatından sonra İslam dünyasında önemli tesirler bırakan Câmî; sultanların, ulemanın ve ehli-i tasavvûfun teveccühünü celp etmiştir. Özellikle tasavvûfî mahiyette yazdığı eserleri çok fazla rağbet görmüş; bu tarz eserlerine şerhler, tercüme ve nazireler yazılmıştır. Onun *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye* adlı nahve dair eseri medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur, hatta hâla klasik tarzda Arapça eğitimi verilen yerlerde ders kitabı olarak okutulmaktadır.

Abdurrahman Câmî'nin Türk edebiyatına tesiri o henüz hayattayken görülmeye başlanmıştır. Şöhreti Maverâünnehir sınırlarını aşarak Anadolu'ya yayılan Câmî'nin eserlerinin Türk edebiyatına kazandırılmasında Nevâî (ö. 906/1501) ve Câmî-i Rûm diye meşhur olan Lâmiî Çelebî'nin (ö. 987/1532-33) önemli rolü olmuştur. (Macit: 1991/520) Âşık Çelebî'nin aktardığına göre Câmî'ye mektuplar gönderen Hamdullah Hamdî (ö. 909/1503) onun Yusuf u Züleyha mesnevisini tercüme etmiştir. Câmî'nin *Baharistan ve Nefâhâtü'l-üns* adlı eserleri Osmanlı tezkire yazarlarına örneklik teşkil etmiş; Sehî Bey (ö. 955/1548), Âşık Çelebî (ö. 979/1572), Latîfî (ö. 990/1582) kendi eserlerini telif ederken Câmî'nin *Baharistan* adlı eserini örnek aldıklarını belirtmişlerdir. (Sehî Bey 2017: 5; Âşık Çelebi 2010: 63; Latîfî 2000: 88-89) Yine Fuzûlî (ö. 963/1556), Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600), Bâkî (ö. 1008/1600), Azmîzâde Hâletî (ö. 1040/1631), Muhyî-i Gülşenî (ö. 1017/1608) Nevî-zâde Atâyî (ö. 1045/1635) gibi Türk edebiyatının önde gelen şairleri tarafından onun bazı eserlerine şerh, tercüme ve nazireler yazılmıştır. (Turgut: 2013/ 220-254)

Bu çalışmada, Abdurrahman Câmî'nin *Lücetü'l-esrâr* adlı kasidesine Fevzî mahlaslı şair tarafından yapılan manzum tercümenin edisyon kritiği yapılacak, eserin muhteva ve şekil özellikleri ele alınacaktır. Ayrıca edebiyatımızda *Lücetü'l-esrâr'a* yapılan şerh ve tercüme tespit edilerek bunlar hakkında bilgi verilecektir.

1. *Lüccetü'l-esrâr*'ın Şerh ve Tercümeleri

a. Şerhler

1. *Tuhfetü'l-vüzerâ*: *Lüccetü'l-esrâr*'a yapılan ilk şerh olup Kağızmânî Vâiz Yusuf Efendi tarafından 2 cumâde'l-ülâ 1154/ 16 Temmuz 1741 yılında tamamlanmıştır. Eserde öncelikle kelimeler, yapıları itibariyle tahlil edilerek bu kelimelerin teker teker anlamları verilmiş, akabinde “mahsul-i beyt” başlığı altında müellifin beyitlerdeki kastı açıklanmaya çalışılmıştır. *Tuhfetü'l-vüzerâ*'nın tespit edebildiğimiz kadarıyla iki yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail bölümü numara 402'de kayıtlı diğeri ise Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları bölümünde E.H. 1774 demirbaş numarası ile kayıtlı bulunan mecmua içerisinde yer almaktadır. Eser çalışılmamıştır.

2. *Şerh-i Kasîde-i Lüccetü'l-esrâr (Şerhü'l-Kengerî)*: Hâcî Sâlih-zâde Hafîl Hâcibî tarafından 1798 senesinde yazılan şerh. Bu şerhte her beytin mısraları ayrı ayrı tahlil edilip açıklanmaya çalışılmıştır. Molla Câmî üzerine yapılan bir çalışmada Hâcibî'nin bu şerhi, ibarenin yanlış okunmasından kaynaklı Hâcî-i Bîçâre diye birine nispet edilmiştir. (Turgut 2013: 91-92) Yüksek lisans tezi olarak çalışılan bu şerh (Bingöl 2018) ayrıca Sedat Kardaş ve Özgür Kıyçak tarafından da çalışılmıştır. (Kardaş&Kıyçak 2020)

3. *Mühcetü'l-ebâr*: Maçka'da bulunan Mekteb-i İ'dâdî'de Farsça ve Osmanlıca dersleri muallimi olan Binbaşı Seyyid Mehmed Sâlih Efendi tarafından 1286/1869 yılının Ramazan ayının son günlerinde yazılmıştır. Sâlih Efendi, eserin şerhinde diğer şerhlerinde olduğu gibi geleneksel şerh yöntemini benimsemiştir. *Lüccetü'l-esrâr*'a yazılan şerhler arasında en bilinen şerh olup çalışılmamıştır.

4. *Fulku'l-ebhâr fî Şerhi Kasîdeti Lüccetü'l-esrâr (Mecme'u'l-ezhâr fî Şerhi Huccetü'l-ahrâr)*: Müftü Abdullah Efendi (Develioğlu) tarafından 5 cumâde'l-ülâ 1332/1 Nisan 1914 tarihinde yazılmış şerhtir. Geleneksel tarzda şerh edilen eserde her beytin ayrıca tercümeleri de verilmiştir. *Lüccetü'l-esrâr*'a yazılan en geniş şerh olduğu söylenebilir. Eser matbu olup çalışılmamıştır.

5. *Şerh-i Kasîde-i Lüccetü'l-esrâr*: Mehmed Sabri Efendi (Yetkin) 1931 yılında Amasya'da kütüphane memuru iken bu eseri tercüme ve şerh etmiştir. Yazar, eserde kelimelerin anlamlarını verdikten sonra ilk önce beyitleri tercüme başlığı altında tercüme etmiş, daha sonra şerh başlığında nâzımın muradını yazmıştır. Eser, el yazması olup Milli Kütüphanede 06 Mil Yz B 1054 numarada kayıtlıdır. Eser çalışılmamıştır.

6. *Şerh-i Kasîde-i Lüccetü'l-esrâr*: Bu şerhin yazma nüshası Ankara Milli Kütüphanede 06 Mil Yz A 10857/3¹ numarada kayıtlı bulunan mecmuanın içerisinde yer almaktadır. Kütüphane kayıtlarına göre eserin müstensihisi Necib b. Mehmed'dir. Bu şahıs *Lüccetü'l-esrâr*'ın Kengerî şerhi üzerine yapılan yüksek lisans çalışmasında şerhin şârihi olarak kaydedilmiştir. (Bingöl 2018: 27) Ancak bu nüshayı incelediğimizde böyle bir ismin olmadığını gördük. Bununla birlikte nüshada bulunan başka bir eserin sonunda ibnü'l-Hâc Ali Muhammed Necîb ismine tesadüf ettik: “temmet tahîrîrû hazîhi'l-evrâk bi-tevfîki rabbînâ el-Melîki'l-Hallâk min-yedi aḥḳari Abdî'l-Mücbîb ibnü'l-Hâc 'Ali Muḥammed Necîb...” (Mecmû'a: 275) Muḥammed Necîb'in eserin şârihi veya müstensihisi olduğuna dair kesin bir karine olmadığından bu eseri ona nispet edemedik. Eser 1325/1906 yılında yazılmış olup ayrıca Erzurum Kadı

¹ Eserin eski kayıt numarası 52 Hk 885/3'dür.

Vekili Ahmed Râşid'in manzum tercümesi de kenarlarda veya Farsça beyitlerin hemen üstüne kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

7. Cennet Anahtarı (Lüccetü'l-esrâr'ın Şerhi ve Küşeykûl): M. Arif Karakaya tarafından 1973 yılında yazılmıştır. Şerhten ziyade tercüme hüviyetine sahiptir. Mütercim beyitlerin Farsça okunuşunu verdikten sonra beyitleri tercüme ve çok kısa şekilde izah etmiştir. (Karakaya 1973)

8. Sırlar Denizi-Lüccetü'l-esrâr: Mehmet Ali Özkan tarafından yapılan tercüme ve şerh. Beyitleri içeriğine göre başlıklandıran yazar önce Farsça beyitleri latinize etmiş, ardından tercüme ve şerh etmiştir. (Özkan 2021)

b. Tercümeleler:

1. Tercüme-i Manzûme-i Lüccetü'l-esrâr: Erzurum Kadı Vekili Ahmed Râşid tarafından 1315/1898 yılında yapılan manzum tercümedir. Bu tercüme Mehmet Atalay tarafından çalışılmıştır. (Atalay 2004: 23-44)

2. Tercüme-i Lüccetü'l-esrâr (Feyzî'nin Tercümesi): Çalışma konumuz olan bu tercüme hakkında bilgi verilecektir.

3. Hâfız Hulûsi Efendi'nin Tercümesi: Bu tercümenin varlığından Feyzî'nin mukaddimesindeki şu ifadelerden haberdar olduk: "nâgâh şerîkim Hâfız Hulûsi Efendi'nin eser-i mezkûru nazmen tercümeğe şurû' buyurdukda..." Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Hâfız Hulûsi Efendi *Lüccetü'l-esrâr*'ı manzum olarak tercüme etmiştir. Ancak yaptığımız araştırmalar neticesinde mütercim ve eseri hakkında herhangi bir bilgi tespit edemedik.

4. Hâzâ Risâletü Lüccetü'l-esrâr: Karahisâr-ı Şarkî sancağından Muhammed Fehmi b. Ömer tarafından tercüme edilen bu eser mensurdur. Yapılan tercüme, satır arası tercüme olup kelimelerin lügat anlamı verilerek suretiyle iktifa edilmiştir. Bir müzayedenin çevrimiçi sayfasında tesadüf ettiğimiz bu eser el yazması olup toplam 10 varaktır. (<https://www.bayrakmuzayede.com/el-yazma-eser-luccet-ul-esrar-sirlar-denizi.html> /Erişim tarihi: 08.08.2022)

2. Feyzî ve Tercüme-i Lüccetü'l-esrâr'ı

Lüccetü'l-esrâr Mevlana Abdurrahman Câmî'nin farklı konuları anlattığı nasihatname tarzında yazılmış 100 beyitlik bir kasidedir. Bu kaside müstakil bir eser olmayıp Câmî'nin üç ciltlik divanının birinci cildi olan *Fâtihatü's-şebâb* isimli eserinin altıncı kasidesidir. (Câmî 1378: 68-77) Câmî bu kasidesini Emîr Hüsrev Dihlevî'nin (ö. 725/1325) *Deryâ-yı Ebrâr* adlı kasidesine nazire olarak kaleme almıştır. *Lüccetü'l-esrâr* müstakil bir eser olmamasına rağmen Osmanlı'da çok fazla beğenilmiş olmalı ki esere çok sayıda şerh ve tercüme yapılmış ve eser müstakil olarak çok fazla istinsah edilmiştir. Yapılan tercümelerden biri de edisyon kritiğini yaptığımız Feyzî mahlaslı şaire aittir.

Bu başlıkta Feyzî'nin hayatına dair verilecek bilgiler onun *Lüccetü'l-esrâr* tercümesine yazdığı mukaddimedeki bilgilerden ibarettir. Zira kaynaklarda Feyzî mahlaslı şairler olmakla birlikte *Lüccetü'l-esrâr*'ı tercüme eden Feyzî mahlaslı herhangi bir şaire rastlayamadık. Feyzî bu eseri 1316/1898-99 yılında tercüme etmiş, esere "sun'-i Feyzî" terkiğini tarih düşürmüştür. (Feyzî 1318: 15) Bu bilgiden yola çıkarak Feyzî'nin 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında yaşamış şairlerinden olduğunu söyleyebiliriz. Şairin ismine dair eldeki tek bilgi onun yazma nüshada kısaltmalarla verdiği ح-ع. فيضي şeklindeki ifadedir. Buradan hareketle maalesef şairin ismini tahmin etmek

mümkün değildir. İBB Atatürk Kitaplığı'nda Bel_Mtf_54854 demirbaş numarası ile kayıtlı bulunan biyografik fişte ح. فيضي کيسالتماسی ile bu şahsa, *Güzel Prens Sigurd*, *Musevî Kızı* ve *Meşhur Polis Hafiyyesi Nat Pinkerton'un Sergüzeştlerinden: Sârik Milyoner* adlı eserler nispet edilmektedir. Seyfettin Özege Kütüphanesinde nüshaları bulunan bu eserler bütünüyle tercümedir². Nüshalarda adını kısaltma ile yazan mütercim *Lüccetü'l-esrâr* mütercimi olma ihtimali yüksektir. Öğrenim hayatına dair herhangi bir şey söylemeyen Feyzî, onu Farsça öğrenmeye sevk edenin Tuzcu-zâde 'Âsım Efendi olduğunu belirtmekte ve onun delaletiyle Hacı Hâfız Yusuf Ziyâeddin Efendi'ye talebe olduğunu ifade etmektedir. Bu hocadan, önce Ferîdüddîn-i 'Attâr'ın *Pendnâme'sini* ardından Molla Câmî'nin *Lüccetü'l-esrâr'*ını okumuştur. (Feyzî 1318: 2-3)

Feyzî, gazel formunda yazdığı manzumede³ *Lüccetü'l-esrâr'*ı kenz-i maârif mahzeni yani ilimler hazinesinin mahzeni, Kur'ân'ın özü olarak vasfetmekte, kasideyi cennet hediyesi olarak görmektedir:

Lüccetü'l-esrâr'dır kenz-i ma'ârif mahzeni

Mağz-ı Kur'ân remz-i dîn esrârı anda inîvâ

² Eserlerin sırasıyla kayıt numaraları şöyledir: *Güzel Prens Sigurd*: 4542/SÖ, *Musevî Kızı*: 10000 /SÖ ve *Sârik Milyoner*: 12021/SÖ.

³ Tercümenin sonunda bulunan gazel şu şekildedir:

Ey belâğat menba'ı ey server-i şâhib-livâ
Mağzar-ı lütf-i ilâhîsiñ buna 'âlem güvâ

Bahş kıldıñ 'âleme bir zübde-i hayret-numûn
Merkez-i hikmetde sâbit hemçü haçt-i istivâ

Lüccetü'l-esrâr'dır kenz-i ma'ârif mahzeni
Mağz-ı Kur'ân remz-i dîn esrârı anda inîvâ

Tuñfe-i cennet midir âyândır vaşfında ben
'Âcizim ki zevk verdi derde bir 'ayn-ı devâ

*Hüccetü'l-añrâr'*ı gördükçe kemâl-i 'acze
Hikmet ehli ihtiyar eyler tarîk-i inzivâ

İktidârım şerhe yok hâşâ gönül hayrettedir
Lâldır 'aql ü fikr mebhût u 'âcizdir kuvâ

Vaşf-ı hâli iztirâbımdır kapunda hiç yok
Başda sevdâ dilde himmet ârzüsundan sivâ

İltifâtından ümîdvarım ki dil nâçârdır
Resmdir dergâh nezdinde ola hâcet revâ

Qurb-ı Haqq'a na't-i pâkiñle tevessül eylerim
Lâyık olmaz ger kalam lütf u himemden bî-nevâ

"Şun'-ı Feyzî'dir" bu şerhiñ târiñi

Almak ister rû gönülüm 'adâ

Tuħfe-i cennet midir âyâ nedir vaşfında ben

'Âcizim ki zevk verdi derde bir 'ayn-ı devâ

Hüccetü'l-aħrâr'ı gördükçe kemâl-i 'acze

Hikmet ehli ihtiyâr eyler tarîk-i inzivâ (Feyzî 1318: 15)

Tercümenin mukaddimesinde *Lüccetü'l-esrâr*'ın tasavvüfî bir kaside olduğunu ifade eden Feyzî, eseri anlamakta zorluk çektiğini ve üstadının açıkladığı kadarıyla eseri anladığını bunun ise çok sathî olduğunu söylemektedir: "Mevlânâ Şeyh 'Abdurrahmân-ı Câmî kıddise sırruhu's-Sâmî hazretleriniñ *Lüccetü'l-esrâr* nâm kitâbına şürû' edildi, eser-i mezkûrsa taşavvuf tarzında te'lîf edilmiş bir kitâb-ı müsteṭâb olmak hasebiyle idrâk-ı 'aql ve fikrimizden hâric bir bed'ü'l-intâc idi. Muhterem üstâdîñ te'vîl ve ta'lîm buyurdıkları vech üzere hulûsa-i meâlini kâşirâne fehm eyler idik." (Feyzî 1318: 3)

Beraber ders okuduğu Hâfız Hacı Hulûsî Efendi *Lüccetü'l-esrâr*'ı nazmen tercüme etmeye başladığı vakit Feyzî de bu eseri daha iyi anlayabilmek gayesiyle aczini belirterek tercüme etmeye karar vermiştir: "Câmî hazretleriniñ feyz-i rûhânîsinden isti'âne ve hâcemiziñ himmet-i ma'neviyesinden istimdâdla Hâfız Hulûsî Efendi'ye peyrev olarak 'âcizâne daħi şerhine şürû' eyledim." (Feyzî 1318: 3) Mütercim bu durumu bir beytinde şöyle ifade etmektedir:

İktidârım şerhe yok hâşâ gönül hayrettedir

Lâldır 'aql ü fikr mebhût u 'âcizdir kuvâ (Feyzî 1318: 15)

Mütercim tarafından eserin tercümesine herhangi bir isim verilmediğinden biz bu eseri *Tercüme-i Lüccetü'l-esrâr* olarak isimlendirdik. Feyzî, *Tercüme-i Lüccetü'l-esrâr*'ı kaynak metnin vezni olan fâilâtün / fâilâtün/ fâilâtün/ fâilün kalıbıyla nazmen tercüme etmiştir.

Feyzî'nin şairliğini değerlendirecek kadar elimizde yeteri kadar veri olmamakla birlikte bu tercümesinden hareketle onun orta dereceli şairlerden olduğunu söylemek mümkündür. Elbette burada unutulmaması gereken nokta, onun bu tercümei henüz talebe iken yapmasıdır. Bu durum onun tercümesinde makes bulmuş yaptığı bazı tercümei anlaşılır kılmaktan ziyade zorlaştırmıştır. Ayrıca aruzu kullanmada çok başarılı olamamış, tercümede çok fazla imâle ve zihâf yapmıştır. Feyzî'nin metnin neredeyse tamamında "içün" kelimesinde imâle yapması bu tarz aruz uygulamalarına örnektir:

'Avdetinde çün düşer âheng-i şihhatden tamar

Düzmek içün ol şadâyı zaħme nîş zaħmındadır (50. beyit)

Aşağıdaki beyitte ise "târîh" kelimesinde aruz kusuru olarak görülen zihâf yapılmıştır:

Dûr değildir ger yazarsam târihin ferruḥ anıñ

Çün mübârek devletiñ o târiḥ ü vaktindedir (100. beyit)

Mütercim tercüme metnin inşasında kelime seçiminde kaynak metne bağlı kalmış, bazı mısralarda neredeyse Farsça kaynak metindeki kelimeleri Türkçe ekler ile aynen aktarmıştır:

روزگارت تیره دستت خالی و دل پر هوس

شب دراز و ناخنان افتاده اعضا پر گریست

Rûzigârîñ tîre destîñ ḥâlî gönlüñ pür heves

Şeb uzun yoḡ nâḥunân-ı a'zâ uyur kaydındadır (28. beyit)

Farsça aslı ile beraber verilen yukarıdaki beytin birinci mısraı neredeyse Farsça kaynak metindeki kelimeler ile aynıdır.

Bazı mısralarda hece fazlalığından dolayı vezin hatası görülmektedir:

Bakma ḥor jende-pûşâna câsûs-ı dildir olar

Gör ki câsûsluḡ içündür şâh jendeler tahtındadır (72. beyit)

Bu beytin birinci mısraında bold olan harflerde zihâf yapılarak vezin bulunmakta ancak ikinci mısraıda hece fazlalığı bulunduğundan vezin bozulmaktadır. Bu tarz hatalar 48, 77, 86 ve 95. beyitlerde de bulunmaktadır.

Bütün beyitleri mısra mısra tercüme eden mütercim bir beyitte bu tarzın dışına çıkarak önce ikinci mısraı daha sonra birinci mısraı tercüme etmiştir. Yapılan bu tercüme için beyit Farsça aslı ile birlikte verilmiştir:

لشکر انعام نادیده بیانگی تفرقت

دفتر شیراز ناکرده بیادی ابترست

Bâd ile ebter olur bir bâḡı yoḡ defter gibi

Görmese in'âm leşker bâḡ tefrîkindedir

3. Nüsha Tavsîfi

Tercümenin tespit edebildiğimiz tek nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha İBB Atatürk Kitaplığı OE_TK_01406 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Toplam 15 sayfadan oluşan eserin ilk iki sayfasında mütercimin mukaddimesi yer almaktadır. Tercümenin metni Farsça kaynak metin ile birlikte aşağıda verilmiştir.

METİN

کنگر ایوان شه کز کاخ کیوان برتر است

رخنه ها دان کش بدیوار حصار دین درست

1. Küngür-i evvân-ı şeh kaşr-ı zühâl şadrındadır
Bil gedikler raḥneler cümle ḥiṣâr-ı dindedir

چون سلامت ماند از تاراج نقد این حصار

پاسبان در خواب و بر هر رخنه دزد دیگرت

2. Bu ḥiṣârıñ nakdı yağmadan nice bulsun emân
Bekçi ḥufte ruḥneler pür duzd dîn kaşdıındadır

چیست زر ناب رنگین گشته خاکی ز آفتاب

هر که کرد افسر ز زر ناب خاکش بر سرست

3. Ḥâkdır zer şemsden rengîn anı tâc eyleyen
Gör ki başı üzre toprak koydu mefhûmundadır

گر ندارد سیم و زر دانا منه نامش گدا

در برش دل بحر دانش و او شه بحر و برست

4. Sîm ü zer tûtmazsa 'âlim söyleme nâmın gedâ
Göñlü deryâdır o şâh-ı baḥr u berr tavrındadır

زن نه مردی کن و دست کرم بگشا که زر

مرد را بھر کرم زن را برای زیورست

5. Zen değilsin merdlik eyle aç kerem destin ki zer

Qadına zinettir erkeklik anin bezlindedir

کیسه خالی باش بھر رفعت یوم الحساب

صفر چون خالیست ز ارقام عدد بالاترست

6. Kise hâli ol bulasin tâ kıyâmet rif'atın

Şıfr hâlidir 'adedde mislinin fevkidir

عاشق همیان شدی لاغر میانش کن ز بذل

حسن معشوقان رعنا در میان لاغرست

7. 'Aşık olduñ kiseye et bezlden lâger belin

Belde lâger ma'şûk anin hûsn ü ra'nâsındadır

نیست سرخ از اصل گوهر تنگه زر گویا

بھر داغ بخل کیشان کرده سرخ از آذرست

8. Surh değil aşında gevher gûyiyâ zer parçası

Dâğ için buhl-kışân nârdan zerdendedir

زر بود در جیب مار و میل او در جان وبال

لعل آتش رنگ بر کف در دل او اخگر است

9. Ceybde zer mârdır meyli olur câna vebâl
Kefde rengîn la'li gör kim nâr anîñ bağırındadır

بگذر از ویرانه گیتی سلامت گرچه هست
گنجها در وی که بر هر يك طلسم دیگرست

10. Geç bu fânîden selâmet bakma gerçi anda çok
Hâzneler var her biri bir tılsımıñ bendindedir

هر کجا بینی در گنجی و بر در حلقه
حلقه ماری حلقه کرده در دهان اژدرست

11. Kânde bir genci görürseñ kâpusunda hâlkası
Hâlka olmuş bir yılandır ejderiñ ağzındadır

حرص کار مور باشد گر روی با او بگور
حشو گور خویشتن بینی که مور بی مرست

12. Hırş kâr-ı mûrdur kabre gidersen hırşla
Kabriñi tölmuş görürsüñ mûr-ı bî-had zindedir

شد دهان حرص سنجر پر ولی از خاک مرو
این سخن بشنو که مروی از دهان سنجر است

13. Hırşdandır töldü sencer ağzı hâk-ı Merv'den
Dinle bu nuşhı ki ehl-i 'âşikân kavlındedir

معنى زر اترك آمد مقبلى كو نزد تو

ز امتثال امر زر در ترك دنيا بو درست

14. Geldi utruk ma'nâ zer nezdinde maḳbûldur kaçın

Bû Zer'e maḥşûşdur terk ol ki zer emrindedir

زر بده وز فحش اولادلزنا را لب ببند

ديده باشى فقل زر از بھر فرج استرست

15. Altını ver bağla evlâdü'z-zinâniñ aǵzını

Bağ için gör kulfı-ı zerri esteriñ fercindedir

گرچه خوش باشد زر ابراکن که خود ابراست تاج

بھر ابراهيم و زر نعلين پای آزرست

16. Hoş olur zer gerçi ibrâ ol ki ibrâ tâcdır

Lafz-ı İbrâhîm için zer Âzer'iñ tahtındadır

از ریا پیشه محو حاجت که جودش عارضست

میوه کی آرد درخت خشک از باران ترست

17. İsteme hâcet mürâiden ki 'ârizdır cûdu

Meyve vermez ol ağaç ki hoşklük taḅ'ındadır

لب نیالیند اهل همت از خوان خسان

در خور دندان انجم گرده ماه و خوارست

18. Şunmaz ehl-i himmetân ehl-i hasânîñ ta'mına
Ay ü günden şu'le almak encümün şânındadır

طامعان از بحر طعمه پیش هر خس سر نهند

قانعان را خنده بر شاه و وزیر کشورست

19. Tâmi'ân eyler tekâpü her hasîse ta'm için
Kâni'ân şâh ü vezîre hânde taşvîrindedir

ماکیان از بحر دانه می برد سر زیر خاک

قهقهه بر کوه و بر در شیوه کبک نرست

20. Dâne için mâkiyân arza koyar minkârını
Tağ u vâdîde hîrâm-ı kebk terk seyrindedir

نفع عامه عامه را اولیست آری دم خر

خوش مگس را نیست لیکن کون خر را در خورست

21. Nef'-i 'amme 'ammeye lâyıq evet har kıuyruğu
Hoş meges-rân olması hem yine har 'indindedir

مرد کاسب کز مشقت می کند کف را درشت

بهر ناهواری نفس دغل سوهان گرس

22. Merd-i kâsib ki meşakkâtden elin saht eylemiş
Törpüdür kim nefsi nâ-hemvârîñ işlâhındadır

ساغر عشرت بود از کسب بر کف آبله

وقت آن کس خوش که راحت یافته زین ساغرست

23. Câm-ı 'işret kesbden kefde olur çün âbile

Vak̄ti hoş ol kimseniñ bu sâğarıñ bezmindedir

فرج را بند از گلو کن کز زنان سعتری

فارغست آنکس که قوت او ز نان و سعترست

24. Bağla gel nefsiñ boğazdan sa'terici zenlere

Bakmaz ol ki k̄ût-i nân ü sa'teriñ eklindedir

هر که را خر ساخت شهوت نیم خردل گو بعقل

خود بفهم خرده دانان نیم خردل هم خرست

25. Nîm-ğardal söyle her kim şehvete oldu esîr

Nîm-ğardal ģorde-dân 'indinde ģar remzindedir

سفله را منظور نتوان ساختن کو خوب روست

میخ را بر دیده نتوان کوفتن کو از زرست

26. Şufleye etmek nazar mümkün mü ki ģûb-rûdur ol

Miğ-i zeri göze kaçmağ zarb u temsilindedir

شاهدان زر طلب را عارض پر خط و خال

در کف طامع بقصد مال مردم محضرت

27. Tâlib-i zer şâhidânîñ 'ârîzi pür hâtt u hâl
Elde mâl-ı merdi ğâret eylemek mekrindedir

روزگارت تیره دستت خالی و دل پر هوس

شب دراز و ناخنان افتاده اعضا پر گریست

28. Rûzigârîñ tîre destîñ hâli gönlüñ pür heves
Şeb uzun yok nâhunân-ı a'zâ uyur kaydındadır

دست ده با راستان در قطع پشتیهای طبع

بی عصا مگذر که در راه تو صد جوی و جریست

29. Kağ' için puşt-i hevâyı râstâna ver eliñ
Bî 'aşâ gitme şağın şad cûy yol üstündedir

باش در دین ثابت ار ترسی ز قهر حق که پا

کرده محکم در زمین عرعر ز بیم صرصرست

30. Dinde sâbit ol edersiñ kahr-ı Bâr' den hâzer
Yere 'ar'ar muhkem olmuş şarşarîñ havfındadır

نیکی آموز از همه ار کم ز خود آخر چه عیب

راستی در جدول زرگر ز چوپین مسطرست

31. İylik öğren cümleden gerdûnsa senden 'ayb ne
Toğruluk ki cedvel-i zer kerde çûp satırındadır

نیست قدر عالی و دون جز بمقدار هنر

قصر شه را پاسبان بر بام و دربان بر درست

32. Kâdr 'âli vü dûn değil olmak hünerden ğayrile
Derde derbân kaşır-ı şâhda pâsbân şakfındadır

حکمت اندر رنج تن تهذیب عقل و جان توست

قصد واعظ زجر اصحاب و لگد بر منبرست

33. Renc-i ten tehzîb-i 'aql u cândır kim vâ'iziñ
Minbere urmağda kaşdı hâzirûn zecrindedir

کامل و ناقص نه یکسانند در قطع امور

آنچه از شمشیر می آید نه حد خنچرست

34. Nâkış u kâmil değil yeksân umuru kağı'da
Ol ki şemşîr kârı heyhât hânçeriñ hadidedir

چون کنند اهل حسد طوفان طریق حلم گیر

گاه موج آرام کشتی را ز ثقل لنگر است

35. Çün hâsed ehli ede tuğyân tarîk-i hîlmi tüt
Mevcde ârâm-ı keşti lengeriñ şîklindedir

با حسودان لطف خوش باشد ولی نتوان بآب

کشتن آن آتش که اندر سنگ آهن مضمربست

36. Lütf gerçi hoş hasûda şu ile mümkün değil
Sönmek ol âteş ki seng ü âheniñ zımnındadır

گر نه همکار با نیکان ز همنامی چه سود

یک مسیح ابراء اکمه کرد و دیگر اعورست

37. Sende yok hem-kâr çi sûd nîkâna hem-nâm olmadın
Bağş eder göz bir Mesîh Deccâl'sa öz 'aczindedir

خلق نیکو گیرد آن کر نیک گیرد تربیت

شیر حکمت نوشد آن کام کتابش مادرست

38. Hizmet-i nîkân eden tahşîl eder ahlâk-ı hûb
Mâderi Qur'ân olan hikmet südi şürbündedir

فعل نیک از نیک خویان جو که در تصریف دهر

مشتق اندر صورت و معنی بوق مصدرست

39. Kâr-ı hûb nîkândan iste kâ'ide-i taşrîfde
Şûret ü ma'nâda müştak maşdarıñ vefkindedir

خارخار شک درون دل بود جان را چو گر

معنی آن کر برای شک بود زان رو گر است

40. İzîrâb-ı şek derûn-ı dildedir hem-çûn uyuz
Şekkdür çün ol sebab ma'nân uyuz hükümündedir

هست مرد تیره دل در صورت اهل صفا

آن زن هندو که از جنس سفیدش چادرست

41. Şûret-i ehl-i şafâda tîre-dil çok merd var
Çün zen-i Hindu beyâz cins çâdirîñ altındadır

هر خلل کاندر عمل بینی ز نقصان دلست

رخنه کاندر قصر بیبی از قصور قیصرست

42. Her hâlel görseñ göñülde ƙalbiñiñ noƙşândır
Ruħne ki ƙaşırdadır mi'mârınıñ 'aybındadır

نفس ظلمت رو بحیل الله ز جنبش باز ماند

رشته خورشید بند بال مرغ شب پرست

43. Nefs için emr bi-ħablî'l-lâh'a olmaz iƙtidâ
Bend-bâl-ı murğ-ı şeb-per ħurşidiñ zav'ındadır

بی گناهی را ز جرم دیگری از روی جهل

سرزنش کردن به رسم عاقل و دانشورست

44. Bî-günâhı diğeriñ cürmü için ƙa'n eylemek
Âyîn-i 'âƙil değildir âdemiñ cehlindedir

کرم را کش می توان عین کرم خواندن چه عیب

گر برغم مردمش ام الحیائت دخترست

45. Kerm ki 'ayn-ı kerem dirseñ ne 'ayb ger düħteri
Olması ümmü'l-ħabâis âdemiñ za'mındadır

هر چه می یابی ز وی آن خاصیت کش ممکن است

طعن او بر فقد هر ناممکنی مستنکرست

46. Her ne ki anda bulur hâşiyye hem mümkündür ol
Ta'n-ı anı mezmûm ki her nâ-mümkünüñ fağındadır

نیست کره از بھر همراهی که گویی مزمن است

نیست شر از بھر همخوانی که گویی انخرست

47. Kerh değildir söylemek müzmindir hem-râh için
Şer değil hem-hâb için ebher demek âyendedir

سفله گر خجله کشد ز آثار فعل خود کشد

گلخنی را رو سیاه از دود یا خاکسترست

48. Her hacâlet çekse süfle fi'liniñ âşârıdır
Külhanınıñ yüz qarası dūd ya kül eşerindedir

گوش حکمت کن طلب نی دیده صورت پرست

حظ کور از شاهدان خوش نوا بیش از کرست

49. Gûş-i hikmet iste kim şûret-bînâdan çokdurur
Şâhidâniñ hoş nüvâsı gör ki kör hazzındadır

چون فتد ز آهنگ صحت تار رگ بر عود تن

زخمه بھر ساز آن آهنگ زخم نشترست

50. 'Avdetinde çün düşer âheng-i şîhhatden tamar
Düzmek için ol şadâyı zaḥme nîş zaḥmındadır

نقش پهلوی نسخه تفصیل رنج شب بس است

جامه چاکی را که تا صبح از حصیرش بسترست

51. Naqş-ı pehlû renc-i ten tafşîline vâbestedir
Şubḥa dek bir câmesi yırtık ḥasır üstündedir

خوش بود خوش بو بھر صورت که باشد چون عبیر

کش بسھو ار غافلئ تصحیف خواند عنبرست

52. Hoş olur ḥûş-bû be-her şûrettedir 'anber gibi
Ger okunsa sehv ile ol lafz taḥrîfindedir

کوس ناموس ار زنی از چرخ و انجم بر گذر

چون دف رسواییست این پر جلاجل چنبرست

53. Taḥl-ı nâmûsu urursañ geç bu çarḥ-ı necmden
Pür celâcildir çü def-i rüsvâyılık devrindedir

سوی معنی رو که گر ماند به صورت با سپند

کی کند دفع گزند آن نقطه کاندرا مجمرست

54. Görme zâhir ma'na bul beñzer süpünde şûreten
Def'-i zarr etmez o nokta mücmiriñ zîriñdedir

کم نشین ز امثال خود ایمن که باشد در رقم

مثل حنجر حنجر اما بھر قطع حنجرست

55. Olma eymen az otur misliñle hânçer hânçere
Benzer amma kâr-ı hânçer hânçeriñ kaç'indedir

طعن از کس خوش نباشد گر چه شیرین گو بود

زخم نی بر دیده سختست ار همه نی شکرست

56. Olsa da şîrîn değıldir kimseden ta'n-ı simâ'
Ney şekerdendir göz üzre zaħm saħt tarzındadır

گر عروج نفس خواهی بال همت بر گشا

کانچه در پرواز دارد اعتبار اول پرست

57. Bâl-i himmet aç dilerseñ nefsiñiñ mi'râcını
Bâle muħtâcdır o kim uçmak anıñ meylindedir

کندن بنیاد دولت را بود سیل عظیم

رشحه کلك عوانان گر چه بس مستحقست

58. Devletiñ bünyâdını kızmağdadır seyl-i 'azîm
Ger haķîrlik kâtibânıñ raşha-i kilkindedir

نیست از مردی عجوز دهر را گشتن زبون

زن که فایق گشت بر شوهر بمعنی شوهرست

59. Ma'nen erkeklik değıl dehr-i zene olmağ zebun
Zen ki fâikdir kıcası üzre er mişlindedir

- راه عزلت پوی و خرم زی که چندین قهقهه
کبک ازان دارد که دور از خلق بر کوه و درست
60. Râh-ı 'uzlet tüt yaşa hürrem nedir bu kâhkaha
Kebk anıñçün halkdan dūr olmanıñ fikrindedir
- حبس نیلی گنبدی از گریه می شو غرق آب
شب چو مرغی کآشیانش غنچه نیلوفرست
61. Günbede maḥbûssuñ ağla ğarq olub gözyaşına
Murgunuñ kim meskeni nilüferiñ üstündedir
- منکران را واردات عارفان نبود قبول
کافران را معجزات انبیا کی باورست
62. Nuş u pend-i 'ârifânı münkirân etmez qabûl
Mu'cizât-ı enbiyâ çün kâfiriñ küfründedir
- فقره فقره از کلام شیر مردان گوش کن
زانکه بر بوجهل جهل آن ذوالفقار حیدرست
63. Fıkra fıkra şîr-i merdâniñ sözüne tüt kulağ
Çünki Bû Cehl üzre cehl ol Ḥaydar'ın seyfindedir
- نکتهای پست کامل هست طالب را بلند
نقطهای پای حیدر تاج قاف قنبرست
64. Kâmilîñ alçaq nükâtı t̄âlib içündür bülend
Pâ-yı Ḥaydar'daki noqta Qanber'iñ tâcındadır
- خاک یاران شو که پشت کبر و کینت بشکند
کحل اغبر چشم نصرت را غبار لشکرست
65. Ḥâk-ı yârân ol kıralar kibr ü kînet ardiñı
Kühlüdür leşker ğubârı merdümüñ çeşmündedir

لشكر انعام نادیده بیانگی تفرقت

دفتر شیراز ناکرده بیادی ابترست

66. Bâd ile ebter olur bir bâğı yok defter gibi
Görmese in'âm leşker bâng tefrîkindedir

ناپسندی گر رسد از یار روشن دل چه باک

نیست عیبی آب صافی را که خاشاک آورست

67. Ğam değıldir yâr-ı rûşen-dilden ola bir kuşûr
Âb-ı şâfi 'ayb değıl ger hûr u hiss hamlinedir

دل پرور بھر فیض نو بنو کز نخل خشک

می خورد خرماى تر مریم که عیسی پرورست

68. Nev-be-nev dil besle naħl-ı hoşdan ħurma-yı ter
Ekl eder Meryem ki 'isâ beslemek 'azmindedir

کافری دان نفس سرکش را که لازم آیدش

سرکشی چون سرکش کافی که اندر کافرست

69. Nefsi kâfir bil hemîşe aña serkeşlik gerek
Gör ki serkeşdir o kâf ki kâfiriñ lafzındadır

ساغر عشرت مزن با زن که گر هست از نخست

رازار سر عفت آخر از ساغر غرست

70. Tıtma sâgar zenle sırdârıñsa evvelden yine
Râz-ı sırr-ı 'ıffet eyler ğer anıñ aslındadır

بهره از جنسیت افزایش که چون در فصل دی

مهر عریان باشد از وی حظ عریان اوفرست

71. Hatt-ı mührüñ faşl-ı dey 'uryâna evfer olması
Ğayriden 'uryânlık içündür anıñ cinsindedir

دل مکن با ژنده پوشان بد که جاسوس دلند

بهر جاسوسی چو شه کاندرا لباس چاکرست

72. Bakma h̄or jende-pûşâna câsûs-ı dildir olar
Gör ki câsûsluğ içündür şâh jendeler tahtındadır

چاره در دفع خواطر صحبت پیران بست

رخنه بر یاجوج بستن خاصه اسکندرست

73. Şoĥbet-i pîrân yeter çâre ĥavâtır def'ine
Bâğ-ı ruĥne Ye'cûc'a İskender'iñ seddindedir

جان پژمرده ز فیض پیر یابد زندگی

خضر ازان خضرست کز وی سبزه خشک اخضرست

74. Cân-ı pejmürde bulur pîr iltifâtından ĥayât
Ĥazr odur ki ĥazr-ı sebz-ĥoşk anıñ feyzindedir

بوی درویشی نداری خرقة پشمین چه سود

چند پیچی پشک در نافه که مشک اذفرست

75. Bûy-ı dervîş sende yok yüñ ĥırkasından nef' ne
Nice řab'iñ pişke müşk ezfer-i nîk cezmindedir

ناز پرور در هوا با نفس نتواند غزا

زن که باشد لایق معجر چه مرد مغفرست

76. Nâz ile perver değil mümkün ede nefse cihâd
Mağfire lâyıq mı ol zen mi'cer örtüsündedir

در جوانی سعی کن گر بی خلل خواهی عمل

میوه بی نقصان بود چون از درخت نوپرست

77. Taze ola bir ağaç esmârı 'aybdan sadedir
Merde nokşansız 'amel gençlikde sa'yindedir

عالم عالی مقام از بحر جر خواهد علوم

چون علی کش معنی استعلا و کار او جرست

78. 'İlm okur dâna-yı 'âlî cerr çün hem-çün 'alâ
Ma'nân isti'lâdır ammâ lafzıñ ol cerrindedir

مفتی تر دامن از مستی نوازدهمچو دف

دفتر خود را دف تر دامن آری دفترست

79. Dâmeni ter müfti mestlikden şadâ-yı def gibi
Nağme eyler oynar ol defterle ki destindedir

فلسفه چون اکثرش آمد سفه پس کل آن

هم سفه باشد که دارد حکم کل آنجا اکثرست

80. Felsefe aḥmak dimekdir hükm-i küll ekşerdedir
Felsefe lafzındaki çokluk sefeh ḥarfindedir

فلسفی از گنج حکمت چون به فلسی ره نیافت

می ندانم دیگری را سوی آن چون رهبرست

81. Genc-i ḥikmetden değil mâlik felâsif zerreye
Nice bilmem digeriñ ol rehber ü rüşdüdedir

حکم حال منطقی خواهی ز حال فلسفی

کن قیاس آن را که اصغر مندرج در اکبرست

82. Felsefeden fehm kıl aḥkâm-ı ḥâl-i mantıḳı
Bil anı aṣḡar kıyâs et ekberiñ dercindedir

آن بد اختر کش منجم گفته چون هر اثر
پیش او مسند باختر شد خدایش اخترست

83. Tâli'î bed ol müneccim söylemiş ki her eṣer
Aḡtere müsneddir o tañrı anıñ 'indindedir

اختیاری نیست او را اختیار از وی مپرس
اختیار جمله کم در اختیار داورست

84. Şorma andan ihtiyârı yoḡ ki cümle ihtiyâr
Žâyî' olmuş dâver-i ḥaḡḡıñ zîr-i 'adlindedir

چرخ و انجم جن و مردم هر يك اینجا مضطربند
اختیار جمله پیش «من یجیب المضطر» ست

85. Çarḡ ü encüm cinn ü merdüm nâçârdırlar cümle kâr
Men yücübü'l-mużtarr taḡdîr-i dergâhındadır

معنى معشر معیت با شر آمد زان سبب
نیست زین معشر کسی بی شر اگر بو معشرست

86. Şer ile ma'şer ma'ıyyet gelmesi bu ḡavmden
Ger Bû ma'şer olmasa bî-şer olmamaḡ sebebindedir

نور توحید است در دل مشعر ادراك حق
مشعر اخترپرستان را کجا آن مشعرست

87. Nûr-ı tevḡiddir göñülde ḡaḡḡı idrâk etmeḡe
Bilemez aḡter-perestân ehl-i dil ḡalbindedir

حکمت یونیاں پیغام نفسست و هوا

حکمت ایمانیاں فرموده پیغمبرست

88. Hikmet-i Yûnâniyân nefis ü hevâ peygâmıdır
Hikmet-i îmâniyân emr-i resûl tab'ındadır

نامه کش عنوان نه قال الله يا قال النبي ست

حاصل مضمون آن خسران روز محشرست

89. Bir kitâb ki mebdêî kavî-i nebî yâ Hâk değil
Hâşılı maşşer günü hûsrân mazmûnundadır

نیست جز بوی نبی سوی خدا رهبر تو را سوی علا

از علی جو بو که بوی علی مستقدرست

90. Yok saña 'ulviyyete bûy-i nebîden özge yol
Bû 'Alî'den iste Sînâ bûy-i bed şemindedir

دست بکسل از شفای او که دستور شفاست

پای یکسو نه ز قانونش که کانون شرست

91. Yüz eliñ aniñ Şifâ'sından şifâ destûrudur
Kânûn'undan bir taraf koy pâ ki şer hükmündedir

صاحب علم لدنی را چه حاجت و لفظ خط

صفحه دل مصحف است آن را که قرآن از برست

92. Hatt u lafz hâcet değil 'ilm-i ledün aşhâbına
Göñlü muşşafdır oña Kur'ân aniñ hifzındadır

جامی احسنت این نه شعر از باغ رضوان روضه است

کاندرو هر حرف ظرفی پر شراب کوثرست

93. Câmi hoş etdiñ değil bu şi'r rızvân bâğıdır
Anda ĥarf âb-ı Kevşer zarfı minvâlinedir

در سواد خط او انوار حکمت محتفیسست

چون شب تاریک آبتن بصبح انورست

94. Nûr-ı ĥikmet gizlidir ĥařt-ı sevâdında aniñ
Her karanlık gece řubĥ-i enveriñ ĥamlindedir

همچو بکر فکر خسرو زاده است از لطف طبع

در کمال خوبی این یک خواهر آن یک خواهرست

95. Bıkr-veşdir fikr-i Ĥüsrev toğdu lüşf-ı şab'dan
Hem güzellikde bulurdur dü ĥâherân mişlinedir

ای بسا خواهر که با خواهر چو گردد جلوه گر

در جمال اکبر بود در سال اگرچه اصغرست

96. Ey ki çok cilve eder ĥâher hemişe ĥâhere
Sinde ařđar ola ra'nâlık aniñ ĥüsnündedir

لجة الاسرار اگر سازم لقب آن را سزاست

زانکه از اسرار دین بحری لبالب گوهر است

97. Lüccetü'l-esrâr aña dirsem laşab lâyış ki o
Başdır gevher şolu esrâr-ı dîn bağşendedir

حجة الاحرار اگر با آن کنم ضم هم رواست

زانکه بر مطلوب هر آزاده حجت گسترست

98. Zamm ederse *Hücetü'l-ahrâr* aña lâıyk yine
Vefk-i maılıb cümleye bürhân u haı veıhindedir

مر بود پنجاه چون ایات او آمد دو مر

در صفا و محکمی شاید که گویم مرمرست

99. Mer olur elli anıñ ebyâtı geldi çün dü mer
Şâf u muhkemlikde mermer vaşf u teşbîhindedir

سال تاریخش اگر فرخ نویسم دور نیست

زانکه سال از دولت تاریخ او فرخ فرست

100. Dûr değıldir ger yazarsam târihin ferruı anıñ
Çün mübârek devletiñ o târiı ü vaıtindedir

SONUÇ

Bu alışmada Abdurrahman Câmî'nin pendname tarzında yazdığı ve her beyti farklı bir konu ihtiva eden *Lücetü'l-esrâr*'ına Feyzî mahlaslı şair tarafından yapılan manzum tercüme latinize edilerek sunulmuştur. Yaptığımız taramalar neticesinde bu manzum tercümenin İBB Atatürk Kitaplığı OE_TK_01406 numarada kayıtlı tek nüshası olduğu tespit edilmiştir. Eserin transkripsiyonu bu tek nüsha üzerinden yapılmıştır.

Feyzî'nin kim olduğuna dair kaynaklarda bilgi bulunmadığından onun hayatı, *Lücetü'l-esrâr*'a yazdığı mukaddimedeki bilgilerden hareketle verilmeye çalışılmıştır. Yine kütüphanelerden yapılan taramalar neticesinde Feyzî'ye ait üç tane tercüme eser tespit edilmiştir. Feyzî, hocasından Feriddüddîn-i Attâr'ın *Pendnâme*'sini okuduktan sonra *Lücetü'l-esrâr*'ı okumaya başlamış, sembolik anlatımın yoğun olduğu bu kasideyi anlamak gayesiyle bu kasideyi tercüme etmiştir. Tercümesini, kaynak metnin de vezni olan remel bahrinin fâilâtün/ fâilâtün/ fâilâtün/ fâilün kalıbıyla yazmıştır. Kelime seçiminde kaynak metne çok fazla bağlı kalmış, aruzu kullanmada pek başarılı olamamıştır.

Ayrıca alışmada *Lücetü'l-esrâr*'a yapılan şerh ve tercüme hakkında bilgi verilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda *Lücetü'l-esrâr*'ın Osmanlı döneminde yapılan 6 şerhi ve 4 tercümesi olduğu ortaya konulmuştur. Daha önce *Lücetü'l-esrâr*'ın şerh ve manzum tercümesi üzerine yapılan çalışmalarda haklarında bilgi bulunmayan iki tercüme tespit edilip haklarında bilgi verilmiştir. Yine şarihi belli olmayan şerhin Necib. B. Mehmed'e hatalı nispeti düzeltilmiştir.

KAYNAKÇA

Afsahzâd, A'lâhan (Thk. ve Tsh.) (1378 hş.). Nureddin Abdurrahman b. Ahmed Câmî. *Dîvân-ı Câmî (Fâtihatü's Şebâb)*. Tahran: Merkez-i Mutâla'ât-i İrânî.

Allahverdiyev, İbrahim (2009). *Abdurrahman Câmî ve Tasavvufî Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Atalay, Mehmet (2004). Câmî'nin Lüccetü'l-esrâr Adlı Kasidesi ve Erzurum Kadı Vekili Ahmed Râşid'in Manzum Tercümesi". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (24). 23-42.

Bingöl, Burçak (2018). *Hâcibî ve Şerh-i Luccetul-esrâr (Metin-İnceleme)* Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.

Develioğlu, Abdullah (1330). *Fülkül-ebhâr fî Şerhi Lüccetül-esrâr, Yâhûd Mecmâ'u'l-ezhâr fî Şerhi Hüccetil-ahrâr*. Kayseri: Erciyes Matbaası.

Hâcibî, Hacı Sâlih-zade Halîl Efendî. *Şerh-i Lüccetü'l-esrâr*. Beyazıt Devlet Kütüphanesi. Bayezid. No. 25638/4. Vr. 72b-109a.

Kağızmanlı Yusuf Efendi. *Tuhfetül-vüzerâ*. Süleymaniye Kütüphanesi. Lala İsmail. No. 402.vr. 1b-34a.

Karakaya, M. Arif (1973). *Cennet Anahtarı (Lüccetül-esrârın Şerhi) ve Küşeykûl (Keşkülçük)*, İstanbul, Özdemir Basımevi.

Kardaş, Sedat; Kıyçak, Özgür (hzl.) (2020). Hâcibî Hacı Sâlih-zâde Halîl Efendi. *Şerh-i Kasîde-i Lüccetü'l-esrâr (Şerh-i Kengerî)*. Erzurum: Fenomen Yay.

Kılıç, Filiz (hzl.) (2010). *Âşık Çelebi Meşâirü's-suarâ*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay.

Canım, Rıdvan (hzl) (2000). *Latîfî Tezkiretü's-suarâ ve Tabsıratün-nuzamâ (İnceleme-Metin)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.

Okumuş, Ömer (1993). "Câmî, Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 94-99.

İpekten, Haluk ve dğr. (hzl) (2017). *Sehî Beg, Sehî Beg - Heşt Bihîşt*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. <http://www.kulturuzizm.gov.tr/>

Turgut, Kadir (2013). *Abdurrahman Câmî, Düşünce Ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Mecmû'â. Milli Kütüphane- Ankara. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu. No. 06 Mil Yz A 10857/3.

Muhammed Fehmi b. Ömer. *Hâzâ Risâletü Lüccetü'l-esrâr*. <https://www.bayrakmuzayede.com/el-yazma-eser-luccet-ul-esrar-sirlar-denizi.html> /Erişim tarihi: 08.08.2022

BİLİNMEYEN BİR ŞAİR “MEFLÛK” VE ŞİİRLERİ (5 GAZEL, 2 MUHAMMES)

The Poetry Of Meflûk (5 Gazels, 2 Muhammes), An Unknown Poet

Kübra KACAR ALTIN¹

¹ Arş. Gör., Giresun Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, kbra.719@gmail.com, orcid.org/0000-0002-6450-7930.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 31.08.2022
Kabul/Accepted: 31.10.2022

DOI:10.20322/littera.1169101

Anahtar Kelimeler

Meflûk, gazel, muhammes, manzume.

ÖZ

Klasik Türk edebiyatı sahasıyla ilgili çalışmalar için oldukça önemli kaynaklardan olan mecmualar, divanlarda yer almayan çok sayıda şiir ile kaynaklarda yer almayan şairler ve onların şiirlerinin gün yüzüne çıkarılmasında büyük rol oynamaktadır. Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi’nde 6461 numarada kayıtlı şiir mecmuası da bunlardan birisidir. Söz konusu mecmua, pek çok şiirin yanı sıra kaynaklarda yer almayan Meflûk mahlaslı bir şairin 2 muhammes ve 5 gazel olmak üzere 7 manzumesini içermektedir. Bu çalışma ile birlikte Meflûk’ün tespit edilebilen söz konusu manzumeleri ilim âleminin istifadesine sunulacaktır. Çalışmanın giriş bölümünde mecmua hakkında kısaca bilgi verilecektir. Ardından Meflûk hakkında -mecmuadan ulaşabildiğimiz kadarıyla- bilgiler aktarılacaktır. Devamında çalışmanın konusunu teşkil eden yayımlanmamış manzumeleri içeren şiir mecmuası tanıtılacak ve Meflûk’ün şiirleri vezin, kafiye, redif, dil, üslup ve muhteva açısından incelenecektir. Son olarak manzumelerin çeviri yazılı metni verilecektir.

ABSTRACT

Keywords

Meflûk, gazel, muhammes, poetry.

Mecmuas (Ottoman literary journals, of sorts) are a key primary resource (and treasure trove) for scholars who specialise in classical Turkish literature – especially if they happen to be on the look out for poets and poetry who/that never made their/its way into divans. A beautiful example illustrating this is *mecmua* 6461, which is currently housed at the Sivas Ziya Bey Library of Ancient Manuscripts. What makes it special lies in that it contains seven poems – two *muhammes* and five *gazels* – that were penned by Meflûk, a poet who -until now- no one knew about, for neither he nor his work are mentioned anywhere. Through the study before you, we hope to change that and introduce him to the academic world. First, in section one, we shall talk briefly about the mecumua in question. In section two, we will acquaint you with Meflûk himself – based on what we’ve been able to gather from the mecumua. In section three, we shall highlight the aforementioned poems, and examine both the content thereof and his use of metre, rhyme, rhythm, language, and tone. Section four includes copies of the poems themselves.

Atıf/Citation: Kacar Altın, K. (2022), “Bilinmeyen Bir Şair “Meflûk” ve Şiirleri (5 Gazel, 2 Muhammes)”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 951-974.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Kübra KACAR ALTIN, kbra.719@gmail.com

GİRİŞ

"Dağınık şeyleri bir araya getirmek, toplamak" anlamındaki *cem'* masdarından türetilmiş bir sözcük olan mecmua; bir veya birden fazla yazar/şaire ait manzum ya da mensur eserlerin bir araya getirildiği derleme eserlere verilen isimdir.

Mecmuaların ortaya çıkışı, Hz. Peygamber'in hadislerin yazımına izin vermesine dayanmaktadır. Söz konusu iznin ardından sahabeler; kendi seçimleri, ihtiyaç ve değerlendirmelerine göre hadisleri bir araya getirmiş; böylelikle ilk derlemeler meydana gelmiştir. Zamanla gelişip düzenli bir tertip ve şekle kavuşan mecmualar, türlerine göre bazı farklılıklar gösteren bir kitap veya telif çeşidi hüviyeti kazanmış olup Araplar, Farslar ve Türkler arasında rağbet görmeye başlamıştır (Uzun 2003: 266).

Mecmuanın -tarihi tam olarak bilinmese de- edebiyatımızda XV. yüzyılda ortaya çıktığı ve ilk örneğinin 1437'de Ömer Bin Mezîd tarafından derlenen bir nazire mecmuası olan *Mecmûatü'n-Nezâir* olduğu düşünülmektedir. Söz konusu eserin ardından mecmua türü zaman içerisinde gelişim göstermeye devam etmiş ve özellikle XVI. yüzyıldan sonra mecmuaların sayı ve çeşidinde artış yaşanmıştır. Mecmualar XIX. yüzyıla kadar, hatta bu yüzyıldan sonra da edebiyatımızda varlığını devam ettirmiştir. Bu süreç içerisinde risâle, fevâid, letâif, şerh, şiir vb. pek çok eserin yer aldığı mecmualar derlenmiştir (Şenödeyici vd. 2015: 368).

Özellikle şiir mecmuaları günümüzde klasik Türk edebiyatı araştırmacıları için divanlar, mesneviler ve tezkireler kadar önemli kaynaklar hâline gelmiştir. Bunun en önemli sebepleri arasında şiir mecmualarında, kaynaklarda adı geçmeyen, unutulmuş divan şairlerinin şiirleri ile bilinen şairlerin divanlarında yer almayan/bilinmeyen şiirlerinin yer alması; söz konusu mecmualarda şairlerin divanlarındaki şiirlerin farklı şekillerine (fazla veya eksik beyitler, nüsha farkları vs.), bilinmeyen ya da bilindiği hâlde nüshası tespit edilememiş eserlere rastlanması (Köksal 2012: 417-418) sayılabilir.

Kaynaklarda adı geçmeyen şairlerden birinin manzumelerini ihtiva eden mecmualardan birisi de Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi 6461 numarada *Mecmû'a-i Eş'âr* adıyla kayıtlıdır. Söz konusu eser, 133 varaktan müteşekkildir. 18x6.5 cm ölçülerinde ve deri ciltlidir. Mecmuanın yazı türü talik, kâğıt türü ise aharlıdır. Sayfa kenarları cetvelsiz; satır ve sütun sayısı muhtelifdir. Kimi varaklarında rutubet lekeleri ve tahripler söz konusudur. Mürettibi ve derlenme tarihi belli değildir.

Mecmuada; çoğunluğu XVI ve XVII. yüzyılda yaşamış Andelîb, Azîm-i Nişâbûrî, Bâkî, Basîrî, Bedrî, Bî-kesî, Câmî, Cevrî, Cinânî, Emrî, Fazlî-i Tebrizî, Hâfız, Hakkî, Haydar, Hemdemî, Hicrî, Hilâlî, Hurremî, Husrev, İsmetî, Kâsım, Kavî, Kemâl, Keyânî, Meflûk, Mevcî, Mirzâ Süleymân, Miskîn, Muhibbî, Muhlis, Murtazâ, Nâbî, Nazîm, Nebî, Nefî, Nesîmî, Nevâyî, Nevrûz, Newvâb, Nûrî, Osman-zâde, Rahmî, Sâdık, Saffî, Sâkin, Selîmî, Semî', Subhî, Şeyh Irâkî, Şeyh Sa'dî, Şifâî-i Kazvînî, Tıflî, Usûlî, Vâlihî, Vasmetî, Vâzeh/Vâzih, Yetîmî ve Ziyâ gibi şairlerin şiirleri bulunmaktadır. Eserde daha çok gazeller bulunmakla birlikte müstezat, rubai, murabba, muhammes, müseddes, terki-i bent, müfret gibi çeşitli nazım biçimleri de yer almaktadır. Mecmua derlenirken herhangi bir düzene bağlı kalınmamış olup şairler ve nazım şekilleri karışık bir şekilde tertip edilmiştir. Manzume

başlıklarında kimi zaman yalnızca şairin mahlası kimi zaman ise mahlas ile birlikte manzumenin nazım şekli de yazılmıştır. Zaman zaman mahlas ve nazım şekilleri yazılırken sehven karışıklık yapılmıştır. Mecmuada Türkçe şiirlerin yanı sıra Farsça şiirler de bulunmaktadır.

Meflûk-i Tebrîzî'nin Hayatı ve Edebî Kişiliği

Meflûk'ün Tebrizli olduğu, Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi 6461 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuası'nda bulunan 7 adet manzumesinin bazısının başında yer alan "Meflûk-i Tebrîzî" başlığından anlaşılmaktadır. Bunun dışında herhangi bir biyografik kaynaktan Meflûk'ün adı geçmediği için hayatı hakkında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Şairin tespit edilen manzumelerinden hareketle vezne hâkim ve hemen her şairde görülebilen kusurlar bir yana bırakıldığında, aruzu kullanmada genel olarak başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Bu çerçevede şairin kullanmış olduğu bahirler ile kalıpları şu şekildedir:

1. Remel/ Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
2. Remel/Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
3. Muzârî/ Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
4. Müctes/ Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Manzumelerini divan şiiri geleneğine bağlı olarak kaleme alan şairin dili sade olduğu kadar aynı zamanda samimidir. Söz konusu şiirlerini yabancı kelimelerden uzak sade bir Türkçeyle nazmetmiştir. Bu meyanda manzumelerinde "n'eyledi, güzelüm, kanlum" gibi halk söyleyişlerine; "cân u başdan geç-, elin(den) dut-, başuna dön-" gibi deyimlere ve "bölük bölük, fevc fevc, amân amân, abes abes" vb. anlama ve anlatıma renk ile canlılık katan ikilemelere de rastlamak mümkündür. Bununla birlikte "Merd ilen ülfet kılan elbette bir gün merd olur" (G. 1/1); "Bir libâs içre bugün hem merd ü hem nâ-merd olur" (G. 1/3); "Derd ilen pehlû uran kes merd ilen hem-derd olur" (G. 1/4); "Nâ-merd imiş bu dehr [ü] bu dehri seven dahı (G. 4/5)" gibi söyleyişler de onun şiir dilinin sadeliğini gösterir mahiyettedir. Meflûk'ün manzumelerinde geçen Arapça ve Farsça sözcükler ise klasik Türk edebiyatının söz varlığı içerisinde sıklıkla karşılaşılan kelimelerdendir. Uzun terkiplere yer vermeyen şair, "*berg-i sebz, ehl-i cünûn, la'l-i leb, leşker-i hicrân, mahbûb-ı hüsn, nâle-i bî-câ, pâdşâh-ı sabr, reng-i zerd, rûz-ı haşr, ser-i kûy, sipeh-sâlâr-ı derd*" gibi ikili tamlamaları tercih etmiştir.

Meflûk, şiire ahenk katan unsurların başında gelen kafiye ve redifin işlevinden de fazlasıyla istifade etmiştir. Manzumelerinde bir kafiye çeşidi olarak daha çok mücerred ve mürdef kafiyelere yer vermiş olmakla birlikte mukayyed ve müesses kafiye de kullanmıştır:

"ferd, merd, zerd, nâ-merd, hem-derd, beyâbân-gerd (G. 1/1-5)"; "bâğ, dâğ, toprag, yıgnag, dutsag (G. 2/1-5)"; "nev-bahâr, aşkâr, her, rûz-gâr, hâr (G. 3/1-5)"; "cânân, vîrân, hicrân, bârân, nümâyân, merdân, Müselmân (G.

4/1-6); "yâra, sad-pâre, yara, nâra, hâra, Kerrâra (G. 5/1-5); "ten, çemen, Hoten, ben, sen (Mh. 1/I)"; "mahbûb, kûb, Eyyûb, matlûb (Mh. 1/II)"; "kaş, yaş, baş, daş (Mh. 1/III)"; "halîl, Selsebîl, delîl, Halîl (Mh. 1/IV); "bâğ, çerâğ, dağ, ayag (Mh. 1/V); "dâmân, hicrân, kurbân, efşân, devrân (Mh. 2/I)"; "dayanmak, boyanmak, yanmak, dönmek (Mh. 2/II)"; "sanavber, mükerrer, mahşer, dil-ber (Mh. 2/III)"; "pervâne, merdâne, kana, dürdâne (Mh. 2/IV)"; "dâd-ger, nazar, per, ser (Mh. 2/V)" şairin kafiye örgüsünde kullandığı kelimelerdir. Pek çok klasik Türk şairi gibi Meflûk de büyük oranda Arapça ve Farsça kelimelerle kafiye yapma yoluna gitmiş; dolayısıyla Türkçe kelimeleri çok az tercih etmiştir.

Klasik Türk şiiri geleneğine uygun olarak şairin gazellerinin dördü 5, biri ise 6 beyitten oluşmaktadır. Muhammeslerinin her ikisi de 5 bentten müteşekkildir. Söz konusu manzumelerinde şair, redifin hemen her çeşidine yer vermiş ancak daha ziyade ek+kelime şeklindeki rediflere itibar etmiş; hem Arapça ve Farsça hem de Türkçe kelimeleri redif olarak kullanmıştır:

Ek Hâlindeki Redifler:

-dan/den, -isin, -uñ

Ek+Kelime Hâlindeki Redifler:

-um üstine, -mak baña, - i Meflûkuñ, -a virdiler, de var

Kelime Hâlindeki Redifler:

olur, döner, harây, hüsnsin

Kelime Grubu Hâlindeki Redifler:

harây hây

Bu bilgileri aşağıdaki tabloyla özetlemek mümkündür:

Şiir No	Nazım Şekli	Vezin	Kafiye	Redif	Beyit/Bent Sayısı
1	Gazel	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	-erd (ارد)	olur	5
2	Gazel	Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	-âg (آغ)	-um üstine	5
3	Gazel	Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün	-âr (آر)	harây	5
4	Gazel	Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	-ân (آن)	harây hây	6

5	Gazel	Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	-âr (آر)	-a virdiler	5
1	Muhammes	Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	-en(ن)/-ûb(وب)/- aş(اش)/-isin(سن)/- âg(غ)	-de var	5
2	Muhammes	Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün	-ân(آن)/-n(ن)/- er(ر)/-ân(آن)/-ar(- er)(ر)	-uñ/-mak baña/- em/-uñ	5

Şair; klasik Türk şiirinin alışlagelmiş hayal, mazmun ve mecazlarını sıkça kullandığı manzumelerinde geleneğe uygun olarak aşk, âşık ve âşğın hâlleri, sevgili ve özellikleri, sevgiliye sitem vb. konuları işlemektedir. Başka bir ifadeyle sevgiliye ait türlü güzellik unsurları ile âşğın ve âşıklığın güç hâllerini bu çerçevede tasvir etmektedir: Aşk bir yoldur, bu yola giren kişi gerçek bir fert olur (G. 1/1); aşkın cefası âşığı elden ayaktan düşürür (G. 4/6); âşğın kanlı gözyaşı dökmekten gönül evi harap olur (Mh. 1/III); sinesi kanlı yaralarla doludur (G. 3/3); felek, yarası üstüne yeni yaralar açar (G. 2/1); o, servi boylu sevgilinin yoluna toprak olur (G. 2/4); sevgilinin yıkıp viran eylediği gönlü, vahşi hayvanların yuvası hâline gelir (G. 4/1); ayrılık sebebiyle gam ve keder dört bir yanını sarar (G. 4/2); çok fazla ağladığı için gözündeki kanlı yaşlar bile kurur (G. 4/3); sevgiliye beklemekten gözleri görmez olur (G. 4/4); aşkın dardına dayanmak ve kanlı gözyaşları akıtmak onun işidir (Mh. 2/II); dardına tabiplerde çare bulunmaz (G. 5/2). Sevgili; âşığı güzelliğiyle şaşkına çevirir; ondaki güzellik ve letafet çiçek bahçelerinde bile yoktur; onun mahallesinde binlerce köle (âşık) bulunur (Mh. 1/I); o, edep ve utangaçlık kaynağıdır (Mh. 1/II); bağı çelikten ya da taştandır (Mh. 1/III); onu gören her kişi canından vazgeçer (Mh. 1/III); kırmızı dudakları Kevser gibi tatlıdır (Mh. 1/IV); onun varlığı, güzellik cennetinde meleklerin varlığına delildir (Mh. 1/IV); saçları misk kokuludur (Mh. 2/I); ayş ve işrette eğlenmek onun işidir (Mh. 2/II).

METİN

Gazeller

-1-

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- [43a] 1 'Aşk bir yoldur o yola kim ki gitse ferd olur
Merd ilen ülfet kılan elbette bir gün merd olur
- 2 Gör ne güller var imiş bağında ol şan'atgerün
Yâr reng-i sürh u reng-i 'aşk reng-i zerd olur
- 3 Bu fenâ dünyâda ma'lûm oldu nâ-merd-ile merd
Bir libâs içre bugün hem merd ü hem nâ-merd olur

- [43b] 4 Olmuşam bu ğam diyârında sipeh-sâlâr-ı derd
Derd ilen pehlû uran kes merd ilen hem-derd olur
- 5 Ey şeh-i şâhib-zamân sen dut bu Meflûküñ elin
‘Âkıbet Mecnûn olup ğamdan beyâbân-gerd olur

-2-

Mef’ülü fâ’ilâtü mefâ’ilü fâ’ilün

- [58a] 1 Ey nev-bahâr geldi ħazân bâğum üstine
Bir tâze dâĝ koydı felek dâĝum üstine
- 2 Her berg-i sebz naĥl-i ümîdümde var idi
Yazıldı za’ferân ħaĥı yapaĝum üstine
- 3 Derd ü belâ vü miĥnet ü ğam hem-nişîniyem
Hicrân hücûm eyledi¹ yıĝnaĝum üstine
- 4 Ĥâk olmuşam yolında ben ol serv-ķâmetüñ
Bir gün ķadem basa gele topraĝum üstine
- [58b] 5 Meflûk n’eyledi saña ey şehsüvâr-ı ĥüsn
Hiç dimedüñ gidem² ben o dutsaĝum üstine

¹ Mecmuada bu sözcükten sonra “yine” kelimesi yazılıdır.

² Mecmuada “gideyüm” yazılmıştır. Vezin sebebiyle “gidem” olarak okunmuştur.

-3-

Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

- [61a] 1 Getürdi müjde şabâ geldi nev-bahâr harây
Gerek ki ehl-i cünün kılsun âşkâr harây
- 2 Dutam senüñ etegüñ rüz-ı haşre dâd kılam
Diyem ki kanlum odur ey harây dâd harây
- 3 Gelüñ bu sîneni bir dem görüñ bu dâğları
Gelüñ ki kan ileyüpdür bu lâlezâr harây
- [61b] 4 Zuhûr vahtidür ey şehsüvâr-ı mesned-i dîn
Bir özge bâbet olupdur bu rüz-gâr harây
- 5 Gülüñ vişâline bülbül yetişdi ey Meflûk
Senüñ tek olmadı hiç kim bugün de hâr harây

-4-

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

- [61b] 1 Ey vây gönülümü yıhıdı cânân harây hây³
Vaḥşî yataḫı oldu bu vîrân harây hây
- 2 Ğam fevc fevc geldi vü miḫnet bölük bölük
Dört çevrem aldı leşker-i hicrân harây hây

³ Misraın vezni aksamaktadır.

- 3 Kırtuldu gözde yaş u tükendi cigerde kan
Yitmez ümîd keştine bârân harây hây
- 4 Āhîr gözüm kırasını aķ eyler intizâr
Olmaz bu hıaıt-ı yâr nümâyân harây hây
- 5 Nâ-merd imiş bu dehr [ü] bu dehri seven dağı
Sen yit her aya yâ Şeh-i Merdân harây hây
- 6 Meflûki şaldı 'aşķ cefâsı ayağdan
Kâfir amân amân u Müselmân harây hây

-5-

Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

- [121b] 1 Ol gün ki hüsñ defterini yâra virdiler
Bî-çâre 'âşıķa dil-i şad-pâre virdiler
- 2 Hîç bir şabîb bilmedi derdüm 'ilâcını
Merhem yirine yaramıza yara virdiler
- 3 Bir oda yanaram tütünüm şem'teg tüter
Pervâneyi 'abeş mi 'abeş nâra virdiler
- 4 Ey 'andelîb nâle-i bî-câ ne fâ'ide
Gel gör gülüñ [ki] şoĥbeti[ni] hâra virdiler
- 5 Meflûk ol zamânda ider la'n kâfire
Tâ Zü'l-feķâr[ı] Ĥayder-i Kerrâra virdiler

Muhammesler

-1-

Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

I

- [50b] Göz vâlih oldı hüsnuñe tâ cân bu tende var
Ben kâfirem eger bu leţâfet çemende var
Ey âhû gözlü kim didi yâ tek Hotende var
Yüsuf gibi senüñ ser-i kûyuñda bende var
Ey Zü'l-fekâr-ı hüsñ ne cevher de sende var

II

- [51a] Kân-ı hayâ vü şermde maĥbûb-ı hüsñsin
Sen hüsñ küresinde tılâ-kûb-ı hüsñsin
Hem pâdşâh-ı şabr u hem Eyyûb-ı hüsñsin
'Âlî-cenâb-ı 'âlem ü maţlûb-ı hüsñsin
Ey Zü'l-fekâr-ı hüsñ ne cevher de sende var

III

- Degdi baña ĥadengüñ ezel gün o kaçdan
Göñlüm evini yıĥdı gözüm kanlu yaşdan
Fülâddan diyem saña yâ bağrı daşdan
Her kim seni görende geçer cân u başdan
Ey Zü'l-fekâr-ı hüsñ ne cevher de sende var

IV

Ma'lûm oldu 'âleme hüsnuñ halîlisin
La'l-i lebüñdi Kevseri sen Selsebîlisin
Sen hüsñ cennetinde melekler delîlisin
Ey âteş özlü hınsı gülistân Halîlisin
Ey Zü'l-fekâr-ı hüsñ ne cevher de sende var

V

[51b] Terk itdi 'andefîb güli geçdi bâğdan
Pervâne bes ki yandı uşandı çerâğdan
Mecnûnı çölden eyledi Ferhâdı dağdan
Meflûk n'eyledi saña şalduñ ayağdan
Ey Zü'l-fekâr-ı hüsñ ne cevher de sende var

-2-

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

I

[110a] Eger eflâke çıkarsañ⁴ dutaram dâmânuñ
Öldürüpdür beni derd ü elem-i hicrânuñ
'Akl u hüş u dil ü dîn hamı senüñ qurbânuñ
Niçe her yaña düşer kâkül-i müşk-efşânuñ
Dönerem başuña tâ gerdişi var devrânuñ

II

Ğurbet-i 'aşk çeküp derde dayanmak baña
Çanlu seyl-âb-ı sirişk ile boyanmak baña
'Ayş u 'işret saña var dil-ārā yanmak baña

⁴ Mecmuada "چقرسن" şeklinde yazılmıştır.

Güzelüm hûb yaraşur başuña dönme⁵ baña

Dönerem başuña tâ gerdişi var devrānuñ

III

Dönerem başuña ey serv [ü] şanavber dönerem

Ne ki bir yol iki yol ile mükerrer dönerem

‘Ömr eger bākī olur tâ dem-i maḥşer dönerem

İletüñ ol meh-i ruḥsāruña dil-ber dönerem

Dönerem başuña tâ gerdişi var devrānuñ

IV

[110b] Hiç pervā ilemez şem’üñe pervāne döner

Çi yanar bāl u peri vü beli merdāne döner

‘Andelībüñ gül için bağı kızıl kana döner

Şadef-i çeşmüm içinde niçe dürdāne döner

Dönerem başuña tâ gerdişi var devrānuñ

V

Yetgilin dādına ey dādgeri Meflūküñ

Nazar-ı çeşmüñe ḳurbān nazarı Meflūküñ

Yandı hicrān odına bāl u peri Meflūküñ

Ey velī-ni’meti v’ey tāk-ı seri Meflūküñ

Dönerem başuña tâ gerdişi var devrānuñ

⁵ Mecmuada kafiye gereği “دونماق” şeklinde yazılmıştır.

SONUÇ

Klasik Türk edebiyatı araştırmacıları için önemli kaynaklardan birisi olan şiir mecmuaları, çeşitli dönemlerde sevilip okunan şairlerin henüz tespit edilememiş şiirlerini ihtiva etmekle birlikte tezkirelerde adı geçmeyen, günümüzde herhangi bir eserine ulaşılammış pek çok şairin şiirlerini de barındırmaktadır. Bu mecmualardan birisi de Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi 6461 numarada kayıtlıdır. Mecmuada, çoğunluğu XVI ve XVII. yüzyılda yaşamış şairlerin şiirleri yer almaktadır. Söz konusu manzumeler arasında tezkirelerde ve diğer biyografik kaynaklarda adına rastlayamadığımız Meflûk'ün şiirleri dikkat çekmektedir. Bu çalışmayla birlikte herhangi bir eserin varlığını tespit edemediğimiz Meflûk'ün 5 gazel ve 2 muhammesinin çeviri yazılı metni verilmiş ayrıca söz konusu manzumeler, şekil ve muhteva açısından incelenerek ilim âleminin istifadesine sunulmuştur.

Manzumelerinin tamamını âşikâne tarzda yazan Meflûk, sevgiliyi ve âşığı geleneğe uygun bir şekilde ele almıştır. Başka bir ifadeyle sevgiliye ait türlü güzellik unsurları ile âşığın ve âşıklığın güç hâllerini bu çerçevede tasvir etmiştir. Şiirlerini çoğunlukla sade, akıcı ve kolay anlaşılır bir Türkçeyle kaleme almış; bu meyanda da deyim ve halk söyleyişlerine yer vermiştir. Gazellerinin dördünü 5, birini ise 6 beyit; muhammeslerinin her ikisini de 5 bent olarak nazmeden Meflûk, kafiye kullanımında da geleneğin estetik anlayışına bağlı kalmış; şiirlerinde klasik Türk edebiyatı kafiye sisteminin bütün örneklerine yer vermiştir. Onun şiirlerinde de redif en önemli ahenk unsurlarından biri olarak göze çarpmaktadır. Zira tespit edilen manzumelerin hepsinde redif kullanması söz konusu düşüncemizi destekler mahiyettedir.

KAYNAKÇA

Ahundov, Ağamusa (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*. C. 2. Bakü: Şarq-Qarb.

Altaylı, Seyfettin (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Köksal, M. Fatih (2012). "Şiir Mecmualarının Önemi ve Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP)". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VI Mecmuâ Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*. (hzl. Hatice Aynur). İstanbul: Turkuaz Yayınları: 409-431.

Parlatır, İsmail (2010). *Deyimler*. Ankara: Yargı Yayınevi.

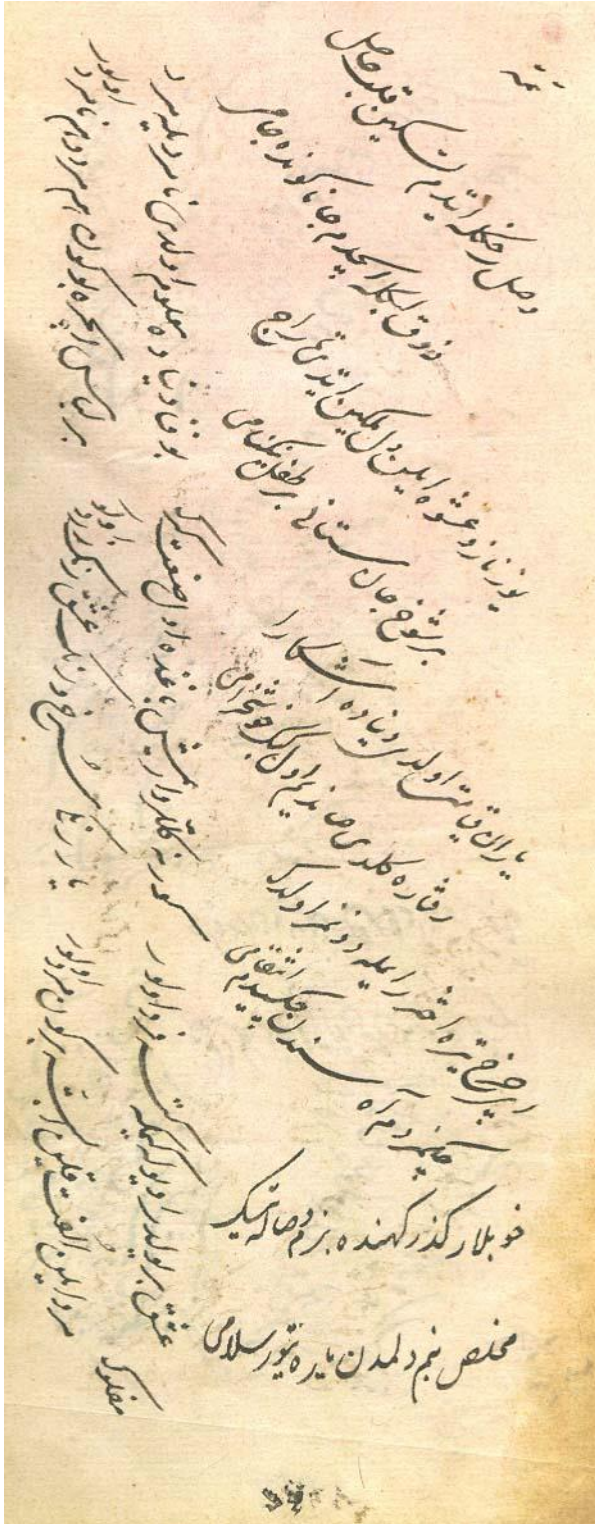
Şenödeyici, Özer, Ahmet Akdağ (2015). "Mecmualar ve Cönkler". *Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu*. (ed. Özer Şenödeyici). İstanbul: Kesit Yayınları: 367-388.

Tanyeri, M. Ali (1999). *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

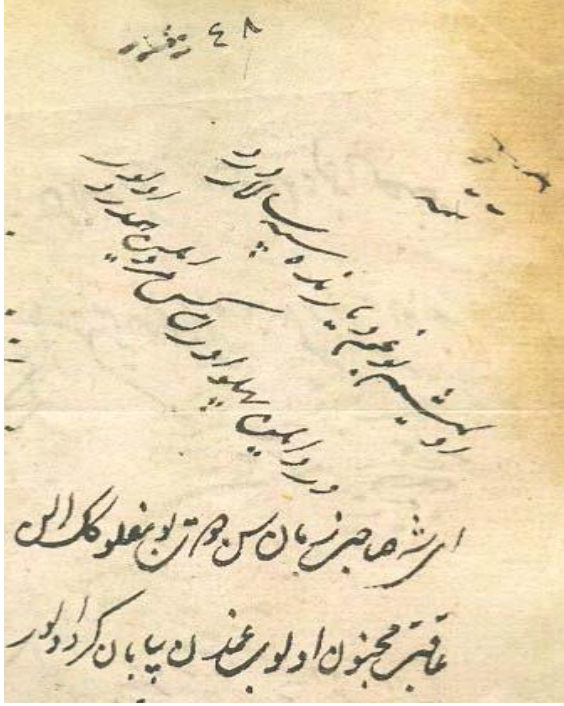
Uzun, Mustafa İsmet (2003). "Mecmuâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XXVIII. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

EK:

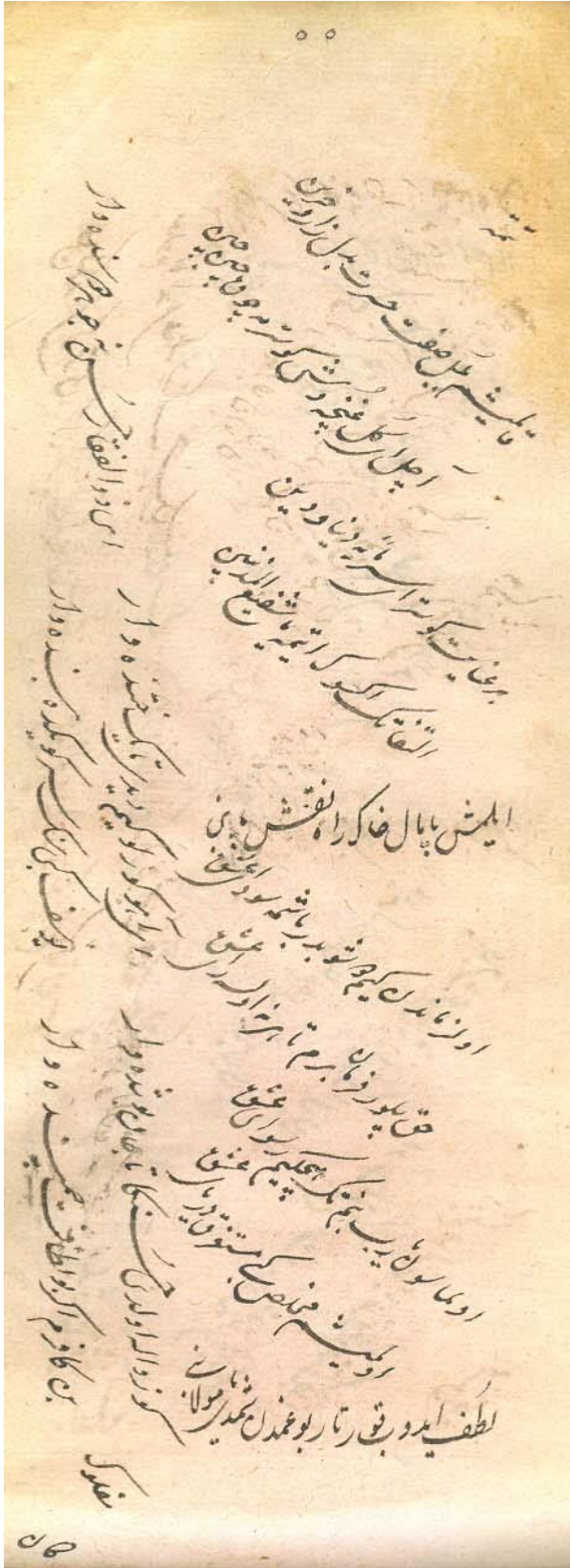
43a

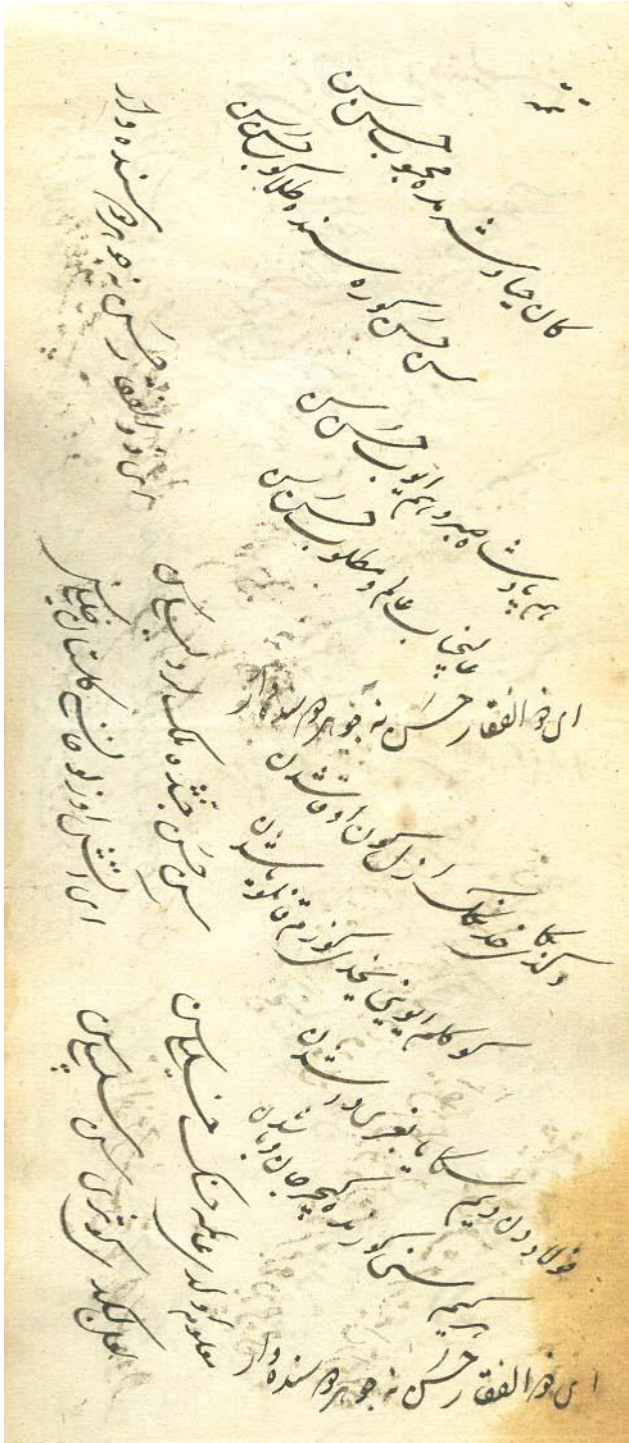
43b

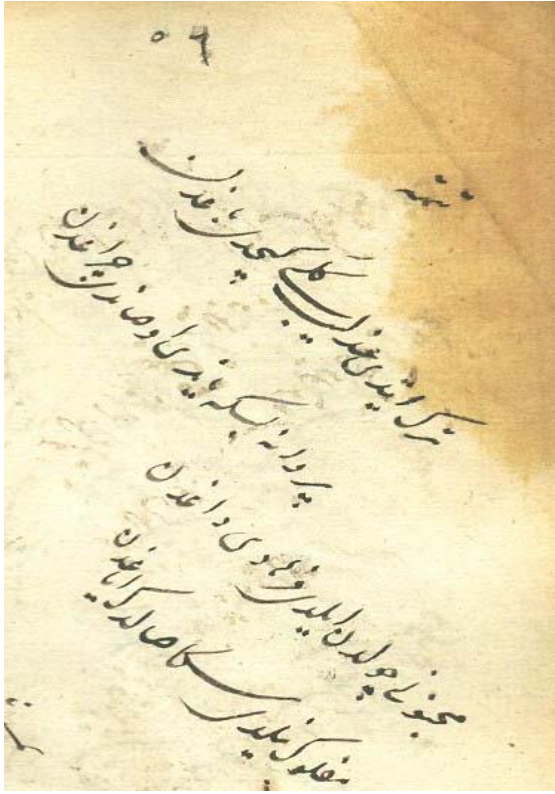
50b

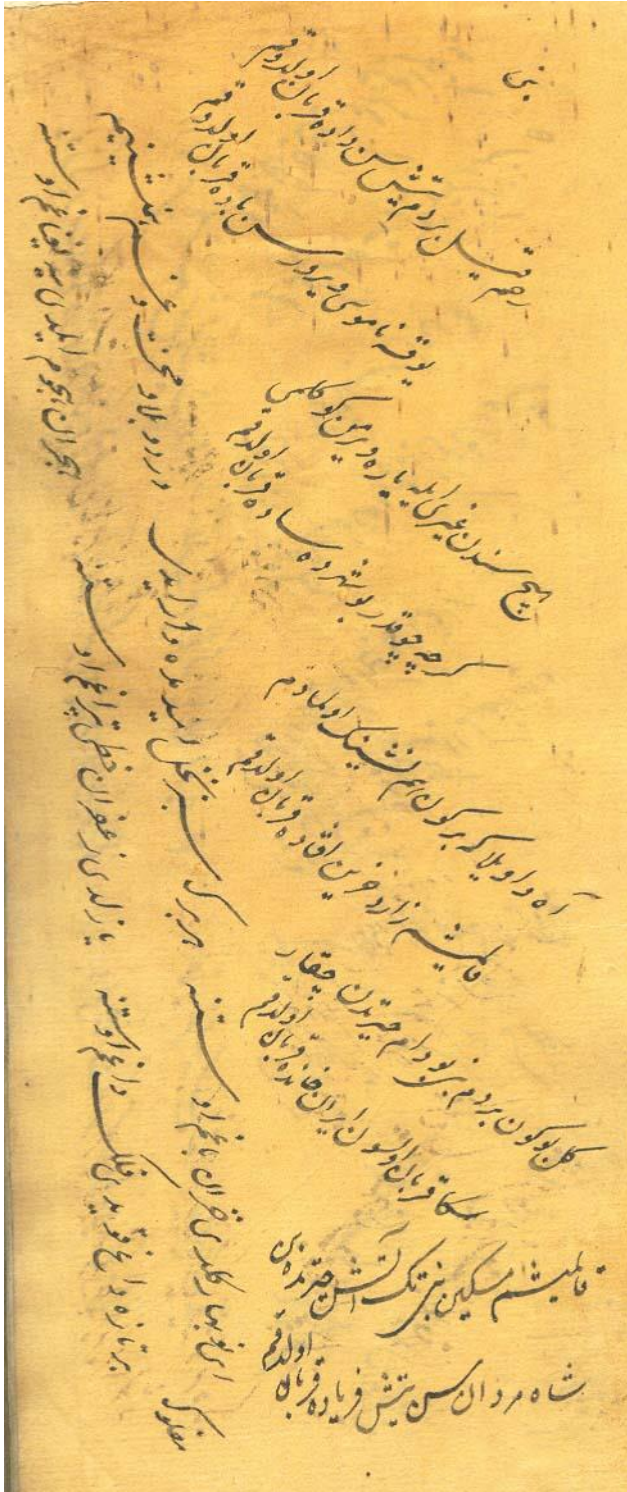
51a

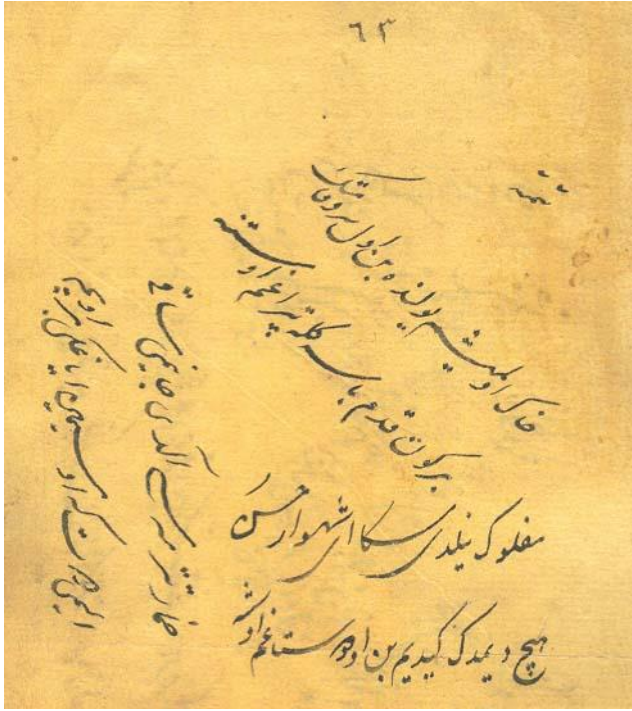
51b

58a

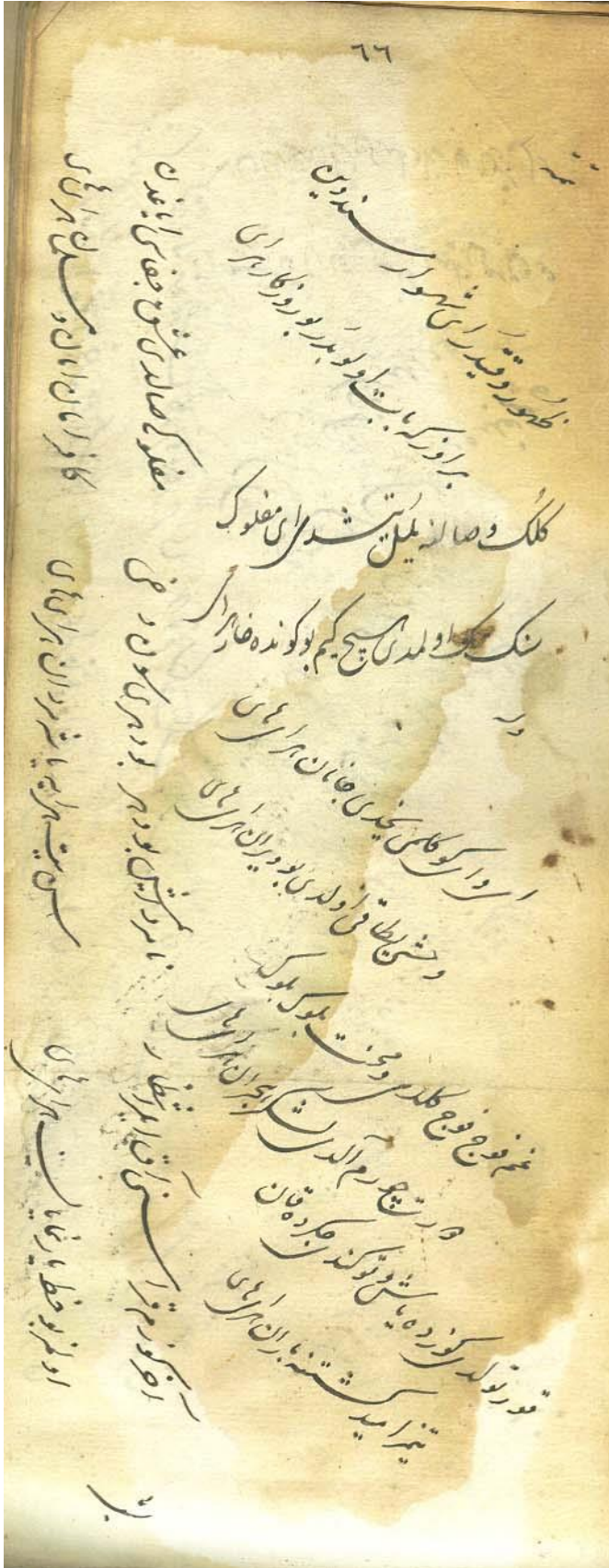
58b

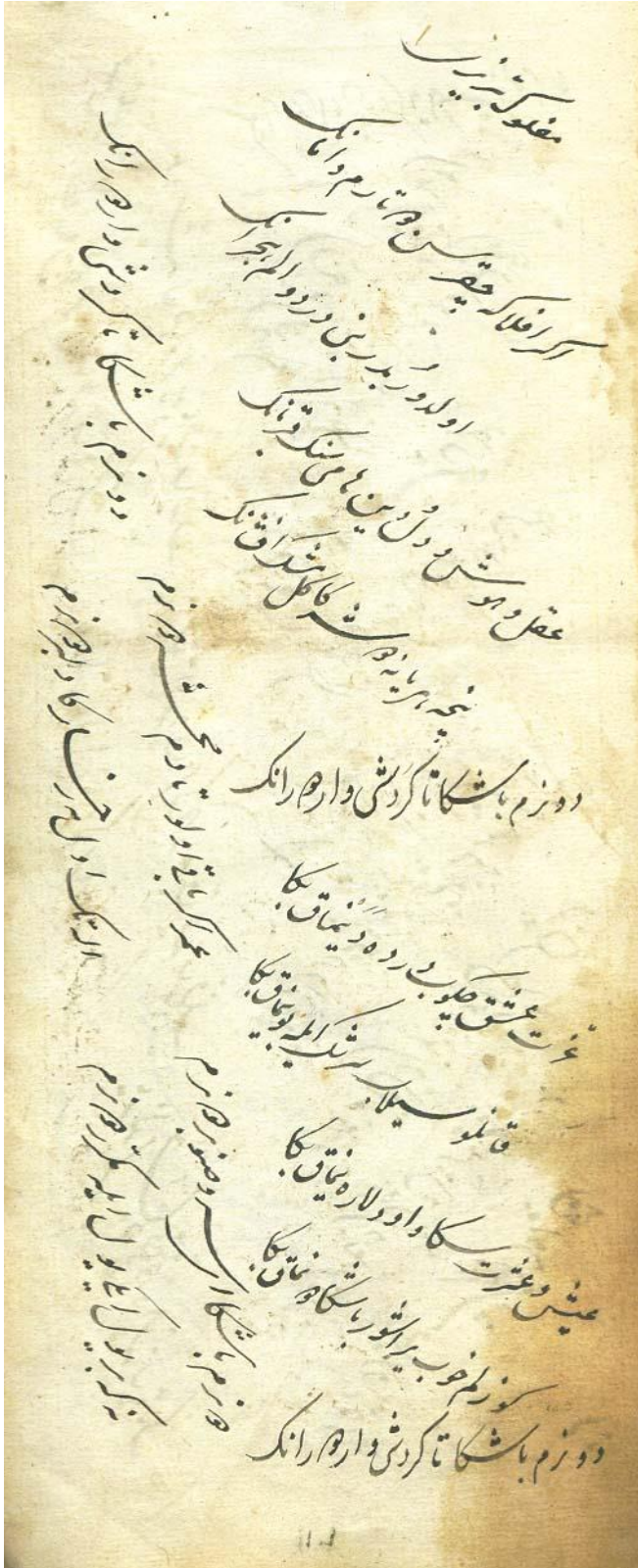
61a

دل تشنه شربت لیلی آرزو را بیدار
 اولدم آسپه چاه ز خندان هر بار
 اندیشه فرسخ یله اوقاتم اولد هر طرف
 خاندردی دالته قدیمی ایلن ایلن ایلن
 ناله ناله چو قنده عقیده بل قدر کی کویکل
 غافل مکرده تو بودستی قان ایلن
 خایم نعبده راه کلیپ اریتم
 بر کافر ایلدیرین صنفان ایلن
 چون سسی قیدی مخلص پی ره نایب
 اول شوق خانه اولمدی زبان هر ایلن
 بختی بر کم کور کی بود ایلن
 کلک کتقن ایلیم بولالار ایلن
 دیم که قالموم دور ایلن ایلن ایلن
 کور کور ایلن ایلن ایلن ایلن

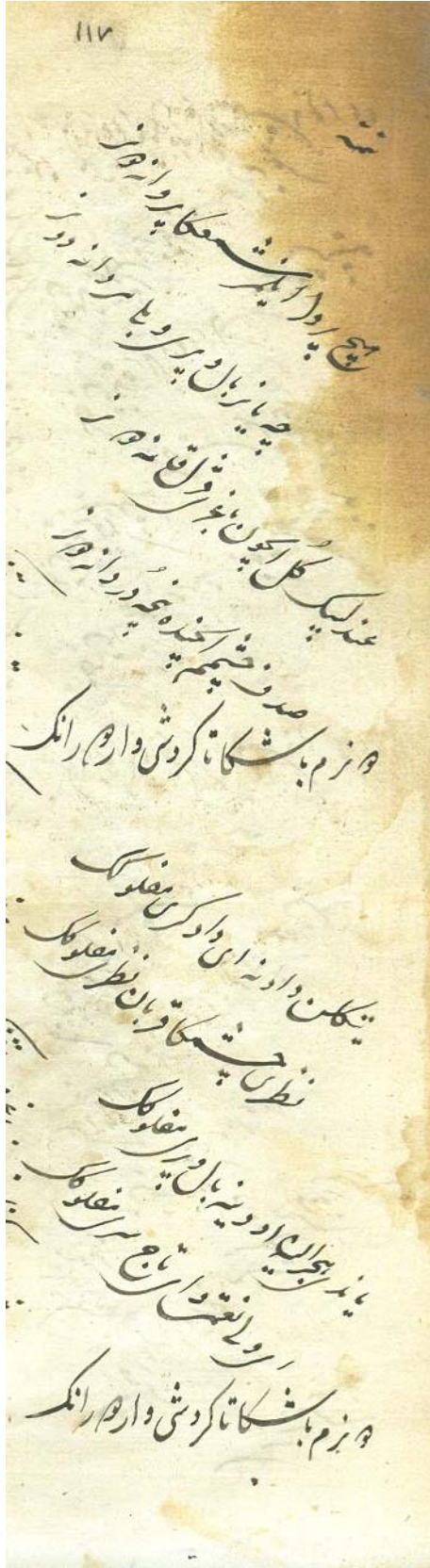
61b

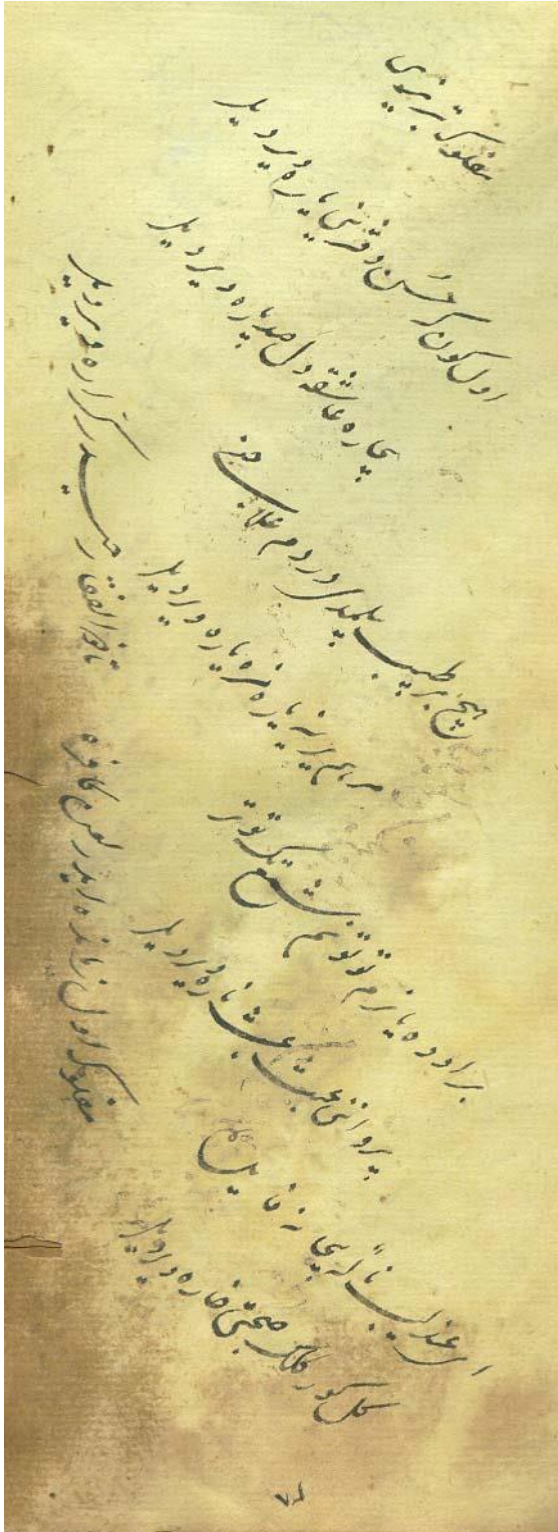
110a

110b

121b

AHMED HAYÂTÎ EFENDİ’NİN ŞERHÜ TUHFETİ’L-MANZÛMETİ’D-DÛRRIYYE FÎ-LÛGATİ’L-FÂRİSİYYE VE’D-DERİYYE İSİMLİ TUHFE-İ VEHBÎ ŞERHİ*

Ahmed Hayâtî Efendi's Annotation of Tuhfe-i Vehbî named "Şerhü Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürriyye fî-Lûgati'l-Fârisiyye ve'd-Deriyye"

Özlem ŞAHİN¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, ozlem.sahin@yobu.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-2472-4623.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 15.09.2022
Kabul/Accepted: 30.10.2022

DOI:10.20322/littera.1175950

Anahtar Kelimeler: Manzum sözlük, manzum sözlük şerhi, şerh metodu, Tuhfe-i Vehbî, Ahmed Hayâtî Efendi

ÖZ

15. yüzyılla birlikte örnekleriyle karşılaştığımız manzum sözlükler sıbyan olarak nitelendirilen çocuklara yabancı dilleri öğretmek amacıyla kaleme alınan hacmi küçük, ezberi kolay eserlerdir. Manzum sözlükler sıbyan mekteplerinde, tekke ve dergâhlarda okutulmuştur. Daha çok Türkçe-Arapça, Türkçe-Farsça şeklinde karşımıza çıkan bu sözlükler Boşnakça, Fransızca, Rumca, Almanca gibi çok çeşitli dillerde kaleme alınmıştır. Eğlenceli olması ve kolay ezberlenmesiyle çocukların baş ucu kitabı olan bu çalışmalar sadece kelime öğretmekle kalmamış; bitki, hayvan isimleri, astronomi, tıp, beden unsurları, yeme-içme gibi çok çeşitli konularda eğitime fayda sağlamıştır. Çocuklar için yazılan manzum sözlüklere ilmî metotlarla şerh çalışmaları yapılmış böylece manzum sözlükler akademik zemine taşınmıştır. 1783 yılında Sümbülzâde Vehbî tarafından çocuklara Farsça öğretmek amacıyla yazılan Tuhfe-i Vehbî döneminde çokça okunmuş ve rağbet görmüş bir sözlüktür. Sözlüğe çeşitli şerhler yapılmıştır. Çalışma konumuz olan Tuhfe-i Vehbî şerhi 1792’de döneminin ünlü âlimlerinden Elbistanlı Ahmed Hayâtî Efendi (ö.1814) tarafından kaleme alınmıştır. “Şerhü Tuhfeti’l-Manzûmeti’ d-Dürriyye fî-Lûgati’l-Fârisiyye ve’ d-Deriyye” tam adını taşıyan Tuhfe-i Vehbî Şerhi, medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Çalışmamızda manzum sözlük ve şerhlerine değinilerek Ahmed Hayâtî Efendi’nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği hakkında bilgi verilmiş, ardından Tuhfe-i Vehbî şerhinin nüshaları tanıtılarak, söz konusu eserin seçeresi üzerinde durulmuştur. Son olarak şerhin şerh metodu maddeler hâlinde açıklanmıştır.

ABSTRACT

Keywords:

Verse dictionary, verse dictionary annotation, annotation method, Tuhfe-i Vehbî, Ahmed Hayâtî Efendi.

The verse dictionaries examples which we came across within the 15th century, are works that are small in volume and easy to memorize, written to teach foreign languages to children who are described as sıbyan. The verse dictionaries were read in sıbyan schools, islamic monasteries and dervish lodges. This kind of dictionaries, which appear mostly in the form of Arabic-Turkish, Persian-Turkish, also were written in various languages such as Bosnian, French, Greek and German. Because of being fun and easy to memorize, these dictionaries, which are children's bedside books, not only taught vocabulary but also contributed to the education in a wide variety of subjects such as plant and animal names, astronomy, medicine, body elements, eating and drinking habits. Annotation studies were carried out on the verse dictionaries written for children with scientific methods, thus verse dictionaries were moved to the academic ground. Written by Sümbülzâde Vehbî in 1783 to teach Persian to children, Tuhfe-i Vehbî is a

* Bu makale “Ahmed Hayâtî-yi Elbistânî’nin Şerh-i Tuhfe-yi Vehbî adlı eseri ‘Şerhü Tuhfeti’l-Manzûmeti’ d-Dürriyye fî-Lûgati’l-Fârisiyye ve’ d-Deriyye’ (inceleme-tenkitli metin-sözlük tıpkıbasım)” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

widely read and popular dictionary in its time. Various annotations were made to the dictionary. The commentary on Tuhfe-i Vehbî, which is the subject of our study, was written in 1792 by Ahmed Hayâtî from Elbistan, one of the famous scholars of his time. Tuhfe-i Vehbî Annotation, whose full name is "Şerhü Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürriyye fi-Lügati'l-Fârisiyye ve'd-Deriyye", was taught as a textbook in madrasahs. Within our study, firstly, after mentioning the verse dictionaries, then information about Ahmed Hayâtî Efendi's life, works and literary personality was given, the characterization and genealogy of the copies of the works were explained, and the annotation method of the commentator was explained in articles.

Atıf/Citation: Şahin, Ö. (2022), "Ahmed Hayâtî Efendi'nin Şerhü Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürriyye fi-Lügati'l-Fârisiyye ve'd-Deriyye İsimli Tuhfe-i Vehbî Şerhi", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 1043-1076.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Özlem ŞAHİN, ozlem.sahin@yobu.edu.tr

GİRİŞ

Manzum Sözlük Geleneği

Nuhbe, tuhfe, lügat, nisâb gibi çeşitli isimlerle anılan manzum sözlükler; "sıbyan" ve "mübtedi" olarak tabir edilen çocuklara, yabancı dildeki kelimeleri karşılıklarını vermek suretiyle ezberletmek için kaleme alınmış hacmi küçük, ezberi kolay eserlerdir. Çocukların dil eğitiminde mühim bir görev üstlenen bu sözlüklere özellikle Arap, İran ve Anadolu ve Hint coğrafyasında rastlanmaktadır.

İslam dünyasında yazımına 11. yüzyılla birlikte başlanan manzum sözlük geleneğinin ilk örneklerinin kaside biçiminde verildiği görülür. Ez-Zemahşerî'nin *el-Mufasssal*'ı, Cemâlüddîn Ebî'nin *Teshîlü'l-Fevâ'id* ve *Tekmilü'l-Makâsıd*'ı filoloji alanındaki ilk Arapça manzum sözlüklerdir. *Düstûru'l-Luga* ve *Kitâbu'l-Halâs* ise iki dilli ilk manzum sözlüklerdir (Öz 2010: 51). İran, Anadolu ve Hindistan'da çokça rağbet gören El-Ferâhânî'nin *Nisâbu's-Sıbyân*'ı, manzum sözlük geleneğini bu coğrafyada başlatmış ve Cânî b. Melikşâh-ı Horasânî'nin 1558-1563 yıllarında kaleme aldığı Türkçe-Farsça manzum sözlüğü *Nisâb-ı Türkî-i Fârsî* ve Yûsuf'un *Nisâb-ı Şeşzebân*'ı gibi birçok manzum sözlüğe örnek olmuştur (Karaismailoğlu 1990: 60).

Anadolu'daki ilk Türkçe-Arapça sözlük, 13. yüzyılda kaleme alınan Abdüllatîf İbn Melek'in *Lugat-ı Feriştioğlu* isimli sözlüğüdür. Farsçaya ilginin arttığı 15. yüzyılda Anadolu'da çeşitli Farsça manzum sözlükler kaleme alınmıştır. Anadolu'daki ilk örneği Hasan el-Konevî tarafından nazmedilen *Tuhfe-i Hüsamî*'dir (Öz 1999: 4). Osmanlı Devleti'nde yabancı dil eğitiminin önem kazanmasıyla sadece Türkçe-Arapça, Türkçe-Farsça manzum sözlükler değil Türkçe-Rumca, Türkçe-Ermenice, Türkçe-Fransızca gibi çok çeşitli dillerde sözlükler yazılmıştır (Kaya 2017: 122). Bununla da yetinilmeyip Türkçe-Boşnakça, Türkçe-Arnavutça gibi farklı dillerde manzum sözlükler nazmedilmiştir. Çok çeşitli dillerde manzum sözlüklerin yazılmış olması Osmanlı'nın sosyokültürel yapısını göstermesi açısından önem arz etmektedir (Doğan Averbek, Güleç 2019: 56). Manzum sözlük geleneğinin son örneği ise Ahmed Remzî Akyürek tarafından nazmedilen *Tuhfe-i Remzî*'dir.

Manzum Sözlüklerin Yazılış Amacı

İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte Kur'an'ın daha iyi anlaşılabilmesi için çeşitli belagat ve sözlük çalışmaları yapılmıştır (Kılıç 2006a: 87). Eskiden beri Türkler hem tefsir, hadis gibi dinî konularda hem de tezkire, gramer, tarih, musiki, astronomi gibi farklı alanlarda çok sayıda manzum eser kaleme almıştır. Çeşitli ilimleri öğretirken şiirle belletme yöntemini tercih eden âlimler, dil öğretiminde de bu yöntemi kullanmıştır. Vezinli ve kafiyeli olan bu eserler, taşıdığı ahenkle ezberi kolaylaştırmış, böylece dil öğrenimini çok daha zevkli hâle getirmiştir.

5-6 yaşlarındaki çocukları eğitmek amacıyla açılan sıbyan mektepleri, genellikle camilerin hemen bitişiğinde müstakil odalar halinde inşa edilmiştir (Kılıç 2006a: 84). Bu okullarda çocuklara elifbâ öğretilmiş, kıraat dersleri verilmiştir (Tökel 2005: 81). Yaklaşık 10 yaşına kadar Kur'an'ı hifzeden çocukların gramer ve belagat konusundaki eğitiminde manzum sözlükler temel kaynak olmuştur. Sıbyan mektebinde eğitim gören çocuklara özellikle Arapça ve Farsçaya hâkim olabilmeleri için en az bir manzum sözlük ezberletilmiştir (Kılıç 2007: 252). Bir veya birkaç manzum sözlük ezberleyerek büyüyen çocuklar, böylece şairlik yeteneğini kazanma ve geliştirme yolundaki ilk önemli adımlarını atmış olur. *Sübha-i Sıbyân* müellifinin "Lugat ilmi mühim bir iş olduğundan işinin ehli olan kişiler manzum pek çok sözlük yazıp manalar ipine inciler dizdiler." (Kılıç 2006a: 95) sözlerinden de anlaşılacağı üzere bu kitapları ezberleyen çocukların geleceğin şair adayları olacağı düşüncesiyle kelimeler dikkatle seçilmiş, belîğ ve fasih bir üslup kullanılmıştır.

Manzum sözlükler temelde çocuklar için yazılsa da sadece sıbyan okullarında değil tekke, dergâh, medrese gibi çeşitli müesseselerde talep görmüştür (Kılıç 2006a: 90). Manzum sözlükler, bu müesseselerde belagat, fesahat, mantık gibi alet dersleri arasında okutulmuştur. Dil öğretiminde sadece bir sözlükle yetinilmemiş çeşitli manzum sözlüklerden oluşan mecmualar âlimlerce tercih edilmiştir (Öz 2010: 53). 18. yüzyılda sıbyan okullarında eğitim gören çocuklar Kur'an eğitiminin yanı sıra İslam tarihi, hadis, fıkıh, güzel yazı, aritmetik, nahiv ve sarf gibi çeşitli ilimlerde tahsil görmüştür. Bu dönemde ders programlarına dâhil edilen Arapça ve Farsça derslerde çocuklara kulak dolgunluğu sağlaması amacıyla *Tuhfe*, *Nuhbe* ve *Sübha-i Sıbyân* gibi eserler okutulmuş ve ezberletilmiştir (Memioğlu 2003: 241-243). Sıbyan mekteplerinde üç seviyede dil öğretimi yapılmaktadır. Temel seviyedeki sözlüklerde basit kelimeler öğretilir daha sonra sırayı çok sayıda zor kelimenin bulunduğu orta seviye sözlükler alır ve son olarak üçüncü seviye sözlükler, üst seviyede dil eğitimi alan çocuklar için hazırlanmıştır. Bu seviyedeki sözlükler genellikle nazire amacıyla yazılan sözlüklerdir. Şairler bazen eksik gördüğü noktada eksikliği gidermek bazen de daha üst düzey bir sözlük yazabileceğini kanıtlamak amacıyla manzum sözlüklere çeşitli nazireler yazmıştır. Örneğin Fedâî, öğretmenlik yaptığı zamanlarda Farsça öğrenmek isteyen çocuklara *Tuhfe-i Şâhidî*'yi okutmuş ancak oldukça zorluk çekmiştir. Bunun üzerine 1634'te kaleme aldığı manzum sözlüğü *Tuhfe-i Şâhidî*'ye nazire olarak yazmıştır (Erdem 2005: 198).

Çocuklar manzum sözlüklerle sadece kelime ezberlemez, o dile ait çeşitli kültür öğelerine ve kavramlarına da hâkim olur. Bu eserlerde çeşitli eczacılık, tıp, yeme içme, akrabalık kavramları, beden unsurları, meslek isimleri; hayvan, bitki, maden isimleri gibi çok çeşitli konular yer alır. Medreselerde tefsir, hadis, felsefe, matematik, tıp

gibi bilimlerin yanında belagat dersleri de verilmiştir. Manzum sözlükler bu anlamda medreselerde belagat derslerinin en önemli kaynakları olmuştur.

Manzum Sözlüklerin Şekil ve Tertip Özellikleri

Mesnevi nazım şekliyle yazılan manzum sözlüklerde hamdele ve salvelenin bulunduğu mukaddime adı verilen bir giriş, eğitimin ve dil öğreniminin kişiye sağlayacağı faydanın ve yazarın niçin bu eseri kaleme aldığı anlatıldığı bir sebep-i telif, ana metin olarak sözlük ve son olarak bir hatime bölümü bulunmaktadır. Sözlük kısmı Arapça başlıklar altında kıt'a ve bahirlere ayrılmıştır. Başlıklar o bölümdeki vezni verecek şekildedir. Farsça başlıklar ise daha çok ana metnin dışındaki bölümlendirmelerde tercih edilmektedir (Kılıç 2006b: 67). Kıt'alar 4-20 arasında değişen beyitlerden oluşur. Her kıt'anın sonunda ses değerinin öğretimi amacıyla o kıt'anın vezni verilmekte, ezberin kolay olabilmesi için de basit aruz kalıpları tercih edilmektedir. Kelimelerin yabancı dildeki karşılıklarının yanı sıra deyim ve atasözlerine; eş anlamlı ve cinaslı kelimelere de yer verilir (Güler 2016: 161). Bazı sözlük yazarları kıt'alarını alfabetik sıraya göre nazmeder, bazen de Türkçe karşılıklarının karıştırılmaması için numaralandırma sistemini kullanır. Ancak bu sistem şairlerce çok fazla tercih edilmemiştir.¹

Manzum Sözlük Şerhleri ve Yapılan Çalışmalar

Arapçada açıp yarma, bir ibareyi açıklama, kitaptaki lafızları kelime kelime irdeleyip açıklama (Devellioğlu 2013: 1157) manasına gelen şerh "bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifâde ve nüktelerini açıklama ve yorumlama" (Kadri 1943: 217, 218) işidir. Şerhler Kur'an'ın anlaşılabilmesini kolaylaştırmak amacıyla kaleme alınmış ve böylece buradan elde edilen çeşitli bilgi ve deneyimler şerhin temel niteliklerini ortaya koymuştur. Bu noktada özellikle fesahat ve belagat, metin şerhinin merkezidir (Kortantamer 1994: 2). Eski kitaplarda çeşitli manzum ve mensur lafızların açıklanması amacıyla çok sayıda şerhin kaleme alındığına tanık oluruz. Manzum sözlük yazarlarının çoğu edebî manada oldukça kuvvetli şiirler kaleme alan şairlerdir. Ancak manzum sözlükleri yazarken şiirlerinde gösterdikleri şairane üslubu eserlerine yansıtmazlar. Çünkü manzum sözlükler, şairlikteki ustalığı ön plana çıkarmaktan ziyade temel eğitim vermek amacıyla kaleme alınan didaktik eserlerdir. Manzum sözlüklerin sadece sıbyan mekteplerinde okunan bir kitap olmaktan çıkıp eğitim seviyesinin yüksek olduğu tekke, dergâh, medrese gibi çeşitli müesseselerde okunur hâle gelmesiyle sadece şairlik yönüyle değil ilmî yönden de yeterince doyurucu olmayan bu eserleri akademik zemine taşıma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Manzum sözlükleri akademik düzeye çıkarmak isteyen müderrisler, bu sözlüklere çeşitli şerhler yazmış, alfabetik tertip ve fihristler hazırlamıştır. Ders kitabı olarak okutulan manzum sözlük şerhlerinde cümle ve kelime bilgisi verilmiş; vezin, takti gibi teknik bilgiler ortaya konularak bu konuların pekiştirilmesi yoluna gidilmiş, ayrıca ayrıntılı verilen gramer konuları ile okuyucu ilmî manada tatmin edilmek istenmiştir. Şerhler yolu ile manzum sözlükteki kelimelerin bir veya birkaç dildeki karşılığı verilmiş, o kelimelerin hareke kayıtları ile hangi vezne tekabül ettiği gösterilmiştir. Manzum sözlükte öğretilmek istenilen hangi dil ise o dilin gramer konuları ayrıntılı olarak

¹ Sünbülzâde Vehbî bu sistemin zorluğundan ve neden kullanmadığından şu şekilde bahseder: Ya'nî vaz'-ı rakama hâcet yok/Böyle zahmet çekecek hâlet yok. [75b]

anlatılmış, cümle içerisindeki görevleri örnekler yoluyla izah edilmiştir. Sadece gramer bilgisi vermekle yetinmeyen şarihler; coğrafya, tarih, tıp, astronomi gibi çok farklı alanlardaki bilgileriyle şerh ettikleri metinleri yorumlamıştır. Farsça, Arapça, Fransızca, Bulgarca gibi farklı dillere ait şiirlerin de örnek gösterildiği şerhler, zengin edebî metinler olarak karşımıza çıkmaktadır. Zamanının akademisyenleri tarafından kaleme alınan şerh çalışmalarlarıyla birlikte manzum sözlükler bilimsel bir hüviyet kazanmıştır.

Türkçe-Arapça, Türkçe-Farsça, Türkçe-Farsça-Arapça, Türkçe-Rumca, Türkçe-Fransızca, Türkçe-Bulgarca, Türkçe-Ermenice gibi çok çeşitli şekillerde karşımıza çıkan manzum sözlüklere çeşitli şerhler yapılmıştır. Kendisine en çok şerh yapılan Türkçe-Arapça manzum sözlük *Tuhfe-i Şâhidî*'yken, Türkçe-Farsça manzum sözlük ise *Tuhfe-i Vehbî*'dir. Manzum sözlük şerhleri üzerine yapılan çalışmalar şunlardır: *Şerh-i Nuhbe-i Vehbî*, Yayaköylü Ahmed Reşîd el-İzmirî (ö. 1809) (Ceyhan 2007, Dursun 2008, Yılmaz 2008), *Hediyyetü'l-İhvân fi-Şerhi Sübhatî's-Sıbyân*, Mehmed Necîb (ö.?) (Kılıç 2005, Kılıç 2006c, Kılıç 2007), *Şerh-i Sübha-i Sıbyân*, İsmâ'il Zühdi b. Ömer (ö. ?) (Karasioğlu 2011, Karasioğlu 2012), *Şerhü Bahri'l-Garâyib* (el-Kâime), Lütfullah b. Ebî Yûsuf el-Halîmî (ö. 1516) (Faroe 1991), *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî*, Muğlalı İbrahim Şâhidî Dede (ö. 1550) (Öz 1999, Altuner 2005, Gümüş 2006a, Gümüş 2006b, Gümüş 2006c, Gümüş 2007a, Gümüş 2007b, Gümüş 2007c, Paksoy 2008, Soyçekic 2009, Demirci 2013, Yavaş 2013, Gönel, Dalokay 2015, Zararsız 2015, Kaya 2016, Ekici 2017a, Ekici 2017b, Köse 2017, Zararsız 2017, Barlak 2020), *Tuhfe-i Şemsî*, Şemsî Dede (ö. 1666/67'den önce) (Düzenli, Turan 2016), *Şerh-i Tuhfe-i Vehbî*, Sünbülzâde Vehbî (ö. 1809) (Öz 1997, Alparslan 2013, Şahin 2016, Kutsal 2017, Yavuz 2021).

Eserin Müellifi: Ahmed Hayâtî-i Elbistânî Efendi (ö. 1814)

Hayatı

1165/1751-52 yılında Elbistan'da doğan Ahmed Hayâtî Efendi, Elbistan'ın ünlü ailelerinden birine mensuptur. Ahmed Hayâtî Efendi, Dulkadiroğulları döneminde Elbistan'a yerleşen ehlibeyt neslinden Nurullâh Çelebi soyundandır. Aile ağacı dört kola ayrılmıştır. Ahmed Çelebi'nin Ahmed Efendi adlı çocuğundan gelenler Hayâtîler adını almıştır. Elbistan'ın köklü ailelerinden olan Hayâtîler, pek çok müftü, müderris ve kadı yetiştirmiştir. Ahmed Hayâtî Efendi, bu sülalenin Hayâtîzâdeler olarak adlandırılan koluna mensup olup Nurullâh Çelebi'nin dokuzuncu göbekten torunudur. Ailenin bugünkü soyadı ise Ayhan'dır (Özalp 2010: 81-83). Hacı lakabıyla da bilinen Ahmed Hayâtî Efendi, ilk eğitimini babasından almıştır. Amcası Hacı Ömer Efendi de Hayâtî Efendi'nin tahsiline katkıda bulunmuştur. Ayrıca Cerîdzâde Hasan ve Kayserili Ömer Efendi'den Arapça dersler tahsil etmiştir (Çiftçi 2000: 134). 1196/1781'de ilim tahsil etmek amacıyla İstanbul'a gitmiş ve dedesinin vefatıyla Elbistan müftülüğüne tayin edilmiştir. Bu sıralarda Sünbülzâde Vehbî'nin isteği üzerine *Tuhfe*'sine şerh yazarak 6 Ramazan 1206/30 Nisan 1792'de tamamladığı eserini mutasarrıf Yûsuf Ziyâ Paşa'ya sunmuştur. 1796'da müftülüğü bırakarak Halep'e gitmiştir. Bir müddet orada kaldıktan sonra 1798'de İstanbul'a dönmüştür (Özalp 2010: 28-29). *İthâfu'l-Cenne ve İs'âfu'l-Minne fi-Şerh-i İthâfi'l-Cenne* adlı eserini III. Selim'e takdim etmesiyle taltif edilmiştir. Bu eseri Ayasofya Medresesinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Müderris Ahmed Hayâtî Efendi, 1215/1800'de *Tuhfe-i Vehbî* şerhi olan *Şerhü Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürriyye fi-Lügati'l-Fârisiyye ve'd-Deriyye* adlı eserini İstanbul'da bastırmıştır

(Özalp 2010: 30-31). Hayâtî Efendi, 1809 yılında önce Saraybosna, sonrasında da Irak Mevlevihânesine atanmıştır (Çiftçi 2000: 134). Yûsuf Ziyâ Paşa, Antepli Aynî gibi önemli isimlere ders veren şarih, 1810'da Köprülü Dârülhadis Medresesine müderris olarak atanmıştır. 1811'de Bağdat kadılığına görevlendirilen şarih burada 12 yıl kalmış, hocalık yapmış, telif ve tasnifle meşgul olmuş, çok sayıda ilmî eser kaleme almıştır (Özalp 2010: 33-34). *El-kasîdetü'n-Nûniyye fi'l-Mantık ve'l-Âdâb/Risâletü'l-Manzûme* adıyla yazdığı Arapça kasidesi bunlardan biridir (Akpınar 1998: 14). Kadılık görevi biten şarih 1813'te Elbistan'a dönmüştür. Beş aya yakın bir süre burada kalan şarih, bir kütüphane yaptırarak kitaplarını buraya vakfetmiştir. 1814'te İstanbul'a varan Ahmed Hayâtî Efendi, kısa bir süre sonra evinde uzlete çekilmiş ve 3 Şubat 1814'te vefat etmiştir (Özalp 2010: 36-40).

Edebî Kişiliği

Ahmed Hayâtî Efendi hem âlim hem de şairdir. Döneminin ünlü medreselerinde hocalık yapan Hayâtî Efendi, dinî ve edebî konularda eserler yazmıştır. Çok iyi derecede Arapça ve Farsça bilen şarih, şiirlerinde Hayâtî mahlasını kullanmıştır. Oğlu Şeref Halil Efendi'ye göre Hayâtî Efendi'nin çok sayıda Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleri vardır. Hayâtî Efendi'nin bir gazeli Mehmed Tefrik'in *Kâfile-i Şuarâ*'sında ve Fatîm Davûd'un *Hatimetü'l-Eş'âr*'ında yayınlanmıştır. Ahmed Hayâtî Efendi kasideleriyle de bilinmektedir (Özalp 2010: 95-96). *Kasîde-i Reyhâniyye*'de Halep yolculuğunda gördüğü yerlerden ve yolların emniyetsizliğinden bahseden Hayâtî Efendi; söz konusu eserde Bağdat, Basra ve Şehr-i Zor Muhafızı Vezir Abdullâh Paşa'ya, Yûsuf Paşa'ya, Bağdat Valisi Esad Paşa'ya, Büyük Amcası Ömer Efendi'ye kasideler yazmıştır. İmâm-ı Âzam'ın *Kasîde-i Meymûne*'sini tanzir ettiği kasidesi ve *Manzûmetü'n-Nûniyye* manzum olarak kaleme aldığı diğer eserleridir.

Eserleri

Tehâfütü'l-Müstahrece: Mehdî'nin zuhuruna ve kıyamet alametlerine dair ortaya atılan çeşitli kehanetleri reddetmek amacıyla kaleme alınmıştır. Eseri III. Selim'e sunmuştur (Akpınar 1998: 15). *Tehâfütü'l-Müstahrece*'nin tercümesinin iki nüshası bulunmaktadır: a) Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1701, 27 varak. b) Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi 4274, 16 varak.

İthâfü'l-Cenne: Arapça yazılan eser yedi bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tedrisatın tanımı verilerek amaç ve faydaları anlatılmıştır. Diğer bölümlerde ders öğretim yöntemleri üzerinde durulmuştur. Eserin bir nüshası vardır: Millî Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 2511, 1b-35b.

İs'âfu'l-Minne fi-Şerhi İthâfi'l-Cenne: *İthâfü'l-Cenne* adlı eserine yine kendisi tarafından yapılmış şerhtir. Bu eserini de III. Selim'e sunmuştur. Eserin iki nüshası vardır: a) Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi 272, 57 varak. b) Millî Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 2366/1, 1b-86b.

Hâşiye-i Kıyâs-ı Mûsevî li'l-Hayâtî el-Mar'aşî: Mûsâ el-Pehlivânî b. Abdullâh'ın *Kıyâs-ı Mûsevî* adlı eserinin şerhi üzerine kaleme alınmış bir haşiyedir. Arapça yazılan eser mantık ilmiyle ilgilidir. Eserin bir nüshası vardır: Süleymaniye Kütüphanesi, Kasîdecizâde 499, 18 varak.

El-Kasîdetü'n-Nûniyye fi'l-Mantık ve'l-Âdâb: Ahmed Hayâtî Efendi'nin 1215/1810 yılında müderrisken yazdığı mantıkla ilgili Arapça eserdir. Eserin beş nüshası vardır: a) *Risâle fi'l-İlmî'l-Âdâbi'l-Bahs* adıyla kayıtlıdır: Millî Kütüphane, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz FB 599, 1b-5b. b) *Manzûmetü'n-Nûniyye*, Millî

Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 2368/2, 19a-24b. c) *Manzûmetü'n-Nûniyye*, Millî Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 2366/3, 90a-90b. d) *Manzûmetü'n-Nûniyye*, Millî Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 2367, 6 (1b-6a). e) *El-Kasîdetü'n-Nûniyye fi'l-Mantık ve'l-Âdâb* adıyla kayıtlıdır: İzmir Millî Kütüphane, 1887/5, 37a-41a.

Şerhü Manzûmetü'n-Nûniyye: *El-Kasîdetü'n-Nûniyye fi'l-Mantık ve'l-Âdâb* adlı esere Hayâtî tarafından yapılan şerhtir. Bir nüshası bulunmaktadır: *Şerhü Manzûmeti'n-Nûniyye*, Millî Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 2368/1, 1b-19a.

Er-Risâle li'l-İrâdeti'l-Cüz'yye/Risâle fi-Beyân-ı Efâli'l-İbâd: Kelam problemlerinin Mutezile, Eş'arî gibi mezheplerce tartışıldığı iki sayfalık Arapça bir eserdir. Eserin iki nüshası bulunmaktadır: a) *Er-Risâle li'l-İrâdeti'l-Cüz'yye* adıyla: Millî Kütüphane, Samsun Vezirköprü İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyonu 665/1b-2a. b) *Risâle fi-Beyân-ı Efâli'l-İbâd* adıyla: Millî Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 2366/2, 89b-90a.

Risâle fi-Hesâbi'l-Ebcad: Risâle, ebced hesabıyla ilgilidir. Eserin bir nüshası vardır: Raşid Efendi Kütüphanesi, 27017/61, 178b-179b.

Risâle fi-Adedi's-Suver: Surelerin sayısı ve kiraatle ilgili olduğu anlaşılan eserin varlığından *Risâle fi-Adedi's-Suver* ve *Ba'zı Ahvali'l-Kırâ'e ve Risâle fi-Adedi's-Suveri'l-Kur'âniyye* adlı iki kaynakta bahsedilir (Özalp 2010: 181). Yeterli bilgi mevcut değildir.

Tanzîrü'l-Meymûne li'l-Hayâtî el-Elbistânî: İmâm-ı Âzam Hazretleri'nin *Kasîde-i Meymûne's*ine yazdığı naziredir. Bir nüshası vardır: Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, Maraş Hafız Ali Efendi Yazma Eserler bölümü Yz 35 a-b.

Tuhfe-i Şâhidî Şerhi: Ahmed Hayâtî Efendi'ye ait bir *Şâhidî* şerhinin olduğuna dair bilgilere çalışmamıza konu olan şerhte rastlamaktayız: "Evvel bilek Arabîde sâ'id ma'nâsına ya'nî parmak ucundan dirsek başına varınca lekdâre dirler. *Şâhidî* şerhimizde dahî hakkı tasrîh eyledik." [160b] Oğlu Şeref Halil Efendi'nin de "merhûm '*Tuhfe-i Şâhidî*'yi de şerh ettim' demişti lâkin ben görmedim" dediği eserin nüshasına rastlanılmamıştır.

Nüshaların Tavsifi ve Nüsha Ailesi

Nüshaların tavsifi

Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 3548: Cilt özellikleri: Salbek şemseli, zencirekli, miklepli, kahverengi meşin bir cilt. Ölçüler: 206x142-160x88 mm. Yaprak sayısı: 319. Satır sayısı: 21. Cetvel: 1b ve 2a varakları altın yaldızlı bordür, diğer varaklar kırmızı çizgili cetvelli. Yazı: Nesih, söz başları ve cetveller kırmızıdır. Kâğıt: Kopça filigranlı. İstinsah tarihi: 15 Şevval 1223/4 Aralık 1808. Müstensih: Harun b. Ebu Bekir b. Süleyman b. İsmail b. Hüseyin'dir. Yazmanın cildi yıpranmıştır. Sağ defter içi yırtılmıştır. Eserin başında fihrist bulunmaktadır. Fihristte kıt'a adları siyah, varak numaraları ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfa kenarlarında haşiyeler vardır. Söz başları, cetveller kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserde kelimeler büyük oranda keşidelidir. 47a yaprağında bir sayfa sonradan eklenmiştir. Ketebe ve ferağ kaydı bulunmaktadır.

Süleymaniye Kütüphanesi, 34 Ma 681 (S): Cilt özellikleri: Dört köşesi bordo meşin, mukavva bir cilt. Yaprak sayısı: 245. Satır sayısı: 27. Cetvel: Yok. Yazı: Rika, söz başları ve keşideler kırmızıdır. Kâğıt: Nohudî. İstinsah tarihi: 1211/1796 Müstensih: Belli değil. Ketebe ve ferağ kaydı bulunmaktadır.

Adana İl Halk Kütüphanesi, 01 Hk 702 (A): Cilt özellikleri: Sırtı meşin, ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt. Ölçüler: 178x120-150x75 mm. Yaprak sayısı: 447. Satır sayısı: 17. Cetvel: Kırmızı cetvelli. Yazı: Nesih, söz başları ve cetveller kırmızıdır. Kâğıt: Nohudî cedid kâğıt. İstinsah tarihi: Yok. Müstensih: Belli değil. Cildi oldukça yıpranmıştır. Mihrabiye çiçek desenleri ile müzeyyendir. 1b ve 2a varakları çift çizgi cetvelli diğer varaklar ise tek çizgi cetvellidir. Ketebe ve ferağ kaydı bulunmaktadır.

Konya İl Halk Kütüphanesi, 42 Kon 4830/3: Cilt Özellikleri: Dört köşesi kahverengi meşin, şemseli, şirazeli mukavva bir cilt. Ölçüler: 210x150-145x80 mm. Yaprak sayısı: 81. Satır sayısı: 24. Cetvel: 210x155-160x85mm. Yazı: Talik, söz başları ve cetveller kırmızıdır. Kâğıt: Nohudî. İstinsah tarihi: Yok. Müstensih: Belli değil. Eserin baş ve son kısmı eksiktir. Ketebe ve ferağ kaydı yoktur.

Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 122/2: Cilt Özellikleri: Sırtı siyah bez, üzeri ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt. Ölçüler: 207x155-150x95 mm. Yaprak sayısı: 19. [11b-30b] Satır Sayısı: 25. Cetvel: Yok. Yazı: Rika, söz başları ve cetveller kırmızıdır. Kâğıt: Balta filigranlı. İstinsah tarihi: Yok. Müstensih: Belli değil. Eserin başı ve sonu eksiktir. Ketebe ve ferağ kaydı yoktur.

Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, R 3859 (B): Cilt özellikleri: Yeşil bez kaplı mıkplepli mukavva cilt. Ölçüler: 252x185mm. Yaprak sayısı: 250. Satır sayısı: 29. Cetvel: Yok. Yazı: Nesih. Kâğıt: Nohudî renkli cedid. İstinsah tarihi: Yok. Müstensih: Belli değil. Ketebe ve ferağ kaydı yoktur.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, E. H. 2051: Cilt özellikleri: Serlevha ve cetveller kırmızı deri ve ebru kaplı mıkplepli cilt. Ölçüler: 235x155mm. Yaprak Sayısı: 256. Satır sayısı: 29. Cetvel: Yok. Yazı: Nesih. Kâğıt: Aharlı. İstinsah tarihi: 1248/1832. Müstensih: Halîl Fâiz Efendi. Eserin sonunda ketebe ve ferağ kaydı vardır.

Nüsha ailesi: Toplanan nüshaların bir kısmı yazma eserken bir kısmı ise matbu olarak basılmış kitaptan istinsah edilmiş yazma eserdir. Buna göre Manisa, Adana, Topkapı, Konya nüshaları matbu nüshadan istinsah edilmiş el yazmalarıdır. Süleymaniye, Bosna ve Millî Kütüphane nüshaları ise klasik usulle kaleme alınmış el yazması eserlerdir. İki farklı grupta toplayabileceğimiz yazmalar şu şekildedir:

A) Matbudan Nüshadan İstinsah Edilmiş El Yazması Eserler:² Daha önce belirttiğimiz gibi bir grup yazma eserimiz müstakil yazma eser olmayıp matbulardan istinsah edilen yazmalardır. Bu vaziyet karşımıza elimizdeki bazı nüshaların matbulardan nasıl istinsah edildiği sorusunu çıkarmaktadır. Bu durumun anlaşılması için yazma eser

² Şerh-i Tuhfe-i Vehbî'nin Matbu Nüshaları: 1. Dârü't-Tibâati's-Sultaniyye, İstanbul, 1215 (1800), II+ 503 s. 2. Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1215 (1800), III +503 s. 3. Dârü't-Tibâati's-Sultaniyye, İstanbul, 1237 (1821), 511 s. 4. Dârü't-Tibâati's-Sultaniyye, İstanbul, 1246 (1830), 511 s. 5. Dârü't-Tibâati's-Sultaniyye, İstanbul, 1251 (1835), 511 s. 6. Matbaa adı yok, Bosna Hersek-Tirnova 1252 (1836), 7. Bulak-Mısır, 1254 (1838), IV+ 499 s. 8. Dârü't-Tibâati's-Sultaniyye, İstanbul, 1255 (1839), 511 s. 9. Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1266 (1850), 511. 10. Matbaa adı yok, İstanbul, 1267 (1851), 511. 11. Bulak, 1271 (1855), 499 s. 12. Kahire, 1272 (1856), 499 s. 13. Matbaa adı yok, İstanbul, 1286, (1870), 116 s. 14. Matbaa adı yok, İstanbul, 1303 (1886) 95 s.

ve istinsah edildiği matbu eserler dikkatlice incelenmiştir. Adana nüshasının istinsah edildiği 1836 tarihli Tırnova nüshasının herhangi bir kaydına kataloglarda ulaşılamamıştır. Bu nedenle Adana nüshasının, 1836 tarihli nüshadan nasıl istinsah edildiği hakkında tam bir fikir sahibi değiliz. Ancak hem Topkapı hem de Manisa nüshasının istinsah edildiği matbular, katalog taramaları ve çeşitli incelemeler sonucu tespit edilmiştir. Topkapı nüshasında Halîl Fâiz tarafından 1248/1832 yılında istinsah edildiğine dair kayıt bulunsa da müstensih Halîl Fâiz Efendi, bu eseri 1237/1821'de Cebehâne-i Âmire Nâzırı İbrahim Sâ'ib'in uhdesindeki matbaada tab olunmuş eserden istinsah ettiğini belirtmiştir.³ Matbu eserden istinsah edilen diğer bir nüsha ise Manisa nüshasıdır. Bu nüsha da 15 Şevval 1223/4 Aralık 1808 tarihinde Harun b. Ebu Bekir b. Süleyman b. İsmail b. Hüseyin tarafından istinsah edildiğine dair istinsah kaydı taşısa da müstensih, bu eseri mühendishâne hocalarından Abdullâh Müderris uhdesindeki Dârü't-Tıbâati's-Sultaniyye'de 1205/1800 yılında tab edilen matbu eserden kopyaladığını belirtmiştir.⁴ Konya nüshası, bu bahsettiğimiz Manisa nüshasının ilk 81 varağının mikrofilm çekimidir. Adana nüshası ise istinsah kaydı taşımamaktadır ancak müstensih 15 Receb 1252 /26 Ekim 1836 tarihinde Tırnova'da basılan matbu eserden istinsah ettiğini belirtmiştir.⁵ Matbu eserden kopyalanarak çoğaltılmış olan Manisa (1808) ve Topkapı (1832) nüshalarının matbudan eksik ve hatalı kopyalandığı tespit edilmiştir.

b) Müstakil El Yazması Eserler:

Müellif Hattı

X

Süleymaniye (1797)

Bosna (1792)

Millî Kütüphane (?)

Müstakil yazma eserler; ortak hata, müstakil hata, eksiklikler/fazlalıklar üzerinden mukayese edilmiş ve Süleymaniye, Bosna, Millî Kütüphane nüshalarının kayıp müellif nüshasından gelen üç farklı kol olduğu anlaşılmıştır. Yazma eserlerden Süleymaniye nüshasını incelediğimizde çok fazla kelime, cümle hatta paragraf eksiklerinin olduğu görülmektedir. Bosna nüshası ise daha temiz bir nüsha olarak karşımıza çıksa da o da Süleymaniye nüshası gibi cümle ve paragraf bazında çok fazla eksiklikler taşır. Millî Kütüphane nüshası da eksik sayfa, cümle ve paragrafların olduğu başı ve sonu olmayan 19 varaklık bir nüshadır.

³ Topkapı yazmasının sonunda bu bilgi şu şekilde verilmiştir: "Temme tab'u Şerhü Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürriyye fi-Lügati'l-Fârisiyye ve'd-Deriyeti bi'avnillâhi'l-melikü'l-Bârîyyü'l-beriyye fi-beldeti't-tayyibeti'l-Ûostantîniyye şanehallâhu 'ani'l-afâti ve'l-beliyyeti 'alâ yedi ağafi'l-'abâdi İbrâhîm Şâ'ib müdiri dâru't-tıbbâatü's-sultâniyyeti fi-yevmi el hâmis 'aşer min şehri cemâdi'l-evvelî lisenet seb' u şulşüne mi'eteyn ve elf min hicreti'n-nebeviyyeti 'aleyhi efdâli's-şalâti ve ekmelü't-taḥiyyet"

⁴ Manisa yazmasının sonunda bu bilgi şu şekilde verilmiştir: "Temme Şerhü Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürriyye fi-Lügati'l-Fârisiyye ve'd-Deriyeti bi'avnillâhi'l-melikü'l-Bârîyyü'l-beriyye fi-beldeti't-tayyibeti'l-Ûostantîniyye şanehallâhu 'ani'l-afâti ve'l-beliyyeti 'alâ yedi ağafi'l-'abâdi 'Abdurrahmânü'l-müderrîsi re'îsi dâru't-tıbbâatü's-sultâniyyeti fi-yevmi's-sâbi' ve'l-'aşrîn min şehri'nî'l muḥarremîn'l-ḥarâm liseneti ḥamse 'aşera ve mi'eteyn ve elf min hicreti'n-nebeviyyeti 'aleyhi efdâli's-şalâti ve ekmelü't-taḥiyyet"

⁵ Adana yazmasının sonunda bu bilgi şu şekilde verilmiştir: "Temme tab'u Şerhü Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürriyye fi-Lügati'l-Fârisiyye ve'd-Deriyeti bi'avnillâhi'l-melikü'l-Bârîyyü'l-beriyye fi-beldeti't-tayyibeti'l-Ṭırmaviyye şanehallâhu 'ani'l-afât ve'l-beliyyeti ḥarrerehü'l-fakîrül'l-ḥakîrül'l-mu'terif bi'l-'aciz ve't-taḥşîr ḥâfîzu'l-Ûur'ân Muḥammed Rızâ'î Recebzâde Ṭırnâvî fi-yevmi'l-hâmis 'aşera min şehri-i şerîf li-seneti işneyn ve ḥamsüne ve mi'eteyni ve elf"

Tüm bunlar değerlendirildiğinde Süleymaniye nüshası ve Bosna nüshası tenkitli metne dâhil edilmiştir. Manisa nüshasının ilk 81 varağının mikrofilm çekimi olan Konya nüshası ve Millî kütüphane nüshası tenkitli metne dâhil edilmemiştir. Matbu eserlerden istinsah edilen Manisa, Adana ve Topkapı nüshalarının farklı yıllarda basılan kitaplardan kopyalandığı ve bu kopyalamada en sağlam çalışmanın Adana nüshası olduğu görülmüştür. Manisa yazma nüshası 1215/1800 tarihli matbu nüshadan eksik ve yanlış istinsah edilmiştir. Bu sebeple Manisa yazma nüshası tenkitli metne alınmayıp istinsah edildiği 1800 tarihli matbu eser tenkitli metne dâhil edilmiştir. İsmi ise M1 olarak verilmiştir. Aynı şekilde Topkapı yazma nüshası da 1821 tarihli matbu eserden paragraf ve bölüm bazında eksik istinsah edilmiştir. Bu nedenle Topkapı yazma nüshası tenkitli metne alınmayıp onun istinsah edildiği 1821 tarihli matbu eser M2 adı ile tenkitli metne dâhil edilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesinde 34 Ma 681 numarasıyla kayıtlı Süleymaniye yazma nüshası (S) ve Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesinde R 3859 numarasıyla kayıtlı Bosna yazma nüshası (B) çok fazla eksiklik taşısa da eski tarihli yazma eserler olmaları hasebiyle tenkitli metne dâhil edilmiştir. Ancak bu iki nüsha çok eksik olduğu için ana metin olarak Adana İl Halk Kütüphanesinde 01 Hk 702 numarasıyla kayıtlı Adana yazma nüshası (A) belirlenmiştir. Böylelikle müellif nüshasına en yakın metne ulaşmak amacıyla Süleymaniye (S), Bosna (B), Adana (A) nüshaları ile 1800 (M1) ve 1821 (M2) tarihli matbu eserler tenkitli metnimizde yer almıştır.

Şerhü Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürriyye fi-Lügati'l-Fârisiyye ve'd-Deriyye (İnceleme)

Şerhin Yazım Sebebi (Sebeb-i Teşrif)

Sünbülzâde Vehbî Tuhfe'sini bitirdiğinde Ahmed Hayâtî Efendi'ye bir mektup göndererek şerh yazması için ricada bulunur. Ahmed Hayâtî Efendi, bunu şu şekilde anlatır: "...nâzım-ı nihrîr 'açalallâhu 'ömrehu ve kadrehu Hâzretleri bu şerhine hâme-keş oldığımız Tuhfesiniñ 'ağîb-i itmâmında bu faķîr-i pür-taķşîr es-Seyyid Aħmed Hâyatîden bi'l-mükâtebe şerhini iltimâs itmeleriyle ħalîlû'l-bizâ'a ve min kesirû'l-berâ'a ve keşîru'z-zurâ'a oldığımız ħâlde bu şerħ-i nâċîze iċdâm ve biħamdillâhi'l-meliki'l-'allâm resîde-i iħtitâm olındı ..." [1b]

Ahmed Hayâtî Efendi, Sünbülzâde Vehbî'nin bu eserini 30 Nisan 1792'de şerh etmiş ve sonrasında Diyarbakır valisi Yûsuf Paşa'ya ve Sadrazam Yûsuf Ziyâ Paşa'ya ithaf etmiştir. Sünbülzâde Vehbî, Nuhbe adlı eserinde Hayâtî şerhinden şöyle söz eder: ⁶

Oldu nezd-i bülegâda matbû

Etdiler nüsha-i pâkin matbû

Anı şerh eyledi hem bir nihrîr

Ederek râz-ı nikâtın tahrîr

Verdi şöhret o kadar âfâka

Nâmı çıkdı felek-i nüh-tâka

⁶ Sünbülzâde Vehbî, Nuhbe-i Vehbî, Dâru't-Tibâatati'l-Mâmûre, İstanbul 1220., s. 4-5.

Her diyâra dagilup nüshaları

Etdiler tuhfe o vâlâ-gevheri

Kılmayıp gayri lûgata ragbet

Ezber etmektedir ehl-i gayret

Nuhbe-i Vehbî'nin şarihi Yayaköylü bu kıymetli şerhi şöyle anlatır: "...nihrîr-i mezbûr, Darü'l-hilâfeti'l-aliyye müderrislerinden faziletlü es-Seyyid Ahmed Hayâtî'dir ki nâzım-ı allâmenin hâl-i hayâtında Tuhfe-i mezbûreyi şerh eylemiştir..."; "...ya'nî şerh-i mezbûr Tuhfenin râz-ı nihânın keşf ü beyân ve dekâyık ve nikâtın izâh ve ilân itmekle Tuhfenin şöret-i şâyî'ası tanîn-endâz-ı sâmi'a-i âfâk ve nâm-ı vâlâsı resîde-i künbed-i nüh-tâk oldu dimekdir..." (Yılmaz, 2008: 41)

Şerhin Metodu

1. Şarihin Kendi Şerh Metodunu Açıklaması

Şarih eserine besmele ile başladıktan sonra Hz. Peygamber'e ve ailesine dua eder, sebep-i telif bölümünün akabinde kendi şerh yöntemini 13 maddede şu şekilde açıklar: "...1. (evvelâ) bir muqaddime taqdim olındı ki me'ânî-i edevâtı ve kavâ'id ü iştiqâkâtı müş'ir ve mevzündür 2. (şâniyen) me'ânî-i hüruf u edevât ve mebnâî-i iştiqâkât muqaddeme-i mezkûreye ihâle olındı 3. (şâlişen) mürekkebatüñ eczâları müfredât mevzi'lerine sâbık ve lâhiqında ihâle olındı meşelâ çün mihr güneş gibi ma'nâsına çünki çün gibi diyü kıt'a-i şâlişeniñ beyt-i şâlişinde geçdi mihr güneş diyü kıt'a-i hâmiseniñ beyt-i evvelinde gelür meşellü 'ibâretle ta'bîr olındı ve kıssa 'aleyhi sâ'ire 4. (râbi'an) harekât-ı kelimât beyânında hüruf-ı mühmele bilâkayd ittilâ'ı üzre zıkr olunup hüruf-ı mu'ceme taqyîd olındı meşelâ sürüş sîniñ ve râ-i memdûdeniñ zammı ve şîn-i mu'ceme ile diyü beyân olındı 5. (hâmisen) bâ harfi muvaḥḥade ta harfi müşennât-ı fevkiyye yâ harfi müşennât-ı taḥtiyye ile taqyîd olındı 6. (sâdisen) Fârisiyye maḥşûş olan harfler Fârisiyye ile taqyîd olındı meşelâ perverd-gâr bâ-i Fârisiyye ve kâf-ı Fârisiyye ile diyü beyân olındı jâle zâ-i Fârisiyye ile diyü beyân olındı çün cîm-i Fârisiyye ile beyân olındı feemmâ ki bu harfleriñ 'Arabiyyesi itlâkı üzre zıkr olındı 7. (sâbi'an) hüruf-ı 'illet ve hüruf-ı lîn hüruf-ı şaḥîḥa gibi beyân olındı meşelâ biverziden bâ-i muvaḥḥadeniñ kesri ve vâviñ fetḥi diyü beyân olındı cevân-merd cîmiñ kesri ve vâv-ı memdûdeniñ fetḥiyye diyü beyân olındı nev-rüz nûmiñ fetḥi ve vâviñ sükûni diyü beyân olındı feemmâ ki harf-i med mâḡablindeki harf-i memdûde ile tavşîf olunup aniñla iktifâ olındı meşelâ bâşed bâ-i muvaḥḥade-i memdûdeniñ fetḥiyye diyü beyân olındı bûden bâ-i muvaḥḥade-i memdûdeniñ zammıyıla diyü beyân olındı 8. (şâminen) ḡaḡda yazılıp okınmayan harf-i vâv ve harf-i yâ mechûle diyü beyân olındı 9. (tâsi'an) imâle olan maḡalleri taşriḡ olındı meşelâ ḡâher ḡâ-i mu'cemeniñ beyne'l-fetḡ ve 'z-zamm imâlesi ve vâv-ı 'alâmet ve elif-i 'alâmet ile diyü beyân olındı 10. ('âşiran) faḡaḡ mâḡabliniñ fetḡine 'alâmet olup okınmayan hâ harfi resmiyye ile tavşîf olındı 11. (ḡâdi 'aşer) ekşer-i metinde zıkr olan kelimele ibtidâ şâhidleriyye beyân olunup ba'dehu başka ma'nâları zıkr ve

icmâl olındı 12. (şānī 'aşer) inşā⁷-i daķıkden hāzer idüp nef⁸-i 'āmm olsun diyü sehlice ve ķabaca kelimātıla tefsîr ve ta'bir olındı 13. şāliş 'aşer cā-be-cā şānāyi'-i bedī'iyelere tenbîh olındı lâkin her-bār zikri iltizām olunmadı tā ki iṭnāb u imlāl olmasun diyü..." [2b]

Eserin mukaddime bölümü 40 varaktır. Mukaddimedede 4 fasıl vardır. Şarih; birinci fasılda Farsça edatlar, ikinci fasılda Farsça zamir ve bağlaçlar, üçüncü fasılda iştikāk (türetme), dördüncü fasılda Arapça ve Farsça müşterek kelimeler hakkında ayrıntılı bilgi verilir. Bu bölümdeki başlıklar şu şekildedir:

1. Maķşad-ı evvel edevāt-ı Fârisiyye hāķķındadır
2. Maķşad-ı şānī muzammerāt ve mevşülāt hāķķındadır
3. Maķşad-ı şāliş kavā'id ü iştikāk hāķķındadır
4. Maķşad-ı rābi' biraz fevā'id-i nefîse beyānındadır

İlk olarak şarih, "elif"ten "ye"ye kadar harfler hakkında uzun tafsilatlarda bulunur. Harflerin izahından sonra āyā, ez, egerçi, ender, bā, bār, bān, ber, çün, çe, çi, dār, sitān, dān, der, sitān, gār, gāh, ger, gerçi, meger, her, hem, hemçü, hemçün gibi çok sayıda edatı anlatır. Örneğin "bān" edatını ayrıntılı bir şekilde şöyle anlatır: "...bā-i muvaḥḥade-i memdūdeniñ fetḥi ve nūn ile edāt-ı şıfāt-ı müşebbehe ve edāt-ı ism-i fā'il ki ekşeri mülāzemet ve muḥāfāza ma'nāsına müfid olur dā'imā kelime aḥirine lāhiķ olur meşelā bāğ-bān ve keşti-bān gibi bāğ bekçisi ma'nāsına Şeyḥ Sa'dī beyt *Çe ğam divār-ı ummet rā ki dāred çün tu puştībān/Çi bāk ez mevc-i baḥr ān rā ki bāşed Nūḥ keştībān*⁷ gāhī muḥāfazadan mücerred olarak maḥzen ism-i fā'il edatı olur meşelā dāde-bān gibi gözci ma'nāsına feemmā ki pās-bān eger muṭlak bekçi ma'nāsına olurısa muḥāfazadan mücerred olur ve eger gice bekçisi ma'nāsına olurısa muḥāfāza mefhūmunı mutazammın olur çünki kırık sekizinci kıt'aniñ tokuzuncı beytinde pās ḥıfz itmek daḥı bir rub'ı imiş giceniñ diyü gelür ve gāhī mücerred nisbet için lāhiķ olur meşelā bād-bān gibi yelken ma'nāsına çünki Türkide yelken yele mensüb dimekdir bān bundan başka üç ma'nāya daḥı gelür evvel muḥtaşar bāng bema'nā-i āvāz şānī bema'nā-i esīr ve maḥbūs şāliş 'Arabīde fistiķü'l-bān didikleri bir ağaçdır fistiķ gibi mīvesi olur lâkin fistiķ degildir 'Arabīde każībü'l-bān dirler şu'arā ķadd-i maḥbūbı teşbîh iderler..." [19b-20a]

Bu bölümden sonra fiil zamanları, fiil kökleri ve Farsça zamirler hakkında bilgi verir: "...ķā'ide-i şāniye māzī beyānındadır eger maşdar aḥirinden nūn ḥazf olunup dāl yāḥūd tā-i fevķiyye iskān olunca fi'l-i māzī-i müfred-i ğā'ib ḥāşıl olur meşelā dānisten lafzından dānist gibi ve eger müfred-i ğā'ib aḥirine bir nūn-ı sākin ba'ḍehu bir dāl-ı sākin ziyāde idüp bu şuretdede aḥiri meftūḥ olur cem'-i ğā'ib ḥāşıl olur meşelā dānistend gibi ve eger müfred-i ğā'ib aḥirine bir yā-i taḥtiyye-i sākinde getirüp bu şuretdede aḥiri meksūr olur müfred-i ğā'ib ḥāşıl olur meşelā dānistī gibi ve eger māzī-i müfred aḥirine bir mīm-i sākin ziyāde idüp māķablını meftūḥ iderlerse mütekellim-i vaḥde olur meşelā dānistem gibi ve eger mīm-i mezbūrdan evvel bir yā-i taḥtiyye ziyāde idüp bu şuretdede aḥir-i māzī meksūr olur mütekellim-i ma'a'l-ğayr ḥāşıl olur meşelā dānestīm gibi muḥaşşal-ı kelām Fârsīde şıyağ-ı muṭṭaride altıdan

⁷ "Ne gamı var ümmetin duvarının ki senin gibi arkalarını kollayanı var/Gemicisinin Nuh olduĝu denizin dalgadan ne korkusu var"

ziyâde olmaz çünkü teşniye ile cem'î'nin farkı yoktur hem dağı müzekker ile müennesin farkı yoktur 'Arabî gibi başka başka şîğaları yoktur hem dağı muzâri' altı şîğadan ziyâde değildir fahfez..." [29a-29b]

Son olarak sırasıyla emir kipi ve olumsuz çekimleri; soru edatı, ism-i fâ'il, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe; geçişli ve geçişsiz fiiller, vasf-ı terkîbî; ism-i masdar, ism-i tafdil, ism-i mensûb, ism-i zamân, ism-i mekân, ism-i âlet, ism-i tasgîr ve ayrıca bazı Farsça kurallardan bahseder: "...kâ'ide-i sâlişe 'aşer vaşf-ı terkîbî beyânındadır her bir terkîb ki ba'de't-tagyîr ve't-tebdîl kendüden ism-i fâ'il yâhüd ism-i mef'ûl yâhüd sıfat-ı müşebbehe yâhüd ism-i mensûb ma'nâsı fehm olına aña vasf-ı terkîbî dirler çünkü aşhâb-ı fitnata ve erbâb-ı hibrete mestûr ve mütevârî degildir zebân-ı Fârsî terkîblerinde haqqı muqaddem olan mu'ahhar olunca yâhüd haqqı mezkûr olan ma'zûf olunca bunların bâdi ve bâ'îşi iki nesne olur çünkü yâ bu ki faqat tahfif olur yâhüd tahfif ile ma'nâ-i zâ'idi dağı müfid olur eger bâ'îş faqat tahfif olur ise meşelâ gül-âb gibi aşı âb-ı gül idi izâfetile ancak tahfif için muzâfun ileyh taqdim olındı fi'li kile't-takdireyn ma'nâsı gül şuyı demek taqdim ve te'hîr ile ma'nâya tagayyür ve tebeddül gelmez ve eger tahfif ma'a'l-ifâde olur ise ıştîlâh-ı kavimde aña vaşf-ı terkîbî dirler bundan sonra gelelim ki vaşf-ı terkîbide mu'teber olan taqdim ve hazf miyânında olan terdid men'-i hulûbdır çünkü yâ faqat taqdim ile olur yâhüd faqat hazf ile olur yâhüd hem hazf u hem taqdim ile olur evvel ya'nî faqat taqdim ile olan meşelâ suhandân gibi çün ki emr-i hâzırın üzerine ma'mûl taqdim olursa meşelâ suhandân aşlında dâñ suhan idi söz bil ma'nâsına feba'de't-taqdim ve't-te'hîr söz bilici ma'nâsına oldu bu ise ism-i fâ'il ma'nâsıdır çünkü cı lafzı Türkide edât-ı ism-i fâ'ildir..." [32a-32b]

2. Beyitlerin Mısra Mısra Şerh Edilmesi

Şarih, Tuhfe-i Vehbî adlı eseri mısra mısra şerh etme yolunu tercih eder. Örnekte beytin bir mısrasının şerhi yer alır:

"... Yaz nûvîs oku beḥvân Kur'an nûvî çalıḥ bekûḥ

nûvîs nûnî'nin zâmmı ve vâv-ı memdûdeni'nin kesri ve sîn-i mühmele ile kitâbet ma'nâsına olan nûvîsten lafzından emr-i hâzırır zîrâ müstaḥbelâtı nûvisde ve nûvisende gelür feemmâ ki kıṭ'a-i 'âşireni'nin beyt-i râbî'nde gelen neveḥt nûnî'nin kesri ve şîn-ı mu'ceme iledir beḥvân hâ-yı mu'cemeni'nin beyne'l-feth ve'z-zamm imâlesi ve vâv-ı 'alâmet ve elif ile kıṭ'a-i şâminenün beyt-i şâmininde gelen ḥvândan lafzından emr-i hâzırır oku ma'nâsına ya'nî kırâ'at eyle yâhüd da'vet eyle demekdir zîrâ Fârside ḥvândan Türkide okumak iki ma'nâyadır biri kırâ'at biri da'vet ma'nâlarına bu taqdîrce bu iki ma'nâdan her birini irâde şahîḥ ve mümkündür... [97a-97b]

3. Kelimeleri Doğru Okuma ve Anlama Kılavuzu

3.1. Kelimelerin Okunuşunu Verme

Morfolojik açıdan incelenen kelimelerin anlamları aktarılır ve sonra kelimenin doğru okunabilmesi için bünyesindeki harfler tek tek söylenir. "...tâbende ism-i fâ'ildir 'Arabide lâmi' ve müšta'il ve muzî' ma'nâsına maşdarı tâ-i fevkiyye-i memdûdeni'nin fethi ve bâ-i muvaḥḥade-i memdûdeni'nin kesri ve dâl ve nûn ile tâbiden lafzıdır..." [177a]

"...güyâ kâf-ı Fârisiyye-i memdûdeniñ zammı ve yâ-i tahtıyye-i memdûdeniñ fethiyle maķâm-ı temşilde İrâd iderler..." [106b]

3.2. Kelimelerin Farklı Okunuşuna Göre Mana Verme

Aynı yazılan kelimeler, farklı okunuşlarla anlam değışikliğine uğrayabilir. Burada şarih, çayır anlamına gelen merg ve kuş anlamına gelen murg kelimelerini örnek olarak verir: "...merğ mîmiñ fethi ve rânîñ sükûnı ve ğayn-ı mu'ceme ile çayır ki anda kuşlar olur hem dağı cây-ı ferağ-fezâ ma'nâsına ve bir nev'-i sebze ki kuşlarıñ me'keli ma'nâsına da gelir feemmâ ki mîmiñ zammıyla murg kuş diyü yigirmi altıncı kıt'anıñ beyt-i sâdisinde gelir..." [120b]

4. Kelimelerin Yapısının Açıklanması

4.1. Basit Kelimelerin Açıklanması

Basit kelimelerin açıklamasında kelimelerdeki seslerin nasıl okunacağına dair bilgi vererek kelimenin anlamını söyler: "...evreng hemzeniñ fethi ve vâvîñ sükûnı ve rânîñ fethi ve nûniñ sükûnı ve kâf-ı Fârsîyle pād-şâhlarıñ tahtı ma'nâsına..." [221a]

"...kişver kâfiñ kesri ve şîn-ı mu'cemeniñ sükûnı ve vâvîñ fethi ve râ ile bema'nâ-i iķlîm ve memleket ve vilayet..." [223a]

4.2. Türemiş Kelimelerin Açıklanması

Türemiş kelimelerin açıklamasında kelimenin hangi kökten türediğı ve ne manaya geldiğı noktasında bilgi vererek kelimedeki harflerin okunuşunu aktarır: "...insân insden müştakķdır vaz'-ı vâhid ile Hâzret-i Âdeme ve evlâdına ıtlâķ olunur..." [44b]

"...âğüş medd-i hemze ile âğüşten lafzından müştakķdır..." [234a]

"...füzûd fânîñ harekât-ı selâşeyi ve zâ-i mu'ceme-i memdûdeniñ zammı ve dâl ile füzûden lafzından mâzîdir nitekim bundan müştakķ fezây kıt'a-i hâmiseniñ 'unvânında geçdi..." [412b-413a]

4.3. Birleşik Kelimelerin Açıklanması

Birleşik kelimeleri açıklarken bünyesindeki her kelimenin mana ve okunuşlarının verilmesi suretiyle açıklamalarda bulunur: "...çâh-vîz çâh cim-i Fârisiyye-i memdûdeniñ fethi ve izhâr-ı hâ ile muṭlaķâ kıyu ma'nâsına şuyı olsun olmasun 'Arabîde bi'r ve haḫfir dirler çâh-vîz hânîñ sükûnıyla kıyucu ya'nî kıyu pâk idici ve kıyu pâk idecek âlete dağı dirler çünkü aşlında vaşf-ı terkîbi ki vîz vâv-ı memdûdeniñ kesriyle vîḫten lafzından emr yâḫûd ism-i fâ'il-i muḫaffefdir..." [259b]

"...Türk-tâz tâ-i fevķiyeniñ zammı ve rânîñ sükûnı ve kâfiñ kesri ve tâ-i fevķiyye-i memdûdeniñ fethi ve zâ-i mu'ceme ile pekçe segirtmek ve ḫabersiz çapmaķ ve yağmâya segirtmek ma'nâsına..." [259a]

Şarih, kelimelerin yapısını açıklarken "ma'nâsı", "hâsılı", "hâsıl-ı ma'nâ", "ya'nî", "manâ-i terkîbisi" ifadelerini kullanır:

"...bün-lâd terkîb-i izâfîdir çünkü bün bâ-i muvaḫḫadeniñ zammı ve nûn ile her nesnenin ğâyeti ve ağacıñ köki ve kıyuniñ ve ḫavuziñ ka'rı ḫâşılı bün-lâd dîvâr dibi ma'nâsına..." [194b]

"...Hak kuşu ya'nî dün kuşu gice ile ayağından āşılıp Hak Hak diyü bî-dār ve şadā perdāz..." [136a]

"...gevher dībācenîñ beyt-i 'āşiri şerhinde geçdi hāşıl-ı ma'nā cevherden tolı tāt gibi şāha lāyık ne güzel bu bir kıt'a çünkü münāsebet zāhiredir..." [220b]

5. Kelimelerin Farklı Dillerdeki Karşılıklarının Verilmesi

Şarih, Farsça kelimelerin anlamını verdikten sonra muhakkak Arapça ve Türkçe karşılıklarını verir. Bu Türkçe kelimeler bazen Çağataycadır. Şayet kelimenin Rumca, Hintçe, Yunanca gibi farklı dillerdeki karşılığını biliyorsa bunları da zikreder: "...perrende pā-yı Fârisiyyeniñ ve rā-yı müşeddede ve muḥaffefeniñ fetḫleri ve nūniñ sūkūniyla periden lafzından ism-i fā'ildir lākin bu maḳāmda vezn için rāniñ teşdidi lāzımdır hem daḫı perrende küçük kayık 'Arabīde zevrak ma'nāsına gelür Rūmda perme bundan ğalaḫdır sürüş sīniñ ve rā-i memdūdeniñ zammı ve şīn-i mu'ceme ile bema'nā-i ferīşte ya'nî melek Hindī lisānında diyüne dirler..." [99a]

"...meh mīmiñ fetḫi ve izhār-ı hā ile kıt'a-yı ḫāmiseniñ beyt-i evvelinde geçen māh lafzından muḥaffefdir lākin anda kamer ma'nāsına bunda şehri ma'nāsınadır böyle olunca lafzen u ma'nen tekrār 'addolınmaz ürd-ı behişt dāliñ kesriyle füsül-ı erba'dan rabī'iñ māh-ı şānisi ki Rūmiler nisyan ve Yūnāniler āpril dirler şemsiñ burc-ı sevrde oldığı eyyāmdır... [157b-158a]

"...ayları muḫarrem ve sefer ve ğayr-ı zālik sene-i şemsiyye üç yüz altmış beş gündür ve aylarınıñ ismi Yūnān lisānında mārt ve nisān ve bākileri ma'lūm..." [131a-131b]

"...pür pā-i Fârisiyyeniñ zammı ve rā ile tolı ki 'Arabīde memlū' ma'nāsına Çağatayda tolu ve tola dirler..." [303b]

6. Kelimelerin Etimolojileri Hakkında Bilgi Verme

Ahmed Hayâtî Efendi, şerhinde bir kelimenin galat olup olmadığı, çeşitli tahriflere uğrayıp uğramadığını noktasında okuyucuya bilgi verir: "...düşize dāl-ı memdūdeniñ zammı ve şīn-i mu'ceme-i memdūdeniñ kesri ve zā-i mu'cemeniñ fetḫi ve hā-i resmiyye ile bıkır kız ma'nāsına cem' kıldıkdā hā-i resmiyye kāf-ı Fârisiyyeye ibdāl olunması kā'ide-i külliyyedir nükte bıkır kız ma'nāsına bākireyi ne kadar ki ğalaḫ didiler ise de lākin ğalaḫ-ı meşḫūr luğat-ı faşīḫadan evlā olmağıla ğalat ihtiyār olındı..." [229b-230a]

"...şu başı ma'nāsına ki ḫükkām kaḫıplarında bir şaḫş-ı şāḫib mertebe nāmıdır fi'l-aşl Çağatay lisānıdır şu başı nāḫıd-ı raşād ile ma'rūf ise de şāḫīḫi sīn ile su başı dimekdir..." [242a]

Bazen de kelimelerin kökenini tarihî bilgilerle açıklamaya çalışır: "...kend kāfiñ fetḫi ve nūniñ sūkūni ve dāl ile deh gibi karye ma'nāsına Kemāl Paşazāde-i merḫūm dir ki kend erbāb-ı luğat köy ma'nāsına tahrir itdiler ammā bilmediler belki medīne ya'nî şehir ma'nāsınadır bu müdde'āsına şāhid Semerḫand ki aşlı Şemerḫand idi ta'rīb idüp Semerḫand didiler zīrā şehir-i mezbūr Şemer-nām bir cāriye için binā olınmışdır evvel emrde kend-i şemer dinilüp ba'dehu 'alem olmaḫ için müzāfun ileyh taḫdīm olındı İbn Ḥallikān tārīḫinde yazmış ki an Şemer isme cāriyetü'l-İskender merazat fi-vaşli'l-etbāe arzān zāt hevā-i ḫātib ve işāre ileyhi biḫāhiri şıfatıhi feeskenehu iyyāha felemmā

tâbet beni Medîne bi't-Türkî hüve'l-medînetü fekeennehü yakulü beledü Şemer⁸ ve kuned bu sebebdan Semerqand dinilmiştir..." [200b]

7. Kelimelerin Çeşidi Hakkında Bilgi Verme

Şarih açıkladığı kelimelerin türleri hakkında bilgi verir:

İşaret zamiri: "...ân ism-i işaretdir ba'îd için 'Arabîde zâlik ve zâk gibi Türkîde imâle ve vâv-ı ma'rûfıla şu gibi cem'î ânân ve ânâ gelür..." [341a]

Ki bağlacı: "...ki edât-ı rabtdır kemâsebağ fi'l-muqaddime..." [76a]

8. Tamlamaların Çeşidini Belirtme

Tamlamanın terkîb-i izâfî, vasf-ı terkîbî veya terkîb-i tavsîfî olup olmadığını izah eder: "...girdâb kâf-ı Fârisiyyeniñ kesri ve râniñ sükûnı ve dâl-ı memdüde ile aşında terkîb-i tavşîfî qabilinden âb-gir idi..." [123b-123a]

"...hâr-püş sükûn-ı râ ile kirpi ki 'Arabîde künfuz dirler aşında siyâh-çeşm gibi vaşf-ı terkîbidir..." [313b]

"...âs-mân hemzeniñ meddiyile gök ki 'Arabîde semâ ve felek dirler Kemâl Paşazâde bunda taşarruf-ı hâşş idüp buyurur ki âs-mân vaşf-ı terkîbidir degirmene benzeyici ma'nâsına..." [130a]

"...mâh-tâb terkîb-i izâfîdir aşlı tâb-ı mâh idi ancak taqdim ve te'hîr gül-âb gibi lafzından taşffî ifâde eyledi mâh ay diyü ânifen geçdi..." [131b]

9. Fiillerin Zaman Çekimlerinin Gösterilmesi

Fiillerin geçmiş ve gelecek zaman gibi çeşitli zaman çekimlerini gösterir: "...koş kâfiñ zammı ve şîn-ı mu'ceme ile katl ma'nâsına olan koştan yâhüd koşiden lafzından emr-i hâzırdır zîrâ müstaqbelâtı zamm ile koşed ve koşende gelür..." [152a]

"...fehmid on beşinci kıt'anıñ beyt-i şâlişinde gelen fehmiden lafzından mâzîdir..." [158a-158b]

Ayrıca geçişli ve geçişsiz fiiller hakkında açıklamalar yapar: "...*Umr bereft u âftâb-ı temmüz/Endekî mând u h'âce garre*⁹ kibirli mağrur bunda olan mâned müte'addîdir zîrâ ma'nâsı âftâb-ı temmüz berf-i 'ömrden az kodı dimekdir..." [106b]

10. Kelimelerin Eş ve Zıt Anlamalarını Belirtme

Şarih, kelimelerin eş ve zıt anlamlarını okuyucuya sunar: "...saht sîniñ fethi ve hâ-i mu'cemeniñ sükûnı ve tâ-i müşennât-ı fevkiyye ile katı ki muqabili süst ki civık ve gevşekdir..." [109a]

"...bâlâ ba-i muvaḥḥade ve lâm-ı memdüdetiyeniñ fetḥleri bema'nâ-i 'alâ ve 'âlî muqâbili pest..." [104b]

"...püc pâ-i Fârisiyye-i memdüdeniñ zammı ve cîm ile hiç ile mürâdifdir ya'nî bir işe yaramaz ve ma'düm ma'nâsına..." [388b]

⁸ Muhakkak Şemer İskender'in cariyesinin adıdır, hastalanmıştır ve heva ilmine sahip yeryüzündeki doktorlar muayene etmişler ve ona işaret etmişler ki sıfatının ve vasıflarının temizliğini ve onu bir yere yerleştirmişler şehrin çocukları Türkçe kand demişler o kand bu şehirdir sanki o Şemer beldesi.

⁹ "Ömür geçti ve temmuz güneşinden az kaldı/Az kaldı ve Hoca efendi hâlâ"

"...geviden kâf-ı Fârisiyyeniñ fetħi ve vâvîñ sükûnı ve dâliñ tefħi ve nûn ile bön ve aħmak ma'nâsına zıddı zîrekdir..." [304b]

11. Şerh Edilen Kelimelerin Çokluk Hâllerini Gösterme

Şarih, müfred kelimelerin çokluk hâllerini veya çokluk hâliyle verilen kelimelerin müfredlerini gösterir: "...tıfl kesr ile 'Arabîdir Fârsîde ve Türkîde daħı bi'n-naql müsta'meldir yeñi toğmış veled ma'nâsına ve her nesneniñ küçügi ma'nâsına cem'î eţfâl ve tıfûl gelür..." [44a-44b]

"...esmâ-yı işârât in qarîb için nitekim kıţ'a-yı şâliseniñ beyt-i râbî'inde gelür cem'î inhâ ve inân ân ba'îd için nitekim kıţ'a-i şâlišeniñ beyt-i şâlišinde gelür cem'î ânân ve ânâ nitekim kırk altıncı kıţ'anıñ beyt-i hâdî 'aşerinde gelür..." [28a]

12. Kelimelerin Vezinlerini Gösterme

Kelimelerin vezinlerini vererek örneklendirir: "...ihtilâf bevezn-i ifti'âl muħâlefet ma'nâsına..." [46b]

"... 'Arabîde iktibâ' ve iktimâ' dirler ikisi de ma'a ifti'âl bâbından maşdar-ı 'Arabîlerdir..." [285b]

"...ta'lîm tef'îl babından maşdar ve inşâ'larda daħı şâyi'dir..." [42a]

"...nemmâm şedde ile vezn u ma'nâda ğammâz gibi..." [178a]

"...mümtâz ifti'âl bâbından ism-i fâ'il-i 'Arabîdir maşdarı imtiyazdır..." [46b]

"...âlûfte iki ma'nâyadır vezn ü ma'nâda âşüfte gibi..." [381b]

13. Kıt'a Başlıklarının Tercümesi

Kıt'a başlıklarını kelime kelime açıklayarak tercüme eder:

"...*Kıţ'a-i Der Cîm-i Pür-Gevher Çü Genc*

kıţ'a-i der kıţ'-i ulâ 'unvânında geçti cîm bu maķâmda murâd ħurûf-ı miyânîden olandır pür tolu diyü kırkıncı kıţ'anıñ beyt-i evvelinde gelür gevher beyânı dîbâceniñ beyt-i 'âşeri şerħinde geçdi çü edât-ı teşbîhdîr kemâsebaķ fi'l-edevâti'l-mürekkebe genc ħazîne diyü bu kıţ'anıñ beyt-i evvelinde gelür ħâşıl-ı ma'nâ cevher tolu ħazîne gibi cîm ħaķķında kıţ'a yâħûd bir kıţ'adır münâsebet daħı zâhiredir..." [170a]

14. Soru-Cevap Şeklinde Açıklamalarda Bulunma

Şarih, okuyucunun dikkatini celbetmek için bazı konuların açıklanmasında soru-cevap yöntemini kullanır: "...su'âl nâzım-ı tahrîr ismini mu'ammâya bu kıţ'a-i aħîrini taħşîşiñ vechi nedir cevâb ħurûf-ı teheccî-i müzdevce yigirmi toķuz oldığı ķavl üzere..." [282b]

Hayâtî Efendi bizzat kendisinin Kütahya müftüsüne sorduğu soruları ve aldığı cevapları da eserine dâhil etmiştir:

"...kezâ fi-Ferheng-i Şu'urî faķîr Kütahya müftisi sâħib-i Fevâ'idü'l-fünûn 'Abdullâh Efendî-i merħûm ve mağfûr lehu Ĥazretlerine bin yüz toķsan dört senesi idi şulţânım 'ind-i şerîfiñizde Ferheng-i Şu'urî var mı diyü su'âl eyledim cevâbda neylersin bir kezzâbî ki zamân-ı sa'âdetde mevcûd olan şâbûnı Şemsü'l-ma'ârif şâħibine isnâd ider diyü buyurdılar..." [302b]

"...su'âl hayvânâta emvâl-i nâtıka ve 'arûz ve 'aķârâta emvâl-i şâmite dirler bu taķdîrce insân nuţķıla ne güne mümtâz olur cevâb bu maķûleye itlâķ itlâķ-ı mecazidir..." [45a]

15. Nazım Şekillerini ve Türlerini Belirtme

Ahmed Hayâtî Efendi; "kaside", "gazel", "ıydiye", "hicviye", "mersiye" gibi çeşitli nazım türleri, şekilleri; aruz bahirleri ve söz sanatları hakkında bilgi verir. Örnekte kıt'a, gazel, methiye, hicviye mersiye, ıydiye hakkında bilgi verir: "...ıştılâh-ı ehl-i 'arûzda iki beytten toķuz beyite varınca olan şî're kıt'a dirler mâfevķine ķaşıde dirler ba'zılar bir şart daķı ziyâde idüp şöyle ta'rif itdiler ki kıt'a iki beytten toķuz beyte varınca bir ķâfiyyede olup maţla'nın evvel mışrâ'ı ķâfiyesi muķâlif olan şî're dirler maţla'ı bir ķâfiyyede olunca ğazel dirler eger vaşf-ı maķbûb olurısa ve illâ âķir-i mażmûnda olurısa şî'r ü nazm dirler bu şüretde daķı ekşer ne içün nazm olındıysa aña nisbet ile tesmiyye ideler meşelâ şenâya dâ'ire-i medķiyye ve zemme dâ'ire-i hicviyye ve bayrâma dâ'ire-i 'ıydiyye ve mevte dâ'ire-i mersıyye dirler..." [83a]

16. Aruz Bilgisi Verme

Aruz konusunda detaylı bilgi verir: "...her beyt sekiz fâ'ilâtün vezninde olmalu şu ķadar ki 'arûzı ve ķarbu maķzûflardır çünkü ģazf diyü 'arûz ve ķarbuñ aķirinde olan sebep-i ģaffî isķâta dirler meşelâ fâ'ilâtün lafzından tün isķât olunup fâ'ilâ ķaldıķdan soñra fâ'ilün ķalınca aña maķzûf dirler böyle olunca bu kıt'anın her bir mışrâ'ı fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün veznindedir tetimme bu vezinler aķirinde olan ģarf şüret-i nûnda yazılır tenvîn gibi degildir felâtaĝfel tenbîh ma'lûm olsun ki buķür-ı 'arûziyye on toķuzdur baķr-i hezec baķr-i recez baķr-i remel baķr-i vâfir baķr-i kâmil baķr-i muķâreb baķr-i mütedârik baķr-i tavîl baķr-i medîd baķr-i basîţ baķr-i münserih baķr-i muzâri' baķr-i muķtezîb baķr-i müctes baķr-i seri' baķr-i ģarîb baķr-i ķarîb baķr-i ģaffif baķr-i müşâkil bu buķürün yedisidir..." [102b]

17. Söz Sanatlarını Açıklama

Ahmed Hayâtî Efendi, söz sanatları hakkında bilgi verir: "...bu kıt'ada daķı reddü'l-acz 'ale's-şadr gibi şan'at vardır tetimme bu..." [207b]

"...bunda îhâm-ı ģüsn vardır hem daķı mürâ'ât-ı nazîr şan'atından îhâm-ı tenäsübi nev'î vardır çünkü baķr ve ģevher ve ģavvâş birbirine münäsibdir..." [276a]

"...Şeved ģer visâlet be yek şeb nedânem/Temâşâ kunem mey ģorem râz ģüyem¹⁰ nükte bu iki beytde evâķir-i dîbâcede va'd buyurdıĝı üzre mürâ'ât-ı nazîr şan'atı envâ'ından îhâm-ı tenäsüb-i nev'î vardır..." [59a]

18. Okuyucuyu Uyarma

Şarih; okuyucunun hataya düşebileceğini öngördüğünde bunun önüne geçebilmek için düzgün telaffuz, düzgün imla ve manayı tam anlamıyla kavrama noktasında okuyucusuna ikazlarda bulunur.

18.1. Doğru Telaffuz

¹⁰ "Eger bir gece sana kavuşmam olur mu bilmiyorum/Seyrediyorum şarap içiyorum ve gönlümün sırrını söylüyorum"

Hayâtî Efendi, kelimelerin doğru telaffuzuna önem verir. Örnek olarak verdiğimiz metinde şarih okuyucuya gramer bilgisi verir, ardından kelimenin nasıl telaffuz edilmesi gerektiğini söyler: "...yek aşlında yâ-i müşennât-ı tahtıyyeniñ fethâ-i şarihasıyla evvel-i merâtib-i a'dâddır gâhî imâle ile dağı telaffuz olunur..." [204a]

"...hıfâb için hâ-i resmiyye üzerine bir hemze şüreti 'aynı bedrâ yazılır meşelâ bendeî gibi bir bende yâhüd bendesiñ ma'nâsına gâhî zarûret-i vezn için bir harf-i sâkin iktizâ ider ol zamân şarihan hâ telaffuz olunmak kabîhdir efşah budır ki fethâyı silkerek telaffuz eyleye şöyle ki ne şarihan hâ ola ve ne şarihan elif ola..." [14a-14b]

18.2. Doğru İmlâ

Aynı şekilde yazılan kelimelerin karıştırılmaması için çeşitli açıklamalarda bulunur. Aşağıdaki metin aynı şekilde yazılan suvârâ ve sivârâ kelimelerinin karıştırılmaması için verilen örnektir: "...Piyâde şevved duşmen ez esb-i devlet/Çu kerdî ber esb-i sa'âdet suvârâ/Ber esb-i sa'âdet suvâr'î vu dâri/Be dest enderün ez sa'âdet sivârâ¹¹ bu kıt'ada süvâr-ı evvel Fârsîdir atlu ma'nâsına sivâr-ı şânî kesr ile 'Arabîdir dest-i berencen ma'nâsına..." [5a-5b]

18.3. Doğru Anlama

Doğru imla ve telaffuzdan sonra doğru anlamaya yardımcı olmak için şarih açıklamalarda bulunur. Aşağıdaki beyitte üç farklı yerde tîr kelimesi geçmektedir. Şarih beyitte geçen tîr kelimelerinin anlamca karıştırılmaması için açıklama yapar. "...Be rûz-ı tîr u meh-i tîr 'azm-i şâdî kun/Ki ez sipihr tu râ tîr-i nuşret âmed¹² bu beytde tîr-i evvel bema'nâ-i rûz-ı mezkûr tîr-i şânî bema'nâ-i mâh-ı mezbûr tîr-i şâliş bema'nâ-i hışşe vü naşib..." [215a]

19. Galat İfadeleri Açıklama

Galat-ı meşhur olarak da bilinen ifadelerde şarih açıklamalarda bulunur: "...meşelâ sîle-bend gibi çünkü aşlı Fârsîdir nûn ile sîne-bend idi lisân-ı Türke nakl olunca 'avâm nûnı lâma kalb itdiler gâlağdır bu tağdırce mütেকellim gâlağ eyledigini bilmezise cehl-i mürekkeb ve hağâ-yı mağzdr..." [37b]

"...sîlî sîn ve lâm-ı memdüdiyetiñ kesrleriyle şağîhi bu vechledir ki bir âdem parmakların râst idüp nerme-i kef ile hađâ iden kimseniñ boynına tıgvârî ururlar 'amme gâlağ idüp şabanca dirler..." [198b]

"...güstâh lafzı miyân-ı 'avâmda kâf-ı 'Arabîyile okınur ammâ gâlağdır faşîhi kâf-ı Fârisiyye iledir..." [183a]

"...cevân-merd nûniñ sükûnyıla bema'na-i seđî ve kerîmü'n-nefs Türkîde cömerd bundan gâlağdır ma'nâ-yı terkîbîsi genc adam dimek olur ammâ bu ma'nâya isti'mâli yokdır..." [231b]

20. Şarihin Fikrini Beyan Etmesi

Şarih; "fehmime göre", "zann iderim ki", "fehm iderim ki, şöyle münasip gördüm ki" gibi ifadelerle gramer, etimoloji, şerh gibi çok çeşitli konularda fikrini aktarır. Şarih bu örnekte şerh ettiği *Tuhfe*'nin yazarı olan Sünbülzâde'nin fikrini verdikten sonra kendi düşüncesini şöyle beyan eder: "...şulle şîn-ı mu'cemeniñ zammı ve

¹¹ "Düşman ikbal atından inecek/Eğer ki binersen saadet atına/Saadet atına binmişsin ve sahiptin/Elinin içinde saadet bilezikleri var"

¹² "Tir ayının tir gününde eğlenceye yönel/Ki gökyüzünden bu ayda sana yardım nasip olur"

lâminî teşdîdi ve taḥffîi ve hâ-i resmîyye ile ısfânaḡ emşâli sebze ile maḥlûṡ terbiye olunur bir mâ'î'ce pilâvdir ki anâ Türkîde lapa dirler şâ'ir beyt *Der miyân-i pilâvhâ-i şulle ḡub/Nerm dest'est çün şâhid-i bâzâr*¹³ tenbîh bu ma'nâlarda luğatlarda ve ferhenglerde zammıla zâbṡ olunmuşdur feemmâ ki nâzım-ı taḥrîr fetḫle taşḫîḫini iddi'a ider fâle 'uhdetü aleyhi nükte lafz-ı lapadan İslâmbol ve eṡrafı lâmi ve bâ-i Fârisiyyeyi tefḫîm iderler bizim semtlerde olan memleketlerde terḫîḫi iderler faḫîr 'aḫl-ı ḫaşîrımca şöyle farkını münâsib gördim ki pâdan şoñra tefḫîm şüretinde elif yazıla terḫîḫî şüretinde hâ-i resmîyye yazıla hemân bu eclden nâzım-ı taḥrîr İslâmbol rûşende göçüp pâ-i Fârisiyyeden şoñra elif yazdı böyle olunca merâmı üzre tefḫîm ile oḫunmak enseb vâḫî'dir..." [117b]

Farklı luğatlardaki fikirleri veren şarih kendi düşüncesini şöyle açıklar: "...Kemâl Paşazâde-i merḫûm taşarruf-ı ḫâşşıyla buyurur ki kir-dâr lafz-ı mürekkebdir kird ile ârdan ma'nâsı çevreye ve ṡarafa götürücü dimek olur murâd elde olmayan nesneyi 'indine ihzâr itmek olur intihâ böyle olunca kâf-ı Fârisiyye olmak gerek idi luğat yazarlar ise bi'l-cümle kâf-ı 'Arabîyle zâbṡ itmişlerdir kezâ fî-Ferheng-i Şu'urî faḫîr şöyle fehm iderim ki kir-dâr vaşf-ı tekîbîdir çünki kird kâf-ı 'Arabîyle bema'nâ-i 'amel ve kâr..." [158b-159a]

Bazen açıklamalarında sözlük yazarlarına eleştirilerde bulunur. Mesela Kemâl Paşazâde'nin yorumları kendisi için boş sözden ileriye gitmez: "...güsfend gibi ehli berrânîsi miyânında lâ-farḫdır Kemâl Paşazâdeniñ ehlisine mîş deṡtisine gusfend dirler diyü taşarrufı vâḫîdir çünki ḫoyumı ekşer-i evḫâtda şâḫrâda terbiye iderler nâdiren ḫış olunca ḫalır böyle olunca ḫoyunda deṡtî başḫa ehli başḫa olmaz..." [219b]

Yeri gelir *Gülistân* şarihlerini eleştirir: "...mânden mîm-i memdüdeniñ fetḫiyile iki ma'nâya maşdardır evvel bema'nâ-i müşâbeḫet şânî ḫalmaq bu iki ma'nâya müte'addî daḫı isti'mâl olunur beñzetmek ve ḫoymak ma'nâsına kibirli maḡrur bunda olan mâned müte'addîdir zîrâ ma'nâsı âf-tâb-ı temmüz berf-i 'ömrden az ḫodı dimekdir *Gülistân* şâriḫleriniñ zann eylediḫi gibi deḫil belki bermaḫall daḫîḫdir..." [106b]

21. Şerh Kaynaḫı Olarak Şiirler

Şerhte 1737'si Farsça, 48'i Türkçe, 27'si Arapça olmak üzere 195¹⁴ şairin 1812 şiiri yer alır. Ahmed Havâtî Efendi metin şerhinde şiirlerden çokça faydalanır. Şarihin sadece bir mısranın açıklamasında dahi 5 farklı şiirden

¹³ "Lapa pilavların arasında/Çarşı güzeli gibi eli iyice yumuşaktır"

¹⁴ Bu şairler ve şiir sayıları şu şekildedir: Abdullâḫ Ensârî (1), Abdulvâsî (160) Çelebi (2), Agacı (2), Ahmed-i Kirmânî (2), Amidü'd-dîn (1), Aminây-ı Necefi (1), Am'ak-ı Buhârî (1), Âsafî (3), Ascedî (1), Ateş-i Behrâm (1), Attâr (11), Bâbâ Figânî (3), Bâkî (3), Bâsûrî (2), Bedreddîn-i Şâşî (1), Beshâk-ı Atamâ (1), Burḫâneddîn-i Bezzâz (1), Câmî (30), Celâlî (1), Cemâlî-i Şîrâzî (3), Dakâyîkî (1), Dakîkâ (2), Dakîkî (3), Deḫkî (1), Ebû Şekûr (2), Ebû Şuâyib (1), Ebû Tâlib-i Kelm (6), Ebû Tûrâb Beg (3), Ebu'l-Hasan-ı Şehîd (1), Ebu'l-ma'ânî (147), Ebu'l Hâsir (1), Ebu'l-müeyyid (1), Edîb Sâbir (1), Efdalüddîn-i Kâşî (1), Ehli-i Şîrâzî (1), Emîr Hüsrev (6), Emîr Mu'azzî (1), Emîr-i Yâdigârî (1), Envârî (1), Esirüddîn-i Ahsîḫtî (2), Esterebâdî (1), Evḫâdüddîn (1), Fâryâbî (6), Ferruhî (7), Gamasây-ı Hervâyî (1), Gâzî Kalenderî (1), Gazzalî-i Meşhedî (1), Gıyâs (1), Gülistân (1), Hâce Âsâfî (1), Hâce Hâfız (93), Hâce Hüseyin-i Vefâyî (1), Hâce Kemâl (1), Hâce Selmân (75), Hâce Süleymân (8), Hâcû-i Kirmânî (1), Haffâf (1), Hâ'im Kâşî (1), Hâmî-i Âmedî (2), Hâmûşânî (1), Hasan Gaznevî (1), Hasan-ı Kâşî (1), Hâtifi (45), Hazrecî (1), Hekîm Enverî (10), Hekîm Esedî (16), Hekîm Firdevsî (40), Hekîm Hakanî (27), Hekîm Katrânî (2), Hekîm Lâmiî (1), Hekîm Nâsir Husrev (1), Hekîm Ruknâ (1), Hekîm Süzenî (11), Hekîm Şifâî (2), Hekîm Şîrâzî (3), Hekîm Tartarî (1), Helvâ-i Semerkândî (1), Hifâf (1), Hilâlî (1), Humâm-ı Tebrîzî (3), Hüsrevî (1), İmâdü'l-Kâtibü'l-İsfahânî (1), İmâm-ı Fakîḫ (1), İshâk Zencâbî (1), Kâdi İbn-i Sinâ'ü'l-Mülk (1), Kâdi Nûr-ı İsfahânî (1), Kâdi'üs-Sâ'id ibni Sînâ (1), Kâhistânî (1), Kanber-i Nişâbüri (2), Kâtibî (4), Katrân-ı Ermevî (1), Kaydî-i Şîrâzî (2), Kelâmî-i İsfahânî (1), Kemâl Ayas (2), Kemâl Hocendî (43), Kemâl İsmâil (22), Lâmiî (1), Latîfi (29), Lebibî (5), Mahmûd bin Yemîn (1), Melîk-i Kâmî (1), Mencik (1), Menûçehrî (5), Mes'ûd-ı Sâdî-i Selmân (12), Mevlânâ (30), Mevlânâ Nâzirî Buhârî (1), Mevlânâ Örfî (1), Mevlânâ Sâ'ib (1), Mevlânâ Vefâî (1), Mezidzâde (5), Mîr Hasan Dehlevî (1), Mîr Husrev (13), Mîr İlahî Kamer (1), Mîr Nazmî (141), Mîr Sipâhî (1), Mîrzâ Fasîḫî (4), Mîrzâ Kuh Beyk (1), Mîrzâ Kuli Beg (2), Mîrzâ Ulug (2), Monlâ Abdulvâsî (1),

faydalanması şiirlerin şerhte ne derece rol oynadığını göstermesi açısından dikkat çekicidir: "...rüz gündüz bugün imrüz geçen gün dirüz rüz rā-i memdüdeniñ zammı ve zā-i mu'ceme ile üç ma'nâyadır evvel bema'nā-i yevm ü nehār ki Türkide gün ve gündüz dirler şānī bema'nā-i tāli' ve kuvvet bu iki ma'nāya Ebū'l-Ma'ānī beyt *Guzeşte rüz-ı 'umrem çün şeb-i tār/Çe bed-rüzem ki şubhem şām geşte*¹⁵ şāliš bema'nā-i āf-tāb ki 'Arabide şems Türkide aña dağı gün ve güneş dirler Hekīm Firdevsī beyt *Sezed ger bebaşşī gunāh-i mera/Diraşşān kunī rüz u māh-i merā*¹⁶ nāzım-ı taħririñ tefsiri ma'nā-i şālişe dağı ihtimāldir imrüz hemzeniñ kesri ve mimiñ sükūniyyıla 'Arabide el-yevm Türkide bugün ma'nāsına şā'ir beyt *Ki bā mā nebāyed firistādenes ki/İmrüz bāyed be mā dādenes*¹⁷ aşlı ĩn rüz idi nūn mīme kalb ve yā-i taħtiyye taħfffen hażf olunup imrüz didiler imşeb dağı bunıñ gibidir dirüz dāl-ı memdüdeniñ kesriyle dünki gün ma'nāsına çünki dī kesriyle dün ki 'Arabide ems gibi mışrā' *Dī hilāl būd imşeb bedr ü imrüz āftāb*¹⁸ şeb gice bu gice imşeb dağı yarın ferdā şeb şīn-ı mu'cemeniñ fetħi ve bā-i muvaħħade ile gice ki 'Arabide leyl ma'nāsına Çağatayda tā-i fevkiyye ile tūn dirler imşeb bu gice ma'nāsına taşarrufı imrüz gibi ferdā fāniñ fetħi ve rāniñ sükūni ve dāl-ı memdüdeniñ fetħiyle yarın ki 'Arabide ğaden ma'nāsına bundan başka vaşf-ı terkibi dağı olur yalıñuz gelici ma'nāsınadır çünki ferd ma'rūf āyiden lafzından emr yāħūd ism-i fā'il-i muħaffefdir iki ma'nāya şā'ir beyt *İmrüz u perirū vu dī vū ferdā/Her çār yekī buved tu ferdā*¹⁹ bu beytden çārdan murād 'anāşır-ı erba'adır..." [108a-108b]

21.1. Kelimenin Farklı Manalarına Uygun Şiir Örneği Verme

Şarih bir kelimenin birden fazla anlamı varsa manaların idraki için her birine ayrı ayrı şiir örneği verme yoluna gider. Bu, şarihin genel olarak tercih ettiği bir yoldur. Şiir örneği vermeden sadece manalarını zikrettiği şerh bölümleri de mevcuttur. Aşağıdaki örnekte şarih, kelimenin 6 ayrı anlamına uygun 6 şiir verir: "...tā-i müşennāt-ı fevkiyye-i memdüdeniñ fetħiyle edāt olarak on ma'nāya gelür dā'imā evā'il-i kelimāta dāħil olur evvel bema'nā-i ibtidā-i ğāyet 'Arabide min Türkide den Fârside ez gibi Hâfız beyt *Tā şudem ħalka be ğuş-ı der-i meyħāne-i aşk/Her dem āyed ğamī ez tu be mubārek bādem*²⁰ şānī bema'nā-i intihā-i ğāyet 'Arabide ilā gibi velehu eyzan

Muhammed bin Yemīn (2), Muhammed Cān-ı Kudsi (1), Muhammed Kulı Selīm (2), Muhammed Süffī (1), Muhammed Şems-i Bağdād (1), Muhtārī (3), Muhteşem Kāşī (2), Müncik (1), Mürīdzāde (1), Nāsır Husrev (1), Nāsıruddīn-i Belhī (1), Nasıruddīn-i Peçe (1), Nevī-i Hāmūşānī (4), Nisārī (1), Nişābūrī (1), Nizāmī-i Esterabādī (1), Ömer Hayyām (5), Örfī (14), Reşīd-i Kūmī (1), Reşīdüddīn-i Vātāt (3), Reşīdüddīn-i Yūsuf Bin Lū'lū (1), Rūdekī (8), Sa'd-i Süleymān (4), Sābit (1), Sā'ib (19), Sā'ib-i Isfahānī (1), Sā'ib-i Mevlānā (1), Sā'ib-i Tebrīzī (7), Sānī-i Tekellū (1), Senāyī (26), Serācūddīn-i Kūmrī (1), Seyfī-i Buhārī (2), Seyfūddīn-i Zehrī (1), Sirācūddīn-i Belhī 161 (1), Sultān Veled (2), Şāh Dā'ī-i Şīrāzī (1), Şāhī (3), Şakird-i Buhārī (1), Şānī-i Neglūn (1), Şānī (2), Şehabeddīn-i Kirmānī (1), Şemseddīn-i Ahmedū't-tayyibī (1), Şems-i Fahrī (92), Şeref-i Şefrūh (1), Şerefüddīn-i Yezdī (2), Şerif-i Tebrīzī (1), Şevket (1), Şeyh Ali Tākī (1), Şeyh Bahāüddīn El Amūlī (2), Şeyh Evhadī (1), Şeyh Feyzī (1), Şeyh Magribī (1), Şeyh Nāsır (1), Şeyh Nizāmī (45), Şeyh Sa'dī (138), Şeyh Sa'dī Nizāmī (1), Şeyh Vahdī (1), Tālib-i Amūlī (17), Tecū'l-meser (1), Tūsī (1), Ulug Beg (1), Unsurī (19), Ümmīdī (2), Vāhid-i Tebrīzī (1), Vahşī-i Yezdī (5), Velī Deşt-i Beyāzī (1), Vukū'ī-i Tebrīzī (2), Zāhir (1), Zamānī Mesihā (1), Zerātūşt Behrām (1), Zuhūrī (6), Zülālf-i Hansālarī (1) Bilinmeyen şair (243)

¹⁵ "Ömrümün günü karanlık gece gibi geçti/Ne kötü günlüyüm (talihliyim) ki sabahım gece olmuş"

¹⁶ "Benim günahımı bağışlayasın/Benim gündüzümü ve ayımı (geceyi) aydınlatasın"

¹⁷ "Bizimle gönderilmemeli/Ki bugün bize verilmeli"

¹⁸ "Dün hilal vardı bu gece dolunay ve bugün güneş"

¹⁹ "Bugün ve evvelki gün ve dün ve yarın/Her dördü birdir sense yarın"

²⁰ "Aşk meyhanesinin kulağı halkalı kölesi olduğundan beri her an/Senden bir hüzün geliyor bana mübarek olsun demek için"

beyt *Ânem ki yek dem ez tek u tâzem şekîb nîst/Tâ Mekke vu Medîne tekîdem habîb nîst*²¹ Şâ'ib beyt *Şâ'ib bekeş ez çehre-i ma'nî varağ-ı lafz/Tâ key zi birün seyr kunem bâğ-ı irem rā*²² gâhî bu tâ-i mezbûreniñ mâba'dında bir bâ-i muvâhhide-i meftûha getürüp ma'nâsını te'kid iderler meşelâ tâ-be-seher gibi şâ'ir beyt *E'r bekunî h'vâheş-i vasl-ı dil-ârâm rā/Tâ be seher âh kun tâ be resî maqşadet*²³ şâliş edât-ı 'arzdır Hekîm Firdevsî beyt *Befermûd tâ Raşş rā zîn kunend/Dem ender dem-i nây-ı zerrîn kunend*²⁴ râbi' edât-ı taḥzîr ki 'Arabîde kellâ Fârsîde zinhâr gibi Türkîde şaḫın dirler Şeyḫ Sa'dî beyt *Tâ nekunî ḫudmet-i sulṭân-i dilîr/Tîğ u sinân rüyed ez'endâm-ı şîr*²⁵ ḫâmis mādâm ma'nâsına Mevlânâ Câmî beyt *Tâ der-âyed be şutur geşte suvar/Büved gerdün şuturân kerde kaṭâr*²⁶ sâdis edât-ı ta'lîl ki 'Arabîde key gibi Laṭîfî beyt *Ez mehd tâ be lehd biyâmûz u pāk zî/Tâ nezd-i Ḥaḫ u ḫalḫ-ı cihân mu'taber şevr*²⁷ ... [20b-21]

21.2. Kelimelerin Farklı Okunuş ve Yazılışına Göre Şiir Örneği Verme

Şarih, bir kelimenin farklı okunuşlarına göre şiir örneği verir: "...peygâm pâ-i Fârisiyyeniñ fetḫi ve yâ-i taḫtiyyeniñ sükkünî ve ğayn-ı mu'ceme-i memdûdeniñ fetḫi ve mîm ile ve faḫaṭ ğaynîñ ḫazfıyıla peyâm ve faḫaṭ elifiñ ḫazfıyıla peygâm ve ma'an ikisiniñ ḫazfıyıla peyem bu dört kelime ḫaber ya'nî şalîḫ ma'nâsına Mîr İlähî Kamer beyt *Âşık ez her yek nükte şad müdde'a güyed biyâr/Aşık çun in rütbe dâred kâşid-ı peygâm çîst*²⁸ Hekîm Enverî beyt *Nük-i peykânâ-i çu peykân kaḫzâ/Ez ecel ârend ḫaşmân rā peyâm...*²⁹ [133a]

21.3. Şerhteki Örnek Beyitlerle İlgili Açıklamalar

Şarih, şerh edilen kelimelerin kavranması için örnek beyitler verir. Ancak bu beyitler içerisinde imla ve mana bakımından karışacak kelimeler varsa bunlar için yeniden açıklamada bulunur: "...Piyâde şevded duşmen ez esb-i devlet/Çu kerdî ber esb-i sa'âdet suvârâ/Ber esb-i sa'âdet suvâr'î vu dâri/Be dest enderün ez sa'âdet sivârâ"³⁰ bu kıṭ'ada süvâr-ı evvel Fârsîdir atlu ma'nâsına süvâr-ı şânî kesr ile 'Arabîdir dest-i berencen ma'nâsına..." [4a-5b]

22. Şerh Kaynağı Olarak Manzum Sözlükler

Şarih, şerhinde *Nazmü'l-Ferâ'id*, *Nazmü'l-le'âlî*, *Tuhfe-i Şâhidî* ve *Sübha-i Sıbyân* adlı sözlüklerden faydalanır.

"...ḫür ḫâ-i memdûdeniñ zammı ve rā ile cennet dil-berlerine dirler fi'l-aşl 'Arabîdir Fârsîde daḫı isti'mâl şâyi'dir lâkin 'Arabîde cem'dir müfredi aḫvar ve ḫavrâ ki şıfat-ı müşebbehe şîğasıdır Subḫa-i Sıbyân beyt A'yun büyük gözli durur 'aynâ mü'enneş cem'î 'în/Aḫver gözi kara teni ğayetde aḫdır cem'î ḫür..." [212b]

"...şad-pâye sükkün-ı dâl ile ağaç ḫurdı ki Türkîde turtur dirler kezâ fi-Ferheng-i Şu'urî Türkîde lâm ile tırtıl daḫı luğatdır ba'zlar çıyan daḫı tefsîr eyledi nitekim Şâhidî mısrâ' *Aḫreble çıyan adı keḫ-düm di vü şad-pâye...*" [264a]

²¹ "Ben oyum ki bir an bile koşturmaktan tahammülüm yok/Koştuğum Mekke ve Medine'ye kadar hiç dost yok"

²² "Mana çehresinden lafz sayfalarını çek/Ne zamana kadar dışarıdan seyrediyim İrem bağıni"

²³ "Eğer arzu edersen gönüle huzur veren maşukun vuslatını/Ta sehere kadar ah çek ki maksadına ulaşınca kadar"

²⁴ "Buyurdu ki Raşş'ı eğerlesinler/Altından yapılmış borazanı ard arda üflesinler"

²⁵ "Sen sakın cesur sultana hizmet etmeyim deme/Ok ve kılıç aslanın endamından çıkar"

²⁶ "Deveye binmeye başlamış madem/Bu dönen dünya develeri katarları dizmiş"

²⁷ "Beşikten mezara kadar ilim öğren ve temiz yaşa/Allah'ın ve dünya halkının yanında itibarlı olabilmen için"

²⁸ "Aşık her bir nükteden yüz şey söyler getir/Aşkı, aşkın böyle bir mertebesi var"

²⁹ "O mızrakların ucu temren gibi tesadüfen/Ecelden getirdiler düşmanlara haber"

³⁰ "Düşman ikbal atından inecek/Eğer ki binersen sâadet atına/Saadet atına binmişsin ve sahiptin/Elinin içinde saadet bilezikleri var"

23. Şerh Kaynağı Olarak Mensur Sözlükler

Ahmed Hayâtî Efendi, Tuhfe şerhinde 30 mensur sözlükten³¹ faydalanarak şerhini yazar. Şarihin 103 kez zikrettiği *Ferheng-i Şu'ûrî* ve 44 kez bahsettiği *Ferheng-i Cihângîrî* en çok faydalandığı sözlüklerdir:

"...fi-Ferheng-i Şu'ûrî Bârî ba-i muvaḥḥade-i memdûdeniñ fetḥi ve rā-i memdûdeniñ kesriyile altı ma'nâyadır evvel bu daḥî nām-ı Sübhândir kezā fi-Ferheng-i Şu'ûrî eyzān şānî temennî ve tereccî maḳāmında bârî hemçenin bâşed dirler şāliş bema'nā-i bârū ya'nî burc-ı ḥişār rābi' bema'nā-i ūlā būden ḥāmîs bir def'a ma'nāsına sādîs Hindde bir kaşaba ismidir..." [93a]

"...kezā fi-Ferheng-i Cihân-gîrî ve Tuḥfetü'l-aḥbâbda sîn-i mühmele ile rivâyet olunmuşdır Şems-i Faḥrî ve Hüseyin-i Vefâyî tâziyâne ma'nāsına olan kesre-i şariḥa ile ḥib kâfiyesinde îrād ve iki ma'nâda olan sîb ve şekîb kâfiyesinde îrād itmîşler..." [153a]

"...sîm sîn-i memdûdeniñ kesri ve mîm ile gümüş ki 'Arabîde fıḥḍa dirler Ferheng-i Mîrzâde bir nev' beyâz balığa da sîm dirler..." [226a]

"...Kemâl Paşazâde buyurur ki mürekkebdir aşlı pâydaş idi yâ-i taḥtiyye ḥazf olunup tâ-i fevkiyye dâla ibdâl olındı ayaḳdaş ma'nāsınadır lâkin bu ma'nâ merḥûmîñ Dekâyıku'l-ḥakâyık nām kitabından ḡayrı nüşhalarda rivâyet olmamışdır..." [91a]

24. Kaynak Olarak Diğer Şerhlerden Faydalanma

Hayâtî Efendî, eserinde açıklamalar yaparken *Şerh-i Hedâye*, Fâzıl-ı Sudî ve Lâmiî'nin aynı isimdeki *Gülistân* şerhlerinden faydalanır: "...Fâzıl-ı Sūdî Gülistân şerhinde buyurur ki her ne kadar muzâri' var ise cümlesi maşdar-ı yâyiden müştakḳdır meşelâ âmeden muzâri'inde âyed dirler ammâ ki me'ḥaz-ı iştikâkı âyiden lafzıdır âmeden deḡildir..." [30a]

"...nâḥıka ya'nî kuvve-i nâḥıka dimekdir kuvve-i nâḥıka Hüseyin Mübeydîniñ Şerḥ-i Hedâyede taşriḥine göre ne kadar ki nefsi-i nâḥıkaya da ıtlâkı şahîḥ ise de lâkin bu maḳâmında murād mebd-i nuḥḳdır..." [45a]

"...Lâmiî'-i Çelebi Gülistân şerhinde ber lafzı ve der lafzı ve emşâli zâ'idelerdir ancak taḥsîn-i lafz için ilḥâḳ olunmuşlardır aşl ma'nā-i isti'lâyı ve ma'nā-i zarfiyyeti müfîd olan evvele idḥâl olunan bâ-i muvaḥḥade-i meftûhadır diyü ḥükm ve cezm eylediler..." [6a]

25. Atıflar

25.1. Ahmed Hayâtî Efendi'nin Kendi Eserlerine Yaptığı Atıflar

³¹ Ferheng-i Şu'ûrî, Ferheng-i Cihângîrî, Ferheng-i Hindûşâh, Vankulu, Mîrzâ İbrâhîm, Şerefnâme-i Menyerî, Vâni, Hüseyin Vefâyî, Dekâyıku'l-Hakâyık, Ferheng-i Hindûşâh, Ferheng-i Hüseyin, Lehcetü'l-lügat, Ferheng-i Mîrzâde, Ferheng-i Züfân-ı ḡuyâ, Tıbyân-ı Nâfi, Lügat-ı Nimetullâh, Lügat-ı Halîmî, İbrâhîm Kıvâm Farûkî, Mahmûd Bîşânî, Lügat-ı Mahmûdiyye, Lügat-ı Ahterî, Lügat-ı Dâni, Tuḥfetü'l-aḥbâb, Şâhidî, Tuḥfetü'l-mümînîn, Mecmaü'l-Fürs, Ferheng-i Vefâyî, Mü'eyyidü'l-fuzâlâ, Muhtâr-ı Sîhâh, Mi'yâr-ı Cemâlî

Ahmed Hayâtî Efendi, kendi şiir ve şerhlerine atıfta bulunur. *Şâhidî* şerhine atfı şöyledir: "...bunlarıñ aşlı şâh-ı şâhân idi izâfetele muzâfun ileyh muzâfa taqdîm olunup ve ba'z-ı hurûfî dağı ħazf olunup vaşf-ı terkibî oldı nitekim taĥkîki Şâhidî şerhimizde mehmâ emkene³² zikr olındı fe'rce ileyhe dâver dâl-ı memdüdeniñ ve vâviñ fetĥleri ve râ ile bema'nâ-i şâhib-i ĥükümet..." [221a]

Reyhaniyye adlı kasidesine ise şöyle bir gönderme yapar: "...sî-murğ 'anĥâ diyü kırĥ ikinci kıt'aniñ beyt-i sâdisinde gelür murğ-ı mezbürîñ küh-ı Kâfa nisbeti vardır ĥattâ Ĥazret-i İskender-i Zü'l-ĥarneyñ küh-ı Kâfa vardıkda İskendere buluşup söylemiş insân gibi tekellüm ider imiş diyü kıt'a-i mezbürîñ beyt-i sâdisi şerhinde gelür küh tâğ diyü kıt'a-i tâsi'aniñ beyt-i 'âşirinde geçdi kâf üç ma'nâyadır evvel meşhür tağdır ki dünyâyı iĥâta itmişdir fakiriñ Reyĥaniye-nâm bir ĥasidemiz var anda ebyâ't-ı mübâhât-ı 'âşirânemizden bir beyt *Cebel-i kâf kemâlim yemm-i idrâk-i muĥî't/Felek-i atlas-ı 'ilmim kürre-i dânişe sūr...*" [303a]

25.2. Sünbülzâde Vehbî'nin Eserlerine Atıflar

"*Tannâne*" ve "*Sühân*" kasideleri şarih'in en fazla atıfta bulunduğu Sünbülzâde Vehbî eserleridir:

"...şân şîn-ı mu'ceme-i memdüdeniñ fetĥiyile 'Arabîde beş ma'nâyadır evvel bema'nâ-i miĥdâr ve mertebe şânî bema'nâ-i emr ü ĥâl işte bu maĥâmda bu iki ma'nâdan her biri 'alâ'tariĥu'l-bedel murâddır çünki şân bu iki ma'nâda ne ĥadar ki 'Arabî ise de lâkin Fârsîde ve Türkîde bi'n-naĥl müsta'meldir nitekim nâzım-ı taĥrîr *Ṭannâne-nâm* ĥaşidesinde buyurur beyt *Tevârîĥ-i âşinâyân ittifâĥ üzre ider terciĥ/Bu şân u şevketi eslaf-ı şâhân-ı cihân-bâne...*" [42a-42b]

26. Diğer Kaynaklar

26.1. Ayet ve Hadisler

Şarih bir lafzı, durumu veya konuyu açıklarken çeşitli ayetler ve hadislerden alıntı yapar: "...bundan başka nâzım-ı taĥrîr ĥamdi erkân erba'asıyla bir mertebe edâ eyledi ki fevĥinde edâ olmaz çünki ve 'in te'uddü ni'metullâhi lâtuĥşüha"³³ naşşınıñ mazmün-ı şerifi ĥamdında münderic buyurdıkdan soñra ol fihrist-i ceride-i celâlet ve ol şâh beyt-i ĥaşide-i risâlet-i sulţân-ı enbiyâ 'aleyhi efzâlü't-teĥaya ĥazretleriniñ 'lâuĥşî şenâen 'aleyke"³⁴ 'unvânıyla izĥâr-ı 'ac-z-ı beşeriyet eylediği siyâĥda nâzım-ı taĥrîr dağı ma'âda izĥâr-ı 'ac-z itmiş oldı..." [40b-41a]

"...Ĥaĥ Te'âlânîñ 'eşiddâu ale'l-kuffâri ruĥemau beynehum"³⁵ ĥavli gibi ve bu tuĥfede kıt'ayı sâlişede reft ile âyed gibi mişâl-i tezdâ Ĥaĥ Te'âlânîñ yuhyi ve yumit"³⁶ ĥavli gibi ve bu tuĥfede merĥûm behişt ile düzaĥ gibi hem dağı kıt'a-i şaniyede rüz ile şeb gibi bundan soñra inşâ'allâhu Te'âlâ geldiği maĥallerde ĥuşuşen kıt'â 'unvânlarında mürâ'ât-ı nazîr ve tezdâ ve sâ'ir-i şanâ'ât ve nükât câbecâ zikr ü taşriĥ olunur..." [73a-73b]

³² Mümkün oldukça

³³ "Allah'ın nimetlerini sayacak olsanız onu sayamazsınız." Nahl 18.

³⁴ "Allâhümme innî eûzu birizâke min sahatike ve bimuâfâtike min ukûbetik ve bike minke 'Lâ uhsî senâen aleyke' ente kemâ esneyte alâ nefsik." (Allah'ım! Öfkenden rızana, azabından affına, senden yine sana sığınırım. Biz seni nasıl övebiliriz ki, sen kendini senâ ettiğin gibisin. Biz ancak buna inanırız.) Hadis-i şerif.

³⁵ "İnkarcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler." Fetih 29.

³⁶ "Diriltir ve öldürür." Bakara 258.

"...lisân-ı 'Arab yedi lûgat üzre mütenevvi'dir (13) 1 Hicâz 2 Yemen 3 Hevâzin 4 Şakîf 5 Tıyy 6 Benî Temîm 7 'Aqîl nitekim hadîs-i şerîfde 'ünzile'l-Şur'ân 'alâseb'ati ahrufin kulluha şâfin kâfin'³⁷ vârid olmuştur..." [48b]

"...Hak Te'âlâdan bilâ-şavf ve lâ-harf şâdir olur bu maqâmın hâlli dâ'iremiz şerhinde meşrûhdır fe'rce ileyhe su'âl Şur'ân-ı 'Azîmü's-şânda ve hadîs-i fehimü'l-'unvânda 'ilm-i 'arûzîñ her bahrında belki her bir çarbindan vârid ve vâki' olmuştur meşelâ bahr-ı recezden kelâm-ı kadîmde 'aleyhim zîlâluhâ ve zullilet kuţûfuhâ tezlilâ'³⁸ ve hadîs-i şerîfde ene'n-nebiyyu lâ-kezibe ene ibnu 'Abdu'l-muttalib'³⁹ hem dağı hel enti ille işba'un demiti ve fi sebilillâhi mâ laqiti'⁴⁰ vâki' ve vârid olmuştur..." [51b-52a]

"...veled-i münîfleriniñ nâmı laţîfi Luţfullâhdır çünki hadîs-i şerîfde 'inne ehabbe esmâ'ikum ilallâhi 'Abdullâh ve 'Abdurrahmân'⁴¹ vârid olmuştur..." [63b]

26.2. Mitoloji, Dinî Vaka ve Menkıbeler

Şarih; mitolojik kişilere, vaka ve menkıbelere yer verir: "...Nihâvend nûn-ı ulânîñ fethiyile iklîm-i İrânda seksen üç buçuğ derece tûl ve otuz beş buçuğ derece 'arzda hevâsı hûb şuyı kûh-ı Elvendden gelür bir peşte üzre vâki' bir şehir-i vasaftır ki Hâzret-i 'Ömer rağıyallâhu 'anh zemânında yäsâriyetu el cebele el-cebele'⁴² vaç'ası bunda olmuştur..." [58b]

Demirci Kava, Zahhak, Simurg ve Ashab-ı Kehf'ten şu şekilde bahseder: "...Zahhâk şâhîñ iki omuzı başında yılan şeklinde iki pâre et peydâ olup cemî' eţıbbâ andan 'acz getürdikde İblîs 'aleyhü'l-la'ne bir gün tabîb şüretinde içerü gelüp didiki bu maraz maraz-ı 'azîmdir şu kadar ki zahmetini def' için yevmiye iki şabî uşak dimağı üzerine vaz'a muhtâcdır fi'l-haķîka tecrübe eylediler egerçi def' itmedi feemmâ ki müsterîh oldu ba'dezîñ günde iki şabî ihlâk idüp beynisini ururlardı hâşılı uşak sâliyânesi itdiler böyle ruż merre ızrârı ğadr üzre iken mezbûr Kâveniñ iki oğlu varıdı birini ihlâk itmişler idi birini dağı gelüp demürce küreginiñ halkından götürüp alup giderken şefkat-i peder 'utüfen mażmûni ğalebe idüp ne olmaķ ihtimâli var diyü ugrına kuşandığı sahtiyânı bir 'aşaya geçürüp anı destine 'alem idüp her çe bād-a-bād şadâsıyla na'râ-keş vaşiyet-perdâz ve başıma kâtil olan gelsün diyü harf-endâz u zebân-derâz olmağıla nâs Zahhâk elinden dil-gîr olduğı eçden başına halk cem' olup cumhür ile serây-ı Zahhâki şarup Zahhâki tahtından hal' idüp katlı idecek oldılar sâhir u kâhin olmağıla bir dürlü silâh ve zehr te'sîr itmedi encâm-ı kâr bir ğara habs idüp cû'la helâk itdiler ba'dehu nâs Kâveyi tahta teklîf itdiler kendü kabûl itmedi lâkin zemân-ı Cemşid oğlu Ferîdûn Zâvilistânda Zahhâkdan firâr itmişdi anı da'vet idüp getirüp tahta iclâs eyledi Ferîdûn dağı kendüyi vezîr-i ser-'asker idüp ol sahtiyânı envâ'-i cevherle ârâste idüp hurûb-ı 'azîmelerde berâber

³⁷ "Kur'an yeterli yedi harfle indirilmiştir." Hadis-i şerif.

³⁸ "Üzerlerine cennetin gölgeleri sarkmış ve cennetin meyveleri (kolayca alınacak şekilde) yakınlştırılarak hazırlanmıştır." İnsan 14.

³⁹ "Ben peygamberim bunda yalan yok. Ben Muttalip oğlu Abdullah'ın oğluyumdur." Hadis-i şerif.

⁴⁰ "Sen sadece Allah yolunda kanamış bir parmaksın." Hadis-i şerif (Buhari-2373).

⁴¹ "Allah'ın en sevimli isimleri Abdullah ve Abdurrahman'dır." Hadis-i şerif.

⁴² Hz. Ömer Yesariye'ye "kendini dağda koru" dedi.

getürüp şöyle itikâd iderlerdi ki anîñ bulundığı 'asker manşür ve muzaffer olur bilürlerdi ve ol sancağa direfş-i Kâve ve direfş-i Kâveyânî ve direfş-i Kâveyân diyü tesmiye iderlerdi..." [190a-191b]

"...sî-murğ 'anķa diyü kırık ikinci kıt'anîñ beyt-i sâdisinde gelür murğ-ı mezbürîñ küh-ı Kâfa nisbeti vardır hattâ Hâzret-i İskender-i Zü'l-karneyn küh-ı Kâfa vardıkda İskendere buluşup söylemiş insân gibi tekellüm ider imiş diyü kıt'a-i mezbürîñ beyt-i sâdisi şerhinde gelür..." [303a]

"...Aşhâb-ı Kehf kelâm-ı kadîmde mezkûrdır ne kadar ki 'adedlerinde ihtilâf var ise bu mezkûr ekşer-i rivâyâta mebnî ola ve esmâlarında dañı ihtilâf olındı ekşer-i ismleriyile teberrük iderler ve maķâmlarında dañı ihtilâf itdiler ba'zılar Tarsus kırbında dirler ve ba'zılar mevzi'-i âhirde dirler Şîrâzda dañı bir mağâra vardır ismine heft-ten dirler Aşhâb-ı Kehf maķâmıdır diyü H'âce Hâfız anı 'ibâdetgâh idüp ol maħalde vâşıl-ı rütbeyi kerâmet olmuşdır diyü İrânîler miyânında meşhûrdır..." [398a-398b]

26.3. Ebced Hesabı

Şarih, ebced hesabını şu şekilde anlatır: "...meşelâ kâf sekiz lâm altı mîm dört nûn iki sîn hâlî ilâ âhire şânî bu şüretde tokuzar tokuzar tarh ide faħfez sâliš yine bu şüretde yedişer yedişer tarh idüp bâķî ne ħalursa anı i'tibâr ide fefhem râbî' esâmî-i ħurûfî ħisâb idüp on ikişer on ikişer tarh idüp bâķî ne ħalursa anı i'tibâr ide meşelâ elif yüz on bir ba'de't-ıtarh üç ħalur bâ üç ve kıs 'aleyhi sâ'ire ħâmis bu şüretde tokuzar tokuzar tarh ide ve kıs 'aleyhi sâ'ire lâkin teshîl için maṭrûhî taḥte'l-esâmî bâķiyi yâĥûd ħâlîyi fevķe'l-esâmî vaz' idüp bu vech üzre kıra'at idelüm 3 3 8 8 6 4 8 hâlî 1/elif bâ cîm dâl hâ vâv zâ ħâ ṭâ yâ/111 52 35 13 9 10 11..." [78b]

26.4. Gizli ilimler

Şarih, ilm-i ħurûf, ilm-i cifr, ilm-i zâyirçe ve ilm-i vefkten şöyle bahseder: "...hem dañı ħarf-i 'ulûm ħarfden her birine de itlâķ olunur çünkü 'ilm-i ħarf dört 'ilmdir zîrâ ħurûfâtıdan baħş eger min ħayşü'l-istiħrâc 'ale'l-ħuşuş olunursa 'ilm-i cifr dinilür ve eger min ħayşü'l-istiħrâc 'ale'l-'umûm olunursa 'ilm-i zâyirçe dinilür ve eger min ħayşü'l-ħavâş olunursa 'ilm-i 'âfiye dinilür ve eger min ħayş tevfiķü'l-a'dâd olunursa 'ilm-i vefķ dinilür intihâ bundan soñra geldik şadede bu maķâmda ħarfden murâd ħurûf-ı miyânî müfredi olan ħarfdir..." [85a]

26.5. İlm-i Nücûm

Yıldızların olayları ve insanları etkilediği inancından hareketle ortaya çıkan ilimden şarih şu şekilde bahseder: "...şevr burcındaki anlara senâm-ı şevr dirler ve ħaķ'a üç berrâķ yıldızdır ki birbirine ħarîbdır ve anlarıñ re's-i cevzâdır nesîre iki yıldıza dirler ki ara yirlerinde bir ħariş miķdârı yir vardır ve anlara eşer-i beyâz vardır aķ bulut meşâbesinde aña enf-i esed dirler tarfa iki yıldızdır ki anlar cebhedendir anlar esediñ gözleri meşâbesindedir cebhe esed burcında dört yıldızdır..." [146a]

26.6. İlm-i Mûsikî

Hayâti Efendi, şerhinde çeşitli müzik terimleri ve makamları hakkında bilgi verir: "...Kird-gâr bu kıt'anîñ evvelîniñ beyt-i şânîsinde geċdi dâd-âferîd dâl-ı şâniyyeniñ sükûmî ile bu dañı nâm-ı mübârek Hâķķ Te'âlâdır ve mûsikîden bir perde ma'nâsına da gelür..." [94b]

"...gül-zâr lâmin sükûniyla güli çok yer ve gül maḥalli hem daḥı müşikiden bir maḳâm yâḥüd bir lahn adıdır..." [120b]

"...sâdis 'ilm-i müşikiden on iki maḳâmın her birine aşl dirler işte müfred olarak bu ma'nalarda müsta'meldir hem daḥı bu ma'nalarda cem'î uşul gelür feemmâ ki cem' olarak 'ilm-i uşul-i fikḫa uşul ve 'ilm-i uşul-i ḥadîse uşul ve 'ilm-i müşikiye uşul ve 'ilm-i kelâma uşul dirler ḥâşılı bu dört 'ilme başka başka vaz'ıla uşul 'ilm olmuştur lâkin bu maḳâmda murâd ma'nâ-i luğavisidir..." [59a]

"...ışfahân nihâvend ve 'ırâḳ her birileri 'ilm-i müşikiden bir maḳâmın ismidir hem daḥı maḳâmat ve uşul-i cem'-i şîğası üzre 'ilm-i müşikini ismidir..." [59a-59b]

26.7. İlmî Kitaplar

Ahmed Hayâtî Efendi, şerhinde *Acâyibü'l-büldân*, *Tarih-i Taberî*, *Acâyibü'l-mahlûkât*, *Miftahü's-sa'âde*, *Mu'cemü'l-büldân*, *En-nemûzec* kitaplarından alıntı yapar: "...Acâyibü'l-büldânda meşûrdır ki zühr-i Kufede Nu'mân bin Emri'l-kays emriyle Sinimmâr binâyı itmâm idüp Nu'mân gelür seyr ü temâsâ idüp mübalağa taḥsîn u âferîn itdikden soñra Sinimmâra su'âl ider ki bu ḳaşrın inhidâmına bâ'is olur binasında maḥal var mı Sinimmâr belî bir mevzi'e bir taş ḳomuşam eger bir kimse ol taşı ḳoparsa fi'l-ḥâl ḳasr-ı münhedim olur diyücek Nu'mân didiki ol maḥallisinden ḡayrı kimse bilür mi Sinimmâr bundan ḡayrı kimse bilmez didiki Nu'mân şâh bâlâ-i ḳaşrdan Sinimmârı âtup helâk eylediği gibi bu ḥikâyet miyân-ı ḥalkda meşhür olup ḳarb-ı meşel oldu..." [181b-182a]

"...Tarih-i Taberide meşûrdır ki mezkûr at dünyâda olan atlardan dört ḳarış yüksek idi ve ḳuyruğı sâ'ir atların iki ḳuyruğı kadar var idi ve iki bölük tururdu ve her ayağına on iki mîḫ ile na'f ururlardı Ḥüsrev kendü ta'amından aña yedirür idi her ne ta'am ise yerdî mezbûr at oldukda bir mermer-i seffâfa şüretini taşvîr itdirdi ḥâlâ ol taş şehri Kirmândadır dirler..." [199a]

27. Genel Kültür

27.1. Atasözleri ve Deyimler

Atasözleri ve deyimler en önemli sözlü halk kültürü ürünleridir. Ahmed Hayâtî Efendi'nin şerhinde sık sık atasözü ve deyimlere yer vermesi dikkat çekicidir: "...na'f der âteş olandır bîḳarâr Türkide daḥı ma'nâ-i terkîbisi ḳarb-ı meşel idüp na'fı ḳızḳın dirler..." [425b]

"...ḳarda gez ammâ belürsüz olsun iz bu terceme Türkide daḥı ḳarb-ı meşeldir ma'nâ-i terkîbisi egri tüt da dökme dimekdir çünkü kec egri diyü otuz ikinci ḳıḫanın beyt-i ḥâmisinde geçdi..." [436a-436b]

"...her ki seg râ mîḳuşed ü mîkeşed bu maḳâmda Türkide iti öldirene süridirler didükleri..." [435b]

"...Türkide anın maḳâmında ilanı âḫire tütürür gözine kendü baḳar dirler şâni il eliyile ilan tutar ya'ni işini kendü eliyile görür âḫire inanmaz dimek..." [418b]

"...terkîbisi daḥı ḳanı ılıcaḳ diyü ḳarb-ı meşeldir çünkü germ bema'nâ-i ḥâr diyü yigirmi altıncı ḳıḫanın beyt-i âḫir şerhinde geçdi ḥün ḳan diyü otuzuncı ḳıḫanın beyt-i sâbi'inde geçdi..." [444a]

"...dâ'imâ arslânîñ etrâfında ta'ayyüş ider ya'nî arslana kılaguz olup şikâr gösterür..." [280a]

"...kâh şaman diyü elli birinci kıt'ânîñ beyt-i evvelinde geçdi bu ma'nâ-i terkîbî Türkîde dağı meşel-i meşhûrdır ki şaman altından şu yürüdir dirler..." [353a]

"...düşmen dâliñ zammı ve vâv-ı mechûl ve şîn-ı mu'cemeniñ sükûniyyıla bema'nâ-i 'adüvv ve haşm fi'l-aşl vâvsızdır lâkin yavuz komşu âdemi hâcet şâhibi ider mazmûnı dostîñ hâtırı için vâv tahrîr olındı..." [141b]

"...ma'nâ-i terkîbîsi fâvûsiñ berâberi fâvûsdir demek hem-ser iki ma'nâyadır evvel câhda ve rütbede ber-â-ber ma'nâsına şânî zevce ve menkûha ma'nâsına fâvûs düm ve bâli münakkaş bir kuşdır ki hüsn ü cemâlde darb-ı meşeldir..." [416b]

"...dağı kara çanağlı diyü bu ma'nâda darb-ı meşeldir hem dağı siyeh-kâse bir kavım imiş ki müsâfirlerini ba'de'l-ıf'âm ve'l-ikrâm gice ile katlı u idâm idüp mallarını alurlar imiş diyü ba'z-ı kütübde manzûrumuz olmuştur..." [421a]

27.2. Günlük Konuşma Dilinden Faydalanma

Şarih, deyim ve atasözlerinin yanı sıra mahallî söyleyişlerden de yararlanır ve günlük konuşma diline ait örnekleri metin içerisine yerleştirir: "...şeker-h'vâb rânîñ sükûniyyıla tatlı uyku ma'nâsına çünkü şeker ma'rûfdır lâkin bu ma'âmde mecâzen tatlı ma'nâsına h'vâb uyku diyü kıt'a-i hâmiseniñ ikinci beytinde geçdi gâhice h'vâbı hâzıf idüp tatlı uyku ma'nâsına şeker dağı dirler..." [382a]

"...yevm-i ahade yek-şenbe yevm-i işneyne dü-şenbe yevm-i şülşâya se-şenbe yevm-i erba'âya çehâr-şenbe yevm-i hâmise penç-şenbe cum'aya âzîne dirler nitekim bunları bu şüret-i mışrâ'da beyân eyledi nükte yevm-i şülşâya ehl-i İslâmbol ve etrâfi şâd ile şalı bizim havâlimizde sîn ile salı dirler..." [374b]

"...hurdenî ahîrindeki yâ-i tahtiyye-i nisbiyye ile yemege hâzırlanmış ta'âm ki Türkîde aña yemek dirler hattâ bu 'aşrda İslâmbol ahâlîsi ta'âm hâzırlanup olunca yemegi getüriñ diyü hitâb ve emr iderler ta'âmı getür dir az bulunur nâzım-ı tahrîr dağı lisân-ı 'aşr üzre yemek diyü tefsîr eyledi..." [116b]

"...nerm-dest'est çün şâhid-i bâzâr ma'nâ-i terkîbîsi bâzâr güzeli dimekdir İstanbulda ta'fînci dirler..." [444b]

"...girân-cân u girân-sâye bu iki lafzından her biri şakîl ü kâhil ma'nâsına ıstılâh olmuşlardır Türkîde bu ma'nâda cânı ağır ve gölgesi ağır didükleri gibi lâkin Türkîde gölgesi ağır diyü mehîb ü vakûr âdeme dirler..." [420a]

"...şu üzerinde uçar hayvân ma'nâsına râbî' turnadan küçücük bir kuşdır hâmis bema'nâ-i kâhü ya'nî mârül didükleri sebzedir fefhem" [243b]

"...Arabîde devât didükleri mihbere dağı dirler gerçi kâf-ı Fârisiyyeniñ kesri ve rânîñ sükûmı ve cîm-i Fârisiyyeniñ fetîhi ve hâ-i resmiyye ile müfredidir..." [324a]

"...nigende nûniñ kesri ve kâf-ı Fârisiyyeniñ fetîhi ve nûniñ sükûmı ve dâliñ fetîhi ve hâ-i resmiyye ile Türkîde dağı nigende didükleri gibi câme tikişi ki bizüm bilâdımız ıstılâhında lâmiñ kesri ile lebâde ve şarıklı didükleri esbâbiñ dikiş ismidir hâşılı nigende Fârsî ile Türkî beyninde müşterektir..." [347a]

"...devâc dâliñ fethi ve zammı ve vâv-ı memdüdeniñ fethi ve cım ile yorgan ki 'Arabide milhâfe dirler hem dağı çâdır-şeb ki nisvân-ı 'Acem ferâce mağâmında taşraya çıkdıklarında bürünirler ekşer-i diyâr-ı Rümde anıñ yirine ferâce giyerler lâkin bizim memleketlerde dağı çâdır-şeb kıullanurlar..." [209b]

"...ğavğâ bema'nâ-i gâlebe ve cem'ıyyet-i Türkistânda kıurultay ve bizim vilâyetlerde kıarıbâk dirler..." [281b]

"...egâb kıunduz-ı merkûm ma'nâsına eyzan bu lafzıñ ber vech-i izâfet terkîbinden zâhir olan şü iti dimek olur bu tağdırce bizim şehrimiz Elbistânıñ vasañından cereyân iden Ceyhânda bir kıayvân olur ki aña dağı şü iti dirler ba'z-ı diyârlarda şü semûrı dirler fakîriñ fehmine göre ol kıayvân başka kıunduz başka ..." [212a]

27.3. Coğrafya Bilgisi

Eserde çeşitli coğrafi bilgiler mevcuttur. Aşağıdaki örneklerde şarih, Dimaşk, Halep, Puşt, Bidad, Elbistan şehirlerinden, Siyam dağından, Seyhan ve Ceyhan ırmaklarından bahseder, Revan ve Isfahan'ın enlem ve boylamlarını verir: "...Revân iklim-i İrânda seksen yedi derece tül ve otuz derece 'arzda çukur-ı sa'd didikleri evvelkiniñ kıâfidesi ve taht-gâhıdır Şıfahân şadıñ kesriyledir aşlı hemzeniñ kesriyle İşfahân idi seksen beş derece tül ve otuz üç buçuk derece 'arzda alçaq tağlar arasında âb u hevâsı hûb ve kıaşerât-ı muzîyesi ekall ve mîvesi ve gıdâsı rahîş bir şehir-i 'azım ve bender-i kıadım ki kıadımü'l-eyyâmdan berü taht-gâh-ı İrândır aña ahâlî-i İrân miyânelerinde İşfahân nışf-ı cihân diyü ta'bır iderler..." [57b-58a]

"...Siyâm sîniñ kesri ve yâ-i tahtiyye-i memdüdeniñ fethi ve mım ile çâh-ı Nahşebiñ oldığı tağıñ ismidir..." [189a]

"...deşt dâliñ fethi ve şın-ı mu'cemeniñ sükünü ve tâ-i fevkiyye ile bema'nâ-i beyâbân ve şahrâ ki ova ma'nâsına 'umümen hem dağı vilâyet-i Horâsanda bir şehriñ ismidir ve Türkistânda bir meşhür şahrâ nâmıdır deşt-i Kıpçaq dağı dirler ve güristân ma'nâsına dağı mervîdir..." [152b]

"... 'Arabistânda bir nice şehrden 'ibâret vilâyetdir ki Dimaşk ve eyâleti ve Halep eyâleti ba'zılar 'indinde cânib-i cenûbı 'Arîş nâm mağalden tâ cânib-i şimâl ve garbda Ceyhân şuyı kenârına gelince cümle Şâm i'tibâr olunur arâzi-i muqaddesendir fâ'ide bu tağdırce maskağ-ı re'simiz olan Elbistân kıaşabası arâzi-i muqaddeseden olur çünkü Ceyhâniñ vasañındadır feemmâ ki mağberesi ve Kıızılca Oba nâm mağallesi arâzi-i muqaddeseden olmasında iştibâh yokdır zîrâ mağalle-i mezbûre ve mağbere cenûb-ı nehr-i mezbûrdadır çünkü Ceyhân nehr-i maşîşa ki menba'ı kıaşaba-i Elbistândan nışf sâ'at yukarudadır Seyhân nehr-i Adanâdır Ceyhûn nehr-i Belh u Buğârâ ve Semerqand ki Mâverâü'n-nehr memleketine vech-i tesmiyye budır Seyhûn Hindde bir nehr-i 'azımdır..." [328a]

"...hem dağı Bidad Türkistânda bir şehir ismidir pâd-şahına Kâfûr dirler idi bir merdüm-hâr kıafir idi şoñra Rüstem ol şehri fetğ eyledi..." [193b]

"...puşt pâ-i Fârisiyyeniñ zammı ve şın-ı mu'cemeniñ sükünü ve tâ-i fevkiyye ile arka ma'nâsına ki 'Arabide zahr dirler hem dağı vilâyet-i Nişâbûrda bir şehir ismidir ve nevâhi-i Herâtdan bir kıarye ismidir..." [251a]

27.4. Tıp/Hastalıklar:

Eserde hastalık ve tedavilerden bahsedilir. Bu örnekte şarih, ciğerleri temizlemek için kullanılan bir ottan ve müşhil ilacından bahseder: "...rivend râ-i memdüdeniñ kesri ve vâviñ fethi ve nûniñ sükünü ve dâl ile râvend ki

bir meşhür kökdir a'lâsı vilâyet-i Çinde olandır ve Rûm diyârında dağı olur cigeri tâzeler dâfi'-i harâret ve mahrec-i şafrağ gayetle nâfi' ve mu'teber devâdir ekşer-i müşhil isti'mâl iderler râvend dağı Fârsîdir..." [174b]

"...yâre yâ-i müşennât-ı tahtiyye-i memdüdeniñ ve rânîñ fetşleri ve hâ-i resmiyye ile bir meşhür müşhil hab terkîbidir ki lañif ve nâzîkdir hemze ile eyâre ve eyâriç dağı dirler nâzım-ı tañrîriñ müşhil iyâric habıdır..." [174a]

27.5. Halk İnanışları

Halk arasındaki çeşitli inanışlardan bahseder: "...yaşda kim olsa ber-â-ber aña hem-zâd dinür ehl-i Fars zu'mınca bir veled dünyâyâ gelince bir cinnî dağı dünyâyâ gelür imiş dâ'imâ aña hem-râh u hem-nişin olur imiş ol cinne hem-zâd dirler..." [322a]

27.6. Yeme-İçme

Eserde çok fazla yeme içme ile ilgili bilgi yer alır. Örnekte şarih yağ çeşitlerinden bahsederek, yemek tarifi verir: "...rûğan râ-i memdüdeniñ zammı ve gayn-ı mu'cemeniñ fetş ve nûn ile muñlak yağdır 'Arabîde semen ma'nâsına ekşeri maşşülün 'anhü me'an zıkr olunması kâ'idedir meşelâ rûğan-i sâde ve ruğân-i zeyt ve rûğan-i kunced ve rûğan-i levz dirler hûbûbâtdan sūsâmdır ve rûğan-i levz 'Arabîdir Türkîde bādâm dirler feemmâ ki 'Arabîde rûğan-i sâdeye semen ve rûğan-i bādâme dehen-i levz dirler..." [174b]

"...Ferheng-i Şu'ürîde meşşürdür ki ruğân-i sâdeyi kaynadup üzerine ince elenmiş unı döküp âheste âheste karışdıra tâ ki dâne dâne olunca üzerine şeker yâhûd 'asel-i muşaffâ döküp karışdıra gayet bî-nañîr serî'ü'l-hazm lañif helvâ olur..." [117b]

SONUÇ

Türkçe-Farsça kaleme alınan manzum sözlükler arasında en fazla ilgi gören sözlük Sünbülzâde Vehbî tarafından yazılan "Tuhfe-i Vehbî"dir. Söz konusu sözlük 882 beyitten oluşmaktadır. Şairin kendisi hayattayken 1789 yılında basılan eser, I. Abdülhamit döneminde zorunlu ders kitabı olarak okutulmuştur. Sözlükler, yabancı dil öğrenimi gören çocukların ihtiyacını karşılamak üzere kaleme alındığı için bazı eksikler yapılan şerh çalışmalarıyla giderilmeye çalışılmıştır. Sıbyan mekteplerinde okutulan Tuhfe-i Vehbî, 1800 yılında Ahmed Hayâtî Efendi tarafından yapılan şerh ile akademik zemine taşınmış ve uzun yıllar medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Ahmed Hayâtî Efendi'nin şerh metodu ise şu şekildedir:

1. Şarih, kendi şerh metodunu 13 madde hâlinde sıralamıştır.
2. İlk 40 varakta fiil, zarf, edat gibi çeşitli konular üzerinden temel Farsça grameri verilerek okuyucu şerhe hazırlanmıştır.
3. Beyitler mısra mısra şerh edilmiştir. Kelimedeki harflerin tek tek doğru okunması sağlanmıştır. Şayet farklı okunuş şekilleriyle anlam değişikliğine uğruyan kelimeler varsa bunlar açıklanmıştır.
4. Basit, türemiş, birleşik kelimeler ve tamlamalar hakkındaki açıklamalar şerhte önemli bir yer tutmaktadır.
5. Farsça kelimelerin muhakkak Türkçe ve Arapçası verilmiş, şayet biliniyorsa Çağatay Türkçesi, Rumca, Hintçe, Yunanca gibi farklı dillerdeki karşılıkları da zikredilmiştir.
6. Doğru okuma, telaffuz ve imla şarihin üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir.

7. Fiillerin zaman çekimleri gösterilerek "geçişli" veya "geçişsiz" hâli belirtilmiştir.
8. Kelimelerin eş ve zıt anlamları verilmiştir.
9. Şerh edilen kelimelerin Arapça ve Farsça çokluk hâlleri gösterilmiştir.
10. Kıt'a başlıkları kelime kelime açıklanarak tercüme edilmiştir.
11. Kelimelerin vezinleri verilerek örneklendirilmiştir. Aruz bahirleri ve söz sanatları hakkında bilgi verilmiştir.
12. Okuyucunun dikkatini çekmek amacıyla soru-cevap şeklinde bazı konulara açıklık getirilmiştir.
13. "Kaside", "gazel", "ıydiye", "hicviye", "mersiye" gibi çeşitli nazım şekli ve türleri hakkında bilgi verilmiştir.
14. "Fehmime göre", "fehm iderim ki" ve "zann iderim ki" gibi ifadelerle çok çeşitli konularda izahatlarda bulunulmuştur.
15. Şerhte çok sayıda şairin şiirine yer verilmiştir. 1737'si Farsça, 48'i Türkçe, 27'si Arapça olmak üzere 195 şairin 1812 şiiri yer almaktadır.
16. *Nazmü'l-Ferâ'id*, *Nazmü'l-le'âlî*, *Tuhfe-i Şâhidî*, *Sübha-i Sıbyân*, *Ferheng-i Şu'ûrî*, *Ferheng-i Cihângîrî*; *Hedâye* ve *Gülistân* en çok faydalanılan sözlük ve şerhlerdir.
17. Şarih hem kendi eserlerine hem de Sünbülzâde Vehbî'nin diğer eserlerine atıfta bulunmuştur.
18. Şerhte çeşitli mitolojik olaylardan, menkıbevi ve dinî vakalardan bahsedilmiş; ayet ve hadislere başvurulmuştur.
19. *Acâyibü'l-büldân*, *Tarih-i Taberî*, *Acâyibü'l-mahlûkât*, *Miftahü's-sa'ade*, *Mu'cemü'l-büldân*, *En-nemûzec* isimli ilmî kitaplar kaynak olarak gösterilmiştir.
20. Atasözleri, deyimler ve günlük konuşmalardan yararlanılmıştır.
21. Ebced, gizli ilimler, musiki, astronomi, coğrafya, tıp, halk inanışları, yeme içme gibi çeşitli konularda bilgiler verilmiştir.

KAYNAKÇA

- Altuner, Nuran (2005). "Şâhin-Zâde El-Mar'âşî 'Şeyh 'Alî Dilkesîr'in Tuhfetü'l-Vüzerâ' Adlı Eserinin Tanıtımı". *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*. 143-153.
- Akpınar, Cemil (1998). "Ahmed Hayâtî". *TDV İslâm Ansiklopedisi* c. XVII: 14-16.
- Alparslan, Selda (2013). *Şerhü Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürriyye fî-Lügati'l-Fârsiyye ve'd-Deriyye: Bir Sözlük Denemesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Barlak, Eyup (2020). *Abdülkadir bin Ömer el-Bağdadî'nin Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî'si: İnceleme-tenkitli metin-sözlük-tıpkıbasım*. Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Ceyhan, Adem (2007). "Yayaköylü Ahmed Reşid Efendi'nin Nuhbe-i Vehbi Şerhi." *Kırkağaç Sosyo-Ekonomik Tarih Sempozyumu Bildirileri 6-7 Eylül 2007*: 116-135.
- Çiftçi, Cemil (2000). *Maraşlı Şairler, Yazarlar, Âlimler*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Demirci, Tuba (2013). *Türk Edebiyatında Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri ve Özellikleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Üniversitesi.

Devellioğlu, Ferit (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yay.

Düzenli, M.B., Turan, M. (2016). "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şemsî," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/42: 122-154.

Ekici, Hasan (2017a). *Bosnalı Atfî Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî'si: İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin*. Doktora Tezi. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.

Ekici, Hasan (2017b). "Bosnalı Atfî Ahmed Efendinin Şerh-i Tuhfe'si ve Şerh Metodu". *KÜLLİYAT Osmanlı Araştırmaları Dergisi*. C. 2: 19-36.

Erdem, Mehmet Dursun (2005). "Manzum Sözlükler ve Tuhfe-yi Âsım". *International Journal of Central Asian Study*, Volume 10-1.

Faroe, E. Charles (1991). *Lütfullah Halimi'nin Bahru'l-Garaib'i*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Gönel, H., Dalokay M. (2015). "17. Yüzyılda Yazılmış Bir Şâhidî Şerhi: Hulle-i Manzûme," *International Journal of Languages' Education and Teaching* (UDES 2015): 1407-1413.

Görmez, Dursun (2008). *Yayaköylü Ahmed Reşîd Efendi'nin Şerh-i Nuhbe-i Vehbî Adlı Eseri: İnceleme-Metin, Dizin* s. 222-446. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.

Güleç, İsmail, Güler Doğan Averbek (2019). "Türk Çocuklar İçin Yazılmış Fransızca Manzum Bir Sözlük: Miftâh-ı Lisân". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. S. 14: 53-80.

Güler, Kadir (2016). "Dil Öğretiminde Manzum Sözlüklerin Rolü ve Tuhfe-i Nushî". *The Journal of Academic Social Science Studies (JASS)*. N. 49: 157-174.

Gümüş, Zehra (2006a). "Pîrî Paşazâde Mehmed b. Cemâlî'nin Tuhfe-yi Şâhidî Şerhi: Tuhfe-yi Mîr". *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, 10-12 Nisan*. Kayseri.

Gümüş, Zehra (2006b). "Tuhfe-i Şâhidî Şerhlerinden Tuhfe-i Mîr'in Şerh Metodu," *Mevlânâ, Mesnevi, Mevlevihaneler Sempozyumu, 30 Eylül-1 Ekim*. Manisa.

Gümüş, Zehra (2006c). *Pîrî Paşa-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî, Tuhfe-i Mîr, Tuhfe-i Şâhidî Şerhi: İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Gümüş, Zehra (2007a). "Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Şerhleri". *Turkish Studies/Türkoloji Çalışmaları*. C. 2/4. 423-431.

Gümüş, Zehra (2007b). "Pîrî Paşa-zâde Mehmed Bin Abdül-Bâkî El-Cemâlî'nin Tuhfe-i Şâhidî Şerhi: Tuhfe-i Mîr". *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları* C. 2/3: 296-312.

Gümüş, Zehra (2007c). "Şâhidî Şerhlerinden Tuhfe-i Mîr'de Geçen Bedenle İlgili Unsurlar". *Türk Kültüründe Beden Uluslararası Sempozyumu, 4-5 Nisan*. İstanbul.

Kadri, Hüseyin Kâzım (1943). *Büyük Türk lûgati*. İstanbul.

Karaismailoğlu, Adnan (1990). "Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-yi Remzî", *Millî Kültür*, S.74: 60

Karasioğlu Doğaner, Elif (2011). *Hâcî İsmâîl Zühdi b. Ömer, Şerh-i Sübha-yı Sıbyan: İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Karasioğlu Doğaner, Elif (2012). "Şerh-i Sübha-yı Sıbyan'ı Sözlük Bilimi Açısından Değerlendirme," *Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu, 10-12 Mayıs*. Ordu: Ordu Üniversitesi Yay. 237-240.

Kartal Ahmet (2003). *Tuhfe-yi Remzî Manzum Türkçe-Farsça Sözlük*. Ankara: Akçağ Yay.

Kaya, Muhammet (2016). *Akovalı-zâde Hâtem Ahmed b. Osmân, Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî: İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük*. Kayseri: Gece Kitaplığı Yay.

Kılıç, Atabey (2005). Manzum Sözlüklerimizden Sühba-i Sıbyân Şerhi Hediyetü'l-İhvân. *Celal Bayar Üniversitesi II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi, 11-12-13 Kasım*. Manisa.

Kılıç, Atabey (2006a). "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sühba-i Sıbyan, 1: İnceleme". *Turkish Studies*. 1/2: 85-104.

Kılıç, Atabey (2006b). "Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sühba-i Sıbyan". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S.20: 65-77.

Kılıç, Atabey (2006c). "Manzum Sözlüklerimizden Sühba-i Sıbyan Şerhi Hediyetü'l-İhvân," *Turkish Studies/Türkoloji Çalışmaları*. C. 1/1: 19-28.

Kılıç, Atabey (2007). "Türk Klâsik Şiirinde Manzum Sözlüklere ve Bazılarındaki Bedene Ait Unsurlar". *Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*. Ankara: Turkish Studies Yay.

Kortantamer, Tunca (1994). "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi". *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. C.8: 1-10.

Köse, İlham, (2017). *Bosnalı Sûdî (ö. 1600)'nin Tuhfe-i Şâhidî Şerhi: İnceleme Çeviri yazılı Metin*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Kutsal, Nalan (2017). *Hayatî'nin Tuhfe-i Vehbî Şerhi Üzerine Bir Sözlük İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Mehmed Necîb, Bosnavî (2007). *Sühba-i Sıbyân Şerhi Hediyetü'l-İhvân: İnceleme-Metin*. hzl. Atabey Kılıç. Kayseri: Laçın Yayınları.

Memioğlu, Zeki (2003). "İmparatorluktan Cumhuriyete İlköğretimimiz". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S.21: 241-243.

Öz, Yusuf (1997). "Tuhfe-yi Vehbî Şerhleri". *İlmî Araştırmalar*. S.5. 219-232.

Öz, Yusuf (1999). *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yay.

Öz, Yusuf (2010). *Tarih Boyunca Türkçe-Farsça Sözlükler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Özalp, Ömer Hakan (2010). *Tuhfe Şârihi Hayati Ahmed Efendi (Şiirleri, Kütüphanesi ve Tehâfü't-Müstahrece'si)*. İstanbul: Özgü Yay.

Paksoy, Kezban (2008). "Tuhfe-i Mîr'de Aruz İmlâsına Dâir Husûsiyetler." *Turkish Studies*. 3/6: 521-535.

Soyçekic, Serap (2009). "Nâdîde Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî'si," *Turkish Studies* 4/4 (2009): 906-921.

Şahin, Özlem (2016). *Ahmed Hayâtî-yi Elbistânî'nin Şerh-i Tuhfe-yi Vehbî Adlı Eseri "Serhü Tuhfeti'l-Manzûmeti'd-Dürriyye fi-Lügati'l-Fârisiyye ve'd-Deriyye": İnceleme, Tenkitli Metin, Sözlük, Tıpkıbasım*. Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Tökel, Dursun Ali (2005). "Eskilerde Çocuk Eğitimi: Çocuk Edebiyatı Gözüyle Eskiye Bakmak", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı*, Yıl 9, S. 104-105, Ağustos-Eylül.

Yavaş, Serap (2013). *Nâdîde Ahmed Efendi, Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî: İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Yavuz, Seyit (2021). *Mehmed Lebîb Efendi'nin Tuhfe-i Vehbî Şerhi: Müntehab-ı Lebîb: İnceleme-Metin-Tıpkıbasım*. Doktora Tezi. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.

Yılmaz, Emel (2008). *Yayaköylü Ahmed Reşid Efendi'nin Şerh-i Nuhbe-i Vehbî Adlı Eseri: İnceleme, Metin, Dizin, s. 1-221*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.

Zararsız, Şeyma Nur (2015). *Tuhfetü'l-Mülûk: Tuhfe-yi Şâhidî Şerhi: İnceleme, Tenkitli, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım*. Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Zararsız, Şeyma Nur (2017). "Abdurrahmân bin Abdullâh-ı Kuddûsî'nin Tuhfe-yi Şâhidî Şerhi: Tuhfetü'l-Mülûk". *Hikmet: Akademik Edebiyat Dergisi*. 3/6 (2017): 161-176.

KOCA KARI İLE ÖMER MANZUM HİKÂYESİNDE ESTETİK BİR UNSUR OLARAK RİTMİK OLUŞUMUN NİYETİ GÖRÜNÜR KILMASI

Making the Intention of Rhythmic Formation Visible as an Aesthetic Element in the Story of Koca Karı ile Ömer in Verse

Gülsüm TARAKÇI¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, ttgulsum@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-1150-981X.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 09.06.2022
Kabul/Accepted: 13.10.2022

DOI:10.20322/littera.1128651

Anahtar Kelimeler

Estetik haz, zaman, ritmik oluşum, metnin niyeti, Koca Karı ile Ömer.

ÖZ

Bir metnin kurmaca vasfı taşımasında önemli bir unsur olan ritim, anlatının bütünlüğünü ve bu bütünlük içinde ahenkli akışını sağlayan estetik bir öğedir. Edebî bir metnin 'Neyi, nasıl anlatıyor?' sorusuna verilecek bir cevabın da ritmik oluşumla ilgili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Belli bir niyet etrafında oluşturulan edebî eserde, anlatının yapısal unsurları olan olay, kişi, zaman ve mekân, anlatıcının tasarrufuna bağlı olarak belirli oranlarda metinde yer alırlar. Bu tasarruf, metnin niyetiyle yakından ilgilidir. Kurmaca dünyada gerçek dünyadaki gibi her şeyin anlatılması mümkün değildir. Anlatıda kimi zaman bazı olaylar detaylı bir şekilde anlatılırken bazı olaylar üzerinde ise fazla durulmadan özetle geçilir. Diğer bir ifadeyle anlatıcı, metnin niyetine bağlı olarak anlatması gerekeni istediği sürede, istediği sıklıkta ve istediği düzende anlatır. Ayrıca bu anlatış, okuru adeta kurgunun içine çekerek onda güzellik duygusu uyandıracak şekilde etkili de olmalıdır. Bu etki, bir anlatıda ritmik oluşumla sağlanabilir. Kronolojik dizilenmeden farklılık gösteren anlatı metinlerinde, zamanda ileri ve geriye kırılmalar, sahneleme, özetleme, eksilti ve duraklama teknikleri, yapılan tekrarlar bir anlatıda ritmik oluşumu sağlayan unsurlardır. Bu çalışmada anlatma esasına bağlı edebî türlerden olan Mehmet Akif Ersoy'un *Koca Karı ile Ömer* adlı manzum hikâyesinde ritmik oluşumun nasıl temin edildiği tespit edilmeye ve estetik bir unsur olarak ritmik oluşumun metnin niyetini nasıl görünür kıldığı belirlenmeye çalışılacaktır.

ABSTRACT

Rhythm, which is an important element in the fictional nature of a text, is an aesthetic element that ensures the integrity of the narrative and its harmonious flow in this integrity. It is safe to say that an answer to the question 'What does it tell, how does it tell?' is also related to rhythmic formation. In the literary work created around a certain intention, the event, person, time and space, which are the structural elements of the narrative, are included in the text in certain proportions depending on the save of the narrator. This saving is closely related to the intention of the text. Unlike in the real world, telling everything is not possible in the fictional world. In the narrative, sometimes some events are described in detail, while some events are summarized without much emphasis. In the other words, the narrator explains what the text should tell in any time, as often as he wants and in the order he wants, depending on the intentions of the text. In addition, this narrative should be effective in a way that draws the reader into fiction and induces a sense of beauty in it. This effect can be achieved by rhythmic formation in a narrative. In narrative texts that differ from chronological sequencing, time-forward and backward fractures, staging, summarizing, ellipsis and pausing techniques, repetitions are elements that provide rhythmic formation in a narrative. In this study, Mehmet Akif Ersoy's poetry story called *Koca Karı ile Ömer*, will try to determine how rhythmic formation is obtained and how rhythmic formation as an aesthetic element makes the intention of the text visible.

Keywords

Aesthetics feeling, time, rhythmic formation, the intention of the text, Koca Karı ile Ömer.

Atf/Citation: Tarakçı, G. (2022), "Koca Karı ile Ömer Manzum Hikâyesinde Estetik Bir Unsur Olarak Ritmik Oluşumun Niyeti Görünür Kılması", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 1077-1093.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Gülsüm TARAKÇI, tggulsum@hotmail.com

GİRİŞ

1. RİTİM VE ZAMAN KURGUSU

1.1. Anlatıda Estetik Unsur Olarak Ritim

Bir anlatının ne anlattığının yanında nasıl anlattığı da önemlidir. Bu 'nasıl'lık bir metne edebî olma vasfı kazandıran unsurların neler olduğuyla ilgilidir. Sanatkâr dış dünyadan yaptığı seçmeleri niyeti doğrultusunda birleştirerek eserini oluşturur ve okura sunar. Bir anlatıda yer alan olaylar, kişiler, zaman ve mekân öğeleri, sanatkârın niyetine göre şekillenir ve iki kapak arasında gerçekliğini kazanır. Bu hikâyelik unsurların yapısal bir bütün olarak anlatının muhatabı olan okuyan ya da dinleyen üzerinde etki bırakması yine sanatkârın tasarrufuna bağlı olarak bu unsurların belirli oranlarda anlatıda yer almalarıyla mümkün olur. Muhatabın dikkati, ilgisi, bu ilginin devamlılığı, hikâyelik unsurların bir anlamda anlatıdaki uyumuna ve bu uyumun getireceği ahenkli akışa bağlıdır. Bir anlatıda bu ahengi sağlayan en önemli unsur da ritimdir. "Ritim, bir şiir veya düzyazıda tekrar edilen şeyin düzenliliğinden kaynaklanan, okuma veya dinleme esnasında hissedilen ahenktir." (Karataş, 2007: 388) Pospelov (2014: 392) da ritmi, "zaman içinde akan bir sürekli hareketin, çeşitli bölümlere ayrılarak bu bölümlerin zaman içindeki eşitliğine ifade veren bir niteliği" olarak tanımlar.

Estetik bir öge olarak anlatıda ahengi sağlayan ritimle, "anlatıya bütünlük, akışkanlık ve yoğunluk kazandırılır. (...) Ritmik örgü, öncelikle okurdaki müzik evrenini harekete geçirerek estetik bir haz duygusu uyandırır. Ritmin bellekte yarattığı akustik, sürdürülebilir bir melodiye dönüşürse, müziğin en önemli aracı metinde kullanılmış olur. Burada sürdürülebilir kelimesi önemlidir. Çünkü ritim, anlık bir parlama/ışık/ses değil, anlatıya yayılan, dahası ölçüyle dağıtılan bir bütünlük sergiler." (Tosun 2014: 142) Forster, ritmi anlatıdaki parçaları birbirine bağlayan "iç dikişler" (1985: 215) olarak nitelendirir. Ritmin bozulması, parçaları bir arada tutan bu iç dikişlerin sadece kopması değil, aynı zamanda "parçalar arasında estetik ilişkiyi sağlayan ve parçaların bir bütün olarak algılanmasını, gözükmelerini temin eden" (Tosun 2014: 145) ahengin de kopmasına sebep olacaktır.

Anlatı metinlerinde "anlatı unsurlarının belirli aralıklarla ve belirli oranlarda yer alması, bir estetik haz sağlayacak şekilde düzen oluşturması" (Elmas 2010: 184) anlatıda bir akış meydana getirir. Bu akış,

"bazen hızlı, yoğun, bazen yavaş, sakin ama bu hız ve duraklar rastgele değil, uyumludur, ahenklidir. Ritme yaslı metinler, okuru kendi akış düzenine çeker, onu esir alır; sesini, çağılığını ona hissettirir. Bu, kelimenin tam anlamıyla bir 'sürükleniş'tir. Okurun sürüklenmesi için de güzellik yaratarak okurun hazzını yükseltmek, bütünlük hissi vermek gerekir. Her cümle, her parça bir öncekiyle bütünlüşmeli, kendinden sonraki cümleleri merak ettirmelidir. Bir başka deyişle ritmin temel amacı, öncelikle okurda süreklilik, akışkanlık duygusu yaratmaktır. Bu düz bir çizgiyle değil, dairesel yapıyla inşa edilir. Hatta inişli çıkışlı da olabilir. Önemli olan ritmik düzeni oluşturabilmektir." (Tosun 2014:147)

Anlatıda ritim, anlatının yapısal unsurlarından zaman ögesiyle yakından ilgilidir. “Bir anlatıda zamanın verililiyle ilgili olarak kullanılan ve neredeyse ‘kurmaca’ kavramıyla eşdeğer kullanılan temel kavramlardan biri de ‘ritim’dir. Her anlatı bir anlamda ‘ritmik oluşum’la ‘kurmaca’ vasfına kavuşur.” (Sağlık, 2021: 254) Zamanda ileriye ve geriye kırılmalarla kronolojik dizilenmede yaşanan sapmalar, özet ve eksiltiyle zamanda hızlanmalar, duraklamalarla zamanın yavaşlatılması estetik bir öge olan ritmin anlatıdaki kullanım şekilleridir. Zamana bağlı olarak yapılan bütün bu tasarruf, diğer bir ifadeyle anlatıdaki ritmik oluşum, metnin niyeti doğrultusunda belirlenen anlatıcının tavrına bağlıdır.

1.2.Anlatı Metinlerinde Zaman Kurgusu

İnsanın zamandan soyutlanabilmesi mümkün değildir. Dünyaya gözünü ilk açtığı andan itibaren zamanın rüzgârıyla oradan oraya savrulan insan, elle tutulup gözle görülemez de zaman denen soyut kavramın varlığını hisseder, onun durdurulamaz ve geriye dönülemez akışına tanık olur.

*“Ne içindeyim zamanın,
Ne de büsbütün dışında.
Yekpâre geniş bir ânin
Parçalanmaz akışında.”*

diyen Tanpınar (1976: 17), insanın zaman karşısındaki bu durumunu ifade eder: İnsanı, zamandan ayrı düşünmek mümkün değildir. İnsan, ezelden ebede uzanan uzun çizgi içinde ‘zaman’ denen soyut varlığın bir parçası olarak onunla beraber akıp gitmektedir.

“Gerçek dünyanın asalakları” (Eco, 1995: 95) olan anlatı dünyasında kişi/ler, olay/lar, mekân/lar da, zamandan bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla zaman, kurgu dünyasının parçalarını birbirine bağlayan önemli bir unsurdur. Gerçek dünyada bir mekânda kişiler arasında meydana gelen olay/lar, belli bir zaman dilimi içinde gerçekleştiği gibi iki kapak arasında okura sunulan dünyada da her şey, anlatıcının belirlediği bir zamansal çizgi üzerinde yaşanır, gelişir ve sonuçlanır. “Romanda zamana bağlılık zorunludur, yoksa roman yazılamaz... Romanı dokurken roman yazarının zamanı yok sayması diye bir şey olamaz. Sımsıkı değilse bile, az çok öyküsünün ipini elinde tutması, o upuzun zaman şeridini bırakmaması gerekir.” (Forster, 1985: 67) Çünkü kurgu dünyasındaki her bir unsur, bu zaman şeridinin üzerinde ancak varlıklarını sürdürebilirler.

Roman, hikâye, manzum hikâye, gibi “anlatma esasına bağlı edebî metinler”de (Aktaş, 2000: 11), olay (öykü/vaka) zamanı ve anlatma (öyküleme/ söylem) zamanı olmak üzere iki tür zamandan söz edilebilir. Olay zamanı, anlatıda olay/ların geçtiği zamanı kapsar. Yani “bir anlatı metni boyunca betimlenen olayların ne kadar zamanda geçtiğini (süresini), başka bir deyişle anlatının temelini teşkil eden olay örgüsünün ne kadar sürede (zamanda) geçtiğini ifade eder.” (Dervişcemaloğlu, 2014: 162) Ayrıca olay zamanı, “takvim zamanı gibi kesintisiz ve kronolojik bir süreç değildir. Seçilmiş bazı zaman birimlerinden meydana gelen bir terkiptir.” (Can, 2013: 116) Bu terkip, anlatının organik bir bütünlük kazanmasını sağlar. Anlatma zamanı ise, olay/ların anlatıcı tarafından

okura anlatıldığı zamanıdır. “Genellikle daha önce gerçekleşen vakayı değişik yollarla öğrenen anlatıcı, onu belli bir zaman diliminde anlatır. Böylece anlatma, bilinen bir tarihte başlayarak daha sonraki bir tarihe kadar devam eder. Bu, vakanın gerçekleşme zamanından farklıdır. Vaka, genellikle anlatılmadan önce yaşanmış ve bitmiştir. Kendisi sona erdiği için zamanı da tamamlanmıştır. Bu nedenle anlatma zamanı vaka zamanından ayrı bir süreçtir. Kısacası biri vakanın gerçekleşme, diğeri haber verilme zamanıdır.” (Can, 2013: 117)

“Her romanda bir saat vardır.” (Forster 1985: 68) Ancak bu saat, gerçek dünyadaki nesnel zamanla aynı şekilde işlemez. Gerçek dünyada saniye, dakika, saat, gün, hafta, ay, yıl şeklinde düzenli bir kronolojik (süredizimsel) sırayla akan zaman, anlatı dünyasında aynı sırayla akmaz. Diğer bir ifadeyle, anlatı metninin olmazsa olmazı olan zaman, kurgu dünyasında gerçek dünyadakinden farklı bir dizilenmeyle okurun karşısına çıkar. Anlatıcının tasarrufuna bağlı olarak şekillenen bu farklılıkla ilgili olarak Sağlık şöyle der:

“Zaman kullanımı itibarıyla kurmaca metinlere bakıldığında, gerçek hayattaki zaman ile kurmaca dünyadaki zamanın farklı özellikler arz ettiği görülür. Gerçek hayatta zaman kronolojik bir yapıdayken kurmaca dünyada bu kronolojik dizilişin yer yer kırıldığı gözlenir.” (2002: 135)

Geçmiş, gelecek ve hâlin birleşmesinden oluşan reel zaman içinde “insan, sadece geçmişin, sadece hâlin, sadece geleceğin değil, her üçünün terkididir. İnsan, hatırlama kabiliyeti ile geçmişe, sezgi gücüyle geleceğe, mevcudiyetiyle hâle bağlıdır.” (Tekin, 1989: 25) Dolayısıyla anlatı metnlerinde de olayları geçmişe dair hatırlamalarla ya da duyularıyla anlatan anlatıcı, hâlde olaylara tanık olduğu kadarını anlatır; plan ve tasarılarıyla da geleceğe ait izlenimlerini sunar. Böylece zamana bağlı olarak üç ayrı anlatım biçimi ortaya çıkar: artsüremsel öyküleme (art zamanlı anlatım), eşsüremsel öyküleme (eş zamanlı anlatım), önsüremsel öyküleme (ön zamanlı anlatım). (Kıran ve Kıran, 2011: 221-225)

Artsüremsel öyküleme, olayın olup bitmesinden sonra yapılan anlatımdır. Olay zamanı ile anlatma zamanı arasında zaman aralığı vardır ve anlatıcı olayı duyduğu ya da hatırladığı kadarıyla geriye dönüşlerle anlatır. O, çeşitli ayıklamalar yaparak olaya ait istediği kadarını, anlatması gereken anları anlatır. Anlatıda “olayları öncelik/sonralık sırasına göre dizmek anlatıcının işidir.” (Kıran ve Kıran, 2011: 223)

Eşsüremsel öykülemede olay zamanı ile anlatma zamanı çakışır; bu iki zaman arasında bir paralellik vardır. Eşsüremsel öykülemede olayın gerçekleşmesi esnasında yapılan anlatım söz konusudur. Diğer bir ifadeyle bu öyküleme, “vaka zamanıyla anlatma zamanının örtüştüğü bir şimdiki zaman dilimidir.” (Can, 2013: 120)

Önsüremsel Öykülemede ise, anlatma zamanının olayların gerçekleşmesinden önce yapılması durumudur. Geleceğe dair plan, tasarı ve hayallerin anlatılması ileriye kırılmalarla yapılır.

Kıran bu üç anlatıma ek olarak bir de katılımsal öykülemeden söz eder. Katılımsal öyküleme, “olay anında yapılan bir öyküleme türüdür. Mektup biçimindeki romanlar ve günlükler bu tür öykülemeye örnek gösterilebilir.” (2011: 225)

Sıralamaya bağlı olarak olaylar arasındaki öncelik/sonralık ilişkilerinden hareketle oluşan bu anlatım biçimleri, kronolojik (süredizimsel) anlatım ve anokronik (kronolojiden sapma/ileri kırılma-geriye kırılma) anlatım olmak üzere iki temel üzerinde şekillenir.

Bir anlatıda, anlatma zamanının içinde yer alan olay zamanının ne kadarlık bir süreyi kapsadığı, yani olayın uzunluğu ya da kısalığı, anlatıda zamanla ilgili önemli bir konudur ve anlatının ritmiyle ilgilidir. Anlatma esasına bağlı metinlerde olayların süresine bağlı olarak belirlenen ritmik oluşum dört şekilde gerçekleşir: Duraklama, özetleme, sahneleme ve eksilti. “Bir anlatı duraklama (betimleme ve/ya da çözümleme) ile başlayıp, iki kahramanın konuşmasıyla (sahne) devam ederken anlatıcının yaptığı bir özetleme ya da eksiltiyle hızlanabilir.” (Kıran ve Kıran, 2011: 231)

Duraklama, olay zamanının durup anlatma zamanının devam etmesi durumudur. Araya giren anlatıcı yorumlarda bulunur ya da tasvirlerle yer vererek olayın akışını keser. Özetleme, anlatma zamanının olay zamanından daha kısa olmasıdır. Özetlemede, anlatıcı bir olayı geniş şekilde anlatmak yerine özetleyerek geçer. Sahneleme ise, olay zamanıyla anlatma zamanının eşitlenmesi durumudur. Anlatının en ayrıntılı bölümünü oluşturan sahnelemede, anlatı kişilerinin sözleri ve eylemleri dolaysız olarak anlatıcı tarafından nakledilir. Diyaloglar, sahnelemenin en güzel örnekleridir ve okuru anlatının dünyasına sokmada en etkili yöntemdir. “Sahne icra edilen bir oyunu izleyen ve bir tiyatro seyircisinin hissettiği etkiyi uyandıran uzun diyaloglarla okuyucunun olayları yaşamaması” (Mendilow, 2010: 246) sağlanmış olur. Eksilti de, “meydana geldiği farz edilen, fakat gösterilmeyen, eylem halinde ifade edilmeyen olayların atlanması” (Demir, 2011: 68), bazı olaylara hiç değinilmeden olayların hızlandırılması durumudur.

Anlatıda zamanla ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir diğer kavram da sıklıktır. Sıklık, bir anlatıda olayın anlatma zamanında kaç kez aktarıldığıyla ilgilidir. Üç tür sıklıktan bahsedilebilir: Bir kez olan bir olayın bir kez anlatılması ‘tekil anlatı’dır. Birden fazla gerçekleşen bir olayın bir kez anlatılması ‘yinelemeli anlatım’ ve bir kez olan bir olayın birden çok anlatılması ise ‘çok kez yinelemeli anlatım’ olarak adlandırılır. (Kıran ve Kıran, 2011: 231)

Bir anlatıda, sıralama, süre ve sıklık, “metin-içi zaman olarak ifade ettiğimiz olay zamanı ve anlatma zamanı arasında cereyan eden ilişki biçimlerini ve olasılıklarını izah etmektedir. Özetle bu ilişki, ‘sıralama’ düzleminde sıçrayarak ilerleme-sıçramadan ilerleme; ‘süre’ düzleminde yavaşlama-hızlanma; ‘sıklık’ düzleminde ise tekrarlanma-tekrarlanmama ritimleri üreten uygulamaları içerir.” (Konyalı 2021: 172)

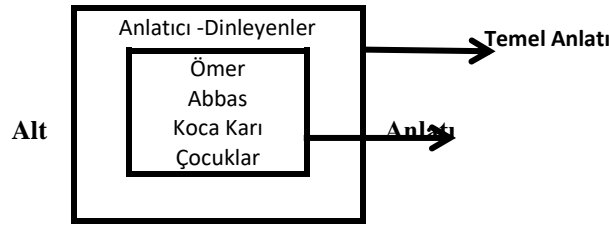
Bu çalışmada “mevcut hikâye zamanı içinde devam eden olayların tasvir (sahneleme), tahlil, zamanı hızlandırma, özetleme ve yavaşlatma ve ileri ve geri kırılmalarının anlatıcı tarafından düzenleniş anlamına gelen ritmik oluşumun” (Sağlık, 1994: 11) Mehmet Akif Ersoy’un *Koca Karı ile Ömer* adlı manzum hikâvesinde nasıl meydana geldiği üzerinde durulacak, estetik bir öge olan ritmin anlatının niyetini nasıl görünür kıldığı belirlenmeye çalışılacaktır.

2.KOCA KARI İLE ÖMER MANZUM HİKÂYESİNDE RİTMİK OLUŞUM

Koca Karı ile Ömer, manzum bir anlatı olduğu için şiirde ahengi sağlayan unsurlar, anlatıda ritmik oluşuma katkı sağlar. “Şiirde ritim, mısra’ın yapısı, vezin, kafiyeler, duraklar, mısra boyunca ortaya çıkan vurgular yardımıyla fark edilir. Bendlerin, kıtaların, dörtlüklerin ritmi, mısraların düzenlenişine, sayısına ve niteliğine bağlıdır.” (Filizok, 1) Ancak bu çalışmada metin, şiir olarak değil ‘anlatma esasına bağlı edebî metin’ olarak değerlendirilecek ve anlatıda ritmi sağlayan unsurlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

Koca Karı ile Ömer manzum hikâyesi bir temel anlatı ve temel anlatının içinde yer alan bir alt anlatıdan oluşur. Temel anlatının kişileri anlatıcı ile dinleyenlerdir. Temel anlatının anlatıcısı tarafından nakledilen alt anlatıda ise, kişiler Abbas, Ömer, koca karı/yaşlı kadın ve çocuklardır.

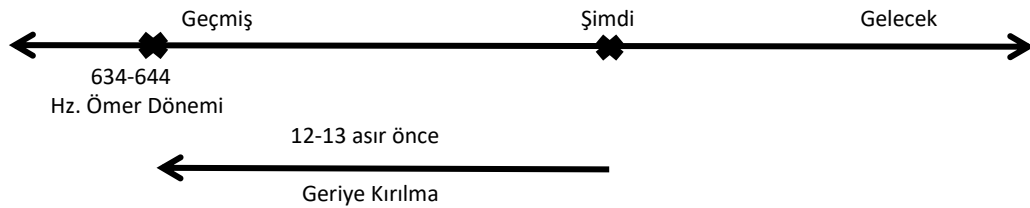
Şema 1. *Koca Karı ile Ömer* manzum hikâyesinde anlatı düzeyi

*Yok ya Abbas'ı bilmeyen, kimdi?
O sahâbîyi dinleyin şimdi: (Ersoy, 1990, 75)*

İki mısradan oluşan temel anlatıda zaman ve mekân belli değildir. Ancak anlatıcının ‘şimdi’ diyerek anlatacağı hikâyeyi alt anlatıdaki anlatıcının ağızından dinleyenlere nakletmeye başlaması, mevcut hikâye zamanının hâlde/şimdi zaman diliminde gerçekleştiğini göstermektedir. Temel anlatının anlatma zamanı ise, bütün bir anlatı göz önüne alındığında yarım saat gibi bir süreden oluşmaktadır, denilebilir. Ayrıca temel anlatıda artsüremsel bir öyküleme de söz konusudur. Yani nakledilecek olan olay zamanı ile hikâyenin anlatma zamanı arasında asırlar vardır. Böylece geriye kırılmayla hâlde nakledilmeye başlanan hikâyeyle asırlar öncesine gidilir:

Şema 2. Temel anlatıda olay zamanı (anokronik-geriye kırılma) ve anlatma zamanı

Bir karanlık geceydi pek de ayaz...

İbn-i Hattâb'ı görmek üzre biraz,

Çıktım evden ki yollar ıpsız.

Yolcu bir benmişim meğer yalnız! (Ersoy, 1990, 75)

Anlatı tasvirle başlar. Bir gece Ömer'i (İbn-i Hattâb) görmek için evden çıkan alt anlatının anlatıcısı Abbas, bir müddet sonra karanlığın içinden kendisine doğru beyazlar içinde birisinin geldiğini görür:

Ben sokuldum, o geldi, yaklaştık;

Durmadan karşıdan selâmlaştık.

Düşünürken selâm alan sesini,

O heyûlâ uzandı tuttu beni:

Bir de baktım, Ömer değil mi imiş!

– Yâ Ömer! Böyle geç zaman, bu ne iş?

– Şu mahallâtı devre çıkmıştım...

Gel bereber, benimle, üç beş adım. (Ersoy, 1990, 75-76)

Olay zamanıyla anlatma zamanının eşit olduğu yukarıdaki bölümde eşsüremsel bir öyküleme söz konusudur. Ayrıca sahneleme tekniği ve diyaloglarla dolaysız bir anlatım da sağlanır. Bu diyalogun ardından Abbas ile Ömer birlikte civarı dolaşmaya başlarlar. Anlatıcı görüp tanık olduğu kadarıyla gecenin sessizliğinden, beldenin sükûnetinden bahseder ve Ömer'in bir halife olarak himayesindeki halkın huzur içinde olup olmadığını anlamak için Medine'deki her evin önünde durup içeriyi dinlediğinden söz eder. Ancak anlatıcı bu kısımları üç dört mısrayla özetleyerek geçer. Medine'nin dışına gelene kadar yapılan gezinti hakkında teferruatlı bir bilgi vermeyen anlatıcı, şehrin dışında karşılarına çıkan bir çadırla ilgili olarak ise ayrıntıya yer verir. Bu çadırdan 'Açız!' diye feryat eden çocuk sesleri yükselmekte, içeride yaşlı bir kadın ocak başında çocuklara yemek pişirmektedir. Ancak zaman geçse de bir türlü yemek pişmemekte ve feryatlar yükselmeye devam etmektedir. Bunun üzerine Abbas ile Ömer çadırdan içeriye girerler. Anlatıcının gözlemleriyle sunulan bu bölümde eşsüremsel bir anlatımla olay zamanı ile anlatma zamanı eşitlenir. Sahneleme tekniğinin kullanıldığı bu bölümde anlatıya bir hareketlilik katılır. Ömer ile yaşlı kadının arasında geçen diyaloglarla da okur çadırın içinde yaşanan sefalet ve çaresizliğe doğrudan tanık olur:

– Bu yavrular niçin, ey teyze ağlıyor, söyle?

– Bugün ikinci gün, aç kaldılar...

– O halde, neden

Biraz yemek komuyorsun?

– *Yemek mi? Çömleği sen,*

Tirid mi zannediyorsun? İçinde sâde su var;

Çakıl taşıyla berâber bütün zaman kaynar!

Ne çâre! Belki susarlar, dedim. Ayıplamayın.

– *Peki! Senin kocan, oğlun, ya kardeşin, ya dayın...*

Tek erkeğin de mi yok?

– *Hepsi öldü... Kimsem yok.*

– *Senin midir bu küçükler?*

– *Torunlarım.*

– *Ne de çok! (Ersoy, 1990, 77)*

Yaşlı kadının kimsesi yoktur, üstelik bakmak zorunda olduğu yetim torunları vardır. ‘Açız!’ diyerek feryat eden çocukları iki gündür avutmaya çalışan yaşlı kadın büyük bir çaresizlik içindedir. Yaşanan tablonun vahametini gören Ömer, kim olduğunu söylemeden yaşlı kadına hâlini Emire gidip neden anlatmadığını sorar. Aldığı cevap Ömer’e ders verir niteliktedir:

Adam, Emîr’e gidip söylemez mi hâlini?

– *Ah!*

Emîr’e, öyle mi? Kahretsin an-karîb Allah!

Yakında râyet-i ikbâli ser-nigûn olsun...

Ömer, belâsını dünyâda isterim bulsun!

– *Ne yaptı, teyze, Ömer, böyle inkisâr edecek?*

– *Ya ben yetîm avuturken, Emîr uyur mu gerek?*

Raiyyetiz, ona bizler vedîatu’llâhız;

Gelip de bir aramak yok mu?

– *Haklısın, yalnız,*

Zavallının işi pek çok, zaman bulup gelemez;

Gidip de söylememişsen, ne haldesin bilemez.

– *Niçin hilâfeti vaktiyle eylemişti kabûl?*

Sonunda böyle çürük özü kim sayar makbûl?

Zavallının işi çokmuş!.. Nedir, muhârebe mi?

İşitme sen de civârında inleyen elemi,

Medîne halkını üryan bırak, Mısır'da dolaş...

"Gazâ! Gazâ!" diye git soy cihânı, gel paylaş! (Ersoy, 1990, 77-78)

Yaşlı kadına göre halk halifeye Allah'ın emanetidir. Halifelik makamında olan kişinin halkını gözetmesi, koruyup kollaması, sorunlarıyla ilgilenmesi birinci vazifesi olmalıdır. Hilafeti kabul etmek demek, bu mesuliyetleri her şartta ve durumda yerine getirme teminatını vermek demektir. Yaşlı kadının öfkesine ve hatta ettiği beddualara bu nedenle Ömer ses çıkaramaz ve itiraz edemez. İşlerinin çok oluşu, vakit bulamama gibi mazeretler geçer sebepler değildir. Hiçbir özür, yaşlı kadının '*Niçin hilafeti vaktiyle eylemişti kabul?*' sorusuna cevap olamaz. Bu soru, bütün bir gece Ömer'in beyninde adeta çınlayacaktır. Öte yandan yukarıdaki diyaloglarda, Ömer'in düşük perdeden konuşmasına karşın yaşlı kadının öfkeyle dolu yüksek perdeden sözleri, seslerin, kelimelerin, duyguların âdeta çarpışmasına neden olur. Bu zıtlığın meydana getirdiği ahenk, okur üzerinde seslerin dalgalanması gibi bir etki bırakır ki bu, metne bütünlük içinde bir akışkanlık da sağlar.

Aşağıdaki bölümde de bir taraftan yaşlı kadının öfkeyle yükselen bedduası, bir taraftan çocukların 'Açız!' diyerek yükselen feryatları, yine yaşlı kadının bir taraftan Ömer'e diğer taraftan da çocuklara cevap vermesi, çok sesli bir koro gibi, olay zamanına hareketlilik katan, okuru sahnelenen tablonun içinde adeta yaşatan birer unsur olarak karşımıza çıkar. Yaşlı kadının sözleri karşısında Ömer'in ezik ve çökkün bir şekilde verdiği cevabın tonu da biraz önce yükselen ses perdesinin düşmesine neden olur ki, bu da anlatıda ahenkli bir akışın oluşmasına sebep olur. Ayrıca açlığa dayanamayan çocukları avutmaya çalışan yaşlı kadının sözlerine Ömer'in diyecek bir söz bulamaması, okuru adım adım mesaja götüren ipuçlarını da verir:

Çocukların bu sefer yükselince feryadı,

Kadın tehevürü artık cünûna vardırıdı:

– Şu nevhalar ki çıkar tâ bulutların içine;

Ömer! Savâik-i tel'în olur, iner tepene!

Yetîmin âhını yağmur duası zannetme:

O sayha ra'd-ı kazâdır ki gönderir ademe!

"Açız! Açız! Bize bir lokma olsun ekmek ver..."

"Susundu yavrularım, işte oldu, şimdi pişer!"

Gidip de söyleyeyim hâ!.. Dilencilik yapamam!

Ömer de kim? Benim ondan kerîm adamdı babam,

Ölür de yüz suyu dökmem sizin halîfenize!..

Ömer vuruldu bu son sözle...

– Haklısın, teyze!

Avut çocukları, ben şimdicek gider gelirim. (Ersoy, 1990, 78)

Bu sahnenin ardından anlatıcı, Ömer'in ruh halini 'bitik, suçlu, münfa'îl, nâdim' diyerek özetler. Artık sabah olmak üzeredir de, etraf yavaş yavaş aydınlanmaya başlayacaktır. Gecenin karanlığında gezintiye çıkan anlatıcının Ömer'le karşılaşmasından bu yana beş altı saatlik bir zaman geçmiştir. Bu zaman diliminde anlatıcı tamamıyla yaşlı kadının hikâyesine ve Ömer ile aralarında geçen diyaloglara yer verir. Bütün bir gece, saatlerce şehri gezen Ömer'in karşılaştığı başka bir sorun olup olmadığı üzerinde durulmaz. Hikâye tamamıyla kimsesiz yaşlı kadın ile yetim torunlarının sefaleti üzerine kurulur. Bu nedenle de diğer ayrıntılar hikâyede yer almaz. Nitekim "hayatı ya da olayları tüm detaylarıyla yansıtmak mümkün değildir, dolayısıyla belirli amaçlar doğrultusunda bir seçme yapmak, bazen önemli kısımları ön plana çıkarmak bazen de önemsiz yerleri es geçmek gerekmektedir." (Dervişcemaloğlu, 2014: 162)

Çadırdan çıkan Ömer'le Abbas, süratle Medine'nin sokaklarına dalarak doğruca zahire ambarına giderler ve 'alelacele' bir çuval un ile yağ aldıktan sonra geldikleri yola yeniden koyulurlar. Ambara varış, ambardan ayrılış ve şehrin çıkışına kadar geçen süre anlatıcı tarafından birkaç mısrayla şöyle özetlenerek verilir:

Medîne'nin dalarak münhanî sokaklarına;

Dönüp dönüp hele geldik zahîre anbarına.

(...)

Çuval Halîfe'de, yağ bende, çıktık anbardan;

Kilitleyip geri döndük deminki yollardan. (Ersoy, 1990, 79)

Yükün ağırlığını Ömer'in sırtlanması Abbas'ı üzer ve elinde sadece yağ testisi bulunan Abbas, un çuvalının altında ezilen Halife'ye yardım etmek ister. Ancak Ömer, bir halife olarak tüm sorumluluğun kendisinde olduğunu ifade eden aşağıdaki sözleriyle metnin niyetini okura sezdirir:

– Ben götürüydüm... Verir misin çuvalı?

– Hayır, yorulsa değil, ölse yardım etme sakın:

Vebâli kendine âiddir İbni Hattâb'ın.

Kadın ne söyledi, Abbâs, işitmedin mi demin?

Yarın, huzûr-i İlâhî'de, kimseler, Ömer'in

Şerîk-i haybeti olmaz, bugünlük olsa bile; (Ersoy, 1990, 79)

Burada aynı zamanda önsüremsel bir öyküleme de söz konusudur. Ömer'in, bir halife olarak mesuliyetlerini hakkıyla yerine getirememesi halinde yarın ilahî huzurda hiç kimsenin kendisine yardımcı olamayacağını, sorumluluklarındaki eksiklikler nedeniyle ahirette cevap veremeyeceğini ifade etmesi, önsüremsel öykülemeyle metnin niyetini görünür kılar. Onun bütün bir gece sabaha kadar Medine sokaklarında dolaşması, halife olmanın sorumluluğudur; halka verdiği teminatı yerine getirmesinin, kendisine duyulan güvenin boşa çıkartılmamasının gereğidir. Ömer'in yukarıdaki sözlerinin hemen ardından, genel anlamda bir Emirinden/Halifeden/yöneticiden dar anlamda ise Halife Ömer'den beklenen sorumluluklar yine Ömer'in ağzından nakledilir. Olay zamanının durdurulduğu bu bölümde, Ömer zihninden geçenleri ifade eder. Bu düşüncelerle o, bir anlamda halife olarak kendisiyle hesaplaşmaktadır. Bu hesaplaşmada metnin niyeti de gözler önüne serilir:

Evet, hilâfeti yüklenmeyeydi vaktiyle.
Kenâr-ı Dicle'de bir kurt aşırsa bir koyunu,
Gelir de adl-i ilâhî sorar Ömer'den onu!
Bir ihtiyar karı bî-kes kalır, Ömer mes'ul!
Yetîmi, girye-i hüsrân alır, Ömer mes'ul!
Bir âşiyân-ı sefâlet bakılmayıp göçse:
Ömer kalır yine altında, hiç değil kimse!
Zemîne gadr ile bir damla kan dökünce biri:
O damla bir koca girdâb olur boğar Ömer'i!
Ömer duyulmada her kalbin inkisârından;
Ömer koğulmada her mâtemin civârından!
Ömer halîfe iken başka kim çıkar mes'ul?
Ömer ne yapsın; ilâhî, beşer zalûm ü cehûl !
Ömer'den isteniyor beklenen Muhammed'den...
Ömer! Ömer! Nasıl aldın bu bârı sırtına sen? (Ersoy, 1990, 79)

Yaşlı kadının 'Niçin hilafeti vaktiyle eylemişti kabul?' sorusu Ömer'in beyninde uğuldar. Kadın haklıdır ona göre, 'Evet, hilafeti yüklenmeyeydi vaktiyle.' Hilafetin yükü, Ömer'in şimdi sırtında taşıdığı ve altında ezildiği un çuvalından daha ağırdır. Bu yük, bir kurdun bir koyuna kastetmesinde hesap sordurtur. Bu yük, kimsesiz bir ihtiyarın, gözü yaşlı bir yetimin, sefaletten çöken bir yuvanın halinden hesap sordurtur. Haksız yere dökülen bir damla kan, koca girdap olup sadece bu yükün sahibini boğacaktır. Her kırık kalpten yükselen bedduada bu yükün sahibi duyulacak, her matemın civarından bu yükün sahibi kovulacaktır. Çünkü bu yükün mesuliyeti ve vebâli sadece Emirindir, bu yükü vaktiyle omuzlamayı kabul eden Halife Ömer'indir.

Burada ayrıca tekrarların oluşturduğu ahenkle meydana gelen ritmik bir oluşum da vardır. Bu bölümde, “bütünlüğü sağlayan, akışkanlığı destekleyen, mesajı okurun zihnine yerleştirmede etkili olan, tekrarlanan ses, kelime ve cümlelerle yapılan bir ahenk dikkati çeker.” (Elmas 2010: 186) On iki defa tekrarlanan Ömer ismi, bir isim olmanın çok ötesinde bir anlam ifade etmektedir. Bu tekrar, metin kurucunun niyetini görünür kılmada, mesajı okura hissettirmede önemli bir rol üstlenir. Aynı şekilde yaşlı kadının söylediği ve Ömer’in beyninde çınlayan cümle, çocukların ‘Açız!’ feryatları da niyeti sezdirmede tekrarın ritmik olarak taşıdığı işlevin önemini vurgulamaktadır.

Ömer’in yukarıdaki sözlerine karşılık Abbas’ın verdiği cevap da metnin niyetini destekleyen başka bir hakikati ortaya koyar: Bu sorumluluğu Ömer değil de bir başkası üstlenmiş olsaydı Ömer’den daha iyi bu vazifeyi yerine getiremeyecektir. Ayrıca adaleti hakkıyla temin etmeye çalışan Ömer değil, kim olursa olsun, ne yaparsa yapsın bunu gerçekleştiremeyecek ve mutlak adalet her zaman hayal olarak kalacaktır. Öte yandan adaletin teminini bekleyen halk da daima istediğinin tam anlamıyla gerçekleştiremeyeceğini görerek ümitsizlik içinde olacaktır. Ömer ne bir melektir ne de bir zalim emir; o da herkes gibi bir beşerdir. Dolayısıyla gücünün üstünde yapabileceği fazla bir şey yoktur. Elinden gelenin üstünde çaba sarf etse de, sonuçta *‘fıtraten beşer mazlum’*dur. Anlatıcıya göre, Ömer de bir halife olarak şimdi elinden geleni yapmakta, gecenin karanlığında verdiği bütün çabaya, döktüğü tere göğün yıldızları ile zemin ilahî huzurda vereceği hesap için şahitlik edecektir:

*Görür bürûc-i semânın bütün sitâreleri,
Zalâm içinde, yük altında inleyen Ömer’i!
Huzûr-i Hakk’a çıkarken bu unlu cebhenle,
Değil zemîni, getir şâhid âsûmânı bile!* (Ersoy, 1990, 80)

Olay zamanının durdurulup anlatma zamanının devam ettiği Ömer ile Abbas arasında geçen bu diyalog yaşlı kadının çadırına geldikleri zaman tamamlanır. Anlatıcı, yeniden sahneleme ve diyaloglara yer vererek eşsüremsel anlatımla olay zamanı ile anlatma zamanını birlikte sürdürür:

*Sokuldu haymeye, indirdi arkasından unu:
– Bırak da testiye yerleştirin kenâra şunu.
Hemen çakılları çömlekten indirip attı;
Uzandı testiye, yağ koydu, sonra un kattı.
Oturmak istedi, lâkin belâya bak ki: Ocak,
Hemen sönüp gidecek...
– Teyze, yok mu hiç yakacak?* (Ersoy, 1990, 80)

Yaşlı kadının birkaç parça yaş diken getirmesinden sonra Ömer, yere kapanıp ocağın altına üfleyerek ateşi harlamaya çalışır. Halife’nin can-hıraş bir şekilde çabasına tanık olup onun döktüğü terlerin karşılığını almasını

özetleyerek geçen anlatıcı, ocağın tutuşup yemeğin pişmesi ile Ömer'in yemeği üfleyerek çocuklara yedirmesini birer mısrayla yine özetleyerek verir. Ardından da diyalog ve sahnelemeyle Halife Ömer'in çadırda saatlerdir süren 'Açız!' feryatlarını nasıl mutluluk seslerine dönüştürdüğünü şöyle anlatır:

Ocak tutuştu, yemek pişti;

– Var mı teyze kabın?

Getir de indirelim...

– Var büyükçe bir kap, alın.

Yemek sıcaktı, fakat kim durup da bekleyecek!

Ömer, çocuklara bir bir yedirdi üfleyerek!

Kesildi haymede mâtem, uyandı rûh-i sürûr;

Çocuklar oynuyorlar, kadın ferîh ü fahûr .

Ömer bu âlemi gördükçe gasy içindeydi... (Ersoy, 1990, 80-81)

Artık sabah olmak üzeredir, Abbas ile Ömer çadırdan mutlulukla ayrılmadan önce Ömer, yaşlı kadına yarın Emarete gelmesini ve kendisini bulmasını, meseleyi Halifeye iletip bir hâl çaresi bulunacağını söyler:

Yarın Emâret'e gel teyze, öğleyin beni bul:

Emîr'e söyleriz, elbette hayr olur me'mûl. (Ersoy, 1990, 81)

Önsüremsel anlatımın olduğu bu bölümde ileriye kırılmayla yarın için yapılması düşünülen plana yer verilir. Okur böylece ertesi günü yaşlı kadının maaşa bağlanacağını anlar ve kimliğini o zamana kadar gizleyen Halife ile yaşlı kadının nasıl karşılaşacağını da merakla bekler. Kadını mutlu bir şekilde bırakıp çadırdan çıkan Abbas ile Ömer, Halife'nin evine geçerler. Artık gün doğmuş ve şehir halkı uyanmıştır. Anlatıcı bu tabloyu da iki mısrayla özetleyerek verir.

Öğle geçmişti, çıktı geldi kadın.

– Gâlibâ teyze, uykusuz kaldın!

İşte bağlanmak üzredir nafakan,

Alacaksın her ay gelip buradan.

Şimdi affyledin, değil mi beni?

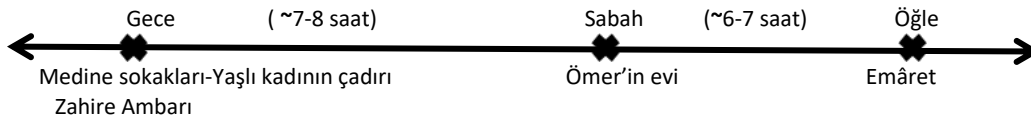
– Böyle göster fakat adâletini. (Ersoy, 1990, 81)

Yukarıdaki bölümde anlatıcı, sabahtan öğleye kadar geçen yaklaşık altı yedi saatlik sürede yaşananlardan hiç bahsetmez. 'Öğle geçmişti' diyerek eksilti tekniğinden sonra olay zamanı ile anlatma zamanını eşitler ve

anlatımına yeniden sahneleme ve diyalogla devam eder. Halifeyi karşısında gören yaşlı kadının gece Halife Ömer'in aleyhinde söylediği sözlere ve yaptığı beddualara rağmen çekinmeden '*Böyle göster fakat adaletini*' demesi, metnin niyetini gözler önüne serer ve anlatının bitiş mısrası olarak da okur üzerinde çarpıcı bir etki bırakır. Alt anlatının bitmesiyle beraber temel anlatı da bitmiş olur.

Alt anlatıda olay zamanı kronolojik olarak ilerler ve yaklaşık 13-15 saatlik bir süreden oluşur. Bu sürenin dağılımını zaman çizgisi üzerinde şöyle göstermek mümkündür:

Şema 3. Alt anlatıda olay zamanı (kronolojik dizilenme) ve anlatma zamanı

Halifenin/yöneticinin taşıması gereken sorumlulukların neler olduğunun vurgulandığı *Koca Karı ile Ömer* manzum hikâyesinde mesaj, yaşlı kadının sözleri ile Ömer'in tavır ve eylemleriyle okura sezdirilir. Bu, diyalog ve sahnelemeler ile gerçekleşir. Kimsesizleri koruyup kollamanın, muhtaçları gözetmenin, halkın her türlü sorunundan haberdar olmanın, bir halifenin gazadan önce gelen sorumlulukları arasında olduğu gerçeği yaşlı kadının ağzından ifade edilir. Ömer'in bütün gece verdiği çaba da bu gerçeğin teyididir. Anlatıda dramatik etkiyi arttırmada da sahneleme ve diyalog teknikleri kullanılır. Böylece olay zamanının içinde yer alan okur/dinleyen, eylemlere, gelişmelere, sözlere birebir tanık olur. İnanırcılığın artmasına sebep olan bu durum, olayın akışına dâhil ettiği okurun/dinleyen üzerinde bir etki bırakır. Meselâ sorumluluk ve suçluluk duygusu altında ezilen Ömer'in davranış, eylem ve sözleri yaşlı kadının durumundan ziyade okuru/dinleyeni derinden etkiler ve okur/dinleyen nazarında Ömer'e karşı duygusal bir bağ oluşturur. Bu bağ, anlatıda organik bütünlük içerisinde niyeti ortaya koyan ritmik oluşumun okurun üzerinde estetik bir etki bıraktığının da bir göstergesidir.

SONUÇ

Ritim, bir anlatıya kurmaca vasfı kazandıran önemli unsurlardan biridir. Aynı zamanda oluşturduğu güzellik duygusuyla bir eserin estetik değer taşımasında, eserin okuyan ya da dinleyen üzerinde etki bırakmasında işlevsel bir rol de taşır. Yapısal bütünlüğü içerisinde metne ahenkli bir akış sağlayarak anlatı unsurlarını birbirine bağlayan ritmin, anlatıda belirli oranlarda ve yerli yerinde kullanılması anlatıcının tasarrufuna bağlıdır.

Ritim, anlatının yapısal unsurlarından zaman ögesiyle yakından ilgilidir. Zaman unsuruna bağlı olarak bir anlatıda ritmik oluşum dört şekilde gerçekleşir: Sahneleme, özetleme, eksilti ve duraklama. Olay zamanı ile anlatma zamanının eşitlendiği sahneleme ile olay zamanının durdurulup anlatma zamanının devam ettiği duraklama, anlatıda zamanının yavaşlamasını sağlayan tekniklerdir. Buna karşılık, olay zamanının anlatma zamanından daha kısa olduğu özetleme ile bazı olaylara hiç değinilmeden belli bir zaman diliminin atlandığı eksilti, zamanı hızlandıran tekniklerdir.

Edebî metinlerde zaman, nesnel zamandan farklı bir dizilenme gösterir. Anlatılarda ileriye ya da geriye dönüşlerle çizgisel zamanın akışı bozulabilir. *Koca Karı ile Ömer* manzum hikâyesi de 'şimdi' zaman diliminde yapılan artzamanlı bir öyküleme ile başlar. Geriye dönüşle asırlar öncesine gidilerek başlayan anlatıda mesaj alt anlatıda okura sunulur. Olaylar, anlatının içinde yer alan, bildikleri gördükleri ve duyduklarıyla sınırlı olan alt anlatıcının bakış açısıyla anlatılır ve zamanın sunumu onun tasarrufuna bağlı olarak şekillenir. Alt anlatının bitişiyle beraber de, temel anlatı biter.

Koca Karı ile Ömer anlatısında, ritmik oluşumun sahneleme, özetleme, duraklama ve eksiltiyle sağlandığı görülmüştür. Anlatıcı ile Ömer'in gece şehri kolaçan etmeleri, birlikte zahire ambarına gidip yaşlı kadının çadırına yeniden dönmeleri, Ömer'in çocuklara yemeği yedirmesi özetlenerek verilir. Bu özetlerle, okur/dinleyen teferruatı bilmeden yaşananları ana hatlarıyla öğrenir. Mesela ambara gidilip oradan sadece bir çuval un ile bir testi yağın alınıp hemen yaşlı kadının çadırına dönülmesinin bilinmesi anlatıcıya göre okur için yeterlidir. Okur nezdinde bu kadarlık bilgiye sahip olmak kâfi olduğundan yol boyunca her hangi bir sorunla karşılaşp karşılaşmadıklarından anlatıcı söz etmez ve arada geçen zamanı böylece özetleyerek verir.

Buna karşılık anlatıcının Ömer'le karşılaşması, yaşlı kadınla tanışıp yaşadığı sefaletin ve çaresizliğin öğrenilmesi, Ömer'in yemeği pişirmek için büyük çaba göstermesi ve Emarette Ömer'in yaşlı kadından bağışlanmayı dilemesi daha ayrıntılı olarak sahneleme ve diyaloglarla okura nakledilir. Bu sahnelemeler ve diyaloglarla okur, adeta o zaman dilimini yaşar, aynı atmosferi teneffüs eder ve konuşmalara birebir tanık olur. Bir anlamda yaşanan ânın bir parçası olur. Sahneleme ve diyaloglarla zamanın ve yaşananların ayrıntılı verilmesi, hiç kuşkusuz metnin niyetinin görünür kılınabilmesi içindir.

Bununla birlikte anlatıcı Ömer'le birlikte zahire ambarına giderken yaptıkları konuşmayı olay zamanını durdurarak okura sunar. Bu konuşmada Ömer'in bir halife olarak kendisiyle hesaplaşması söz konusudur ve burada metnin niyetine hizmet eden bir unsur olan anlatıcı olay zamanını durdurup anlatma zamanına devam eder. Böylece anlatıcı, Ömer için halifelik makamının ne kadar büyük bir sorumluluk olduğunu ve bu sorumluluğu hakkıyla

yerine getirememe endişesini, vebal altında kalma korkusunu zamanı durdurarak aralarında geçen diyalogla okura nakleder.

Eksiltiyle de belirli bir zaman dilimini atlayarak yaşlı kadını Emarette Ömer'in huzuruna getiren anlatıcı, metnin niyetini yine yaşlı kadının ağzından okura nakleder: Kimsesizleri koruyup kollamak, yetimlere sahip çıkmak, çaresizlere el uzatmak, kısacası yönetimi altında bulunan halkın her türlü sıkıntılarından haberdar olarak onların sorunlarını gidermek suretiyle adaleti temin etmek, bir halifenin/yöneticinin en başta gelen sorumluluklarıdır.

Diyebiliriz ki, *Koca Karı ile Ömer* manzum hikâyesinde mesaj, anlatının yapısal bütünlüğü içinde ritmik oluşumun sağladığı estetik bir yapıyla okura sunulur.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Şerif. (2000). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Can, Adem. (2013). "Romanda Zaman Meselesi". *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. S.9, s.107-137.
- Demir, Yavuz. (2011). *Hayat Böyledir İşte Fakat Hikâye*. Ankara: Hece Yayınları.
- Dervişcemaloğlu, Bahar. (2014). *Anlatıbilime Giriş*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Eco, Umberto. (1995). *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*. İstanbul: Can Yayınları.
- Elmas, Nazım. (2010) "Adalet Ağaoğlu'nun Hikâye Dilinde Ritim". *Karadeniz Araştırmaları*. S.27, s.181-190.
- Ersoy, Mehmet Akif (1990), *Safahat*. M. Ertuğrul Düzdağ (Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Filizok, Rıza. <https://studylibtr.com/doc/913768/şiir-ve-nesirde-ritim-nedir> (E.T. 23.04.2022).
- Forster, E. M., *Roman Sanatı*. Ünal Aytür (Çev.), İstanbul: Adam Yayınları, 1985.
- Karataş, Turan. (2007). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kıran, Zeynel; Kıran Eziler, Ayşe. (2011). *Yazınsal Okuma Süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Konyalı, Bekir Şakir. (2021). "Zamansız Mekândan Mekânsız Zamana: Yaban Romanında Zaman Kurgusu". *Romanda Zaman*. Veysel Şahin (Ed.). s.167-187. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mendilow, A.A. (2010). "Romanda Şimdiki Zaman-Okuyucunun İçinde Yaşadığı Zaman". *Roman Teorisi*. Plilip Stevicik (Haz.). Sevim Kantarcıoğlu (Çev.). s.226-248. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pospelov, Gennadiy. (2014). *Edebiyat Bilimi*. Yılmaz Onay (Çev.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Sağlık, Şaban. (1994). "Ritmik Oluşum Açısından Rasim Özdenören'in 'Hışırtı' Hikâyesine Bir Yaklaşım". *Yedi İklim*. S.54, s.10-17.
- Sağlık, Şaban. (2002). "Kurmaca Âlemin Kurmaca Sözcüklerinden Romanda Zaman-Mekân-Tasvir", *Hece Dergisi*, S.65/66/67, s.130-161.
- Sağlık, Şaban. (2021). "Suat Derviş'in Fosforlu Cevriye Romanında Zaman Kurgusu". *Romanda Zaman*. Veysel Şahin (Ed.). s.249-267. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1976). *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tekin, Mehmet. (1989). *Roman Sanatı ve Romanın Unsurları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Tosun, Necip. (2014). *Modern Öykü Kuramı*. Ankara: Hece Yayınları.

MU'İNÜ'L-MÜRİD'DE DİNİ TERİMLER*

Religious Terms in Mu'înü'l-Mürîd

Çimen ÖZÇAM¹

Sunay DENİZ²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, cozcam@firat.edu.tr, orcid.org/2345-3842-1234-2341.

² Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sddeniz1@gmail.com, orcid.org/0000-0001-8169-4806.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 15.06.2022
Kabul/Accepted: 29.10.2022

DOI:10.20322/littera.1131307

Anahtar Kelimeler

Mu'înü'l-Mürîd, Harezmi Türkçesi, Terimler, Dini Terimler, Söz Varlığı

ÖZ

Mu'înü'l-Mürîd Harezmi Türkçesiyle yazılmış önemli eserlerden biridir. İslam adlı birisi tarafından 1313 yılında kaleme alınmıştır. Dinî – tasavvufî konuları öğretmek amacıyla dördlükler halinde yazılmış manzum bir eserdir. Eser temel bazı dini bilgileri vermek düşüncesiyle sade ve yalın bir dille yazılmıştır. Eserde dinî açıdan imanın önemi, namaz, oruç, hac, zekât gibi temel bazı ibadetler hakkında bilgi verilir. Dinî bir eser olduğu için eserde dinî terimler çokça yer alır. Bu çalışmada Mu'înü'l-Mürîd'de yer alan dinî terimler tespit edilmiş ve bu terimler çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Terimler, kökenlerine ve yapılarına göre değerlendirilmiş ve terimlerin sayısal oranları belirlenmiştir. İslamiyetin Türkler arasında yaygın olarak benimsendiği ilk zamanlarda dinî terimler için daha çok Türkçe karşılıklar kullanılmış olmasına rağmen zamanla bunların yerine genellikle Arapça terimlerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bir kısım terimlerin hem Türkçe kökenli ve hem de Arapça kökenli karşılıklarının bir arada kullanıldığı görülmektedir. Eserde toplam 293 dinî terim bulunmaktadır. Bu terimlerden 32 tanesi Türkçe kökenlidir ve tek kelimededen meydana gelmiştir. Tek kelimededen oluşan bu terimler yüzde 12.5'ini oluşturur. Birden fazla kelimenin bir araya gelerek oluşturduğu terimlerin sayısı ise 35'tir. Kelime grupları şeklinde oluşan bu terimler 293 terimin yüzde 12'sini kapsar. Eserde kullanılan tek kelimedenden oluşan dinî terimlerin yüzde 79.5'i Arapça ve yüzde 12.5'i Türkçe kökenlidir. Farsça kökenli terimlerin sayısı ise sadece yüzde 5.4 gibi düşük bir oranı teşkil etmektedir.

ABSTRACT

Mu'înü'l-Murîd is one of the important works written in Khwarezm Turkish. It was written by a man named Islam in 1313. It is a poetic work written in quatrains to teach religious and mystical subjects. The work was written in a plain and simple language with the idea of giving some basic religious information. In the work, information is given about the importance of faith in terms of religion, some basic worship such as prayer, fasting, pilgrimage and zakat (alms). Since it is a religious work, religious terms are often included in the work. In this study, the religious terms in Mu'înü'l-Murid were determined and these terms were examined in various aspects. Terms were evaluated according to their origins and structures, and numerical ratios were determined. Although Turkish equivalents were used for religious terms in the early days when Islam was widely adopted among Turks, it is understood that Arabic terms were preferred instead of them over time. It is seen that both Turkish origin and Arabic origin equivalents of some terms were used together. 79.5 percent of the religious terms used in the work, consisting of a single word, are of Arabic

* Bu çalışma 2019 yılında Sunay Deniz tarafından çalışılan "Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Dinî Terimler" adlı doktora tezinden geliştirilerek hazırlanmıştır.

origin and 12.5 percent are of Turkish origin. The number of terms of Persian origin is only 5.4 percent.

Atıf/Citation: Özcam, Ç., Deniz, S. (2022), "Mu'inü'l-Mürîd'de Dinî Terimler" *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 1094-1123.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Çimen ÖZCAM, cozcam@firat.edu.tr, Sunay DENİZ, sddeniz1@gmail.com

GİRİŞ

Mu'inü'l-Mürîd, İslam adlı biri tarafından 14. yüzyılda Harezmi Türkçesiyle kaleme alınmış manzum bir eserdir. Eser; dinî – tasavvufî konuların, günlük yaşamda gerekli olan bazı dinî bilgilerin Türk halkı arasında daha kolay anlaşılması için edebî kaygılardan uzak sade bir dille yazılmıştır. Eserde; "Allah'ın varlığına ve birliğine hiçbir şüphe taşımadan inanmanın önemi; abdest, teyemmüm, namâz, oruç, zekât, hac gibi ibadetlerin vacib ve sünnetleri, vs" gibi konularda bilgi verilmektedir (Toparlı, 1988: VI-XII).

Türk halkı arasında temel bazı dinî bilgileri yaymak amacıyla sade bir dille yazılan eserde, önceki yıllarda kullanılan Türkçe kökenli bazı dinî terimlerin yerine Müslüman milletlerin dillerinden alınmış terimlerin tercih edildiği; İslamiyetin Türkler tarafından kabul edildiği Karahanlılar döneminde oluşturulan Türkçe kökenli dinî terimlerin bir kısmının terk edildiği görülmektedir. Ayrıca İslami dönemin ilk eserlerinde az da olsa görüldüğü gibi Mu'inü'l-Mürîd'de de pek çok terimin Arapçası ile Türkçe karşılıklarına, hatta bazen yan yana yer verilmektedir (Deniz 2019).

Bu çalışma; Harezmi Türkçesiyle yazılmış eserlerin söz varlığı, İslamiyetin kabulü sırasında yeni inanç sisteminin yarattığı sözcük ihtiyacının Türkçede nasıl karşılandığı, Türkçenin sözcük oluşturma sistemi gibi konularda yapılacak araştırmalara katkı sağlamaya yönelik bir çalışmadır.

Ayrıca İslamiyetin kabulü ile Türkçe, ihtiyacını duyduğu sözcükleri önce Müslüman olmuş milletlerin dillerinden almak zorunda mı kalmıştır, yoksa ilk dönemde kendi imkânlarıyla türettiği/oluşturduğu sözcükler sonradan mı terk edilmiştir? Eğer başlangıçta daha fazla Türkçe kökenli terim kullanılmışsa, daha sonra bunların hangi sebeplerle unutulduğunun tespit edilmesi Türk kültür tarihi bakımından önemlidir. Bu konularda doğru bir sonuca ulaşmak için İslamiyetin kabulünden sonra yazılan eserlerde, yazılış tarihleri esas alınarak, yer alan dinî terimlerin tespit edilmesi ve karşılaştırılması gerekir. Bu bağlamda halka hitap ettiği için sade bir dille yazılması gereken Mu'inü'l-Mürîd önem arz eden bir eser niteliği taşımaktadır.

Çalışmada terimlere örnek olarak verdiğimiz metinler Recep Toparlı'nın Mu'inü'l-Mürîd adlı çalışmasından alınmıştır. Terimlerden sonra, adı geçen çalışmanın dizininde yer alan anlamlarına tırnak işareti içinde yer verilmiş ve terimle ilgili gerekli görülen açıklamalar yapılmıştır. Madde başlarından sonra parantez içinde yer verdiğimiz rakamlar, terimin eserde kaç kere yer aldığını göstermektedir.

Dönemin söz varlığını büyük oranda bünyesinde bulunduran bu dinî-tasavvufî eserde tespit ettiğimiz dinî terimler şunlardır:

âdâb (3) Ar. "Herkesin uyduğu veya uyması gereken davranışlar, usûl ve erkân, yol yordam." Uyulması gereken görgü kuralları, izlenmesi icab eden usul. En iyi hal ve hareketler, ölçülü davranışlar, kişiler arasındaki iyi ilişkileri düzenleyen kaideler. Düzeni sağlayan davranış şekilleri belli bir adaba göre sürdürüldüğü için tarikatlerde adaba uyulması esastır ve büyük önem taşır (Uludağ, 1995: 18). *Maqâmğa ulanmaq muhâl ol muhâl / Yörügli bu âdâb u sünnet kıoya 98/3-4; Şerî'atnın ahkâmların saklağıl / Tarîkatnıñ adabların beklegil 302/1.*

Âdem (2) Ar. "İlk insan ve ilk peygamber." *Erür evvel Âdem Muhammed sonı* 5/4; *Veli Âdem oğlı içinde biliñ / Resûldın 'azîzrek şerîf yok neseb 8/3-4.*

aḥad (1) Ar. "Bir, tek, yalnız (Allah)" Allah'ın varlığı ve birliğini ifade etmek, onun kainatın tek yaratıcısı olduğunu belirtmek için kullanılan bir terimdir. Bazen Allah adının yerine kullanılır. Daha çok "Ehad" şeklinde görülen bu isim "eşi, benzeri ve ikincisi bulunmayan bir tek, yegâne" anlamında esma-i hüsnada yer alan bir isimdir. *Aḥad-sen, samed-sen kerîm-sen rahîm 403/3.*

aḥkâm (2) Ar. "Hükümler, buyruklar." Hüküm kelimesinin çoğul şeklidir. Terim olarak, "dinî hükümler" anlamında kullanılmıştır. Dini hükümler, Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de açık bir şekilde söylediği, insanların yapmaları veya yapmamaları gereken bütün emirlerdir. *Şerî'atnın aḥkâmların saklağıl / Tarîkatnın âdâbların beklegil 302/1.*

'âlim (3) Ar. "Çok bilen" Yüce Allah'ın güzel isimlerinden biri olarak kullanılan bu terim "çok bilen, her şeyden haberdar olan" anlamındadır. 'İlm kelimesinin ism-i fâ'ilidir. Bu sıfat, mübalağalı şekli olan "allâm" ve ism-i tafidili olan "a'lem" şekillerinde de Tanrı'nın güzel ismi olarak kullanılır. Tanrı'nın "Sırları, gizli olanları, olmuşu ve olacağı, görünen ve görünmeyen âlemi, yerde ve göklerde olup bitenleri, canlı ve cansız bütün varlıkları, insanların gizli ve açık bütün yaptıklarını bildiğini" ifade eder (Karagöz, 2010: 21). *Biliñ bilmîş üçün 'âlimler birer / Öñinler ḥâsıl tıp tekellüf kıurar 394/1-2.*

Allah (5) Ar. "Tanrı, Allah." Dünyayı ve bütün evreni yaratan, yarattıklarına bütünüyle hükmeden tek ve bir olan yaratıcının adıdır. Terimin hem Arapçası hem de Türkçesi olan Tenri eserde bir arada kullanılmaktadır. *Resul hak ikinç nass işit kıl kabul / Haber berdi Allah kim illa resul 35/1-2.*

Allah kelâmı (1) Ar.+ Ar. Kur'an, Kur'an-ı Kerim'de yer alan bütün sözler. *Haber berdi Allah kelâmı bize 106/1.*

'amel (19) / a'mâl (1) Ar. "İş, dini vecibelerin yerine getirilmesi." Genel dilde "amel, iş" anlamındadır. Dini terim olarak "bilinçli yapılan, dünya veya ahiratte ceza veya mükafat konusu olan davranışlar" anlamında kullanılır. 'Amel terimi "Dinin emirleri ve yasaklarına uygun iyi ve güzel davranışlar" için de kullanılır. *Bu 'ilm ü 'âmelge inanmağı er / Maqâm menzilinge tayanmağı er 324/1-2; 'İlm birle bolsa 'âmel körklügi / Dalâletğa yol hem amân bermes ol 150/3-4; Bu aḥlâk u ef'âl u a'mâl üze / Yörür erdi baba melik teg kezâ 398/1-2.*

- arığ** (13) / arı (4) “Temiz, arı.” Arı- fiilinden türetilen “arığ” ismi Türkçede genel olarak, pak, temiz anlamında yaygın olarak Eski Türkçeden beri kullanılmıştır. İslamiyetin kabulünden sonra dini manada “dini kurallara uygun yaşayan, dinin emir ve yasaklarına uyan, gûnahtan uzak duran kimse” için kullanılır. Daha sonraki dönemlerde bu anlamdan gelişme ile “aziz, kusal” anlamı da kazanmıştır. Eserde, Oğuz Türkçesinde sondaki –ğ sesinin düşmesine bağlı olarak arı şeklinde de görülür. *Biri ‘avret örtmek ekinç yunmağı / Ten ü ton namâzlık arığ bolmağı 67/1-2.*
- arığlık** (4) “Temizlik” Genel anlamda temizlik, dinî terim olarak suçsuzluk, günahsızlık anlamındadır. Dinin emirlerine göre yaşayan, günah işlemeyen, yasaklardan uzak duran kimseler için kullanılır. Arapça münezzeheh “tenzih edilmiş, temiz, arı; uzak” (Devellioğlu 2015; 850) kelimesinin Türkçe karşılığı olarak Allah’ın her türlü eksiklik ve noksanlıktan uzak olduğunu ifade eder. *Arığlık nişânı şehâdet bile / İdi zikri aytu kirür sine o 64/3-4.*
- arınmak** (1) “Temizlenmek, arınmak.” Hem bedenen hem de ruhen pisliklerden ve günahlardan uzak durmak; işlenen günahlardan sonra en samimi duygularla Allah’a affedilmek için yalvarmak, tövbe etmek ve böylece bedeni ve ruhu günahlardan arındırmaktır. *Ayıt lailahe arınsun tiliğ 16/3.*
- aritmak** (3) “Temizlemek, arıtmak.” Genel manada temizlemek; dinî manada ise işlenen günahlardan ötürü Allah’ın kullarını bağışlaması; kişinin yaptığı günahlardan ötürü tövbe ederek madden ve manen günah ve suçlarından kurtulması. *Aritğu bu tilni kamuğdın üze / Kidin bolsa hamd ü senâğa sezâ 16/1-2.*
- ârif** (4) Ar. “Bilen, bilgili.” Bu terim genel dilde “ilim, irfan sahibi” anlamında kullanılır. Dini terim olarak, Allah’ı, sıfatlarını, isimlerini fiillerini, keşf ve müşahede yoluyla bilen, ilahi hikmet ve sırlara aşına olan (Akay, 2005: 37) demektir. Daha çok tasavvuf terimi olarak “manevi tecrübeyle mârifet ve hakikat mertebesine erişen kimse” (Karagöz, 2010: 30) anlamında kullanılır. *Ârif Hağğa bolur ulaşu esîr / Mutî’un lehu kudretinğa başir 310/1-2.*
- âşık** (3) Ar. “Aşık” Allah’ı aşırı derecede, samimiyetle seven, gönlünde Allah sevgisinden başka sevgi taşımayan. *Semâ’ kılsa ‘âşık bolup bi-ğarâr / Revâ mu teyü ħalk muni köp sorar 336/1-2.*
- atâ** (3) Ar. “Bağış, verme, ihsan.” Allah’ın kullarına ihsanda, bağışta bulunması ve onları günahlarından dolayı bağışlaması. Sözlük anlamı “hediye” olan bu terim eserde “bağış, ihsan, bağışlama” anlamında kullanılır. *Oğul kız küçük bolsa verse ata / Mu’ayyen neğ erse tamâm ol ‘atâ” 261/1-2; Savab tüşti erse bu rabdın ‘atâ / Kalem kop tüzetgil bar erse hata 406/1-2.*
- avret** (4) Ar. “İslam dinine göre başkaları tarafından görülmesi yasak olan yerler.” Dinî açıdan başkalarının görmesi yasak ve haram olan, örtülmesi gereken bedenimizdeki uzuvlar ve yerler. *Köbekdîn tiziğ birle ‘avret irür / Şer’at tiziğni tamâm ört teyür 69/1-2; “Biri ‘avret örtmek ekinç yunmağı / Ten ü ton namâzlık arığ bolmağı 67/1-2.*

- 'ayb** (1) Ar. "Kusur, ayıp" Dinî açıdan uygun olmayan, hoş görülme ve yapılması yasak olan hal ve hareketler; ayıp, kusur, eksiklik. Türkçede "ayıp" şeklinde telaffuz edilir ve yaygın şekilde kullanılır. *Hased hırs tekebbür ne işge yarar / Kamuğ ehl-i ma'ni için 'ayb körer 58/1-2.*
- âyet** (1) Ar. "Kur'an'ın sûrelerini oluşturan cümlelerin her biri, ayet." Genel anlamda işaret, belirti, iz anlamındadır. Terim olarak Kur'an-ı Kerim'de bulunan ve sûreleri oluşturan her bir cümleye verilen isim. *Qırâ'at hanife bir âyet kolar 143-1.*
- 'azâb** (3) Ar. "Eziyet, cefa; Cehennem azabı" İnsanların işledikleri günahların cezası olarak öteki dünyada görecekleri işkence. Diğer bir deyişle, günahlarından dolayı cehenneme giren insanların orada görecekleri, insana zor gelen ve acı veren şeyler. İnkâr ve isyan edenlere Allah tarafından cehennemde verilecek ceza olduğu için daha çok "cehennem azabı" diye ifade edilir. *Tamuğ içre seksen yıl ol bir namâz / Kaza kılmışınğa 'azab bolmağı 161/3-4.*
- âzâd** (2) F. "Serbest, kölelikten kurtulmuş; cehennem azabından kurtulmuş olmak." Genel dilde hür, serbest; dini anlamda, Dünyada iken Allah'ın emirlerine göre yaşayıp, yaratıcısının sevgisini kazanarak cehennem azabından, işkencesinden kurtulmak" anlamındadır. *Bu kırbân kıyâm u sıyam u zekât, / Nişân ol tamuğdın âzâd bolmağı 194/3-4.*
- azdurmak** (1) "Yoldan çıkarmak, azdırmak." Bazı sapkın ve batıl inançlardan dolayı hak yoldan uzaklaşıp, yaratıcıya ortak, şirk koşarak günaha girmek anlamındaki az- fiilinin ettirgen şekli. *Gafillerğa hırs u emel azdurur 187/3.*
- 'aziz** (8) Ar. "Değerli, yüce, şerefli." Terim, Allah'ın güzel isimlerindedir. "Güçlü, kuvvetli, kudret sahibi, hükmettiği her şey üzerinde yaptırım gücü olan" anlamındadır. Ayrıca dinin emrettiği şekilde yaşayan, dinî görevlerini eksiksiz yapan kişiler için de kullanılır. *'Azîz bolmasa kıl kabûlluk bile / Bu tevfiğ 'azîz ol ne birle bolur" 327/3-4.*
- azmak** (1) "Yoldan çıkmak, sapıtmak, azmak." Hak yoldan, bazı sapık ve batıl düşünceler ve inançlar sebebiyle uzaklaşmak, doğru yoldan ayrılmak. *Azıp yörügenler tamuğka çıkar 48/3.*
- bâtıl** (2) Ar. "Yanlış, saçma, boş." İslam'a göre Allah ve Peygamber'in tasvip etmediği, Kur'an'a uygun düşmeyen her türlü, inanç, fikir, ibadet, davranış. *Qadem urduğ irse kirip râst yürü / Bâtıl hağ seçiben özünni qorı 369/1-2.*
- bâtın** (1) Ar. "İç yüz, görünmeyen taraf." Gizli, görülme, iç hakikat, gizli sır. Yüce Allah'ın dört isminden biri (Evvel, ahir, zâhir, bâtin) Ayetlerin ve hadislerin ancak arifler ve veliler tarafından bilinen gizli manaları. *Zâhir köz hicâbı bu kirpük kabağ / Bâtınğa hicâb yok bu yitti tabağ 395/1-2.*
- başîr** (1) Ar. "Her şeyi görüp bilen, Allah." Gizli veya açık her şeyi gören, bilen anlamında Allah'ın güzel isimlerinden biridir. *Mutî'un lehu kudretinğa başîr 310/2.*

- bayat** (1) “Tanrı, Allah.” Türkçenin tarihsel dönemlerinde Tanrı sözcüğü yaygın olmakla birlikte, özellikle ilk Türk – İslâm devresi metinlerinde idi ve bayat sözcükleri de “Allah” adı yerine kullanılır. Bayat “az evvel, demin” anlamlı baya sözcüğünden türemiş (baya+t) ve “evvel, eski” anlamından mecazlaşmış olabilir. Arapçada Allah’ın 99 adından birinin evvel ve kadim olması bu fikri destekler (Ölmez, 2005: 213-218). *Kılur cezb anı fazlı birle bayat 306/1.*
- bende** (2) F. “Kul, köle.” Allah’ın emirleri doğrultusunda dinin gereklerini yerine getiren, İslama uygun şekilde yaşayan, Allah’a karşı bütün kulluk görevlerini yerine getiren. *Çarın arka tiz birle örtmek kerek / Eger bolsa bende me türlüğ kişi 72/3-4.*
- beşâret** (3) Ar. “Gerçeği görme.” Genel dilde görme, gerçeği görme; terim olarak, imanı güçlü kimselerin Allah’ın izniyle gönül ve kalp gözlerinin açık olması, manevi yönden birtakım şeyleri farketmeleri görmeleri. *Eşit açsun Allah beşâret közin 267/2.*
- bir ü bar** (3) Eşi ve benzeri olmayan (Allah Teâlâ). Âlemleri yaratan, yarattığı bütün varlıkların rızkını veren Tanrı. Türkçe “var” sözcüğünün eski biçimi olan “bar” sözcüğü Farsça’da “bâr” biçiminde “Tanrı, Allah” anlamına da gelir. Bu çağrışımdan da hareketle “bir ü bar” terimi Allah (C.C.) ismi yerine kullanılmaktadır. *Elig tutğuçı sen arığ bir ü bar / Tutulmuşda kayu katığ bir muña 1/3-4.*
- birlik** (2) “Birlik, vahdet.” Bu terim tasavvufta, bir kimsenin hayatının her anında Allah’ın birliğini, varlığını, ondan başka yaratıcı olmadığını, her şeyin onun varlığının bir sonucu olduğunu, büyüklüğünü bilerek, Allah’a yaklaşması ve ondan ayrılmaması gerektiğini ifade eder. Arapça vahdet kelimesinin Türkçe karşılığıdır. *İdi birlikiñe inandım öge / Bar irse su’al öñin özge kıl 31/3-4.*
- buyruk** (2) “Emir, buyruk.” Arapça “emir” kelimesinin Türkçe karşılığıdır. Genel anlamda buyurma, emir, dini manada Allah’ın kullarına bildirdiği dinin emir ve yasakları anlamındadır. *Tekebbür idi buyrukından yığar / Nişânı takı ma’siyet köp toğar 59/1-2.*
- buyurmak** (4) “Emretmek, buyurmak.” Kâinatın yaratıcısı olan Allah’ın kullarına, Kur’an’da bildirdiği üzere, istediği davranış ve kuralları yapmalarını emretmesi. *Yunuğ içre bilgü nece müstehâb / Bari başlamaklık buyurmuşça rab 93/1-2.*
- bütgüçi** (1) “İnanan.” İslamiyet’e göre hak dini kabul eden, dinin emirlerine uygun hareket eden, yapılması gerekli ibadetleri yerine getiren, dinin temel esaslarına inanan anlamındadır. İnanmak anlamındaki bütmek fiilinin –güçi sıfat-fiil ekini almış şeklidir. *Sa’adet şehâdet nurın tutğuçı / Hakikatde hağka çınok bütgüçi 18/1-2.*
- bütmek** (2) / bitmek (1) “İnanmak.” Allah’ı tek yaratıcı olarak kabul edip, Hz. Muhammed’e ve Kur’an’ı Kerim’e inanmak, İslam dinini bütünüyle benimseyip kalben doğrulamak anlamında kullanılır. *Köñül Hakka büttüñ su’alim saña / Neteg Hağkı bildiñ ayrtğıl maña 28/1-2.*

- cefâcı** (1) Ar. + T. Ek "Cefa çeken; günahkâr". Terim genel dilde acı, cefa çeken anlamındadır. Allah'ın emir ve yasaklarına uymayan, dine uygun davranışlarda bulunmayan, günah işleyen, günahkâr anlamında kullanılır. *Bozulsa yunuğ yunğu hali revân / Yunuğ birle turmak ulaşu aman / İdi hazretinde cefaçı bolur / Yunuğsuz keçürse kişi bir zamân 85.*
- cemâ'at** (3) Ar. "Cemaat." Genel anlamda, bölük, takım, insan topluluğu; dini manada ibadet yerlerinde imama uyararak namaz kılan topluluk. *Namazğa şüru' kılmışında kedin / Bu yalguz cemâ'at bolunsa adın / Sücüd birle kayd kılmamışda buzur / Cemâ'at yakın bolmışında kedin 153.*
- cenâbet** (1) Ar. "Dince boy abdesti almak zorunda olan kimse." İslam dinine göre ibadet etmeye engel olan, gusül gerektiren, maddi ve manevi kirlilik hali. *Cenâbetğa hem bu kadar bil yeter / Haқиқat haқиқat yaқın rast bilin 104/3/4.*
- cinân** (2) Ar. "Cennetler, cennet bahçeleri." Allah'a, peygambere ve kutsal kitaba iman ve itaat eden, dinin emrettiği şekilde yaşayan insanlara Allah tarafından vadedilen, ölümden sonra yaşanacak yer. *Eger bolsa munteg ekinçi kaçan / Bolur bölneki sekkiz uçtmağ cinân 277/1-2.*
- cum'a** (1) Ar. "Cuma günü." Genel haftanın günlerinden cuma günü. Dinî terim olarak cuma günü kılınan farz namazın adı olarak da kullanılır. *Bu beş yerde ğusli fariza kıla / Veli cum'a ihrâm taқи ekki 'iyd / Bular ğusli sünnet bilip kılgıl 90/2-4.*
- cünüb** (1) Ar. "Dince boy abdesti almak zorunda olan, cenabet." İslam dinine göre ibadete engel, boy abdesti gerektiren durum. *Tişi nâreside cünüb hatnesiz / boğuzlasa biri helâl ol yetiz 242/1-2.*
- dîn** (2) Ar. "Din" Tanrı'ya iman ve ibadet etmek, dinin bütün emirlerini yerine getirmek için tutulan yol. "Akıl sahiplerini kendi arzuları ile bizzat hayırlara sevk eden ilahî nizam, Allah tarafından konmuş ve insanları O'na ulaştıran bir yol; imân ve amel konusu olarak akıl ve iradeye, teklif olunacak hak ve hayır kanunlarının bütününe din adı verilir." (Karagöz, 2010: 122). *Кamuğ işde yegrek bu dîn işleri / Kamuğ sözde yegrek bu dinniğ sözi 243/3-4.*
- du'â** (5) Ar." Allah'a yalvarma, dua." Bir kimsenin, belaların gitmesi veya herhangi bir hayrın nasibi için yüce yaratıcıya yalvarması, kulun Allah'ın tek yaratıcısı olduğunu kabul edip şükretmesi ve hamdetmesi. *Yunuğnuş soñınça dü-gâne ketür / Soñınça du'â kıl niyâz el kötür 86/1/2.*
- dü-gâne** (1) F. + F. "İki rekât" Namazlarda kılınan her dört rekâtın 2'sine verilen isimdir. *Yunuğnuş soñınça dü-gâne ketür / Soñınça du'â kıl niyâz el kötür 86/1-2.*
- dürüd** (4) F. "Dua, rahmet, övgü" Genel manada selam, dini manada Peygamber Efendimize övgü, dua, salat ve selam anlamındadır. *Bu cümle Melek hem ins ü perî / Dürüdnı kim iddılar erse arı / Idur miz olar aymışınça dürüd / Muhammed resûlğa rusül mihteri 10.*
- dürüst** (12) F. "Sağlam, doğru, sahih" İbadetlerin sağlam, doğru, uygun ve samimiyetle yapılması. *Bu rek'ât ketürmek hâcet ermes ol / Namâzi dürüst hiç gümân kirmes ol 150/1-2.*

- ecel** (2) Ar. "Ölüm vakti, ecel" Tanrı'nın bütün canlılara verdiği hayat süresinin sona ereceği zaman. *Ecelniñ hazâni kelür nâgehân / Uruğ ekse bolmas kirür yerge ton 274/3-4.*
- edeb** (12) Ar. "İyi, terbiye, güzel davranış, incelik." Terbiye, iyi tutum, huy ve davranış, utanma, haya, güzel ahlak. Hakk'ın rızası bulunmayan her çeşit işten el çekmek, kulluğun hakikatini kavrayarak tapınmak ve işler işlemek (Akay, 2005: 111) *Yunuğ farzı şah ol bu sünnet vezir / Tatavvu' edeb müstehâb leşkeri 94/4.*
- edebsüz** (1) Ar.+T.ek Edep teriminin olumsuz şekli. Kötü davranışlarda bulunan, güzel ahlaka sahip olmayan, edepten yoksun olan. *Edep beklegil sen edepni bilip / Fütûh yok edepsüz tapuğ köp kılıp 295/1-2.*
- ehl-i ma'nî** (1) Ar. + Ar. "Mutasavvıf." Hakikati bilen, anlayan, yaratanın ve yataılanların sırrına vakıf olan kimseler. *Hased hırş tekebbür ni işke yarar / Kamuğ ehl-i ma'ni için 'ayb körer 58/2*
- ekindü namâzi** (2) T. + F. "İkinci namazı." İkinci vakti dördü sünnet, dördü farz olmak üzere kılınan 8 rekâtlik namaz, ikinci namazı. Kelime grubu olarak belirtisiz isim tamlaması. *Ekindü namâzında kedin bilin / Ta'avvu'nı mekrûh üküş bolsun az 158/3-4.*
- emr** (4) Ar. "Buyruk" Her müminin yapmak zorunda olduğu, dinin emir, yasak ve buyruklarının tamamıdır. Tanrı'nın emirleri, buyrukları anlamındadır. *Evâmir anıñ emri tiyü tutup / Nevâhi anıñ nehyi tip yanmağ ol 360/3-4.*
- enbiyâ** (4) Ar. "Peygamberler." *Inanmağ idige Melek barınğa / Resûl enbiyâ hem kitâblarınga 14/1-2.*
- ensârî** (1) A. "Hicretten sonra Hz. Muhammed'e Medine'de yardım edenler." Peygamber Efendimiz Medine'ye göç ettiği zaman kendisine yardım eden Müslümanlardan, Medine'nin yerlilerinden olan kişiler. *Tağı bilgil ensârî oğlanları / Ölüp baz tirildi muni ked bile 34/3-4.*
- erkân** (1) Ar. "Kurallar, adetler." İbadet kuralları, adetleri, usulleri. *Vitir içre vâcib turur ay ağı / Ketürmeklik erkânlarını tamâm / Namâz içre vâcib erür mutteki 190/2-4.*
- evâmir** (1) Ar. "Emirler." Tanrının buyrukları; Yüce yaratıcının kullarına verdiği yapmaları ve yapmamaları gereken dini emirler, buyruklar. *İbâdet idimge teyü banmağ ol / Evâmir anın emri teyü tutup / Nevâhi anın nehyi tep yanmağ ol 360/2-4.*
- fâriğ** (1) Ar. "Münezzeh, ayrı tutulmuş." Tanrı'nın bir sıfatı olarak kullanılan terim, Tanrı'nın varlığı ve birliğini, zamandan ve mekândan münezzeh olduğunu ifade eder. *Anar menzegen yok kamuğdın arığ / Mahall ü mekân u zamândın fâriğ 30/1-2.*
- farz** (7) / fariza (14) Ar. "Allah'ın yapılmasını istediği emirleri, farz." Dinen yapılması zorunlu olan emir ve ibadetlerdir. Allah'ın, kulları tarafından yapılmasını istediği emirleridir. *Gusül içre farz ol neçük özge ten 87/4. Namâz tört reka'ât fariza bolur 181/2.*

- fasık** (1) Ar. "Allah'ın emirlerini tanımayan, günahkâr." Allah'ın emirlerine uymayan, haram ve yasaktan kaçınmayan, günah işleyen, günahkâr. *Bu nefş müngü merkeb temiş hak resûl / Öz özinge kötrür muni köp fasık 49/3-4.*
- fatıha** (1) Ar. "Kur'an'ın ilk suresi." Kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'in ilk suresi. *Okı fatıha zam kılıp sûredin 108/3.*
- fazl** (1) Ar. "Erdem, iyilik." Terim, Allah'ın lütfu, ihsanı, kullarına karşı bağışlayıcılığı, keremi, hidayete erdirmesi gibi anlamlar taşır. *Çılur cezb anı fazlı birle bayat 306/1.*
- felâh** (1) Ar. "Kurtuluş, kurtulma." Kişinin yapıp ettiklerinden dolayı kurtuluşa ermesi, öteki dünyada cennete girmesi. *Kılur bolsa nefş birle sulh u salâh / Bulunmas bilin anda kedin felâh 96/1-2.*
- fermân** (2) Ar. "Emir, buyruk." Âlemleri yaratan Tanrı'nın yarattıkları için verdiği dini emirler, hükümler. *Eger bolsa altmış tağı bir tiwe / Birür cez'a biş yaş idi fermânı 207/3-4.*
- fitır** (1) Ar. "Sadaka" Ramazan Bayramından önce verilmesi gereken belli bir miktar sadaka, fitre. Terim "oruç açma" anlamında da kullanılır. *Berür ekki batman fitır buğdayı / Özindin şulundın kişiniş bayı 173/1-2.*
- gaffâr** (1) Ar. "Günahları affeden, Allah." Tanrı'nın güzel isimlerinden biridir. Günahları affeden, çok bağışlayan, mağfireti bol. *Halim-sen ra'uf-sen a gaffâr gafûr 403/4.*
- gâfil** (1) Ar. "Gaflette bulunan, gafil." Terim isteyerek veya farkında olmadan Tanrı buyruğundan, emirlerinden, yasaklarından habersiz olma veya uzaklaşma durumu. *Gâfillerğa hırş u emel âz durur / Besâ bakşa 'ömri işen kısacuk 187/3-4.*
- gâflet** (3) "Gafillik, dikkatsizlik" Dinî emir ve yasaklardan habersiz olma, ihmalkârlık veya tembellikten dolayı dini vecibeleri yerine getirmeme. *Çıkarur bu hâtır vesâvislerin / Sorar cümle gâflet köñülni tüzer 361/3-4.*
- gâfûr** (1) Ar. "Allah". Affi, mağfireti, merhameti bol anlamında Tanrı'nın güzel isimlerindedir. *Halim-sen ra'uf-sen a gaffâr gâfûr" 403/4.*
- ğani** (2) Ar. "Zengin, varlıklı."; Zengin, başkalarına muhtaç olmayan anlamında Allah'ın bir sıfatı olarak Kur'an'da yer almaktadır (Karagöz, 2010: 195). *Bu yoknı kılıp bar kamuğ barnı yok / Kılığlı ğanî sen kamuğ halk çığay 3/3-4.*
- ğufrân** (3) Ar. "Bağışlama, affetme." Bağışlayıcı, merhamet sahibi anlamında Tanrı'nın güzel adlarından biridir. *Tümen türlü ğufrân u rızvân bu dem / Tağı rahmetin sansız elvân bu dem 404/1-2.*
- ğusul** (2) Ar. "Boy abdesti" Dinen bir kişinin cinsel yakınlaşmadan sonra ibadetlerini yerine getirilebilmesi için vücudun baştan aşağı her yerinin yıkanması, temizlenmesi amacıyla alması gereken boy abdesti. *Tişilerge artuk nıfas hayz bile / Bu beş yerde ğusli farıza kıla"90/1-2.*
- ğümân** (5) F. "Şüpheli, zan." Sözlükte "zan, şüpheli, sezme" anlamı verilen sözcük, dini terim olarak "bir ibadeti yaparken doğruluğu konusunda şüpheli davranma, ibadetini bir tereddüde yer bırakmadan yapma"

anlamındadır. *Yunuğnun soñınça dü-gâne ketür / Soñınça du'â kıl niyâz el kötür / İcâbet kıılır rab gümân tutmağı / İcâbet anuk sen du'ânı yetür 86.*

habîb (1) Ar. "Peygamber." Tanrı'nın sevgilisi, dostu, Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed. Sevgili, peygamber, dost. *Habîb ümmetinğa habîblük revâ / Revâ bolsa mi'rac revâ hem bu hâl 377/3-4.*

habîblük (1) Ar. + T. Ek "Peygamberlik." Tanrı'nın elçi olarak seçtiği kişilerin sıfatı. Arapça köke Türkçe -lük eki getirilerek oluşturulmuştur. *Habîb ümmetinğa habîblük revâ / Revâ bolsa mi'rac revâ hem bu hâl 377/3-4.*

hâcî (1) Ar. "Hoca, efendi." Dinî meselelerle ilgilenen kişi, hoca, imam. *Biliñ bu beyân Şeyh Şeref hâcîniñ / Mebâdî sülûkda beneklik turur 349/3-4.*

hadîş (3) Ar. "Hz. Muhammed'in sözleri, yaşayışı, davranışları." Kesin olarak Peygamber Efendimize ait olan söz, fiil davranış ve yaşayış biçimi. *Hadîş nâs bu ilhâm-ı rabbanîdin / Sözi bolmağay taş mürid bolsa bil 287/3-4.*

Haqq (39) Ar. "Gerçek, doğru, Allah." Tanrı, Hakk, dine göre doğru, gerçek, sahih. *Bu nefis münjü merkeb temiş haqq resûl / Öz öziñe kötrür munı köp fasıq 49/3-4.; Kılurlar şükür kelse Haqqdın çaza 311/2.*

hakîkat (30) Ar. "Gerçek, hakikat, bir şeyin aslı." Bir şeyin aslı, gerçeği, doğrusu; doğru ve gerçek kabul edilen dini hükümlerin genel adı. *Eger çolsañ ikki ajunda amân / Hakîkat köñüldin ketürgil îmân 13/1-2.*

halîm (1) Ar. "Yumuşak huylu, Allah." Tanrı'nın güzel isimlerinden biridir. Yumuşak huylu, cezada acele etmeyen Tanrı. *Halîm-sen, ra'ûf-sen a gaffâr gafûr 403/4.*

hamd (6) Ar. "Allah'ın yüceliğini söyleyerek teşekkür etme, övme." Sadece tek hakim Allah için, şükretme, övme yüceltme anlamında kullanılır. *Sena hamd u tesbîh ü tehlil uruğ 275/1.*

hamîd (1) Ar. "Övülmeye layık, Allah" Övülmeye, yüceltmeye, hamda layık Tanrı. *Hidayet berür ol hamîdün mecîd 405/4.*

hânkâh (1) Ar. "Büyük tekke, dergâh." Tarikate bağlı bir şeyh ile o tarikate mensup kişilerin ibadet ve zikir yaptıkları ve bu konularda eğitim aldıkları yer. *Mürîd kirse mescid ya hânkâhka ol 300/1.*

harâm (9) Ar. "Dince yasaklanan şey, haram." İslam dinine göre kesin bir şekilde kullanılması, yapılması yasaklanmış, helal olmayan nesne veya davranış. *Harâm bolsa yahud zekât bermese / Tamuğdın çukur ol teni gûrları 191/3-4.*

harâmluk (1) Ar. + T. Ek "Haram olan." İslamiyete göre haram olan şey veya durum. Arapça köke Türkçe ek getirilerek oluşturulmuştur. *Fütuhı harâmluk yanından kelür 246/4.*

hayr (3) / hayır (5) Ar. "İyilik, hayır." Ahiret hayatında kişiye sevap kazandıracak Allah rızası için yapılan dine uygun, güzel, hayırlı, iyi işler. *Közün 'ibret urğın bakıp ekse-sen / Elin hayr u ihsân saçıp tökse-sen / Ayak urğı*

ol kim kıyâmda kopup / Teşehhüdde ihlâs bile çökse-sen 276; Tiken urğın ekşen çiçek ünmes ol / Fesâd ağsa sendin hayır inmes ol 280/1-2.

hazret (1) Ar. "1. Saygı ve övgü için kullanılan bir söz, (metinde) peygamber." Sevgi ve övgü ifade eden söz. Dinî manada Tanrı ve peygamber. *Meger bilmediñ sen bu hazret işi" 37-4; hazret (3) Ar. 2- "Huzur, kat." Tanrı'nın huzuru, "İdi hazretinde cefaçı bolur / Yunugsuz keçürse kişi bir zaman" 85/3-4.*

helâl (15) Ar. "Dinî bakımdan yasak ve günah olmayan şey, caiz, helal." Helal olma, kazancın dinin hükümlerine uygun olarak doğru biçimde elde edilmesi. *Unutsa boğuzlarda mü'min kişi / İdi zikrin aymağ helâl kılmış 241/1-2.*

hidâyet (3) Ar. "Doğru yol, hidayet" İslamiyete göre hak ve doğru yola girme veya hak yolu gösterme, doğru yolda olma. *Hidâyetğa tevfiğ bolur mülheme / Veli mutma'inne tama'nine ol 353/3-4.*

hüccetullâh (1) Ar. "Şeyh" Veli, ermiş, bir tarikata mensup, en üst seviye de olan, dini bilgisi en yüksek kişi anlamındadır. *Bilin hüccetullâhi şeyhü'l-hüdâ / Kılığlı çınok râst kâdemde sebât 399/3-4.*

hüküm (4) Ar. "Hüküm" Evrenin tek yaratıcısı olan Tanrı'nın emir, yasak ve buyrukları. *Zekât ottuz uyda buzağı erür / Tağı kırkda tana hüküm bu turur 217/1-2.*

inanmak (10) "İnanmak" Tanrı'nın varlığına ve birliğine inanıp, kalben iman etmek, kabul etmek. *İdi birlikiñe inandım öge / Bar irse su'âl öngin özge kıl 31/3-4.*

'ıyd (1) Ar. "Bayram" Dini bakımdan bayram sayılan önemli gün veya günler. *Veli cum'a iğrâm tağı ekki 'ıyd / Bular ğusli sünnet bilip kılğıla 90/3-4.*

'ıyd namâzı (1) Ar. + F. "Bayram namazı." Ramazan ve Kurban Bayramı günü güneş doğduktan kısa bir süre sonra kılınan iki rekâtlık namaz. Terim belirtisiz isim tamlaması şeklindedir. *Tağı tekbirat 'ıyd namazında hem / Ketürmek vacib ol munı ked bile 110/3-4.*

'ibâdet (11) Ar. "Allah'ın emirlerini yerine getirme, ibadet." Tanrı'ya kalben inanan, onun emirlerini yerine getiren ve ibadet eden. *'ibâdetni saf tut yunuğnı silâh 96/4.*

'iddet (5) Ar. "Müddet, süre." Kocasından ayrılan kadının başkasıyla evlenebilmesi için beklemek zorunda olduğu süre. *Tişi 'iddet içre tağı öldi er / Neteg bolğay emdi bu 'iddet munar / Talak 'iddeti er sökel bolmasa / Kamuğ halde ya'kub beraber tutar 265.*

İdi (30) "Tanrı" Arapça Allah, Rabb kelimelerinin Türkçe karşılığı. İlk dönem eserlerinde oldukça yaygın bir şekilde kullanılırken diğer dönemlerde Arapça karşılığı tercih edilmiştir. Eski Türkçede isim olarak "sahip, efendi"; zarf olarak "tamamiyle, bütünüyle, çok, asla, hiç" anlamında kullanılan kelime, sonraki dönemlerde –d– sesinin değişmesi dolayısıyla çeşitli şekillerde ve anlamlarda kullanılır. İsim olarak "sahip, efendi, emir, hakim, ev sahibi" gibi anlamlar taşıyan terim, dini manada "Tanrı, Rabb, Tanrıça, Allah" adı yerine bütün lehçelerde kullanılmaktadır. *İdi hazretinde cefaçı bolur / Yunugsuz keçürse kişi bir zaman 85/3-4.*

- idi emri** (4) T. + Ar. “Tanrı buyruğu.” Kulların uyması gereken, Tanrı tarafından indirilen veya belirlenen dini kuralların hepsi. Terim belirtisiz isim tamlaması şeklindedir. *Yığağdın yığıl tut idi emrini / Yawuz ol keçürse esiz ‘ömrini 42/1-2.*
- idi fermânı** (2) T. + F. “Tanrı buyruğu.” Tanrı tarafından belirlenmiş, herkesin uyması gereken haram, yasak vs. ile ilgili dini hükümler. Belirtisiz isim tamlaması yapısında. *Eger bolsa altmış taqı bir tewe / Berür cez’a beş yaş idi fermânı 207/3-4.*
- ihlâş** (3) Ar. “İçten gelen bağlılık, doğruluk.” Tanrı’ya temiz bir kalp ile gönülden bağlı olma ve bütün ibadetleri sadece Tanrı için yapma. *Ayağ urğı ol kim kıyâmda kopup / Teşehhüdde ihlâş bile çökse-sen 276/3-4; Kamağ türlü tã’at tamâm şûret ol / Taqı şıdık u ihlâş aña sîret ol 326/1-2.*
- ihrâm** (1) Ar. “Hacıların hac görevi sırasında giyindikleri dikişsiz elbise.” Terim hem hac ve umre için giyilen dikişsiz elbise hem de hac veya umre için mübah olan şeylerden bazılarını nefsi yasaklamak, haram kılmak manasında kullanılır. *Veli cum’a ihrâm taqı ekki ‘iyd / Bular gusli sünnet bilip kılgıla 90/3-4.*
- ihsân** (6) Ar. “İyilik, bağış, ihsan” Tanrı’nın kullarına karşı iyilik, bağış ve ihsanda bulunması. Ayrıca Tanrı’ya gönülden bağlanmak ve ibadet etmek manasında da kullanılır. *Şehâdet kulavuz sa’âdet refik / Muğar islâm ihsân haqîkat nişân 23/4-4.*
- ilâhi** (6) Ar. “Ey Allah’ım! Allah’ım” Dua ederken, Tanrı’ya niyaz ederken kullanılan “ey Allahım” anlamında hitap sözcüğüdür. *Hedâya-yı gufrân kanadîl-i nûr / İlâhi arığ pâk rûhına tegür 403/1-2.*
- ilhâm** (3) Ar. “Allah’ın insanın kalbine telkin ettiği şey, ilham.” Allah’ın insanın kalbine telkin ettiği, yaradandan ötürü insanın kalbine doğan düşünceler. *Hadîş nâs ilhâm-ı rabbanîdin / Sözi bolmağay taş mürid bolsa bil 287/3-4.*
- imâm** (19) Ar. Namazda kendisine uyulan kişi; Müslümanlara namaz kıldırın, dini manada bilgili ve namazda kendisine uyulan kimse. *Taqı hufye cehren oqımaq imâm / Vâcib bil yerinde imâmğa müdâm 111/1-2.*
- îmân** (15) Ar. “İnanma, inanç, İslam dinini kabul etme.” Tanrı’nın varlığına ve birliğine, peygambere, Kur’an’ı Kerim’e inanma ve İslam’ın esaslarını kalben kabul etme, gönülden bağlı olma ve iman etme. *Kıyamet kaderğa inanmak imân / Açılsa bu tasdik til ikrârınğa 14/3-4.*
- inâbet** (9) Ar. “Günahlardan tövbe edip Allah’a dönme. Kişinin yaptığı bütün günahlardan, hatalardan, yanlışlardan ötürü yüce yaradandan af dilemesi, pişman olup tövbe etmesi. *Munı kel sakınğıl inâbet ketür / İnâbetdin aşğıl irâdet ketür 283/1-2; 362/3-4.*
- ‘irfân** (1) Ar. “Bilme, biliş, anlayış.” Marifet, keşf, ilham, sezgi, manevi ve ruhi tecrübe ile elde edilen bilgi (Uludağ, 1995: 271). *Haqîkatde ‘irfân açılsa sarğa / Bakabilemeğey sen kerek öñ soña 313/1-2.*

- irtidâd** (1) Ar. "İslam dinini terk ederek başka bir dine girme." İslam dininden çıkarak başka bir dini kabul etme ya da önceki inancına geri dönme. *Kılıp tesmiyet ok atıp irtidâd / Ketürse yenür ol kedik yok fesâd 235/1-2.*
- islâm** (5) Ar. "İslamiyet, Müslümanlık." Tanrı tarafından Peygamber Efendimize bildirilen en son hak din, İslamiyet Müslümanlık. *Açar iman islâm asığ kıлмаğay / Zekâtnı arıtıp koyarlar köze 196/3-4.*
- 'işyân** (1) Ar "İtaatsizlik" Allah ve Resûlünün emirlerine uymamak, itaat etmemek; dininin hükümlerini, Allah'ın emir ve yasaklarını reddetmek (Karagöz 2010: 341). *Açar bolsa 'âşî baçar bolsa hem / Revâ körse 'işyân küfürge barar 73/3-4.*
- i'tikâd** (2) Ar. "İnanma, inanç." İman edip emir ve yasaklarına uyararak, Allah'a karşı gelmekten sakınmak reddetmek (Karagöz, 2010: 348). *Arıg i'tikâd körklü âdâb bile / Kiriben bu yolğa yürüşgü kerek 289/3-4.*
- ka'de** (1) Ar. "Namazda selamdan önce dua okunan oturma bölümü." İslamın beş şartından biri olan namazda, selamdan önce dua okumak için oturlan bölüm. *Sücut ka'de ketrüp soñınça selâm 139/4.*
- qader** (1) Ar. "Alın yazısı, kader." Tanrı'nın sınırsız ilmiyle evrende olmuş ve olacak her şeyin varlığını ve yokluğunu, geçmiş ve geleceğini bilip takdir ederek Levh-i Mahfuz'da yazması. *Kıyâmet qaderğa inanmaq imân / Açılsa bu taşdıq til ikrârına 14/3-4.*
- kadre't-teşehhüd** (1) Ar. + Ar. "Namazda oturuşta Ettehiyyatü okuyacak kadarki süre." *Soñ oturuşda kadre't-teşehhüdde soñ / Kétür êkki secde cevâb oş sa'il 112/3-4.*
- kâfir** (3) Ar. "Allah'ın birliğine inanmayan, kâfir." Tanrı'nın varlığına ve birliğine inanmayan, Hakk'ı inkâr eden, onun dinine inanmayan, nankörlük ederek küfreden, yaradana şirk, ortak koşan kişi. *Biliñ kökdin ilk kâfir iblîs takı 52/1.*
- kaḥḥâr** (1) Ar. "Çok kahreden (Allah'ın sıfatı)." Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Yarattığı her şeye her istediğini yapacak derecede güçlü ve hakim olan, çok kahreden. *Laṭîf tēp imin bolma kaḥḥâr idi / Eger qahrı bêlgürtse ol n'êtge-sên 51/3-4.*
- każâ** (2) Ar. "1- Allah'ın yazdıklarının olması, Allah'ın takdiri." Dini manada iki farklı anlamda kullanılan terim, birinci olarak Tanrı'nın gerçekleşecek her şeyin zamanını ve nasıl meydana geleceğini önceden tespit ve tayin etmesi. Diğer anlamda ise vaktinde yapılmayan ibadetleri sonradan yerine getirme. Kılurlar şükür kelse ḥaḥdın każâ 311/2. : każâ (11) Ar. 2- Zamanında yapılmamış dini bir borcu daha sonra ödeme. *Müslmân namâznı każâ kıлмақı / Sebeb ol tamuğda uzak qalmaқı 161/1-2.*
- keçe namâzi** (1) T. + F. "Yatsı namazı." On üç rekâtlık kılınan yatsı namazı, beş vakit zamandan ayrı gece kılınan fazla namaz. Belirtisiz isim tamlaması. *Velî êrte keçe namâznı muḥîm 154/3.*
- keffâret** (3) Ar. "Bir günahı Tanrı'ya bağışlatmak umuduyla verilen sadaka veya tutulan oruç." Yapılan bir günah ve işlenen bir suç karşılık olarak verilen bir ceza veya borç. *Ya keffâret oşbu oruç kim tutar 167/2.*

kelâm-ı zülâl (1) Ar. "Kur'an, Kur'an'ı Kerim. *Ḥaber birdi bizge kelâm-ı zülâl 33/2.*

kelāmullah (1) Ar. + Ar. "Kur'an" Arapça terkip olan bu terim Allah kelamı yani Kur'an-ı Kerim anlamındadır. *Kelāmullah içre ḥaber ḥaḳ berür*" Arapça terkip olan bu terim Allah kelamı yani Kur'an-ı Kerim manasındadır. *kelamullah içre haber hak berür 69/4.*

kerâmet (2) Ar. "Velilerin gerektiğinde gösterdikleri olağanüstü durum, keramet." Evliya veya velilere has olağan üstü, tabiatüstü haller, ermişçe yapılan fiiller. *Velâyet kerâmet 'ibâdetleri / Tümen türlüğ esrâr işâretleri 384/1-2.*

kerîm (1) Ar. "Cömert, Allah." Tanrı'nın güzel isimlerinden biridir. Keremi, affi, ihsanı, ikramı bol manasındadır. *Aḥad-sên şamed-sên kerîm-sên raḥîm 403/3.*

kıble (2) Ar. "Namaz kılariken dönülen Kabe yönü." Kutsal mekan Kabe'nin bulunduğu ve Müslümanların namaz kılariken döndükleri yön. *Taḳı kıble tüzmeḳ bu vaḳt saḳlamak / Taḳı niyyet ihlâş bile kılmakı 67/3-4.*

ķırâ'at (12) Ar. "Okuma, namazda her rekâta sûre okuma." *Ķırâ'at üçünĶi rükû' tört tamâm 68/2.*

ķiyâm (13) Ar. "Namazda ayakta durulan bölüm." 1- Namazda ayakta durma; 2- Ölümünden sonra dirilip ayağa kalkma. *Ķiyâm u ķırâ'at rükû'dın yanar 135/1.*

ķiyâmet (5) Ar. "Dünyanın sonunda bütün ölümlerin tekrar dirilip toplanacakları an, kıyamet." Yer ve göğün birbirine karışıp dünyanın son bulunduğu zaman, bütün ölümlerin dirilerek mahşerde bir araya toplanması. *Velî bil ķiyâmet küninde birin / Birin cümlesindin sorulĶu turur 281/3-4.*

kirtülemek (1) "Doğrulamak, tasdik etmek." Tanrı'nın varlığına ve birliğine, peygambere, kutsal kitap Kur'an'ı Kerim'e inanmak ve bu inançla ibadet etmek. *Kerek oynap aysun kerek kirtülep / Tüşer ant Ķul âzât harâm ittifâk 264/3-4.*

ķitâb (2) Ar. "Kitap, Kur'an, ilahi kitaplar." Terim hem kutsal kitap Kur'an'ı Kerim hem de bütün günahların kaydedildiği, yazıldığı kitap anlamında kullanılır. *Inanmak idige melek barıḳa / Resül enbiyâ hem ķitâblarıḳa 14/1-2.*

ķoruĶ (1) "Koruyan, koruyucu, Tanrı." Tanrı'nın "Mü'min" adının Türkçe karşılığıdır. Türemiş yapıdaki terim, koruyan, güven veren, koruyucu Tanrı, anlamlarında kullanılır. *Senâ ḥamd ü tesbîḥ ü tehlîl uruĶ / Bu ma'nî üçün til yarattı ķoruĶ 275/1/2.*

ķöni (4) "Doğru, âdil." Gerçek, doğru anlamındaki bu isim, hak, hakikat anlamında dini bir terim olarak kullanılır. *Biliḳ ķimge uymak kerek ilk munı / Sêni uyduruban yöritür ķöni 303/1-2.*

ķudret (1) Ar. "Güç, kuvvet; Tanrı'nın gücü" Âlemleri yaratan Tanrı'nın gücü, kudreti, azameti ve büyüklüğünü ifade etmek için kullanılan bir terimdir. *Arif ḥaḳḳa bolur ulaşu esîr / Muṭî'un lehu ķudretinĶa başîr 310/1-2.*

kul (7) “Köle, kul.” Allah’a göre insan. Terimle ilgili Clauson (kul “ erkek köle” (male slave) küñ sözcüğünün eril karşılığı. Daha spesifik olarak “hizmetçi” (servant). Müslüman metinler bağlamında “Allah’ın kulu, kölesi” (the slave of Alah) yani başka bir deyişle “dindar, sofu müslüman” (a devout Moslem) (1972:615) demektedir. Terim ‘abd kelimesinin Türkçe karşılığıdır. *Köñül birle tün kün tilek bu kerek / İdi hazretinde bu kul n’etse yeg 176/3-4.*

kulluk (1) “Kölelik, kulluk.” Kulun Allah’a karşı görevlerini tam olarak yerine getirmesi, ona yakışır şekilde davranması. *Bu ins ü perî kulluğındın yeg ol / İdi yıgmışındın yığılsa kişi 41/3-4.*

kunût (5) Ar. “Vitr namazında okunan dua.” Yatsı namazından sonra kılınan üç rekâtlık vitir namazında okunan dua. *Otur orta ka’de kunûtnı oқи 109/1.*

kurag (1) “Meclis; tekkelerde kurulan meclis.” Tekke adabının ve dini konuların konuşulduğu meclis. *Eşit ay bu yolda qadem urğuçı / Taşavvuf içinde kurag kurğuçı 356/2-3.*

qurbân (3) Ar. “Allah’a yaklaşmak amacıyla hayvan kesme.” Tanrı’ya ibadet etmek ve yakın olma amacıyla dinen kesilmesi uygun olan eti yenilir hayvan. *Nişâb bolsa qurbân vacib kılmakı / Namâz rûze tæg bil vebâl kalmakı 194/1-2.*

kuṭb-ı ‘âlem (1) Ar. + Ar. “Bilge kimse, bir tarikatın büyüğü.” Alim, bilgili olan veya bir tarikata mensup bilge kimse. *Velâyet kerâmet ‘ibâdetleri / Tümen türlüğ esrâr işaretleri / Çın-oқ kuṭb-ı ‘âlem veliyyü’l-verâ 384/1-3.*

ku’ûd (1) Ar. “Namazın oturularak kılınan bölümü.” İslamın beş şartından biri olan namazın oturularak kılınan bölümü. *Kıyâm u sücûd u rükû’u ku’ûd / Ketürgey kıra’atsızın bu vücud 142/1-2.*

küfür (1) (Ar. <Küfr) “Allah’ın birliğine inanmama.” Allah’a, Peygambere, kutsal kitaba inanmama, iman etmeme, dinsizlik. *Uçar bolsa ‘âşî baқar bolsa hem / Revâ kôrse ‘işyân küfürge barur 73/2-4.*

lâhiq (1) Ar. “Sonradan eklenen, eklenti.” Namaza imam ile başlayıp, namaz esnasında başına gelen bir durum sebebiyle namaza ara vermek zorunda kalan ve bu sebeple namazın bir kısmını imam ile birlikte kılamayan kimse (Karagöz, 2010: 392). *Munuñ adı lâhiq kıra’atsızın / Yetürgey namazın bu imdi tamâm 144/3-4.*

la’net (2) Ar. “Beddua, kargış.” Tanrı’nın rahmet, mağfiret ve affından uzak, mahrum olma; beddua, Türkçe karşılığı kargış. *Tekebbürdin iblîsge la’net sezâ 53/1.*

latif (1) Ar. “Yumuşak, güzel, hoş; Allah’ın sıfatlarından biridir.” Tanrı’nın güzel isimlerinden biridir. Çok yumuşak, hoş, lütfu bol, her işin bütün ayrıntılarını, inceliklerini bilen manasındadır. *Laṭîf tip emîn bolma qahhâr idi / Eger qahrı belgürtse ol n’itke sen 51/3-4.*

mañ (1) “Ezan” Camilerde müezzin tarafından Müslümanlara namaz vaktinin geldiğini bildirmek üzere okunan tekbirdir. Arapça “ezan” kelimesinin Türkçe karşılığıdır. Ban şekli de kullanılır. *Namâz rûze mañ hem rükû’u sücûd 342/1.*

- māsivā** (2) Ar. "Allah'tan başka diğer bütün varlıklar, dünya ile ilgili şeyler." Allah'tan başka diğer bütün varlıklar, dünya ile ilgili maddi şeyler. *Köñül haqqa bağlap resûlğa uyup / Kesilmek öñin mā-sivā yönidin 270/3-4.*
- māsivallah** (2) Ar. + Ar. "Masiva." Allah'tan başka diğer bütün varlıklar, dünya ile ilgili maddi şeyler. *Eger bolsa 'āşıkka 'ışk muqtedā / Añar mā-sivallah kılumaz ğurūr 334/3-4.*
- ma'siyet** (3) Ar. "İsyân, günah." Dine göre yapılması yasak olan, ceza gerektiren suç, günah ve isyankârlık. *Hicābsız sēniñ ma'siyet kılmāñ / Delil bilmemiş-sēn çın-oğ teñrini 42/3-4.*
- mażmaża** (2) Ar. "Abdest alırken ağza su alma, ağzı çalkalama." Abdestin sünnetlerinden biri olan mazmaza, abdest alırken ağza su alma, ağzı çalkalama, gargara yapma. *Gusül kılsa aşnu burun hem ağız / Kılıp mażmaża suw katıp yayğa-siz 91/1-2.*
- meçîd** (1) Ar. "Şan ve şeref sahibi, yüce (Allah)." Şan ve şeref sahibi, yüce anlamında Tanrı'nın adlarından biri. *Hidāyet bēür ol ħamîdün meçîd 405/4.*
- meçzûb** (5) Ar. "Allah sevgisinden dolayı cezbeye tutularak kendisinden geçmiş kimse." Allah'a iman ve ibadet ile gönülden bağlılık ve Allah sevgisinden dolayı kendinden geçen kimse. *Sülûk birle meczûb bolur muqtedā / İcāzetliĝ ērse revā iktidā 304/1.*
- mekrûh** (2) Ar. "Dince yapılması hoş görülme." Dinen yapılması hoş olmayan, terkedilmesi uygun olan hal ve davranışlar. *Tañ atmışda kēdin taţavvu' namaz / Şer'atda mekrûh ü şāhib-niyāz 158/1-2.*
- melek** (6) Ar. "Melek" Tanrı'nın tüm emir ve isteklerini yerine getiren, nurdan yaratılmış ve gözle görülme varlıklar. *Bu cümle melek hem ins ü perî 10/1.*
- mesbûk** (6) Ar. "Cemaatle kılınan namaza sonradan katılan kişi." Toplu bir şekilde cemaatle kılınan namaza sonradan katılan kişi. *İmāmğa uyumlu eger ērmese / Burun rek'atını tüzü tērmese / İmān ēkki yanğa selām bērmedin / Soñ otruşda mesbûk kerek turmasa 132.*
- mescid** (1) Ar. "Namaz kılınan yer, cami." İbadet etmek, namaz kılmak, Allah'ı anmak, zikretmek için gidilen yer, ibadethane, küçük cami. *Mürîd kirse mescid ya ħāñkâhka ol 300/1.*
- mesh** (7) Ar. "Abdest alırken başı, boynu, mesin üzerini el ile sığama, abdest alırken burna su çekme." Abdest alırken ıslak elle başın dörtte birini ıslatmak, mesh etmek. *Üçinç başka mesh ét tağı törtlenç / Ađakñı topuğ birle yup rāst kılıñ 70/3-4.*
- meşāyih** (3) Ar. "Şeyhler" Veli, ermiş; bir tekkede dervişlere başkanlık eden, en yüksek dereceye ulaşmış, kendisine bağlı kişileri dini bakımdan eğiten kişi. Şeyh kelimesinin çokluk şekli. *İrādet bu îmān beķāsı ērür / Meşāyih meded 'ān barurda bēür" 285/1-2.*

- mi'râc** (1) Ar. "Hz. Muhammed'in göğe çıkması, miraç." Peygamber Efendimizin Recep ayının 27. gecesi Mekke'deki evinden alınıp Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya götürülmesi ve göğe çıkarılması olayı. *Habîb ümmetinğa habîblük reva / Revâ bolsa mi'râc revâ hem bu hâl 377/3-4.*
- mu'cize** (1) Ar. "Peygamberlere mahsus olan olağanüstü hal ve sözlerin her biri, mucize." Sadece peygamberlere verilen olağanüstü hal ve sözler. *Resûlğa içi birdi miñ mu'cize 35/3.*
- muḳtedâ** (4) Ar. "Kendisine uyulan (imam)." *Sülûk birle meczûb bolur muḳtedâ 304/1.*
- muḳtedî** (4) Ar. "İmama uyan, imamın arkasında namaz kılan." Cemaatle kılınan namazlarda imama uyan, imamın arkasında namaz kılan. *Mücerred bu tekbîr bile uymış / Dürüst muḳtedîniñ namâz kılmış 130/1-2.*
- mutî'un lehu** (1) Ar. "Kendisine itaat edilen, uyulan." *'Arif haḳğa bolur ulaşu esîr / Mutî'un lehu ḳudretinğa başîr 310/1-2.*
- muttekî** (8) Ar. "Sakınan, çekinen, Allah'tan korkan." *Eger bolsa sâfi munuñ-tig îmân / Bolur muttekî mü'min ornı 'inân 23/1-2.*
- muvaḥḥid** (8) Ar. "Allah'ın birliğine inanan, Müslüman." Allah'ın varlığına ve birliğine inanan, iman eden, Müslüman anlamındadır. *Şükür ḥamd ilâhî tümen miñ saña / Müsülmân muvaḥḥid yarattıñ maña 1/1-2.*
- müctehîd** (1) Ar. "Ayet ve hadislerden dini hükümler çıkaran din bilgini." Dini yönden bilgili, Kur'an ve hadislerden şer'i hükümler çıkaran din alimi. *Mübârek nefesdin 'ibâret açıp / Tümen türlüğ ilhâm cevâhir saçıp / Tarîkat yolında çin-oḳ müctehid / Özi erdi sansız ḥicâblar kâçıp 385.*
- müftî** (1) Ar. "Müftü" İl ve ilçelerde din işleriyle ilgilenen, fetva veren din bilgini. *Ya müftî ya kâzî ya mü'min kişi / Kayu biri birle 'amel kılsa bir 228/3-4.*
- mühtedâ** (1) Ar. "Hidayete eren, İslamı kabul eden." Dini yönden kendini yetiştirmiş, doğru yolu bulan, hidayete eren. *Sülûk birle meczûb bolur muḳtedâ / İcâzetliğ erse revâ iḳtidâ / Ya meczûb u sâlik kerek uysa-sên / Bu êkki biliñ muḳtedâ mühtedâ 304.*
- münâcât** (1) Ar. "Yalvarma, Allah'a dua etme." Tanrı'ya dua etme, yalvarma, af ve bağış dileme. *Hazarda seferde seherde niyaz / Münâcât bile muñ birer vaḳtda nâz / İçi ḥazretinde bolup ḳurb tamam / Ayur erdi tün kün içi birle râz 400.*
- münâfık** (1) Ar. "İkiyüzlü, inanmadığı halde inanmış görünen." Tanrıya inanmadığı halde inanmış gibi görünen kişi. Hz. Muhammed zamanında, kafirlikte devam ettiği halde kendisini Müslüman gösterenler (Devellioğlu 2015: 847). *Münâfık nişâni ḥased kine ol / Müsülmân muvaḥḥid arıñ sine ol 64/1-2.*
- münevver** (1) Ar. "Işıklı, nurlu, aydınlanmış." Nûr sözcüğünden türetilmiştir; Nûrlu olan, nurlandırılmış. *Zikir nûri birle münevver bolup / 'Arifğa ḳulavuz bu zikri tamâm 363/3-4.*

münezzeh (1) Ar. "Temizlenmiş, arınmış." Herhangi bir sıfatla sıfatlandırılmayan anlamıyla Tanrı adının yerine kullanılır. "Arınmış, temizlenmiş, tenzih edilmiş" gibi anlamlarda da kullanılır. *Añar menzegen yoğ kamuğdın arığ / Mağall ü mekân u zamândın fâriğ / Ne kim vehm ü hâtır hayâlğa tüşer / Uşol cümledin pâk münezzeh arığ 30.*

mürîd (20) Ar. "Bir şeyhe bağlanmış kimse, mürit." Herhangi bir şeyhe bağlı olan mürid, derviş. *Özin keçmeğinçe mürîd bolmas ol / Mürîd bolmağınça nişân bulmas ol 268/1-2.*

mürsel (1) Ar. "Gönderilmiş, peygamber." Allah'tan aldığı emir ve yasakları insanlara bildiren, haber veren, elçi, yalavaç, peygamber. *Yana üç yüz on üç bu mürsel resûl / Kamuğı resûldın resûl êrdi kül 379/1-2.*

müsteħab (2) Ar. "Farz ve vaciplerden fazla olarak sevap kazanmak amacıyla yapılan ibadet." *Yunuğ içre bilgü neçe müsteħab / Biri başlamaçlık buyurmışça rab 93/1-2.*

müsülmân (8) Ar. "İslam dinini kabul etmiş, inanmış." Ar. selam kökünden türetilen bu sözcük, "İslam dininden olan" anlamındadır. "İslam, kişinin kendisini yalnız Allah'a teslim etmesi, yalnız Allah'a kul olması ve yalnız Allah'a ibadet etmesidir. Tevhidin gereği de budur. Bu anlamıyla İslâm, yalnız Hz. Muhammed'in getirdiği dinden ibaret değil, bütün peygamberlerin insanları tek Allah'a kulluk etmeye ve sâlih amel işlemeye davet etmelerinin özünde olan bir inanç sistemidir (Karagöz, 2010: 323). *Zahirde müsülmân tirigde kişi / Açılığay saña sin kaçan ölse-sên 63/3-4.*

müzekkâ (1) Ar. "Temizlenmiş, arınmış." Günahlardan arınmış, günahsız. *Bu cümle resûl enbiyâ serveri / Muħammed resûl ol müzekkâ arı 7/1-2.*

namâz (54) F. "Namaz." İslamın farzlarından. Bir günde beş vakit kılınması farzdır. Namaz kelimesi ile günde beş vakit ve değişik günlere ve durumlara ait bütün namazlar ifade edilir. *Namâz içre tekbîr êkinçi kıyâm 68/1.*

namâzlık F. + T. Ek "Seccade, üzerinde namaz kılınan yaygı." Alet isimleri de türeten -lık isimden isim yapma ekiyle türetilmiştir. Üzerinde nâmaz kılınan yaygı, seccade. *Biri 'avret örtmek êkinç Yunmakı / Ten ü ton namâzlık arığ bolmakı 67/1-2.*

naşş (4) Ar. "Kesin hüküm getiren ayet ve hadis." Sözlükte "metin, yazardan varit olan asıl söz, bir manaya ihtimali olan veya tevile ihtimali olmayan haber delil" anlamlarına gelen nass, terim olarak "ayet ve hadisleri ifade etmektir" (Karagöz, 2010: 518). *Resûl hağ ikinç naşş işit kabûl kı / Haber birdi Allah kim illâ resûl 35/1-2.*

nefil (1) A. "Nafile oruç." Nafile sözcüğüyle aynı anlamdadır. Farz veya vacib olmayan ibadetler için kullanılır. Vacip olmayan ibadet. *Biliğ farzı vağt yâ nefil niyyeti / Mu'ayyen nezir üç oruç şıħhati 168/1-2.*

nevâhi (1) Ar. "Yasak şeyler." Dinî bakımdan yapılması yasak olan işler ve durumlar. *Evâmir anığ emri tÿyü tutup / Nevâhî anığ nehî tÿp yanmak ol 360/3-4.*

- nevr** (1) Ar. "Adak." Adak, adak adama. Dinen mükellef olmadığı halde kişinin farz veya vacib bir ibadeti yapacağına dair söz vermesi. *Qazā nevr-i muṭlak ya şavm-ı zıhar / Ya keffāret oşbu oruç kim tutar 167/1-2.*
- nifâk** (3) Ar. "Bozgunculuk, münafıklık." Sözlükte "ikiyüzlülük, dedikoduculuk" anlamını taşıyan sözcük, terim olarak "Müslüman görünüp aslında kâfir olma, bozgunculuk yapma" anlamındadır. *Vacib bolmasa iş farîza yeter / İmānı ağıngā nifâk tolğaşur 117/3-4.*
- ni'met** (1) Ar. "Nimet." Tanrı'nın kullarına nasib ettiği bütün iyilik, sağlık, ihsan ve bağışlama; hayatını sürdürmek için gerek duyduğu varlıklar. *Qazāğa rızā hem belāğa şabır / Qılur ni'metinge şükürler keşir 310/3-4.*
- nişâb** (6) Ar. "Bir malın zekâtının verilmesi için gerekli miktar." Yeterli ölçü ve sayıyı ifade eden sözcük, terim olarak "bir malın zekâtının verilmesi için yeterli olan miktar" anlamındadır. *Nişâb bolsa ewrülse bir yıl tamam / Zekât kalsa mâlı içinde haram 188/1-2.*
- niyâz** (7) F. "Yalvarma, dua." Allah'a yalvarma, dua etme. *Yunuğnuş soñınça dü-gāne kêtür / Soñınça du'ā kıl niyâz el kötür 86/1-2.*
- niyyet** (18) Ar. "Niyet, bir ibadeti yerine getirmeye niyetlenmek." Bir ibadeti yaparken veya yapmaya başlarken niyet etmek. *Qılıp niyyet êkki ayan yerge ur / Ayanı yüzünge tamāmet tégür 103/1-2.*
- nûr** (10) **envâr** (1) Ar. "Aydınlık, ışık, parlaklık." "Aydınlık, ışık, parlaklık" anlamındaki nûr; dünyevî veya uhrevî olabilir. "Dünyevî nûr, akıl ve Kur'an nûru gibi basiretle anlaşılabilir, gözle görülmeyen nûr veya ay ve güneş ışığı gibi 'isimlerden yayılan ve gözle görülebilen nûr kısımlarına ayrılır. Uhrevî nûr müminlerin ahrette manevî ışığı, aydınlığıdır. (Karagöz 2010: 530) Nûr sözcüğü daha çok dinî vecibelerini yerine getiren ve İslam ahlakına uygun yaşayan bir müminin içinde bulunduğu veya ulaştığı kabul edilen manevî huzur ve aydınlık anlamında kullanılır. *Hedāyā-yı ğufrān kanādil-i nûr / İlāhî arıq pāk ruñıña tégür 403/1-2; Safâ şıdk u ihlâs köñülni açar / Alıp andın envâr melek tig uçar 328/2.*
- nûrullâh** (1) Ar. + Ar. "Allah'ın nuru." *Sivāllah sözindin köñül ğāli kıl / Nûrullâh nurındın tolu bilse-sên 329/3-4.*
- orta ka'de** (1) T. + Ar. "İkiden fazla rekâtlık namazlarda ikinci rekâttan sonraki oturma" T. ve Ar. kökenli sözcüklerle oluşturulan bu terim, "ikiden fazla rekâtlık namazlarda ikinci rekâttan sonraki oturmayı ifade eder. *Otur orta ka'de kunûtnı oқи / Vitir içre vâcib turur ay aқи 109/1-2.*
- orta otruş** (3) "İkiden fazla rekâtlık namazlarda ikinci rekâttan sonraki oturma." Yukarıdaki "orta kade" teriminin karşılığı olarak kullanılan, her iki sözcüğü T. kökenli olan, aynı anlamda kullanılan terimdir. "otur-uş" sözcüğünde vurgusuz orta hece ünlüsü düşmüştür. *Oqımaqlıķı tört müsâfir kişi / Revâ orta otruş bile olturup 182/3-4.*
- oruç** (15) (<F. Rûze) "Oruç." İslamın farzlarından olan oruç, yılın bir ayında (hicri takvime göre ramazan) imsak vaktinden akşam ezanına kadar yemekten, içmekten ve cinsel ilişkiden uzak durma. *Tañ arķursa bilgil oruç vaķtı ol 165/1.*

- pâk** (5) F. "Temiz, kutsal." Genel dilde "temizlik, arılık" anlamındadır. Dinî terim olarak "günahsızlık ifade eder. *Kanâ'at arığ pâk resul sünneti / İdidin tiledi öküş yalğarıp 55/3-4.*
- perî** (3) F. "Peri." Varlığına inanılan fakat herkese görünmeyen yaratıklar. *Bu cümle melek hem ins ü perî / Dürüdnî kim ıdğılar érse arı 10/1-2.*
- rabb** (4) (<Ar. Rabb) "Allah." Tanrı'nın sıfatlarındandır. "Rab" kelimesi terbiye eden, yöneten anlamına gelmektedir. *Şerî'at érür yol tarîkat azık / Haķîkat suwı bil taķı rab razık 49/1-2.*
- rabbâni** (2) Ar. "Tanrı'yla ilgili." *Hadîs naş bu ilhâm-ı rabbânidin / Sözi bolmağay taş mürîd bolsa bil 287/3-4.*
- rahîm** (1) Ar. "Acıyan, merhametli, Allah." Tanrı sıfatlarındandır. Acıma, esirgeme" anlamındaki "rahm" kelimesinin ism-i failidir. "Esirgeyen, acıyan" anlamındadır. *Ahad-sên şamed-sên kerîm-sên rahîm 403/3.*
- rahmet** (1) Ar. "Merhamet." Merhamet ile yakın anlamda "Tanrı'dan geldiği kabul edilen acıma, esirgeme, koruma ve insan için faydalı olduğuna inanılan maddî ve manevî nimetler". *Tümen türlü ğufrın u rizvân bu dem / Taķı rahmetiñ sansız elvân bu dem 404/2.*
- râst** (25) F. "Doğru, gerçek, uygun, hak, mübarek." F.'da "gerçek, doğru, hak" anlamındaki bu sözcük terim olarak "dinî gerçek, hakikat, mübarek" anlamındadır. *İlâhî uşol râst resûl ħürmeti / Aĥır vaķtda aytu çıķarğıl îmân 9/3-4.*
- ra'ûf** (1) Ar. "Çok esirgeyen, acıyan, Allah." Râif kelimesinin mübalağalı şeklidir. Tanrı'nın sıfatlarındandır. "Çok esirgeyen, çok acıyan" anlamındadır. *Halîm-sên, ra'ûf-sên a ğaffâr ğafûr 403/4.*
- râzık** (1) A. "Rızık veren, Allah." Tanrı'nın sıfatlarındandır. "Rızık veren, besleyen" anlamındadır. *Şerî'at érür yol tarîkat azık / Haķîkat suwı bil taķı rab razık 49/1-2.*
- rek'at** (22) / rekâ'at (1) Ar. "Namazda bir kıyam, bir rükû ve iki secdeden ibaret bölüm." Namazın bölümlerinden her biri, namazda bir kıyam bir rüku ve sücuddan oluşun bölüm. *Eger kılsa rek'atda êkki sücûd 147/1; Namâz tört rekâ'at farîza bolur 181/2.*
- resûl** (17) Ar. 1. Hz. Muhammed; Peygamber, Allah'ın elçisi" anlamındadır. Daha çok Hz. Muhammed'in (s.a.v.) adı yerine kullanılır. *Kanâ'at arığ paķ resûl sünneti 55/3.*
- resûl** (2) / rusûl (6) Ar. "2. Peygamber, elçi, peygamberler." *Kamuğı resûldın resûl érđi kül 379/2; Tigürgil rusûl enbiyâ rûĥıña / Yaratğan uğanım ulaşı ulam 6/3-4.*
- rubûbiyyet** (1) Ar. "Tanrılık." *Tefekkür kılıp baķ bu öz öziñe / Açılğay rubûbiyyeti zü'l-celâl 29/3-4.*
- rûze** (7) F. "Oruç." Rûze / rûza "oruç" sözcüğüyle aynı anlamdadır. *Yarın tutğa-mên rûze tęp bilmeki / Bu niyyet érür bil kişi öz özin 166/3-4.*

rûze-dâr (1) F. "Oruç tutan, oruçlu." Orucunu tutan. *Eger öpse kuçsa yigit rûze-dâr / Ata çıkısa şehvet orıçnı buzır 170/1-2.*

rûzî birgüçü (2) F. + T. "Rızık veren." Sıfat-fiil grubu şeklindeki bu terim anlam olarak Tanrı sıfatlarından "rezzâk" sıfatının karşılığıdır. "Bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren" anlamındadır. *'Azîz hûd kıılığlı rûzî birgüçü / Bir Allah öñin yoğ timeklik bolur 17/3-4.*

rûkû' (15) Ar. "Namazda elleri dizlere dayayarak eğilme." Namaz kılariken elleri dize koyarak öne doğru yere paralel şekilde eğilme. *Namâz içre tekbîr êkinçi kıyâm / Kırâ'at üçünçi rûkû' dört tamam 68/1-2.*

sa'd (1) Ar. "Kutluluk, uğur." *Binâ bânîsiz bolmağı bil muhâl / Yıdığ kıatre sa'dın siniğ tig cemâl 29/1-2.*

şahâbe (2) Ar. "Hz. Muhammed'in arkadaşlarından her biri." Ashâb, Peygamber Efendimizi Müslüman olarak görmüş ve onun sohbetlerini dinlemiş ve Müslüman olarak ölmüş kişiler için kullanılan "ashâb-ı resûlu'llah" isminin kısaltmış şekli. "Sahabi" sözcüğü ile aynı anlamdadır. Sözlükte "sahipler; arkadaş, dost" anlamları taşır ve sahib, sahabî sözcüğünün çokluk şeklidir (Karagöz, 2010: 570). *Yana dört muğarreb şahâbe üze / Tümen miğ bu ğufrân u rızvân sezâ 11/1-2.*

şahib-niyâz (2) Ar. + F. "Yalvaran, dua eden." *Kerek êkki rek'at ya bir rek'at ol / Kırâ'at farîza a şahib-niyâz 133/3-4.*

sâhib-reşâd (1) Ar. + Ar. "Hak yolda yürüyen." Hak yolda yürüyen, dine uygun davranan imanlı kişi. Ar. kökenli iki kelimedenden oluşmuş birleşik kelime yapısındadır. *Kafir attı mü'min bolup tesmiyet / Kılıp tégdi yénmes a sâhib-reşâd 235/3-4.*

şahib-şer' (1) Ar. + Ar. "Din sahibi." *Biliğ mîhlu 'adli tağı som kümiş / Sahib-şer' bu êkkisinin teğ têmiş 251/1-2.*

şahib-şerî'at (1) Ar. + Ar. "Din sahibi." Dinî eserlerde bu ifade ile dinin sahibi olan Peygamber Efendimiz kastedilir. "Sahib-şer'" şeklinde de yer alır. *Kayu dem buzulsa yunuğ mesh onı / Haber bêrdi şahib-şerî'at bize 184/3-4.*

sâlik (3) Ar. "Bir tarikate giren, tarikat ehli." Yolcu anlamındaki bu kelime daha çok tasavvufî bir terim olarak, Allah yolunda giden, bir tarikata mensup olarak doğru yolu tutan. *Velî sâde sâlik ya meczüb imâm / Boluban tégürmes murâdğa tamâm 305/1-2.*

şamed (1) Ar. "Hiçbir şeye, hiçbir kimseye muhtaç olmayan." Tanrı'nın sıfatlarındandır. Her şeyin kendisine muhtaç olduğu, eksikliği kusuru olmayan, adil ve güvenilir (Karagöz, 2010: 576). *Ağad-sên, şamed-sên, kerîm-sên, rahîm 403/3.*

şavm-ı zihâr (1) Ar. + Ar. "Kocanın karısını kendisine haram olan bir kadının bakmak uygun olmayan bir organına benzetmesinden dolayı kefarete gibi iki ay tutulması gereken oruç." Ar. Kökenli kelimelerle kurulmuş teriptir. *Ğazâ nezr-i muğlak ya şavm-ı zihâr / Ya keffâret oşbu oruç kim tutar 167/1-2.*

- secde** (9) Ar. "Namazda yere kapanarak yüzü yere koyma." Namaz kılarken alın, avuç içini ve dizlerini yere koyma anı. *Eger kılsa bir secde anı kıılır / Anıñ birle rek'at tamāmet bulur 148/1-2.*
- secde sehiv** (2) / sehiv secdesi (1) Ar. + Ar. "Sehiv secdesi, namaz sırasında yapılan bir yanlışlık için sonunda tekrar edilen secde." *Faşılñıñ öñindin soñınça kayu, sûret tüşse secde sehivni kêtür 128/3-4; Vacib kılsa sehven sehiv secdesi / Eger kıoysa kıaşden eksitti niyāz 115/3-4.*
- secde tilāvet** (1) Ar. + Ar. "Kur'an'ın on dört yerinde geçen secde ayetlerini okuyan veya işiten için yapılması gerekli secde, tilāvet secdesi." *Namāz içre secde tilāvet bile / Vācib bolsa hāli revān kılgıla 114/1-2.*
- selām** (11) Ar. "Selam." Günlük dilde çokça kullandığımız bu sözcük terim olarak iki anlamda karşımıza çıkar. Selam sözcüğü "yarattıklarını afet ve belalardan kurtaran, zulmetmeyen, güven arayanları güvene erdiren" anlamıyla Allah'ın sıfatlarından. Müminler karşılaştıklarında birbirlerine "Allahın selamı üzerinize olsun" diye dua etmiş olurlar. Sözcüğün ikinci anlamı ise, namazda otururken sağa ve sola selam verilmesidir. *Yérince kıyām u kıırā'at rükû' / Vücûd kıa'de kêtürp soñınça selam 139/3-4.*
- sema'** (2) Ar. "Dönme, müzik eşliğinde dönerek yapılan zikir ve ayin." Genellikle bazı cemaatlerde görülen, müzik eşliğinde dönerek yapılan zikir ve ayin. *Eger ölse nefis rāy hevādın reva / Yok érse kim aytur semā' né yarar 336/3-4.*
- şenā** (5) Ar. "Övme, methetme." Övgü, medih, Tanrı'yı dua ederek övme. *Senā ħamd şükürdin niçe ögdiler / Bu ins ü melek cinnî kim ögdiler 4/1-2.*
- sevāb** (3) Ar. "İyi bir davranışa karşı alınan mükafat." Dine uygun olduğu için Allah tarafından mükafatlandırılan davranışlar. *Eger kılsa bilgil bu onda biri / Namāzñıñ sevābınğa noksān-ı 'ām 111/3-4.*
- şıdk** (3) Ar. "Doğruluk." Doğruluk, yüreği temiz ve doğru olmak. *Kamuğ türlü tã'at tamām şûret ol / Taķı şıdk u ihlāş aña sîret ol 326/1-2.*
- şırāt** (2) Ar. "Cennete geçmek üzere cehennemın üzerinde kurulan geçilmesi zor, dar köprü." Sözlükte "yol" manasına gelen bu kelime "sırat köprüsü" tamlamasından kısalmış olarak "sırat köprüsü" anlamında kullanılır. *Sırāt saķışını bérür munda ol / Añar né şırāt bar añar né ħisāb 65/3-4.*
- şıyām** (1) Ar. "Oruç." İslamın beş şartından biri olan oruç. *Bu Kırbān kıyām u şıyām u zekāt / Nişān ol tamuğdın azād bolmaķı 194-3-4.*
- sivāllah** (2) Ar. + Ar. "Allah'tan başka her şey." *Sivāllah sözindin köñül ħāli kııl / Nurullah nurındın tolu bilse-sén 329/3-4.*
- soñ oturuş** (4) "İki ve daha fazla rekâtlı namazlarda selamdan önceki oturuş." Namaz kılarken selamdan önceki son oturuş. *Soñ oturuşda kadre't-teşehhüdde soñ / Kêtür êkki secde sevāb oş sa'il 112/3-4.*
- sûre** (1) Ar. "Kur'an'ın 114 bölümünden her biri." Kuran'da yer alan 114 bölümün her biri için "sûre" denmektedir. *Oķı fātiħa zam kıılıp sûredin 108/3.*

- sücûd** (16) Ar. "Secde etme, namazda yere kapanma" Namazda alınını, avuç içini ve dizlerini yere koyarak secde etme. *Kıyâm u sücûd u rükû u ku'ûd / Kêtürgey kırâ'atsızın bu vücûd 142/1-2.*
- sülûk** (1) Ar. "Bir tarikata girme." Bir tarikate girme, Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde çıkılan manevi yolculuk. Bunun için "seyr ü süluk" de kullanılır. *Sülûk birle meczûb bolur muhtedâ / İcâzetlig êrse revâ iktidâ 304/1-2.*
- sünnet** (20) Ar. "Hz. Muhammed'in söyledikleri veya yaptıkları." Kur'an'dan sonra dinin esaslarını belirleyen ve Peygamberimiz tarafından tavsiye edilen davranış ve sözler. *Ķanâ'at arıĶ paĶ resûl sünneti / İğidin tiledi üküş yalwarıp 55/3-4.*
- şehâdet** (4) Ar. "Bir şeyin doğruluğuna inanma, tanıklık etme." Daha çok "şehâdet" şeklinde yazılan ve sözlükte çeşitli anlamları bulunan bu sözcük dinî bir terim olarak "Allah'ın varlığı ve birliğini kabul ve ikrar etme, kelime-i şehadet getirme" anlamındadır. *Sa'âdet şehâdet nûrın tutĶuĶı / Hakîkatde ĶaĶka Ķın-oĶ bütĶüĶi 18/1-2.*
- şer** (1) (<Ar. şerr) "Kötülük." Hayırlı olmayan, kötü olan, dinî açıdan fayda sağlamayan tavır, söz ve davranışlar. *Bu dünyâ êkin êĶĶü yer bil munı / Hayır şer su-be-sûy kıyâmet küni 279/1-2.*
- şerî'at** (21) Ar. Allah'ın emirleri, İslam dini; İlahi dinlerde peygamberler aracılığıyla topluma Tanrı tarafından gönderilen inançla ilgili amelî hükümler, emir ve yasaklar (Karagöz. 2010: 617). Her peygamberin kendi devrinde dine dayalı olarak ortaya koyduğu amelî kurallar ve tatbikatın adı olarak, bazen de dinle aynı anlamda kullanılır. *KöbeĶtin tiziĶ birle 'avret êrür / Şerî'at tiziĶni tamâm ört têtür 69/1-2.*
- şeyh** (8) Ar. "Tarikat önderi, şeyh." Bir dergâhta, tekkede veya zaviyede müridlerine önderlik eden, yol gösteren, müritleri din ve tasavvuf konularında aydınlatan kimse. *Kêlür bolsa şeyh ĶidmetinĶa mürîd / Selâm şeyĶdin ister bulur köp mürîd 288/1-2.*
- şeyhü'l-hüdâ** (1) Ar. + F. "Doğru yolu gösteren şeyh." Arapça kurallara göre oluşturulmuş bir terkiptir. "Doğru yolu gösteren şeyh" anlamındadır. *BiliĶ Ķüccetullahi şeyhü'l-hüdâ / ĶılıĶlı Ķın-oĶ râst Ķademde sebât 399/3-4.*
- şeytân** (2) Ar. "Şeytan." Sözlük anlamı "uzak olmak, muhalefet etmek" olan şatn kökünden türetilmiştir. Allah'a isyan eden, onun emirlerini yerine getirmeyen, bu sebeple cennetten kovulan ruhanî bir varlık (Karagöz. 2010: 620). *Bukün yêmek içmek Ķarab 'ayş sürûr / MunuĶ birle şeytân Ķılır Ķoş Ķurûr 281/1-2.*
- şükür** (7) (<Ar. şükr) "Şükür." Tanrı'nın verdiği nimetlere şükretme, hamdetme, bu nimetleri yeterli görüp razı olma. Müminlerin önemli bir vasfı şükürdür. *Şükür Ķamd ü ilâhî tümen miĶ saĶa / Müsülmân muvahid yarattıĶ maĶa 1/1-2.*
- ţâ'at** (7) Ar. "Allah'ın emirlerini yerine getirmek, ibadet yapmak." İbadetler, dinen kulluk görevini yapma, Allah'ın emirlerini yerine getirme. *Yakîn bil bu iĶsân eĶer sorsa sen / Körer tig içiĶe ţâ'at Ķılsa sên 25/1-2.*

- ṭahāret** (1) Ar. "Temizlenme." Temizlenme, abdest alma. Taharat / taharet" şekillerinde kullanılır. *Tahāret kılorda oturma edeb / Kün ay kıble yaru 'acem hem 'arab 99/1-2.*
- taḥiyyet** (1) Ar. "Hayır dua, selam." Hayır dualar; namazın ka'delerinde okunan "ettehiyyatü" duası; Allah ömür versin!" deme, hayır dua etme. "Tahiyyat / tahiyyet" şekillerinde *Haber birmişi tig arıg pāk kelam / Tümen miñ dürûd u taḥiyyet selām 6/1-2.*
- taḫvā** (2) Ar. "Allah'tan korkma, Allah korkusuyla dinin yasakladığı şeylerden kaçınma." *'İbādet vera' zūhd ü taḫvā ḥicāb / Munuñ birle bolur tēlim ér ḥarāb 325/1-2.*
- ṭalāk** (2) Ar. "Boşama, boşanma." Dinî kurallara göre boşanma. *Biliñ tilge bağılıg yemîn ü 'atāk / Talāk til ayırsa eşitse kulağ / Kerek oynap aysun kerek kirtülep / Tüşer ant kul āzād ḥarām ittifāk 264.*
- ṭalāk-ı firār** (1) Ar. + Ar. "Karısının isteği dışında erkeğin ölüm esnasında verdiği talak." Sözlükte "talak-ı farr" şeklindedir (Develioğlu, 2015: 1200). Bir erkeğin ölüm esnasında karısının isteği ve rızası olmadan onu boşaması. *Hanîfe muḥammed ṭalāk-ı firar / İçinde bu 'iddet ozağın tutar / Kerek ḥayz kerek ay kerek yā vefat / Nē birle kim anda ozağlık ḳopar 266.*
- tamuğ** (9) Soğd. "Cehennem." *Nē munça ṭarab 'ayş temāşā kerek / Tamuğdın necāt bolmağınça başı 45/3-4.*
- tañ namāzi** (1) T. + F. "Sabah namazı." Yapı olarak belirtisiz isim tamlaması olan bu terim "sabah vakti kılınan namaz" anlamındadır. *Eger tañ namāzında érse bu şek / Yağın bir tēmişde teşehhüd kerek 124/1-2.*
- tapuğ** (2) "İbadet, bağlılık, itaat." Tap- fiil kökünden -g ile türetilen bu isim yaygın şekilde dinî terim olarak kullanılmıştır. İbadet, itaat, hizmet, iman, salih ve düzgün amel. *Edep bēklegil sēn edebni bilip / Fütūḥ yoğ edebisüz tapuğ köp kırup / Bilip bir tapuğ yēg tümen miñ tapuğ / Bolur nīst biliñ bî-edeblik kēlip 295.*
- ṭarīkāt** (17) Ar. "Allah'a ulaşmak amacıyla tutulan yol, tarikat." "Yol, usul" anlamındaki bu kelime terim olarak "Allah'a ulaşmak için tutulan yol ve uyulan usul" anlamında daha çok tasavvufî bir terim olarak kullanılır. *Şerī'at érür yol ṭarīkat azıq / Haḳīkat suwı bil tağı rab razıq 49/1-2.*
- taşavvuf** (1) Ar. "Gönlünü Allah sevgisine bağlama, tasavvuf." Diyanet İşleri Başkanlığının Yayımladığı Dinî Kavramlar Sözlüğü'nde Tasavvuf ile ilgili farklı tanımlar verilir ve "Kişiye Allah'ı görmüşçesine ibadet etme hazzına erişmesinin yolunu gösteren ilim" şeklinde bir tanım yapılır (Karagöz, 2010: 634). *Eşit ay bu yolda ḳadem urğuç / Taşavvuf içinde ḳurağ ḳurğuç 356/1-2.*
- taṭavvû'** (7) Ar. "Nafile ibadet." Farz olmayan ibadetleri yapma. *Yētür ékki rek'at tağı bir selam / Zayi' ḳılma secde kıra'at kıyām / Taṭavvu' bolur bil oşol ékkisi / Bilig birle 'ākil 'amel ḳıl müdām 155.*
- tażarru'** (1) Ar. "Yalvarma." Yakarış, Tanrı'ya yalvarma. *Şükür ḳılıgı tün kün tażarru' bile / Anıñ ummatı ḳılmışınğa barı 7/3-4.*

tehlîl (1) Ar. "Allah'tan başka Tanrı yoktur." anlamındaki "lailahe illallah" sözünü tekrarlama." *Senâ hamd u tesbîh ü tehlîl uruğ / Bu ma'nî için til yarattı koruğ 275/1-2.*

tekbîr (4) / tekbîrât (1) Ar. "Allahu ekber deme, tekbirler." Dürüst râst kıyâm birle tekbîr kılığ 129/1. *Taķı tekbirât 'iyd namâzında hem / kêtürmek vacib ol munı kéd bile 110/3-4.*

Tejri (1) "Allah." Sözcüğün özgün anlamı "gökyüzü"dür. Eski çağ kültürlerinde şimşek, gök gürültüsü, yağmur, fırtına, vb. göğe dayalı doğa olayları gökyüzünde olağanüstü bir varlığın kanıtı sayıldığından "gök" anlamlı sözcükler "tanrının meskeni" ve "tanrı" anlamını kazanır. Orta çağ monarşik yönetim biçimlerinde hükümdarın otoritesini Tanrı'dan aldığına inanıldığı için Tanrı'ya karşılayan sözcükler ve bunların türevleri hükümdarın adı veya ünvanı olabilirdi (Şirin, 2015: 26). Göktürkçe'de gök ve tanrı anlamlarında kullanılan bu kelime, hakanın bir sıfatı veya Mani metinlerinde Buda'nın sıfatı olarak da kullanılır (Tokyürek, 2017: 79-89). Kaşgarlı Mahmut, DLT'de "Kâfirler – Tanrı onları yok etsin- göğe tejri derler. Aynı şekilde gözlerine büyük görünen büyük bir dağ, ağaç gibi şeylere de tejri adını verirler ve bu gibi şeylere secde ederler. Bilgin kişiye de tejriken derler. Sapkınlıklarından Tanrı'ya sığınırız!" der. Kaşgarlı bu ifadelerin bulunduğu sayfada sözcüğün genel anlamını şöyle verir: "Tejri yüce ve aziz Allah." *Delîl bilmemiş sên çın-ok tejrini 42/4.*

tesbîh (1) Ar. "Allah'ı zikretme." Belli sözleri tekrarlayarak Allah'a tazim etme, Allah'ı yüceltme, anma, yad etme. *Senâ hamd u tesbîh ü tehlîl uruğ 275/1.*

tesmiyet (5) Ar. "Besmele çekmek." Besmele çekme. *Kafir attı mü'min bolup tesmiyet / Kılıp tégdi yénmes a sâhib-reşâd 235/3-4.*

teşehhüd (6) Ar. "Namazda oturarak Ettehiyyatü duasını okuma." Namazda otururken "ettehiyyatü" duasını okuma. *Eger tañ namâzında érse bu şek / Yaķîn bir têmîşde teşehhüd kerek 124/1-2.*

tevbe (1) Ar. / tevbe kılmak (4) Ar. + T. "Bir suçtan dolayı pişman olarak bir daha yapmamak üzere söz vermek, tövbe etmek." Sözlükte "pişmanlık, dönme" anlamına gelen bu söz terim olarak "kulun işlediği kötülük ve günahlara pişman olup, onları terk ederek Allah'a yönelmesi, emirlerine uyararak ve yasaklarından sakınarak bağışlanmasını dilemesi" anlamında kullanılır (Karagöz, 2010: 657). *Bukün tevbe kılığıl tamuğdın yolun 48/2.*

tevekkül (2) Ar. "Kadere razı olma, tevekkül." Her hususta Allah'a güvenme, kadere razı olma. *Tevekkül delîl haķnı çın bilgüğe / Unutma kıyâmet taķı ölgüğe 43/1-2.*

tevfik (6) Ar. "Allah'ın yardımı." Allah'ın rızasına uygun işleri kuluna nasip etmesi, doğru işler yapması için yardımcı olması. *Ve-lîkin bu tevfiķ bahâliğ 'azîz / Meger bolsa bérür vefâliğ 'azîz 61/1-2.*

teyemmüm (5) Ar. "Suyun bulunmadığı durumlarda niyet edip elleri yere sürerek alınan abdest, teyemmüm." Su bulunmadığı zaman, abdest ve gusül yerine geçen, niyet edilerek toprakla yüz ve kolları mesh etme. *Haber bérdi allah kelâmi bize / Teyemmüm kılığ tēp anığ yēr üze 106/1-2.*

tilâvet (1) Ar. "Kur'an'ı güzel ve usulüne göre okuma." Kur'an'ı doğru okuma. *Tilâvetde secde imâmğa taqı / Ya şulbî ya rek'at bar êrdi bakî 137/1-2*

uçtmaḥ (2) / uştmah (3) / uçmah (1) / uşmah (3) Soğd. "Cennet." Cennet anlamındadır. Sogd. Kökenli bu sözcük zamanla Türkçe "uçmak" fiiliyle eş sesli hale gelmiştir. "uçmaḥ / uçmaḥ / uçtmaḥ / uçtmaḥ / uştmah" şekillerinde karşımıza çıkar. Ölenlerin ruhlarının bir kuş gibi oraya uçtuğuna (uçma bardı) inanılır. Türkler İslâm olduktan sonra yeni dine ait birçok istilâhları şamanî dinindekilerle karşıladıkları zaman, hiçbir güçlüğü uğramadan, şamanî kültürü hazinesinden aldıkları uçmak kelimesini, pek isabetli bir şekilde, cennet istilâhı yerinde kullanmışlardır. (Turan 2002: 290 – 304) *Zekât birse uçtmaḥ tamuğdın necât 212/4.*

uğan (5) "Allah." u- (gücü olmak, muktedir olmak) fiil kökünden –gan sıfat-fiil ekiyle türetilmiş olan bu sözcük esma-i hüsnadan "kâdir" (her şeye gücü yeten, kudretli) sıfatının Türkçe karşılığıdır. Sıfat olarak Tanrı adı yerine kullanılır. *Şükür ḥamd uğanğa tümen miḡ hezâr 378/1.*

uluğ yunuğ (2) "Boy abdesti, gusül." *Uluğ yunuğ içre yumaḥ cümle ten / Farîza ağız hem burun yayğa-sên 87/1-2.*

ümmet (2) Ar. "Bir peygambere inanıp bağlanan topluluk." Bir peygambere inanıp bağlanan cemaat, aynı dinden olan topluluk, bir peygambere mensup olanların tamamı. *Habîb ümmetinğa ḥabîblük reva / Revâ bolsa mî'râc revâ hem bu ḥâl 377/3-4.*

üwşemek (1) "Abdest alırken ıslak elle sakalı sıvazlamak" *Ḳatıp suw burunğa meşê êtmek kulaḥ / Saḡal üwşemek barmaḥ aralamak 75/1-2.*

vâcib (25) Ar. "Dince yapılması gerekli olan ve farzdan sonra gelen, vacib." Sözlük anlamı "gerekli, lüzumlu" olan bu sözcük terim olarak "yapılması dinî bakımdan gerekli olan, dinî olarak gerekli ve kesin olan ve farzdan sonra gelen davranış ve fiiller" anlamındadır. *Otur orta ḳa'de ḳunûtnı oḳı / Vitir içre vâcib turur ay taḳı 109/1-2.*

vebâl (2) Ar. "Günah, vebal." Birine karşı dinin esaslarına aykırı olarak yapılan haksızlık dolayısıyla işlenen günah. *Nişâb bolsa ḳurbân vâcib ḳılmaḳı / Namâz rûze tég bil vebâl ḳalmaḳı 194/1-2.*

velâyet (1) Ar. "Velilik, ermişlik." Sözlükte "idare etmek, düzenlemek" gibi anlamlar taşıyan velayet, "Allah ile kulu arasındaki karşılıklı sevgi ve dostluk" veya "Hakk aşığı" anlamındadır. *Velâyet kerâmet 'ibâdetleri / Tümen türlüg esrâr işaretleri 384/1-2.*

velî (2) Ar. "Ermiş kişi, veli." Allah'ın dostu ve sevgili kulu, ermiş, Allah sevgisine mazhar olmuş. *Yörügli çın-oḳ ol êrenler yolu / Biliḡ baba êrdi ḥaḳîḳat velî 381/1-2.*

veliyü'l-verâ (2) Ar. + Ar. "Herkesin kabul ettiği ermiş kişi." Ar. veli ve "Haramdan kaçınma" anlamındaki vera sözcükleriyle oluşturulmuş bu terkip, terim olarak, "veliliği herkesçe kabul edilmiş kişi" anlamındadır. *Atam baba islâm veliyü'l-verâ / Özi zikri tilde tümen aslam ol 402/3-4.*

- vera'** (5) Ar. "Haramdan kaçınma." Harama düşmek kaygısı ile şüpheli şeylerden kaçınma. *Vera' zühd ü takvâ bilîğ cân érür / Er ol kim biligge 'amel uydurur" 322/3-4.*
- vitir** (1) (<A. vitr) "Yatsı namazından sonra kılınan üç rekat namaz." Yatsı namazından sonra kılınması vacip olan üç rekâtlik namaz. "Vitr namazı" ifadesinden kısaltmadır. *Otur orta ka'de kunûtnı okı / Vitir içre vâcib turur ay ağı 109/1-2.*
- vuzû'** (1) Ar. "Abdest alma." *Vuzû' içre sünnet érür ékkisi / Gusül içre farz ol neçük özge ten 87/3-4.*
- yaratğan** (6) "Yaratan, Tanrı." *Sen ök sen yaratğan bu yer kök kün ay 3/1.*
- yazuğ** (2) "Günah, suç." Yazmak (hata etmek, yanılmak, şaşırarak) fiilinden türetilmiştir. *Elin tutmuşında élin ırğama / Kim ırğasa töklür bu yazuğ teme 290-2.*
- yazuğlu** (1) "Günahkâr, suçlu." Dine göre uygun olmayan davranışlarda bulunmuş, günaha girmiş, günahkâr. *Mürîd şeyhni yazuğlu tēp bilmegü / Bu ma'nîdin ötrü élin ırğama 290/3-4.*
- yığağ** (3) "Yasak, yasaklanmış şey." Dini açıdan yapılması yasak olan davranışlar. Yığ- (engellemek) fiilinden – ak ekiyle türetilmiştir. *Bilîğ hağ yığağ buyruğın tut yöri / Velî zühd bu dünyâ bırağmak turur 323/3-4.*
- yığılmağ** (5) "Yasaklanmak, menedilmek, uzaklaştırılmak." Dinî açıdan yasak olan iş ve sözlerden sakınmak, Allah'ın yasaklarına uymak. *Bilîğ hağnı bilmek tağı emrini / Tutup yığmışındın yığılmağ kemâl 156/3-4.*
- yunuğ** (23) "Abdest." Abdest sözcüğünün Türkçe karşılıklarından biridir. *Yunuğ farzı şâh ol bu sünnet vezir / Tağavvu' edeb müsteğab leşkeri 94/3-4.*
- zâkir** (3) Ar. "Zikreden, anan." Terim zikr kelimesinin ism-i fa'ilidir. "Hakk'ı zikreden, anan, hatıra getiren" demektir. *Zikir birle zâkir huğûrğa tēger / Huğûrnuğ nişâni köğül üns tutar 364/1-2.*
- zakirlik** (1) Ar. + T. Ek "Anan kişi olma durumu." Zâkir olma, Hakk'ı zikreden kişi olma. *İnâbet irâdet bu 'işğın imâm / Muğiblük nişâni zakirlik müdâm 363/1-2.*
- zalâl** (1) Ar. "Doğru yoldan çıkma, sapıklık." Günümüzde "dalâl, dalâlet" diye söylenen sözcüktür. *Bilîğsiz 'amel ol érür tēg zalâl / 'Amelsiz bilig hem érür bil vebâl 156-1.MM.(1)*
- zalâlet** (2) Ar. "Doğru yoldan çıkma, sapıklık, dalalet." Anlamı "zalâl" sözcüğüyle aynıdır. Doğru yoldan çıkmış olma, sapık olma. *Cehâlet zalâlet érür bil yağın / 'İbâdetni 'âdet buzar tolğasıp 120/3-4.*
- zekât** (41) Ar. "İslamın beş şartından biri." Sözlükte "artma, çoğalma, temizlik, bereket, iyi hal ve övgü" anlamlarına gelen zekât, dinî terim olarak, belirli bir malın bir kısmının Allah rızası için muayyen kişilere verilmesi demektir (Karagöz, 2010: 711). *Zekât bil farîza namâz rûze tēg 186/1.*
- zekâtü'l-ibil** (1) Ar. + Ar. "Deve zekatı." İbil veya ibl "dişi deve" anlamında Ar. Kökenli bir kelimedir. Arapça kurullarla oluşturulmuş bu terim, "deve zekatı, fazla devesi olan birinin zekatını deve olarak vermesi" anlamındadır. *Bu tertîb bilü bërse mü'min kişi / Zekâtü'l-ibilde muğı yok cevâb 216/3-4.*

zikir (12) / zikr (9) Ar. "Anma." Sözlük anlamı "anma, anılma" olan bu sözcük, terim olarak "Tanrı'yı anma, yad etme" anlamındadır. "zikir / zikr" şekillerinde yazılır. *Zikir nûrı birle münevver bolup / 'Arifğa qulavuz bu zikri tamam*" 363/3-4.

zinâ (1) Ar. "Zina" Nikahsız olan kişilerin birlikte olmasıdır. Büyük günahlardan sayılır. Günlük dilde başka sözlerle ifade edilen bu günah, "zinâ" sözcüğü ile ifade edilir. Bu eylemin dinî bakımdan nasıl görüldüğünü ifade eden zinâ sözcüğü günlük dile de mal olmuştur. *Zarûretsizin bir namâznı kazâ / Kılur bolsa yétmiş kıta ol zinâ* 162/1-2.

zühd (6) Ar. "Her türlü zevke karşı koyarak kendisini ibadete verme, sofuluk." "Her türlü zevke, dünyevî isteklere karşı koyarak, nefsanî isteklerden vaz geçerek kendini ibadete verme. *Vera' zühd ü taqva bilij cân êrür / Er ol kim biligge 'amel uydurur* 322/3-4.

zü'l-celâl (2) Ar. + Ar. "Celal sahibi, Allah." Bu anlamla Allah adı yerine kullanılır. *Velâkin resûlullah uş zü'l-celâl / Haber birdi bizge kelâm-ı zülâl* 33/1-2.

SONUÇ

Yukarıda tespit ettiğimiz bu terimlerin içinde tasavvufta da aynı anlamda veya buna yakın farklı bir anlamla kullanılan terimler bulunmaktadır, ancak seçtiklerimiz genellikle dinî terimlerdir. Eserde bunların dışında bazı tasavvufî terimler de tespit edilebilir.

Yaptığımız taramaya göre Mu'înü'l-Mürîd'de toplam 293 dinî terim yer almaktadır. Bu terimlerden 258 tanesi tek kelimededen, 35 tanesi de birden fazla kelimededen oluşmaktadır. Tek kelimededen oluşan terim sayısı, toplam 293 terimin % 88'ini, kelime grubu şeklinde olan terimler de 293 terimin % 12'sini oluşturur.

Birden fazla kelimededen oluşan terimlerin 11 tanesi Arapça terkip, 10 tanesi Farsça terkip şeklindedir. Belirtisiz isim tamlaması 8, sıfat tamlaması 5 ve bağlama grubu şeklinde 1 terim bulunmaktadır. İki sözcükten oluşan terimlerin 4 tanesi Türkçe + Türkçe (son otruş, uluğ yunuğ, orta otruş, bir ü bar), 22 tanesi Arapça + Arapça, 1 tanesi Türkçe + Arapça, 5 tanesi Türkçe + Farsça, 2 tanesi Farsça + Arapça sözcükten oluşmaktadır.

Tek kelimededen oluşan terimlerin 32 tanesi Türkçe kökenlidir ve 258 terimin % 12.5'ini oluşturur. 258 terimden 204 tanesi Arapça (% 79.5), 14 tanesi Farsça (% 5.4), 2 tanesi de (% 0.8), Soğdca (tamuğ, uşmağ) kökenlidir. Terimlerden 5 tanesi Arapça kök + Türkçe ek, 1'i Farsça kök + Türkçe ek biçiminde oluşturulmuştur.

Mu'înü'l-Mürîd'de yer alan "arığ, arırlık, arınmak, arıtmak, azdurmak, azmak, bayat, birlik, buyruk, buyurmak, bütgüçü, bütme, inanmak, idi, kirtülemek, koruğ, köni, kul, kulluk, kurağ, mağ, tapuğ, tenri, uğan, üvşemek, yaratğan, yazuk, yazuklu, yıgak, yığılmak, yunuğ, uluğ yunuğ" gibi 32 Türkçe sözcüğün hemen hepsinin yabancı kökenli karşılıkları da eserde yer almaktadır. Türkçe kökenli olan bu sözcükler, Türkçede eskiden beri kullanılan ancak Karahanlı Türkçesi döneminde İslamiyetin kabulünden sonra dinî terim olarak kullanılmaya başlanan, İslamî bir kavramı ifade eden sözcüklerdir.

KAYNAKÇA

- Ağca, Ferruh (2015). "Eski Türkçe kök tenri ve kök kalık ikilemeleri üzerine". *Türkbilig*. 30: 201-221.
- Akay, Hasan (2005). *İslami Terimler Sözlüğü*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Deniz, Sunay (2019). *Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi Eserlerinde Dinî Terimler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Develioğlu, Ferit (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Karagöz, İsmail (2010). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. (Yayına Hazırlayan: İsmail Karagöz). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ölmez, Mehmet (2005). "Türkçede dini tabirler üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları*. 15: 213-218.
- Parlatır, İsmail (2017). *Açıklamalı İslami Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şirin, Hatice (2015). *Kültigin Yazıtı Notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tokyürek, Hacer (2017). "Budist Uygur metinlerinde Tenri sözü". *Dil Araştırmaları*. 21: 79-89.
- Toparlı, Recep; Argunşah, Mustafa (2008). *Mu'înü'l-Mürîd*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, Recep (1988). *Mu'înü'l-Mürîd*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları no. 15.
- Uludağ, Süleyman (1995). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.

İSMETÎ'NİN BAHR-İ TAVİLİ

Bahr-i Tavîl By İsmetî

Şermin BAKA TELLİ¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, serminbaka@gmail.com, orcid.org/0000-0001-5259-1541.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 17.08.2022
Kabul/Accepted: 27.10.2022

DOI:10.20322/littera.1163508

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk edebiyatı, bahr-i tavîl, İsmetî

ÖZ

Klasik Türk edebiyatı, XIII. yüzyılın sonlarında başlayıp XIX. yüzyılın sonlarına kadar kesintisiz olarak devam eden ve kendine has kuralları bulunan bir edebiyattır. Bir geleneğin tezahürü olan bu edebiyat, yüzyıllar içerisinde sayısız edebî ürünün ortaya çıkışına zemin oluşturmuş, neticesinde kültür ve medeniyet tarihimizin birikimleri arasında yerini almıştır. Günümüzde bu kültür mirasımızın manzum ve mensur nice eserleri gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir. Söz konusu eserlerden biri de Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi 6461 numarada kayıtlı şiir mecmuasıdır. Mecmua, XV-XIX. yüzyıllar arasında yaşamış pek çok şairin şiirini ihtiva etmektedir. Bu manzumeler arasında -klasik Türk edebiyatında sınırlı sayıda şair tarafından kaleme alınan dolayısıyla örneğine az rastlanan- bir de bahr-i tavîl yer almaktadır.

Bahr-i tavîl, aruz kalıplarının arka arkaya tekralanmasıyla oluşturulan ve nesir cümleleri niteliğinde yazılan yer yer seciler de yapılan bir tarzdir. Edebiyatımızda nazımla nesir arasında bir köprü görevi gören bu edebî parçaların ilk örneğinin hangi edebiyatta görüldüğü tam olarak bilinmese de Anadolu sahasında ilk bahr-i tavîlin XV. yüzyıl şairi Ahmed Paşa tarafından yazıldığı tespit edilmiştir. Çeşitli divan ve mecmualar tarandıkça da Seyfî, Belâî, Fedâî, Gelibolulu Âlî, Arşî, Fehîm-i Kadîm, Beyânî, Muhibbî (Kanunî Sultan Süleymân), Zâhirî, Bezmî, Yahyâ, Şeyh Gâlib, Bayburtlu Zihnî gibi birçok şairin bahr-i tavîl tarzında şiirler kaleme aldığı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmayla birlikte şimdikiye kadar konu üzerine yapılan çalışmalarda adını göremediğimiz İsmetî mahlaslı bir şairin bahr-i tavîli ilim dünyasına tanıtılacaktır. Çalışmanın giriş bölümünde öncelikle bahr-i tavîl terimi üzerinde durulacak ardından da bu tür üzerine yapılan çalışmalardan söz edilecektir. Birinci bölümde; bahr-i tavîlin yer aldığı şiir mecmuası tavsif edilecek, ikinci bölümde -tezkiireler ve biyografik kaynaklar ışığında- İsmetî'nin hayatı ve edebî şahsiyeti hakkında bilgi verilecek; üçüncü bölümde ise söz konusu manzumenin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durulacak ve ardından çeviri yazılı metni verilecektir.

ABSTRACT

Keywords

Classical Turkish/Ottoman literature, bahr-i tavîl, İsmetî.

The period of Turkish-Ottoman literature we now refer to as 'Classical' emerged in the 13th Century C.E. and lasted until the end of the 19th century. It had its own unique set of rules, and gave birth to a wide and rich breadth of poetry and prose alike that inevitably found itself a place in the heart of Turkish culture, civilisation, and history. Despite this, many a work has yet to make its way into the sunlight – still resting between the pages of mecmuas (Ottoman literary journals, of sorts). A beautiful example illustrating this is mecmua 6461, which is currently housed at the Sivas Ziya Bey Library of Ancient Manuscripts. Dating between the 15th and 16th centuries, and featuring many a poet, what makes it special is that it contains a bahr-i tavîl – a rarely encountered find indeed.

Bahr-i tavîl are generally noted for their aruz prosody and repetition, while at the same time being a form a either prose or secil. They moreover act as a bridge beyween prose and poetry. Ahmed Paşa wrote the first Anatolian bahr-i tavîl in the 15th century C.E. – whether other examples from other Turkic literary cannons exist or not remains to be seen. Other notable examples have been written by such poets as Seyfî, Belâî, Fedâî, Gelibolulu Âlî, Arşî, Fehîm-i Kadîm, Beyânî, Muhibbî (Sultan Süleymân), Zâhirî, Bezmî, Yahyâ, Şeyh Gâlib, and Bayburtlu Zihnî, among others. In this study, we want to

introduce a bahr-i tavîl, by a poet who – as far as we know – went under the pseudonym İsmetî. In our introduction, we shall talk about bahr-i tavîl as a genre, and about what research has been done on them to date. In sections one and two, we will highlight the mecuma from which the bahr-i tavîl in question hailed, as well as the life and literary career of İsmetî, as based on what we've learnt from various primary and biographical sources. Finally, in section three, we intend to analyse both the form and content of his bahr-i tavîl, as well as offer a Modern Turkish translation of it.

Atıf/Citation: Baka Telli, Ş. (2022), "İsmetî'nin Bahr-i Tavîli", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 1024-1036.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Şermin BAKA TELLİ, serminbaka@gmail.com

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatı, XIII. yüzyılın sonlarında başlayıp XIX. yüzyılın sonlarına kadar kesintisiz olarak devam eden sınırları kalın çizgilerle çizilmiş başka bir ifadeyle kendine has kuralları bulunan bir edebiyattır. Bir geleneğin tezahürü olan bu edebiyatın sanatçıları da hem gelenek içinde kalma hem de farklılığı yakalama gayretinde olmuşlardır. Bir taraftan yeni mazmunlar ibda ederek özgünlüğe ulaşmaya çalışan diğer taraftan da söyleyiş mükemmeliyeti arayan şairler, yüzyıllarca aynı düşünceleri değişik şekillerde ifade ederek henüz söylenmemiş olan anlamı bulmaya ve en güzel üslubu yakalamaya çalışmışlardır. İşte bu en güzelini ortaya koyma çabası da şairleri zaman zaman klasik ifade tarzının dışına çıkmaya veya kullandıkları nazım şekillerine çeşitlilik katmaya sevk etmiştir.

Bahr-i tavîl terimi edebiyatımızda iki ayrı kavramın karşılığı olarak kullanılmıştır. Birincisi sadece Arap edebiyatında kullanılan Fars ve Türk edebiyatlarında neredeyse hiç tercih edilmeyen ve asıl tefileleri "*fe'ûlün mefâ'ilün fe'ûlün mefâ'ilün*"den oluşan bir aruz bahrinin adıdır. İkincisi ise "*fe'ilâtün, mefâ'ilün, müstef'ilün*" gibi aruz tefilelerinin arka arkaya tekranlanmasıyla oluşturulan, nesir cümleleri niteliğinde yazılan aynı zamanda kafiyeli satırlardan oluşan ve bu satırlarda yer yer seciler yapılan bir şiir tarzının adıdır (Mermer, Koç Keskin 2011: 15). Bu şiir tarzında konu olarak genellikle sevgilinin güzelliği unsurları ile âşık ve sevgili arasındaki münasebetler işlenir. Bunun yanı sıra münacat ve na't gibi dinî konuların da ele alındığı görülür (Aksoyak 2016a: 109). Söz konusu şiirlerin şekil yapısı, mısraları oluşturan aruz tefilelerinin dörtten fazla olması dışında, herhangi bir beyit, gazel veya kita nazım şeklinin şekil yapısından farklı değildir (Çeltik- Kurnaz 2011: 531). Bahr-i tavîlde tefile sayısı şairin maharetine, gücüne ve isteğine bağlıdır. Yani bu hususta herhangi bir kural söz konusu değildir. Bununla birlikte yapılan tespitlere göre bahr-i tavîllerdeki beyit sayısının 97'ye, dizelerdeki tefile sayısının da 50'ye kadar çıktığı (Aksoyak 2016a: 109) hatta bu rakamların aşıldığı örnekler de görülür (bk. Kaplan 2018).

Bahr-i tavîl, bugüne kadar yapılmış çalışmaların pek çoğunda müstakil bir nazım şekli olarak tanıtılmış ve bu bağlamda da yukarıda zikrettiğimiz özellikleri ortaya çıkarılmıştır. Ancak konu üzerine çalışma yapan bazı araştırmacılar, bahr-i tavîlin müstakil bir nazım şekli olmadığını dile getirmiş ve bu hususta da farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Örneğin; Cemal Kurnaz ve Halil Çeltik'e göre bahr-i tavîl; "*müstezad gazel, musammat kaside terkiplerinde kullanılan müstezad ve musammat terimleri gibi belirli bir nazım şeklinin sıfatı olarak kullanılan tabirdir. Nasıl ki bu ifadelerde müstezad veya musammat sözcükleri veya mutavvel gazel tamlamasındaki*

mutavvel sözcüğü bir nazım şeklini ifade etmiyorsa, buradaki bahr-i tavil teriminin de bahr-i tavil beyit, bahr-i tavil gazel, bahr-i tavil kaside vb. biçimlerde bir nazım şeklinin sıfatı olabilir” (2011: 533).

Edebiyatımızda bahr-i tavîl adıyla kayıtlı edebî parçaların ilk örneğinin hangi edebiyatta görüldüğü tam olarak bilinmese de Anadolu sahasındaki ilk bahr-i tavîl, XV. yüzyıl şairi Ahmed Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Bu yüzyılda Ahmed Paşa'nın yanı sıra Seyfî, Belâyî ve Şeyhî'nin bahr-i tavîllerine de rastlanmaktadır. Klasik Türk şiirinin kuruluş aşamasına kadar uzandığı anlaşılan bahr-i tavîl yazma geleneği, XV. yüzyıldan sonraki dönemlerde de -diğer nazım şekilleri kadar olmasa da- önemini yitirmemiş ve Cumhuriyet devrine kadar devam etmiştir (Aksoyak 2016b: 119).

Bilindiği üzere bahr-i tavîl üzerine bir takım bilimsel çalışmalar yapılmış; bu çalışmalarla da söz konusu nazım şeklinin kimler tarafından kullanıldığı ve hangi özelliklere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu konuda en kapsamlı çalışma, İ. Hakkı Aksoyak'a aittir. Bu hususta araştırmacının iki makalesi dikkat çekicidir. Aksoyak (2016a), “Bahr-ı Tavîl” adını verdiği ilk makalesinde -kaynaklarda sadece Şeyh Gâlib'in kullandığı nazım şekillerinden biri olarak anılan- bahr-i tavîlin Türk edebiyatında 20'den fazla şair tarafından kullanıldığını tespit etmiştir. “Anadolu Sahasında İlk Bahr-ı Tavîl Ahmed Paşa'nın mıdır?” adlı ikinci çalışmasında ise daha önce tespit ettiği bahr-i tavîllere yenilerini eklemiş aynı zamanda Anadolu sahasında ilk bahr-i tavîl sahibi şairin Ahmed Paşa olduğunu dile getirmiştir (2016b). Aksoyak'ın tespitlerine göre edebiyatımızda 28 şair bahr-i tavîl nazım şekliyle şiirler kaleme almıştır. Söz konusu şairler ise şunlardır: XV. yüzyıl: Ahmed Paşa, Seyfî, Belâyî ve Şeyhî; XVI. yüzyıl: Fedâyî (2) ve Gelibolulu Âlî (2); XVII. yüzyıl: Arşî, Fehîm-i Kadîm, Beyânî, Mu'în ve Mücellâ (2); XVIII. yüzyıl: Birrî, Zâtî (?), Dâniş, Vahyî ve Şeyh Gâlib; XIX. yüzyıl: Müştâk Baba (2), Antepli Aynî, Nebâtî (2), İzzet, Bayburtlu Zihnî (2), Necmî, Senîh ve İffetî (?); XX. yüzyıl: Sâbir (3), Abdülbâkî Fevzî (3), Çukadarzâde (2) ve Halil Nihat Boztepe. Burada adı geçen bazı şairlerin bahr-i tavîlleri çeşitli araştırmacılar tarafından ilim âlemine tanıtılmıştır:

İ. Hakkı Aksoyak (2016a: 109-114; 2016b: 115-134), Abdülbâkî Fevzî, Ahmed Paşa, Beyânî, Belâyî, Antepli Aynî, Resmî, Seyfî ve Şeyh Gâlib'in; Rasih Erkul (1993:43-45), Birrî Mehmed Dede'nin; Yunus Kaplan (2016: 167-176), Fehîm-i Kadîm'in birer ve Ahmet Mermer (2002: 121-129), Fedâyî'nin; Müzahir Kılıç (2017: 3946) ise Bayburtlu Zihnî'nin ikişer bahr-i tavîlini yayımlamışlardır. Ancak bu manzumeler arasında Fehîm-i Kadîm'in bahr-i tavîli ayrı bir öneme sahiptir. Fehîm-i Kadîm bu şiirinde Arap, Arnavut, Ermeni, Rum, Yahudi, Tatar, Türk, Acem ve kendi ağzından olmak üzere dokuz farklı dil ve lehçeyi taklit etmiştir (Kaplan 2016: 172). Dikkat çeken bir başka bahr-i tavîl örneği ise XVII. yüzyıl şairlerinden Kâşif Es'ad'a aittir. Kâşif Es'ad'ın iki bahr-i tavîlinden biri elifnâme olarak kaleme alınmıştır (Babaarslan 2021: 2). Söz konusu manzume, şu anki bilgilerimize göre türünün tek örneğidir.

Bahr-i tavîl üzerine yapılan çalışmalardan biri de Beyhan Kesik'e aittir. Kesik (2015: 55-60), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi R 1965 numarada kayıtlı mecmuada Muhibbî (Kanunî Sultan Süleymân)'nin bilinmeyen bir bahr-i tavîlini tespit etmiştir. Kesik'e göre bu eser, bir sultan şair tarafından kaleme alınan bilinen tek bahr-i tavîl olma özelliğine sahiptir.

Son yapılan çalışmalarla bahr-i tavîl literatürüne yeni isimlerin de eklendiğini görmekteyiz. Konu üzerine çeşitli çalışmaları olan Yunus Kaplan (2018: 103-115; 2020: 1-10), daha önceki çalışmalarda isimlerine rastlamadığımız

Kadrî, Zuhûrî, Zâhirî, Çoşkun ve Bezmî'nin bahr-i tavîllerini gün yüzüne çıkarmış aynı zamanda Ni'metî, Mu'în, Azbî Baba, Nazîr, Senîh-i Mevlevî, Mehmed Şâkir (2) ve Nâkâm'ın da bahr-i tavîllerinin olduğunu dile getirmiştir. Giyasi Babaarslan (2021: 1-14) ise Fehîm, Yahyâ ve Zâhirî mahlaslı şairlerin bahr-i tavîllerini yayımlamış ayrıca klasik Türk edebiyatının kuruluş devri şairlerinden Fezâyî'nin de divanında (Şenödeyici-Koşık 2015: 147-148) bir bahr-i tavîlinin olduğunu tespit etmiştir.

Netice itibarıyla bugüne kadar yapılan çalışmalarla 42 şaire ait 55 bahr-i tavîl gün yüzüne çıkarılmıştır.

1. Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi 6461 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuası

Kütüphanede *Mecmû'a-i Eş'âr* adıyla kayıtlı olan eser, 18x6.5 cm. ölçülerinde ve deri ciltlidir. Sonradan ciltlenmiş olup muhtemelen ciltlenme esnasında cönk görünümünü almıştır. 133 varaktan müteşekkil olan mecmuanın yazı türü talik, kâğıt türü ise aharlıdır. Satır ve sütun sayısı muhtelif, sayfa kenarları cetvelsizdir. Bazı yapraklarında rutubet lekeleri bulunmaktadır. Kimi sayfa kenarlarında da tahripler söz konusudur. Derleyicisi ve tertip tarihi belli değildir.

Mecmuada Andelîb, Azîm-i Nişâbûrî, Bâkî, Basîrî, Bedrî, Bî-kesî, Câmî, Cevrî, Cinânî, Emrî, Fazlî-i Tebrizî, Hâfız, Hakkî, Haydar, Hemdemî, Hicrî, Hilâlî, Hurremî, Husrev, İsmetî, Kâsım, Kavî, Kemâl, Keyânî, Meflûk, Mevcî, Mirzâ Süleymân, Miskîn, Muhibbî, Muhlis, Murtazâ, Nâbî, Nazîm, Nebî, Nefî, Nesîmî, Nevâyî, Nevrûz, Nevvâb, Nûrî, Osman-zâde, Rahmî, Sâdık, Saffî, Sâkin, Selîmî, Semî', Subhî, Şeyh Irâkî, Şeyh Sa'dî, Şifâ-i Kazvîni, Tıflî, Usûlî, Vâlihî, Vasmetî, Vâzeh/Vâzih, Yetîmî ve Ziyâ gibi çoğunluğu XVI ve XVII. yüzyılda yaşamış şairlerin şiirleri yer almaktadır. Mecmuaya, ağırlıklı olarak gazellerden oluşmakla birlikte içerisinde müstezat, rubai, murabba, muhammes, müseddes, terkeb-i bent, müfret gibi nazım biçimleri de bulunmaktadır. Mecmuanın tertip hususiyetine bakıldığında ise derleyicinin herhangi bir düzene riayet etmediği görülmektedir. Ancak kimi zaman aynı şaire ait şiirler art arda verilmiştir. Derkenarlarda farklı nazım şekilleriyle yazılmış çok sayıda şiir mevcuttur. Mecmuanın kimi sayfalarında rekabe kaydı/reddade bulunmaktadır. Mecmuada yer alan başlıklarda kimi zaman sadece şairin adı kimi zaman da şairin adı ile birlikte nazım şekli de yazmaktadır. Bununla birlikte derleyicinin bazı nazım şekillerinin ve şairlerin isimlendirilmesi konusunda da yanlışlık yaptığı görülmüştür. Bilhassa musammatlarda bu husus dikkat çekmektedir. Mecmuada yer yer Farsça şiirlere de rastlanmaktadır. Çalışmamıza konu olan İsmetî'nin bahr-i tavîli mecmuanın 101b-103a varakları arasında yer almaktadır.

2. İsmetî'nin Hayatı ve Edebî Kişiliği¹

Çalışmamızın esasını oluşturan bahr-i tavîlin kayıtlı olduğu mecmuadan hareketle İsmetî'nin yaşadığı yüzyıl hakkında herhangi bir tahminde bulunmak zordur. Zira mezkûr mecmua, XV-XIX. yüzyıllar arasında yaşamış pek çok şairin şiirini ihtiva etmektedir. Bunun yanı sıra yukarıda da zikrolunduğu üzere mecmuanın derleyicisi ve tertip tarihi ile ilgili bir kaydın bulunmaması manzumenin hangi şaire ait olabileceği yönünde herhangi bir çıkarımın yapılmasına da imkân vermemektedir. Biyografik kaynaklarda İsmetî mahlaslı tek bir şair karşımıza çıkmaktadır. Asıl Adı Mehmed olan bu şairin 1020-1022/1611-1613 yılları arasında İstanbul'da doğduğu tahmin edilmektedir. Tezkirelerde ve biyografik kaynaklarda yer alan bilgilere göre nesepleri, Kanunî Sultan Süleyman zamanında Şam kadısı iken vefat eden Üsküplü meşhur Âfak-ı Makbûl Şeyh İshâk'a kadar dayanmaktadır. Babası Sultan I. Mustafa devri meşayihinden Şeyh Feyzullah Efendi'dir. Şeyh, kadı, ve âlimlerden mürekkep bir ailenin çocuğu olup kültürlü bir muhit içerisinde yetişmiştir. İlk tahsilini babasından alan İsmetî, medrese eğitimini tamamlayarak Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ye intisap etmiş ve az zamanda onun takdirini kazanmıştır. Kısa süren ilk müderrisliğinden sonra, Yenikapı Mevlevihânesi'nde seccâde-nişîn olan Şeyh Ahmed Toganî'ye intisap etmiş ancak bir süre sonra tekrar müderrisliğe dönmüştür. On iki yıl müderrislik görevinde bulunduktan sonra sırasıyla Şam, Bursa, İzmir, Eyüp Sultan, Galata, İstanbul, Selanik kadılıklarında bulunmuştur. Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde de bulunan İsmetî, 12 Safer 1076/24 Ağustos 1665'te Kanlıca'daki yalısında birdenbire fenalaşarak vefat etmiş, naaşı Edirnekapısı haricinde Sırt Tekke karşısındaki mezarlığa defnedilmiştir.

Kaynakların belirttiğine göre İsmetî; iyi huylu, nazik, zeki ve hoş sohbet biri olup bu meziyetleriyle zamanında daima takdir edilmiş, bütün ulema ve şuarâ meclislerinin neşesi, zekası ve nükteleriyle daima aranan simalarından olmuştur. Ayrıca güzel, inandırıcı ve ikna edici konuşmalarıyla da meşhur olan İsmetî, oldukça eli sıkı ve cimri biri olarak da tanınmıştır. Nitekim Güftî, tezkiresinde onun bu hususiyetini abartarak onu pek fazla *hisset* sahibi ve sözünde durmaz bir adam olarak tasvir etmiştir.

Klasik şiirin en yüksek noktaya ulaştığı bir dönemde yetişen İsmetî, devrin büyük şairlerinden Nâ'îlî kadar derin ve kudretli olmamasına rağmen, üslubunun açıklığı, zevkinin ve hassasiyetinin kuvvetiyle, ulema arasında edildiği müstesna yer gibi devrin belli başlı şairleri arasına girmeyi de başarmıştır. Onun asıl değerini gösteren, gazelleridir. Şeyhülislâm Yahyâ ve Bahâyî vadisinde söylediği gazelleri sözde ve üsluptaki temizlik, açıklık ve akıcılık; hayaldeki incelik ve derinlik ile dikkat çekmektedir. İztirap, şiirinin hâkim teması olarak görülmektedir. Şiirlerinde yer yer hâkimâne söyleyişlere de rastlanmaktadır. İsmetî'nin küçük divanı Haluk İpekten tarafından yayımlanmıştır (*İsmetî Dîvânı*, Ankara 1974). İsmetî ayrıca Birgivi Mehmed Efendi'nin Arapça olarak kaleme aldığı *Tarîkat-ı Muhammediye* adlı eserini Türkçeye tercüme etmiştir.

İsmetî'nin mürettep bir şekilde kaleme aldığı *Dîvân*'ında çalışmamızın esasını oluşturan bahr-i tavîl yer almamaktadır. *Dîvân*'daki manzumeler ile bahr-i tavîl dil ve üslup açısından karşılaştırıldığında benzerliklerin pek

¹ İsmetî'nin hayatı ve edebi şahsiyeti için şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Altun 1977:45; Baysun 1946:20-23; Çapan 2005: 379; İsen 1982: 10-11; Kılıç 2019; Kurnaz, Tatçı 2001: 681; Özcan 1989: 323-325; Tekin, İpekten 1962: 103-118; Yılmaz 1983:174-176; Zavotçu 2017:163.

görülmeyişi dikkat çekmektedir. Bu durum söz konusu manzumenin İsmetî mahlasını kullanan ancak tezkirelerde veya diğere biyografik kaynaklarda kendisine yer bulamamış bilinmeyen bir şair tarafından kaleme alınmış olma ihtimalini de düşündürmektedir.

3) Bahr-i Tavîlin Şekil ve Muhteva Özellikleri

Çalışmamızın esasını oluşturan bahr-i tavîl, Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi'nde 6641 arşiv numarasıyla kayıtlı bir şiir mecmuasının 101b-103a varakları arasında yer almaktadır. Bahr-i tavîl başlığıyla kaleme alınan bu manzume, altı beyitten müteşekkildir. Söz konusu manzumenin kafiye düzeni ise "aa, ba, ca..." biçimindedir yani ilk beyti kendi içinde, diğere beyitlerin ikinci mısraları ilk beyitle kafiyelidir. Bu meyanda beyitlerin kafiye şeması gazelle benzerlik göstermektedir. Manzume, -klasik Türk şairlerinin de genellikle tercih ettiğ-i- mürdef kafiye ile kaleme alınmış ve şiirde "âgâh", "âh", "Allâh", "şâh", "bed-hâh" ve "râh" gibi Arapça ve Farsça kelimeler arasında kafiye yapılmıştır. Redif olarak ise Arapça "emân" sözcüğü tercih edilmiştir. "Fe'ilâtün" tefilesinin arka arkaya sıralanmasıyla oluşturulan manzumede yer yer vezin aksaklıkları görülmektedir. Bazı yerlerde ise vezin "fâ'ilâtün"e dönüşmektedir. Bu dönüşme sadece mısra başındaki tefilenin "fâ'ilâtün" olarak değişmesi ile ilgili bir husus değildir. Bunun yanı sıra geri kalan beyitlerin tefile sayılarında da büyük oranda tutarsızlık söz konusudur.

Bahr-i tavîlin üslubu gayet rahat ve akıcı, dili de oldukça sade ve anlaşılırdır. Şair, okuyucunun zihnini yormayan ve kolaylıkla anlaşılabilen ifadeleri tercih etmiştir. İsmetî'nin bu tutumu, manzumesinin okunuşu esnasında sezilen uyum (ahenk) ile de kendini hissettirmektedir. Bu uyum, aliterasyon, asonans ve ikileme tarzı ses olaylarıyla destekli bazı mısralarda armoni meydana getirmiştir. Aşağıdaki beyit buna örnek olarak verilebilir:

"Kaşı bir şûh-ı belâdur gözi hem cânlar aladur aluban odga saladur kaşına kurbân olayum gözine hayrân olayum odına büryân olayum ne gibi şem'de pervâne gibi bülbül-i mestâne gibi Mecnûn-ı dîvâne gibi sâgar u peymâne gibi cûş kılâm niçe kadeh nûş kılâm özimi medhûş kılâm aklı ferâmûş kılâm meyl-i yâra tûş kılâm ister idüm cân ile dilden yırıdum âh ki söyledüm iridüm rahm eyle ey şâh emân"

Bahr-i tavîlin sade ve anlaşılır bir dille kaleme alındığını gösteren hususlardan biri de manzumede "gönül al-", "kurban ol-", "canını al-" gibi pek çok deyim yer verilmesidir. Ayrıca metinde Eski Türkçenin ve Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerine de rastlanmaktadır. Eski Türkçedeki "-ka/-ke," ve Eski Anadolu Türkçesindeki "-uban/-üben" eki bu bağlamda göze çarpan başlıca örneklerdendir. Bu hususiyetlerin yanı sıra metinde Azerbaycan Türkçesinin izleri de görülmektedir.

Bahr-i tavîlin ana teması; aşk, ayrılık ve hasrettir. Âşıkâne ve şûhâne bir üslupla kaleme alınan manzumede genel olarak sevgilinin çeşitli güzellik unsurlarına değinilmiş ve âşığa yaptığı eziyetlerden bahsedilmiştir. Ayrılık temasının hissedildiğ-i ilk ve ikinci beyitte âşık, çaresizce vuslat gözlemektedir. Sevgiliye kavuşmak için her türlü acıyı göze almıştır. Öyle ki o ay gibi parlak yüzlü sevgili, kan dökücü, acımasız bir zalimdir. Ayrılık derdiyle yanan, kanlı gözyaşı döken âşığın hâinden bihaberdir. Âşığına asla yüz vermeyecek kadar da umursamazdır.

İkinci beyitte ise âşık, içine düştüğü çeşitli sıkıntıları dile getirmekte ve bunlar için Allah'tan yardım dilemektedir. O, çektiği acıdan dolayı ne yapacağını bilemez durumdadır. Sevgiliden adalet bekler, âdil olmasını ister. Zira son derece merhametsiz bir sevgilisi vardır. Servi boylu, beyaz tenli, gonca dudaklı, peri gibi güzel sevgili, nazıyla âşıklarının canına kastetmektedir.

Üçüncü beyitte de aşkın türlü dertlerine gark olan âşık, sevgiliye olan aşkı tarif etmeye çalışır ve bu meyanda da âşıklık hâllerinden bahseder. Bunu yaparken Şem ü Pervâne, Gül ü Bülbül ve Leylâ vü Mecnûn hikâyelerinden de yararlanır. Aşk kahramanı olarak da kendine bülbülü, pervaneyi ve Mecnûn'u seçer. Sevdaya kapılan âşık âdeta gülün kokusuyla mest olan bir bülbül, mumun etrafında döne döne yanan bir pervane ve Leylâ'nın aşkıyla deli divane olan bir Mecnûn'dur. Aşkın hâllerini yaşamaya başlayan âşığın gönlü de tıpkı şarapla dolup taşan kadeh gibidir. İçi içine sığmayan, ayakları yere basmayan âşık, coşkun gönlünü teskin etmek için kendini dışarı atar.

Dördüncü beyitte cellat gibi kaşlarıyla âşığın canına kasteden bir sevgili vardır. Sevgilinin eziyetleri karşısında ölümlerle burun buruna gelen âşık, şikâyetle karışık bir ümitsizlikle çevresindekilerden yardım istemektedir. Ancak sevgilinin tavırlarından dolayı bu husus pek muhtemel görünmemektedir. Âşık; o yüzü gül, saçı sümbül, gözü nergis, beni karabiber ve dudağı şarap gibi olan sevgilinin bu kadar çok eziyet etmesinin nedenini anlamakta zorlanmaktadır. Bunun üzerine onun fiziksel ve karakteristik özelliklerinin yanında olumlu olumsuz davranış ve tutumlarını zikretmektedir. Akabinde sevgilinin olumsuz vasıflarını dile getirmekle hata ettiğini ve bu hatanın da rakipten kaynaklandığını vurgulamaktadır.

Son beyitte ise âşık, artık cevr ü cefaya razı olduğunu, başına her ne gelirse sabır göstereceğini ve sevgiliden vazgeçmeyeceğini dile getirmektedir. O, sevgiliye kavuşmak için canını vermek dâhil her türlü bedel ödemeye hazırdır. Sevgili ise elinde topuzu, belinde kılıcı, sırtında yayı ve okuyla âşığına âdeta aman vermeyen bir savaşçı gibidir. Bu yönüyle âşık, memduhu ile Hz. Ali arasında -Hz. Ali'ye yüklenen sıfatlar ve unvanlar bağlamında- ilişki kurmaktadır. Ahlaki ve insani vasıflar bakımından müstesna bir yere sahip olan Hz. Ali; cesur, yiğit ve kahraman bir savaşçıdır. Âşığa da kahramanlığının bir simgesi olan Zülfikar adlı kılıcı ve Hayber fatihi oluşu münasebetiyle ilham kaynağı olmuştur. Hz. Ali aynı zamanda cömertlik ve velayet timsalidir. Âşık, Hz. Ali'nin seçkin niteliklerinden olan cömertliğine telmihen yaptığı hatalardan dolayı sevgiliden af dilemiştir.

Bahr-i Tavîl-i [İsmetî]²

- (1) Ğama tuş oldu gönül el-ğazer ol mâh emân olmadı [kim] derd-i dilümden benüm âgâh emân
Beni âteşlere yakdı ğam-ı hicrânka bıraktı kaç egüp gözini kaçdı cânım aldı kıya bağıdı tökilüp kan
yaşum ağıdı ne kılam âh emân
- (2) Bu nice 'adl ü 'adâlet bu ne inşâf u mürüvvet ile izhâr-ı mağabbet bu ne hikmet bu ne kudret
Ki boyı serv-i semen sîm-beden gonca-dehen nâz kılan nâz ile 'âşık öldüren veh ne sitem-kâr dil-âzâr
cefâ-cüy perîves ki kılıc eline almış beni öldürmege gelmiş ne diyem veh ne kılam kimke gideyüm
n'eyleyem Allâh emân
- (3) Kaşı bir şüh-ı belâdur gözi hem cânlar aladur aluban odğa şaladur kaşına kurbân olayum gözine hayrân
olayum odına büryân olayum
Ne gibi şem' de pervâne gibi bülbül-i mestâne gibi Mecnûn-ı dîvâne gibi sâgar u peymâne gibi cüş kılam
niçe kadeh nüş kılam özimi medhüş kılam 'aklı ferâmüş kılam meyl-i yâre tuş kılam ister idüm cân ile
dilden yırıdum âh ki söydüm iridüm rahm eyle ey şâh emân
- (4) Kaşı cellâd ki bir kâtil-i hün-h'âra giriftârem ü ammâ ne diyem kimke gideyüm dâd kılayum dâda yiten
yok baña imdâd kıla gönülümü pür-şâd kıla kırtara ğamdan bu sitemden beni âzâd kıla yâ Rab olunur mı
bilürem yok yok olunmaz buña dermân bulunmaz
Ki niçün gönülüm alupdur yüzi gül kâküli sünbül gözi nergis hâli fülful lebi mül turfe-melek şems-i felek
sîm-tenüñ pür-fenüñ [ü] hoş-bedenüñ kaç egerek dil çekerek terk-zîrek özi bed-hü kıddi dil-cü hâli
Hindü gözi cadû ne belâlu ne cefâ-cü ne sitem-ker yok yok ğalat itdüm hüvy nâzük buhağı gül rüyü nâzük
ne mu'athtar müyü nâzük eli nâzük bili nâzük ne temâşa güli nâzük ki ser-â-ser teni nâzük özünü
sağlamayan gözden [ü] dilden il ulusdan ne ki bizden ki benüm kaşdum odur görmeye bed-h'âh emân
- (5) Nice mihr ü nice mehves hâli Hindü rühü âteş gözi şer ğamzesi dil-keş ola cânım aña peş-keş lebi bir
la'l-i Bedaḥşân yüzi güldür haḡı reyḡân ben aña vâlih ü hayrân daḡı yokdur böyle insân ben olayum aña
kurbân
Okı eblağ yâyi oklu yanı kurbânlu şadaḡlu kılıcı biline baḡlu eli şeş-perlü nacaḡlu ne güzel turfe yaraḡlu
atı Düdüdül kulu Kanber kılıcı daḡı iki ser koparan ejder-i ḡayber aña Rüstem ola çâker niçe Dârâ vü
Sikender kamu kuldur aña yek-ser daḡı yok böyle dil-âver adı hem sâkî-yi Kevser iki barmaḡını şanduk
arasından çıkararak Mürre bin Kayısı yaran şâh-ı velâyet ü dür-i deryâ-yı 'inâyet [ü] kerem-kân [u]
sehâvet ben dervîşe vü ğam-pîşe vü teşvîşe düşüp 'İsmetî yâr günü yâr-ı ğam-ı yâr olup bir kerem it
koyma çalâletde beni göster aña râh emân

² Bahr-i tavîlin mısraları anlamdan hareketle tarafımızca birbirlerinden ayrılmıştır.
Bahr-i tavîlin vezni yer yer aksamaktadır.

SONUÇ

Edebiyatımızda bahr-i tavîl adıyla kayıtlı edebî metinlerin ilk örneği Şeyh Gâlib'e ait sanılırken yapılan çeşitli araştırmalar, XV. yüzyılda Ahmed Paşa'nın da bir bahr-i tavîl kaleme aldığını ortaya çıkarmıştır. Çeşitli divan ve mecmualar tarandıkça da Seyfî, Belâyî, Fedâyî, Gelibolulu Âlî, Arşî, Fehîm-i Kadîm, Beyânî, Muhibbî (Kanunî Sultan Süleymân), Zâhirî, Bezmî, Yahyâ, Şeyh Gâlib, Bayburtlu Zihnî gibi birçok şairin bahr-i tavîl tarzında şiirler yazdığı tespit edilmiştir. Bu makalede de konu üzerine yapılan çalışmalarda adına rastlayamadığımız İsmetî'nin bahr-i tavîli ele alınmış, böylece bahr-i tavîl halkasına bir yenisi daha eklenmiştir. İsmetî'nin bahr-i tavîli, konu ve üslup bakımından diğer bahr-i tavîllerle benzerlik göstermektedir. Âşıkâne ve şûhâne bir üslupla kaleme alınan manzumede genel olarak sevgilinin çeşitli güzellik unsurlarına değinilmiş ve âşiğa yaptığı eziyetlerden bahsedilmiştir. "Fe'ilâtün" tefilesinin arka arkaya sıralanmasıyla oluşturulan manzume, tefile sayısı bakımından uzun bahr-i tavîller arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra metin; Türkçe deyimler, arkaik ek ve sözcüklerle de dikkat çekmektedir. Netice itibarıyla çalışmamızın esasını teşkil eden bahr-i tavîlin bir şiir mecmuasından elde edilmesi, -mecmuaların -bilhassa şiir mecmualarının- bir kez daha klasik Türk edebiyatı sahası için son derece önemli kaynaklardan biri olduğunu göstermiştir.

KAYNAKÇA

AKSOYAK, İsmail Hakkı (2016a). "Bahr-i Tavîl". *14. yy'dan 19. yy'a Anadolu ve Rumeli'de Yazılmış Türkçe Edebî Metinler Üzerine Söylenmemiş Sözler*. İstanbul; Kesit Yayınları, s. 109-114.

_____ (2016b). "Anadolu Sahasında İlk Bahr-i Tavîl Ahmed Paşa'nın mıdır?". *14. yy'dan 19. yy'a Anadolu ve Rumeli'de Yazılmış Türkçe Edebî Metinler Üzerine Söylenmemiş Sözler*. İstanbul: Kesit Yayınları, s. 115-134.

_____ (2018). "Beyanî'nin Bahr-i Tavîl'i". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2 (3), s. 230-242.

ALTUN, Kudret (hızl.) (1997). *Tezkire-i Mucîb İnceleme-Tenkidli Metin-Dizin-Sözlük*. Ankara: AKM Yay.

BABAARSLAN, Giyasi (2021). "Bahr-i Tavîl Literatürüne Ekler: Fehîm, Yahyâ ve Zâhirî'nin Bahr-i Tavîlleri". *Littera Turca (Journal of Turkish Language and Literature)*, 7 (1), s. 1-14.

BAYSUN, M. Cavid (1946). "Kazasker İsmetî Efendi". *Akademi*. (1/2): 20-23.

ÇAPAN, Pervin (hızl.)(2005). *Mustafa Safayı Efendi Tezkire-i Safâî (Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâyidi'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*. Ankara: AKM Yay.

ERKUL, Rasih (1993). "Bir Bahr-i Tavîl Örneği ve Birri Mehmed Dede". *Yedi İklim*. V (39), s. 43-45.

İLHAN, Enes (2015). *Ümmî Sinan'ın Saklı Hazinesi: Kâşif Es'ad Efendi Hayatı-Edebî Kişiliği-Dîvânı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

İPEKTEN, Haluk (1963). "XVII. Asır Şâirlerinden İsmetî". *Atatürk Üniversitesi 1961 Yılı*. Ankara. 21-34.

İPEKTEN, Haluk (hızl.)(1974). *İsmetî Divanı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.

İSEN, Mustafa (1982). "İsmetî Mehmed". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. C.5. İstanbul: Dergâh Yay. 10-11.

KAPLAN, Yunus (2016). "Fehîm-i Kadîm'in Bahr-i Tavîl'i". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 16, s.167-176.

KAPLAN, Yunus (2018). "Klasik Türk Edebiyatında Bilinmeyen Bahr-ı Tavîller-1: Kadri ve Zuhûrî'nin Bahr-i Tavîlleri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 63, s. 103-116.

KAPLAN, Yunus (2020). "Klasik Türk Edebiyatında Bilinmeyen Bahr-i Tavîller-2: Zâhirî, Coşkun ve Bezmî'nin Bahr-ı Tavîlleri". *Batman Akademi Dergisi* 4 (1), 1-10.

KESİK, Beyhan (2015). "Muhıbbî'nin Bahr-i Tavîl'i". *Littera Turca (Journal of Turkish Language and Literature)*, 1 (2), s. 55-60.

KILIÇ, Mustafa (2019). "İsmetî, Mehmed İsmetî Çelebi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ismeti-mehmed-ismeti-celebi-mdbir>. [Erişim Tarihi: 10.03.2022]

KILIÇ, Müzahir (2017). "Bahr-i Tavîl ve Bayburtlu Zihni'nin İki Bahr-i Tavîli". *Doğu Araştırmaları Dergisi*, 17 (1), s. 39-46.

KURNAZ, Cemal-ÇELTİK, Halil (2010). *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*. Ankara: H Yayınları.

MERMER, Ahmet (2002). "XVI. Yüzyıl Divan Şairi Fedayi ve İki Bahr-i Tavîli". *İlmî Araştırmalar*, 14, s. 121-129.

TEKİN, Şinasi- İPEKTEN, Haluk (1962). "XVII. Asır Şâirlerinden İsmetî". *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. 13(17): 103-118.

YILMAZ, Kâşif (hzl.)(2001). *Güftî ve Teşrifâtü'ş-Şu'arâsı*. Ankara: AKM Yay.

ZAVOTÇU, Gencay (hzl.) (2017). *Rızâ Tezkiresi*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/60735,riza-tezkiresipdf.pdf>. [erişim tarihi: 01.01. 2019]

EK:

چیران اویم
 اورنه بیان اویم
 پرورانه کیل
 چمانه کی جوشن
 فراموش قلم
 آه که سویدم
 قابل هوخواره
 بین یوق بجا
 سمدن نبراز اولیه
 بونه دران بولونم
 سنبل کوزن
 فلک سیم تک
 چیران اویم
 اورنه بیان اویم
 پرورانه کیل
 چمانه کی جوشن
 فراموش قلم
 آه که سویدم
 قابل هوخواره
 بین یوق بجا
 سمدن نبراز اولیه
 بونه دران بولونم
 سنبل کوزن
 فلک سیم تک

۱۰۸
 حکم طویل
 غمجه لوشن
 امان اولمدر
 غمجه لوشن
 باخدن توکلوت
 عدل عدالت
 بونه حکمت
 غمجه دهن
 دل نزار
 کاش نه دیم
 قاش بر شوع
 صالادور
 کوزنه
 چیران

KİTÂB-I GÜZÎDE'DE GEÇEN DİN VE İNANÇLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE

On The Vocabulary Regarding Religion And Belief In Kitâb-ı Güzîde

Osman TÜRK¹

Fatma KOÇ²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, osmanturkgau@gmail.com, orcid.org/0000-0002-9379-6225.

²Dr., kocfatma2708@gmail.com, orcid.org/0000-0003-2736-5459.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 29.05.2022

Kabul/Accepted: 30.09.2022

DOI:10.20322/littera.1122966

Anahtar Kelimeler

Kitâb-ı Güzîde, Karışık Dilli Eserler, Din ve İnanç.

ÖZ

Kitâb-ı Güzîde Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış dinî içerikli kitaplardan biridir. Ebû Nasr bin Tahir bin Muhammed es-Serahsî tarafından olga-bolga diliyle kaleme alınmıştır. Olga-bolga dili, hem Doğu Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin dil özelliklerini temsil eden bir dildir. Karışık dilli olarak adlandırılan eserler bu dil ile verilmiştir. Eserin yazarı hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır. Kitâb-ı Güzîde 14. yüzyılda Anadolu Türkçesine aktarılmıştır. Dinî bilgilere ve öğütlere çokça yer verildiği için Arapça ve Farsça sözcüklere rastlamak mümkündür. Eser hem Doğu Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin dil özelliklerini taşıdığı için karışık dilli eserler içerisinde değerlendirilmektedir. Eserin farklı adlarla tanınan nüshaları bulunmaktadır. Türkler tarih boyunca farklı dinleri benimsemişlerdir. İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte hem sosyal hem de kültürel açıdan birtakım değişiklikler yaşamışlardır. Bu değişim doğal olarak dile de yansımıştır. Karışık dilli eserlerden biri olan Kitâb-ı Güzîde adlı eser ise din ve inanç bakımından zengin bir söz varlığına sahiptir. Eser, Batı Türkçesine doğru yönelişin izlerini taşımakla birlikte aynı zamanda din değişikliğinin dile yansımalarının da örneğini teşkil etmektedir. Çalışma oluşturulurken Serhat Küçük'ün "Kitâb-ı Güzîde Akâidü'l-İslâm" adlı eseri esas alınmıştır. Eser içerisindeki inançla ilgili olan sözcükler tarama yöntemiyle tespit edilmiştir. Belirlenen sözcüklerle ilgili açıklamalara yer verilmiş ve sözcüklerin metin içerisinde geçtiği yerlere dair örnek cümleler metin numaraları ile verilmiştir. Çalışma metne dayalı olduğu için bir inceleme niteliği taşımakta olup ulaşılan veriler sonucunda değerlendirmeler yapılmıştır.

ABSTRACT

Kitâb-ı Güzîde is one of the religious books written in Old Anatolian Turkish. Ebû Nasr bin Tahir bin Muhammed es-Serahsî it was written by in the language of olga-bolga. Olga-bolga language is a language that represents the linguistic features of both Eastern Turkish and Western Turkish. The works called mixed language were given in this language. There is not enough information about the author of the work. Kitâb-ı Güzîde was translated into Anatolian Turkish in the 14th century. It is possible to come across Arabic and Persian words since there is a lot of religious information and advice. There are copies of the work known by different names. Turks have adopted different religions throughout history. This change was naturally reflected in the language. The work called Kitâb-ı Güzîde which is one of the works with mixed languages has a rich vocabulary in terms of religion and belief. While the work bears the traces of the tendency towards Western Turkish it also constitutes an example of the reflection of the change of religion on the language. While creating the study Serhat Küçük's book "Kitâb-ı Güzîde Akâidü'l-İslâm" was taken as basis. Words related to religion, belief in the work were determined by scanning method. Explanations about the determined words are given and example sentences about the places where the words are used in the text are given with text numbers. Since the study is based on the text it is a review and evaluations were made as a result of the data obtained.

Keywords

Kitâb-ı Güzîde, Mixed Language Works, Religion and Belief.

Atf/Citation: Türk, O., Koç, F. (2022), “Kitâb-ı Güzîde’de Geçen Din ve İnançla İlgili Söz Varlığı Üzerine”, *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 1137-1148.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Osman TÜRK, osmanturkqau@gmail.com, Fatma KOÇ, kocfatma2708@gmail.com

GİRİŞ

Bir toplumun kültürel kodlarında yaşanan bir değişim veya gelişim doğal olarak dile de yansır. Din değişikliği, toplumu derinden etkileyen toplumsal ve kültürel bir olaydır. Dolayısıyla İslâmiyet’in kabul edilmesi; dinî, sosyal, kültürel açıdan birtakım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Türk dili ve edebiyatının dönemlere ayrılmasındaki en çarpıcı ölçütlerinden birisi de İslâmiyet’in kabul edilmesidir. Türk tarihinin kronolojik süreci esas alındığında Türk milletinin devlet olarak İslamiyet’e girmesi X. yüzyıla tekabül eder. Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han zamanında gerçekleşen bu hadise, Türk dil ve edebiyatında şekil ve içerik açısından İslâmi yönde değişme ve gelişmelere yol açmıştır. Karahanlılar döneminin ilk eseri Yusuf Has Hacıp’in kaleme aldığı *Kutadgu Bilig’*dir (Üşenmez 2013: 627).

Destanlarımızın dönemsel ayrımı ve edebi türlerin oluşumunda İslâmiyet’in etkisi göz ardı edilemez. İnsanların yaşadığı toplum yapısıyla bağlantılı olarak bir yaşayış şekli ve dil yapısı vardır. Din değişikliği insanların bakış açılarında ve değer yargılarında da birtakım değişiklikler meydana getirmiştir. Bu değişimler dile de birçok noktada etki etmiştir. Toplumların hafızasında yer alan ortak hazine nesilden nesile aktarılarak o toplumun düşünce yapısını hakkında bilgi sunmaktadır (Türk 2021: 137).

Kitâb-ı Güzîde, Ebû Nasr bin Tahir bin Muhammed es-Serahsî adlı bir din bilgini tarafından 14. yüzyılda Anadolu Türkçesine aktarılmıştır (Küçük 2014: 18). Metin içerisinde İslâm’ın kurallarına uymanın öneminden, namaz kılmanın faziletinden, ilim öğrenmenin gerekliliğinden, Allah inancından, gıybet etmenin zararından, ölümün farkındalığından, zekâtın öneminden, oruç tutmaktan, Hz. Muhammed’den, kıyamet gününden, cennet ve cehennem gibi dinî konulardan bahsedilmiştir (Koç 2020: 264). Bahsedilen bu konular İslâmi terminoloji içerisinde verilmiştir. Türklerin gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlı olmaları Türkçenin söz varlığına doğal olarak yansımıştır (Türk vd. 2021: 134).

Karışık dilli eserler, hem Doğu Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin dil özelliklerini taşıdığı için olga-bolga diliyle yazılan eserler olarak da adlandırılır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazı dili oluşumu yeni olduğu için Batıya göç eden Oğuz boyları kendi ağız özelliklerini eserlere yansıtmışlardır (Türk vd. 2021: 6).

“Anadolu Türklüğünün büyük bir kısmını Oğuz boyları oluşturmaktaydı. Oğuzlar Anadolu’ya kendileriyle birlikte edebî geleneklerini de getirmişlerdi. Böylece Anadolu’da Oğuz şivesine dayalı yeni bir yazı dili gelişmeye başladı” (Özkan 2000: 38).

Eser, dil özellikleri bakımından karışık dilli eserler içerisinde değerlendirilmektedir. Türkçenin yazı dili olmaya başladığı bu dönemde verilen eserler oldukça önem taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında eserde hem ol- hem de bol- fiilleri bir arada kullanılmıştır. Dolayısıyla bu dil özellikleri, söz varlığına da yansımıştır. Hem Doğu

Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin ses ve şekil özelliklerini bir arada bulunduran eserler “karışık dilli eserler” olarak tanımlanmaktadır (Koç 2020: 56).

1. YÖNTEM

1. 1. Araştırmanın Modeli

Yapılan bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden metin analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada, *Kitâb-ı Güzîde* adlı eserde geçen din ve inançla ilgili sözcükler taranmış, tespit edilen sözcükler kökenleriyle birlikte verilmiştir. Sözcüklerin anlamları açıklanmış ve metinde geçtiği yerler örnek cümlelerle verilmiştir. Çalışmadaki amaç, 14. yüzyıl metni olan *Kitâb-ı Güzîde’de* geçen din ve inanç ile ilgili sözlerin hangi anlamlarda kullanıldığı ve inanç sisteminin bu dönem metinlerine nasıl yansıdığı hakkında belli çıkarımlara ulaşabilmektir. Ayrıca eser, içerik açısından din ve inanç sahasına ait oldukça fazla sözcük barındırdığı için çalışmanın yapısı buna göre düzenlenmiştir. Bu çalışma aynı zamanda karışık dilli eserler içerisinde değerlendirilen *Kitâb-ı Güzîde’nin* söz varlığı hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlayacaktır.

1. 2. Evren ve Örneklem

Çalışma oluşturulurken Serhat Küçük’ün “*Kitâb-ı Güzîde Akâidü’l-İslâm*” adlı eseri esas alınmıştır.

1. 3. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Çalışmada 42 sözcük incelemeye tabi tutulmuştur. Din ve inançla ilgili olan bu sözcükler anlamsal ve köken bakımından değerlendirilmiştir.

1. 4. Verilerin Analizi

Tespit edilen sözcüklerin kökeni Türkçe, Arapça, Farsça ve Soğdça olmak üzere dört dile dayanmaktadır. En fazla dağılımın Arapça diline ait olduğu görülmüştür.

“*Kitâb-ı Güzîde Akâidü’l-İslâm*” adlı eserde incelenen ve kökenleriyle birlikte açıklamaya tabi tutulan sözcükler, metinden seçilen örnek cümlelerle birlikte şöyledir:

âhîret: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, İslâm terminolojisinde ölümden sonra başlayacak olan hayatın adıdır. Eserde ahiret için yapılacak olan hazırlıklar ayrıntılı bir şekilde anlatılmış ve insanoğlunun dünyaya geliş amacı sürekli olarak hatırlatılmıştır.

“... çâre yokdur tâ kesb idüp kazanmayınca ve her kim **âhîret** istese bulmağa çâre yokdur...” (35b-9-10)

“... ve dünyâdan anı istegil kim **âhîret**de anıñ sebebile iresiz yazuksuz çıkarasız...” (62a-12-13)

âyet: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, Müslümanların kutsal kitabı olan Kur’ân’daki her bir cümleye verilen isimdir. *Kitâb-ı Güzîde’de* anlatılan hemen hemen bütün konu için birer ayet eklenmiştir. Ölüm, zekât, kıyamet günü, oruç gibi bir Müslümanın dikkate alması gereken konulardan bahsedilmiştir. Bu konular ayetlerle birlikte metin içerisinde temellendirilmiştir.

“...bildirgil andan bu **âyet** geldi...” (53a-10)

“...dahı bir **âyet**de buyurdi her ne söz ki söylerseñüz yazıcı ve saqlayıcı vurdur nitelim Kur‘ân’da buyurdi...” (83b-11-12)

bayrām: (Far.) Farsça kökenli olan sözcük, oruç tutulan günlerin sonunda olan veya kurban kesme eyleminin yapıldığı özel günler olarak kullanılır. Metinde ise Ramazan ayı sonunda olan gün bayram olarak aktarılmış olup sadece bir yerde geçmiştir.

“... kılsa **bayrām** güninde ol kadar azād kıtur...” (81a-1)

çalāb: (Tür.) Türkçe kökenli olan sözcük, Allah, Tanrı anlamında kullanılmıştır. Metinde Allah adını ifade eden *haqq*, *halık* gibi başka adlar da bulunmaktadır.

“... ve dahı **çalābum** başa oruç dut namāz kıl olunca didi bāzırganlık eyle māl dişür dimedi ve Taqrı Te‘āla...” (65b-4-5)

“... gerek oğlanlara sögem ol **çalābum** beni yaratdı benüm üzerüme nice taqdır eylerise ben aña rażıyın didi...” (96b-7-8)

dīn: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük; metinde imān inanç anlamlarında kullanılmıştır.

“... kanķı kişide kim üç nesne olsa imānda **dīn** bulmışdur ...” (15a-4)

“... kimiñ utanmağı yoğısa dīniñ güzeli yoğdur kimiñ ‘ilmi yoğısa **dīniñ** hazinesi yoğdur...” (35b-7)

ehl-i sūnnet: (Ar.) Arapça bir tamlama olan ifade, Hz. Muhammed ve onun sahabelerinin yolundan gidenlere verilen isimdir.

“... dirhem virdi her kim girçek müslimān olmaķ isterse **ehl-i sūnnet** ve ...” (25b-7)

“... **ehl-i sūnnet** mezhebi bu bāb içinde beyān eyledik...” (25b-9)

ezān: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, namaz vakitlerini duyurmak için okunan tekbir anlamındadır.

“... ‘özri kabūl olmaya biri ol kim **ezān** ünün işide...” (42a-11)

ferišteh: (Far.) Farsça kökenli olan sözcük, melek anlamındadır. Metin içerisinde birçok yerde geçmektedir. ferişte, fehrişte gibi farklı fonetik yapılarda da kullanılmıştır.

“... dükelü yazuķ teninden dökülür ve bir **ferište** eydür ey kul eger bilseydiñ...” (28b-9)

“... alup giderken ol **ferište**lere gösterürler evvel gök **ferište**si namāz kıturken...” (76a-12)

ğusil/ ğusül: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, boy abdesti anlamına gelir. eyle- yardımcı fiiliyle birlikte birleşik fiil oluşturmuştur. Metinde abdest almanın önemi sık sık vurgulanmıştır.

“... dördünci dün ile durup **ğusül** eyleyüp namāz kılmakdur ...” (38b-9-10)

haqq: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, metinde 1.Allah, Hudā. 2.Gerçek, doğru. 3.Geçmiş, harcanmış emek. olmak üzere üç farklı anlamda kullanılmıştır. Ancak çalışmamızda din ve inançla ilgili olan sözcükler ele alındığı

için sözcüğün birinci anlamı dikkate alınmıştır. Allah'ın adı farklı şekillerde ifade edilmiştir. *hakık* ifadesi de bunlardan biridir.

“... *Hakık*dan tevfiğ olmayınca *kuldan hayır ve tã'at gelmez...*” (21b-10)

halık: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, yaratıcı anlamındadır. Metinde Allah'ın adı *halık* olarak da geçmektedir.

“... *halık* yarattı bunlara peygamberler virdi ve eyitdi *halık* benüm yoluma *kulavuzlağ ...*” (7b-2-3)

“... ya tevekkül eylesün ve her kim *hâcetin halık*dan dilemese *halık*dan dilese dilemekden *kurtulmaya...* (17b-10-11)

harâm: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, din kurallarına göre uygun olmayan her şey *harâm* olarak adlandırılır. Metinde *harâm* sayılan unsurlar detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

“... ikinci *harâm* ve yaramaz işlerden ve yaramaz geleciden ve *gaybetden* ve *bühtândan* *şakınmağdur...*” (106b-7-8)

“... *emânete hıyânetlik* eylemeye *dördinci gözün harâma* bakmağdan *sağına* ve *dağ* eyitdi kim ...” (43a-4)

helâl: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, din kurallarına göre yasak olmayan her şey *helâl* olarak adlandırılır.

“... üçüncü *helâl* rûz istemek *yigrekdür...*” (55b-3)

“... *harâm işe sürse şamulık* ola ve her kim *helâl* kazansa ...” (64a-4)

hudâ: (Far.) Farsça kökenli olan sözcük, Allah'ı ifade eden bir diğer sözcüktür. Metinde *Hudâ* sözcüğü *Allah*, *Tanrı*, *yaratıcı* anlamlarına gelmektedir.

“... ey *Bâri Hudâ* eyü *kullarığ kimlerdür eyide* *anlardur kim dünyâda az nesneye kâni oldulardı ve benim kazâlaruma razı oldulardı...*” (61b-7)

imâm: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, namaz kıldıran kimse anlamındadır. Metinde de yine bu anlamıyla kullanılmıştır.

“... sen *kurtar dimek olur kaçan kim imâm* ardında *kul bir tekbîr eylese biğ sevâb bulur...*” (27b-4)

“... ey *müslimânlar imâmı* *dânum yıkıldı gördüm bir taşda yazılmış kim dîn arulığı abdest almağdur...*” (35b-3-4)

imân: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, inanç anlamındadır. Metinde ise özel anlamda Allah'a ve Allah'ın emrettiklerine olan inanış anlamında kullanılmıştır.

“... ve *tahiyyât ol pâdişâhlar pâdişâhına ki bize imân* rûzı *kıldı...*” (1b-4)

“... ve *imân* oldur kim *Tanrı'nun birliğine* ve *peygamberlerine* ve *kitâblarına* ve *feriştelerine* ve *kıyâmet gününe* ve *hayra* ve *şerre inanalar...*” (6b-3-4)

“... *eylük eyle 'ömriğ uzun ola dağı didi severin imândan ayrılmayam eyitdi...*” (66a-6)

İncil: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, Hz. İsa'ya indirilen kutsal kitap ve Hristiyanların kutsal kitabı anlamındadır. Metinde dört kutsal kitaptan bahsedilirken İncil'e de yer verilmiştir.

“... rivāyet kıldılar Ebū Bekir'den kim eyitdi Tevrāt ve **İncil** ve Zebūr ve **Qur'ān** kitabın oğudum...” (13a-9-10)

“... eydür peygamberler şıfatları **İncil** içinde yazılıdır dili yumşak ve göñli halim hiç ...” (100b-3)

İstıǧfār: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, tövbe etme, af dileme anlamındadır. Metinde günahların bağışlanması için Allah'tan af dileme anlamında kullanılmıştır.

“... bizüm için Tañrı'dan **İstıǧfār** dilegil Ya'kūb eyitdi...” (83a-1)

“... **İstıǧfār** dileyem sizin için çalābumdan didi ...” (83a-2)

Ķazā: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, bütün varlıkların oluşmasının ve yok olmasının ancak Allah'ın takdiriyle gerçekleşeceği anlamındadır. Metinde sıkça kullanılan bir sözcüktür.

“... her kim Tañrı'nun **Ķazā**larına rāzı olsa Tañrı dahı andan rāzı olur...” (95b-8)

“... Ķasūd Tañrı'ya münkirdür anıñıçun Tañrı'nun **Ķazāsı**nı sevmez...” (99b-9-10)

Ķıyāmet: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, dünyanın sonu ve bütün insanların mahşerde toplanacağı gün anlamındadır. Metinde dünyanın geçiciliğini vurgulamak amacıyla bu günden sıklıkla bahsedilmiştir.

“... ve **Ķıyāmet** güninüñ ulularıdur Ķanķı kişi kim iki cihān Ķarızlıǧın ister...” (103b-11)

“... azacıǧına Ķanā'at Ķılsa **Ķıyāmet** güninde Ķisābdan Ķurtıla...” (106b-13)

Ķur'ān: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, Hz. Muhammed'e gönderilen kutsal kitap ve Müslümanların kutsal kitabı anlamındadır.

“... rivāyet kıldılar Ebū Bekir'den kim eyitdi Tevrāt ve **İncil** ve Zebūr ve **Ķur'ān** kitabın oğudum...” (13a-9-10)

melek'ül-mevt: (Ar.) Arapça kökenli olan bu tamlama, ölüm meleği yani Azrail anlamındadır.

“... şordı kim yā **melek'ül-mevt** bu Ķadar cānlar kim alursın hiç kimseye özün göyüñdi mi...” (59b-13)

“... yā **melek'ül-mevt** ol beriyyede issi Ķavmi içinde yalunuz yatan oǧlāndur ol ...” (60a-7-8)

mü'min: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, inançlı, Müslüman anlamlarına gelmektedir. Metinde sıkça kullanılan sözcüklerden biridir.

“... raĶmetullahi **mü'min** göñlinüñ 'imāreti üç nesneyiledür evvel Tañrı'dan ĶorĶup günāñı terk eyleyüp ĶaĶķ yola Ķitmekdür...” (15b-5-6)

“... **mü'min** didi nitekim ayetde buyurdı...” (22b-10)

müslimān/ müslümān: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, İslām dinine inanan kişi anlamına gelmektedir.

“... münāfıķ oldur ki içi kāfir taşı **müslimān** ola...” (22b-13)

“... ikinci oldur kim yolda **müslimāna** şataşa selām virmez...” (40b-13)

peygamber: (Far.) Farsça kökenli olan sözcük, insanlara Allah'ın emirlerini bildiren kişi anlamındadır. İslâm dininin peygamberi Hz. Muhammed'dir. Metinde Hz. Muhammed'i ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.

"...**peygamber** 'aleyhi's-selâm eyitdi İslâm dînüñ diregidür bünyâdı biş nisne üzerinedür..." (3b-7-8)

"... kitâblara ve **peygamber**lere ve kıyâmet gününe inanmasa bayağ azmış..." (7b-13)

ramazân: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, üç ayların sonuncusu, oruç ayı anlamındadır. Oruç tutmanın önemini vurgulamak amacıyla metinde sıkça kullanılmıştır.

"... virse üçüncü **ramazân** ayını oruç tutsa dördüncü hacca varsa..." (3b-13)

"... Mes'ûd eydür her kim **ramazân** ayın oruç tutsa dağı ..." (79b-8)

resûl: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, peygamber anlamındadır. Metinde Hz. Muhammed'i ifade etmek için kullanılmıştır.

"... hazreti **Resûl**'den eyitdi her kim dilerse erüñ kavisi Tañrı'ya tevekkül eylesün..." (17b-9-10)

"... anı söylesün kim **Resûl** söyledi anı işlesün kim işledi..." (19a-6)

şalavât: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, Hz. Muhammed'e ve onun soyundan gelenlerin adı geçtiği zaman söylenen dua anlamındadır. getir- yardımcı fiiliyle bir araya gelerek kalıplaşmıştır.

"... ve **şalavât** ol peygamberler serveri ve 'âlemlerüñ fahi Muhammed Muştafâ ..." (1b-6)

secde: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, namaz ibadeti esnasında alın bölgesini yere koyup el ve ayakları yere gelecek şekilde bulunulan durum anlamındadır. kıl- ve eyle- yardımcı fiilleriyle kalıplaşmıştır.

"... dimek olur ikinci **secde** toprağa girüp toprak olduğdan sonra girü çıkacaqvan dimek olur..." (29a-3-4)

"... Âdem'e **secde** kılmadı kâfir oldı ve ..." (60b-8)

sevâb: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, Allah'ın uygun gördüğü davranışların karşılığında vereceği mükâfat anlamındadır. bul- ve ol- yardımcı fiilleriyle kalıplaşmıştır.

"... ardında namâz kılmışca **sevâb** bulur didi ve biliğ ..." (34b-12)

"... 'ilim kitâbına baksa yitmiş yıl tã'at eylemek **sevâb**ın buldu didi..." (33b-13)

sünnet: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, Hz. Muhammed'in sözleri ve işlerinin tamamına verilen ad anlamındadır.

"... **sünnet** bâbıdur bişinci namâz ve tã'at bâbıdur altıncı zikir bâbıdur yidinci 'ilim bâbıdur..." (6b-9-10)

"... ve anuñ **sünnet**lerin şaklaya dördüncü kendü nefsi şerrin bile ve andan perhiz kıla..." (13a-7-8)

şefâ'at: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, günahları bağışlama anlamındadır. eyle-, id- ve kıl- yardımcı fiilleriyle kalıplaşarak kullanılmıştır.

"... birisi halka **şefâ'at** eylemek ve ol iki kim endâmlardur birisi..." (13a-13)

“... peygamber ancak ümmetli ümmetine **şefâ'at** eyleye ...” (39b-5)

şükür/şükür: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, Allah'a duyulan minneti dile getirme anlamındadır. eyle-, id- ve kıl- yardımcı fiilleriyle kalıplaşarak kullanılmıştır.

“... **şükür** ve sipâs ol Tağrı'ya ki andan artuğ Tağrı yok ve sana ve ...” (1b-3)

“... ilahi tevbe ve rûzi kıl ve kuvvet virgil ni' metlerüne **şükür** ve belâlarına...” (73b-13)

tağrı: (Tür.) Allah, Tanrı. Türk anlayışında Tanrı hem var eden, hem yok edendir. Var ettiğine gerekli donanımları vererek onları denetler, mükâfatlandırır, gerektiğinde de cezalandırmaktadır (Aksoy 2018: 546).

“... hazreti Resül'den eyitdi her kim dilerse erüñ kavisi **Tağrı**'ya tevekkül eylesün...” (17b-9-10)

“... rahmetullahi mü'mîn göñlinüñ 'imâreti üç nesneyiledür evvel **Tağrı**'dan korkup günâhı terk eyleyüp hakk yola gitmekdür...” (15b-5-6)

tevrât: (Ar.) Hz. Musa'ya indirilen kutsal kitap, Yahudilerin kutsal kitabıdır. Metinde dört kutsal kitaptan bahsedilirken Tevrât'a da yer verilmiştir.

“... rivâyet kıldılar Ebū Bekir'den kim eyitdi **Tevrât** ve İncil ve Zebūr ve Kur'an kitabın okudum...” (13a-9-10)

țamu: (Soğd.) Soğdça kökenli olan sözcük cehennem anlamındadır. Gerard Clauson, cehennem anlamına gelen “tamu” kelimesini “Soğdca kökenli” olarak alır (1972: 503a). Eski Türkçe metinlerinde sıkça karşılaşılan bir sözcük olup *Kitâb-ı Güzîde'de* de geçmiştir. *țamu* sözcüğü uçmak sözcüğünün karşıtı olarak kullanılmıştır. İslamiyet'in kabulünden önce Türkler, yapılan kötülüklerin bedelinin ödeneceği bir yer olarak cehenneme gidileceğine inanmışlar ve bu yeri *țamu* olarak adlandırmışlardır. Sözcük, Anadolu ağızlarında bazı fonetik farklılıklarla birlikte hâlâ kullanılmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde, “tamu” < soğd, tmw (Caferoğlu 1993: 146); Altayca-Türkçe Sözlük'te “tami” (Gürsoy ve Duranlı 1999: 167); Kazan-Tatar Türkçesinde, “Temuğ” (Öner 2009: 272) şeklinde cehennem anlamıyla verilmiştir.

“... şadağa virmek dağı eyitdi **țamu** odına ne nesne kalğan ...” (66b-2)

“... biliñ kim mü'mîn kulların ne kadar yazuğı çoğısa **țamuda** ebedi kalası degildir...” (22b-6-7)

uçmak: (Soğd.) Soğdça kökenli olan sözcük cennet anlamındadır. Eski Türkçe metinlerinde sıkça karşılaşılan bir sözcük olup *Kitâb-ı Güzîde'de* de geçmiştir.

“... dördünci **uçmağ** Ebū Bekir müslimānlıq şükürin ödedi ...” (20a-6)

“... dünyā ümizin kodum **uçmağ** ümidin dutdum bu sebeble çalābum beni bu dereceye irdürdi ...” (37a-1-2)

ümme: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, Müslüman olan ve Hz. Muhammed'in yolundan giden Müslüman anlamındadır.

“... göz yumup açınca Süleymān getürdi ilerüki **ümme**lerde kerāmet olıcağ...” (23b-13)

“... yā Muhammed **ümme**ti biliñ kim eger ben size eyledüğüm eyliği Cebrā'il'e ve Mikā'il'e dağı muğarreb...” (31a-11-12)

vahiy: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, Allah tarafından peygamberlere gönderilen emir anlamındadır. gel- ve kıl- yardımcı fiilleriyle birlikte kullanılmıştır.

“... bu uğrı bizim ardumuzca niçün düşdi şoloğ sâ‘at **vahy** geldi kim...” (93b-10)

“... Tağrı Te‘âlâ Dāvūd peygambere **vahiy** kıldı kim yâ Dāvūd ...” (16b-5)

vebâl: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, günah anlamındadır.

“... yiyecek kadar ola artuğ olmaya kim artuğı **vebâldür** ...” (63a-5)

yazık/ yazuk: (Tür.) Günah.

“... **yazık** işlemeden şabr eylemekdür ve her kim yazık işlemege bulanmış iken...” (71a-12)

“... eydür bir **yazık** işlese korğa tursa yigdür...” (94a-13)

zebûr: (Ar.) Hz. Davut’a indirilen kutsal kitap.

“... rivâyet kıldılar Ebū Bekir’den kim eyitdi Tevrât ve İncil ve **Zebûr** ve Qur‘ân kitabın okudum...” (13a-9-10)

SONUÇ

Karışık dilli eserlerden biri olan *Kitâb-ı Güzîde*’de geçen din ve inançla ilgili söz varlığı anlamsal açıdan değerlendirilmiştir. *âhiret, âyet, bayrâm, çalâb, dîn, ehî-i sünnet, ezân, ferîşteh, gusil/ gusül, haqq, halık, harâm, helâl, hudâ, imâm, imân, incil, istigfâr, kazâ, kıyâmet, kur‘ân, melek‘ül-mevt, mü‘min, müslimân/ müslümân, peygamber, ramazân, resül, şalavât, secde, şevâb, sünnet, şefâ‘at, şükr/şükür, tağrı, tevrât, tamu, uçmak, ümmet, vahiy, vebâl, yazık/ yazuk, zebûr* olmak üzere toplam 42 adet sözcük kökenleriyle birlikte verilerek açıklanmış ve metinde geçtikleri cümlelerle birlikte örneklendirilmiştir. Tespit edilen toplam 42 adet sözcüğün 2 tanesi *Soğdça*, 3 tanesi *Türkçe*, 4 tanesi *Farsça* ve 33 tanesi *Arapça* dillerine aittir. Sayısal açıdan en fazla dağılımın *Arapça*da olduğu görülmüştür. Bu durum Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinden sonra *Arapça*dan birçok sözcüğün *Türkçe*ye dâhil olduğunu göstermektedir. Sözcüklerin inanç bağlamında kullanılması ise din değişikliğinin sadece toplumsal anlamda değil dil açısından da olduğunu göstermiştir.

Kitâb-ı Güzîde’de tespit edilen sözcükler, Türklerin İslamiyet’ten önce uyguladıkları ve kutsal addettikleri ritüelleri de kapsamaktadır. Bu noktada din değişikliği, dinî uygulamalardaki adlandırma farklılıklarını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla toplumu derinden etkileyen değişimlerin dile de tezâhür ettiği göz ardı edilemez.

Türkler İslâmiyet’i önce kitleler hâlinde sonra büyük topluluklar hâlinde kabul etmişlerdir. İslâmiyet’in Türk toplumundaki etkisi dile yansımış olup dinî terminoloji bu etkileşimle birlikte zenginleşmiştir.

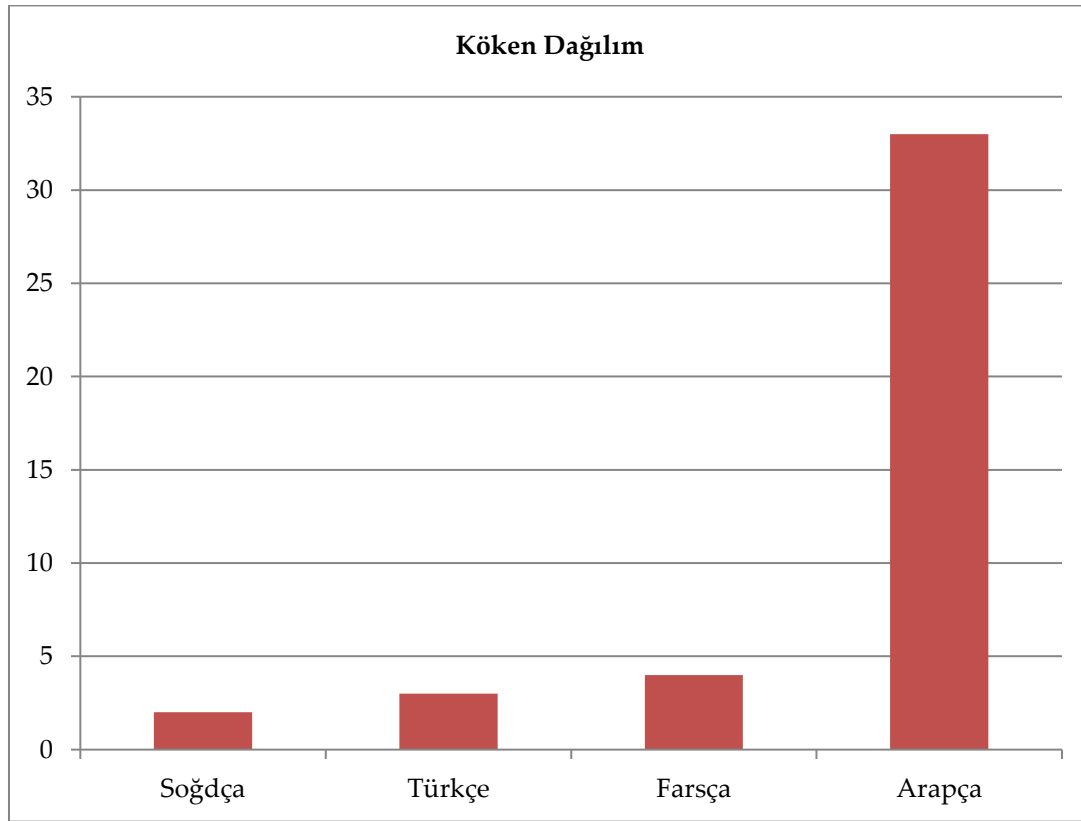
Kitâb-ı Güzîde’de incelenen sözcükler, metinde cümle içerisindeki bağlamına göre açıklanmıştır. Tespit edilen sözcükler, ek alma durumunda Eski Anadolu Türkçesinin fonetik özelliklerini taşıyabilmektedir. Eser dinî içerikli bir metin olduğu için din ve inançla ilgili sözcüklerin yoğun olarak kullanılması gayet doğaldır. Çalışmada tespit

edilen sözcükler, din ve inanç sistemini yansıtmaktadır. Allah adının *çalâb, haqq, halık, hudâ, tağrı* olmak üzere farklı şekillerde kullanıldığı görülmüştür.

Çalışmada karışık dilli eserlerden biri olan *Kitâb-ı Güzîde'de* yer alan din ve inançla ilgili sözcükler ortaya konmuş ve anlamsal değerlendirmeleri yapılmıştır. Buna ek olarak bu sözcükler; yardımcı fiillerle bir araya gelerek söz türetimini meydana getirmiş ve Arapçadan alınan bu sözcüklerin ise Türkçenin söz varlığına katkıda bulunduğu görülmüştür.

Tespit edilen din ve inançla ilgili sözcüklerin köken dağılımı **Grafik-1**'de gösterilmiştir.

Grafik-1

Tespit edilen sözcükler ve sözcüklerin köken dağılımı aşağıdaki Tablo-1.'de belirtilmiştir.

Tablo-1. *Din ve inançla ilgili Sözcükler*

SÖZCÜK	KÖKEN
1. âhîret	Arapça
2. âyet	Arapça
3. bayrâm	Farsça
4. çalâb	Türkçe
5. dîn	Arapça
6. ehl-i sünnet	Arapça
7. ezân	Arapça
8. feriştah	Farsça
9. ğusil/ ğusül	Arapça
10. hâk	Arapça
11. halîk	Arapça
12. harâm	Arapça
13. helâl:	Arapça
14. hudâ	Farsça
15. imâm	Arapça
16. imân	Arapça
17. incil	Arapça
18. istiğfâr	Arapça
19. kazâ	Arapça
20. kıyâmet	Arapça
21. kur'ân	Arapça
22. melek'ül-mevt	Arapça
23. mü'mîn	Arapça
24. müslimân/ müslümân	Arapça
25. peygamber	Farsça
26. ramazân	Arapça
27. resül	Arapça
28. şalavât	Arapça
29. secde	Arapça
30. şevâb	Arapça
31. sünnet	Arapça
32. şefâ'at	Arapça
33. şükr/şükür	Arapça
34. tañrı	Türkçe
35. tevrât	Arapça
36. şam	Soğdça
37. uçmak	Soğdça
38. ümme	Arapça
39. vahiy	Arapça
40. vebâl	Arapça
41. yazık/ yazuk	Türkçe
42. zebür	Arapça
TOPLAM=42	

ÖNERİLER

Toplumda meydana gelen bir değişim, dili de doğal olarak etkiler. Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeleri, onların sosyal ve kültürel hayatlarında da birtakım değişikliklerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Karışık dilli eserlerden biri olan *Kitâb-ı Güzîde*'de var olan din ve inanç ile ilgili sözcüklerin anlamları izah edilmiş ve etimolojik dağılımları analiz edilerek belirli çıkarımlara ulaşılmıştır.

Çalışmada uygulanan bu yöntem bütün karışık dilli eserlerde uygulanabilir ve dinî ve sosyal değişikliklerin dile tesirleri mukayeseli bir şekilde incelenebilir.

Bu çalışma, araştırmacılara disiplinler arası bir bakış açısı kazandıracak ve diğer çalışmalara temel oluşturacaktır. Bunun yanı sıra çalışma, farklı alanlarda pratik ve teorik uygulamalarla zenginleştirilerek analizci bir bakış açısı kazandırılabilir.

KAYNAKÇA

Caferoğlu, Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Press: Oxford University.

Gürsoy- Naskali, Emine, M. Duranlı (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Koç, Fatma (2020). "Karışık Dilli Eserlerin Fonetik Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4 (1): 55-68.

Koç, Fatma (2020). "Kitâb-ı Güzîde'de Geçen Birleşik Fiiller Üzerine Bir Değerlendirme". *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 24: 263-281.

Küçük, Serhat (2014). *Kitâb-ı Güzîde Akâidü'l-İslâm*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Öner, Mustafa (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özkan, Mustafa (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Yayınları.

Türk, Osman, F. Koç (2021). "Manzûme-i Ferâ'iz Adlı Eserde Geçen Akrabalık Adları Üzerine Bir Değerlendirme". *Asya Studies*, 5 (18): 133-138.

Türk, Osman, F. Koç (2021). *Anadolu Sahasında Yazılmış Karışık Dilli Eserlerde İsim Çekim Ekleri*. Ankara: Sonçağ Yayınları.

Türk, Osman (2021), "Hamzaname'nin 72. Cildinde Yer Alan Arkaik Kelimeler". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi- Journal of Academic Language and Literature (Hikmet)*, 7(15): 135-148.

Üşenmez, Emek (2013), "Yunus Emre Divanında Türkçe İslami Terimler". *Turkish Studies*, 8(1): 625-644.

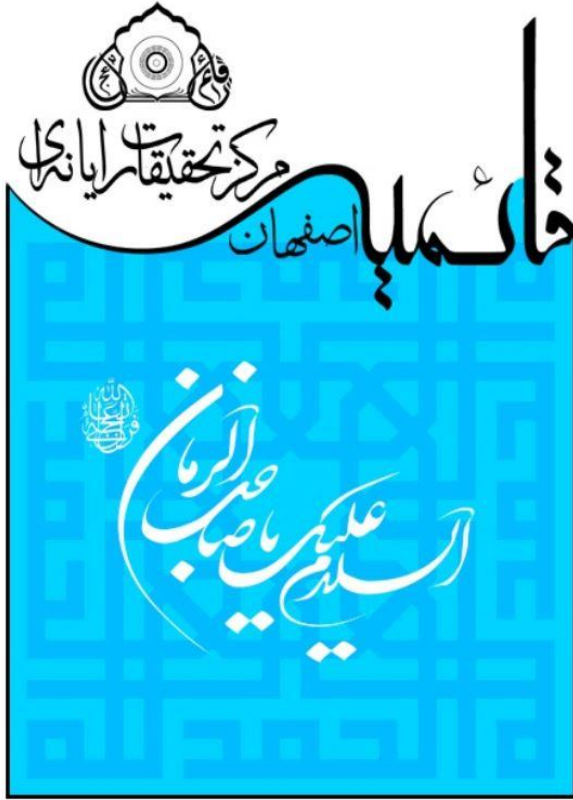
Kitap Tanıtımı

Geliş Tarihi/Received Date: 26.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted Date: 31.10.2022

MATLA-I SA'DEYN VE MECMA-I BAHREYN
(İKİNCİ CİLT İKİNCİ KİTAP)¹

Filiz AKÇAY²

Bu çalışmada Orta Çağ'da İran bölgesinde hâkimiyet kuran Timurlular devrini anlatan *Matla-ı Sa'deyn ve Mecma-ı Bahreyn* adlı eserin tanıtımı yapılarak okuyucu ve araştırmacılara kitabın içeriği hakkında bilgiler sunulmaya çalışılmıştır. Eser *Kemâleddîn Abdürrezzâk Semerkandî* tarafından Farsça olarak kaleme alınmış bir tarih kitabıdır. Müellifin kaleme geldiği bu eser özellikle 703-874 (1304-1470) yılları arasında İran, Horasan ve Hindistan'da meydana gelen olayları anlatması bakımından adı geçen dönem ile ilgili yapılacak çalışmalara ışık tutacak birinci elden kaynak niteliğindedir. Eserin pek çok nüshasının varlığı, iki nüshasının da İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi içerisinde yer alan Esat Efendi Kütüphanesinde olduğu bilinmektedir. Eser iki cilt dört kitap şeklindedir. Daha önce birinci cilt birinci-ikinci kitap ve ikinci cilt birinci kitap tarafımızdan tanıtılmaya çalışılıp yayına sunulmuştur. Tanıtımını

yaptığımız ikinci cilt Muhammed Şefiât tarafından 1936'da Lahor'da yayınlanmış, ardından Abd'ül Hüseyin Nevâi Bedân tarafından açıklamalar ve düzeltmeler eklenmiştir. Eserin tanıtımını yaptığımız bu cildi ve diğer

¹ Yazar; Kemâleddîn Abdürrezzâk Semerkandî, Milli Eğitim Müdürlüğü İncelemeler ve Araştırmalar Kurumu.

² Dr., Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Bilim Dalı Doktora Mezunu senolakcay@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-4292-5047.

ciltleri yazarın kaleme aldığı şekliyle bölümler halinde tanıtılmaya çalışılmıştır. Daha önce tarafımızdan tanıtımı yapılan birinci cilt birinci kitapta yazar ve eser ile ilgili bilgilere yer verildiğinden diğer cildlerin tanıtımı yapılırken tekrar olmaması açısından aynı konulara yer verilmemiştir.³

Eserin Tanıtımı⁴

Kitabın ilk beş sayfasını yazarın ve yayıncıların tanıtımı ile kapak görüntüsü oluşturmaktadır. 5-12. sayfalar arası fihristtir. 12. sayfada “*Matla-ı Sa'deyn ve Mecma-ı Bahreyn kitap tanıtımı başlığı*” altında kitabın tanıtımı yapılmaktadır. Kitabın ve yazarın tanıtımı yapıldıktan sonra aynı sayfada ikinci cilt birinci kitap başlığı yer almaktadır.

Sayfa 12-14'te Hükümet düzensizliği, Hazreti Hâkân Sâid'in durumunun yedi memlekete yayılması, her yerde fitne hâkim olmaya başlaması gibi (8)51. (Eserin bazı noktalarda tarihler belirtilirken yüzyıl ifade edilmeden doğrudan yıllar yazılmıştır. Bu durumun herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermesini önlemek için tarafımızdan parantez içerisinde dönemin geçtiği yüzyıl ilave edilmiştir.) yılı olayları ele alınmaktadır. Yine aynı sayfalar arasında Horâsân yolunda Mirzâ Abdü'l-Latif'in başına gelen olaylardan bahsedilmekte, sayfa 14'ten 16'ya kadar Sultân Mirzâ Alâü'd-Devle'nin devletinin bağımsızlığını ilan etmesinden ve Mirzâ Abdü'l-Latif'in Allah'ın takdiri ile yakalanmasından bahsedilmektedir. Sayfa 16'dan 20'ye kadar Mirzâ Sultân Muhammed'in Fars ve Irak'a gidişinden ve Halife Mohîmen'in onayı ile o vilayetlerin fethedilmesinden söz edilmektedir. Sayfa 20'de Mirzâ Sultân Muhammed'in Melîk Müsteân'ın inayeti ile Türkmenler üzerine ordu sevk etmesinden, sayfa 21-23'te Mirzâ Ulûğ Bey Gürkân'ın Horâsân'a doğru hareketinden ve Tûrân'a dönüşünden bahsedilmektedir. Sayfa 23'te Mirzâ Alâü'd-Devle'nin Meşhed'e hareketinden ve Mirza Ebü'l-Kâsım Bâbü'r ile yaptığı sulhan, sayfa 24-30'da Mirzâ Ebu'l-Kâsım Bâbü'r'ün Vilâyet-i Sârî'yi saltanat ve işbirliği amacıyla fethetme kararlılığıyla hareketinden söz edilmektedir. Sayfa 30'da Mirzâ Alâü'd-Devle'nin Belh ve Şabergân Vilâyetine gidişinden ve bunun sebeplerinden bahsedilmektedir.

Sayfa 30-33'te (8)52 (1448) yılı olayları arasında yer alan Celâleddîn Mirzâ Şâh Mahmûd'un doğumundan, sayfa 33'te Azîz Hotân Mirzâ İbrâhim'in sünnet töreni ve törenin ihtişamından, sayfa 34'te sünnet töreninin tarihinden bahsedilmektedir. Sayfa 34-40 arasında Horâsân-ı şiar'da Mirzâ Ulûğ Bey Gürkân ile Mirzâ Alâü'd-Devle'nin savaşı anlatılmaktadır. Sayfa 40-42'de Mirzâ Ulûğ Bey Gürkân'ın Meşhed'e ve Horasan'ın diğer beldelerine gidişi anlatılmaktadır. Sayfa 40-42'de Emîrzâde Yâr Ali'nin isyanı ve Herât dışında yağmalama yapması nedeniyle Mirzâ Ulûğ Bey Gürkân'ın dönüşünden bahsedilmektedir. Sayfa 45-47'de Mirzâ Ebü'l-Kâsım Bâbü'r'ün Dârü's-Saltanat-ı Herât tarafına geçmesi ve Emîrzâde Yâr Ali'nin öldürülmesi ve Emîr-i Hindûke'nin Merv'e gönderilmesinden söz edilmektedir.

Sayfa 47-49'da Mirzâ ebü'l-Kâsım Bahâdır'ın Horâsân sultanlığının başına geçmesi gibi (8)53 (1449) yılında meydana gelen olaylar ve Horâsân tahtına geçen Mirzâ Ebü'l-Kâsım Bâbü'r'ün cülusundan, sayfa 49-51'de Mirzâ

³ Filiz Akçay, “Matla-ı Sa'deyn ve Mecma-ı Bahreyn Adlı Eserin Birinci Cilt Birinci Kısımın Tanıtımı”, *Asya Studies Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, Year: 6 - Number: 21, p. 357-363, Autumn 2022.

⁴ Tanıtımını yaptığımız kitabın toplam dört ciltten oluşması ve ciltlerin kendi içerisindeki konu bütünlüğünün bozulmadan okuyucuya tanıtılması amaçlandığından eser, yazarın ele aldığı şekilde ciltler halinde tanıtılmaya çalışılmıştır.

Abdü'l-Latîf'in Mirzâ Ulûğ Bey Gürkân'a isyanından ve bu isyanın sebeplerinden bahsedilmektedir. Sayfa 51-53'te Mirzâ Ebu'l-Kâsım Bâbü'r'ün Sistân'a gidişinden ve Emîr Hindûke'nin isyanı ile onun Habûşân eyaletinde öldürülmesi, sayfa 53'te Mirzâ Sultân Muhammed'in Horâsân'a doğru hareketinden ve oranın Melîk Müsteân'ın inayetiyle fethi anlatılmaktadır. Sayfa 54'te bu yıl (853) Mâverâünnehir'in ötesindeki memleketlerde meydana gelen olaylar, sayfa 54-61'de Tulû'u Âfitâb Râyet Sultânî'nin saltanat kurma çabaları ve cihanı fethetme azmi anlatılmaktadır.

Sayfa 61-63'te (8)54 (1450) yılı olaylarından Mirzâ Ebu'l-Kâsım'ın Irak ümerâsı ile savaşı ve Melîk-i Hallâk'ın yardımı ile onları yenmesi anlatılmaktadır. Sayfa 63'te Mirzâ Ebu'l-Kâsım Bâbü'r'ün ikinci kez Darü's-Saltanat-ı Herât'a gelişi cülusu ve hükümdarlığı ele alınmaktadır. Sayfa 64-67'de Mâverânnehir memleketinin ahvali ve Mirzâ Abdü'l-Latîf'in öldürülmesi ve Mirzâ Sultân Abdullah'ın saltanatından, sayfa 67'de Mirzâ Ebu'l-Kâsım Bâbü'r'ün Belh ve Bedahşân vilayetine gidişinden bahsedilmektedir.

Sayfa 68-71'de 855 (1451) yılı olayları ve Mirzâ Sultân Ebû Saîd'in başlangıçtaki ikbal ve intikal ahvalinden bahsedilmektedir. Sayfa 71-73'te Mirzâ Sultân Ebû Saîd ve Mirzâ Sultân Abdullah'ın yaptıkları savaş ve Hazreti Hilâfet Penâh'ın zaferinden bahsedilmektedir. Sayfa 73'te Horâsân'ın ahvali ve orada meydana gelen olaylardan bahsedilmektedir. Sayfa 74-78'de Mirzâ Sultân Muhammed ve Mirzâ Ebu'l-Kâsım Bâbü'r'ün birbirleriyle yaptıkları savaştan ve Mirzâ Sultân Muhammed'in Çonârân'da öldürülmesinden bahsedilmektedir.

Sayfa 78'de Mirzâ Ebu'l-Kâsım Bâbü'r'ün Irak ordusu için yaptığı hazırlıkların yer aldığı (8)56 (1452) yılı olayları ve onun Irak'a gidişi anlatılmakta, sayfa 79-82'de Irak ve Horâsân memleketlerinde meydana gelen bazı olaylardan ve Mirzâ Ebu'l-Kâsım Bâbü'r'ün Irak'tan geri dönmesinden bahsedilmektedir.

Sayfa 82-84'te Azerbaycan'dan Yemen Denizi'ne kadar Irak ve Fars eyaletlerinin Türkmenlerin eline geçmesi gibi (8)57 (1453) yılı olayları ile Irak ve Fars memleketlerinin ahvalinden, sayfa 84'te Mirzâ Ebu'l-Kâsım Bâbü'r'ün Irak'ı fethetme niyetiyle hareketinden ve Esterâbâd Vilayetindeki Kışlak olayından bahsedilmektedir.

Sayfa 85'te Mirzâ Ebu'l-Kâsım Bâbü'r'ün Mâzenderân kışlağına gitmesi, ordunun Cürcân'da kalması gibi (8)58 (1454) yılı olayları ile Mürtezâ-yı Âzam Seyyîd Nizâmuddîn Abdü'l-Kerîm ve Sâdât Hezâr Jarîb'in gelişinden bahsedilmektedir. Sayfa 86-89'da Pâdişâh Kîvân Kadir Behrâm Kahr'ın Mâverâünnehir memleketini fethetmek için harekete geçmesinden, sayfa 89'da Fîrûzî'nin ordusunun büyüklüğü ve Zafer Penâh'ın tedbirle Semerkand'a ulaşmasından bahsedilmektedir. Sayfa 90'da Kale Komutanı Mirzâ Sultân Ebû Saîd'in aldığı tedbirler ve Semerkand Hisarından, sayfa 91-94'te Mirzâ Ebu'l-Kâsım Bâbü'r'ün Firdevs (Semerkend şehri yazar tarafından içinde pek çok ağaç ve yeşil bahçelerin bulunmasından dolayı Firdevs'e benzetilmiştir) gibi olan Dârü's-Saltanat-Semerkand'ı kuşatmasından bahsedilmektedir. Sayfa 94-97'de iki muzaffer pâdişâh arasındaki uzlaşmadan ve Mirzâ Ebu'l Kâsım Bâbü'r'ün Horâsân tarafına dönüşünden söz edilmektedir.

Sayfa 98'de Mirzâ Ebu'l Kâsım Bâbü'r'ün Semerkand seferinden döndükten sonra Dârü's-Saltanat-ı Herât'a gitmesi gibi (8)59 (1454) yılı olayları ve Emîr Muzaffereddîn Halil'in Sistân'a gönderilmesinden, sayfa 99'da Sistân'ın Melîk Müsteân'ın inayeti ile fethinden ve diğer olaylardan bahsedilmektedir. Sayfa 100'de Mirzâ Sultân

Üveys'in katlinden söz edilmektedir. Sayfa 101-102'de Mâzenderân'ın Amâd Kalesi'nin fethinden ve Ehl-i Amâd'ın (eserde ehl-i Anâd şeklinde yazılmasına rağmen Amâd Kalesinde yer alan halkın buradan çıkarılmasından bahsedildiğinden doğrusunun ehl-i Amâd olması gerekmektedir) topraklarından çıkarılmasından bahsedilmektedir. Sayfa 103'te Elçi Mirzâ Sultân Ebû Saîd'in Şeyhü'l-İslâm Hoca Mevlânâ'nın isteği üzerine gelişi anlatılmaktadır.

Sayfa 104-106'da 860 (1455) yılı olaylarından Mirzâ Abu'l-Kâsım Bâbü'rün Cariye Bîkî ile evliliği ve bu evlilik töreninin ayrıntıları ile ülkede meydana gelen diğer olaylar anlatılmaktadır. Sayfa 106-109'da civar memleketlerden elçilerin gelişinden, Roma elçisinin getirdiği mektup, gelen hediyelerin içeriği ve komutanların yaptıkları seferler ele alınmaktadır. Sayfa 109'da Mirza Ebu'l-Kâsım Bâbü'rün Meşhed-i Mukaddes yönüne hareketinden bahsedilmektedir.

Sayfa 110-112'de (8)61 (1456) yılı olayları ile Nesâ Vilayeti tarafına ümerâ gönderme ve diğer konular anlatılmaktadır. Sayfa 113-116'da Mirzâ Ebu'l-Kâsım Bâbü'rün irtihalinden ve Serây-ı Ğurûr'dan, Me'vây-ı Serây-ı Tâb'a intikalinden bahsedilmektedir. Sayfa 116-117'de Mirzâ Celâleddîn Şâh Mahmûd'un devlet erkânının ittifakı ile başa geçmesinden, sayfa 118-122 arasında halkın huzur ve refahını sağlayıp kargaşayı önlemek için alınan tedbirler ve yapılan seferler gibi çeşitli olaylar ele alınmaktadır. Sayfa 122-124'te Horâsân saltanatı tahtında oturan Mirzâ Sultân İbrahim'in cülusundan, sayfa 124-125'te Mirzâ Sultân İbrahim ile Mirzâ Şâh Mahmûd arasındaki savaştan bahsedilmektedir. Sayfa 126'da Mirzâ Sultân Ebû Saîd'in Horâsân'a gidişinden ve Semerkand ümerasının Mirzâ Sultân İbrahim ile yaptığı savaştan, sayfa 127'de Mirzâ Sultân Ebû Saîd Dârû's-Saltanat-ı Herât'taki ordusundan söz edilmektedir. Sayfa 128'de Mehdi Aliyâ Goharşâd Ağa'nın öldürülmesi ve diğer bazı olayların hikâyesi anlatılmaktadır. Sayfa 129'da Mirzâ Sultân Ebû Saîd'in dönüşünden ve Horâsân ahvalinden bahsedilmektedir.

Sayfa 130-133'de (8)62 (1457) yılı olayları arasında yer alan Mirzâ Sultân İbrahim'in Mâzenderân'a gitmesi ve Türkmenlere yenilgi anlatılmaktadır. Sayfa 134'te İslâm büyüklerinin uzlaşma için Belh'e teveccühünden, sayfa 135-136'da Mirzâ Alâü'd-Devle'nin birkaç yıl sonra İkbâl tahtına dönüşünden bahsedilmektedir. Sayfa 137-140'ta Türkmen Pâdişâhının Horâsân tahtına gelişinden ve İhtiyârü'd-Dîn'in kaleyi ele geçirmesinden bahsedilmektedir. Sayfa 141'de Mirzâ Cihânşâh'ın Darû's-Sultâneh Herât'ın doğusuna hareketinden ve birkaç günde işini bitirmesi, sayfa 142-143'te elçilerin gelişi ve bazı olayların açıklanması ile Mirzâ Cihânşâh'ın çocuklarının gelişi anlatılmaktadır. Sayfa 144-145'te bayram kutlamaları ve elçilerin Mirzâ Sultân Ebû Saîd ile görüşmelerinden bahsedilmektedir.

Sayfa 146'da (8)63 (1458) yılı olaylarından Mirzâ Sultân Ebû Saîd'in Herât'a gidişinden, sayfa 147-148'de iki Kâmrân Pâdişâhının barışmasından ve Mirzâ Cihânşâh'ın Azerbaycan'a dönüşünden bahsedilmektedir. Sayfa 149'da Tulû'-u Âfitâb-ı Râyet-i Sultânî'nin Horâsân saltanatının başına ikinci kez geçmesinden, sayfa 150-152'de Hazreti Hilâfet Penâhî'nin şehzadelerle savaşması ve Mirzâ Sultân Sencer'in öldürülmesinden söz edilmektedir. Sayfa 153'te Râyet-i Zafer-i Âyet'in dönüşü ve bazı durumların açıklanması, sayfa 154-155'te Mirzâ Ebû'l-Gâzi Sultân Hüseyin Bahâdîr'in ortaya çıkışından bahsedilmektedir. Sayfa 156'da Hümâyun'un Dârû's-Sultâneh-i

Herât'a inişinden, sayfa 156-157'de Dârü's-Sultâneh-i Herât'taki imâret-i namazgâhtan, sayfa 158'de Nîrahtû Kalesi'nin fethinden ve o kaleyi fetheden Pîrke'nin öldürülmesinden söz edilmektedir. Sayfa 159'da Mirzâ Sultân İbrahim'in vefatından, sayfa 160'ta Emîrzâde Şâhrûh'un doğumundan ve Hümâyun alayının düzenlenmesinden bahsedilmektedir. Sayfa 161'de Emâd Kalesi'nin fethinden ve Hazret'in Nîrahtû Kalesi'ne gidişi, sayfa 162'de Mirzâ Şâh Mahmûd'un ölümünden bahsedilmekte ve o yıl meydana gelen diğer olaylar anlatılmaktadır.

Sayfa 163-164'te devletin istikbalinin açıklığı ve gündün güne büyümesi gibi (8)64 (1459) yılı olayları ve benzer durumların kısaca açıklanması yer almaktadır. Sayfa 165-166'da Zefer Nîşân ordunun Mâzenderân'ı fethetmek için harekete geçmesinden bahsedilmektedir. Sayfa 168-169'da Emîr Halîl'in Dârü's-Saltanat-ı Herât'ı fethetmek niyetiyle gelişinden, sayfa 170-171'de Hümâyun alayının Dârü's-Saltanat-ı Herât'a gelişinden ve Emîr Halîl'in getirilmesinden söz edilmektedir.

Sayfa 172-174'te Muharrem ayının başlarında Azerbaycan'dan elçi gelmesi ve elçinin hediyeler sunması gibi (8)65 (1460) yılında meydana gelen çeşitli olaylar ile Hâce Nâsirüd-Dîn'in Horâsân'a gelişinden, sayfa 175-176'da Mirzâ Muhammad Cökî'nin muhalefeti nedeniyle Hümâyun'un Mâverânnehir'e doğru hareketinden bahsedilmektedir. Sayfa 177-178'de Mirzâ Sultân Hüseyin'in Dârü's-Saltanat-ı Herât'ı fethetmek niyetiyle gelişini anlatılmaktadır.

Sayfa 179'da (8)66 (1461) yılı olayları ve Râyet-i Zafer Nîşân'ın Mâzenderân memleketine gidişinden bahsedilmektedir. Sayfa 180'de Emîr Halîl'in katli ve İl Celâyîr Ser Hîlân'ın öldürülmesi, sayfa 181-182'de Râyet-i Zafer Nîşân'ın Mâzenderân eyaletinden dönüşünden ve ve Horâsân eyaletinin işlerini yoluna koymasından bahsedilmektedir. Sayfa 183'te Hazreti Farmân Farmânî Dahr'ın Mâverânnehir tarafına bir kez daha hareket etmesinden, sayfa 184'te Dârü's-Saltanat-ı Herât'ın ahvalinden bahsedilmektedir. Sayfa 185'te Mansûr'un ordusunun Ceyhun'dan geçip Semerkand'a inişinden söz edilmektedir.

Sayfa 186'da (8)67 (1462) yılı olaylarından Râyât'ın fethi ile Şâhrûhiyye Kalesi'nin ele geçirilmesi anlatılmaktadır. Sayfa 187-188'de Horâsân'ın bu yıldaki durumundan bahsedilmektedir. Sayfa 189-190'da Azerbaycan, Irak ve Fars memleketlerinin ahvali, sayfa 192'de Şâhrûhiyye Kalesi'nin görünümü ve Yüce Ordu'nun durumundan söz edilmektedir.

Sayfa 193'te (8)68 (1463) yılı olayları ve Şâhrûhiyye Kalesi'nin fethinden ve Horâsân memleketine dönüşünden bahsedilmekte, sayfa 193-194'te Horâsân memleketinin ahvali ve divan vezirlerinin azlinden, sayfa 195'te Mirzâ Sultân Hüseyin'in Horâsân memleketine gelişinden söz edilmektedir.

Sayfa 196-198'da (8)69 (1464) yılı olaylarından Râyât-ı Âfitâb-ı Eşrâk'ın Merv eyaletine gitmesi ve kışlağa yönelmesi, sayfa 199-200'de Râyât-ı Zafer Âyât'ın kışlaktan Dârü's-Saltanat-ı Herât'a dönüşünden bahsedilmektedir.

Sayfa 201-204'te (8)70 (1465) yılı olayları ile Ümerâ-yı Kebîr'in İlgâr'a gidişi ve eḡşâmın Irak Vilayeti'nden gelişini anlatılmaktadır. Sayfa 204'te Şehzâde Bâysungûr Eyaleti, şehzadelerin sünneti ve büyük kutlamadan bahsedilmektedir.

Sayfa 206-208'da (8)71 (1466) yılı olayları ile Bağdâd'ın fethi ve Emîrzade Pîr Bodâg'ın öldürülmesinden bahsedilmektedir.

Sayfa 209-210'da (8)72 (1467) yılı olayları arasında yer alan Emîr Nûr Saîd'in Havârizm'den getirilmesinden bahsedilmektedir. Sayfa 211-213'te Hazreti Hilâfet Panâhî (Mirzâ Sultân Ebû Saîd Gürkân)' nin Merv'e hareketinden ve Mirzâ Cihânşâh olaylarından, sayfa 214'te Hazreti Hilâfet Panâhî Mirzâ Sultân Ebû Saîd Gürkân'ın Irak ve Azerbaycan'a gidişinden bahsedilmektedir.

Sayfa 215-216'da (8)73 (1468) yılı olayları ile Irak ve Fârs memleketlerine aday olan ümera ve elçilerin gelişinden bahsedilmektedir. Sayfa 217-219'da Emîrzâde Hüseyin Ali'nin yok edilmesinden ve Hümâyun (ordu)'un Karabağ'a yönelmesinden, sayfa 220'de Sultân-ı Âfitâb'ın kışlak yurduna hareket etmesinden söz edilmektedir. Sayfa 221'de Sultân-ı Âfâk'ın kışlak yurdunda kaldığı süre boyunca meydana gelen bazı olaylar, sayfa 222'de Irak ve Fars memleketlerinin ahvali anlatılmaktadır. Sayfa 223-224'te Horâsân memleketinin ahvalinden bahsedilmektedir. Sayfa 225-229'da Sultân Saîd olayı, şehit Mirzâ Sultân Ebû Saîd'in başına gelen birtakım olaylar açıklanmaktadır. Sayfa 229'da Muzafferü'd-dîn Emîr Hasan Bey'in Pâdişâh Saîd'in ordusu yönüne gelişinden, sayfa 230-234'te ümerânın evlat ve cediti ile ordunun Kîylân, Şîrvân ve diğer beldelelere bölünmesinden bahsedilmektedir. Sayfa 234-239'da Hazreti Muâze'd-Dünyâ ved-dîn Mirza Ebû Gâzî Sultân Hüseyin'in başa geçmesinden, sayfa 239'da Horâsânât ve diğer vilayetlerde meydana gelen durumlardan bahsedilmektedir. Sayfa 240-245'te Mâverâünnehir Vilayeti'nin ahvali ve bu vilayet ile diğer vilayetlerdeki şehzâdelerden, sayfa 245'te hutbenin Hazreti Ali adına değiştirilmesi ve Şiiliği ilan etmek isteyen bir grup insana, Hazretleri'nin yasağından söz edilmektedir.

Sayfa 246'da 874 (1469) yılı olayları ve Mirzâ Sultân Hüseyin'in ölümünden, sayfa 247-250'de Humâyun'un Mazenderân'a saldırmak için ayrılmasından ve Ebû Muzaffer Yâdigâr Muhammed'in saldırısından bahsedilmektedir. Sayfa 250'de Irak, Fars ve Azerbaycan'ın ahvalinden bahsedilmektedir. Sayfa 251-254'te Horâsân memleketinin ahvalinden söz edilmektedir.

Sayfa 254-256'da 875 (1470) yılı olaylarından ve Mirzâ Yâdigâr Muhammed'in cülusundan bahsedilmektedir. Sayfa 257-258'de İlğâr Mirzâ Sultân Hüseyin'in emriyle Mirzâ Yâdigâr Muhammed'in öldürülmesi, sayfa 259-263'te Tulû'u Âfitâb Râyet Sultânî'nin Horâsân Sultanlığı tahtına ikinci kez oturması anlatılmaktadır.

SONUÇ

Orta Çağ tarihi hakkında yazılan ve tanıtımını yapmaya çalıştığımız *Matla-ı Sa'deyn ve Mecma-ı Bahreyn* adlı bu kitap Farsça olarak yazılmış ve günümüze ulaşmış kıymetli eserler arasında yer almaktadır. Eseri kaleme alan *Kemâleddîn Abdürrezzâk Semerkandî*'nin elçilik görevi ile çeşitli ülkelere gitmiş ve yaşadığı dönem ile ilgili olayları bire bir gözlemleyerek kaleme almıştır. Bu durum eseri birinci elden kaynaklar arasında önemli bir konuma getirmektedir. Eser özellikle Timurlular devletinin faaliyet gösterdiği İran ve Hindistan'ın Orta Çağ'daki durumu ve oradaki Türkler'in tarihi bakımından önemlidir. Bunun yanında eserden Timurluların etkileşim halinde buldukları Gürcistan, Azarbaycan, Irak, Afganistan gibi ülkelere yapılan seferler nedeniyle adı geçen dönem ile ilgili bu ülkeler hakkında bilgi edinmek mümkündür. Eser bu ülkelerin dini inanışları, coğrafi özellikleri, askeri, siyasi ve sosyal yapıları hakkında da bizlere bilgiler sunmaktadır. Bu bakımdan özellikle Özbek, Memlük, Gürcistan, Hindistan, Rûm, Irak, Fars, Azerbaycan, Afganistan gibi komşu/uzak ülkeler ve emirliklerin yöneticileri ve devletlerarası askeri ilişkilerin ele alınış şeklindeki teferruat eseri önemli bir noktaya taşımakta ve önemin siyasi yapısı ile devletlerarası ilişkilerin anlaşılması açısından kıymetli bir konuma getirmektedir. Sonuç olarak Orta Çağ tarihinde Timurlular devri ile ilgili kaleme alınan bu kıymetli eser, adı geçen coğrafyada hüküm sürmüş devletler ve onların etkileşim halinde buldukları devletler ile ilgili çalışma yapmak isteyen araştırmacılara zengin içerik sunmaktadır. Bu ve bunun gibi kıymetli eserler ile ilgili yapılacak her çalışmanın değerli olduğu kanaati ile çalışmaların sayısının artmasını temenni ederiz.

KAYNAKÇA

AKÇAY, Filiz ,“Matla-ı Sa'deyn ve Mecma-ı Bahreyn Adlı Eserin Birinci Cilt Birinci Kısımın Tanıtımı”, *Asya Studies Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, Year: 6 - Number: 21, p. 357-363, Autumn 2022.